

A MAGYAR KÉRDÉS A XX. SZÁZADBAN

FELELŐSSÉG
**A VILÁGHÁBORÚÉRT
ÉS A BÉKESZERZŐDÉSÉRT**

ÍRTA
HORVÁTH JENŐ

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939.

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Bpest. Tel.: 111—003.

Tartalom

Tartalom

ELSŐ RÉSZ.

Felelősség a háborúért. A háború diplomáciai előkészítése, 1901—1914.	
I. Magyarország felelősségének megállapítása	— — — — 3
II. Az első támadás a monarchia ellen, 1901—1910.	— — — 24
<i>Függelék a II. fejezethez.</i> Az 1908. október 3-i magyar minisztertanács jegyzőkönyve. Magyarország és a boszniai annexió	— — — — — — — — — — 66
III. Az orosz hadüzenet, 1911—1914.	— — — — 75
1. <i>Függelék a III. fejezethez.</i> A konstanza—brassói orosz-román megállapodás, 1914. június 14—16.	— — — — 170
2. <i>Függelék a III. fejezethez.</i> A szarajevói merénylet, mint a háború oka	— — — — — — — — — — 175
IV. Magyarország a háború ellen, 1914.	— — — — — 193
1. <i>Függelék a IV. fejezethez.</i> Fehér könyv a magyar királyi kormány magatartásáról, 1914. június 28—augusztus 4.	— — — — — 232
2. <i>Függelék a IV. fejezethez.</i> Nyomozás a szerb állam területén	— — — — — — — — — — — 288
3. <i>Függelék a IV. fejezethez.</i> Magyar törekvések a háború elhárítására 1914-ben	— — — — — — — — — — 293
4. <i>Függelék a IV. fejezethez.</i> Tisza István gróf és Spalaikovich Miroszláv	— — — — — — — — — — 311
5. <i>Függelék a IV. fejezethez.</i> Hivatalos nyilatkozatok Magyarország felosztását illetőleg, 1911—1914.	— — — — — — — — — — 318

MÁSODIK RÉSZ.

Felelősség a békeszerződésért. A háború diplomáciája és a békeszerződés megalkotása, 1914—1920.

V. Az orosz mandátum és Magyarország önvédelmi harca, 1914—1916.	— — — — — — — — — — — 323
<i>Függelék.</i> Magyarország a „szakértők“ elgondolása szerint	— — — — — — — — — — 332

VI. A béke előkészítése, 1917—1918. — — — — —	390
<i>Függelék a 3. ponthoz.</i> A Tisza István békeajánlatára vonatkozó iratok — — — — —	395
<i>Függelék az 5. ponthoz.</i> Az annexiós követelések, 1917—1918. 412	
<i>Függelék.</i> Okiratok a háború befejezéséhez, 1918. október — — — — —	448

ELSŐ RÉSZ

FELELŐSSÉG A HÁBORÚÉRT

A HÁBORÚ DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE

1901—1914.

I. Magyarország felelősségének megállapítása.

1. A *vád felállítása*. — Magyarország felelősségét a világháborúért hivatalos formában két okirat állapította meg.

Az 1920 június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés bevezetésében az olvasható, hogy a világháború „Ausztria-Magyarország volt császári és királyi kormányának 1914. évi július hó 28-án Szerbiához intézett hadüzenetével és az Ausztria-Magyarországgal szövetséges Németországnak ellenségeskedésével kezdődött“. — Ugyané békeszerződés CLXI-ik cikkelye szerint: „a szövetséges és társult kormányok kijelentik és Magyarország elismeri, hogy Magyarország szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a szövetséges és társult kormányok, valamint polgáraik az Ausztria-Magyarország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek“.

Az 1920 május 6-án Millerand francia miniszterelnöktől, a szövetséges és társult hatalmak nevében a magyar békedelegációnak átnyújtott levél, az ú. n. *Millerand-levél* ide vonatkozó részében azt mondja, hogy: „a szövetséges és társult hatalmak a magok részéről nem felejtik el, mekkora felelősség hármlik Magyarországra a világháború kitéréséért és általában a kettős monarchia imperialista politikájáért“. Majd ismét: „a magyar kormány elkésett intézkedései, amelyekkel ki akarja elégíteni a nemzetiségek autonómiára való törekvését, senkit sem fognak tévedésbe ejteni; nem változtatnak semmit azon a fontos történeti igazságon, hogy hosszú éveken keresztül a magyar politika minden erejével azon volt, hogy a nemzeti kisebbségek hangját elfojtsa“.

Bár időbeli sorrendben a *Millerand-levél* a trianoni békeszerződést megelőzte, a később létrejött békeszerződés az utóbb említett két vádra — felelősség Ausztria imperialista politikájáért, a nemzetiségek elnyomása — nem terjedt ki. Feltehetőleg azért nem, mert a békeszerződés szövegét jóval előbb készítették és azon időközben semmit sem változtattak. Ebből az is következik, hogy a békeszerződés szövege olyan testületnek — a párizsi békekonferenciának határozataként jött létre, amely a *Millerand-levél* kiállítása idején már nem létezett és amelynek határozata nem volt módosítható. A vonatkozó forrásból tudjuk, hogy a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseit a párizsi békekonferencia 1919 május

8-án alkotta meg, tehát azok egy évvel megelőzték a *Millerand-levelet*. Az említett forrásokból azonban az is kitűnt, hogy az elmúlt egy év (1919 május 8—1920 május 6) folyamán a békekonzferencia területi rendelkezéseinek helyességében általánosan megrendült a hit és a rendelkezéseket megindokoló háborús felelősség vádját ezért igyekeztek a nemzetiségi kérdés terére áthelyezni.

Bármennyire vegyük is azonban figyelembe a *Millerand-levelet*, a magyar kormánytól elfogadott és aláírt békeszerződésben foglalt vád az, amellyel elsősorban foglalkoznunk kell. A második vádra természetesen szintén ki fogunk terjeszkedni, de fenntartjuk magunknak azt a jogot, hogy a kimondott ítélet indokolásaként felhozott vádat elsősorban vegyük vizsgálat alá. Mivel merőben szokatlan eljárás az, hogy valakit ne azért ítéljenek el, amivel megvádolták és amely vád alapján az ítéletet magát meghozták, hanem az ítélet megszővegezése után, de annak kihirdetését megelőzően új vádat hozzanak elő, nyugodtan megtehetnénk azt, hogy ez utóbbtól eltekintsünk és csak az ítéletben kimondott vádhoz ragaszkodjunk. Az alábbiakban mégis a középutat fogjuk választani: a kimondott ítéletben felhozott vádhoz ragaszkodunk ugyan, de annak vizsgálata mellett nem feledkezünk meg a nemzetiségi kérdésnek azokról a vonatkozásairól sem, amelyek a háborús felelősség kérdésével szorosabb kapcsolatban állnak.

Egyébként nem ismerjük el a vád megcserélésének jogosságát. Ellenkezőleg, a fősúlyt éppen azért helyezzük az ítéletben felhozott vádra, mert az új vád éppen annak felismerése alapján vétetett elő, hogy a békeszerződés rendelkezéseit aláépítő vád tarthatatlannak mutatkozott.

Az 1920 június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés a benne foglalt vád alapján Magyarország területének több mint kétharmadát a szomszédos országok között osztotta szét.

A vonatkozó indokolást az 1919-i párizsi békekonzferenciának a háborús felelősség kérdésében kiküldött bizottsága állapította meg, amelyben a szövetséges és társult hatalmak, tehát csupán az egyik érdekelt fél volt képviselve. Ennek következtében alig volna lehetséges elképzelni, hogy a bizottság a felelősséget magára nézve állapította volna meg és nem a jelen nem lévő másik érdekelt félre igyekezett volna áthárítani. Mi több, a kérdéses bizottság nem azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a felelősséget általában, hanem azzal, hogy azt a szembenálló félnél állapítsa meg. Ennekfolytán a bizottság végső megállapításait sem lehet ítéletként, csak legfeljebb az egyik érdekelt féltől a másik fél ellen emelt vádként tekinteni.¹ Magyarország szempontjából azonban még ez is elesik, mert a bizottságtól felhasznált forrásművekben Magyarországról éppoly

¹ Aall norvég professzor megállapítása: „Die Schuld als Grundlage der Friedensordnung einseitig durch den Machtspruch einer Partei aufgestellt worden ist, ohne jemandes rechtsgültig und objektiv festgelegt zu sein. Die Gültigkeit der Friedensverträge somit rechtlich von der Richtigkeit der angebliehen Verbrechen ab.“ Aall H. //.. Vertragsbruch und Vertragstreue. Zeitschrift Völkerrecht. XX. Berlin, 1936. 153. 1.

kevésbé tétetett említés, mint a hogy a bizottság Magyarország említését szintén mellőzte.

Mindenesetre szembetűnő az, hogy bár az említett bizottságnak 1919 március 29-én kelt és a békekonferencia elé benyújtott jelentésében Magyarország említve sincsen,¹ mindazonáltal a trianoni békeszerződés határozottan Magyarország felelősségére, sőt egyenesen a magyar kormány bűnösségére építette azt a büntetést, melyet a magyar állam elszenvedett. Tekintettel azonban arra, hogy a Magyarországra kiszabott büntetés valamennyi szövetségesének büntetését meghaladta, természetesen a vonatkozólag megállapított bűnösségnek is megfelelően a legnagyobbnak kellett volna lennie a többi kormányok bűnei között. Ennek viszont éppen az ellenkezője áll fenn, amint azt a forrásokon nyugvó kritikai vizsgálódás a háborút követő években kimutatta.

Még különösebb volt az, hogy Magyarországról még az az emlékirat sem tett említést, melyet az említett bizottság felkérése folytán a szerb kormány megbízottja pótlólag benyújtott és amelyet a bizottság jegyzőkönyvéhez csatolva terjesztettek a békekonferencián képviselt hatalmak elé. Ez emlékirat összeállítására Szerbia képviselője azért kapott engedélyt, hogy ezzel a háború első áldozatát megfelelő elégtételhez juttassák. Szerbia képviselője azonban, annak ellenére, hogy a háború a szerb—magyar határ mentében tört ki, Magyarországot az általa benyújtott és a szövetséges hatalmak elé terjesztendő emlékiratban sem említette meg.^{1 2} Nyílt ellenében azzal, hogy a Szerbiának küldött ultimátum és hadüzenet Ausztria—Magyarország részéről történt és hogy a szövetséges hatalmaktól megalkotott trianoni békeszerződés volt az, amely Magyarországot a szerb háború bűnös felidézésével vádolta meg.

Még 1919 folyamán megjelent az osztrák köztársasági kormány kiadásában egy újabb vöröskönyv, amely a bécsi államlévéltárnak az 1914 júliusi eseményekre vonatkozó titkos iratait tartalmazta.³ Ebből a kiadványból vált ismeretessé az, hogy a magyar kormány annakidején nyíltan és határozottan a háború ellen foglalt állást. A magyar bckedelegáció annyira fontosnak találta ezeket az okmányokat, hogy Apponyi Albert gróf, a békedelegáció

¹ A jelentés: Rapport présenté á la Conference des Préliminaires de Paix par la Commission des Responsabilités des auteurs de la guerre et, sanctions. Közölve: Das Deutsche Weissbuch über die Schuld am Kriege. Berlin, 1927. 15—Bl. 1. A részletekről Alfred von Wegerer: Die Unterlagen des Versailles Urteils über die Schuld am Ausbruch des Weltkrieges. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 1087—1106. 1., Der Verfasser des „Rapports“ zu Kriegsschuldfrage. U. ott VI. Berlin, 1928. 825—47. 1., Die Widerlegung der Versailler Kriegsschuldthese. Berlin, 1928. 287. 1. — A szerb delegátus emlékiratát ismertette Wiesner Frigyes báró: Das serbische Memorandum vom Jahre 1919 über die Kriegsschuld der Mittelmächte. Die Kriegsschuldfrage VI. Berlin, 1928. 1115—35. 1.

² Wiesner F.: Das serbische Memorandum vom Jahre 1919 über die Kriegsschuld der Mittelmächte. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 1115—35. 1.

³ Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914. 3 kötet. Wien, 1919.

elnöke, azokat 1920 januárjában a hatalmak elé terjesztette és abban a feltevésben volt, hogy a háborús felelősség vádjának megcáfolásával Magyarország felosztásának elejét veheti.¹ A szövetséges és társult hatalmak azonban ragaszkodtak az 1919 elején megállapított békefeltételek változatlan megtartásához és ebben a formában követelt aláírásához, miáltal az általok emelt¹ ² és az időközben napfényre került okmányoktól megdöntött vád eredeti formájában lett alapjává a trianoni békeszerződésnek és Magyarország felosztásának. Hogy a vád fenntartása e felosztás érdekében történt, az kiderült Benes Edvárd cseh külügyminiszternek a békekonferenciáról való visszatérése után, 1919 szeptember 1-én, a prágai nemzetgyűlésben megtartott beszédéből, melyben a háborús felelősség vádját fenntartotta, mert annak elejtése a Magyarországra kiszabott büntetést aránytalannak és indokolatlannak mutatta volna meg. Kijelentése szerint Magyarország szövetségeseinél is nagyobb mértékben volt felelős a háború felidézéséért, állításait azonban nem indokolta meg és vonatkozó érvei később sem váltak ismertekké.

A Magyarország ellen emelt vádat sohasem öntötték megfelelő formába és a magyarelleses propagandairóladalomból csak nehezen szedhetők össze annak egyes pontjai. Ilyenek:

Benes Edvárd — menekült cseh kereskedelmi iskolai tanár szerint a háborúért Magyarország azért volt inkább felelős, mert neki négy millió délszláv alattvalója volt, Ausztriának pedig csak egy. Edward Benesh: „*The war against, Serbia was brought about more by Hungary, who possessed over four million of Serbo-Croats, than by Austria, who commanded only one million*“ (E. Benesh: Bohemia's case for independence. London 1917. Pag. 43). — „*When the Crown Council of July 1914 decided on the declaration of war with Serbia, it was Tisza and the Magyar nobles who gave the decisive*“ (u. ott 44). Jellemző, hogy Benes a fenti vádakát 1928-ban Berlinben kiadott emlékirataiban elejtette (Dér Aufstand der Nationen. Berlin 1928).

Chopin Jules, Pichon J. E. prágai francia lektor — Charge put forward by Jules Chopin („*pseudonym of J. E. Pichon, a lecturer at the University of Prague who shares the characteristic Czech attitude of hostility towards the Hapsburgs*“ — note made by S. B. Fay op. cit. Vo. TT. New York 1929. Pag. 37) and Ernest Denis: „*Le*

¹ Közölve: Magyar béketárgyalások. I. kötet. Budapest, 1920.

² Helyesebben a Magyarország felosztását követelő kormányokról, illetőleg az ezektől felkért és az ő érdekeit képviselő vagy előmozdító szakértőkről, e szakértők által emelt vádakról van szó. Ilyen szakértő volt Seton-Watson Róbert angol publicista is, aki a háborút már 1914-ben a magyar kormány bűnéül tudta be: „*The Magyar oligarchy, which already had its back against the wall, realised that the moment for action had come. Its reactionary ideas of racial dominance found a leader — fanatical, iron handed, personally equally brave and honest, but politically quite immune from all scruples — in Count Stephen Tisza, the Hungarian Premier. — The murder provided a splendid pretext for aggression*“. Seton-Watson R. W.: The Austro-Serbian dispute. The Round Table. London, 1914. szeptember. — Ugyanő: „*Count Tisza, one of the main fomoters of the Great War.*“ The Contemporary Review. London, 1918. március.

leader des Roumains de la Transylvanie hongroise. M. Locali (recte: Lucaciu see under 1901 — note of the Editor), prêtre uniéte, fixé aujourd'hui en Roumanie, affirme de son côté posséder des documents qui montreront la part prise dans le complot (de Sérajevo) par certains Hongrois, par le comte Tisza, entre autres.“ (Chopin—Denis-. L'Autriche-Hongrie „brillant second“. Paris 1917. 69. 1.) — Talán fölösleges megjegyeznünk, hogy a beigért okmányok sohasem jelentek meg, de az odavetett vád megmaradt és romboló hatása volt.

Denis Ernest — francia professor, a párizsi orosz nagykövetség szolgálatában: „En 1914 le comte Tisza dicte les termes les plus blessants et les conditions les plus dures“ (E. Denis: La guerre. Causes immédiates et lointaines, etc. Paris, 1915. Pag. 103.). — „Le chancelier Berchtold et le comte Tisza pensèrent que le meilleur moyen de restaurer l'Empire qui s'écroulait, était de lui ménager quelque conquête“ (E. Denis: La Grande Serbie. Paris 1915. Pag. 227.) — Tisza Istvánról: „il joignait à un tempérament naturellement emporté et brutal de très vastes ambitions pour lui-même et pour son peuple“ (Ibid. Pagg. 273—74).

Eisenmann Louis — francia professor, a párizsi főrabbi fia, háború alatt a francia hadügyminisztériumban. Denis és Seton-Watson őt ajánlják, mint korlátlan tekintélyt az Ausztria-Magyarországra vonatkozó kérdésekben: „M. Eisenmann qui est sans doute avec M. Seton-Watson l'homme du monde qui connaît le mieux la Hongrie“ (E. Denis: La question d'Autriche. Paris 1917. Pag. 84.). — „Enquire into the books, examine the works of Dr. Seton-Watson, of Wickham Steed (The New Europe, a propaganda paper edited by R. W. Seton-Watson, No. of 13 December 1917. Vol. IV. Loudon 1918. Pag. 275).

Jorga Miklós — román professor: „le fol orgueil de Tisza“. Pages roumaines. Paris, 1918. 13. 1.

Seton-Watson Robert Vilmos — angol publicista: „The Magyar oligarchy, which already had its back against the wall, realised that the moment for action had come. Its reactionary ideas of racial dominance found a leader — fanatical, iron-handed, personally equally brave and honest, but politically quite immune from all scruples — in Count Stephen Tisza, the Hungarian Premier. The murder provided a splendid pretext for aggression.“ (R. W. Seton-Watson: The Austro-Serbian dispute. The Round Table. London No. 16 September 1914). — „Count Tisza, the Hungarian Premier, a Calvinist fanatic ready to die in the last ditch for an ideal as perverted and anachronous as that inspired Paul Krüger“ (Ibid.) — „It is no exaggeration to say — and it cannot be repeated too often — that the Great War is as emphatically a Magyar war as it is a German war. In August 1914 two currents met, the one from Berlin, the other from Budapest, over the prostrate body of Vienna; and may safely be maintained that without Budapest the necessary circuit could not have been established“ (R. If⁷. Seton Watson: German, Slav and

Magyar. A study in the origins of the Great War. London 1916. Pag. II). — „It is not perpetuate this infamous sytem that the Magyar olygarchy, under the able leadership of Count Tisza is fighting war“ (R. W. Seton-Watson: The future of Bohemia. Lecture delivered at King's College, London, in honour of the Quincentenary of John Hus, 1415. Europe in the melting pot, London 1919. Pag. 269). — „Count Tisza, who as Hungarian Premier was one of the main fomoters of the Great War“ (R. W. Seton-Watson: *Austria-Hungary and the Federal Solution. The Contemporary Review. No. of March 1918*).

Take Jonescu — román politikus: „It is known that the person guilty of provoking this monstrous conflict was Count Tisza, who because of his great ability was in charge of Austrian policy during the months that led up to the war. — Count Tisza, who had been miraculously delivered from the Archduke Francis Ferdinand (a charge unknown in Hungary — Note of the Editor) — whose anti Magyarism was an open secret — saw in this very incident an unique opportunity of consolidating the dominion of the Magyars in Hungary and the dominion of Hungary in the Empire. He hurled himself into the adventure with his overbearing energy, that bruted energy ivhich had so often been exercised in the parliament of Budapest. Tisza took the risk of Europe being drenched in blood in order that Magyarism might triumph. — In the great war Count Tisza was strongest statesman the Central Powers had. He was the prime mover in unchaining the conflict. Tisza provoked the universal carnage. He ran the war with an energy worthy of a better cause, and paid for his crime with his life. The punishment has been carried out, so the chase for the prosecution is closed (Take Jonescu: Some personal impressions. London 1919. Pagg. 109—10 and 167). — Take Jonescunak a bukaresti orosz követségén talált nyugtáit közölte *Marghiloman* id. m.

A fenti vádatat összekovácsoló magyarelles propaganda sok pénzébe került a szláv kormányoknak a háború alatt, állapította meg Macchi di Cellere gróf washingtoni olasz nagykövet: „The Southern Slav propaganda has been carried on very cleverly with a great deal of money and its guiding spirit in England has been Steed, the foreign editor of the London Times“(Statement made by the Italian Ambassador at Washington, Count Macchi di Cellere. D. H. Miller: *My Diary at the Peace Conference. Vol. I. Pag. 56*).

2. *A vád következményei.* — A szövetséges és társult hatalmak eljárása szükségessé tette a megvádolt kormányok védekezését, ez tehát egyrészt megfelelt a vádat emelő kormányok eljárásának, másrészt a békekonferencián megejtett vizsgálat kiegészítésének, sőt a szövetséges és társult hatalmak jóváhagyásával is találkozott, mert a vita folyamán az angol és francia kormányok terjedelmes kiadványokban közölték saját okmányait.

3. *A kérdés fontossága.* — Poincaré Raymondnak, a francia köztársaság elnökének az a kijelentése, hogy a párizsi békeszerződések,

4. tehát a trianoni békeszerződés alapját is a háborús bűnösség képezi,¹ valamint Lloyd-George volt angol miniszterelnöknek az a kijelentése, miszerint a háborús bűnösség vádjának megdőltével a rájuk épített szerződések is megdőlnék (1921. március 3.), azt a feltevést engedik meg, hogy a háborús felelősség megállapítása egyben a békeszerződések megdöntéséhez, vagy azoknak megfelelő módosításához és arányosításához, tehát Magyarország esetében a trianoni rendelkezés új megvizsgálásához vezethet. Ennek folytán a megindult vizsgálat célját nem csupán a magyar kormány védelme és 1914-i eljárásának igazolása, hanem a magyar nép szenvedéseinek megszüntetése vagy csökkentése is képezvén, kétségtelen, hogy a szövetéses és társult hatalmak, még inkább a békeszerződés megalkotóinak felfogása e vizsgálatot a magyar tudományosságon kívül a magyar politika részére is előírták.

5. A *Magyarország ellen emelt vád bizonytalansága.* — Magyarország esetében a párizsi békekonferencián emelt vád annyira általános és bizonytalan, hogy meghatározása nem könnyű feladat. Erre mutat az, hogy a trianoni békeszerződés francia parlamenti előadója, Daniélou Károly, a kérdéstről mondott parlamenti beszédében és e beszédnek nyomtatásban, saját neve alatt kiadott közlésében maga is a legnagyobb bizonytalanságban hagy bennünket. Könyvében ugyanis több oldalt szentel a háborús felelősség kérdésének és a felelősség megállapításának a nélkül, hogy Magyarország felelősségéről egyáltalában mondana valamit. Annál feltűnőbb, hogy ennek ellenébe is azzal a megjegyzéssel fejezi be a felelősségről írt fejezetet, hogy az elmondottakban világosan kifejtette Magyarország felelősségét a háború felidézéséért.^{1 2} Ebből viszont az is megállapítható, hogy Magyarország felelősségének kérdése a békeszerződés megalkotásakor merőben ismeretlen probléma volt, melyről a békeszerződés megalkotói legfeljebb annyit tudtak, hogy azt el kell fogadni, mert a felosztásban érdekelt kormányok az általuk nyújtott katonai segítség ellenszolgáltatása fejében úgy kívánták és mert ők magok tudták a legjobban, hogy annak így kell történnie. •

6. A *vád változik.* — Ezek után senkit sem lep meg az, hogy amikor a felosztást követelő államférfiak észrevették, hogy Magyarország háborús felelőssége nem lesz kimutatható és ennekfolytán a trianoni békeszerződésben kiszabott büntetés — Magyarország felosztása — nem lesz kellően megindokolható, azt mondták, hogy Magyarország magától oszlott fel, mert nemzetiségei a magyar uralom alól felszabadulni törekedtek.³

¹ Lt Temps. Párizs, 1920. december 27. —• Részletesen kifejtette a következő munkájában: Les origines de la guerre. Párizs, 1921.

² Daniélou Ch.: Le traité de Trianon. Párizs, 1922. I. k. Les responsabilités. 33—45 1.

³ Rendkívül tanulságos volna egybeállítani annak a taktikának az eredetét és lassú sikereit, hogy helyezték át a Magyarország ellen a békefeltételekbe foglalt vádról, a háború bűnös felidézésének vádjáról, a fősúlyt arra, hogy Magyarországot nem osztották fel, hanem felosztott magától, mert a magyarság által elnyomott nemzetisé-

E vád azonban csak akkor volna Trianon alapjául elfogadható, ha ugyanakkor a békeszerződés megalkotói kijelentenék, hogy a békeszerződés alapját nem a benne foglalt vád képezi. Igaz, hogy ez a kijelentés a szerződés jogi és erkölcsi alapját megdöntené, de nem állana ellentétben Poincarének és Lloyd Georgenak idézett nyilatkozataival, melyekről ők magok kívánták tőlünk, hogy azokat elfogadjuk. Ha viszont ez a kijelentés nem történik meg, úgy a vádlott nem köteles egy utólagosan, az ítélet meghozatala után, annak indokolásaként felhozott, de a pör folyamán figyelembe nem vett vádat elfogadni azért, mert a meghozott ítélet alapját képező vád az időközben napfényre került tárgyi bizonyítékok alapján tarthatatlannak bizonyult. Reá nézve tehát előnyösebb az, ha elítéltetésének tarthatatlanná vált megindolásához ragaszkodik. Még abban az esetben is, ha okmányszerűleg be volna bizonyítható, hogy Magyarország felosztása valóban a magyarországi nemzetiségek elszakadása folytán következett volna el, amire vonatkozólag elfogadható bizonyítékok nincsenek.

7. *A monarchia felbomlása, mint Magyarország felbomlásának oka.* — A háború befejezése után a történettudományi módszerben bevált evolúciós elmélettel igyekeztek bizonyítani azt, hogy Ausztria-Magyarország már a háború kitörésekor bomlásnak indult politikai alakulat volt. Ennek az állításnak a sarkételét abban vélték megtalálni, hogy Magyarország csak alkatrésze volt egy nagy birodalomnak, amely felbomlani készült, tehát Magyarország felbomlása nem önmagában, hanem a monarchia keretében ment végbe és mint ilyen, csak másodlagos eseménynek, egy nagyobb esemény utóhatásának, vagy következményének volna tekinthető.

Erre vonatkozólag nem nehéz megállapítani, miszerint voltak törekvések, amelyek Magyarországnak az osztrák birodalomba való beolvasztására irányultak. Ilyen irányzat volt az osztrák centralizmus, amely attól tartott, hogy a félholdalakú osztrák állam megmaradását egyedül Magyarország bekebelezésével lehet biztosítani. De ilyen volt az osztrák centralizmus bukása után a cseheknek az a törekvése is, hogy Ausztriát és Magyarországot a hatalmak előtt egy államalakulatként tüntessék fel és hogy ne legyen szükséges a hatalmakat egy másik állam felosztásához megnyerni azért, hogy az osztrák állam kötelékéből felszabaduló cseh királyság az orosz hatalommal határos birodalommal alakulhasson.

gek szabadságra vágytak. Az elnyomottak szabadságvágya és felszabadítása ugyanis annyira érthető és elfogadható dolgok, hogy azokat sokkal könnyebb volt átvenni a köz tudatba, mint a háború felidézésének vádját, melyet már 1919-ben, tehát közvetlenül a Magyarországnak szánt békefeltételek összeállítása után, megcáfoltak vagy legalább is alaposan megingattak. *Seton-Watson* angol publicista igen sokat tett abban az irányban, hogy a súlypontnak ez az áthelyezése megtörténjék. Különösen attól kezdve, hogy a békeszerződések megváltoztatásának, a revízióknak gondolata felmerült, sürgetően szükségesnek mutatkozott, hogy a történelmi Magyarország helyreállításának útjába ezen az úton gördítsenek akadályokat. Az igyekezet csak egy dologban szenvedett hajótörést: a magyarországi nemzetiségek 1918 előtt sohasem kívántak Magyarországtól elszakadni és okmányszerűleg kimutathatólag mindig olyan reformokat követeltek, melyek a történelmi Magyarország határain belül voltak megoldandók.

A magyar állam ugyanis szuverén politikai alakulat volt, amelyet csak a perszonális unió szálai fűztek össze az osztrák állammal; az, ami a két állam viszonylatában reálunió létezésére mutatott, a perszonális unió lényegét nem, csak a kormányzás módját érintette.

Magyarország integráns része volt a Habsburg-birodalomnak, amelyben különböző országok egyesültek és amelynek területi állománya erős változásoknak volt kitéve a miatt, hogy mint perszonális hatalmi alakulat, az állam egységét adó reális feltételekkel sohasem rendelkezett. Ezért használta egyrészt a magyar parlament, másrészt a magyar király is a Magyarországot és Ő Felsege többi országait egymástól megkülönböztető kifejezést; amint hogy ezen az alapon és ebben a szellemben jöttek létre azok a törvények és rendelkezések, amelyek az osztrák és magyar államoknak egymáshoz való viszonyát 1715-ben, 1723-ban, 1791-ben, 1804-ben, 1848-ban és 1867-ben szabályozták. Azok világosan megállapították az osztrák és magyar államok kiilönvalóságát és külön elismert szuverenitását, de gondosan elhallgatták őket a hatalmak előtt azok, akik a felbomló Ausztria területéből kiválva és részesedve a tőle független Magyarország területéből is kívántak részesedni.

Tudományos vizsgálat alapján megállapították, hogy 1867 óta Magyarország és Ausztria között olyan megállapodások jöttek létre, amelyek nemzetközi egyezmények jellegével bírtak.¹ A zürichi főtörvényszék 1920. július 5-i döntésében az Ausztria és Magyarország között 1918-ig fennállott viszonyt nemzetközi viszonylatnak tekintette;^{1 2} ugyanígy döntött 1923. december 6-án a hágai nemzetközi bíróság;³ ugyanígy vélekedett a magyar kormány is, amikor 1934. februárban a szovjetuniót elismerve kijelentette, hogy azt már az 1916. március 3-i breszt-litovszki békeszerződésben elismerte,⁴ már pedig ezt a békeszerződést Ausztria-Magyarország kötötte meg. Magyarország tehát magát az Ausztriával fennállott perszonális unió idején is szuverén államnak tekintette.

Az, hogy az ezeréves magyar állam az utoljára 1866-ban változott osztrák államalakulattal együtt bomoljék fel, azoknak az óhaja volt, akik Magyarország területéből is részesedni kívántak. A szláv rokonsággal bíró, cseh és orosz kormányokkal együtt dol-

¹ „Die Beurkundung der Vertage zwischen Oesterreich und Ungarn (weist dieselbe Föimen (auf), wie die Beurkundung der Verträge zwischen unverbundenen Staaten“. Bittner L.: Die Beurkundung der Verträge zwischen Oesterreich und Ungarn seit 1867. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband XI. Innsbruck, 1929. 800—6. 1.

² Fischer-Williams és Lauterpacht: Annual Digest of Public International Law Cases, 1919—22. 72—73. 1. Idézi Makarov id. m.

³ „Quoique l'Autriche et la Hongrie eussent eu des institutions communes basées sur des actes paralleles de leur législations, elles n'étaient pas moins des unités internationales distinctes.“ Idézi Makarov id. m.

⁴ Makarov A. N.: Aufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Ungarn und der Sowjetunion. Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht. IV. Berlin. 1934. 315—19. 1.

gozó Denis Ernest francia publicista 1915-ben, a párizsi orosz nagykövetség megbízásából fejtette ki a maga koncesszió-elméletét, amely később a párizsi békekonferencián alapul vétetett. Ez elmélet szerint Magyarország 1867-ig az osztrák állam integráns része volt és csak azért vált ki belőle, mert az 1866-ban megvert osztrák császárnak nem volt annyi ereje, hogy a magyarokat az osztrák államban megtartsa. Magyarország tehát a gyenge osztrák császártól kicsikart koncesszió eredményeként alakult meg és szerzett jogot azok fölött a magyarországi nemzetiségek fölött, amelyeknek eddig az osztrák császár az osztrák államban széles jogokat biztosított. Ez az elmélet ugyan a valóságnak egyáltalában nem felelt meg, de megfelelt azoknak a törekvéseknek, hogy az orosz határhoz vezető Felső-Magyarországot Csehország részére biztosítsák, mint amelytől ez utóbbi állítólag 1867-ben elszakadt, holott az sem Csehországhoz a történelem folyamán sohasem tartozott, sem pedig azt a kívánságot soha ki nem fejezte, hogy Csehországhoz tartozni kíván.¹

A csehek területi követelései elhidegítették egymástól a cseh és magyar nemzetet és a cseh propaganda Felső-Magyarország elszakítása érdekében mindenütt a magyarelleses vonásokat volt kénytelen kiemelni. Benes Edvárd 1917-ben azt állította, hogy az osztrák-cseh kiegyezést 1871-ben a magyar kormány hiúsította meg.^{1 2} Ami nemcsak az 1871 október 20-i közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyvével ellenkezik, amelyben Andrássy Gyula gróf miniszterelnök a magyar kormány vonatkozó álláspontját kifejtette, de irányt adott mindazoknak, akik a cseh propaganda szolgálatába állottak. Így Eisenmaun Lajos párizsi egyetemi professzor 1910-ben még pártatlanul állapította meg az igazságot,³ de később, miut a cseh kormánytól támogatott párizsi szláv intézet vezetője, a hivatalos cseh álláspontot fogadta el, amelyet a cseh kormány a párizsi békekonferencián diadalra emelt.

8. *A német szövetség vádja.* — Ugyancsak szláv forrásból származott az a vád, hogy Magyarország a német hatalom szövetségese, tehát a német hatalommal háborúban álló kormányoknak érdekében áll az, hogy Magyarországot szövetségeseik között szétosszák. Ezzel magok bizonyították azt, hogy a felosztás érdekében vették elő a vádat, mely a látszat szerint a valóságnak meg is felelt.

¹ Ehhez a cseh propagandairatokban található elmélethez csatlakozott a cseh országi születésű Renner Károly osztrák politikus, aki mint az 1918 őszén felállított Német-Ausztria köztársaságnak a csehekkel együtt dolgozó, szocialista kancellára és az osztrák békedelegáció elnöke, a szövetséges hatalmak előtt, 1919. július 2-ikán Párizsban megtartott beszédében azt állapította meg, hogy a háborúért egyedül Magyarország volt a felelős, mert a háborút felidéző Berchtold Lipót gróf közös külügy miniszter — magyar ember volt. Ezt a bejelentést a hatalmak azzal vették tudomásul, hogy azt a kérdésben illetékes államférfi tette. A hatalmak nem ismerték a dunai államok fejlődését és államjogi viszonyait; Magyarország távollétében tehát olyan szakértők véleményét fogadták el, akiknek a magyar államhoz vagy semmi közük nem volt, vagy annak felosztását szorgalmazták, illetőleg annak szóvivői voltak.

² Benes E.: Bohemia's case for Independence. London, 1917. 34., 42—43. 1.

³ The Cambridge Modern History. XII. kötet. Cambridge, 1910. 168. 1.

Nem abban az értelemben azonban, amelyben azt a magyar-ellenes propaganda használta, mert a csehek az 1867-i osztrák-magyar kiegyezés után mindig külső hatalmak támogatását szorgalmazták és azoknak beavatkozását követelve kevesebbre értékelték azt a támogatást, melyet a jelentékenyen megerősödött magyar állam adhatott volna. Viszont a cseh-orosz érdekközösség útján bekapcsolt pánszláv veszedelem Ausztriát a Német Birodalom oldalára hajtotta és mivel orosz támadás esetén a balkáni szláv és ortodox népek szintén támadásba mehettek át, a magyar állam védekezése szempontjából a monarchia német szövetsége nagy értékkel bírt.

Ezért alkotta meg Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszter 1879. október 7-én a vonatkozó német-osztrák-magyar szövetséget, melynek szerződését attól kezdve időről-időre megújították. Ennek a szövetségnek az indokolását a világháború adta meg, melyben a német csapatok a monarchiát az orosz támadással szemben megvédeni törekedtek és a védelmi harcot diadallal fejezték le. Így értelmezte a német szövetséget Bryce lord is, aki az angol felsőházban 1919. december 16-án a védelem szükségével indokolta meg Magyarország német szövetségét.¹ Hogy ezt a magyar közvélemény mindenkor védelmi szövetségnek tekintette, az kitűnik abból, hogy amikor a monarchia közös külügyminisztere az 1906-i algecirasi konferencián a német hatalom oldalán kisebbségbe került, a magyar kormány Goluchowsky Agenor gróf közös külügyminisztert megbuktatta. Viszont amikor a németek 1914-ben egész haderejüket a nyugati frontra szállították, az oroszok pedig a Kárpátokon átkelve magyar területre nyomultak, Tisza István gróf magyar miniszterelnök az 1879-i szövetség beváltását követelte és a német császárnak a nyugati frontról kellett a Kárpátok védelmére csapatokat küldenie.

9. *Germán és szláv törekvések.* — A magyar nemzetnek nem az volt a hibája, hogy a függetlenségét veszélyeztető germán és szláv fajok közül melyikhez csatlakozott, hanem az, hogy testvértelenül magában állva fogyatkozott meg abban az évszázados küzdelemben, melyet a nyugat védőbástyájaként a keleti barbarizmus ellen folytatott és, hogy ezt a gyengülést a germán és szláv hatalmak a magok javára kihasználni törekedtek. Így pl. Tannenberg német író 1911-ben azt követelte, hogy Magyarországot darabokra törve porosz tartományokká kell átalakítani, míg ugyanakkor az orosz hatalom szintén Magyarország felosztására törekedett. Ebből világosan következik, hogy a magyar nemzet a német szövetséget egy nagyobb és közvetlen támadás veszedelme folytán fogadta el.

¹„It may be said that in recent years Hungary became an ally of Germany. She did so simply out of the natural alarm that she felt at the power of Russia which was always threatening her, and which had been the cause of the destruction of her independence in 1849, when it was a large Russian army that overpowered the patriotic movement of the Hungarians in that year. That being so, Hungary thought herself obliged to turn to Germany for protection against Russia.” The Hungarian Question in the British Parliament. London, 1933. 18. 1.

10. *Centralista tervezetek.* — A külső veszedelemtől csak formailag tért el az a veszély, melyet osztrák államférfiaknak az a politikai törekvése képezett, hogy Magyarországot az osztrák államba bekebelezzék.

A centralista és federalista tervek a XX. század elején Ferenc Ferdinánd trónörökös személyében találták meg az alkalmas vezért. Trónralépése esetén addig halasztotta volna magyar királlyá való megkoronáztatását, amíg Magyarországot az osztrák császár csapatai meg nem szállják és a Ferenc név alatt trónralépő új uralkodó császárságába nem kényszerítik. Ferenc Ferdinánd abban a tudatban, hogy őt a sors erre a nagy szerepre jelölte ki, feltűnő rosszindulatot áruolt el a magyar nemzet iránt, amelyet most a nem magyar nemzetiségek közreműködésével, fegyveres úton akart tervének elfogadására kényszeríteni. Tervével azonban nemcsak a germán és szláv fajok közé beékelt magyar nemzetet kényszerítette védekezésre, de a német és orosz hatalmi törekvések sikerét is előmozdította és a maga álmainak sorsát pecsételte meg. Ebből az is következik, hogy a magyar nemzet jól felfogott érdeke nem új területek szerzése, hanem a meglévőnek megtartása és ezeréves államának önvédelme volt.¹

11. *A nemzetiségi kérdés* — vádja ezen az úton került helyébe annak a vádnak, mely a háború bűnös felidézésére vonatkozott, mert Ferenc Ferdinánd trónörökös a germán és szláv veszedelmeket súlyosbította, mikor a magyarsággal szemben a nemzetiségek oldalán állott, sőt azok követeléseit maga toldotta meg olyan ígéretekkel, amilyeneket a magyar kormány a magyar állam épségére és biztonságára való tekintettel nem tehetett meg.

Tekintettel arra, hogy Ferenc Ferdinánd terveivel és politikájával részletesebben fogunk foglalkozni, e helyen mindössze annak megemlítésére szorítokozunk, hogy részben a főherceg terveire hivatkozva indultak meg azok a követelések, melyek a magyar állam egyes területeinek elszakítására vonatkoztak. Így abban a propagandában, melyet 1914 őszén a cseh Masarykkal kapcsolatban a francia Denis Ernest, az angol Seton-Watson és Steed indítottak. Két évtizeddel azután, 1935-ben, Seton-Watson az új vádat már mint szerves egészet mutatta be az angol rádió széleskörű hallgatósága előtt. Az indulópontot az 1910-i magyar országgyűlésben állapította meg, amelyben szerinte a magyar állam lakosságának egyik felét kitevő magyarságnak 413, a másik felét kitevő magyarországi nemzetiségeknek viszont csak 8 mandátum jutott.²

Ennek a vádnak az aláépítését a csehországi születésű Renner Károly, az osztrák békedelegáció elnöke, 1919. június 23-án Clé-

¹ Az osztrák centralista tervekről a tárgyalás folyamán részletesen v. ö. Nagy Miklós összefoglalásait: Kristóffy József emlékiratai. Budapesti Szemle CCVIII. Budapest, 1928. 214—60. 1., a románokkal kapcsolatban u. ö: Adatok Románia 1916. augusztus 27-i hadüzenetének diplomáciai előzményeihez U. ott CCXVI. Budapest, 1930. 1—52. 1.

² Seton-Watson R. W.: The fall of the Habsburg Empire. The Listener XIII. London, 1935. 794—97. 1.

menceauhoz intézett jegyzékében adta meg. Renner az osztrák centralizmust és federalizmust olyan demokratikus rendszernek mondotta, melynek a magyarok a magyarországi néptömegek elnyomása érdekében ellenállottak.¹

Hogy az eredetileg Palacky Frantisek cseh történetírótól és politikustól kezdeményezett federalizmus a magyar államra nézve mit jelentett, arra nézve Benes Edvárd cseh külügyminiszter a világháború befejezése után akként nyilatkozott, hogy az átmenet kívánt lenni Magyarország felosztásához.

A cél tehát a nemzetiségi kérdés egyoldalú beállításával ugyanaz volt, mint a háború bűnös felidézésére vonatkozó vádaskodással.

12. Az *a két vád*, hogy 1. Magyarország 1867-ig Ausztriához tartozott, tehát ennek következtében Felső-Magyarországot a magyarok úgy vitték magukkal az osztrák állam területéből, hogy többet vittek el Ausztriából, mint amennyit Magyarország bekebelezésekor odavittek, — valamint az, hogy 2. 1871-ben a magyar kormány akadályozta meg azt, hogy Csehország követelései teljesüljenek, — könnyen megcáfолható.

Az első vád a valósággal homlokegyenest ellenkezően és semmiféle történelmi feldolgozásban elő nem fordulván, nyilvánvalóan olyan rövidéletű fogósnak tekinthető, mellyel váratlan meglepetéssel kívánták megnyerni a kérdésben járatlan embereket.

A második vád cáfolatát a közös minisztertanácsok jegyzőkönyvei nyújtják. Azokból világosan kiderül, hogy a magyar kormány 1871-ben valóban a Hohenwarth-féle javaslat ellen foglalt állást. De nem azért, hogy a csehek megfelelő jogokat ne kapjanak, ami tőle teljesen távol állott, hanem azért, hogy az 1867-ben oly nehezen megalkotott kettős monarchia szét ne bomoljék. Éppen az volt a különbség Beust gróf közös külügyminiszter és Andrássy Gyula gróf miniszterelnök felfogása között, hogy bár Hohenwarth javaslatának mindkétten ellene voltak, Beust volt az, aki abból a szempontból küzdött a javaslat ellen, amelyért Andrássyt támadták. Beust ugyanis attól félt, hogy a csehek a külpolitika intézését is befolyásolni fogják és Hohenwarth javaslata ellen nyilatkozott; Andrássy szerint az, hogy a csehek jogokat nyerjenek, az osztrák állam belső ügye volt; Magyarországot pusztán az érdekelte, hogy Ausztria és Magyarország viszonyában történik-e változás. Hohenwarth javaslatának törvényerőre jutása Beust felfogása szerint azt jelentette volna, hogy a monarchia politikájában Berlin, Róma és Pétervár befolyása érvényesülhet, a nemzetiségi erők a dinasztikus akarat fölé kerekednek; Andrássy viszont azt vitatta, hogy az 1867-i kiegyezést nem lehet azok megkerülésével megváltoztatni, akik azt megalkották.

Az a beállítás tehát, hogy egyrészt Magyarország 1867-ben az osztrák uralom alól felszabadulva többet vitt magával, — az osztrák

¹ Bericht über die Tätigkeit der deutsch österreichischen Frndensdelegation in Samt-Germain-en-Laye. I. Wien, 1919. 170. és köv. 11.

császárnak az 1866-i vesztés háborúban beállott gyengesége folytán — mint amennyit annakidején Ausztriába vitt — ellenkezik a valósággal. Az az állítás pedig, hogy 1871-ben a magyar kormány állotta útját annak, hogy Csehország szélesebb önkormányzati jogokat nyerhessen, azzal cáfolható meg, hogy Magyarország nem a cseh nemzet jogai, hanem az 1867-i kiegyezésnek, nem annak megalkotói útján való egyoldalú megváltoztatásával szemben foglalt állást.

Nagyobb kitérést igényelne az az általánosabb vád, hogy a trianoni békeszerződés indokolását a magyarországi nemzetiségek elnyomása okozta.

Nem is lehet célja ennek a munkának az, hogy a felsorolt vádakat, melyeket rendszeresen még senki sem gyűjtött össze, annál kevésbé cáfolt meg, e helyen igyekezzék felsorakoztatni. Jelen munka céljával mindössze az a kérdés hozható összefüggésbe, hogy mennyiben volt/vagy lehet az említett vád alapjává a háborús felelősség kérdésének.

A Magyarországgal 1920. június 4-én megkötött trianoni szerződés ugyan egy szóval sem emlékezik meg róla, tehát felmentene bennünket attól, hogy vele foglalkozzunk, de a *Millerand-levél* azáltal, hogy a békeszerződésben felhozott vád elejtésével kellett számolni, egész lavináját indította meg a munkálatoknak, melyek a kérdéssel foglalkoznak. Közelebbi vizsgálat itt is más eredményre vezet, mint amilyent a vád eredetileg keresett, Mert a vád felvetésének nem az volt a célja, hogy a feldarabolt Magyarország birtokba vett) részeinek megtartása végett mindenkit munkára serkentsen, hanem az, hogy a magyarországi nemzetiségek elnyomásának tényéből magyarázza meg a magyarországi nemzetiségek felszabadításának szükségességét.

Erre vonatkozólag e helyen mindössze csak egy megállapítással kívánunk élni.

A békeszerződés óta megindult irodalomban felsorolt vádak nagyrésze a kérdés szembeszökő nemismerésén alapul, ami nagyon egyszerűen abból a tényből is megállapítható, hogy a magyarországi nemzetiségek 1918 előtt még legtútkosabb összejöveteleiken sem hoztak olyan határozatokat, hogy az ezeréves magyar államot felosztani kívánták vagy attól elszakadva más államhoz kívántak csatlakozni.

Ezzel a megállapítással nemcsak azok a vádak esnek el, melyeket a Magyarországtól elvett területek megtartása érdekében állítottak, hanem azok a következtetések is, melyeket a vádaktól olyan tudósok vontak le, akik a vádak után indulva, egyébként tárgyilagos műveikben, fantasztikus tévedéseket követnek el.

Magyarország esetében voltaképpen sem a vád szabatos formulázása nem történt meg, sem a különböző nyilatkozatokból és megállapításokból összeszedett vádaknak egységesen és összefoglaló módon való cáfolata.

Magyarország és Ausztria-Magyarország felelőssége nagyjában véve összefolyt egymással, ami részben helyes, részben kiegészítésre szorul. Helyes azért, mert Ausztria és Magyarország mint egy-

séges hatalom mentek bele a háborúba, de kiegészítésre szorul, mert a két állam két békeszerződést kapott és a trianoni békeszerződés a Magyarország ellen emelt — bár meg nem említett — vád alapján ítélezett.

Az osztrák kormánytól 1930-ban közzétett diplomáciai okmánygyűjteményt osztrák szakemberek állították össze és az osztrák kormány adta ki — Magyarországra vonatkozóan is. Magyarországnak ilyen okmány gyűjteménye nem lehet, de a magyar béke delegáció már 1920-ban igen helyesen megkülönböztette a magyar vonatkozásokat és elkülönítette őket a közös jellegű kérdésektől. Ezt tette akkor is, mikor Tisza István gróf miniszterelnök eljárásán kívül arra is kitért, hogy az ellenséges propagandától a közös szolgálatban álló magyar diplomaták útján Magyarországra áthárított felelősség ellen tiltakozott és a magyarként odaállított Berchtold Lipót grófot cseh arisztokratának mondta.¹ Ugyancsak Magyarország ellen emeltek vádat a Magyarország területéből részesedett államok által íratott propagandairatok, de azoknak egybegyűjtése és cáfolata mindaddig nem történt meg.^{1,2}

12. *A háborús felelősség vádja már a világháború idejében felmerült és élénk vitára nyújtott alkalmat a hatalmak között.*

Tekintettel arra, hogy ez a vita főleg Németország felelőssége körül forgott, arra csak annyiban terjeszkedünk ki, hogy már terjedelménél fogva is külön tudományszakot képez. A Magyarországra vonatkozó vádak ebben az időben főként a magyarellenes propagandairatokra szorítkoztak és az ezek nyomán beszivárgott vád bírta rá *Tisza István gróf* miniszterelnököt arra, hogy 1918 október 22-én a képviselőházban tartott beszédében a vádat a magyar kormányról elhárítsa.

1919 folyamán, tehát még a békeszerződés aláírása előtt jelent meg az erdélyi szász *Gooss Roderichnek* a bécsi titkos levéltár alapján összeállított műve, amely Ausztriáról szólt ugyan, de benne Magyarországgal is bővebben foglalkozott.³ Könyve még 1919 folyamán Berlinben második kiadásban, majd a német parlamenti vizsgálóbizottság kiadványai között 1930-ban új átdolgozásban ismételtelen megjelent.⁴

Gooss első munkája nyomán írta meg 1919-ben magyar tárgyú

¹ Ilyenek voltak: Szapáry Frigyes gróf, Mérey Kajetán, Szőgyény-Maricli László gróf. Szócsón Miklós gróf, Forgách János gróf. V. ö. Bittner L.: Graf Johann Forgách. Berliner Monatshefte XIV. Berlin, 1935. 950—59. 1., Graf Friedrich Szapáry. U. ott XIV. Berlin, 1936. 958—62. 1.

² Chélard Raoul: Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale. Párizs, 1930. Ismertette Horváth Jenő: Francia könyv Magyarország háborús felelősségéről. Budapesti Szemle CCXIX. Budapest, 1930. 310—16. 1.

³ Gooss R.: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919. II. kiadás. Berlin, 1919.

⁴ Das Werk des Untersuchungsausschusses der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919—1930. I. Vorgeschichte des Weltkrieges. 10. Berlin, 1930. Gutachten des Sachverständigen Vortragenden Legationsrates Dr. Roderich Gooss. 1—302. 1.

munkáját *Fraknói Vilmos* püspök. Ez volt az első munka, mely a kérdésnek kizárólag magyar vonatkozásaival foglalkozott.¹

Ezeket a műveket az osztrák köztársasági kormány kiadásában megjelent 1914-i osztrák-magyar vörös könyvnek új kiadása támasztotta alá. Tisza István gróf 1914-i magatartása ebből az okmánygyűjteményből vált ismeretessé.¹²

Még a magyar békeszerződés aláírása előtt jött létre a Versailles! német békeszerződés 1919. június 28-án, mely 231-ik cikkelyében a német kormányt a háború bűnös felidézésével vádolta meg. Azzal kapcsolatban indult meg a németek részéről az a kutató munka, mely a vádnak a párizsi békekonferencián történt megfogalmazásának részleteit felderítette.³

13. A háborús felelősség vádja körül folyt vitában a háború befejezése után a vezetést Németország továbbra is megtartotta. A versaillesi béke 231-ik cikkelyének megdöntését kereste azzal, hogy az 1917 óta napfényre került orosz diplomáciai akták kiegészítése végett 1871-ig visszamenőleg a német külügyi hivatal egész levéltárát beható vizsgálat alá vette. A végzett kutatás eredményeit a német kormány 1922-től 1926-ig 56 kötetben tette közzé. Így született meg a *Die Grosse Politik europäischen Kabinette* című kiadvány, amely 15.893 darab diplomáciai ügyirat kiadásával lepte meg a tudományt és a kormányokat. Az egész világirodalomban páratlanul álló munkát 1927. március 3-án Marx Vilmos német birodalmi kancellár mutatta be a nyilvánosságnak.⁴ Politikai eredményét Hindenburg marsall birodalmi elnök 1927. szeptember 18-án tartott beszédében abban jelölte meg, hogy a versaillesi békeszerződésben Németország ellen emelt vádat visszautasította és kijelentette, hogy Németország minden időben kész a háborús felelősség kérdését pártatlan bíráló elé terjeszteni.

Erre sohasem nyílt alkalom, de a kiadvány egyéb kormányokat is arra bírta, hogy saját levéltáraik vonatkozó anyagát megismeressék. Így indult meg 1926-ban a brit *Foreign Office* aktáinak közzététele, melyet *Gooch* és *Temperley* professzorok 1938-ig 13 kötetben az 1898—1914. időszakra adtak ki;⁵ 1929-ben a francia külügyi akták kiadása, az 1928. január 6-án megtartott minisztertanács rendel-

¹ Fraknói V.: Die ungarische Regierung und die Vorgeschichte des Weltkrieges. Wien, 1919.

² Die österreich-ungarische Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges. 3 kötet. Wien, 1919. Angol kiadás. London, 1920. — Tisza István leveleit közzétette a Magyar Tudományos Akadémia: Gróf Tisza István összes munkái. II—VI. kötet, 1914—18. Budapest, 1927—37.

³ A francia indokolást adták Bourgeois és Pagès: Les origines et les responsables de la Guerre. Preuves et aveux. I—II. kiadás. Párizs, 1922. Német kiadását adta Schwertfeger Bernát ezredes. Berlin, 1927. — A cáfolatot adta Alfréd von Wegerer: Die Widerlegung der Versailler Kriegsschuldthese. Berlin, 1928.

⁴ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. 40 kötet 50 részben. Berlin, 1922—26.

⁵ Gooch és Temperley : British Documents on the Origins of the Great War. 11 kötet 13 részben. London, 1926—38.

kezése alapján 1870 és 1914 között;¹ 1930-ban az osztrák-magyar okmányoké, mely 8 kötetben — *Bittner Lajos. Příbram F. Alfréd, Srbik Henrik és Uebersberger Hans* szerkesztésében — 11.204 darab külügyi aktát közölt 1908 és 1914 között;² végül az orosz okmányoké 1931-ben, mely *Pokrowski M. N. és Hoetzsch Ottó* szerkesztésében az 1914—1917 közti levelezésből adott ki terjedelmesebb sorozatot.³

Ezek a kiadványok a háború előzményeinek és okainak felkutatását 1871-ig vezették vissza és ezt a beosztást az időközben megjelent összefoglaló munkák is megtartották.

Időközben különböző folyóiratok¹ adalékai folytán az 1871 és 1914 közti korszak történetére vonatkozó akták száma körülbelül százezer darabra növekedett. A várakozás ellenére napfényre került anyagban szinte lehetetlen volt a tájékozódás és ezért *Horváth Jenő* az 1930-ban Londonban megtartott VII. egyetemes történelmi kongresszuson a szakemberek és a kutatók, professorok és tanítványaik részére nemzetközi együttműködés útján összeállítandó katalógus elkészítését hozta javaslatba. Javaslatát a kongresszus határozattá emelte,⁵ de az összeállítás elmaradt és az egyre növekvő anyagban továbbra is lehetetlen volt a tájékozódás.

Documente; Diplomatiques Français, 1870—1914. Párizs, 1930. és köv.

¹ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. 8 kötet és 1 névmutató. Wien, 1930. V. ö. *Horváth Jenő* bírálata a Századok c. folyóiratban. LXIV. Budapest, 1930. 680—82. l.

² Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der Zarischen und der Provisorischen Regierung, herausgegeben von der Zentralkommission beim Zentralexekutivkomitee der Sowjetregierung. Berlin. 1931. és köv.

³ Így a Berlinben megjelenő *Die Kriegsschuldfrage*. 1923. és köv., 1932 óta *Berliner Monatshefte*. Szerkesztője, *Alfred Wegert* megírta munkásságának történetét: Im Kampf gegen die Kriegsschuldfrage. Berlin, 1936.

⁵ Projet d'un répertoire des publications de documents diplomatiques. Livres de couleur. — Projet complémentaire de M. Horváth pour un inventaire des documents diplomatiques publiés. — „Considérant qu'il a été proposé d'entreprendre la publication d'un répertoire des „livres de couleur“ des différents ministères des Affaires étrangères; considérant que, selon le rapport du Secrétaire général, „rien n'empêche d'ajouter au répertoire envisagé les autres publications utiles comme les documents sur les origines de la guerre publiés ou en cours de publication à l'heure actuelle dans les différents pays“; considérant qu'un Inventaire général des 30 ou 40 mille documents déjà publiés par les différents gouvernements entre 1871 et 1914 serait indispensable pour les historiens :

L'est recommandé:

a) que le répertoire envisagé soit fait par le Comité international des Sciences historiques et que la Commission pour la liste diplomatiques soit appelée à s'en occuper;

b) que ce travail soit complété par un Inventaire général des documents publiés par les différents gouvernements, sans aucune orientation nationale;

c) que le dit Inventaire général contienne la chronologie des documents ainsi que celle des événements auxquels les documents se rapportent, que soient indiquées les relations existant entre eux, et que l'Inventaire soit complété par un index détaillé des noms des personnes, des noms des lieux, des événements et les affaires mentionnées ou traitées par les „livres de couleur“ et par les documents publiés par les différents gouvernements.“

Közölve: Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. III. Washington, 1931. 224. l.

Ezek után azokra a speciális tanulmányokra kell szorítkoznunk, amelyek a kérdésről világszerte megjelentek és melyeknek címeit a különböző időszaki folyóiratok közüik.

Magyar részről a kutatás szintén a békeszerződés létrejötte után indult meg. Már 1923-ban *Angyal Dávid* professzor gyűjteményes munkában foglalta össze a magyar vonatkozású kérdéseket. Az egyes tanulmányokat *Nagy Miklós*, *Bajza József*, *Balanyi György* és *Buday László* írták.¹

A trianoni szerződés aláírása után kezdett foglalkozni a kérdéssel *Horváth Jenő*, aki több tanulmány megírásán kívül² *Hábo-*

¹ Magyarország felelőssége a világháborúért. Tanulmányok. Szerkesztette *Angyal Dávid* egyetemi tanár. Budapest, 1923. Benne *Nagy Miklós*: A magyarországi nemzeti-ségi kérdés története; *Bajza József*: A magyar agrárpolitika, mint a világháború oka; *Balanyi György*: Magyarország és a világháború diplomáciai előzményei; *Buday László*: Magyarország vesztesége a háború után.

² Önálló művek: A trianoni béke megalkotása, 1915—20. Diplomáciai történelmi tanulmány. Budapest, 1927., Responsibility for the War and for the Treaty of Trianon Documents relative to the Hungarian Question published since the end of the Great War. Budapest, 1928., Ungarn und der Weltkrieg. Eine Quellenstudie. Budapest, 1931., Magyarország és a világháború. Felelősség a háborúért és a békeszerződésért. Budapest, 1934. — Gyűjteményes munkákban: Magyarország felelőssége a háborúért és Apponyi akciója. Apponyi-Emlékkönyv. Budapest, 1927. 91—125. 1., A világháború politikai története. Pilch Jenő: A világháború története. Budapest, 1927. 9—64. 1., A békeszerződések megalkotása. U. ott 343—54. 1., Ausländische Gelehrte über die Eröffnung der deutschen Archive. Ungarn. Berlin, 1927. 46—48. 1., A trianoni szerződés diplomáciai története. Igazságot Magyarországnak. Budapest, 1928. 19—106. 1., Diplomatie History of the Trianon Treaty. Justice for Hungary. London, 1929. £1—121. 1., Responsibility of Hungary for the War. London, 1933. A magyar kormány magatartása 1914. júliusban. A magyar királyi Ferenc József Nevelőintézet értesítője. Budapest, 1934. — Folyóiratokban megjelent tanulmányok: Making the peace with Hungary. The Hungarian Nation. I. Budapest, 1910. 72. 1. (névtelenül), A trianoni béke megalkotása. Külügyi Szemle. I Budapest, 1921. 93—128. 1. (névtelenül), Die Kriegsschuldfrage in der ungarischen Politik. Die Kriegsschuldfrage IV. Berlin, 1926. 733—46. 1., Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. U. ott 944—46. 1., A háborús felelősség kérdése. Magyar külpolitika. Budapest, 1927. december 1., La publication des Archiv* Allemandes. Évolution. II. Párizs, 1927. 54—55. 1., La correspondance du comte Étienne Tisza. Revue de Hongrie. XXXVI. Budapest, 1927. 161—65. 1., XXXVII. Budapest. 1927. 66—70., 193—98. 1., A háborús felelősség kérdése. A Háborús Felelősség. I. Budapest. 1928. 11. 14., 30—34, 49—50, 70—73, U. az. I. Budapest, 1929. 161—82, 348—61., 451—66. 1, A háborús felelősség és a nemzeti-ségi kérdés. U. ott 26—30. 1, Vorschlag betreffend eine Internationale Kooperation in der Kriegsschuldfrage. II. ott 74—85. 1, A trianoni béke alapjai. Budapesti Szemle. CCXVIII. Budapest, 1930. 327—56. 1, Francia könyv Magyarország háborús felelősségéről. U. ott, CCXIX. Budapest. 1930. 310—16. 1, A monarchia felbomlása. Háborús Felelősség II. Budapest, 1931. 77—120. 1, A háborús felelősség kérdése. Az első évtized kutatásainak eredményei, 1920—1930. Történeti Szemle. XV. Budapest, 1930. 114—42. 1, Der Dualismus und seine Auflösung. Einführung in die Frage der Verantwortlichkeit Ungarns für den Weltkrieg. U. ott II. Budapest, 1931. 325—45, 420—33. 1, Die Kriegsschuldfrage, ihre Methode und ihre Lösung. U. ott. 405—19. 1, Ungarns Verantwortlichkeit für den Weltkrieg. U. ott 501—63. 1, Ungarns Schuld am Kriege. Antwort an Jovan Jowanovitch. U. ott 346—56. 1, A háborús felelősség kérdése. Külügyi Szemle. VIII. Budapest, 1931. 145—56. 1, Bülow herceg emlékiratai. Budapesti Szemle. CCXXI. Budapest, 1931. 49—59, 378—403. 1,

rús *Felelősség* címén a kérdéssel foglalkozó folyóiratot is szerkesztett. A folyóirat a Kriegsschuld frage című berlini folyóirat mintájára közölt okmányokat és tanulmányokat.¹ Ugyanő vizsgálta át felhatalmazás alapján a magyar királyi miniszterelnökség levéltárát 1867-től 1918-ig; kutatásának eredményeit 1928-ban terjedelmesebb jelentésben foglalta össze.²

14. A *világháború okiratai* kutatását a felsorolt forráskiadványok 1871-ig visszamenőleg írták elő.

Ezen az alapon írta meg a kérdésről eddig megjelent művek között ma is nagytekintélyű művét a newyorki Columbia egyetem professzora, Fay Bradshaw Siduey 1928-ban (*The Origins of the World War*) két kötetben (megjelent Newyorkban 1929-ben) és szentelte az első kötetet a háború okainak (*Before Sarajevo. Underlying Causes of the War*). Munkáját azért említjük meg, mert mindeddig az első kísérlet maradt abban az irányban, hogy Európa történetét 1871-től kezdődőleg a háború okai körül csoportosítva és a közzétett diplomáciai okmányokra támaszkodva írja meg valaki. Fay kísérlete tehát külön kategóriát képez, mert eltér azoktól a munkálatoktól, melyek ugyancsak az 1871-től 1914-ig terjedő korszaknak egyetemes történetével foglalkoznak.

Nekünk azonban egy harmadik kategóriát is fel kell állítanunk, ha olyan szempontból kívánnék megírni a fenti korszak történetét, hogy abban a magyar vagy legalább is a középeurópai vagy dunai események álljanak az előtérben. Ilyen munkával mindeddig nem rendelkeznénk,³ csak szempontjait állíthatjuk össze egy olyanak, mely a hiányt betölthetné.

Mindenekelőtt arra kellene törekednünk, hogy egyrészt a ha-

Les bases du traité de Trianon. *Hevue de Hongrie*. XLYil. Budapest, 1931. 49—59., 116—31. 1., Magyarország felelőssége a háborúért. *Magyar Külpolitika*. Budapest, 1932. 12. sz., *Hungarian War Documents. South Eastern Affairs*. I. Budapest, 1931. 61—80., 151—60., 231—40., II—IV. Budapest, 1932—34. 55—68., 133—59., 218—34. 1., Közép-Európa felbomlása. *Budapesti Szemle*. CCXXIV. Budapest, 1932. 378—84. 1., Mit tett Tisza István 1914. júliusában, hogy megátalja a háborút? *Budapesti Hírlap* 1932. május 15-i sz., Tisza és a világháború. *Nemzeti Figyelő*. Budapest, 1934. április 22. sz., Trianon és Sarajevo. U. ott 1934. június 10. sz., Kománia szerepe a világháborúban. *Budapesti Szemle* CCXXXVI. Budapest, 1935. 119—26. 1., Serbische Behörden in Ungaru, 1868. Zum 5. Punkt des österreichisch ugariseheu Ultimatus. *Berliner Monatshefte* XIII. Berlin, 1935. 690—98. 1., Jovanovics szerb miniszter válasza és viszonzválasz. U. ott 876—84. 1., Szerb hatóságok magyar területen. *Történelmi tanulmányok*. Budapest, 1936. 273—79. 1.

¹ A Háborús Felelősség. Diplomáciai és kortörténeti szemle. Budapest, 1929—

1931.

² Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzéstől a kettős monarchia felbomlásáig, 1815—1918. Budapest, 1928. A Magyar Tudományos Akadémiától 1932-ben a Kónyi Manó jutalomdíjjal kitüntetett mű.

³ Hasonló természetű tanulmányokat köszönhetünk többek között *Nagy Miklós-nak*, aki a magyar politika eseményeiből igyekezett a kor történetét megvilágítani (a Tisza Évkönyvekben és a Budapesti Szemle évfolyamaiban). Vonatkozó tanulmányait az egyes helyeken fogjuk idézni. Az összefoglaló magyar történelmi munkák a háborús felelősség kérdésével nem foglalkoznak részletesebben.

zai anyag felkutatásával és rendbeszedésével a magyar történelmi fejlődés képét rajzoljuk meg; azután a nyert képet illesszük bele a középeurópai, európai és világesemények szélesebb keretébe.

Induló pontul a régi osztrák politikának az európai harc-tereken szenvedett vereségét, 1866-ban történt összeomlását kell vennünk. Az 1867-i kiegyezés megalkotásában és az európai elrendezkedéssel párhuzamban 1871-ig végbement alapvetésével kapcsolatban már több olyan kérdést találunk, melyek a világháború előzményeivel találkoznak: ilyen a kettős monarchia berendezkedése és elhelyezkedése az európai államokban; Ausztria és Magyarország egymáshoz való viszonyán kívül Csehország családása és a cseh politikai törekvések nem kizárólag az osztrák állam vagy a kettős monarchia keretein belül, hanem Franciaország és Olaszország felé való fordulásukban is; ilyen a magyarországi nemzetiségi kérdés (az 1868-i törvény megalkotása), a románok elkülönülése (az erdélyi kérdés kezdetei kapcsolatban Románia kialakulásával); ilyen a horvát kiegyezés megalkotása és a fiumei provizórium kérdése.

Nagyobb korhatárt képez a középeurópai kérdésben is az 1871-ik év azáltal, hogy az európai fejlemények nyugvóponthoz jutnak. De alig jutunk el 1875-ben egy új kormánytöbbség megalakulásához, máris kitör a keleti válság, melynek nyomán a magyarországi szerb és román nemzetiségek élénken felfigyelnek. Miletics Szvetozár zászlóbontása és hűtlensége a magyar államhoz éppen olyan súlyos bonyodalmakhoz vezetett, mint Romániának az a törekvése, hogy a török uralom alól való felszabadulása után Erdély felé fordítsa tekintetét. Kevesen vették figyelembe azt, hogy a keleti válság idején a horvát területeken át és a horvátokat maga elé tolva jelent meg a balkán-félszigeten az a bécsi politika, mely az 1859—66-ban nyugaton szenvedett súlyos veszteségekért, a balkán-félszigeten keresett kárpótlást. Bosznia és Hercegovina megszerzése csak zászlóbontása volt annak az imperialista elgondolásnak, hogy a nyugatbalkáni partvidéken, Dalmáciára támaszkodva, Szerbia és Montenegró erőinek lekötésével, az albánok megnyerésével el lehet jutni Macedóniába és Szalonikin át el lehet érni a Földközi-tengert.

Andrássy Gyula gróf nem tette magáévá ezt a tervet, melyért Bécsen kívül a Bécsessel szövetséges horvátok lelkesedtek. Andrássy helyes reálpolitikai számíttással és a horvát nemzet sérelme nélkül, inkább a szerbekre és románokra építette balkánpolitikáját. Hogy eljárása helyes volt, azt világosan mutatta egyrészt az orosz féltékenység felkeltése, mert Oroszország a szerbeket magának kívánta megtartani, másrészt az, hogy a keleti válság után létrejött hármasszövetség támaszaivá a balkán-félszigeten az 1878-ban szabaddá lett és a kettős monarchia érdekkörébe vont Szerbia és Románia lettek. Oroszországnak az a törekvése, hogy ezt a helyzetet szláv és pán-szláv politika segítségével megváltoztassa (bolgár kérdés), nem sikerült.

Az első jele annak, hogy Ausztria-Magyarország ellenfelei nyílt támadásba mentek át, 1896-ban történt. Magyarország királya, Ferenc József, a szerb és román királyokkal, a monarchia szövetség-

ges uralkodóinak kíséretében éppen a magyar áldozatkészséggel elkészített dunautat, a Vaskaput nyitotta meg a világkereskedelem számára, mikor cseh, szerbiai és romániai fiatal emberek Párizsban Magyarország felosztását követelték. A tüntető gyűlés rendezője Spalaikovics Miroszláv szerbiai egyetemi hallgató volt, aki alig két évtizeddel azután mint pétervári szerb követ az orosz hatalom erejét Magyarország és a kettős monarchia ellen fordította.

15. A *háborús* vagy *hadicélok* kutatása kapcsolatban jelenik meg azokkal a törekvésekkel, melyek csak háború segítségével voltak megvalósíthatók. Bár ilyen célok csak idők folyamán váltak egyre világosabbakká és éppen ezért részletesebben csak az alábbi tárgyalás folyamán kerülnek sorra, már a XIX. század végétől megállapítható az, hogy pl. a pánszláv és nagyorosz tervek diadala Magyarország pusztulását jelentette.

Az első támadás a monarchia ellen.

1901—1910.

1. *Berlin, Bécs és Budapest ellentétei.* — Ausztria-Magyarország helyzetét a XX. század elején akként állapíthatjuk meg, hogy azt bizonyos erők fenntartani, mások felbomlasztani törekedtek.

Ferenc Józsefnek és kormányainak érdeke mindenesetre a monarchia megtartása volt, de míg ők az 1867-ben létrejött dualizmust igyekeztek erősíteni, addig Ferenc Ferdinánd trónörökös emberei a dualizmus helyébe az osztrák centralizmust és a monarchia federalizálásának gondolatát állították. Ez külföldön azt a megállapítást váltotta ki, hogy az uralkodó halála után az egymással ellentétben álló erők mérkőzése, a monarchia felbomlása fog elkövetkezni.

A trónörökös, aki nem sokkal előbb még Széli Kálmán miniszterelnök, a magyar kormány és parlament jóindulatú támogatását kérte ahhoz, hogy Chotek Zsófia grófnőt nőül vehesse,¹ tróuralépése esetére Magyarországnak az osztrák államba való beolvasztását vette tervbe. A terv az ő barátainak véleménye szerint is polgárháborút jelentett,^{1 2 3} mert az osztrák vezérkar Magyarország megszállására készült és a vonatkozó utasításokat már megküldötték a magyarországi katonai parancsnokságoknak. A trónörökös a hadgyakorlatok idején lefüggönyözött vonaton utazott végig Magyarországon, melyet a hadgyakorlatok után lehető gyorsan elhagyott.² Ugyanakkor az osztrák centralisták útján az a hír terjedt el a külföldön, hogy Magyarország a dualizmus épületét is aláásta,⁴ holott a ma-

¹ „Retten Sie mein gefährdetes Eheglück und ich werde Ihrem Vaterlande mit unauslöschlicher Dankbarkeit vergelten“, írta Ferenc Ferdinánd Széli Kálmán miniszterelnöknek. Pester Lloyd. Budapest, 1926. november 4.

² „Schwere und gefährliche Kämpfe, aber schliesslich eine haltbare Reform der Gesamtverfassung der Monarchie“. Redlich J.: Oesterreichische Regierung und Verwaltung im Kriege. Wien, 1925. 100—101. 1. A trónörökös Programm járói Chlumetzky I. Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin. 1929. 220—25. 1.. valamint t'ay id. m. II. New York, 1929. 17—27. 1.

³ Glaisi-Hirstenau E.: Franz Josephs Weggefährte. Das Leben div. Generalstabschefs Graf Beck. Wien, 1930. 402—3., 406. 1.

⁴ Friedjung II.: Das Zeitalter des Imperialismus, 1884—1914. II. kötet. Leipzig, 1922. 148. 1. — Bourgeois V.: Manuel historique de politique étrangère. IV. kötet. 1878—1919. Párizs, 1926. 519. 1.

gyar közvélemény a kialakuló veszedelemmel szemben csak a fokozott önvédelemre gondolt.

A védekezés első jelei akkor mutatkoztak, mikor Gautsch Pál báró osztrák miniszterelnök 1897 végén az osztrák-magyar gazdasági kiegyezést, az osztrák parlament munkaképtelenségére való tekintettel, rendeleti utón hosszabbította meg. Mikor az eset 1898-ban újbóli megisméltődött, az Bánffy Dezső báró miniszterelnök bukását vont (. maga után. Hivatalbeli utóda, Széli Kálmán, az általános óhajnak megfelelően, a szabad rendelkezés jogának visszaszerzését iktatta törvénybe (1899. XXX. §.), melynek alapján Magyarország

1907- ben — papirosan — az önálló vámterület birtokába jutott. A centralistáknak ezzel kapcsolatban felhozott az a vádja, hogy a magyarok Ausztriától elszakadni törekedtek, annál kevésbé felelt meg a valóságnek, mert még a függetlenségi párt is az Ausztriával való együttműködés mellett foglalt állást (1901. november 16.) és az általa elérni remélt kormányzati önállóság sem érintette azt az alapot, a *Pragmatica Sanctiót*, melyen a Habsburg-Birodalom nyugodott. Ezt abból is megállapíthatjuk, hogy amikor Ausztria és Magyarország 1918. október 16-án egymástól kormányzatilag szétváltak, a *Pragmatica Sanctio* alapján az 1867-i helyett új megállapodás kötésének szüksége állott elő; a monarchia tehát változatlanul megmaradt.

Súlyosabb természetű volt az a vámjavaslat, melyet a német birodalmi gyűlés 1901. december 14-én hajnalban elfogadott és amelynek előrelátható veszedelmeire nemcsak Széli Kálmán, de Bülow herceg német birodalmi kancellár is rámutattak. A német vámtörvény ugyanis a keleteurópai gazdasági egyensúlyt felborította és csak 1902. december 31-én, az év utolsó órájában tudott létrejönni az osztrák-magyar megegyezés. Történetesen ugyanabban a bécsi szállodában volt megszállva Lamsdorff gróf orosz külügyminiszter is, aki közvetlen közlőül állapíthatta meg azt, hogy a Német Birodalom, Ausztria és Magyarország között komoly ellentétek támadtak.

Nem volt ez másként az 1882-ben megkötött hármasszövetséggel sem, amelynek szerződési okmányát 1902. június 28-án Berlinben újították meg¹ és amelyhez 1883-ban Románia csatlakozott; ennek szerződése 1902. július 25-én Sinajában került megújításra.² Romániának a központi hatalmakhoz való viszonyát ugyanis az orosz befolyás pusztán a német származású Hohenzollern Károly román király személyére szorította.

Ezek a körülmények bírták rá Széli Kálmán miniszterelnököt arra, hogy a monarchia nemzetközi helyzetének megszilárdítását a magyar közvélemény kívánsága szerint a hármasszövetségnek Angliával való kiegészítésében keresse. Ezért foglalt állást 1901 végén a magyar parlamentben Anglia mellett, mely akkor elszigetel-

¹ Közlölte Pribram A. F.: Les traités politiques secrets-de l'Autriche-Hongrie. I kötet. Párizs, 1923. 126—33. 1.

² Közölve u. ott 117—23. 1.

ten vívta délafrikai háborúját.¹ Az elszigetelt helyzetéből szabadulni kívánó brit kormány azonban a németekkel megegyezni nem tudván, a latin és szláv hatalmak felé közeledett és a londoni *National Review* 1901. novemberi számában ABC jelige alatt megjelent tanulmány, melyet előzőleg Staal orosz nagykövetnek bemutatnak, Európát a hármasszövetség rovására igyekezett átalakítani.¹²

Európa ezzel válaszútra került.

Magyarországot szláv és ortodox népek vették körül, melyekre az orosz hatalom állásfoglalása nem volt közömbös, az orosz kormány pedig azok megnyerése után Magyarország iránt kezdett érdeklődni. Hogy a német hatalom ellen küzdő parlamenti ellenzéket a maga érdekkörébe vonja, Ugrón Gábor pártvezérnek egy orosz-magyar szövetség létrehozására vonatkozó terve fölötté alkalmasnak kínálkozott. Pétervár azonban a francia szövetséges közreműködése nélkül nem kívánt résztvenni az akcióban és ezért a kudarc nem azokat terhelte, akik az orosz-magyar viszony megjavítását keresték, hanem azokat, akik a közeledést arra kívánták felhasználni, hogy a magyar állam belső erőit meglazítsák. Kramarz cseh pártvezér akkor jelentette ki az orosz sajtóban, hogy a cseh politika célját Ausztria-Magyarországnak a szláv érdekkörbe való juttatása képezi;³ a vele utazó Chéradame publicista ekkor igyekezett a monarchia szláv többségét a német kisebbség ellen fordítani,⁴ mire Pétervárott a magyarok és a magyarországi nemzetiség-

¹ Széll Kálmán miniszterelnök beszéde a magyar képviselőházban, 1901. december 11. Goluchowsky gróf közös külügyminiszter levele a magyar miniszterelnökhöz. Wien, 1901. december 19. Lord Salisbury angol miniszterelnök köszönetét tolmácsolja. Az iratok a magyar miniszterelnökség levéltárában, ME 1901. 4721. és 4722. számok.

— Kézilve: South Eastern Affairs. 1. Budapest, 1931. 75—79. 1.

² Kramarz cseh politikus összeköttetéseiről a *National Review* londoni folyóirattal v. ö. Soukenka J.: Karel Kramarz, 1914—1918. Prága. 1930. 21. 1. Rendkívül érdekes, szinte meglepő annak megállapítása, hogy a csehek már ekkor is ilyen távoli viszonylatban a nagypolitika fejleményeibe kapcsolódtak. Abban a keretben, melyet az orosz diplomácia névtelenül hozott csak — ábrándként, gyenge próbálkozással — elő, a cseheknek már sikerült a kettős monarchia felosztását célzó politika bölcsőjénél, az angol-orosz viszonylatban, megjelenniük. Az angol közvéleménynek sejtelve sem volt arról, hogy a *National Review* vieni jellegű cikke mögött végeredményben olyan erők állottak, amelyek a későbbi párizsi békeművet megalkották. A Birsevíja Vjedomosti orosz hírlap már 1901-ben szövetséget javasolt Bulgária, Szerbia és Montenegró között. Röviddel azután, hogy Bulgária és Szerbia uralkodói — Koburg Ferdinánd és Obrenovics Sándor — január 13-án Nisben találkoztak, a belga külügyminiszter január 19-i körjegyzékében Béctől vett értesülés alapján azt közölte a belga követtel, hogy az oroszok Magyarországot a hármasszövetségből való kilépésre szólították fel: „on a remarqué à Vienne, que la presse russe conseille à la Hongrie de sortir de la triple alliance, celle-ci ne profitant qu'à l'Autriche, et le royaume de St.-Étienne ayant tout intérêt à s'entendre avec la Russie”. Schicrtfeger B.: Die belgischen Dokumente. II. Berlin, 1925. 93. 1.

³ Kramarz kijelentése a moszkvai Kurjer hírlapban 1901. augusztus. Kramarz felesége egy moszkvai cukrász leánya volt.

⁴ Chéradame A.: L'Allemagne stb. Párizs. 1902. 138—139. 1.

gek képviselőinek meghívására gondoltak, hogy azok a magyar állam további sorsát az orosz kormány kezébe tegyék le.¹

2. Az orosz akció kezdetei Bukaresten át, 1901—1902. — Miután a szerbiai Obrenovicsok osztrákbarát politikát űztek, Sándor szerb király oroszbarát ellenzéke Bukarestben, az orosz követséggel kapcsolatban rendezte be propagandahivatalát, melynek célja Szerbiának Ausztria-Magyarországtól Oroszország felé való fordítása volt. Addig az orosz kormány tüntetőleg mellőzte az Obrenovicsokat,² akik egyébként a monarchiától sem kaptak semmit sem. Ebben lényeges eltérést állapíthatunk meg az osztrák és magyar balkánpolitika között, mert Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszter a monarchia balkánpolitikáját Szerbiára kívánta építeni és a szövetség ellenében Bosznia-Hercegovinát kínálta fel neki, Tisza István gróf miniszterelnök pedig nem volt ellene Szerbia és Montenegró egyesülésének, miáltal a balkán félszigeten egy nagy szerb állam alakulhatott volna. Ezzel szemben a Bécsből irányított balkánpolitika Szerbia mellőzésére, majd elszigetelésére és a trializmus útján a monarchiába való beolvasztására épült, mi ellen az orosz kormány az oroszbarát szerbiai emigráció támogatásával védekezett, így indult meg 1901-ben, Fonton bukaresti orosz követ anyagi támogatásával, Ilics Dragutin emigráns szerb költő lapja, a *Pravo slavni Vostok*, mely olyan térképet közölt, amelyen Magyarországnak görögkeletiektől lakott déli és keleti vidékeit Szerbia és Románia között osztotta szét. Ez csak olyan háborúban lett volna esz közzölhető, amelyben Szerbia és Románia olyan haderővel rendelkeznek, amely a monarchia megdöntéséhez és Magyarország felosztásához elegendő volt. Ilyen haderővel azonban csak az orosz hatalom rendelkezett, tehát a bukaresti szerb lap térképe az orosz hatalom útját jelölte meg Közép-Európa szíve felé. Ekkor kérte az orosz kormány Konstantinápolyban Ó-Szerbia részére külön szerb püspök felszentelését,³ Prágában orosz konzulátus felállítását és jelentek meg a prágai szokol-kongresszuson orosz tábornokok, Sáros megye területén orosz ügynökök.⁴ Ekkor utazott Kramarz Moszkvába és onnan Chéradame francia publicista kíséretében Bulgáriába, hol a kül-

¹ A belga külügyminiszter már 1902. január 19-én közölte a belga követségekkel, hogy az orosz sajtó Magyarországot „ki akarja léptetni a hármasszövetségből” (*Schwertfeger H.*: Die belgischen Dokumente. II. Berlin, 1925. 93. 1.) — Ugrón akciójáról v. ö. *Rimler Gy.*: A francia-orosz-osztrák-magyar szövetség szükségessége. Titkos diplomáciai tárgyalások Delcassé, Franciaország külügyminisztere és magyar hazafiak között, 1899—1901. Ugrón Gábor leveleivel. Budapest, 1901., valamint *Pester Lloyd*. Budapest, 1901. június 21—25. számok. — Wien, 1901. január 9. Goluchowsky gróf a magyar miniszterelnökhöz Rimler működéséről. M. E. 1901. 188. szám. — V. ö. Ugrón beszédét, különösen 1901. június 28. *South Eastern Affairs I*. Budapest, 1931. 65—67.1.

² *Georgievich V.*: Das Ende der Obrenovitch. Leipzig, 1905. 147. 1.

³ Szinovjev konstantinápolyi orosz követ kérésére következett el 1902. június 28-án Firmilián szerb püspök felszentelése, mire Marschall báró német nagykövet megjegyezte, hogy Ausztria a játékot elveszítette. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette*, 1871—1914. XVIII. Berlin, 1927. 139—40. 1.

⁴ Budapest, 1901. március 23. A magyar belügyminiszter rendelete az északkeleti vármegyék főispánjaihoz. M. E. 1901. 1090. szám.

ügyek élén akkor az oroszbarát Danev Sztóján állott. Orosz biztatásra történt meg a találkozás 1901. október 4-éi, Belgrádban, Vuics Mihály szerb és Danev bolgár miniszterelnökök között is és ezen a találkozón került először szóba Szerbia és Bulgária szövetsége, orosz vezetés alatt, Ausztria-Magyarország ellen.¹ A szerb kormány ezt az Obrenovicsook alatt nem tudta ugyan megcsinálni, de éppen ezért mellőzte az orosz kormány az Obrenovicsokat. Az oroszbarát szerb radikálisok vezére, Pasics Nikola ezért utazott Pétervárra és az oroszbarát Karagyorgyevics Péter trónkövetelő 1902. január 19-én Genfben éppen adott ki manifesztumot, melyben a szerb trónra emelt igényeit fenntartotta. Ekkor erősödött meg az a gondolat is, hogy Szerbia orosz segítséggel Bosznia-Hercegovinát igyekezzék maga részére megszerezni. A gondolatot ugyanaz a fiatal ember vetette fel, aki 1896-ban a párizsi magyarelleses gyűlést rendezte. Spalajkovics Miroszláv Bosznia-Hercegovina nemzetközi jogi helyzetét vizsgálat alá vette és annak rendezetlenségét látva — ebben megegyezett Szilágyi Dezsővel, aki azt állította, hogy a rendezetlenség folytán a kettős monarchia 1878 óta három részből állott — a két tartomány részére az önrendelkezés jogát követelte. A párizsi egyetemről megkoszorúzott doktori értekezés jelentőségét egyedül a horvátok fogták fel teljes mértékben, mert a két tartománynak a szerbektől való igénylése a horvát érdekeket sértette.

Az az orosz akció tehát, amely 1901-ben Bukaresten át megindult, nem maradt hatás nélkül. Goluchowsky gróf közös külügyminiszter a védekezést 1902. április 17-én a román szövetségi szerződés megújításában fektette le. Fonton bukaresti orosz követ azonban olyan gyorsan tudomást szerzett róla, hogy az orosz kormány két héttel azután egyenesen azzal az indokolással kötötte meg az orosz-bolgár katonai szövetséget, hogy azt a bukaresti szövetség tette szükségessé.^{1 2 3} Ferdinánd bolgár fejedelem, Danev miniszterelnök, a hadügyminiszter és a vezérkai főnöke Pétervárra látogattak, ahonnan 1902 őszén Nikolajevics Miklós nagyherceg vezetése alatt fényes katonai küldöttség jelent meg Szófiában. Ignatjev gróf követ pedig a szófiai orosz követség erkélyéről hirdette ki Oroszország

¹ Danev kijelentése a szófiai francia ügyvivő előtt. Documents diplomatiques français. II. 1. Párizs, 1930. 391. 1.

² A Bosznia Hercegovina elszakítására vonatkozó szerb propagandát Párizsban Spalajkovics Miroszláv, Berlinben Nikasinovics Bozsidar indították meg. V. ö. Eika sinovics B.: Bosnien und die Herzegowina unter der österreich-ungarischen Monarchie und die österreich-ungarische Balkanpolitik. Berlin. 1901. — Spalajkovics M.: La Bosnie et l'Hercegovine. Étude d'histoire diplomatique et de droit international. Párizs, 1899.

³ A szövetséglevelet közölte Laloy E.: Les documents secrets des archives du Ministère des Affaires Étrangères de Russie publiés par les bolchéviks. Párizs, 1920. 18. 1.. Boyhitchewitsch K.: IL: Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—14. IL Berlin. 1929. 3. 1. — G. Loues Dick in son angol történetíró megjegyzése: „The most revealing article is the fifth, which says: „In view of the fact, that the réalisation of the high ideas of the Slavic peoples upon the Balkan Peninsula, so near to Russia's heart, is possible only after a favourable outcome of Russia's struggle with Germany and Austria-Hungary etc.” (The International Anarchy, 1904—1914. London. 1926. 165. 1).

akcióba lépését a balkán félszigeten. Bulgáriát ettől kezdve a francia-orosz szövetséghez számították,¹ Románia pedig csatlakozás esetén Erdély megszerzésére kapott biztatást.¹²

Az a terv, hogy a kialakuló szerb-bolgár szövetséggel szemben osztrák védelem alatt egy nem-szláv szövetséget alkossanak, Károly román és György görög királyok abbáziai találkozója ellenére (1901) sem járt sikerrel. A román miniszterek bécsi utazásait és Beck tábornok vezérkari főnök színajai küldetését nyomon követte Mihajlovics Sándor nagyherceg és az orosz flotta konstanzai és várnai látogatása 1901. júliusban. Ez a látogatás már orosz-bolgár átkarolás veszedelmét festette a falra és nagy mértékben indokolta Romániának a monarchiára való támaszkodását. Károly király azonban a védelemmel együtt a szilisztria-várnai vonal meghódítására is felhatalmazást kért, a hármasszövetségen belül pedig Románia egyenjogúsítását követelte. Mi több, az Erdélyre gyakorolható nyomás is a lelkén feküdt,³ amiért Kiderlen-Waechter bukaresti német követ Románia megfélemlítését hozta javaslatba.⁴ Ez viszont az orosz-bolgár szövetség miatt nem volt kívánatos.

Találón jellemezte Mühlberg német diplomata Románia növekvő vágyait azzal, hogy minél több előnyt fognak biztosítani Románia királyságnak a hármasszövetségen belül és minél inkább fejlesztik ki annak negyedik tagjává, annál könnyebben fogja függetleníteni magát szövetségeseitől és annál kevesebb tartózkodást fog mutatni a román kormány az irredentizmussal szemben.⁵ Csak azt felejtette hozzátenni, hogy az irredentizmus nem Erdélyben nyilvánult meg, hanem Bukarestben mondták azt, hogy Erdélyben irredenta van. *Chéradame* szerint Románia iskoláiban irredenta térképeket használnak,⁶ a *Liga Culturale* Vitéz Mihály-ünnepet és dákó-román kongresszust rendezett;⁷ *Chéradame* azt hitte, hogy Németország, Itália és Románia rövidesen szétszedik az öreg Ferenc József birodalmát; Angliának, Franciaországnak és Oroszországnak

¹ Chéradame: „un fait est acquis: la Bulgarie est entrée dans le système de la double alliance.” Chéradame. 4.: Douze ans de propagande. Párizs, 1913. 15. 1.

² U. ó: L'Allemagne, stb. Párizs, 1902. 223. 1.

³ Berlin, 1901. július 24. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XVIII. Berlin, 1927. 666. 1.

⁴ U. ott 669. 1.

⁵ Berlin, 1901. július 22. Mühlberg jelentése Bülow gróf birodalmi kancellárhoz. Die Große Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XVIII. 2. Berlin, 1927. 661. 1.

⁶ Chéradame A.: L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XX.-ième siècle. Paris, 1901. (IV. kiadás 1906.) 361. 1.: „les cartes, que les jeunes sujets du roi Carol ont. à consulter dans les écoles, montrent que l'idéal territorial des Roumains est loin d'être satisfait. On y trouve nettement marquées les limites de la Roumanie irredenta”. A térképekről v. ö. Olay Ferenc tanulmányait magyar és francia nyelven.

⁷ Wien, 1901. május 3. No. 226., június 22. No. 244., december 17. No. 419., december 28. No. 426., a közöb külügyminiszter átiratai a magyar miniszterelnökhöz. Miniszterelnökségi levéltár. 1901. No. 1895., 2239., 4631., 4730.

kell majd Ausztria-Magyarország további épségét megmenteni.¹

Végeredményben tehát az 1901-ben megindult bukaresti orosz akció mérlegét abban állíthatjuk fel, hogy Ausztria-Magyarország a Balkán félszigeten egy elégedetlen Szerbiával, egy a helyzet nehézségeit kihasználó Romániával és egy az orosz hatalomra támaszkodó Bulgáriával került szembe. A román-görög szövetség nem nyújtott elég fedezetet és ezzel a monarchiához hű Obrenovicsok sorsa is meg volt pecsételve.

Amikor Magyarország területi épségét nyugatról a csehek, délen a szerbek és románok részéről ilyen támadások fenyegették, akkor lépett előtérbe annak a nagy osztrák összbirodalomnak a gondolata, melyet Ferenc Ferdinánd trónörökös kívánt felállítani és amelyet az ő barátai minden erővel kialakítani törekedtek, hogy majd abban maguknak vezető helyet vagy kellő befolyást biztosíthassanak. Bármennyire le volt is kötelezve a trónörökös a magyar kormánynak saját házassága ügyében, tagadhatatlan, hogy 1901. február 20-án tett és egyik barátjától közölt nyilatkozata nyílt támadás volt a magyar nemzet és a magyar állam ellen. Akkor mondotta, hogy a II. Ferenc nevet veszi fel, csak Ausztria császárának koronáztatja meg magát és ezzel elkerüli azt, hogy a hatalmat a magyar koronázáshoz meg kell hívnia. Cseh királyi koronázása még jobban „degradálná“ magyar királyi koronázását.¹²

Maga sem tudta, hogy milyen nehézséget állított ugyanakkor a német agrártörvény, mely Ausztria és Magyarország gazdasági megegyezését is megnehezítette. A század elején tehát Magyarország olyan ellentétek viharába került, hogy az alkalom igen kecsegtető nek látszott az orosz beavatkozásra.

Ezen a ponton a kettős monarchiát a keletázsiai bonyodalom mentette meg.

Az orosz kormány a további akciót a keletázsiai bonyodalomra

¹ Id. m. 417. 1. Ugyanaz volt akkor Kramarz felfogása is, mert azt remélte, hogy Ausztria-Magyarország védőségét Anglia, Franciaország és Oroszország fogják kezőkbe venni.

² „Der Dualismus sei ein Unglück, die prädominirende Stellung Ungarns beziehungsweise der Handvoll von Magyarern, ganz ungerechtfertigt, und eine Schädigung für die Machtstellung der Monarchie. — Der künftige Monarch müsse innerhalb sechs Monaten den Krönungseid ablegen und dann sei er für immer gebunden. Es müsse also gleich nach dem Regierungsantritte ein entscheidender Schritt geschehen, welcher in der Abschaffung des Dualismus und der Wiederkehr zu einer einheitlichen Gesamtmonarchie unter Einführung eines einheitlichen parlamentarischen Vertretungskörpers gipfeln müsse. — Im Laufe des Gespräches sagte auch der Erzherzog, dass er entschlossen sei sich als Kaiser „Franz II“ zu nennen, um an die Zeit der Konstituierung des österreichischen Kaiserstaates anzuknüpfen. Dies werde ihm niemand verwehren können. Ebenso denke er an eine Krönung in Wien als Kaiser von Österreich, zu welcher die Einladung an alle auswärtigen Mächte ergehen werde, was bei der folgenden ungarischen Krönung nicht geschehen würde. Auch die Ungarn würden zu dieser Krönung nach Wien eingeladen werden. Kommen sie nicht, so ist es ihre Sache. Unter obiger Voraussetzung (Kaiserkrönung) nähme er auch keinen Anstand, sich in Böhmen krönen zu lassen, wodurch die ungarische Krönung degradirt würde.“ L. von Chlumetzky: Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin, 1929. 220—23. 1

való tekintettel megszüntette. Lamsdorff Nikolajevics Vladimir gróf külügyminiszter maga indult Szófiába és Belgrádba, hogy a balkáni kormányokat nyugalomra intse. Onnan Budapesten át Bécsbe utazott és ugyanabban a szállóban szállott meg, ahol a magyar kormány az osztrák megbízottakkal a gazdasági kiegyezés meghosszabbításáról tárgyalt. Csak az 1902-ik év utolsó órájában, Szilveszter éjjelén, az orosz külügyminiszter szeme előtt jött létre a megegyezés, melynek nehézségei azt mutatták, hogy az orosz hatalom könnyen magához ragadhatná a vezetést a dunai területeken.

Oroszország megegyezett azokkal az eredményekkel, melyek a helyszínén elérhetők voltak.

Nem látszott eszrevenni azt, hogy Karagyorgyevics Péter szerb trónkövetelő 1902. január 19-én Genfből manifesztumban jelentette he trónigényeit és Pétervárra készült, hogy az odautazó Pasies Miklós szerb pártvezérrel találkozzék. Sem azt, hogy hívei március 5-én Sabácban felkelést rendeztek és abban Pasicsnak is szerepe volt. Mikor Pétervárott arról értesültek, hogy Románia 1902. április 17-i bukaresti szerződésében a hármasszövetséghez való tartozását meghosszabbította,¹ Oroszország Bulgáriával kötött katonai szövetséget.² Már január óta a russzofil miniszterelnök — Danev Sztóján — vitte a kormányt és kísérte Ferdinánd fejedelmet Pétervárra, honnan 1902. szeptemberben fényes katonai küldöttség látogatta meg Szófiát és az 1877-ben, félszázaddal azelőtt, közös erővel elfoglalt Sípka-szorost.

3. *Szerbia csatlakozása, 1903.* — Mindez nem maradt kellő hatás nélkül Szerbiában.

Bulgária oroszbarát kormányának sikerei, főleg az 1902-i orosz-bolgár katonai szövetség, mely szükség esetén Oroszország egész fegyveres erejét a kis Bulgária mögé állította, nagy elégtelenséget váltott ki Szerbiában, amely a szövetséges Bécsből semmit sem kapott, míg ugyanakkor a másik oldalon az Oroszországhoz való csatlakozás nagy reményekkel kecsegtetett.

Mikor Karagyorgyevics Péter herceg a forradalom első hí-

¹ Közölte *Pribram A. F.* Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie, 1879—1914. I. Párizs, 1923. 119—21. 1.

² Közölte *Lalny E.*: Les documents secrets des Archives du Ministère des Affaires Étrangères de Russie publiés par les bolchéviks. IV. kiadás. Párizs, 1920. 18. 1., *Bogicscevic* AL; Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—1914. II. Berlin, 1929. 3. 1. — „I. §• Vorliegendes Uebereinkommen verfolgt keine agrassiven Ziele, sondern ist nur als Gegenaktion zu der zwischen Oeösterreich-Ungarn und Rumänien abgeschlossenen Militärkonvention gedacht. — II. §. Angesichts des im Artikel I. gesagten fasst das vorliegende Uebereinkommen nur eine Aktion gegen Oeösterreich-Ungarn und Rumänien ins Auge“. — Szaszonov orosz külügyminiszter 1913. január 29-én Benckendorff gróf londoni orosz nagykövethoz; „Da seinerzeit das Bestehen einer Militärkonvention zwischen Oeösterreich und Rumänien festgestellt wurde, haben Russland und Bulgarien im Jahre 1902 einen Vertrag geschlossen, auf Grund dessen Bulgarien sich verpflichtet hat, uns im Falle eines Krieges mit einer der Dreibundmtichte zu Hilfe zu kommen, während wir uns unsererseits verpflichteten Bulgarien die territoriale Integrität zu garantieren.“ *B. von Sichert*: GrafBenckendorffs diplomatischer Briefwechsel. II. kiadás. II. Berlin, 1928. 121. 1.

reire magyarországi birtokaira utazott, Sándor király katonai kormányt nevezett ki. Pétervár azonban már a trónkövetelő felé tekintett, sőt a megbízhatatlannak tartott Koburg Ferdinánd bolgár fejedelmet is elejtették, mire az az oroszbarát Danevet 1903. május 10-én felmentette. Röviddel azután, június 10-én, Sándor szerb királyt családjával együtt kiirtották. Korabeli feltevés szerint a merénylet értelmi szerzője Csarykov orosz követ volt, ki a konakkal szemben levő palotájának ellenzői mögül nézte végig a merényletet,¹ és Pasics Miklós, ki Abbáziából hazatérőben Zágrábban kijelentette, hogy Karagyorgevics Péter lesz a király,² aki nyomban elindult Belgrád felé. Nevét már a merénylet után közölték a belgrádi lapok, de azután hirtelen elhallgatták, az orosz sajtó azonban nyíltan hirdette, hogy az új király ellensége lesz a monarchiának.

A szerbek mondták el a háború befejezése után azt, hogy „az osztrákellenes forradalmi mozgalom erkölcsi és anyagi támogatását az 1903 utáni Belgrádtól nyerte”,³ amint azt komoly történetírók,⁴ sőt a szerbeket védő Seton-Watson londoni professzor⁵ és az új szerb állam hivatalos történetírója is megállapították.⁶

¹ Csarykov orosz követ szerepéről *Vivian H.*: *The Serbian tragedy*. London, 1904. 113. és 162. l., valamint *Schmitt B. E.*: *The coming of the War 1914*. I. New-York, 1930. 115. l. — Ez ellen *Dumha Konstantinnak*, a kettős monarchia belgrádi követének emlékiratai: *Dreibund — und Entente-Politik in dér Altén und Neuen Welt*. Wien, 1931. 182. l., valamint az akkori orosz követ visszaemlékezései, *Tcharykov V. A.*: *Glimpses of high politics, 1855—1929*. London, 1931. Későbbi részletekről *Vivian Herbert* angol konzul: *Secret societies old and new*, London, 1936. 81-122. l., a belgrádi (1903) és sarajevói merényletek (1914) kapcsolatairól. *Vivian* szerint a belgrádi merénylet értelmi szerzője Karagyorgevics Péter trónkövetelő volt, aki Szerbiát az orosz hatalmi tervek vazallusává tette. A merénylet után elfoglalt belgrádi királyi palotában álmát lun éjszakai támadtak, svájci testőröket hozatott, szükség esetén az ablakon keresztül akart a Száva felé menekülni, ahol állandóan útra készen állott egy szerb hajó, hogy magyar területre vigye. U. ott 106. l. Magyar területen élt valamikor atyja, Karagyorgevics Sándor is, akit azzal gyanúsítottak, hogy ellenfelét, Obrenovics Mihály fejedelmet 1868-ban barátjai segítségével meggyilkoltatta. Ennek a merényletnek a háborús felelősséggel való kapcsolatairól v. ö. alább.

² Pasics kijelentése a *Srbobran* szerb hírlap szerkesztőjének, Budiszavljevics kép viselőnek.

³ „All who still believe that the youth's revolutionary Jugoslav movement at the beginning of the twentieth century arose and developed independently in Austrian territory, deceive themselves. It derived its moral and partly its material support from After-May Belgrade“. (*Nora Evropa*. Zagreb, 1927. október 27., idézve: *Contemporary review* CXXXIV. London, 1928. 305. L).

⁴ „Since King Peter's accession the hope of ultimately detaching the Jugoslav provinces from Austria by Russian aid had taken firm root in (Serbia)“. *Gooch G. P.*: *History of Modern Europe, 1878—1919*. London, 1923. 417. l.

⁵ „The Radicals had from the very first opposed Austria-Hungary, and proclaimed in very explicit language that the liberation and union of all Southern Slavs can only be attained through the destruction of Austria Hungary and that its existence and that of Serbia are incompatible“. *Seton-Watson Ft. W.*: *Sarajevo*. London, 1926. 27. l.

⁶ „Mit der Wahl Peter Karageorgevich' war ein Mann an die Spitze des serbischen Volkes getreten, der vöm serbischen Königsthron aus die Fahne der nationalen Einigung der Serben mutig und unerschrocken entfaltete. Jede Gelegenheit, die sich diessm

A hatalomra került oroszbarát radikálisok Pasies vezetése alatt programtervet állítottak össze,¹ melynek népszerűsítése végett 1903. augusztus 28-án *Velika Srbija* címmel külön hírlapot indítottak. Pasies maga mondta, hogy az új Szerbiát az orosz hatalom oldalán Ausztria-Magyarország ellen építette ki;² az entente oldaláról állapították meg azt is, hogy az 1903-i gyilkosság vonta el Szerbiát a monarchiától és állította Oroszország oldalára, és hogy az ennek alapján megalkotott szerb-orosz-bolgár szövetekezést 1904-ben és 1911-ben ugyanazok az emberek készítették elő.³

Az 1903-ban megalkotott nagyszerb programul első pontja szerb-bolgár szövetség, a vezető szerepnek az oroszok szemében megbízhatatlan Bulgáriáról a megbízhatóbb Szerbiára való átruházása volt. Már 1904. április 15-én megjelent Belgrádban a 12-én létrejött szerb-bolgár szövetség⁴ megalkotója, Rizov cetinjei bolgár ügynök és május 14-én megtörtént az első találkozás Nisben Ferdinánd bolgár fejedelem és Péter szerb király között. A pétervári *Novoje Vremja* napilap Oroszország hatásos balkáni eszközének, a cseh Kramarz pedig a delegációkban a német gazdasági és politikai terjeszkedés akadályának nevezte a szerb-bolgár uniót, melynek első megnyilatkozásaként Belgrádban a török uralom alatt élő szerbek felszabadítását követelték és ekkor lépett az első szerb komitácsi-banda török területre.

Tisza miniszterelnök május 28-án a delegációban a balkáni népek szabad fejlődését, 30-án a Budapestre érkezett szerbiai képviselőket, üdvözölte. Nem sejtve azt, amit nem sokkal azután Pasies miniszterelnök a belgrádi angol ügyvivőnek mondott, hogy a szerb-bolgár szövetségnek az volt a célja, hogy Bécs helyett Creuzotban, Skoda helyett Schneidernél vásárolják a fegyvereket és töltényeket, hogy azok háború esetén Oroszország, Szerbia és Bulgária között kicserélhetők legyenek.⁵ Ebben a hangulatban ment végbe ok

fanatischen, nationalen Vorkämpfer bot, zu seinem Volke in Serbien zu sprechen, nützte er aus, um auch den Brüdern jenseits der serbischen Grenzpfähle immer wieder zuzurufen, sie mögen sich für den heranrückenden Tag der Befreiung und Einigung Wappen und rüsten“. *Lontscharnitsch D. A.: Jugoslaviens Entstehung.* Wien 1929. 332. 1.

¹ *Pester Lloyd.* Budapest, 1908. április 28.

² *Revue des deux mondes.* LIV. Párizs, 1929. 61. 1.

³ „Le régicide d'Alexandre Obrenovitz et le retour de la dynastie Karageorgievitz à Belgrade, en 1903, ont émancipé la Serbie de l'influence autrichienne. L'orientation naturelle, dès lors, était le rapprochement avec la Russie et la reconnaissance de l'idée de l'alliance yougoslave. En 1904, on discutait déjà à Belgrade, un projet d'alliance défensive et offensive. On verra reapparaître en 1911 les noms des personnes qui ont pris part à ces pourparlers.“ *Enquête des Balkan>.* A Carnegie Endowment kiadása. Párizs, 1914. 23. 1.

⁴ *Bophitschitsch* id. m. L. Berlin, 1928. 5—6. 1. *Berliner Monatshefte* XI. Berlin, 1933. 775. 1.

⁵ Pasies „insisted upon buying the guns from Mesers. Schneider because Bulgária had done so last year, and he considered it important that the weapons of the countries should be as nearly as possible the same, and the ammunition interchangeable, in order to facilitate combined action in certain eventualities“ *Belgrad, 1906. november 14.* Whitehead brit követ jelentése. *Gooch-Tempirhy: British Documents on the origins of*

tóber 30-án Szófiában a második, december 29-én a belgrádi pályaudvaron a harmadik találkozás Szerbia és Bulgária uralkodói között. Az augusztusban *Ujedjetinje* címmel megindított belgrádi hír-
lap már a két haldokló birodalom, Törökország és Ausztria-Magyar-
ország ellen való előnyomulást követelte.

A szerb népfajnak egy nagyszerb államban való egyesítése ugyanis csak a török és az osztrák-magyar birodalmaknak háborúban való legyőzésük útján volt lehetséges.

4. *Magyarország belső nehézségei, 1905—1906.* — Az 1901-i parlament a közös kormányzattól megnövelt katonai terhek ellenében már nemzeti jellegű engedményeket remélt. Amíg azokat az osztrák parlament 1903. február 19-én akadálytalanul elfogadta, sem Széll, sem utóda, Khuen-Héderváry Károly gróf nem tudták azokat a magyar parlamentben keresztülvenni. Ekkor történt az, hogy az uralkodó a Galíciában folyt hadgyakorlatok befejezése után, szeptember 16-án, Chlopyban, kiadott napiparancsában tiltakozott a parlament szuverén jogai ellen és a magyar nemzetet a monarchia „néptörzsei“ között nevezte meg. A felháborodás hírére a kiegyezést féltő Ferenc József szeptember 22-én kiadott nyilatkozatában azzal tette jóvá a dolgot, hogy nem zárkózott el a katonai reformok elől és így jött létre a Tisza István gróf miniszterelnöksége idején kialakult program, amely magyar csapatoknál magyar tisztek alkalmazását, magyar ezredeknek a magyar ezrednyelv megadását követelte. Koerber osztrák miniszterelnök ugyan a követelésben jogfeladást látott, de Tisza gróf azzal utasította vissza, hogy Ausztria miniszterelnökének — mint „előkelő idegennek“ — Magyarország belső ügyeibe semmi beleszólása nincsen.

A magyar közvélemény az 1867-i kiegyezés óta egyre jobban elzárkózott a külvilágtól. Andrássy Gyula gróf és barátai a 70-es évek végéig még sokat foglalkoztak Magyarország külpolitikai helyzetével; a 80-as évek nemzedéke már Bécsnek engedte át a rendelkezést. A nemzetközi vonatkozású tárgyakat és a modern nyelveket egymás után rekesztették ki az iskolából; egyre kevesebben utaztak külföldre; a Magyarországra vonatkozó ismeretek a nyugati államokban halványodni kezdtek.

Az ismeretlen ország felosztásának gondolatát így vetette fel 1903 végén Kramarz Karol cseh képviselő és a gondolat vándorlása megmutatta, hogy Magyarország milyen veszedelmes helyzetbe ke-

the Great War, 1898—1914. V. London, 1929. 159. 1. — A creuzoti fegyverszállítás francia kölcsön ellenében történt, amelyet *Friedjung* 93 millió frankos kölcsönnek nevezett. *Seton-Watson* ezt oda helyesbítette, hogy a kölcsön nem volt több 90 millió franknál (The Southern Slav Question. London, 1911. 266. 1), a francia kormány viszont a világháború befejezése után 95 millió frankért perelte a szerb államot (Judgment No. 14. XVIth Session. Permanent Court of International Justice at the Hague 1929). Amit *Lontsch* is megerősített (id. m. 144. 1). A Spalaikoviostól Genfhen megkötött, francia-szerb kölcsönszerződést a szerb kormány 1906. november 12-én, tehát a vámháború idején ratifikálta. *Aulneau* francia történétíró szerint Szerbia újjászületését a creuzoti fegyverszállítástól kell számítani: „La Serbie acheta au Creusot son matériel de campagne. De cette époque, date sa régénération.“ *Aulneau J.* Histoire de l'Europe centrale. Párizs, 1926. 297. 1.

rült. Kramarz álhírét a japán Makino kapta fel; tőle tudta meg azt Sir F. Plunkett bécsi brit nagykövet; ettől Sir John Kennedy bukaresti brit követ; ettől Henry francia követ; ez jelentette a dolgot 1904. április 18-án Delcassé francia külügyminiszternek, aki azt Lamsdorff orosz külügyminiszternek adta tovább. Az oroszbarát Kramarztól elindított az a hír tehát, hogy Vilmos német császár Ferenc József halála után Ausztria-Magyarország német vidékeit meg fogja szállani, angol-francia közvetítés mellett komoly formában érkezett vissza Oroszországhoz. Párizsban utánaézték a hír eredetének és alaposágának; így találták azt meg a berlini francia ügyvivő 1903. december 18-i jelentésében, amely szerint a magyar függetlenségi párt az Ausztriától való elszakadásra törekszik és ő kezdeményezi a kettős monarchia felbomlását.¹ Senki sem gondolta, hogy Kramarz volt a hír mögött, de mindenki haraggal fordult Magyarország ellen, mert az Németország leghívebb szövetségesét kívánta meggyengíteni. Vagy Ferenc Ferdinánd barátai terjesztették e hírt, akik a magyar nemzet jogos követeléseit lázadásnak minősítették.¹²

Az ellenzék viszont keveselte a követelményeket és a kormány ellen indított harcának az lett a következménye, hogy az 1904. januári választásokban Tisza kisebbségbe került. A király erre Fejérváry Géza báró tábornokot hivatalkormány vitelével bízta meg, de Fejérváry a kormányt a nyílt ellenállás folytán egy 1905. április 7-én megkötött paktumban a függetlenségi pártnak engedte át, mely a koalíciós kormány idején (1906—10) a parlament többségét alkotta.

Az osztrák centralisták az ellenzék hatalomrajutásába nyílt hadüzenetet láttak, a Chlopy óta visszavonult Ferenc Ferdinánd még élesebben fordult a magyarok ellen, Conrad tábornok Magyarország fegyveres megszállását javasolta, a vezérkar pedig elkészítette Magyarország megszállásának haditervét (*Kriegsfall U*). Bécs háborús hírei nyomán a diplomaták értesülései joggal keltették azt a hitet, hogy a monarchia bomlásnak indult. Wedel gróf bécsi német nagykövet már 1905 elején arra kérte Bülow gróf német birodalmi kancellárt, hogy a monarchia felbomlása esetére érdektelenségi szerződés megkötése iránt keresse meg az orosz kormányt. Lamsdorff gróf viszont a trónörökös cseh környezetéből olyan értesüléseket kapott, melyekből a monarchia közeli felbomlására következtetett és azok alapján Bülow javaslatát elutasította, tehát Oroszország vonakodott magát a monarchia felbomlásában érdektelennek nyilvánítani.³

¹ Documents Diplomatiques Français II. 4. Párizs, 1932. 186—87. 1., II. S. Párizs, 1934. 38—39., 170—71., 208—10. 1., hol a vonatkozó ügyiratok megtalálhatók.

² „Rebellion dos ungarischen Parlaments gegen die Krone” írta még a különben tárgyilagossá osztrák történészek közé számító Charmutz Richárd is: Oesterreichs äussere und innere Politik, 1895—1918. Leipzig, 1919. 59. 1.

³ Wedel gróf 1905. január 6-i jelentése a magyar függetlenségi párt választási diadalából a monarchia felbomlását jósolta meg, (Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXII. Berlin, 1927. 11. 1.) és ez bírta rá Bülow gróft arra,

A bécsi értesülések a monarchiát valóban annyira gyengének tüntették fel,¹ hogy nem sokra értékelték azt a szavazatot, melyet az algecirasi konferencián 1906 elején leadott. A brit kormány értesülése szerint Magyarország Ausztriától elszakadni készült, ez viszont a német kormányt arra készteti, hogy Oroszországot a támadástól visszatartani törekedjék.² A párizsi belga követ jelentése szerint Goluchowsky gróftól németbarát politikája miatt a magyarok buktatták meg.³ Értesülése megfelelt a valóságnak,⁴ Magyarország azonban egyáltalában nem kívánt elszakadni Ausztriától, mert a külföldön helytelenül értelmezett „függetlenségi párt” a kormányzati függetlenségért és perszonális únióért küzdő lojális ellenzék volt. Miután azonban a kérdés súlypontja nem a valóságos helyzeten, hanem a látszaton nyugodott, 1906-ban a monarchia jövő sorsának kérdése komoly megbeszélések tárgyává lett.

Az európai helyzet akkor már lényegesen más volt. A nyugati hatalmak — Anglia, Franciaország, Spanyolország és Itália — a feltevés szerint Észak-Afrika területén osztozkodtak; a keleti hatalmakat ez osztozkodás ellenében kárpótlás illette meg. A kelet-ázsiai színtéren vereséget szenvedett orosz hatalom a kárpótlást

hogy február 15-én az orosz kormánynak egy érdektelenség! szerződés megkötését javasolja (u. ott 11—12. l.). Az 1905. ápr. 10-i szerződéstervezet Lamsdorff gróf Bülow kifejezése szerint elutasította, de azt a német kormány csak 1906. április 22-én helyezte irattárba, tehát addig az időpontig nyilvántartotta (u. ott 16—17. l.).

¹ A belga külügyminiszter 1905. október 18-án a berlini belga követnek 7-én kelt következő jelentését közölte a belga követségekkel: „Il semble qu'il n'y ait plus en Hongrie parmi les Magyars que deux partis, celui qui veut la séparation complète d'avec l'Autriche, immédiate et au besoin par les moyens violents et celui qui tend au même but à terme et pacifiquement; tous sont d'accord sur le résultat final. Si l'union ne survit pas à l'Empereur François-Joseph ou si elle se dissout de son vivant les deux états de second ordre qui se constitueraient sur ces ruines n'auraient probablement pas intérêt à se détacher de la ligue de l'Europe Centrale, mais leur alliance n'aurait pas la même valeur que celle d'une grande monarchie, et serait encore diminuée par les querelles de nationalité qui les agitent aujourd'hui et que la séparation aggraverait encore” (*Schicrtfeger B.*: Amtliche Aktenstücke zur Goschichte der europäischnen Politik, 1885—1914. Die belgischen Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges. III. Berlin, 1925. 67. l.). — V. ö. a belga külügyminiszter november 11-i körlevelét a londoni belga követ október 30-i jelentéséből vett részletekkel. U. ott 91. l.

² München, 1907. augusztus 7. Cartwright L. Fairfax müncheni brit követ jelentése: „On the death of the Emperor Franz Joseph the Austro-Hungarian Empire shall pass as a whole to the Heir-Apparent and Hungary shall not be allowed to separate herself from Austria with the same facility that Norway did from Sweden. In spite of all the Kaiser's professions of friendship towards the Tsar, Germany desires to see the maintenance of a strong Austria as an eventual bulwark against Russia which it may be expected will come day reeover her natural influence in European affairs”. *Gooch-Temperley*: id. m. VI. London, 1930. 41. l.

³ Brüsszel. 1906. november 17. A belga külügyminiszter körlevele a párizsi belga követ október 27-i jelentése alapján. *Schwertfeger* id. m. III. Berlin, 1925. 163. l.

⁴ A magyar kormány állásfoglalását. Goluchowsky gróffal szemben közölte az 1906. október 18-i minisztertanács jegyzőkönyve, XV. §.: M. E. 1906. 48. sz. — Goluchowsky gróf október 24-én lemondott, a minisztertanács jegyzőkönyvét Ferenc József november 16-án hagyta jóvá, tehát magyar kormánya kívánságának eleget tett.

előreláthatólag a Balkán félszigeten igényelte, ahol Ausztria-Magyarországgal került szembe, amely benső gyengesége folytán a német hatalomhoz simul. Ez nemcsak algecirasi szavzatának értékét szállította le, hanem Pétervárott azt a hitet keltette, hogy a Balkán felé tekintve már nem a gyöngye monarchiával, hanem a Német Birodalommal fog szembekerülni. Fölötte érdekes volt Rooseveltt Tivadar amerikai köztársasági elnöknek az az elgondolása, mely Németország kárpótlását Ausztria-Magyarország felé kereste,¹ ami viszont egyértelmű volt azzal, hogy a német hatalom Ausztria bekebelezése folytán Magyarország nyugati határa mentén foglal állást és ezzel megújul az a régi német veszedelem, amely a középkor folyamán a magyar állam biztonságát fenyegette. A magyar függetlenségi párt — amelynek a titkos diplomáciai tárgyalásokról semmi tudomása nem volt — öntudatlanul is helyes nyomon járt tehát akkor, amikor a Goluchowsky grófot megbukató kormány nyomában a német szövetség esetleges veszedelmeit szellőztette.

A közvéleményt ugyanis módfelett felizgatni látszott az a hír, hogy II. Vilmos német császár a magyar ellenzéki pártok választási diadala után a magyar viszonyokkal szemben nem-tetszésének adott kifejezést és hogy mögéje állott azoknak a terveknek, amelyek Magyarország fegyveres megszállására vonatkoztak.

Ha ennek a helyzetképnek európai vonatkozásait mérlegeljük, akkor azt kell mondanunk, hogy az 1901-től 1906-ig terjedő első marokkói válság idején a bécsi kormányzat erősebben simul Berlinhez. Voltak, akik ennek okát abban keresték, hogy Bülow és Goluchowsky grófok, a német és osztrák-magyar külpolitika intézői, valamikor együtt szolgáltak Bukarestben és most régi barátságuk szellemében kormányoztak. Goluchowsky azonban a berlini politikához való símulásban, melynek eredménye az lett, hogy az 1906-i algecirasi konferencián az elszigetelt Németország oldalán maradt és maga is elszigetelt hatalommá lett, inkább követte Ausztria, mint Magyarország érdekeit. Neki rótták fel azt is, hogy a német kormányzat figyelme a magyar politika kérdéseiben Magyarország ellen fordult, de nemcsak azt mondták, hogy ez a belügyekbe való beavatkozásként tűnt fel, hanem azt is, hogy a bécsi körök Magyarországgal szemben osztrák-német frontot állítottak fel. Ez magyarázta meg egyrészt azt, hogy a magyar közvélemény egy része másfelé keresett kapcsolatokat és a szláv, részben a nyugati államok

¹ Washington, 1905. április ti. Speck báró német nagykövet jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XIX. Berlin, 1927. 597. I. „Man ist hier der Ansicht, dass England nicht umsonst für Marokko so gewaltige Opfer gebracht hat, glaubt (der Präsident), dass sein Kompensationsobjekt in Europa zu suchen ist“. — Berlin, 1905. április 14. Bülow gróf német birodalmi kancellár válasza: „Der angebliche Plan der deutschen Regierung, nach dem Tode des Kaisers Franz Joseph sich Teile von Oesterreich anzugliedern: Die Verwirklichung dieses Gedankens würde keinen Machtzuwachs, sondern eine Schwächung und eine ungeheuere Gefahr für den Bestand des Deutschen Reiches bedeuten, namentlich vom protestantischen Standpunkte aus.“ U. ott 599. 1.

felé fordult, másrészt pedig azt, hogy a csehek a monarchia két felének egymással való szembefordulásától azt remélték, hogy a szláv-orosz, akkor pánszlávnak nevezett, politika megfelelő sikereket fog aratni és az algécirasi konferencián elszigetelt berlin-bécsi külpolitikával szemben Oroszország az angol-francia *entente cordiale* oldalán jelentékeny sikerekre számíthat. Witte gróf orosz államférfi máris ezen az alapon kívánta megalkotni Anglia, Franciaország és Oroszország szövetségét.

5. A *nemzetiségi kérdés, 1901—1906.* — A diplomáciai jelentésekből egyrészt az tűnik ki, hogy a monarchia belső gyengeségét a nemzetiségek magatartása okozta, másrészt pedig, hogy az osztrák centralisták a kettős monarchiát a magyarországi nemzetiségek segítségével, a magyar kormányzat ellenében igyekeztek megerősíteni. Miután Magyarország felosztásának megindokolását egyesek abban keresték, hogy a magyar kormány a világháborút azért robbantotta ki, hogy a Ferenc Ferdinándtól tervezett federálást elkerülje, szükségképpen a felosztás védőitől hivatkozott 1903—6. évek vonatkozó eseményeire is ki kell terjeszkednünk.¹

Az 1901-i parlamentben mindössze 10 nemzetiségi képviselő iilt, kiknek száma 1905-ben 26-ra emelkedett. Ezek a számok azonban nem a valóságos képet adták, mert a nemzetiségi képviselők a többi pártokhoz csatlakoztak és csak 14 román, 8 tót és 4 szerb képviselő alkotott külön nemzetiségi pártot, amely 1906. július 3-i felirati javaslatában a magyar állam egységéhez és területi épségéhez ragaszkodott. Az tehát, hogy a magyarországi nemzetiségek a magyar államnak egy-ötödére való redukálását követelték volna, nem felel meg a valóságnak.² Így az osztrák centralistáknak a magyar kormányzat ellen intézett támadása³ is csak abban a feltevésben történt, hogy a magyarországi nemzetiségek a magyar kormányzattal harcban állnak és ennél fogva nem fogják elutasítani a felkínált segítséget. Ilyen segítség volt az általános választójog követelése abban a feltevésben, hogy a korabeli magyar állam területén a magyarság a lakosság kisebbik részét alkotja és az általános választójog bevezetése folytán kisebbségbe kerülvén, a magyar kormányzat nem lesz fenntartható. Valóban így történt a dolog Ausztriában, ahol a németiség kisebbség volt és az általános választójog bevezetése után a német kisebbség — a német udvar, kormányzat, hadsereg, parlament és igazgatás — uralma nem volt többé zavartalanul biztosítható. Az osztrák parlament 1907-től kezdve nem működött és Ausztria 1918-ban alkatelemeire bomlott szét. Ezzel szemben Magyarországon a választójog általánosítására való követelést kívülről — Bécsből a centralisták, Prágából és Belgrádból — támo-

¹ Steel W. H.: The antecedents of Post-War Europe. Oxford, 1932. 115. és küv. 11.

² U. ott 116. l. A nemzetiségi politikát részletesen ismertette Aagy Miklós: A magyarországi nemzetiségi kérdés története. Angyal Dévid gyűjteményes munkájának egy része (Magyarország felelőssége a világháborúért. Budapest, 1925.) 142. lap.

³ Redlich J.: Oesterreichische Regierung und Verwaltung im Kriege. Wien. 1925

gatták. A közös külügyminiszter 1900. február 1-én átiratban figyelmeztette a magyar miniszterelnököt, hogy a csehországi sajtó az általános választójognak Magyarországon való bevezetésére csinál propagandát.¹ Miután az Ausztriában 1907. január 26-án szentesített választójogi törvény alapján 516 mandátum közül a németek csak 233-at tudtak megszerezni, közel volt a feltevés, hogy Magyarországon hasonló esetben a magyarság kevesebb mandátumot tudna magának biztosítani. Az alábbiak azonban ezt a feltevést nem igazolják.

A magyarországi rutének között ugyanis oroszországi ügynökök izgattak az elszakadás mellett, de Zsatkovics Pál községi jegyző, aki az *Amerikanski Ruski Vjesnik* hírlapban magyarellenes cikkeket írt, a bíróság előtt súlyosabb okból menekült Amerikába és a bíróságtól ellene kibocsátott körözlevelet akarta megbosszulni azzal, hogy az orosz propaganda szolgálatába állott.-

Ugyanígy a magyarországi tótok elszakadását az ausztriai csehek követelték. 1896. május 7-én Prágában, Magyarország határain kívül alakult meg a *Cseszkoszlovenszka Jednota* cseh egyesület, melynek célja egyrészt a magyarországi tótok elcsehesítése, másrészt a magyarországi tót nemzetiségi mozgalomnak ausztriai cseh kézbe való átvétele volt. Prágából, cseh pénzen alapították meg 1898-ban a *Hlas*, 1903-ban a *Slovensky Tyzsdennik* hírlapokat, a cseh politika szócsöveit; 1904-ben jelent meg az első cseh röpirat a magyarországi tótok elnyomásáról. Az osztrák centralista körökkel együtt dolgozó csehek később Redlich József és Renner Károly csehországi születésű osztrák politikusok útján Seton-Watson és Steed angol publicisták támogatását is megszerezték és ezzel a tótoknak cseh vezetés alatt való szervezkedése újból erőre kapott. Kramarz cseh pártvezér 1903. december 18-án a delegációkban már azt mondta, hogy Magyarország erősödése Ausztria gyengülését jelenti, ez pedig Ausztriának a Német Birodalomba való felszívódását vonhatja maga után, tehát Ausztria megmentését Magyarország gyengítésével kell szorgalmazni. 1904. május 17-én, a szerb-bolgár szövetség megkötése után, azt a német hatalom ellen előretolt éknek, a hármasszövetséget — Goluchowsky gróf felé fordulva — „lejátszott zongorának“ nevezte, majd az 1905-i magyarországi választások után, melyekben a függetlenségi párt szerzett többséget, az osztrák centralisták mellé állott és tiltakozott az ellen, hogy a monarchia súlypontját Magyarországra helyezték át — amiről szó sem volt. Amíg addig a csehek a német kormányzat ellen a magyarok támogatását és szövetségét keresték, most a centralisták mellé állva Magyarországnak Ausztriába való beolvasztását kezdték követelni, hogy az általános választójogot mindkét államban diadalra^{1 2}

¹ A magyar miniszterelnökség irattára, 1906. M. E. 587. szám.

²A magyar kormány 1902. december 27-én a közös külügyminiszter útján Zsatkovics kiadatását kérte az amerikai hatóságoktól. U. ott M. E. 4154. szám, ami politikai vétség alapján nem, csak bűnügyi eljárás alapján volt lehetséges.

emelve a monarchiának szláv hatalommá való átalakítása és ezzel a vezetésnek a szláv körök részére való biztosítása elérhető legyen.

A román nemzeti mozgalmat a kiegyezés óta nagyrészt Bukarestből irányították. Károly román király volt az értelmi szerzője az 1882-i *Memorandumnak* és védője az 1891-ben alapított *Liga Culturale* irredenta egyesületnek. A románság vezetőinek 1901-i értekezlete ugyan a passzivitás mellett határozott, de nem tett kifogást az ellen, hogy egyesek képviselői mandátumokat vállaljanak. A megjelentek egyike, Maniu Gyula, a világháború befejezése után a bukaresti parlamentben jelentette ki, hogy már 1893-ban esküt tett a bukaresti hadügyminisztériumban, miszerint Erdély elszakításáért fog dolgozni.¹ Egy másik, Lucaciu László görög katolikus lelkész, az 1906-i országgyűlés tagja, izgatásai folytán később Bukarestbe menekült és ott keresett menekülést Popovici Aurél is, aki azután az osztrák centralisták és federalisták segítségével igyekezett Erdélyt Románia részére biztosítani. Ez a béés—bukaresti érdekszövetség magyarázta meg a románoknak azt a követelését, hogy a hadsereg román ezredei — német ezrednyelvet kapjanak; ez alig volna érthető másként, mint hogy terveiket a magyarság ellenében Ausztriára építették. Így dolgozta ki Popovici egy Nagy-Ausztria felállításának tervét és igyekezett azt Ferenc Ferdinánd trónörökösrel elfogadtatni.

Mikor a román nemzeti párt 1905. január 10-én Nagyszezbenben megtartott értekezletén az aktivitás mellett határozott, Tisza miniszterelnök 16-i beszédében baráti jobbot nyújtott a románoknak és közös védekezésre szólította őket a szláv előnyomulás ellen, amely a magyar és román nemzeteket egyformán veszedelembe dönthette.

A nemzetiségi kérdésnek az események homlokterébe való kerülésével kapcsolatban két dologra kell felhívunk a figyelmet.

Az egyik az volt, hogy a nemzetiségi mozgalmak vezetői helyett a mozgalmak egységes irányítását idegen állampolgárok vették. Kevesen tudják, hogy Masaryk G. Tamás cseh professzor már 1896-ban cikket írt a federalizmus mellett;² hogy Popovici Aurél nem Erdélyben, hanem Bukarestben állott Ferenc Ferdinánd trónörökös barátainak rendelkezésére; hogy a kettős monarchia és főleg Magyarország megfelelő átalakításához az útmutatást a haladó kormány belügyminisztere, Kristóffy József adta meg, kinek 1905-

¹ Dreptarea. Bukarest, 1930. október 11. Maniu kijelentése a román szenátusban: „Uraim, engedjék meg nekem, hogy felolvassak önöknek egy kis iratot. Ez az irat ezelőtt 37 évvel kelt, 1893-ban, amikor még budapesti egyetemi hallgató voltam és sajtókezőleg írtam a bukaresti hadügyminisztérium épületében. Ez egy nyilatkozat, mely a következőket tartalmazza: „Esküszöm az Istenre, lelkiismeretemre és becsületemre, hogy életemet a román ügy diadalra vitelére áldozom és hogy aktív részt veszek az általunk előkészítendő forradalomban. Maniu Gyula”. A román hadügyminisztérium tehát egy idegen állam polgáraitól esküt vett ki az iránt, hogy hazájukkal szemben Romániához álljanak; ez tehát nyilvánvalóan beavatkozás volt az illető állam belső ügyeibe — annak tudta nélkül.

² Zeit. Wien, 1896. április 25. sz.

ben átnyújtott vonatkozó emlékiratát Bécsben az átalakulás programjának tekintették.^{1,2}

Mіндеzekhez azonban hozzá kell tennünk azt is, hogy ha ez átalakulás szűkebb kereteit Bécsben, Prágában, Belgrádban és Bukarestben készítették, a távolabbi keret vonala Párizson és Péterváron, a francia-orosz szövetség fővárosain futott keresztül. Párizsban már 1898-ban megalakult egy *Cseh szlovák Unió*, mely a franciák figyelmét a szláv érdekeknek megfelelő dunai átalakulás felé fordította.

6. *A szerb vámháború, 1905—1906.* — *Seton-Watson Róbert*, a szerbek ügyének hosszú időn át védője, már 1911-ben beismerte, hogy az a program, melyet a *Pester Lloyd* 1908. április 28-i számában közölt, nem volt légből kapott.² A közölt program szerint az átalakulást 1901-ben az oroszbarát Vuics-kormány kezdte meg. Abba kapcsolódott bele a genfi trónkövetelő; annak volt eredménye a sabáci puccs. A közvetítő a genfi Karagyorgyevics és a boszniai szerbek vezetői között — e vezetők egyikének, Jeftanovics Gligorjéuk leányát Spalaikovics Miroszláv vette nőül — Gavrila Emil budapesti ügyvéd és a Budapesten kiadott *Topola* című szerb hírlap volt. Mikor Szerbia trónjára Karagyorgyevics Péter ült, az új kormányzat részére a radikális Pasics Miklós 1904. márciusban emlékiratott nyújtott át, mely Szerbia követendő politikáját a következőkben jelölte meg: 1. Szövetség Montenegróval. Közös külpolitika. 2. Megegyezés Bulgáriával Ó-Szerbia és Macedónia iránt. 3. Horvátországban egy horvát-szerb koalíció megteremtése. 4. Gazdasági felszabadulás Ausztria-Magyarország alól. 5. Bosznia forradalmasítása. 6. Megegyezés Itáliával az adriai kérdésben. 7. Szerb vándorbizottság megalkotása magyarországi és ausztriai szerbekből. 8. Karagyorgyevics Péternek az új szerb birodalom uralkodójává való megkoronázása.

Ebből a programból sok minden volt kiolvasható.

Benne volt Spalaikovics keze Bosznia forradalmasításával; benne Dalmácia és Montenegró megszerzése és az olasz megegyezés; benne a szerb vámháború és a délmagyarországi szerb területek megszerzése. Valamennyi programmpont közül csak az utolsó ma-

¹ Kristóffy József 1905-i emlékiratát közölte ő maga: Magyarország kálváriája, 1890—1926. Budapest, 1927. 187—95. 1. Kristóffy működéséről igen jó áttekintést nyújtott az emlékiratait ismertető Nagy Miklós: Kristóffy József emlékiratai. Budapesti Szemle CCVIII. Budapest, 1928. 214—220. 1. Az emlékiratról u. ott 222. és köv.

² Osztrák támogatói között megnevezi Adler Viktort is, aki szocialista elvtársainak frontjában a cseh propaganda szövívője volt. A federalista tervekről u. ott 236. és köv. 11. A trónörökös barátai között szerepelnek Chlumetzky Lipót báró, Túrba Gusztáv professzor, Funder Henrik hírlapíró, Steinacker Ödön volt erdélyi szász képviselő, Hodzsa Milán és Vajda (Vaida-Voevod) Sándor (u. ott 210. 1.). Nagy Miklós idézi Schönaich báró volt közös hadügyminiszteréről azt a visszaemlékezést, hogyan nyilatkozott Ferenc Ferdinánd 1907-ben a magyarokról. A miniszter előadmányát felbeszakítva ingerülten mondotta neki: „Magyarország számára rövid a programul és egy mondatból áll: Egy második Haynaura van szükségem” (u. ott 244. l. j.).

³ Seton-Watson R. W.: The Southern Slav Question. London, 1911. 163. 1.

radt el, mert Karagyorgyevies Péter előregedett és helyette fia vette át a kormányt.

Benne volt azonban mindezekon kívül az, hogy ezeknek a terveknek az útjában a kettős monarchia áll; még inkább II. Ferenc, mint Ferenc József idejében, mert Ferenc Ferdinánd éppen Szerbia beolvasztásával kívánta megalkotni a maga osztrák összbirodalmát. Végül pedig benne volt Oroszország keze, mert a nélkül a program nem volt kivihető; ami a kivitelt biztosította, olyan háború volt, melyben Ausztria-Magyarország vereséget szenved és nem tudja elejét venni annak, hogy felosszák. Ehhez Szerbia ereje kevés volt és ezért simult már 1904-ben az Oroszországgal szövetkezett Bulgáriához.

Így jött létre a szerb-bolgár várunió szerződése.¹

Az a feltevés, hogy a szerb vámháborúnak Magyarország és Szerbia ellentéte lett volna előidézője, nem bizonyítható. Magyarországot a szerb vámháborúért Chlumetzky tette felelőssé, kinek a morvaországi tartománygyűlésben elmondott beszédekor Redlich József így kiáltott közbe: „Magyarországé a felelősség“. Ferenc Ferdinánd trónörökös meglegedését fejezte ki nekik Magyarország megtámadása miatt,-¹ ² pedig a szerb vámháború egyrészt Német országnak a keleti állapotokkal szemben való elzárkózása, másrészt az osztrák fegyverszállítás elutasítása folytán tört ki.

A szerb szkupstina 1904. március 15-én, tehát a szerb-bolgár titkos szerződés megkötésekor, mely a két ország részére vámszövetiséget írt elő, új vámtarifát fogadott el és ennek alapján jött létre 1905. augusztus 4-én a 12 éves szerb-bolgár *Zollverein*. Mikor a bolgár szobranje a vámuniót 1906. január 2-án elfogadta, Goluchovsky gróf a Szerbiával folytatott kereskedelmi tárgyalásokat megszakította és 26-án kezdetét vette a vámháború. A szerb kormány válaszképpen megtorlással élt és kezdetben arra gondolt, hogy az önálló vámterületért küzdő magyar közvéleménnyel csinál közös frontot Ausztria ellen, melynek fegyverszállítását visszautasította.³ Nem számolt tehát azzal, hogy a határzár a monarchia rendelkezése volt. Ez a tény azonban a Magyarország ellen emelt vádat is megcáfolta, mert a monarchia — tehát az osztrák császári kormány, a közös külügyminiszter és az uralkodó — rendelkezésének a magyar kormány ellene nem szegülhetett. A magyar kormány felelőssége csak annyiban állapítható meg, hogy a balkáni állapotbehozatalt a nyugat felé irányuló állatkivitellel igyekezett egyensúlyba hozni, amit a

¹ Közölte Bogicjevics M. id. m. I. Berlin, 1928. 5—6. 1. A ratifikációs okmányt 1904. május 11-én Péter király és Pasics Miklós írták alá. U. ott 7. 1.

² Chlumetzky id. m. 200 1.

³ A részletekről Jánossy D.: Der handelspolitische Konflikt zwischen der öster reichisch-ungarischen Monarchie und Serbien in den Jahren 1904—1910. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. II. Budapest, 1932. 285—312. 1., különösen 293. és köv. 11. — A szerb álláspontot ismertette Lonscharewitsch id. m. — A vonatkozó hivatalos levelezés a bécsi államlevéltárban. A vonatkozó magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek: South Eastern Affairs. II—IV. Budapest, 1935. 55—63.. 218—21. 1.

magyar mezőgazdaságnak kelet felől a korlátlan állatbehozatal, nyugat felé az állatkivitel megszűnése követelt.

7. *Horvátország elszakítása.* — Az 1903-i nagyszerb program a délszlávok egyesítését vette tervbe, ami nagyrészt az ellen a terv ellen irányult, hogy a trónörökös a délszlávokat horvát vezetés alatt a monarchiában kívánta egyesíteni.¹

Miután a balkáni szerbek a monarchia belső ügyeit nem ismerték, nem Belgrad felől, hanem Prágán keresztül folyt az a politikai akció, mely a horvátok megszervezésére irányult. A szervezés munkáját tehát a csehek vitték és ők alkották meg a horvát-szerb koalíciót is, melyről abban az időben azt hitték, hogy az a magyar kormány támogatására vállalkozott,^{1 2 3} pedig Horvátországnak a balkáni Szerbiához való csatlakozására törekedett.⁴

A szerb kormány bizalmi embere, Supilo Franjo, kit Seton-Watson a legnagyobb horvát hazafinak, Sforza gróf olasz külügyminiszter pedig Magyarország ellenségének nevezett,⁵ dalmáciai horvát, tehát osztrák állampolgár volt, ki 1905-ben az osztrák hatóságok elől menekülve Fiumében telepedett meg, ahol magyar hatóságok védelme alatt *Növi List* címmel horvát nacionalista lapot indított. Így került összekötetésbe a szerb kormánnyal és lett megalkotójává az 1905. október 3-i fiumei határozatnak (*fiumei rezolúció*). Ezt magyarbarát megnyilatkozásként hozta tudomására a magyar közvéleménynek, de Pilar horvát publicista 1918-ban kimutatta, hogy a határozatnak közzétett és Seton-Watsonnak is átadott szövegéből kimaradt az a mondat, mely a szerb kormány kívánsága szerint Horvátország önrendelkezési jogát kimondotta.^{6 7 8} Abban a

¹ Belgrad. 1905. július 22—25. Bizalmas értekezlet szerb miniszterek, diplomataik öt vezető politikusok bevonásával a horvátországi helyzetről, Roghitscheiritsch id. m. I. Berlin, 1928. 2. 1.

² Belgrád, 1914. április 22. Descos francia követ jelentése: „Les Tchèques, bons observateurs des Slaves du Sud, auxquels ils ont suggéré la formation de la coalition serbo croate”. Documents diplomatiques français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 253. 1. Itt kell megemlítenünk azt, hogy a zágrábi *Srbobran* szerb hírlap szerkesztését 1903. óta Pribicsevics Szvetozár, a Belgrádban beállott fordulat szellemében vitte: nagy-szerb törekvések az orosz támogatás reményében.

⁴ Hogy a magyarellenes propaganda mennyire befolyásolni képes a komoly történetírást, azt a háborús felelősség kérdésének egyik legjobb német szakértőjénél láthatjuk, aki még 1937-ben is a horvátok durva elnyomásáról írt: „Kroatien — von der magyarischen völkischen Vergewaltigung befreit” — „ungarisches magyarisch-imperialistisches Regiment” — „Horvátországot 1868-ban Magyarországhoz csapták oda (zugeschlagen), pedig a történelmi államjog szerint közvetlenül a Habsburg-Házhoz tartozott”, merő képtelenségek. — Anrich Ernst: *Europas Diplomatie am Vorabend des Weltkrieges*. Berlin, 1937. 35. 1.

⁵ (hiányos szöveggel). — Südländ-Pilar szerint: „Seton-Watson's Uebersetzung ist unrichtig, ungenau und unvollständig. Er bringt erstens nicht die endgültig redigierte Re-

⁶ Seton-Watson R. W.: *Franjo Supilo. The New Europe*. London, 1917. október 4. IV. kötet. 1917. és *Europe in the melting pot*. London, 1921. 277—88. 1. — Steed és Supilo összekötetéséről v. ö. Steed H. W.: *Mes souvenirs*. I. Párizs, 1926. 204—5. 1. Supilo összekötetéséről v. ö. Steed H. W.: *Mes souvenirs*. I. Párizs, 1926. 204—5. 1.

⁷ Südländ L. (Pilar): *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*. Wien, 1918. 647. és 661. 1. — Seton-Watson R. W.: *The Southern Slav Question*. London, 1911.

reményben, hogy Horvátország az önrendelkezési jog útján Szerbiához lesz csatolható. Ezt a Szerbiához való igazodást Miljukov orosz politikus a cseh Masaryk érdeméül tudta be,¹ Steed megállapítása szerint azonban a szerbek nem délszláv, hanem uagyszerb állam megalkotására törekedtek, melyben a horvátok addig élvezett önállóságukat elveszítették.²

solution, sondern Dr. Trumbich's Entwurf. Ausserdem ist tendenziöserweise der vielsagende dritte Passus ausgelassen, wieder eine typische byzantinische Fälschung. Watson hat sich die Texte und Ubersetzungen, wie seine meisten Informationen zwei fellos bei Serben geholt, wusste aber nicht, dass Byzanz systematisch seine Spuren verbirgt.“ — *Südsland L.*: Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918. 647. és 661. 1. — *Supilo* akciójának igazi céljáról v. ö. Salviati fiumei orosz konzul 1914-i emlékiratát. — *Stieve F.*: Iswolski im Weltkriege, 1914—17. Berlin; 1925. 151—53. 1.

1 *Miljukov P.*: The World War and Slavonic Policy. The Slavonic Review. VI. London, 1927. 273. 1.

2 Steed nyílt levele Sándor szerb királyhoz. London, 1928. szeptember 1. Közlve: *The Review of Reviews*. LXXVII. London, 1928. 105—11. 1. Ugyanakkor a mozgalom zászlóvivői, Pribicevics Adám és fivére, Szvetozár, (megh. 1936.) olyan nyilatkozatokat adtak le, amelyek azt mutatták, hogy Horvátország a magyar uralom alatt több jogot élvezett és azoknak elvesztése indokolatlanná tette az elszakítást. Pribicevics Adám a *Pravda* belgrádi hírlap 1937. február 21-i számában a következőket írta (Prokopj nyomán idézve): „Az 1867. évi magyar-horvát kiegyezés alapján Horvát-Szlavonország a közigazgatásban, az igazságszolgáltatás és a közoktatásügy terén csorbítatlan önállósággal rendelkezett, a horvát bán pedig olyan miniszter volt, aki három tárcának a jog és hatáskörét látta el, minden ügyosztály élén külön és államtitkári rangban levő osztályfőnökökkel. Ezenfelül az együttes törvényhozás terén is a végrehajtó hatalom teljesen a bán kezében volt. Horvátországnak tehát nem egy, hanem állandóan három miniszter volt a bán személyében, aki horvát területen egyúttal az egész vonalon a közös miniszterek végrehajtó hatalmát is gyakorolta. Ezenfelül Budapesten állandó székhelye volt a horvát miniszternek, a közös kormány mellett, mintegy összekötőként a zágrábi autonóm és a budapesti közös kormány között. De megvolt Horvátországnak a maga honvédsége és rendőrsége is horvát szolgálati nyelven és horvát vezényszóval, s megvolt a maga külön zászlója és ősi címere is.“ — Pribicevics Milán, saját megváltása szerint, 1928. július 7—8. éjjel a következőket mondotta Sándor szerb királynak: „Le roi m'a dit qu'il fallait tout de même tenir compte du fait que la Serbie avait libéré les Serbes, Croates et Slovènes de l'Autriche-Hongrie. — J'ai répondu au roi Alexandre: „C'est une thèse impossible, et surtout il n'y a aucun sens de la poser quand nous parlons entre quatre yeux. — D'abord, vous devez prendre en considération que les Croates avaient en Autriche-Hongrie leur chambre et un gouvernement ayant à sa tête le ban, responsable devant cette Chambre. Il est vrai, le ban était proposé aux fins de nomination à la Couronne par le Président du Conseil hongrois, mais, d'après la loi fondamentale de 1868 qui régissait les rapports constitutionnels entre la Hongrie et la Croatie, le ban devait jouir de la confiance de la majorité de la Chambre croate. En outre, la Croatie avait son autonomie complète des quatre départements: affaires intérieures, instruction publique, justice et économie nationale.“ *Pribicevics S.* a Sándor szerb király diktatúrájáról írt művében. Párizs, 1936. 45—46. 1.—Ugyanott a 25. oldalon kijelentette, hogy a délszláv lakoságnak Ausztria-Magyarországban sokkal több jogai voltak, mint az új délszláv államban és hogy nem felelt meg a valószínűságnak az a beállítás, amely őket a törökországi rájákkal hasonlította össze, mert „néptünk elég nagy szabadságot élvezett“. Ezzel ő maga mondott ellent annak a politikának, amelynek 1903-tól 1918-ig élén állott.

Az elmondottak némi megvilágítást igényelnek, mert bájj' Supilo horvát hazafi volt és mindenki annak ismerte, abból nem következett az, hogy Magyarország ellenségének kellett lennie. A magyarellenes propaganda tehát helytelenül hozza e kettőt egymással kapcsolatba, mert azok nem zárják ki egymást. Elhallgatja ellenben a magyarellenes propaganda azt, hogy sem Supilo, sem Trumbics Antal zárai polgármester, akivel együtt a fiumei rezolúciót megalkotta, nem magyar, hanem osztrák állampolgárok voltak és mint ilyenek a szintén osztrák állampolgár csehekkel voltak összekötésben — a magyarok ellen. Supilo tehát nem a magyarok miatt, hanem mások kedvéért volt ellensége a magyaroknak. Hozzátehetjük azt is, hogy Belgráddal fenntartott összeköttetései folytán terjesztette ki az önrendelkezési jog követelését Bosznia-Hercegovináról Horvátországra és így láncszeme volt annak a frontvonalnak, mely Prága és Belgrád között Bécsen és Zágrábon át futott.

8. *Bosznia-Hercegovina kérdése.* — A magyar közvélemény az 1878-ban szerzett tartományok kérdésében semleges álláspontot foglalt el. A megszállt tartományokat igazgató, magyar származású közös pénzügyminiszterek — 1882-től 1903-ig Kállay Benjámín, 1903-tól 1912-ig Burián István báró — az osztrák-horvát közösségtől mostohán kezelt szerb kisebbséget támogatták, ami egyik akadálya volt annak, hogy a két tartományt Horvátországgal együtt az osztrák öszbirodalomba illesszék (trializmus). Magyarország tehát nem szolgáltatott okot arra, hogy azokat Szerbia Horvátországgal együtt magának szerezze meg.¹

Ellenben megtörtént 1907. novemberben az az eset, hogy a boszniai szerbek Szarajevóban csonka parlamentet tartottak és a két tartomány részére az önrendelkezés jogát követelve, a lakosság többi részének távollétében olyan határozatokat hoztak, mintha tekintet nélkül az osztrák-magyar megszállásra, pusztán a feloszlásnak induló török hatalomnak lettek volna tartományai. Jellemző, hogy Budapesten az esetről tudomást sem vettek, a horvátok azonban annál jobban felháborodtak és ez a felháborodás egyforma volt Zágrábban és Bécsben.

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a szerb vámháború csak láncszem volt Oroszországnak és balkáni védeenceinek felkészülésében. Erre mutat az, amit a brit ügyvivő jelentett, hogy az orosz, bolgár és szerb fegyverek és töltények kicserélhetők legye-

¹ E követelőit Spalaikovics állította fel, ki egyetemi hallgató korában, 1896-ban. a magyar millennium idején, Párizsban magyarellenes tüntető gyűlést rendezett (v. ö. a magyar miniszterelnök, a közös külügyminiszter és a belgrádi követség levelezését a magyar miniszterelnökség irattárában. M. E. 1896. 8151., 8224., 8481. számok.V Felelése a boszniai szerbek vezetőjének, Jeftanovics Gligorjénak volt a leánya és a franciák szerint boszniai látogatásait izgatásokra használta fel (Reme dis deux mondén. XLVIII Párizs, 1908. 868. 1.). Spalajkovácsnak 1899-ben Párizsban megjelent doktori értekezését (La Bosnie et l'Hercegovine. Párizs, 1899.) ismertette Sildland L. (Pilar) id. m. 381—92. 1.

tek.¹ Az orosz hatalom előnyomulása idején az osztrák birodalmi gyűlésben Ferenc Ferdinánd bizalmasa, Lueger Károly bécsi polgármester azt követelte, hogy az osztrák kormány a magyarországi nemzetiségekkel a magyarság ellen szövetkezzenek. Az ennek nyomában kitört polgárháború kész alkalmat nyújtott volna Oroszországnak a beavatkozásra.

9. *Oroszország akcióba lép, 1906.* — Sir Edward angol külügyi államtitkár maga mondta el emlékirataiban, mint szereztek tőle az oroszok bizonyítékot arra nézve, hogy a brit kormány nem ragaszkodik Törökország területi épségéhez és mint nyitotta meg ezzel az utat az oroszoknak a tengerszorosok megnyitására vonatkozó terve előtt. Röviddel azután, hogy az orosz szövetség létrejöttéről írást írt, megjelent nála Benckendorff gróf nagykövet és bemutatta neki a londoni török követ jelentését, melyben az közölte kormányával, hogy értesülése szerint az 1905-ben megújított angol-japán szövetségi szerződés a török területek garanciáját tartalmazza. Grey 1900. március 26-án odautasította a pétervári brit nagykövetet, miszerint „mi Törökországot illetőleg semmire sem köteleztük magunkat és ha tud ennél még kategorikusabb cáfolatot nyújtani, úgy tegye meg azt”.² Az oroszok ezzel szabadkezet kaptak Törökország ellen. Sir Arthur Nieolson pétervári brit nagykövet október 28-án már a tengerszorosok kérdésében jelölte meg az ázsiai áldozatok ellenértékét és Izvolszkij Petrovics Sándor orosz külügyminiszter sugárzó arccal vette tudomásul, hogy Anglia kezét nyújt az orosz vágyak teljesüléséhez.⁸

Ugyanakkor az oroszok egyrészt rávették a brit kormányt Karagyoryevics Péter elismerésére, ami addig nem történt meg, másrészt pedig ügyes propagandával a tengerszorosokhoz vezető szárazföldi út kérdését is belevitték az angol közvéleménybe. A közvetítésre Buxton Noel angol képviselő vállalkozott, ki a *Balkan Committee* egyesület élén, melynek politikáját oroszok és franciák irányították, most már a nem garantált Törökország felosztását szorgalmazta.⁴ Ez egyértelmű volt a balkáni kérdés napirendre tűzésével.

Ugyanakkor Seton-Watson Vilmos Róbert angol publicistát,

¹ „(Pashich) insisted upon buying the guns from Messrs Schneider because Bulgaria had done so last year, and he considered it important that the weapons of the countries should be as nearly as possible the same and the ammunition interchangeable. in order to facilitate combined action in certain eventualities.” *Gooch-Temperley: British documents on the Origins of the Great War.* V. London, 1929. 159. 1.

² *Grey lord: Twenty Five Years, 1892—1916.* X. §. Persia and Russia.

³ *Gooch-Temperley* id. m. IV. London, 1929. 58—60. 1.

⁴ A *Balkan Committee*-nek 1907-ben kiadott évi jelentése (Annual Report of 1906. London, 1907.) szerint a bizottság az 1878-i berlini szerződés revízióját és Bosznia-Hercegovinának Ausztria-Magyarországtól való elvételét szorgalmazta, ami megfelelt az 1903-i nagyszerb programra követeléseinek. Ugyanakkor az 1903-ban — a Japán ellen küzdő Oroszország kívánságára — létrejött macedóniai osztrák-magyar megállapodás ellen is harcba szállott és Törökország felosztásával a balkáni szláv területeknek a szerb-bolgár szövetség államai között való megosztását szorgalmazta.

ki a dunai és középeurópai kérdések tanulmányozására vállalkozott, Redlich József és Renner Károly a csehekhez utalták és az azoktól nyújtott adatok alapján írta meg első nagy munkáját (*Racial Problems in Hungary*. London 1908). A könyv a cseheknek a tót föld megszerzésére irányuló törekvését tükrözte; azt a csehek lefordították és azzal terjesztették Felső-Magyarország tót lakossága között, hogy a benne foglaltak a brit kormány nézetei. Az osztrák-centralista és cseh-federalista támadások,¹ valamint a *Balkan Committee* oroszbarát propagandája éppen akkor fenyegették Magyarországot biztonságát, amikor Andrássy Gyula gróf miniszter Aehrenthal báró közös külügyminiszter és Sir William Gosehen bécsi brit nagykövet között közvetített,^{1 2} a Bécsbe látogató Vilmos német császárnak pedig az angolokkal való megegyezést ajánlotta.³ Jutalma elutasítás lett, mert Sir Edvard Grey a középeurópai kérdést a szlávok kezébe utalta át.⁴ Abban a hitben volt, hogy orosz szövetségését kézben tudja tartani, Oroszország viszont a keleti kérdést a maga érdekkörébe tartozónak tekintette és ebben az irányítás monopóliumját magának igényelte.

10. A szerb kérdés előtérben, 1907—1908. — A *Balkan Committee* befolyása látszott érvényesülni Sir Edward Greynek 1907. december 18-án C'ambon Pál londoni francia nagykövethoz intézett abban a jegyzékében is, mely Macedóniának a török csapatoktól való kiűrésében jelölte meg a brit kormány követeléseit.^{5 6} Ezt az angol történetírás maga is merész kezdeményezésnek nevezte⁰ és az orosz kormányt arra bátorította fel, hogy 1908. március 24-én az 1900 óta működő osztrák-magyar-orosz macedóniai reformakciót felszaltta és ezzel magának a monarchiával szemben szabadkezet biztosított.

Az oroszok csak utólag vették észre, hogy az Angliához való csatlakozással mit veszítettek. Witte gróf orosz miniszterelnök 1914. március 19-én mondotta el a *Novoja Vréra ja* pétervári napilapban, hogy Izvolszkij külügyminiszter a kettős monarchia feldarabolását hiúsította meg; a franciák, németek és oroszok félelmes szövetségének létrejöttét, — Izvolszkij VII. Edvárd angol király kedvelt embere volt és az angolok ezen az úton, rajta keresztül hiúsították meg a kontinentális szövetséget, — melynek félelmes ollójából Anglia

¹ A Nase Slovensko prágai hírlap „a magyar nemzeti állam egysége, valamint ennek összes intézményei és intézői ellen izgató, azokat támadó és gyalázó cikkeket” hozott. Magyar minisztertanács jegyzőkönyve, 1917. 34. szám. XCI.

² Wien, 1908. október 1. és 4. Sir William Gosehen jelentései. Gooch-Tempirley id. m. V. London, 1928. 372. és 379. 1. V. ö. Chlumetzky id. in. 97. 1.

³ Andrássy Gyula gróf: Diplomácia és világháború. Budapest, 1921. 80. 1.

⁴ Pétervár, 1908. június 18. Izvolszkij Benckendorff grófhhoz és Sir Charles Hardinge angol helyettes külügyi államtitkár nyilatkozata. Gooch-Timpirley id. m. V London, 1928. 245—46. 1.

⁵ Pétervár, 1908. március 7. Izvolszkij válasza Sir Arthur Nicolson brit nagykövethoz Grey javaslatának elfogadásáról. U. ott. 233. 1.

⁶ „Sir Edward Grey boldly resumed the initiative.” Gooch G. P. id. m. 404. 1. Ugyanezt állította Nekudoff orosz diplomata is emlékirataiban. Nekhidoff id. m. 18. 1.

igen ügyesen kimenekült. London tévedése viszont abból a bitből állott, hogy az orosz politikát kezében tarthatja, lekötheti és tetszése szerint irányíthatja, holott a valóságban ennek ellenkezője következett be. Az orosz diplomácia ragadta magával Angliát és sodorta idegen célok felé. Az 1905-i szövetségtervek és kísérletek története még nincsen annyira felkutatva, hogy azt minden részletében ismernénk. Az eddigi kutatások azonban azt mutatják, hogy a II. Miklós cártól elfogadott björköi orosz-német szerződés (1905. július 24.) megíúsítása végeredményben az angol diplomáciának volt köszönhető.¹

Ennél a pontnál tehát egy pillanatra meg kell állanunk, mert itt nyilvánvalóan korhatárhoz érkeztünk.

A kezdeményezés nem Ausztria-Magyarországot illetvén, nem illeti őt a kezdeményezéssel járó felelősség sem.

A kezdeményezés Oroszország kezében volt. Ehhez simult a francia szövetség és ez utóbbin keresztül a londoni *Balkan Committee*, melynek francia és orosz tagjai is voltak. Az így elért siker bátorította Supilót arra, hogy már 1907-ben Bosznia-Hercegovinát Szerbia részére igényelje, ami a horvátok részéről heves tiltakozással találkozott.^{1 2} A szembenálló ellenfelek tehát az Ausztriától alátámasztott horvátok és a Szerbiára támaszkodó szerb és horvát politikusok voltak.

Aehrenthal báró csak ezek után — kísérletként vetette fel a szandsák vasút kérdését 1908 január 27-én. — *Seton-Watson* is elismerte, hogy mögötte nem állott komoly terjeszkedési szándék; de utána bizalmas angol-orosz tárgyalások következtek és ezeknek lett az eredményük 1908 március 24-én az az orosz jegyzék, mely a Macedóniában folyt osztrák-magyar-orosz együttműködésnek végét vetett. Oroszország lekötése véget ért; az orosz hatalom visszanyerte szabad kezét; az európai politika keleten is megmozdult. Most máj- Oroszországnak kellett megmondania, hogy mit kíván.

11. *A boszniai annexió, 1918.* — Izvolszkij Aehrenthal bárótól 1908 szeptember 16-án Buchlauban a tengerszorosok megnyitásához való hozzájárulás ellenében Bosznia-Hercegovina bekebelezéséhez való hozzájárulását kínálta fel.³ Aehrenthal báró az ajánlatot elfogadta és Izvolszkij elutazása után elkészítette azokat a leveleket, melyekben az uralkodó a berlini szerződést aláíró hatalmaknak az annexiót bejelentette.⁴

Eljárása hibás volt ugyan abban, hogy a berlini szerződés

¹ A részletekről Klein W'alter kitűnő munkája (*Dér Vertrag von Bjoerkoe*. Berlin, 1931.) nem mindenben nyújt felvilágosítást.

² Supiló beszéde: „Wenn die Würfel fallen, dass Bosnien und die Herzegowina aus dem Rahmen dieser Monarchie treten, so ist es ganz natiirlich, nachdem, diósen Bosnien nicht kroatisch werden kann, es lieber seben wird, dass es dem brüderliehen Serben, als Fremden zufalle.“ *Südland-Pilar* id. m. 663. 1.

³ A külügyminisztériumnak 1908. október 16-i feljegyzését közölték Bittner, Pribram és Uebersbrnger: *Oesterreich-Ungarns Anssenpolitik. 1908—1914. I. kötet*. Wien, 1930. 86—92. 1.

⁴ A levelek közölve u. ott 104—8. 1.

vonatkozó cikkelyét önhatalmúlag kívánta megváltoztatni, de érthető volt a miatt, mert joggal feltételezte, hogy a legnagyobb akadály, Oroszország ellenállása, megszűnt. Az utasítások értelmében az uralkodó leveleit október 5-én kellett az egyes államfőknek átadni, mikor Becsben és Budapesten a hivatalos lapok és a vonatkozó manifesztumok az uralkodó elhatározását már közölték és az annexió befejezett tényé lett. A párizsi nagykövetség azonban tévedésből október 3-án délben nyújtotta át Ferenc József levelét a francia köztársaság elnökének, az tehát már akkor értesült az annexióról, amely pedig csak két nappal azután történt meg.¹

Ebből a tévedésből két igen fontos dolog következett.

Az egyik az volt, hogy mikor Aehrenthal báró annexió javaslatát október 3-án este a magyar minisztertanács elé került, ennek állásfoglalását a párizsi közlés már fölöslegessé tette, amit egyébként a szeptember 29-i kelettel aláírt és a berlini szerződés szignatárius hatalmához intézett levelek is fölöslegessé tettek. Ha tehát a magyar minisztertanács az annexiót jóváhagyta, úgy azzal egy bevégezett tényt hagyott jóvá; ha nem hagyta jóvá, úgy a bevégezett tényen már mit sem változtathatott. A második következmény az volt, hogy a magyar kormány az annexiót nem helyeselte és a lépéssel járó egész felelősséget a közös külügyminiszterre hárította át.^{1 2} Mivel pedig Ferenc József az 1908 október 3-án kelt magyar minisztertanács-i jegyzőkönyvet szokása ellenére csak igen későn, 1909 március 22-én vette tudomásul, tehát vagy a külügyminiszter vonakodott azt politikájának helytelenítése miatt az uralkodónak bemutatni, vagy pedig az uralkodó vonakodott azt a magyar kormány nem várt állásfoglalása miatt aláírni és tudomásul venni.

Miután azonban az annexió a régi magyar királyok boszniai uralmára való hivatkozással történt, a külföld látszat szerint joggal tételezhette fel azt, hogy Bosznia-Hercegovina megszerzését a magyar kormány sürgette vagy szorgalmazta.^{3 4} Teljesen légből ka-

¹ Az átadásról csak két okmányban találunk említést. Nemes Albert gróf követség szeptember 29-én az a távirati utasítás ment, hogy Khevenhüller gróf nagykövet 3-án legkésőbb 4-én Pichon külügyminiszterrel találkozhassék (u. ott 105. 1.); Nemes gróf 30-án jelentette, hogy Pichon 3-án reggel féltízkor várja Khevenhüller grófot (u. ott 115. 1.). — Khevenhüller gróf nagykövet 3-án jelentette, hogy a levelet a francia köztársaság elnökének a délután folyamán átnyújtotta (u. ott 125. 1.). — Wien, 1908. október 4. Aehrenthal báró Khevenhüller grófhhoz: „Ich war erstaunt, Ihrem Telegramme sowie den Zeitungen zu entnehmen, dass Sie den Brief Seiner k. und k. Apostolischen Majestät dem Herrn Präsidenten der Republik bereits am 3. 1. M. überreicht haben, während dies instruktionsgemäß am 5. oder 6. hätte erfolgen sollen“ (u. ott 1-9. 1.). Ferenc József sajátkezű megjegyzése: „Ich war auch ebenso erstaunt als unangenehm berührt“ (u. ott).

² Magyar minisztertanács-i jegyzőkönyv. 1908. 18. szám. Eredetije a magyar királyi miniszterelnökség irattárában Budapesten. A jegyzőkönyv eredetijét elsősorban — német fordításban — közölte Horváth Jenő: South Eastern Affairs. II—IV. Budapest. 1934. 140—46. 1. Az uralkodó tudomásul vette 1909. március 22-én.

³ A magyarellenes propaganda 1908-ban még nem ismerhette azokat a titkos okmányokat, amelyeket az osztrák kormány csak 1930-ban hozott nyilvánosságra. Ezek között az 1908. augusztus 19-i közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyvében az áll, hogy

pott volt azonban az az állítás, hogy Ferenc Ferdinánd — mint azt Sir Arthur Nicolson pétervári brit nagykövet ismeretlen forrásból jelentette, — Budapesten erős pártot szervezett Belgrád elfoglalására.¹ Ez az állítás már azért sem felelhetett meg a valóságnak, mert Ferenc Ferdinánd éppen a magyarokat, akik a szerbekkel jó viszonyt tartottak fenn, vádolta meg azzal, hogy az osztrák-horvát viszonylatra építendő délszláv politikával egy magyar-szerb érdekközösséget állítottak szembe.

Magyarországot egyébként a boszniai annexió csak annyiban érintette, hogy érte felelősséget kellett vállalnia, sőt ennek a felelősségnek a nagyobbik része indokolatlanul éppen Magyarországra hárult.

Az akció köztudomás szerint Izvolszkij orosz külügyminiszter-től indult ki, aki 1908 szeptember 16-án az ausztriai Buchlauban Boszniát és Hercegovinát kínálta fel a monarchiának, ha ez viszont a tengerszorosok megnyitására vonatkozó orosz követelést támogatja. Izvolszkij felfogása szerint a tengerszorosok megnyitása Oroszországra nézve felért azzal az engedménnyel, hogy Ausztria-Magyarország a megszállva tartott balkáni tartományokat végleges birtokai közé kebelezi. Annál inkább, mert meg volt győződve arról, hogy ezeknek nyugodt birtoklását a szerb lakosság belgrádi kapcsolatai aligha biztosítják. Aehrenthal báró közös külügyminiszter az ajánlatot elfogadta, de a megállapodást nem foglalták írásba. Ezt, feltehetőleg, azért nem tartották fontosnak, mert az annexiót mindaddig Oroszország ellenezte, a vonatkozó ajánlat pedig most éppen Oroszországtól származott. Mikor azonban Izvolszkij Londonból,

Wekerle Sándor magyar miniszterelnök az annexió mellett foglalt állást. Ez valóban úgy is volt, az ülés folyamán azonban Wekerle a jegyzőkönyv szerint állásfoglalásáról azt mondotta, hogy az nem a magyar kormány állásfoglalását, csak az 5 személyes felfogását fejezte ki: „er heute nicht in der Lage sei, namens der Regierung, an deren Spitze er stehe, der Annexion zuzustimmen und dies einstweilen nur für seine Person tue. Er behalte sich vor, im gegebenen Momente seinen Kollegen von der Sache Mitteilung zu machen, werde aber falls dieselben in dieser Frage einen entgegengesetzten Standpunkt einnehmen sollten, aus dieser Haltung für seine Person die Konsequenzen ziehen, da er entschlossen sei, mit dieser von ihm bereits jetzt persönlich übernommenen Verpflichtung zu stehen oder zu fallen“. (*Bitner, Pribram, Srbik. Uebcrsbergir* id. m. I. Wien, 1930. 49. 1.).

¹ Pétervár, 1908. október 30. és 31. Izvolszkij kijelentései Sir Arthur Nicolson előtt. Nicolson október 30-i jelentése szerint Izvolszkij „is very anxious as to some news which he has received from two quarters as to a strong party at Buda-Pesth, supposed to be inspired by the heir apparent, urging the occupation of Belgrade by Austria“. *Gooch-Temperley* id. m. V. London, 1928. 474. 1. — Október 31-i jelentése szerint „had received information from two sources, and he believed similar intelligence had been received at Romé, that at Budapest there was a large party, at the head of which was the Archduke Franz Ferdinand, who were urging the Austrian Government to occupy Belgrade, in view of the demonstrations and insults against Austria-Hungary“. U. ott 476. 1. — Ez az értesülés teljesen érthetetlen, miután azonban Izvolszkij ismételtén visszatért reá (u. ott 478. 1.), fel kell tételeznünk, hogy ilyen értelmű jelentést kapott, ebben az esetben azonban vagy félrevezették, vagy Magyarország ellen akarták hangolni.

ahol a brit kormány ellenállása következtében a tengerszorosokra vonatkozó követelést el kellett ejtenie, október 4-én Párizsba érkezett, meglepetve értesült, hogy az annexió már 3-án megtörtént. Még jobban meglepte őt Aehrenthal báró levele, mely közölte vele, hogy az annexió 7-én fog megtörténni.

A kavargás onnan származott, hogy az osztrák-magyar ügyvivő Ferenc József levelét már 3-án délben átnyújtotta és Izvolszkij érkezésekor, 4-én reggel, a párizsi lapok már tele voltak az annexió híreivel. Még ennél is több történt, mert amikor 4-én Izvolszkij helyettese, Csarykov, Stolypin miniszterelnök kíséretében a cárré járult, Miklós cárral Stolypin javaslatára az annexió ellen foglalt állást. Még aznap elment a vonatkozó utasítás Izvolszkijnek, aki két tűz közé került, mert az ellen kellett tiltakoznia, amit ő maga kezdeményezett. Mikor 5-én Vesznic párizsi szerb követ felkereste, megnyugtatta őt, mert Szerbia felől még nagyobb meglepetés érte: Belgrád óvást emelt az annexió ellen és orosz támogatás reményében mozgósításra gondolt. Stolypin Szerbia mögé állott, Izvolszkij pedig akként kívánt kikerülni nehéz helyzetéből, hogy a francia és angol kormányokhoz folyamodott. Pichon francia külügyminiszter valóban a hatalmak elé kívánta vinni az ügyet; Sir Edward Grey pedig a tengerszorosok ügyében elutasított Oroszországot a balkáni kérdésben kívánta kárpótolni.

Az ellentét ennekfolytán Ausztria és Szerbia, Bécs és Belgrád között élesedett ki.

Milovanovics szerb külügyminiszter 1909 január 2-i beszédében Bosznia és Hercegovina számára önkormányzatot követelt és ezt is csak átmenetnek tekintette a két tartománynak Szerbia részére való biztosítása felé. Ekkor alakult meg a *Narodna Odbrana* irredenta egyesület is, mely a szerb területek egyesítését írta zászlójára.

VII. Edvárd angol királynak 1909 február 9—11. Berlinben tett látogatása azt a látszatot keltette, hogy a brit kormány a kérdésben szabad kezét enged Berlinnek, az arra támaszkodó Bécs ltodig leszámolhat Szerbiával. Izvolszkij azonban Londonban sejteni engedte, hogy osztrák—szerb háború esetén beavatkozik. Grey erre február 18-án azt javasolta, hogy a négy hatalom Bécsben *demarche* útján előzze meg a háborút, de Bécsben a javaslatot alkalmatlannak tartották, Aehrenthal báró 26-án a török kormánnyal kötött szerződésben elismertette az annexiót. Pétervár most kész volt a háborúra, ha Franciaország csatlakozik, de Pichon 26-án tartózkodó választ adott és Izvolszkij magára maradt. Aehrenthal március 8-án arra kérte őt, hogy a február 26-i szerződés alapján fogadtassa el Szerbiával az annexiót. Izvolszkij a követelést a Carszkóje Szelóban március 13-án megtartott koronatanács elé terjesztette. A cárral a béke fenntartása mellett foglalt állást, mire Izvolszkij Berlint, Grey pedig Belgrádot igyekeztek megnyugtanni. Milovanovics a március 5-i osztrák-magyar jegyzékre 15-én kedvezőtlen választ adott és a március 19—20-án megtartott orosz koronatanácsból Izvolszkij is hasonló értelemben válaszolt 20-án Berlin közvetítésére. A kedvezőtlen

fordulat után a német kormány 22-én kelt jegyzékében, melyet „ultimátumnak“ neveztek el, a továbbiakért a felelősséget Oroszországra hárította és erre az „ultimátumra“ történt meg az annexió elismerése március 23-án az orosz, 31-én a szerb kormány részéről.¹

Aekrenthal báró a helyzet megismerése végett közölte a delegációkban, 1908 január 28-án, a mitrovicai, ú. n. szandsákvasút tervét, melyre a berlini szerződés jogot adott és amely 1901 óta állandóan szerepelt a delegációk tárgyalásaiban, tehát általánosan tudott dolog volt. A javaslat azonban Európa-szerte nagy port vert fel, mert azt kezdeményezésként igyekeztek feltüntetni, holott a kezdeményezés az 1907 december 18-i angol jegyzéket illette meg. Seton-Watson később maga is beismerte, hogy meggyőződése szerint Aehrenthal báró lépése pusztán kísérlet volt, és hogy a kérdéses vasút megépítéséhez nem ragaszkodott.^{1 2} Abban az időben azonban a bejelentés arra adott alkalmat, hogy Grey az orosz nagykövettel keressen érintkezést abból a célból, hogy az angol és orosz kormányok a kérdésben közösen járjanak el,³ amire különben a február 2-án megtartott orosz minisztertanács is gondolt. Aehrenthal báró kijelentései akkor már egy jelentékenyen előrehaladt szervezkedést zavartak meg, amelynek körvonalai az 1908-i prágai szláv kongresszuson lettek láthatókká. A kongresszus irányítását Miljukov Pál orosz delegátus, a *Balkan Committee* egyik vezetője, a cseheknek engedte át, akik ekkor indították meg azt a neoszláv irányzatot, melynek célja egyrészt a monarchiának szláv hatalommá való át szervezése, másrészt orosz segítséggel egy középeurópai szláv túlsúly kialakítása volt. Ekkor indultak el a csehek a tót és szerb területek felé, hol a neoszláv mozgalom középeurópai programját az orosz és szerb kapcsolatokra igyekeztek építeni.⁴ A mozgalom irányítását ekkor vette át Masaryk G. Tamás cseh professzor, aki a csehek felé igazodó szláv körökben nagy tekintélyre tett szert. Neki segített Miljukov is akkor, amikor a *Srbobran* zágrábi szerb hírlap szerkesztőségében megjelent és Pribicevics Milánnal Bosznia jövőjéről értekezett. Ekkor érkeztek Bécsbe azok a szerbiai jelentések is, amelyeknek egy része formailag hamisnak bizonyult, de tartalmi valóságuk megerősítést nyert és amelyek a monarchia biztonsága ellen irányuló szerb izgatásra vonatkoztak.

12.A *boszniai válság és Magyarország. 1908—1909.* Miután az osztrák centralisták terveiket a horvátokra építették, mi sem volt természetesebb, mint hogy a szerb kormány Magyarország megtáma-

¹ A vonatkozó irodalomból megemlíthető Schmitt E. B. chicagói professzor munkája: *The annexation of Bosnia Hercegovina.* Oxford. 1938. Németország szerepéről Sasse G. 11.: *War das deutsche Eingreifen in die Bosnische Krise im März 1909 ein Ultimatum?* Stuttgart, 1936. A kérdést összefoglalta még Angyal Dávid a Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyveiben.

² Seton-Watson R. W.. Sarajevo. London, 1926. 29. 1.

³ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXII. Berlin, 1925. 511. 1.

⁴ Mousset A.: „The Czechs (took) the Slav offensive in hand.“ *International Affairs.* XIII. London. 1934. 783—85. 1.

dósától tartózkodik. Bécsből azonban egymás után jöttek a jelentések arra vonatkozólag, hogy egyes horvát politikusok a szerb kormánnyal titkos összeköttetésben a magyar állam biztonságát fenyegetik.¹ Annak ellenére, hogy a magyar kormány a legtöbb jelentést irattárba tette, Seton-Watson már 1911-ben a délszláv politikai pörököt is a magyar kormány rovására írta, holott a vonatkozó bizonyítékok hiányoznak.¹ Ebben a tekintetben Masaryk cseh professzort, a vádlottak védőjét követte.

A boszniai válság idején Pavlovics Mile belgrádi professzor

¹ A szerbektől támogatott délszláv propaganda státútumának V. cikkelye szerint a titkos szervezet hatásköre Magyarországra is kiterjedt (*Nastich G.*: Finale. Budapest, 1908. 57. és köv. 11.). — A X. szerint Magyarországon, „ahol a forradalmi harc nem lehetséges, a szervezetnek a nép öntudatát kell felébreszteni és erősíteni. Bosznia bán, hol a népek jogai nincsenek, terrorisztikus akcióba kell átmenni”. — A magyar kormány részére megküldött, magyar vonatkozású bécsi okmányok közül megemlíten-dők: Wien, 1907. október 9. A közös külügyminiszter 1623. sz. átiratában közli a belgrádi osztrák-magyar követ bizalmas jelentését, mely szerint Pribicevics és Budiszlavjevics horvátországi szerb nemzetiségű képviselők a szerb kormánytól a szerb propaganda céljaira anyagi támogatást kértek. M. E. 1907. november 11., 5373. szám. — Wien, 1907. december 6. Ugyanannak 1755. sz. átirata, melyben jelentést közöl arról, hogy Supilo a szerb kormánytól 100.000 frank kölcsönt kért a szerb propaganda költségeire. M. E. 1907. 5767. szám. — Wien, 1908. febr. 21. A közös hadügyminiszter 958. sz. átiratában szlavóniai és bácskai szerb igazgatóról értesíti a magyar miniszterelnököt. M. E. 1908. február 27., 845. szám. — Wien, 1908. február 26. A közös külügyminiszter 220. sz. átiratában közli a belgrádi osztrák magyar követ jelentését arról, hogy Martinovics Milán a szerb szkupstinában a magyarországi szerb nemzetiség helyzetéről interpellált. M. E. 1908. február 27., 913. szám. — Wien, 1908. április 30. Ugyanaz 533. szám alatt a belgrádi követ jelentését közli a magyarországi, horvát-szlavónországi és bosznia-hercegovinai szerb igazgatóról. M. E. 1908. május 1. 2177. szám. — Wien, 1908. június 24. Ugyanaz 971. sz. alatt Damjanovics szerb őrnagynak gyakori magyarországi utazásairól értesíti a magyar miniszterelnököt. M. E. 1908. június 30., 2956. szám.

² Midőn a boszniai válság tetőpontján a viszony Szerbia és a monarchia között elmergesedett, a centralista *Friedjung Henrik* osztrák publicista 1909. március 25-én a *Neue Freie Presse* bécsi napilap hasábjain a közös külügyminisztériumban kapott okmányokat közölte, melyek a szerb kormányra nézve súlyosan terhelőek voltak és amelyek után az akkori feltevések szerint a háború következett. A háború azonban elmaradt ée a megindult pörben az okmányok hamisaknak bizonyultak. A pörben az egyik oldalon Aehrenthal gróf bizalmasa, Friedjung és a *Reichspost* bécsi napilap szerkesztője, Funder Frigyes, a trónörökös bizalmasa állott, a másikon pedig a horvát Supilo és Spalaikovics Mirosláv szerb külügyi osztályfőnök. A vádlottak védője Masaryk G. Tamás cseh professzor és képviselő volt, a pörről pedig cseh-szerb források alapján Seton-Watson angol publicista írt terjedelmesebb munkát (*The Southern Slav Question*. London 1911. — *Die südslawische Frage*. Berlin, 1913.) — A bécsi, belgrádi és zágrábi politikai körök a Friedjungtól közölt okmányoktól keltett mozgalommal állottak szoros kapcsolatban. A hamisaknak bizonyult okmányok azonban a helyzetet jól ismerő Gratz Gusztáv véleménye szerint tartalmilag megfeleltek a valóságnak (*Pester Lloyd*, 1929. október 20.). — *Masaryk G. T.*: Dér Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina. Wien, 1909. *Supilo F.*: Le procès de Friedjung-Reichspost et la coalition croato serbe. Fiume, 1910. *Rappaport A.*: Rund um den Friedjung-Prozess. Berliner Monatshefte. Berlin, 1931. *Schultz M.*: L'affaire Friedjung. Revue d'histoire de la guerre mondiale. XV. Párizs, 1937. 109—37. 1., *Gratz* véleményéhez csatlakozik és a hamis okmányok tartalmi valódiságát elismeri (123. 1.).

a budapesti munkásság között republikánus propagandát folytatott.¹ A közös külügyminiszter azt is közölte, hogy a szláv izgatás központja Budapesten van,² a közös hadügyminiszter pedig, hogy az Újvidékről, Temesvárról, Nagybecskerekéről, Mosztárból és Szarajevóból Belgrádba küldött titkos szerb jelentések Budapesten át jutnak a szerb kormány birtokába. E jelentéseket Gavrila budapesti ügyvéd adta át Petkovics szerb főkonzulnak, ki Belgrádba továbbította őket,³ hogy Supilo budapesti tartózkodása idején gyakran érintkezik a szerb főkonzullal;⁴ hogy Supilo és Medákovics horvát képviselők Petkovics útján a *Slovenski Jug* szerb egyesülettől a zágrábi pör vádlottjainak védelmére 6000 dinárt kértek;⁵ hogy ki az a Gavrila;⁶ a közös hadügyminiszter arról, hogy a szerb főkonzulátuson titkos értekezletet tartanak⁷ és ezekután Petkovics vissza-

1 Wien, 1908. december 31. és 1909. január 2. A közös külügyminiszter 1908. 2977. és 1909. 16. sz. átiratai a magyar miniszterelnökhöz. M. E. 1909. január 1. és 3., 6. és 34. számok. Szerb anyagi támogatás küldése a tiltakozó gyűlés szervezői részére.

² Wien, 1909. január 13. M. E. 1909. január 15., 257. szám.

³ Wien, 1909. január 16. 177. szám. M. E. 1909. január 21., 358. szám.

⁴ Wien, 1909. január 24. 755. sz. M. E. 1909. január 25., 426. szám.

⁵ Wien, 1909. március 20. 2401. sz. M. E. 1909. március 3., 1193. szám. — Wien, 1909. június 6. A közös külügyminiszter 7983. sz. átiratában megküldi a magyar miniszterelnöknek a belgrádi *Slovenski Jug* egyik ülésének jegyzőkönyvét, amelyben a Supilonak és társainak nyújtott segélyről volt szó. M. E. 1909. június 7., 3230. szám. — Supilo már 1907. február 27-én megtartott beszédében, a horvát képviselők élénk ellentmondása mellett, Szerbia részére követelte Boszniát és Hercegovinát: „Wenn die Würfel fallen, dass Bosnien und die Herzegowina aus dem Rahmen dieser Monarchie treten, so ist es ganz natürlich, nachdem dieses Bosnien nicht kroatisch werden kann, es lieber gehen wird, dass es den brüderlichen Serben, als Fremden zufalle“ (*Südländ* id. m. 663. 1). — Ugyanakkor Seton-Watson a zágrábi *Obzor* napilapban a következőket mondotta: „es ein grosser Nachteil für die Kroaten ware, durch die Einheit mit den Serben sich der orientalischen Kultur anzuschliessen“ (u. ott 670. 1.). — Wien, 1907. szeptember 11. A közös külügyminiszter 1323. sz. átiratában boszniai jelentés alapján arról értesíti a magyar miniszterelnököt, hogy Supilo horvát képviselő Atanaekovics szerb tábornokkal Bosznia-Hercegovinának, Horvát Szlavóniának és Macedóniának Szerbiához való csatlósáról értekezett. M. E. 1907. szeptember 12., 4494. szám. — Wien, 1908. szeptember 24. A közös pénzügyminiszter 1499. sz. átiratában a magyar miniszterelnököt Miljukov Pál, Pavlovics Mile és Pribicsevics Milán tanácskozásáról értesíti. M. E. 1908. október 30., 4869. szám. — Wien, 1908. október 30 és december 15. A közös hadügyminiszter 9670. és 11.914. sz. átiratai a *Zastava* újvidéki szerb és a *Növi List* fiumei horvát hírlapok izgatásairól és vád alá helyezésükről. M. E. 1908. október 31. és december 16., 4884., 5747. számok. — Ugyanakkor *Cvijics Jován* belgrádi professzor kijelentette, miszerint „nem marad más hátra, mint a szerb-horvát politikát erővel megoldani és a szerb nemzetnek a legelső alkalmat megragadni arra, hogy Ausztria-Magyarországgal harcra keljen“ (Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1908. 11. szám. LXXXV. §.). *Cvijics* munkájában — L'annexion de la Bosnie et la question serbe, Párizs, 1909 — ugyanazt hirdette, Spalaikovics propaganda lapja (*La question serbe*) pedig egyenesen a monarchia és Magyarország délszláv területeinek Szerbiába való bekebelezését követelto (Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1909. 15. szám, XXXIII §.).

⁶ Wien, 1909. február 1. 1345. sz. M. E. 1909. február 5., 615. szám.

⁷ Wien, 1909. március 13. 3442. sz. M. E. 1909. március 24., 1604. szám.

hívását követelte,¹ ami a közös külügyminiszterrel folytatott levélváltás² és Gavrilának Bosznia-Hercegovina területéről való kitiltása³ után meg is történt.

Annak ellenére, hogy Szarajevóban a magyar zászlót meggyalázták⁴ és hogy a Száva mentén határincidensek történtek,⁶ a magyar kormány a szerb vámháború befejezését sürgette és ellene szegült az osztrák centralisták azon követelésének, hogy Szerbiát a monarchia vámterületéhez csatolják, ami az osztrák-cseh iparnak érdekében állott.⁶ Az ellentét tehát Szerbia és Magyarország között nem szerb-magyar ellentétben, hanem a források szerint abban volt keresendő, hogy az orosz hatalomra támaszkodó szerb kormány Spalaikovics irányítása mellett és Masarykkal kapcsolatban a szlávokat megkülönböztetés nélkül vezette a monarchia két állama, Magyarország és Ausztria ellen.⁷

Hogy a hatalmak mennyire nem voltak tisztában a dunai kérdésekkel, arra jellemző volt Sir Arthur Nicolson pétervári brit nagykövetnek — egykor budapesti brit főkonzulnak 1908. október

¹ Wien, 1909. március 30. 4180. sz. M. E. 1909. március 31., 1767. szám. — Aehrenthal gróf 1909. májusban a monarchia és Szerbia között helyreállítandó jó viszony feltételül Petkovics ée Spalaikovics áthelyezését követelte. *Bittner, Pribram, Srbiic, Uebersberger* id. m. II. Wien, 1930. 339. 1.

² Wien, 1909. április 18. 1601. sz. M. E. 1909. április 19., 2417. szám. A külügyminiszter válasza: 1909. április 23.

³ A közös pénzügyminiszter átiratai: Wien, 1909. május 17 és 18., 1249., 1269. számok. — Wien, 1909. május 28. A közös külügyminiszter átirata, 7905. sz. M. E. 1909., május 18., 19., június 4. M. E. 2173., 2722., 3016. számok. — Wien, 1909. május 19. A közös hadügyminiszter átirata, 7487. sz. M. E. 1909. június 21. 3294. szám.

⁴ Budapest, 1909. október 4. A magyar miniszterelnök a közös pénzügyminiszterhez. M. E. 1909. 5090. szám. — Wien, 1909. október 5. A közös külügyminiszter válasza, 1934. elu. sz. M. E. 1909. október 5., 5101. szám.

Zagreb, 1909. március 16. A horvát bán 108°. eln. sz. jelentése a magyar miniszterelnökhöz arról, hogy a szerbek március 9—10. éjjel átlóttek a Száván. M. E. 1909. március 17., 1455. szám. — 1909. március 19. Ugyanaz, 1165. sz. Ilonát munkások lövetése szerbek részéről a túlsó Szávapatról. M. E. 1909. március 20. 1525. szám.

⁵ *Baernreither J. M.*: Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Oesterreich-Ungarn vor dem Weltkrieg. Wien, 1928. 131—32. l. — Baernreither osztrák miniszter feljegyzései szerint Friedjung és Redlich 1909. elején állandóan Aehrenthal grófhöz jártak és Szerbiának az osztrák-magyar vámterületbe való illesztését szorgalmazták (u. ott 106—7. l.).

⁶ *Boghitschewisch* id. m. I. Berlin, 1928. 36—37. l. — Spalaikovics boszniai izgatásairól *Reme des deux mondes*. XLVIII. Párizs, 1908. 868. l. V. ö. Whitehead belgrádi brit követ beszélgetését Spalaikovicsal. *Gooch-Temperley* id. m. V. London, 1928. 509. l. Whitehead jelentése. Belgrád, 1908. november 25. — Petkovics budapesti szerb főkonzul nyújtott támogatást annak a boszniai szerb küldöttségnek is, amelyet Spalaikovics apósa, Jeftánovics Gligorje, 1909. elején Oroszországba irányított. *Boghitschewisch* id. m. I. Berlin, 1928. 99—100., 106—9., 112. l. A küldöttséget Bécsben a centralisták a magyarok ellen akarták megnyerni és ennek ellenében a monarchia kere tén belül egy nagy délszláv birodalom felállítását ígérték meg: „um die Präponderanz der Ungarn einzudammen“. U. ott 110. l. A centralisták tehát Spalaikovics embereivel is készek voltak szövetségre lépni. Jeftánovics és Gavrilva vonatkozó tervéről *Redlich*: Baernreither stb. 131—32., 151—52. l.

30. és 31-éi kelt két jelentése. Izvolszki közölte vele, hogy fölötte aggódik, mert két forrásból is azt hallotta, hogy *Ferenc Ferdinánd trónörökös* barátai *Budapesten* erős pártot alakítottak azért, hogy *Belgrádot Ausztria számára* elfoglalják.¹

13. *Ferenc Ferdinánd akciója, 1905.—1910.* — Az a heves küzdelem, mely a magyar politikai pártok között éppen Szerbiának az orosz érdekkörbe való bekapcsolódása, 1903 óta folyt, annyira összekavarodott a külpolitikai eseményekkel, hogy az osztrák centralisták éppen úgy, mint azoknak cseh, szerb és orosz ellenfelei, a monarchia ellen felhozott vádak egy részét szinte észrevétlenül Magyarországra hárították át.

Friedjung Henrik osztrák publicista és történétíró, maga is centralista érzelmű politikus, ki 1909. március 25-én Szerbia ellen támadt és e miatt nagy hullámot vert politikai pör középpontjává lett, 1922-ben azt írta ezekről a politikai harcokról, hogy „a magyarok aláásták annak az épületnek az alapjait, mely nekik védőfedelet nyújtott“.² Ezen az alapon ment tovább *Bourgeois Emil* francia történétíró és mondotta azt, hogy Kossuth Ferenc 1901-ben függetlenségi pártot alakított, mely a kettős monarchiát ketté kívánta szakítani.³

Ha Bécsijén ez a vélemény uralkodott, akkor alig ütközhetünk meg azon, hogy Beck báró tábornok vezérkari főnök Magyarországi megszállására gondolt⁴ és hogy ennek alapján a belga külügy-

1 *Gooch és Temperley: British documents on the Origins of the War.* V. London, 1928. 474. és 476. 1.

2 „Die Magyaren unterhöhlten die Grundfesten des Baues der ihnen ein wirtschaftliches Dach bot.“ *Friedjung H.: Das Zeitalter des Imperialismus, 1884—1914.* II. Leipzig, 1922. 148. 1.

3 *Bourgeois E.: Manuel historique de politique étrangère.* IV. 1878—1919. Párizs, 1926. 519. 1.

4 Beck vezérezredes javaslata: „wie bei früheren Anlässen, durch entschiedene Massregeln Ordnung zu machen, ein bis zwei Infanteriedivisionen nach Ungarn zu verlegen und eventuell einige Zeit die Verfassung zu suspendieren und absolut zu regieren, um die exaltierten Parlamentarier mit ihren gegen die Interessen der Monarchie gerichteten Bestrebungen wieder auf die richtige Bahn zu leiten.“ *E. von Glaise-Horstenau: Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Graf Beck* Wien, 1930. 402—03. 1. — A hadgyakorlatokon abban az időben az uralkodót Ferenc Ferdinánd trónörökös képviselte, ki lefüggönyözött vonaton utazott át Magyarországon: „War mit herabgelassenen Vorhängen, ohne irgendwo auszusteigen, durch Ungarn gefahren und kehrte in gleicher Weise so schnell als möglich nach Oesterreich zurück.“ — A vezérkar terve Magyarországi megszállása iránt: „Wie kritisch sich die Lage gestaltet hat, zeigt sich am besten darin, dass Feldzeugmeister Beck in seinem Operationsbureau im August 1905 den sogenannten „Kriegsfall U“, eine grosse Alarmweisung gegen Ungarn, bearbeiten liess. Darnach sollte im Falle stärkerer Verwicklungen jenseits der Leitha die Hauptstadt *von der Brunner 4. Infanteriedivision* und dem Dragonerregiment Nr. 15. besetzt werden. Für die Sicherung der Verbindungen Wien—Budapest war die Wiener 25. Division verstärkt durch das steirische 5. Dragonerregiment, aussersehen. Ausserdem waren Infanteriekräfte des Przemysler, Lemberger und Agramer Korps bereitzustellen. Besondere Geheiminstruktionen wurden den in Ungarn befehligenden Generalen und dem Hchstkommmandierenden, dem General der Kavallerie tlxküill, zugestellt.“ U. ott 406. 1.

miniszter már 1905-ben attól tartott, hogy a kettős monarchia Ferenc József halála után fel fog bomlani.¹

Rendkívül érdekes volt Kramarz Karel állásfoglalása.

Kramarz eredetileg a kettős monarchia felbontására törekedett. A dolgot azonban akként képzelte el, hogy Oroszország a cseheknek ahhoz fog segítséget nyújtani, hogy az osztrák-német hegemoniát ők vegyék át. Ezért akart 1901 óta egy nagy szláv monarchiát — cseh vezetés alatt. Mikor azonban Kossuth Ferenc pártja nevében rokonszenvényt fejezte ki a csehek iránt és azt mondta, hogy a belső ügyeiben független Magyarország szívesen kötne új kiegyezést egy olyan Ausztriával, melyben a csehek nemzeti törekvései diadalra jutnak,^{1 2 3 4} Kramarz nyomban kijelentette, hogy ezen az alapon nem hajlandó együttműködni.⁵

A csehek tehát — sem az öregek Kramarz, sem a fiatalok Masaryk vezetése alatt — nem akartak tudni arról, hogy ne szerezék meg a hegemoniát a magyarországi szlovákok fölött és hogy a magyar Felvidék birtokában szomszédaivá ne legyenek a hatalmas Oroszországnak, mely a kettős monarchia cseh vezetését kellőképpen biztosítani tudja.

Az az ellenállás, amelyet a, trónörökös centralista terveivel szemben a magyarok részéről tapasztalt, még inkább a magyarok ellen fordította. Magyarország kormányát a nem-magyar kisebbségnek akarta átadni, hamisnak nyilvánítván a hivatalos magyar statisztikát.¹ A magyar kormány tagjait az osztrák rendőrséggel figyelte meg.⁶ Hadat üzent a horvát-magyar jóviszonynak és a horvátokat a magyarok ellen biztatta fel.^{7 8} 1909-i romániai látogatása magyarelleses tüntetéssé fajult és maga is beismerte, hogy joggal

¹ Schirertfeger R. id. m. III. Berlin, 1925. 67. 1.

² 1905. január 31: „Mit einem konföderirten Oesterreich könnte das in einer natürlichen Entwicklung nicht mehr behinderte Ungarn in ewigem Bündnis zu gegenseitiger Verteidigung verpflichtet, in Freundschaft leben zum Ruhme unseres greisen Herrschers und zu unser Aller Heil.“

³ 1905. február 14: „Wir müssen uns immer vor Augen halten, dass die Erhaltung einer starken, widerstandsfähigen Monarchie ein Interesse aller derjenigen Völker ist, welche in Oesterreich wohnen, damit sie in diesem Reiche leben können, aber auch im Interesse der Erhaltung des europäischen Gleichgewichts. Von diesem Standpunkte aus ist die Sprache einer Verlegung des Schwergewichtes nach Budapest etwas gefährlich.“

⁴ Chlumetzky id. m. 323. 1. „Die Nationalitäten muss ich mir erhalten, denn dies ist die einzige Rettung für die Zukunft. Gehen dieselben in das gross-ungarische Lager über, so ist alles verloren.“ Ez világosan mutatta, hogy a trónörökös ellene volt annak, hogy a magyarok a magyarországi nemzetiségekkel megegyezhessenek a szlávok állásfoglalásának. A magyar kormány tagjait az osztrák rendőrséggel figyelte meg. Hadat üzent a horvát-magyar jóviszonynak és a horvátokat a magyarok ellen biztatta fel. 1909-i romániai látogatása magyarelleses tüntetéssé fajult és maga is beismerte, hogy joggal

⁵ U. ott 327. 1.

⁶ „Ralliirung der Kroaten unter der Führung der Rechtspartei, wobei das staatsrechtliche Programm vorerst zurückgestellt, wohl der Ausgleich mit Ungarn nicht anerkannt, aber der scharfe Kampf gegen die Magyaren eingestellt werden konnte. Die Einstellung des Kampfes gegen die Magyaren sollte nur eine zeitweise sein, bis die reine Rechtspartei die unbestrittene Herrschaft im Lande haben werde. Wenn dann einmal „Wien“ eine gegen die Ultramagyaren gerichtete südslawische Politik machen wolle, könne es sich auf die reine Rechtspartei rechnen.“ U. ott 180—81. 1.

keltette fel a magyarok aggodalmát.¹ A csehek útján a tótoknak,^{1 2} a délszlávok élére állítandó horvátoknak és az Erdély birtokába segítő románoknak többet ígért, mint amennyit felelős magyar kormány ígérhetett,³ mert az a federációs terv, amelyet az ő neve alatt az osztrák centralisták folytattak, egyértelmű volt Magyarországot felosztásával.

Az erdélyi kérdést általában annak a propagandának a szemüvegén keresztül ismerték, amelyet nem Erdélyben, hanem Romániában folytattak.

Maniu Gyula pl. maga mondotta el 1930-ban a román szenátus ülésén, hogy 1893-ban vele, mint fiatal egyetemi hallgatóval, aki tanulmányait Budapesten végezte, a bukaresti hadügyminisztériumban esküt tettek le az iránt, hogy életét olyan forradalomnak fogja szentelni, melynek célja Erdélynek a balkáni Romániába való bekebelezése lesz, mely csak 1878 óta volt független állam. Alig szenvedhet kétséget, hogy ez távol állott attól, hogy a magyarországi román lakosság önrendelkezési jogának legyen tekinthető, mert mindazoknak a románoknak, akik magyar állampolgárok voltak, egész életét egy idegen államba való bekebelezés érdekében foglalta le. Nem is szólván arról, hogy milyen súlyosan ítélnék meg azt, ha egy francia állampolgár ilyen esküt a német, vagy egy német állampolgár a francia hadügyminisztériumban tett volna, még abban az esetben sem volna könnyű e dolgot nemzetközi jogilag, vagy politikailag igazolni, ha valaki a románok egyesítésének gondolatát hozná fel ellenérvül. Nem pedig azért, mert akkor is l'ennállana az a tényállás, hogy itt kiskorú és katonaköteles ifjúnak idegen állam katonai kormányzata részéről történt igénybevételéről, tehát nyílt beavatkozásról volt szó egy másik állam belső ügyeibe. Nem szólván arról sem, hogyan volna lehetséges Erdélynek Romániához való csatlakozását megállapítani abban, ha ilyen titkos toborzásra és lelki kényszerek igénybevételére volt szükség.

¹ U. ott 118—19. 1.

² A csehek ekkor fordították le Seton-Watson angol publicista művét (*Racial Probléma in Hungary*. London, 1908.) és osztották szét a magyarországi tótok között (*Narodnosti Otázka v Ukrách*. Prága, 1909.). A könyvről a magyar minisztertanács azt állapította meg, hogy „az a magyarságnak a nemzetiségek irányában követett politikáját oly módon s akként ismerteti, hogy ezáltal a magyarság ferde színezetben tűnjék fel s ennél fogva közleményei a nemzetiségek körében izgatásra alkalmasok voltak” (*Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyv*, 1910. 13. sz. LXIV. §.). — A cseh propaganda anyagnak Seton-Watsonhoz való eljuttatását és általa eszközölt közlésének történetét megírta Stefanek A. (*Slovensky Dennik*. 1910. 4—9. számok). Az adatok alapján Seton-Watson a magyarországi tótok felszabadítását követelte (*Európa a slovenska otázka*. *Slovenska Citanka* hírlap, 1910.) olyan időben, amikor a csehek még magok részére is csak autonómiát követeltek. Ez világosan mutatta, hogy a csehek Felső-Magyarországot a monarchia megmaradása esetén is meg akarták szerezni.

³ Abszolút tudatlanságot árult el az a megállapítás, miszerint a románok sérelme abban állott, hogy az osztrák kormány 1909-ben a magyar választójogi törvényt Erdélyre is kiterjesztette. *Die Kriegsschuldfrage*. III. Berlin, 1925. 494. 1. Seton-Watson szerint Romániát a magyarországi románok elnyomása és Tisza eljárása hajtotta Oroszország karjaiba. Seton-Watson R. W.: Sarajevo. London, 1926. 162—63., 170. 1.

Teljesen ez olvasható ki egyébként Sir E. Goschen bécsi brit nagykövetnek 1908 február 5-i jelentéséből is,¹ melyben közölte, hogy a magyar delegációban a külügyi előadó a román kormányt vádolta meg az erdélyi izgatással.

A bukaresti agitáció élén a bukaresti kultúrliga (*Liga Culturala*) és annak vezetői állottak, elsősorban Gradisteanu és Jorga Miklós egyetemi tanár. Amikor 1908 végén a liga tevékenységére vonatkozó jelentések felszaporodtak, Schönburg herceg bukaresti osztrák-magyar követ egyenesen Károly királyhoz fordult, aki mindkét vezető emberről eléggé lekicsinylően nyilatkozott.²

Ugyanakkor azokat a gazdasági előnyöket, amelyeket Szerbia a vámháború idején elveszített, Románia magának igyekezett biztosítani. A magyar kormány joggal fejezte ki aggodalmát a törekvés fölött,³ de a közös külügyminiszter szerint Románia szövetségi támogatása a boszniai válság idején nem volt nélkülözhető⁴ és annak terheit a magyar államnak saját érdekei ellenére kellett visel-

1.,The Reporter of the Committee called the serious attention of the Minister to the grave consequences which might ensue from the attitude of certain Rumanian statesmen towards the Rumanian movement in Hungary. He added that he was far from insinuating that this movement was directly or indirectly supported by the Rumanian government, but that he did consider that enough care was not taken by the latter to avoid wounding the legitimate susceptibilities of a neighbouring and friendly State. As instances he gave the reception by the King of Rumania of Rumanian refugees from Hungary at the time of the Bucarest exhibition; the frequent tours made by Rumanian statesmen in Hungary, which innocent perhaps in themselves, were certainly made the most of by the leaders of the Rumanian movement; the frequent reception of these leaders by Rumanian Ministers; and, finally, the use in Rumanian schools of geography books, in which Siebenbürgen and the neighbouring districts were marked as a portion of the Rumanian Kingdom". *Gooch-Tempertey*: British documents on the Great War. V. London, 1928. 332. 1. — A Románia iskoláiban használt földrajzi könyvekről és térképekről v. ö. *Olay F.*: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Budapest, 1932.

2 Károly király nyilatkozatai Schönburg herceg osztrák-magyar követ jelentéseiben, Bukarest, 1908. november 19. és december 17: I. „Der König bemerkte, P. Gradisteano und Jorga seien absolut nicht ernst zu nehmen. Vom Ersteren meinte Seine Majestät, er sei Alkoholiker und vom Andern, dass man seine Haltung nur belächeln könne. Gegen Leute wie Jorga, von Amstwegen vorzugehen, wäre ein grosser Fehler; man würde ihm und seinem nationalistischen Anhänge, für welchen der König den summarischen Ausdruck „des mauvais dröles“ gebrauchte, nur einen Dienst erweisen.“ — II. „Ueber nationalistische Bewegung betonte der König, dass anständige Elemente derselben bisher ferne blieben und dass gegen die jetzigen Arrangeure nichts auszurichten sei. Jorga und Gradisteano seien ganz verrückte Leute. . . Ich verweilte absichtlich länger bei dem Umstande, dass der Liga Culturala durch königliches Decret voriges Jahr die Rechte einer moralischen Person verliehen worden seien, was ich sehr bedauerte. Seine Majestät meinte, man habe eben dadurch gehofft, diese Gesellschaft mehr in die Hand zu bekommen.“ *Bittner, Pribram. Srbik és Uebersberger* id. m. I. Wien, 1930. 471—72, 617. 1.

3 Magyar minisztertanács jegyzőkönyve, 1909. január 3. XIII. §. és 1909. március 22. III. §. Eredetije a magyar miniszterelnökség irattárában Budapesten.

4 Wien, 1907. október 8. A közös külügyminiszter a magyar miniszterelnökhöz. M E. 1907. 4947. szám.

nie. Akkor történt ez, amikor ugyanő a bukaresti követnek azt a jelentését közölte a magyar miniszterelnökkel, hogy az *Astra* erdélyi román egyesület beszercei kongresszusára román miniszterek utaztak¹ és amikor Bratianu román miniszterelnök a Bukarestbe utazó Seton-Watson figyelmét Erdély felé irányította, miután a londoni román konzul útján bárom héten át informáltatta őt.^{1 2} Azután maga panaszkodott a bukaresti követ előtt,³ mikor pedig az vádaskodását visszautasította.⁴ Berlin útján a monarchiára gyakorlódó nyomással keresett Magyarország és Bulgária rovására újabb előnyöket. Ebben a válságos helyzetben utazott Sinaiába Ferenc Ferdinánd trónörökös, kinek szájából Bratianu érthető megdöbbenéssel hallotta lesújtó ítéletét a magyar nemzetről és elragadtatással azokat az ígéreteket, hogy csatlakozás esetén Erdélyt Romániának fogja juttatni. A sok osztrák zászló között kitűzött magyar zászlót a Prahova folyóba dobták, az erdélyi román emigránsok Popovici vezetése alatt tisztelegtek a trónörökös előtt, távozása után pedig a román kormány támogatása mellett irredenta egyesületet alakítottak, mely a háborúig megmaradt. A főherceg örömet fejezte ki a fölött, hogy látogatása Magyarországon jogos aggodalmat keltett.⁵ Ő maga nézte át a centralista Chlumetzky vonatkozó cikkét és annak megjelenése után ismételten köszönetét fejezte ki érte.⁶ Bratianu Bécsbe sietve kijelentette, hogy a Habsburgok érdekeinek egész életén át előharcosa lesz,⁷ a megdöbbsent Aehrenthal bárótól pedig egyelőre Szilisztriát kérte Románia részére.⁸ Erdély átengedésének gondolatát — „solution transactionelle de la question transylvaine“, amint a belgrádi francia követ nevezte, — el kellett ejteni.

Ferenc Ferdinánd trónörökösnek az a törekvése, hogy megtörje „a magyar imperializmust“, amint azt a későbbi történetírás megállapítja,⁹ bár fogalma sem volt arról, hogy ilyen imperializmus nem volt és ha lett volna, úgy nem felelős magyar államférfiakról volt megállapítható, csak ürügy volt arra, hogy egy képzelt veszedelemmel harcra keljen. Magyarország ugyanis keresztben felelt azon az úton, melyen Ferenc Ferdinánd grandiózus tervei

¹ Ugyanaz, Wien, 1909. február 3. M. E. 1909. 638. szám.

² Moroianu György londoni főkonzul elbeszélése: Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Épisodes et souvenirs. Párizs, 1933. 95—96. 1. Bratianu miniszterelnök titkos szóbeli utasítása u. ott 197. 1.

³ Bukarest, 1909. szeptember 30. Schönburg osztrák magyar követ jelentése Bittner, Pribram. Srbik. Uebersberger id. m. II. Wien, 1930. 480—81. 1.

⁴ U. ott.

⁵ Chlumetzky id. m. 118—19. 1.

⁶ U. ott 119., 121. 1. Megjelent az Oesterreichische Rundschau című bécsi folyóiratban, Chlumetzky szerkesztésében.

⁷ „Der Erzherzog hat ihn für sein ganzes Leben zu einem ergebensten Verfechter der Interesse der Habsburg Dynastie gemacht.“

⁸ Bittner stb. II. Wien, 1930. 415. 1.

⁹ „Sprengrung des ungarischen Imperialismus.“ Hópke W.: Rumänien diesselts und jenseits der Karpathen. München, 1936.

megindulni készültek. Már pedig ez a magyar ellenállás nem egy másik imperializmust jelentett, legfeljebb azt, hogy a magyar nemzet a Kárpátok medencéjében, a magyar állam területén, minden külső hatástól függetlenül, szabadon rendelkezék.

Még önkényesebb az a beállítás, hogy „a korona és ezzel a birodalom egyedüli mentsége az lett volna, hogy a fiktív „néppel“ szemben a népekkel szövetkezzék”.¹ Ennek a szintén utólagos beállításnak balti német szerzője ugyanis nem volt tisztában azzal, hogy a kettős monarchiában két uralkodó volt és két állam és hogy az egyik állam uralkodója nem szövetkezhetett a másik állam népeivel a nélkül, hogy ez ne lett volna külső beavatkozásnak minősíthető.

Mindehhez hozzá kell tennünk azt, hogy a korszak végén, 1910-ben a megejtett népszámlálás szerint, a magyar állam lakosságában a magyarság az 50 százalékot meghaladta és hogy ezzel az az idő is eljött, mikor mint fajbéli többség is érezte súlyát a nemzetiségekkel szemben. Rohamos magyarosodás — nem magyarosítás — vette kezdetét, mely a nemzetiségeknek addig is hazafias és lojális tömegeit olyan erővel állította volna a magyarság mellé, hogy rövidesen minden külső megbontás reménytelenné válhatott. Éppen ez volt az, amit Magyarország külső ellenségei kellően átérzve mindenáron elkerülni törekedtek.

Ferenc Ferdinánd főherceg tehát, aki nemcsak Ausztria trónörököse volt, de Magyarországé is, helytelenül, a maga, uralkodóháza és birodalma, tehát nem pusztán Magyarország romlására hibázott akkor, mikor a kettős monarchia ellenségeinek útmutatása szerint, vagy legalább is azok helyeslése mellett Ausztria nemzetiségeivel, az Ausztriától független magyar állam nemzetiségeivel a magyarság, saját magyar királysága ellen szövetkezett.

Volt olyan, aki azt hitte, hogy a trónörökös azáltal, hogy Magyarországot szorosabban egyesíti a Németországhoz simul Ausztriával, a magyarságot keleti „műveltségéből“ kiemelve, nyugat felé viszi magával. Ugyanígy voltak mások, akik azt mondták, hogy a horvát fennhatóságnak a szerbek fölé való kiterjesztésével, Erdélynek Romániához való utalásával és Románia bekapcsolásával ugyanezt teszi. Voltak, akik ennek ellensúlyaként a dunai federáció gondolatát — különösen a Szerbiával kötendő szövetkezés gondolatát — vetették fel és Magyarországot nyugat helyett kelet felé kívánták elvinni, hogy a német—osztrák szövetkezés ellensúlyát alkossák meg.^{1 2}

¹ „Die einzige Rettung der Krone und danat des Reiches: sich endlich in it den wirklichen Völkern gegén das fiktive „Volk“ zu verbinden.“ Boehm M. H.: Das Nationalitätenrecht des altén Oesterreich 6. 766. 1.

² Így különösen György János: A dunai konfederáció. Tanulmány a dunai és balkáni országok szövetkezésének gazdaság- és állampolitikai feltételeiről. Kolozsvár, 1909. II. kiadás 1918. Következtetéseit a szerző a következőkben vonta le: a dunai és balkáni országok alkotmányjaiban egyező vonások találhatók; az osztrák állam nem egységes, a magyar állam ellenben az; az orosz hódítás veszélye is fennáll; az ellen a legjobb védekezés a duna-balkáni föderáció.

Mindez azonban csak azt mutatta, hogy 1910-ben fontos időhatárhoz érkezünk.

Ferenc Ferdinándnak egyébként igaza volt abban, hogy a magyarok nem voltak ellenségei Szerbiának.

A függetlenségi párt és Szerbia politikai körei között régebben is voltak bizonyos kapcsolatok; annál inkább voltak az 1906-ban uralomra került ellenzék és a szerbek között. A szerb kormány élénk figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket és abban a fel fogásban volt, hogy az osztrák-horvát centralista terjeszkedéssel szemben szerb-magyar frontot kellene alakítani. Nem volt ez hatás nélkül a magyar közvéleményre sem, amint azt *Kalmár Antal* közismert műve mutatta.

Kevésbé ismert azonban az a tény, hogy Tisza István és a parlamenti többség sem volt idegen a szerbekkel és Szerbiával szemben. Tiszának több szerbbarát beszédét ismerjük, meghitt barátja, Burián pedig Bosznia-Hercegovina kormányzatában egyenesen a szerbekre támaszkodott. Ez magában elég volt arra, hogy a magyar kormányt a trónörökös előtt bevádolják. Azt mondták, Bosznia-Hercegovinát Magyarország kívánja megszerezni. Akkor inkább ne legyen annexió, volt Ferenc Ferdinánd válasza, Burián pedig távozzék helyéről.¹

A trónörökös elhitte, hogy a magyarok Belgrád titkos szövetségei, pedig a magyarok az osztrák hatalmi terveknek állottak útjukban és ellenezték Szerbia megszállását.²

¹ „Sollte Ungarn für die Stephanskronen Anspruch auf die Länder erheben (was natürlich jedenfalls geschehen wird), so ist denn absolut nicht nachzugeben, oder die Annexion ist nicht durchzuführen und der bisherige Zustand zu belassen. Nur müsste auch in diesem Falle mit dem verhängnisvollen System Burián gebrochen und ein richtig denkender und fühlender Mann wie Varesanin die Ziegel ergreifen. .. Also ich reassumiere: keine Annexion. Nach meiner Ansicht, die sehr wohl durchdacht habe, sofortige Entfernung Buriáns; Varesanin soll Ordnung machen. Dies wäre jetzt das beste! Muss Annexion sein, für die ich nicht bin, dann Reichsland unbedingt. Absolut nicht für Stephanskronen, keine Mobilisierung, sondern Standerhöhung und wieder Varesanin!“ — „Jetzt diese falsch gespielte Entrüstung über die Serben um Seiner Majestät, um der Welt Sand in die Augen zu streuen und statt dem ist diese Bande im engsten Anschluss mit Belgrad. Es wäre grossartig, wenn das auch in einigen deutschen sehr gelesenen Zeitungen erscheinen würde! Das kann ja vielleicht Funder arrangieren.“ Ferenc Ferdinánd nyilatkozatai 1908. augusztus 6. án és október 20-án. Chlmctzky L.: Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin, 1929. 98—99., 323. 1.

² A centralisták vonatkozó tervéről Baernreither osztrák államférfi feljegyzései értesítenek, melyeket Redlich József adott ki. Azok szerint (1909. február 21.) Redlich és Friedjung többször voltak Aehrenthalnál a szerb vámúió dolgában. Aehrenthal „plant eine Sommation und ein Ultimatum an Serbien, — Abrüstung, — Unterwerfung ... Einmarsch, andere Dynastie, Zollunion.“ A külügyminiszter véleménye: „das Ganze wegen Ungarn undurchführbar.“ Redlich J.: Joseph M. Baernreither, Fragmente eines politischen Tagebuches. Berlin, 1928. 106—7. 1. Chlumetzkytől idézett levelek. St. Moritz, 1909. január 31: „Oesterreich muss in Bosnien regieren und nicht Ungarn. Da muss man scharf und energisch entgegenarbeiten.“ (id. m. 37. 1.). — St. Moritz, 1909. február 14: „Burián, Wekerle, Kossuth, Aehrenthal etc. alles verhindert haben, damit die serbischen Emissionäre in Bosnien und Südungarn eingesperrt werden“ (u. ott

14. *Izvolzskij bosszúja, 1908—1910.* — Azon a résen át, amelyet a monarchia belső ellentétei ütöttek, nyúlt be az eseményekbe Izvolzskij, aki Bosznia-Hercegovinát 1908. szeptember 16-án a monarchiának ítélt tengerszorosok megnyitása ellenében kínálta fel,¹ de akinek az utóbbit elérni nem sikerülvén, legjobb kártyáit maga játszotta ki. Bár az annexió ellen akcióba lépő Szerbiát hivatalosan nem támogathatta, ő maga vette kezébe a bosszú művét. Azt mondotta, vagy forradalom lesz Boszniában, vagy háború lesz a monarchia ellen,² ami csak akkor volt elképzelhető, ha Szerbiát ebben Oroszország támogatni fogja. Spalaikovics ekkor keresett egy második francia kölcsönt³ és ekkor irányította Jeftánovicsot, aki Pribicevics Milánnal együtt Péter királyhoz látogatott, Pétervárra.⁴ Milovánovics szerb külügyminiszter 1909. újev napján a szerb kormány hivatalos programjának mondotta Bosznia-Hercegovina elszakítását, Izvolzskij pedig ugyanakkor a német nagykövetet arról biztosította, hogy a keleti kérdést csak fegyverrel lehet megoldani.⁵ A londoni *Balkan Committee* Bosznia-Hercegovi-

326. 1.). A trónörökös haragjában Erdélyt Bratianu Jonel román miniszterelnöknek kínálta fel, kit ötnegyedórás kihallgatáson fogadott és örült, hogy ez a magyaroknak rosszul esett („Seine kaiserliche Hoheit hat gerade darüber gefreut.“ U. ott 118—19. 1.). Az erről írt és a magyarokat sértő cikkért meleg köszönetét nyilvánította (o. ott 121.

l.). — 1909. december 31-én Frank horvát pártvezért fogadta és a horvát nacionalistákat a magyarok ellen igyekezett megnyerni (u. ott 180—81. 1.): „Rallierung der Kroaten unter Führung der Rechtspartei, wobei das staatsrechtliche Programm vorerst zurückgestellt, wohl her Ausgleich mit Ungarn nicht anerkannt, aber der scharfe Kampf gegen die Magyaren eingestellt werden sollte. Dadurch wollte man die serbo kroatische Koalition aus dem Sattel heben. Die Einstellung des Kampfes gegen die Magyaren solle nur eine zeitweise sein, bis die reine Rechtspartei die unbestrittene Herrschaft im Lande haben werde. Wenn dann einmal „Wien“ eine gegen die Ultramagyaren gerichtete südslavische Politik machen wolle, könne es sich auf die reine Rechtspartei stützen.“

¹ Berlin, 1908. október 25. Milovánovics szerb külügyminiszter jelentése Izvolzskijjal folytatott beszélgetéséről: „Iswolski äusserte seine Ueberzeugung und Hoffnung aus, dass (das Vorgehen Oesterreich-Ungarns) bald sich an Oesterreich-Ungarn blutig rächen werde: die österreichische Frage werde infolgedessen bald akuter werden als die türkische; seine Politik sei darauf gerichtet, unter Liquidierung aller russischen Fragen ausserhalb Europas Russland wieder seinen europäischen Zielen zuzuführen; Serbien sei in dieser Politik ein wichtiger Faktor als Zentrum der Südslawen.“ *Boghitschevoitsch* id.

² i. m. I. Berlin, 1928. 21. 1. Ezt Miklós cár is megerősítette. U. ott 36—37. 1.

³ Belgrád, 1908. november 25. Whitehead brit követ jelentése. *Gooch-Temperhy* id. m. V. London, 1928. 509. 1. „I tried to point to Mr. Spalaikovich the folly of such a course, and said that I felt sure the Serbian Government would be able to restrain the Chauvinistic spirits in Serbia by explaining its futility. He continued to maintain, however, that revolution or war would be the only alternatives and asserted that Serbia could raise an insurrection in the occupied provinces and in other parts of the Empire with which the Austrian Government would find it difficult to cope.“

³ Szerbia 1909. október 9 én újabb 150 millió aranyfrank kölcsönt vett fel Párizsban. Judgment No. 14. XVth Session. Permanent Court of International Justice. At the Hague 1929.

⁴ Wien, 1910. augusztus 16. A közös külügyminiszter 2327. sz. átirata a magyar miniszterelnökhöz. M. E. 1910. 4796. sz.

⁵ Pétervár, 1909. január 16. Pourtalés gróf német nagykövet jelentése. Grosse Politik stb. és *Boghitschewitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 5“. 1

nának Szerbiához csatolása, tehát a berlini szerződés revíziója mellett foglalt állást,¹ mire Milovánovics február 10-i körjegyzőkében a két tartomány részére olyan önkormányzatot követelt, amely nemcsak a Szerbiához való csatlakozást mozdította elő, de nagyon hasonlított ahhoz az önrendelkezési joghoz, amelyet a szerb kormány az 1905-i fiumei rezolúcióban Horvát-Szlavonország számára kért. A gondolat Spalaikovics Miroszláv volt, aki az autonóm tartományokat Szerbiába kívánta olvasztani.

Akkor helyezte át Izvolszkij Hartwig Hendrikovics Miklós telieráni orosz követet Belgrádba és indította meg azt a politikát, amely Ausztria-Magyarország ellen a bosszú művét volt előkészítendő. Attól kezdve, hogy Hartwig, kit teheráni működése az új politika irányítására alkalmasnak minősített² Belgrádba érkezett, Spalaikovics külügyi osztályfőnök feleségével együtt sohasem hagyta el a követség épületét, sőt a hivatalos aktákat is oda vitte,³ úgy hogy Szerbia külügyeit még a szerbek szerint is Hartwig irányította. Ekkor írta meg röpiratát Cvijics professor⁴ és mondotta meg a Pétervárra látogató Pasics miniszterelnöknek Izvolszkij, hogy „Ausztria-Magyarország eljárása véresen fogja magát megbosszulni. Az osztrák kérdés ennek következtében a töröknél is akútább lesz. Ő maga rajta lesz, hogy Európán kívül Oroszország összes kérdéseit likvidálja és Oroszországot visszavezesse európai céljaihoz, amelyekben a délszláv kérdés középpontjában Szerbia lesz.“ Miklós cár hozzátette: „a mi jelszavunk: várni és fegyverkezni“⁵

Az új politika első feladata Szerbia és Bulgária szövetségének megújítása volt, Alighogy Hartwig hivatalát elfoglalta (1909. szeptember 28.), Péter király, Pasics és Milovánovics együtt jelentek meg a cár előtt (november 25.). Szerbia fegyverkezett és az 1909-i szerb-bolgár szövetségi szerződés V-ik cikkelye határozott szavakkal mondotta meg, hogy „a szláv népek magas eszményeinek a balkán-félszigeten való megvalósítása, melyek Oroszország szívéhez oly közel állanak, csak egy orosz-német-osztrák háború kedvező kimenetele útján lehetséges“.⁶ Ekkor vállalta el a délszláv vádlottak védelmét Masaryk cseh professor⁷ és indult meg az a szervezkedés, amelynek a monarchia később áldozatul esett.

¹ London, 1909. február 5. Gruics szerb ügyvivő jelentése. U. ott. I. Berlin, 1928.

52. 1.

² Pasics és Milovánovics nyomban bizalmas viszonyt kezdtek az új orosz követtel. *Lontscharewitsch* id. m. 440—41. 1.

³ *Bittner, Pribram. Srbik és Uebersberger* id. m. III. Wien, 1930. 110. 1.

⁴ V. ö. a röpiratról Sergejev belgrádi orosz követ 1909. január 6-i és március 30-i jelentéseit. *Boghitschewitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 573—74. 1.

⁵ Pétervár, 1908. november 12. Pasics jelentése. U. ott. I. Berlin. 1928. 36—37. 1.

⁶ U. ott II. Berlin, 1929. 118—22. 1. „Artikel V. Die Venirklichung dér hohen Iaeale dér slawischen Völker auf dér Balkanhalbinsel, die dem Herzen Russlands so nahe stehen, nur nach einem günstigen Ausgange des Kampfee Russlands mit Deutschland und Oesterreich Ungarn möglich ist.“

⁷ Masaryk tevékenységéről v. ö. a belga külügyminiszter 1909. július 2-i körjegyzőké. a belgrádi belga követ június 8.-i jelentése alapján. *Schertfeger* id. m. IV. Berlin, 1925. 213. 1.

A csehek megjelenése Belgrádban azt jelentette, hogy a szervezkedés a kettős monarchián belül biztos, gyakorlott és befolyásos kezekbe került. A perek lavínája, mely a délszláv kérdésből megindult, Masaryk ügyes kezén keresztül Aehrenthal tragédiájához vezetett. A diadal a vádlottaké — köztük Spalaikovicse, a szerb külügyminisztérium főtitkáráé — volt, a vádlottak padjára Becs és Budapest, a kettős monarchia kerültek. *Seton-Watson* angol publicista már 1911-ben arra vállalkozott, hogy ezeket a porokét az európai közvélemény elé viszi. Munkája (*The Southern Slav Question*. London 1911) valóban feltűnést keltett és sokat tett abban az irányban, hogy a kettős monarchia, de különösen Magyarország Európa szeme előtt is a vádlottak padjára kerültek. Munkájának német kiadása (*Die südslawische Frage im Habsburgerreiche*. Berlin 1913) már a németül olvasók előtt is leleplezte a délszláv kérdés kulisszatitkait. Mindenki megbotráncozott az olvasottak és a pörök felett, de senki sem vette észre azt, hogy Masaryknak és Spalaikovicznak nem sikerült bizonyítaniuk, hogy a hamisított belgrádi okmányokat a belgrádi osztrák-magyar követség hamisította,¹ Masaryk és Spalaikovic diadala voltaképpen a kettős monarchia elpusztítását jelentette; abban Hartwig belgrádi orosz követ és Seton-Watson csak segédkeztek, de ugyanannak a békeműnek voltak akaratlan megalkotói, mely Közép-Európát elpusztította. Igaz, hogy az áttatok megtámadott iratok formailag hamisak voltak, de tartalmi valódiságukat sohasem vonták kétségbe, hanem megerősítették.

Később arra is rájöttek, hogy Izvolszkij volt az, aki bosszút esküdött Ausztria-Magyarország ellen; arra, hogy erre eszközül azt a Hartwigot választotta, ki magát Perzsiában lehetetlenné tette.?

A helyzet egyelőre nem volt kedvező a bosszúra, mert a hatalmak békét kerestek. Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár a Potsdamba látogató II. Miklós cárnak és Szaszonov Dimitrievics Szergej külügyminiszternek egyezményt kínált, amelynek az volt a lényege, hogy a két hatalom magát Ausztria-Magyarország felbomlása esetére érdektelennek nyilvánította. 1910. november 4-én a potsdami egyezmény valóban létrejött, de Szaszonov azt nem ratifikálta, tehát Oroszországot a kettős monarchia felbomlásában érdekeltnak nyilvánította.⁴

Útját a kettős monarchia megdöntése felé Hartwig készítette elő, akit Izvolszkij Teheránból Belgrádba helyezett, mert ott a sah megbuktatásával súlyos zavarokat keltett. Attól kezdve Hartwig volt a középpont a cseh Masaryk, a szerb Spalaikovic, valamint szláv barátai tevékenysége között a monarchia megdöntése iránt.

¹ *Itappaport* A.: Kund um den Friedjung-Prozess. Berliner Monatshefte IX. Berlin, 1931., Spalaikovic. U. ott. XIII. Berlin, 1935.

² *Seton-Watson* R. W. id. m. XII. fejezet 201—367. és 534—37. 1.

³ Hartwig teheráni működéséről *Browne* E. G.: *The Persian Revolution of 1905—1909*. Cambridge, 1910. 200. és köv. 11.

⁴ Pétervár, 1910. december 14. Szaszonov elutasító válasza. *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914.* XXVII. Berlin, 1927. 841. és 879. 1. *Taube* M. báró: *Die russische Politik der Vorkriegszeit und das Ende des Zarenreiches, 1904—17*. Berlin. 1929. 233. 1

Az 1908. október 3-i magyar minisztertanács jegyzőkönyve.

Magyarország és a boszniai annexió.

„A *miniszterelnök úr* részletesen jelezvén azt a helyzetet, amely Magyarország déli határán, valamint Boszniában és Hercegovinában a szerb izgatások folytán előállott, — annak szükségességét konstatálja, hogy érdekeink megóvása végett sürgősen intézkedjünk.

Érdekeink megóvására a Boszniában és Hercegovinában uralgó bizonytalanságnak és az ott folytatott szerb propagandának megszüntetésére két politikai lehetőség nyílik: egyik az, hogy Szerbiával szemben leghatározottabban fellépjünk, a másik pedig, hogy Bosznia és Hercegovina birtoklását végleges jellegűvé tegyük.

Ha Szerbiával szemben lépünk fel és ezen fellépésünk összes konzekvenciáit levonjuk, a háború alig lesz elkerülhető és ezzel kapcsolatban előreláthatólag európai komplikációk fognának felidézteni. — Minthogy tehát ez az eljárás nem látszik ajánlatosnak, a másik eshetőséggel kellett foglalkozni.

A közös külügyminiszter úrral, valamint a Bosznia és Hercegovina kormányzásával megbízott közös pénzügyminiszter úrral folytatott hosszas tárgyalások során arra a meggyőződésre jutott, hogy a célt csakis Bosznia és Hercegovina annektálásával lehet elérni: ebben az esetben ugyanis puskalövés nélkül háborút nyerünk, mert minden jel arra mutat, hogy Szerbia a teremtett helyzetbe kénytelen lesz belenyugodni.

Szükségessé teszi különben Ő Felsége szuverén jogainak Boszniára és Hercegovinára való kiterjesztését még az a körülmény is, hogy akkor, amikor a török birodalom is alkotmányos alapokra helyezkedik. — mi is kénytelenek vagyunk Boszniának és Hercegovinának alkotmányos autonómiát adni.

A lakosságnak alkotmányos intézmények utáni vágyódása oly mértékben fel van keltve, hogy valóban közszükségletet képez annak mielőbbi kielégítése. Ennek azonban mellőzhetetlen előfeltételét képezd az uralkodó szuverénítésének kimondása s ezáltal a birtoklás ideiglenes jellegének (megszüntetésével annak) állandóvá tétele.

Csak ez adhatja meg az intézmények állandóságába vetett bizalmat, ez irányíthatja határozottan a lakosság politikai érzületét, ez vethet véget a kalandos politikai terveknek, ez szabhat határt annak, hogy a megszállott tartományok lakói vágyaiknak és törekvéseiknek kielégítését itt is ne kívülről keressék. Csak a kapcsolat állandósága képes rendes viszonyokat biztosítani, s előidézi azt, hogy a megszállott tartományok ne hatalmuk kifejtésének lekötöttséggel és folytonos áldozatokkal járó nehezékei legyenek, hanem nemzetközi helyzetünk újabb erőforrásaivá váljanak.

A tétel tehát úgy áll, hogy a megszállt tartományok birtoklásának állandó jellegét elodázhatatlanul megkívánja érdekeink megóvása, sürgőssé teszi az alkotmányos intézmények megalkotása s azok a kívülről mind erősebben gyakorolt befolyások, melyek kétségtelenül a megszállt tartományokban is a nyugalom megzavarására vezetnek, ha idejekorán és gyorsan nem intézkedünk.

A birtoklás állandó jellegének kimondására ez a kényszerűség adja meg a jogcímet, de az erkölcsi jogosultságot is megadja azon körülmény, hogy csak ilyképen vagyunk képesek annak a magunkra vállalt feladatnak megfelelni, hogy Európának ebben a szögletében a rendet fenntartva s a kulturális fejlődést biztosítva, ezáltal a többi balkán tartományok helyzetének békés kibontakozását is elősegítsük.

Erkölcsi jogosultságot meríthetünk még abból az ősi kötelékből is, amely ezeket a tartományokat a magyar szent korona országhoz fűzte.

Ezt a köteléket csak a harci jog bontotta meg, de igényünket azokra nemcsak hallgatag, hanem a királyi címben, a címer és zászló használata s az egyházi méltóságok címének adományozása által nyilván is fenntartottuk s a királyi hitlevelekben és a koronázási esküben biztosítottuk. Ezek a biztosítékok csak arra adnak ugyan jogcímet, hogy azt a megszállt tartományok viszonyainak végleges rendezésénél a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokkal szemben érvényesítsük, de a nemzetközi jog érvényesítésénél is növelik a helyzet kényszerűségéből folyó erkölcsi jogosultságunkat.

Kapcsolatban Bosznia és Hercegovina anektálásával' még egy további intézkedés mutatkozik szükségesnek: a novibazári szandsák megszállásának felhagyása.

A novibazári szandsák megszállását annakidején kelet felé irányuló összeköttetéseink biztosítása és érdekeinket veszélyeztető államalakulások meggátlása tette indokolttá, de megszállottak a szandsákat azért is, hogy átmenetileg ezzel is elősegítsük a török birodalom integritásának és pacifikációjának biztosítását.

Miután a kelet felé irányuló összeköttetéseink a forgalmi viszonyok változása folytán csak részijén irányulnak a szandsák felé s a megszállás nélkül is biztosíthatók s mivel az államalakulatok meggátlásának kulcsát sem a szandsákban kell keresnünk, azok a jelentékeny áldozatok, amelyekkel ez a megszállás immár közel 30 éve jár s még inkább az a lekötöttség, amellyel az reánk nehezedik, arra kell hogy indítsanak, hogy a megszállással felhagyva, kézzelfogható bizonyítékát szolgáltatassuk annak, hogy Bosznia és Hercegovina bírhatásán túlmenő területi aspirációink nincsenek. Ennek a mindig hangoztatott politikai álláspontnak ily kétségbe nem vonható ténnyel való igazolása, ha nem is veheti elejét egyes félreértéseknek, még kevésbé a célzatos félremagyarázásoknak, de kétségtelenül közre fog hatni a török birodalom megerősödésére s a balkáni viszonyok konszolidációjára irányuló békés politikánk őszin-

teségébe s determinált külpolitikánk határozottságába vetett hitnek megerősítésére.

Az annektálással függ össze még azon kérdés, hogy a két ország a monarchia melyik államához csatolandó.

Abban a kötelékben, amely a két országot régebben Magyarországához fűzte, megvan ugyan a jogcím; Boszniának és Hercegovinának viszonya a magyar szent korona országaihoz azonban sem régibb, sem újabb törvények által szabályozva nincsen, úgy hogy önmagában véve is törvényhozási szabályozást igényel. De szabályozást igényel Ausztriához való viszonyunk szempontjából is, még pedig annál a lekötöttségnél fogva, amelyet az 1880. évi VI. törvénycikk 5. §-a állapít meg, és melynek értelmében a szabályozás csak Magyarország és Ausztria törvényhozásainak egyesítésével történhetik.

Mint hogy az Ausztriával ebben az ügyben folytatandó tárgyalások kétségtelenül évekig el fognak húzódni, a Boszniával és Hercegovinával való állandó kapcsolat kimondása pedig a fentebb kifejtett indokokból halasztást nem tűr, de mivel másfelől is, — különösen ha alkotmányos intézményekre térünk át, — a kormányzás folytonossága zökkenéseket, megfelelő előkészítés nélkül változásokat nem bír el, — a viszony újabb szabályozásáig továbbra is az 1880. évi VI. törvénycikk rendelkezései értelmében kellend eljáráni.

Átérve most már a fentebb jelzett intézkedések formai végrehajtásának módjára, a miniszterelnök úr előadja, hogy Ő Felsége mindkét miniszterelnökhöz, a közös külügyminiszterhez és a közös pénzügyminiszterhez legfelsőbb kéziratokat, Bosznia és Hercegovina népeihez pedig fejedelmi szózatot fog intézni.

A legfelsőbb kéziratokban Ő Felsége tudtul adja azt az elhatározását, hogy szuverén jogait és a trónöröklést Boszniára és Hercegovinára kiterjesztette; a két miniszterelnököt utasítja, hogy mindegyik tegye meg a kezdeményező lépéseket az erre nézve a törvényhatóságok elé terjesztendő javaslatokat illetőleg; a közös külügyminiszttert értesíti, hogy egyidejűleg a novibazári szandsák megszállásának felhagyását határozta el; — és végül a közös pénzügyminiszternek meghagyja, hogy a Boszniának és Hercegovinának engedélyezendő alkotmányos intézményekre nézve előterjesztéseit haladék nélkül tegye meg.

Az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatokra nézve megjegyzi a miniszterelnök úr, hogy abban megállapítatnék a Felség szuverén jogainak Boszniára és Hercegovinára kiterjesztése, valamint az, hogy a trónöröklésre vonatkozó 1723. évi I. és II. törvénycikk rendelkezései ezen országokra nézve is hatályba lépnek.

Kimondatnék továbbá az, hogy a két ország kormányzására addig, míg a monarchia két államának törvényhozásai egyetértő jóváhagyásával változás nem történik, az 1880. évi VI. törvénycikk rendelkezései lesznek irányadók. Magyarországnak ezen tartományokra vonatkozó jogának fenntartása az indokolásban nyerne kifejezést.

Mindezek előadása után a miniszterelnök úr a Minisztertanács hozzájárulását kéri a fentiek szerint tervezett intézkedésekhez.

A *minisztertanács* az előterjesztést beható megbeszélés tárgyává tevén, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr és a belügyminiszter úr az alábbi nyilatkozataikat kívánták a jegyzőkönyvbe felvételni.

A *vallás- és közoktatásügyi miniszter* úr a következő nyilatkozatot tette:

„Súlyos aggályaim vannak a tervbevett rendezés ellen, úgy a nemzetközi jog és a magyar közjog, valamint a nemzetközi és belpolitikai helyzet szempontjából. Saját nézetem az volna, hogy a fenyegető bonyodalmakkal szemben több biztosítékot nyújtana és a jogi korrektségnek is jobban megfelelné egy erélyes fellépés Szerbiával szemben, a megszállt tartományokban pedig önkormányzati intézményeket lehetne a mai helyzetben is létesíteni: az annexiót megelőzőleg, ha valóban szükségessé válik, a közjogi kérdéseket kellene rendezni, hogy t. i. Ő Felsége melyik szuverén hatalma, az osztrák császári vagy a magyar királyi, terjesztetné ki a megszállt tartományokra, hogy Ő Felsége két államának melyikéhez csatoltnak és milyen közjogi kötelekkel. E kérdések előzetes tisztázásának mellőzése mindkét állam parlamentéiben bonyodalmakat idézhet elő.

Mégis hozzájárulok a miniszterelnök úr előterjesztéséhez, mert a tervezett rendszabály a javasolt alakban, ha nem is valósítja meg a véleményem szerint helyes közjogi rendezést, de nem áll azzal ellentétben és nem praeiudical későbbi megvalósításának, és mert hitelt kell adnom a külügyminiszter úr és a Bosznia igazgatását vezető közös pénzügyminiszter úr azon nyilatkozatainak, hogy külső beavatkozásoknak és a megszállt tartományokban előállható veszedelmesebb természetű mozgalmat megelőzése végett sürgősen kell egy erőteljes lépést tenni, hogy helyes előzetes lépések megoldására már nincs idő és hogy az az eljárás, amelyet én helyesebbnek tartanék, t. i. kategorikus fellépés Szerbiával szemben sokkal inkább vezetne európai bonyodalomhoz, mint azon nyilatkozatainak illetőleg Ő Felsége szuverénítésének kimondását, aminek sima keresztülvitele iránt biztosítékaink vannak. Ezen nyilatkozatok súlya elől, melyek a közvetlenül felelős kormányférfiak részéről történtek, nem zárkozhatom el, de azok alapos voltáért d felelősséget teljesen a nevezett miniszter urakra hárítom.“

A *belügyminiszter* úr a következő nyilatkozat felvételét kívánta:

„A külügyminiszternek a háború eshetőségére vonatkozó nézetét irányadónak kell tekintenem, főleg Oroszországra és Olaszországra nézve. Ezeknél a kormányok minden valószínűség szerint a helyzet urai maradnak, ezen kormányok szándékait pedig a külügyminiszter ismeri. Különben okuk és joguk sincs a beavatkozásra, mert az annexió tényleges hatalmunkat nem fokozza. Ennélfogva a hatalmi egyensúlyt nem zavarja s mert ez államok az annexiót az elmúlt időben már többször koncedálták. A berlini szer-

zödés oly állandó s oly bő tartalmú mandátumot ruházott monarchiára, hogy európai szempontból az annexió ügye merő formalitásává vált. Berlinben sem a hatalmak akadályozták meg e tartományoknak hozzájuk való végleges csatolását s ez csak Törökországra való tekintettel maradt el.

Mindezek ellenére a közvélemény Rómában s talán Szent-Péterváron is nekünk e pillanatban kellemetlen meglepetéseket okozhat, Törökországnak pedig jelenlegi helyzete olyan, hogy népe magatartását még nehezebb előre meghatározni. Ott nem a kormány, nem a török birodalom helyzetét ismerő és az erőviszonyokkal számító államférfiak vezetnek; ott a hatalom a szultán kezéből kisiklott és a bazárok és a kaszárnyák lakóinak jutott a kezébe. Ott a közállapotok a legőrültebb politikát is lehetővé teszik.

A politikai számítás csak azt állapítja meg, hogy Törökország, ha a józanság nem veszi el uralmát, erélyesebb lépéseket ellenünk tenni nem fog. De azt már nem lehet tudni, hogy fennmarad-e a józanság uralma.

Ezek alapján tehát én is elfogadom a külügyminiszternek azon nézetét, hogy a háború, ha nem is valószínű, de lehetséges. Legfeljebb abban van közöttünk különbség, hogy én a béke fennmaradásának valószínűségét talán valamivé kevesebbre taksálom, mint a külügyminiszter.

Inkább az annexió szükségességére és hasznára nézve vagyunk különböző véleményben.

Azt hiszem e tartomány annexiója nem jár reánk nézve oly előnnyel, hogy ennek kedvéért szabad volna a békét még csak annyira is veszélyeztetni, mint amennyire ennek a lehetőségét maga a külügyminiszter úr is elismeri.

A szultán tartalom nélkül való szuverén jogainak megszüntetése végett háborút viselni nem volna tanácsos, mert sem nálunk, sem Ausztriában nem talál arra a lelkes támogatásra, amely a sikeres háború első föltétele. Különben a fennforgó körülmények között a tartományok annexióját akkor is hibának tartanám, ha semmiképen nem veszélyeztetné a békét.

Hibának tartom először is azért, mert összekapcsolták Novi-bazár föladásával.

Aligha növeli Európának politikánk céltudatosságába és következetességébe vetett hitét, ha azt látja, hogy ma föladjuk azon pozíciót, melyet csak nemrég áldozatok árán és még háború lehetőségét is kockáztatva szereztünk meg, s amelynek megtartása már eddig is jó sok pénzünkbe került. A föladást az odavaló népek meg hátrálásnak fogják tekinteni.

A szandzsákokat nem ok nélkül okkupáltuk. Az okok, amelyek bennünket arra indítottak, fönnállanak ma is. Megeshetik, hogy nem nagy idő múlva újra vissza kell majd mennünk oda, ahol ma vagyunk és ahonnan ki akarunk vonulni.

Nem engedhetjük meg, hogy Szerbia és Montenegró egymásnak közvetlen szomszédjává váljanak, mert ez esetben csak idő kérdése, hogy ezen közel rokonságú népek mikor egyesülnek egy-

mással. A dinasztikák és kabinetek ellenségeskedése nem fogja megakadályozhatni, hogy fejünk fölött ne egyesüljenek e népek.

Egy délszláv nagy állam zárna el bennünket a Balkán félszigettől és az albánokkal való közvetlen érintkezéstől. Boszniában az agitációt a megerősödött délszláv állam hatásosabban folytathatná.

Bizton reményelem is, hogy a monarchia semmiesetre sem fog a szandzsáknak Szerbia és Montenegró közötti megosztásába beleegyezni, és hogy Belgrádot és Cetinjét el fogja attól tiltani, amit eddig Novibazár megszállásával akart megelőzni.

Nem helyeselhetem továbbá az annexiót a törökökre való hatásánál fogva.

A mi célunk a török birodalom fönntartása, ameddig ez lehető. S ennél fogva az érdekünk, hogy vele barátságos viszonyban legyünk és hogy a szavunk jóindulatú tanács súlyával bírjon szemében.

Háború a törökkel az elképzelhető legnagyobb hiba volna, mert a siker is kárunkra szolgálna, megtörné azt, akit fönnt akarunk tartani. Bosznia és Hercegovina annexiója pedig, míg a török birodalom Európában fönntáll és minket nem provokál, a török iránt jóindulatot tanúsító ezen politikával homlok egyenest ellentétben van. Ellentétben van azon politikával, amely az okkupációhoz vezetett és amelyet a berlini szerződés létrejötte idejében és azóta is mindig követtünk.

Az annexió ma is, ha nem is származik belőle háború, Törökország ellen irányulna; mert akár akarjuk, akár nem, a török birodalomnak olyan kárt okozhat, hogy következményei kiszámíthatatlanok.

Megakaszthatjuk annak a kísérletnek sikerét, amelyet most a török kormányzat megjavítása céljából ott tesznek, a török új parlamentet mindjárt megalakítása első óráiban lehetetlen helyzetbe juttatjuk, s a török sovinizmust kitörésre kényszeríthetjük azzal, hogy a török nemzeti fellendülés perceiben egy általuk is elismert kétségbevonhatatlan jogától fosztjuk meg birodalmukat, — nyugalmában, amelyre a helyzet nehézségei közepette annyira rászorult, zavarhatnék meg a muzulmán népet. — A fegyelem végképen fölbomlani s a török kormány teljesen lejárná magát, ha a padisah kénytelen volna örökölt jogainak elvesztését eltűrni. A Törökországban valószínűleg különben is bekövetkező minden zavargásnak és az annyi reményt keltett és Európa sok helyén rokonszenvvel fogadott reformmozgalom bukásának ódiума minket fog terhelni.

Akciónk Bulgáriát és Görögországot előreláthatólag hasonló cselekedetre bátorítaná, s ambíciójuk föltámadásáért mindenütt minket okolnának.

A keleti kérdés akut új krízissé fejlődhetik és érte minket fognak felelőssé tenni, minket, akik egyre azt hangoztatjuk, hogy fönnt kívánjuk tartani a státuszquót. Mi fogunk példát adni arra, hogy a török jogát büntetlenül meg lehet sérteni. Törökországban elveszíte-

nők befolyásunkat és a muzulmán szemében valószínűleg hosszú ideig mi volnánk a leggyűlöltebb hatalom.

Helytelennek tartom az annexiót a mai körülmények között azért is, mert ártani fog Európában tekintélyünknek.

Az annexió Törökország irányában minden jog híjával levő erőszak. Monarchiánk konzervatív hatalom és innen ered tekintélye. Jogtalanság elkövetése nem méltó hozzánk. Az erőszak nemzetközi vonásokban talán imponál, ha hatalommal kapcsolatos és reális nagy érdekek védelme végett élnek vele. Ezen imponáló hatástól azonban megfosztjuk akciónkat egy nagy áldozatok árán szerzett pozícióink föladásával. Londonban, Párizsban, Rómában és Péterváron ellenségeink rossz hangulatot fognak ellenünk kelteni. Mint-hogy az annexió sem hadi, sem pénzügyi erőnket nem gyarapítja, nem érdemes az ilyen meghurcoltatást előidézni.

Nem helyeselhetem az annéxiót, mert nem fogja Szerbiának arcátlan agitációját megszüntetni és nem fogja áskálódásai talaját alóla elvonni.

Az annexió Boszniában nem népszerű. Kimondása nem teszi az odavaló népeket a szerb izgatások iránt érzéketlenekké. A szerb király nem fog föl hagyni a propagandával, mert fönntartásában keresi a maga létjogosultságát. Jogtalanul szerzett új címerük nem lohaszthatja le Szerbia akcióját. Vele szemben egyetlen valódi gyógyító szer: helyes politikát követni Magyarországon, olyant, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a király és a nemzet egy táborban van, továbbá megerősíti a hadsereget, s ezen reális hatalmi tényezők alapján erélyes hanggal élni.

Bosznia annexiója Szerbiát abba a kényszerhelyzetbe fogja juttatni, hogy izgatásaival Bosznia népeit az annexió ellen lázítsa. Valamint Szerbia jelenleg Horvátországban és Magyarországon is izgat, mindamellet, hogy itt a közjogi helyzet teljesen tisztázott, s valamint az olaszok annak idejében Velencében és Lombardiában szakadatlanul dolgoztak az osztrák uralom ellen, ámbár e tartományok császári jogoknak alá voltak vetve: kétségtelen, hogy Szerbia sem fog az annexió következtében vágyairól lemondani addig, míg a tények meg nem tanítják arra, hogy Cavour utánzásával létét is veszélyeztetheti. Ha ma Szerbia visszaszorításához nagyobb erőfeszítés kívántatnék meg s e miatt európai komplikációk fenyegetnének bennünket, egészen bizonyos vagyok benne, hogy ugyanannyi erőfeszítésre lesz szükségünk az annexió után, s akkor is éppen annyira tarthatunk európai komplikációktól, mint ma. Azzal az egy különbséggel azonban, hogy erkölcsi alapunk gyöngébb, midőn egy jogtalanság megvédelmezéséről van szó, mint amilyen jelenleg, midőn Szerbiának kvalifikálhatatlan üzelmeit kell visszaszorítanunk.

Azt sem hiszem, hogy a bosnyák kormánynak azon helyes elhatározása, amely szerint némi alkotmányos intézményeket akar Boszniában meghonosítani, szükségessé tenné a szultán szuverénitásátának megszűnését. Ez igaz volna, ha az odavaló népeknek nagyobb méretű alkotmányt akarnánk adni és jogot kapnának arra,

hogy a közös ügyek intézésére is befolyjanak. Ilyen jogban csakugyan nem részesíthetnék azokat, akik Ő Felsége államainak nem polgárai. De ilyen jogot senki sem akar a bosnyákoknak adni, mert ez megdöntené a monarchiának közjogi alkatát. Mindaddig, amíg Bosznia nem tartozik Magyarországhoz, nem bírhat annyi joggal, mint bír a monarchia két állama. Nem válhatik velük paritásos harmadik tényezővé. Amint pedig tisztán közigazgatási önkormányzati jogot akarunk az odavaló népeknek adni, ennek a szultán szuverénitása nemcsak hogy útjában nem áll, hanem ellenkezőleg, nagy mértékben megkönnyíti nekünk azt, hogy a reform terjedelmét illetőleg megállhassunk annál a határnál, amelynél tovább menni érdekeink ügyis tiltják.

A berlini szerződés teljes és föltétien szabad kezet engedett nekünk a kormányzat terén és a szerződésnek sem betűje, sem szelleme nem tiltja, hogy a bentlakóknak belső ügyeik elintézésénél hozzászólási jogot adjunk. Míg a török szuverénitása névleg fönnáll, a bosnyákoknak is be kell látniok, hogy szűkebb körű autonómiánál messzebb menő jogban nem részesíthetjük őket. Mihelyt azonban anektáltatnak, ez a szűkebb körű autonómia már nem elégítené ki őket és csakhamar azt tapasztalnék, hogy sértésnek tekintenék, ha Ő Felségének féljogú alattvalói maradnának.

Nem helyeselhetném az annexiót azért sem, mert megnehezítené éppen úgy a magyar, mint az osztrák kormány helyzetét parlamentjeikben, anélkül, hogy lehető volna a kérdést végleg megoldani. A jelenlegi provizóriumot újabb provizórium váltaná föl s ez az ügy a két állam közti jó viszonyt is veszélyeztetné.

Mindezeknél fogva nem tartom helyes politikának az annexiónak ezidő szerint való kimondását.

Mindamellettfogodom a miniszterelnök előterjesztését és az e tárgyban keletkező minisztertanácsi határozatért kifelé teljes politikai felelősséget vállalok.

Teszem ezt azért, mert mint belügyminiszternek, nem az én hivatásom e kérdésben utat mutatni és vezetni.

Teszem ezt azért is, mert midőn a minisztertanács ma először foglalkozik ezen üggyel, az annexió bekövetkezése tényén, úgy tudom, változtatni mégsem lehet. A szóban levő akcióért elsősorban felelős összes tényezők el vannak határozva az általuk helyesnek vélt annexiót kimondani. Nézetük szerint más úton nem oldhatják meg a monarchia érdekeit. Mihelyt pedig az annexiót kimondják, nagy baj volna és fokozná a tőle várható hátrányokat, előnyei reményét pedig apasztaná, ha a magyar törvényhozás vonakodnék a kimondott annexió jóváhagyásától. Akár helyes ez a politika, akár helytelen, ha elhatározott annak követése, melléje kell állani. Mihelyt engagírozva van a monarchia becsülete, a válságos pillanatban teljes erővel kell azt támogatnunk.

Nem vállalhatom magamra a felelősséget azért, hogy a közvélemény megoszlását idézzem elé.

Nem vállalhatom el a felelősséget azért sem, hogy egyéni skrupulusaim a vezetés körében netalán határozatlanságot támasz-

szanak. Mindennél rosszabb a kapkodás. Helytelen politika mellett is célhoz juthatni eréllyel és gyorsasággal. Ellenben a legjobb politika sikerét is megoszthatja az ingadozás.

Helyesebbnek tartanám, ha más politikát követnénk; de nem vállalhatom el a felelősséget azért, hogy a mai helyzetben semmi sem történjék és passzivitásunk következtében helyzetünk Boszniában és Hercegovinában állandóan megromoljék.

A magyar belpolitikai helyzetet sem akarnám kilépéssel veszélyeztetni.“

A minisztertanács ezek után a következő határozatban állapodott meg:

„A minisztertanács méltányolván a belügyminiszter úrnak agályait és ezen fontos lépés következményeit bizonyossággal kiszámíthatóknak nem tartja, — mindazonáltal az adott helyzetben és körülmények között, bizalommal külügyminiszter úr és miniszterelnök úr iránt, akik a mai külpolitikai helyzetet minden irányban és részleteiben ismerik, — a saját részéről a miniszterelnök úrnak előterjesztéséhez hozzájárul.

A minisztertanácsnak ezt a határozatát utólag a gyengélkedése miatt jelen nem levő kereskedelmi miniszter úr egész terjedelmében magáévá tette.“

Budapest. A magyar királyi miniszterelnökség irattára.

Ő Felsége Ferenc József aláírása. Bécs, 1909. március 22.

Az orosz hadüzenet.

1911—1914.

1. A *Balkán Szövetség, 1911.* — Ma már végleg elfogadottnak lehet mondanunk azt a megállapítást, hogy az 1911-i afrikai osztozkodás ellenértéke Oroszországra nézve a Balkán félszigeten kapott szabad kéz volt. Amint a marokkói francia vállalkozás vezetett Itália tripoliszi akciójához, úgy kapcsolta bele Marokkó megszerzésébe a maga követelését Oroszország is,¹ amelynek célja 1908-ban szenvedett vereségének a monarchia terhére való kiküszöbölése volt. A nyugati hatalmak úgy vélték, hogy Oroszországnak magának kell megállapítania követeléseit,² amelyeknek formába öntése Hartwig belgrádi orosz követre hárult. Már 1911. október 1-én, a röviddel azelőtt kitört olasz-török háborúba kapcsolódva, jelentette kormányának, hogy Szerbia kész követni Oroszország rendelkezéseit. Ebből nyilvánvalóvá lett, hogy a Balkánon Pétervárról várták az irányítást, amelyért a felelősség tehát azok szerint is az orosz kormányt illette meg, amely az irányításra vállalkozott. Milovánovics szerb miniszterelnök még aznap kör jegyzékben jelentette be a hatalmaknak, hogy a balkáni kérdés akúttá vált, tehát a folytonosság egyes vonalban állapítható meg az 1911 tavasztól ősziig tartó események között.

Hogy ez a szabad kéz mit jelentett és hogy az október elején

¹ Aehrenthal gróf közös külügyminiszternek az események összetartozásáról tett megjegyzését említi *Poincaré H.*: Au service de la France. I. Párizs, 1926. 240. 1. Az olasz események kapcsolatáról *Bülow herceg*: Deutsche Politik. Berlin, 1916. 107. 1., valamint *Tittoni* olasz külügyminiszter: Nuova Antologia. CCLV. 1927. 306. 1. V. ti. Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. I. Párizs, 1922. 16. 1. és Enquête des Balkans. Párizs, 1914. 25. 1. — Izvolszkij bekapcsolódásáról *Stieve F.*: Der diplomatische Briefwechsel Iswolskis. I. Berlin, 1925. 160—61. 1. és Documents Diplomatiques Français, 1871—1914. III. 1. Párizs, 1929. 15—16. 1. — Az események — marokkói francia, tripoliszi olasz akciók — egybekapcsolódása kitűnik az osztrák-magyar okmányokból is. V. ö. *Bitner, Pribram, Srbik és Uebersberger* id. m. III. Wien, 1930. — Sir Fairfax Cartwright brit nagykövet 1911-ben Aehrenthal grófnak: „Das Vorgehen der Italianer sei die Folge von Agadir.“ — Panafieu szófiai francia követ jelentése: „La guerre italo-turque, c'est à cet événement qu'est du le rapprochement bulgare-serbe“. Az okozati összefüggés és a szerves egybekapcsolódás tehát a Tittonitól említett „marcia su Fez“-től kezdve a Balkán Szövetség megalakulásáig egyes vonalat képez.

² *Gooch-Temperley* id. m. IX. 1. London, 1933. 519. 1.

megindult tárgyalások milyen természetűek voltak, arra vonatkozólag sokatmondó volt Gesov bolgár miniszterelnöknek október 11-én tett azon kijelentése, hogy Ausztria-Magyarország felosztása esetén Szerbia Bosznia-Hercegovinára tarthat igényt, Romániának pedig csatlakozás esetén Erdélyt lehetne juttatni.¹ Ez volt az első eset, hogy Magyarország területét idegen kormányok a magyar kormány és a vonatkozó lakosság tudta nélkül fegyveres osztozkodás tárgyává tették. Ami csak háború és győzelem útján volt lehetséges és amely győzelmet csak az orosz hatalom szerezhette meg a szerb-bolgár szövetségnek.

Hogy a magyar kormány erre a támadásra okot nem adott, azt az 1911. december 6-án Bécsben megtartott közös miniszteri értekezlet is mutatta, melyen az elnöklő közös külügyminiszter előadása után Khuen-Héderváry gróf magyar miniszterelnök a Hármasszövetség keretén belül a béke fenntartását és az Oroszországhoz való barátságos közeledést jelölte meg a magyar kormány kívánóságaként.^{1 2 3}

Ezzel szemben Izvolszkij bizalmi embere, Hartwig és a potsdami egyezmény ratifikálását megtagadó Szaszonov a szerb-bolgár szövetséget a monarchia ellen irányított fegyveres és támadó szövetségként építették ki. A tárgyalásokat Hartwig megbízásából és az ő útmutatása szerint az ebből a célból szófiai szerb követté ki-nevezett Spalaikovic Miroszláv vitte. A szervezkedés háttérben az orosz külügyminiszter állott. Mikor Nekljudov szófiai orosz követ a tárgyalások eredményeiről a Davosban tartózkodó Szaszonovnak beszámolt, ez diadallal kiáltott fel: „ez ötszáz ezer bajonettet jelent!”¹ Nekljudov útján nyomban megüzente Hartwignak, hogy a szövetség letárgyalása után az annexió után kiürített novibazári szandsák megszállására gondolhatnak, tehát a szerb-bolgár szövetség első lépésére való utasítást Szaszonov adta meg.

Így született meg a Balkán Szövetség, melyet az oroszbarát Danev bolgár külügyminiszter már akkor a monarchia ellen kívánt megalkotni.⁴ Milovánovic október 1-i körjegyzéke után, amelyet alig küldhetett volna szét Hartwig jóváhagyása nélkül, Nekljudov már

¹ Gesov J. E.: L'alliance balkanique. Párizs, 1915. 27. 1. „Si en même temps que la liquidation de la Turquie, la désagrégation de l'Autriche-Hongrie pouvait survenir, la solution serait grandement simplifiée: la Serbie obtiendrait la Bosnie et l'Hercegovine, nomme la Roumanie obtiendrait la Transylvanie, et nous n'aurions pas à redouter une intervention de la Roumanie dans notre guerre avec la Turquie.”

² „Der königlich ungarische Ministerpräsident dankt dem Vorsitzenden (Aussenminister) für dessen Auseinandersetzung, die einen vollen Einblick in die äussere Situation gegeben (hat). Für ihn sei von besonderer Wichtigkeit die Erhaltung des Friedens und die Tatsache der Aufrechterhaltung der bisherigen Basis unserer Politik, das ist des Dreibundes, was er als Chef der ungarischen Regierung nur billigen könne. Ein zweites erfreuliches Moment sei eine gewisse Fühlungsnahme mit Russland in der orientalischen Politik.” Bittner, Pribram, Srbik. Uebersberger id. m. IIP Wien, 1930. 646. 1.

³ Nekljudoff A.: Diplomatie réminiscences. New-York, 1920. 38. 1.

⁴ Boghitschexritsch id. m. 1. Berlin, 1928. 178. 1.

2-án azt jelentette, hogy a bolgár minisztertanács a szerb szövetség megkötése iránt határozott.¹ Az akció szálai tehát orosz kézben futottak össze és így mondotta ezt Gesov is a bécsi orosz nagykövetnek: „Nekljudov és Hartwig erélyesen követelik egy szerb-bolgár szövetség megkötését — orosz protektorátus alatt“.^{1 2} Az óvatos Hartwig ugyan időközben visszariadt Oroszország nyílt bekapcsolásától,³ de Gesov és Milovánovics viszont csak orosz vezetés alatt kívántak tárgyalni,^{4 5} tehát az orosz kormányt nem akarták kibocsátani a felelősségből.

Gesov kívánsága szerint a vonatkozó tárgyalásokat Spalaikovic szerb követ vitte; később azt mondotta, hogy Spalaikovic útján Milovánovics diktálta neki,⁶ ami azt jelentette, hogy a vonatkozó szerződés megalkotásában a szerb álláspont érvényesült. Nekljudov mindenesetre mérséklőleg hatott, Hartwig azonban támadó szövetséget akart és így közölte Milovánovics Gesovval 11-én azt, hogy a monarchia felosztása esetén Szerbia Bosznia-Hercegovinát, Románia pedig Erdélyt kaphatná meg — orosz támogatás mellett (*sous les auspices de qui cette grande oeuvre sera falté*). Annyi tény, hogy a szerződést 1911. decemberben Belgrádban Pasics, Milovánovics, Spalaikovic és Hartwig állította össze és hogy azt Spalaikovic vitte Szófiába, hol a szerb és bolgár érdekkörök határait az orosz katonai attasé állapította meg.⁷ Hartwig tehát nagy felelősséggel terhelte meg az orosz kormányt azzal a szövetséggel, amelyről azt állapította meg, hogy ez a szövetség „új korszakot nyit meg a szlávok történetében“.⁸

A *Balkán Szövetség* ugyanis látszólag a balkáni keresztény népek felszabadítása érdekében jött létre, de már eredetében benne volt a monarchia megtámadásának és felosztásának gondolata is. Amit. világosan mutatott mindenekelőtt az 1912. március 13-án Szó-

¹ U. ott II. Berlin, 1929. 134. 1.

² Wien, 1911. október 8. Giers orosz nagykövet jelentése. U. ott 138. 1.

³ Belgrad, 1911. október 6. Hartwig orosz követ jelentése. U. ott 137. 1. Die Kriegsschuldfrage. VII. Berlin, 1929. 707—8. 1.

⁴ Belgrad, 1911. október 14. Ugyanaz. Boghitschewitsch id. in. II. Berlin, 1929. 140—41. 1. Die Kriegsschuldfrage. VII. Berlin, 1929. 783—\$4. 1.

⁵ Boghitschewitsch id. m. II. Berlin, 1929. 141. 1. „Eine vorzügliche Wahl“, jögyezte meg Hartwig október 14-i jelentésében. Die Kriegsschuldfrage. VII. Berlin, 1929. 783. 1.

⁶ „Nach dem Diktat Milowanowitschs legte Gesclow die von den Serben vorgeschlagenen Grundlagen des Bündnisses schriftlich nieder.“ Szófia. 1911. október 24. Nekljudov jelentése. Boghitschewitsch II. Berlin, 1929. 144. 1. Die Kriegsschuldfrage. VII. Berlin 1929. 901. 1.

⁷ Belgrad, 1911. december 29. Hartwig jelentése. Boghitschewitsch id. m. II. Berlin, 1929. 166—69. 1. Die Kriegsschuldfrage. VIII. Berlin, 1930. 565—66. 1. „Nachdem Milowanowitsch mir die Spalaikowitsch erteilte Instruktion mitgeteilt hat, bat er mich, die Kaiserliche Regierung zu bitten, einen entsprechenden Druck auf Sofia auszuüben. Ich halte es für meine Pflicht, diese Bitte warm zu befürworten, denn ... Serbien berufen sein kann, bei den kommenden Ereignissen die Rolle unseres Vorpostens zu spielen.“

⁸ Ugyanaz. Boghitschewitsch id. m. IT. Berlin. 1929. 153. 1.

fiában aláírt szerb-bolgár szerződéslevelé szövege,¹ a belgrádi francia ügyvivőnek az a kijelentése, hogy a szövetség „jelentékenyen megerősíti Szerbiát Ausztria ellenében és megnöveli az orosz befolyást a balkán félszigeten“;² Erdélynek Románia részére való nyílt felkínálása; a szerbeknek az a törekvésük, hogy a világháború befejezése után az egész felelősséget az elhalt Hartwigra hárítsák át;³ Szaszonovnak vonatkozó felfogása,⁴ végül Poincaré Raymond francia miniszterelnök megállapítása. Hasonlóképpen nyilatkozott a brit külügyi hivatalban Sir Arthur Nicolson is, amikor megjegyezte, miszerint „nagyon szerencsétlen dolog volt az, hogy ilyen egyezmény létrejött, és különösen az, hogy ez orosz auspiciumok alatt történt“.⁵ A szerződés, melyet Hartwig és Spalaikovics alkottak meg,

1 A szövetségi szerződés első fogalmazványát az 1904-i szerb-bolgár szerződés alapján készítették el. *Gesov* id. m. 21. 1. A második fogalmazványt október 11 én Milovanovics diktálta Gesovnak. U. ott 27. 1. Hartwig szerint a szövetség célja a tengerszorosoknak Oroszország részére való megszerzése volt. Belgrád, 1911. november 5. Hartwig jelentése. *Boghitschewitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 151. 1. *Die Kriegsschuldfrage*. VIII. Berlin, 1930. 465. 1. — Az 1912. március 13 án aláírt szerződésnek Ausztria-Magyarországra vonatkozó III. cikkelye a következőképpen hangzott: „Article III. Dans le cas où l'Autriche-Hongrie attaquerait la Serbie, la Bulgarie s'engage à déclarer immédiatement la guerre à l'Autriche-Hongrie et à envoyer ses troupes de 200.000 hommes, sur le territoire serbe et à mener les opérations contre l'Autriche-Hongrie offensivement et défensivement en commun avec l'armée serbe. Ces obligations de la Bulgarie en faveur de la Serbie restent opérantes aussi pour le cas où l'Autriche-Hongrie après entente ou sans entente avec la Turquie, sous un prétexte quelconque, ferait pénétrer ses troupes dans le Sandschak de Novi-Bazar et forcerait par la Serbie soit à déclarer la guerre à l'Autriche-Hongrie, soit à envoyer ses armées dans le Sandschak pour y défendre ses intérêts en quoi faisant la Serbie provoquerait un conflit avec l'Autriche-Hongrie.“ *Boghitschewitsch M.*: Les causes de la guerre. Párizs, 1924. 195. 1., *Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—1914*. I. Berlin, 1928. 206—13. 1.

2 Belgrád, 1911. november 30. A francia ügyvivő jelentése. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914*. III. 1. Párizs, 1929. 231. 1.

3 *Marco* (Simich szerb ezredes) cikke: *Nova Europa*. Zagreb, 1928. április 26. Német fordításban: *Die Kriegsschuldfrage*. VI. Berlin, 1928. 745. 1.

4 *Schmitt E. B.* id. m. I. New-York, 1930. 131. 1.

5 1912. március 18. *Gooch-Temperley* id. m. IX. 1. London, 1933. 558. 1. Ugyanazt mondotta egyébként *Seton-Watson* is: The Serbo-Bulgarian agreement was reached very largely under the influence of Russia, and especially its minister at Belgrade, Mr. Hartwig. It is important to note that Serbia made a condition of her adhesion the promise of Bulgarian military support on her Northern frontier in the event of Austria-Hungary's intervention, obviously in the calculation that then Russia would also become involved and make Serbian resistance possible“. *Seton-Watson R. W.*: Sarajevo. London, 1926. 39. 1. — A szerb hivatalos történetírás szerint: „den erhaltenen Instruktionen entsprechend hatte Gesandter Hartwig zunächst alle seine Kräfte eingesetzt, um den von Iswolsky angestrebten grossen Balkanbund zustande zu bringen. (Er) übernahm die Leitung der Verhandlungen und so wurde Belgrad das Zentrum des neuen christlichen Balkanbundes. Sowohl Paschtsch als insbesondere Dr. Alilowanowitsch, der mit Hartwig täglich zusammen kam, liehen dem russischer Gesandten alle Unterstützung.“ *Lontscharewitsch D. A.*: Jugoslawiens Entstehung. Wien, 1929. 440—41. 1. — *Marco-Simics*: Dabei Hartwig die fixe Idee bestand, dass Russland eines Tages mit Oesterreich-Ungarn werde zusammenprallen müssen, begann er als Gesandter in Belgrad vom ersten Tage an, eine Politik auf eigene Faust zu führen. Entweder musste Hartwig sich voll-

titokban jött létre és Hartwig különösen vigyázott arra, hogy egyrészt a kettős monarchia meg ne tudja, másrészt nehogy a szerbek és a monarchia között bármiféle közeledés történjék és az oroszok tervei meghiúsuljanak. Aláírása 1912. március 13-án történt meg.

Poincaré a francia követségek jelentéseiből értesült arról, hogy az orosz hatalomtól keleten igényelt szabad kéz olyan támadó szövetséget alakított, amelynek védőségét az orosz kormány vállalta el. Miután azonban a francia-orosz szövetségi szerződés értelmében az orosz hatalom háborúja egyben Franciaország hadbavonulását is jelentette, a francia kormányra nézve nem lehetett közömbös az, hogy szövetségesének eljárása háborúra vezet. Mikor Izvolszkijt eziránt megkérdezte, a nagykövet azzal nyugtatta meg a francia miniszterelnököt, hogy bár a kért szerződések szövegét nem ismeri, de biztosíthatja őt, hogy azok a jelenlegi státuszkvó megszilárdítására vonatkoznak (*il m a donné l'assurance qu'ils avaient pour objet le statu quo*), bár ennek éppen az ellenkezője volt igaz. Maga Poincaré sem tartotta valószínűnek azt, hogy egy nemzetközileg biztosított státuszkvó megtartásához ilyen hosszú és titkos tárgyalásokra volna szükség és 1912. augusztusi pétervári látogatása idején azt mondta Szasonovnak, hogy a szóbanforgó megállapodások felosztási szerződések. Az orosz külügyminiszter meg sem kísérelte az ellentmondást, hanem a szerb-bolgár szövetségi szerződés orosz példányát pontról-pontra lefordította neki. Poincaré erre mindenekelőtt azt állapíthatta meg, hogy az orosz kormány szövetségesének tudta nélkül messzemenő politikai vállalkozásba fogott, amely háború esetén Franciaországot is háborúba sodorhatta. Ezért mondta neki azt, hogy a felolvasott szerződés háborús szerződés, mely egy osztrák-orosz háború magvát is magában rejt.¹ Ezzel szemben Szasonov utólag, a cárhoz intézett előterjesztésében, azt a mentséget hozta fel, hogy a szerződés Ausztria-Magyarország esetleges támadásával szemben nyújt védelmet.²

kommen dem serbischen Aussenministerium, oder das Ministerium musste sich ihm unterordnen. War die selbstbewusste und ehrgeizige Natur Hartwigs kennt, denn wird die erste Möglichkeit garnicht in den Sinn kommen. Es blieb also nur die zweite Möglichkeit, dass Hartwig das serbische Aussenministerium in seine Hand nahm und das tat er auch sehr bald, ohne sich im geringsten um die Proteste der europäischen öffentlichen Meinung zu kümmern.“ A zágrábi *Nova Erropi* után Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 745. és köv. 11.

¹ „Le traité contient, en germe, non seulement une guerre contre la Turquie, mais une guerre contre l'Autriche. Il établit l'hégémonie de la Russie sur les deux royaumes slaves. Cette Convention est, i vrai dire, une Convention de guerre.“ Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques. I. Párizs, 1922. 38. 1. *Poincaré H.*: Au service de la France. II. Párizs, 1926. 114—16. 1.

³ Pétervár, 1912. augusztus 17. Szasonov clóterjeztése II. Miklós cárhoz. *Stiere F.* id. m. II. Berlin, 1925. 225. 1. Ugyanezt mondták egyébként: *Seton-Watson*: „The Serbo-Bulgarian agreement was reached very largely under the influence of Russia and especially its minister at Belgrade, Mr. Hartwich. It is important to note that Serbia made a condition of her adhesion the promise of Bulgárián military Support on her Northern frontier in the event of Austria Hungary's intervention, obviously in the calculation that then Russia would also become involved and make

Poincare ennekfolytán megállapítható nyugtalansággal hagyta el az orosz fővárost, aminthogy ugyanez a nyugtalanság volt megállapítható a szomszédos monarchiában is. Spalaikovics szófiai szerb követ pl. már 1912. júniusban a közelgő háborúról beszélt.¹ Conrad tábornok, a vezérkar későbbi főnöke pedig Magyarország érdekeinek feláldozásával is kész volt Románia szövetségét biztosítani, mert a monarchia szabadulását az orosz veszedelemtől Románia szövetségi hűsége nagyban elősegíthette. A Jorga Miklós bukaresti professzortól vezetett és az orosz követségtől támogatott *Liga Culturale* azonban már akkor megkezdte izgatásait az Oroszországhoz való csatlakozás mellett,² a magyar-román megegyezés ellen, a magyarországi román nemzeti párt hivatalos lapját, az Aradon megjelenő *Románul* napilapot Bukarestből ebben a szellemben támogatván. Kiderlen-Waechter német külügyi államtitkár ugyanakkor a német-román kapcsolat megerősítésén fáradozott,³ miáltal Románia Bécs és Berlin felől támogatva és Pétervár felől csalogatva, lassankint a helyzet kulcsává emelkedett. Jorga professor később maga mondta el, hogyan sikerült neki Romániát a monarchia és Németország szövetségétől elszakítva, Oroszország mellé állítania.⁴

Gencsics pétervári szerb követ már akkor figyelmeztette Szasonovot arra, hogy Ausztria-Magyarország és Törökország között jelentős különbség van. A kettős monarchia Közép-Európában terül el és két évszázad kellett ahhoz, hogy a hasonló fekvéssel nem bíró Törökországot likvidálják. Gencsics jelentése tehát nem hájg kétséget aziránt, hogy feltételezte Szasonov kezdeményezését és felelősségét.⁶

Serbian resistance possible.“ (Sarajevo. London, 1926. 39. 1.) — *Lontschareutsch*: Den erhaltenen Instruktionen entsprechend hatte Gesandter Hartwig zunächst alle seine Kräfte eingesetzt um den von Iswolsky angestrebten grossen Balkanbund zustande zu bringen. (Er) übernahm die Leitung der Verhandlungen und so wurde Belgrad da- Zentrum des neuen christlichen Balkanbundes“ (Jugoslawiens Entstehung. Wien, 1929, 440—4L 1.). — *Marco* (Simics ezredes) Hartwig felelősségéről. Nova Europa. Zágráb, 1928. április 26. Német fordításban: Die Kriegsschuldfrage VI. Berlin, 1928. 745. és köv. 11. — Hartwig saját felelősségéről és szerepéről: jelentése Szasonov orosz külügy-miniszterhez. Belgrád, 1912. április 12. *Boghitschemtsch* id. m. I. Berlin. 1928. 755. 1.

¹ Szófia, 1912. június 18. Barclay brit követ jelentése. *Gooch-Tempertry* id. m. IX. 1. London, 1933. 573. 1.

² Wien, 1911. szeptember 22. A közös külügyminiszter 2109. sz. átírata a magyar miniszterelnökhöz. M. E. 1911. 5567. szám. — A *Liga Culturale* ünnepeiről ugyanaz, 1911. szeptember 22. és 25., 2218. és 2289. számok. M. E. 1911. szeptember 30. és október 5. 5692. és 5784. számok. — A Jorga professzortól Valeni de Muntéban rendezett propagandatanfolyamon résztvett magyarországi románokról ugyanaz, 1911. szeptember 22., október 20. és november 27., 2189., 4032., 496. számok. M. E. 1911. szeptember 23., október 24. és november 30. 5567, 6188, 6968. számok.

³ Wien, 1911. február 9. A közös külügyminiszter 305. sz. átírata a magyar miniszterelnökhöz. M. E. 1911. február 10. 10, 939. szám.

⁴ *Jorga N.*: Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. Bukarest, I-II. kiadás. 1933.

⁵ Pétervár, 1913. május 29. Gencsics Pasics miniszterelnökhöz. Dió Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 629. 1.

2. *Ferenc Ferdinand programmja, 1911—1912.* — Kétségtelen, hogy azzal a háborús felkészüléssel szemben, amely Oroszország, Románia és Szerbia — egyesek szerint Masaryk, Hartwig és Spalajkovic — felől három oldalról fogta körül a monarchiát és Magyarországot, a belső ellentétek kiegyenlítése és az erők összefogása volt kívánatos.

Ezzel szemben a trónörökös ekkor dolgozta ki azt az emlékiratot, amelyben közelgő trónralépésének várható következményeit és terveit foglalta össze. „Hogy áll a dolog Ausztriában?” — kérdezte Szaszonov Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellárt a Baltiskij Portban (1912. július 4—5.) lefolyt császártalálkozáson. „Ferenc József császár életében semmi baj nem lesz“, felelte a kancellár. „A trónörökösöt illetőleg vannak aggodalmak, de ő maga nem osztja őket. Ferenc Ferdinánd főhercegnek először meg kell teremtenie a maga pozícióját Magyarországgal szemben és addig nem üzhet merészebb politikát.“¹ Ferenc Ferdinánd tehát nagy szolgálatot tett az orosz politikának azzal, hogy Magyarországgal szemben akarta vezetni ausztriai csapatait, az ellen a Magyarország ellen, amelyet a monarchiával együtt akkor már támadásra készülő ellenség vett körül és amely a monarchiával együtt saját hazáját is védelmezte.^{1 2}

A jövő uralkodó Ausztria-Magyarországból egységes német birodalmat kívánt alakítani (*XII. §. Festlegung der deutschen Staatssprache für alle gemeinsamen Institutionen*), egységes parlamenttel, a magyar alkotmány eltörlésével.³ Nyílt háborúval,⁴ melynek célja Magyarországnak az osztrák államba való beolvasztása volt, azután a horvátok segítségével Szerbiának az osztrák birodalomba való beolvasztása, Itália visszatérítése a német-osztrák-magyar szövetséghez, Románia megnyerése. Ami árnyalatbelileg azt vonta maga után, hogy amíg a magyar nemzet a trónörökös terveitől idegenkedett, addig Itália és Románia Szerbia oldalára állottak és a világháborúban többé-kevésbé közös politikát folytattak.

¹ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette. 1871—1914. XXXI. Berlin, 1927. 442—43. 1.

² A programot kifejtette bizalmas barátja és tanácsadója, Czernin Ottokár gróf: Zur Erhaltung der Reichseinheit. Wien, 1911. — A programot közölte Sonrosky id. m. 78—105. 1. — A vonatkozó manifesztum megjelent: Berliner Tageblatt, 1926. március 31. — Czernin maga is elismerte, hogy a Program a magyarok ellen irányult: „Immer von dem Gedanken ausgehend, dass die Voraussetzung des Gedeihens die Schwächung des magyarischen Einflusses war, wünschte der Erzherzog eine denkbar starke Bevorzugung der in Ungarn lebenden Nationalitäten, vor allem der Rumänen.“ Czernin O. gróf: Im Weltkrieg. Berlin, 1919. 64. 1.

³ Seton-Watson R. W.: Sarajevo. London, 1926. 84—86. 1., Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 605—6. 1.

⁴ „Krieg, aus dem eine Umwandlung Oesterreich-Ungarns in einen zentralisierten Föderalismus hervorgehen soll.“ Redlich J.: Baernreither stb. 181, 1. A nemet támogatásról Tannenbergről O. R.: Gross-Deutschland, die Arbeit des XX. Jahrhunderts. Leipzig, 1911. 71. 1. „Stellen sich die Madjaren feindlich, dann wird das ganze Land zu preussischen Provinzen gemacht.“ Idézte Aulneau id. m. 321—22. 1.

A trónörökös a monarchia két államából egy népállamot (*Völkerstaat*) kívánt alakítani nemzetietlen dinasztiával és nemzetietlen haderővel (*antinationale Dynastie, eine einheitliche, antinationale Artnee*), amint azt barátai utólag megvallották.¹ A melléje csatlakozott osztrák centralisták, akik a főherceget politikai vezérüknek mondták, az új osztrák összm monarchiát föderatív államként igyekeztek feltüntetni, holott itt egy szuverén államnak egy másik szuverén államba fegyveres úton beolvasztásáról és meghódításáról volt szó. Ezt később nyíltan megmondták a románok, akik a trónörököst a magyarok ellenében védelmökbe vették azért, mert Erdélyt Romániának akarta juttatni² és amint megmondták a csehek, akik szerint „a magyarok sem többet, sem kevesebbet nem veszítettek volna, ha federalizálják vagy felosztják őket”.³

A magyaroknak tehát kellő okuk volt arra, hogy Ferenc Ferdinánd terveit bizalmatlanul fogadják.⁴

¹ *Bardolff báró: Die Kriegsschuldfrage.* V. Berlin, 1927. 605—6. 1.

² *Diamandi román diplomata:* „il tendit à donner un caractère fédératif à la monarchie.” *Revue des deux mondes.* XLII. Párizs, 1927. 793—94. 1. — Popovici Aurél 1911-i javaslatát ismertette *Seton-Watson R. W.: History of the Rumanians.* Cambridge, 1934. 467. 1. — Popovici jelszava: „*Románia sub sceptrul austriac*”. *Margoloman A.: Note politique.* I. Bukarest, 1927. 87. 1.

³ *Renes Edvárd* akkor még a monarchia keretén belül adott autonómiával is meg lett volna elégedve (Le problème autrichien et la question tchèque. Párizs, 1908. 285 87. 1.), de később másként nyilatkozott: „The Magyar could lose neither more or less whether (Austria-Hungary) were federalised or dismembered.” (Germany and the Habsburg Problem. The New Europe. London, 1917. július 26. — Azért követelte az általános választójog bevezetését is, mert abban a feltevésben volt, hogy a magyarság kisebbséget alkot. *Benes E.: Bohemia's case for independence.* London, 1917. 43—44. 1.

⁴ *Fester Richard* nómat történetíró: a mérkőzésben vagy a kettős monarchia bomlott volna fel, vagy a főherceg győzött volna. Ez a győzelem egyenlő volt a magjai' nemzet leigázásával, mert a tervek útjában Magyarország feküdt: „the real obstacle has always lain in Hungary.” *Seton-Watson R. W.: The Round Table,* 1914. szeptember. — A trónörökös federatív Ausztriát akart, de német centralizmussal kombinálva: „XII. §. Festlegung der deutschen Staatssprache für alle gemeinsamen Institutionen”. *Seton-Watson* 1926 bán oda módosította 1914-i véleményét, hogy Ferenc Ferdinánd külön nemzetállamokat kívánt alakítani erős központi parlamenttel, de az akadály mindig csak Magyarország volt és ezért gyűlölettel nézte a magyarokat (Sarajevo. London, 1926. 84—86. 1.) — *Baernreither* szerint célját belső háborúval kívánta elérni. (*Redlich* id. m. 181. 1.) — *Wickham Steed* szerint Ferenc Ferdinánd és Conrad vezérkari főnök Magyarország katonai megszállásával kívánták végrehajtani a tervet (*H. W. Steed: Mes souvenirs.* I. Párizs, 1926. £07. 1.) — Bár a trónörökös terve a kettős monarchia meggyengítését eredményezték volna, úgy tüntették fel a dolgot, hogy Magyarország ellenállása és „káros túlsúly” gyengítette a monarchiát. (*Lutz H.: Lord Grey und der Weltkrieg.* Berlin, 1927. 179. 1.) — *Czernin* elmondása szerint ugyanazt akarta, megtörni a magyarok káros túlsúlyát, maga mellé vonni a magyarországi nemzetiségeket; gyakran a magyargyűlöletig elment: „ging allerdings darin oft so weit, dass er eine jede Frage sofort im antimagyarischen Sinne gelöst haben wollte, ohne dieselbe überhaupt und sachlich zu prüfen.” ő maga sem tudta, hány államra bontsa fel a monarchiát, mindig csak azt nézte, hogyan gyengítse a magyarokat (*Czernin O. gróf: Im Weltkriege.* Berlin, 1919. 49—50., 64. 1.). — Megjegyzés: a kettős monarchia két

Ehhez a képzeletben fölállított osztrák összbirodalomhoz Ferenc Ferdinánd két államot kívánt hozzácsatolni: Szerbiát és Romániát.

A boszniai annexió után Gavriła Emil — Jeftanovics megbízásából megjelent Baernreither előtt és közölte vele, hogy a szerbek szívesen csatlakoznának, ha Szerbiát nem Horvátországgal egyesítenék, melyet a szerbek szívesen átengednek Magyarországnak, hanem Boszniával, Hercegovinával és Dalmáciával. Ezek a területek secundo genitúrát alkotnának és élükre Ferenc Ferdinánd főherceg fiát állítanák. Az új szerb állam lenne azután örökösévé Ó-Szerbiának és Macedóniának és azokat a Török Birodalom feloszlásakor szintén megszerezné.¹

Románia viszont az erdélyi románok elnyomásának kívánt véget vetni, melyet a háborús propaganda erősen kiszínezett. Így tett *Seaton-Watson* 1915-ben megjelent művében (*Roumania and the Great War*. London 1915), a román hadüzenetkor a *New Europe* londoni folyóiratban közölt tanulmányában, amint a román hadüzenet szintén ezt hozta fel okul. Ezt a vádat a későbbi történetírás gondolkodás nélkül átvette.²

Ezzel ellentétben azonban meg kell állapítanunk, hogy a magyarok hátraszorítása nem abból a célból történt, hogy a magyarországi románokat, akik romániai fajtestvéreiknél sokkal jobb viszonyok között éltek,³ még jobb viszonyok közé segítsék, hanem azért, hogy Románia Erdélyt megszerezve Ausztriához csatlakozzék — a magyar állam megcsonkításával.

Ezért fordultak a románok a trónörökös 1909-i romániai utazása óta mindig és következetesen Ferenc Ferdinándhoz; ezért bíztatták őt a magyarok ellen; ezért adta ki Popovici Aurél 1911-ben a jelszót: „*Romania sub sceptulaustriac*“.⁴

Ferenc Ferdinánd terve a szerbekkel és a románokkal volt az,

államból állott; a két állam egyenként, külön-külön szorult reformokra; felosztásuk és egybekeverésük nem volt megoldásnak tekinthető. — Egyéb részletekről v. ö. a trónörökös kabinetirodájának vezetőjének, *Dardolff Károly báró* tábornoknak nyilatkozatát: *Die Kriegsschuldfrage*. V. Berlin, 1927. 605—606. L

¹ *Friedjung II* : Baernreither stb. 131—32. I. Perics belgrádi professzor hasonló terve: „Handelsvertrag, Zoll- und Handelsbündnis, Militärkonvention, zulezt Vereingung mit den anderen Südslaven der Monarchie, um wie Ungarn in ein Verhältnis zur Monarchie zu kommen und mit der Monarchie ein grosses (leeamtreich zu bilden, eng verbündet mit Deutschland.“ U. ott 151—52. 1.

² *Die Kriegsschuldfrage*. III. Berlin, 1925. 494. L *Seton-Watson*: „It was Magyar policy towards the Rumanians of Transylvania, as expounded especially by Count Tisza, that was mainly responsible for the re-orientation of Rumania in a Serbophil and Russophil sense, which the Ballplatz view'ed with such growing concern.“ *R. W. Seton-Watson*: Sarajevo. London, 1926. 170. I. Szerző akkor még nem tudta, hogy Tisza határozott román barát politikát folytatott.

³ *Gooss R.*: *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges*. Wien, 1919. 9., 10., 14. 1.

⁴ *Marghiloman A.*: *Note politicee, 1897—1924*. I. Bukarest, 1927. 87. 1. Szerinte a magyarországi román nemzeti párt 1911. decemberében a román kormánytól 100.000 leit. kapott. U. ott 89. 1.

ami a kettős monarchia ellenségeit fokozott éberségre és tevékenységre, majd támadásra bírta.¹

Ugyanez a magyarelles politika volt az, ami a kettős monarchia szövetségi és katonai értékét csökkentette. Mikor 1912. július 5-én, a Baltiskij Portban lefolyt orosz-német találkozáson Szaszonov orosz külügyminiszter Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellárt megkérdezte, hogy áll a dolog Ausztriában, azt a választ kapta, hogy amíg Ferenc József életben van, addig rendben van a dolog, de a trónralépő Ferenc Ferdinándnak előbb ki kell verekednie a maga pozícióját a magyarokkal szemben.² Szaszonov tehát e megállapítás alapján bizonyos lehetett az iránt, hogy Ferenc József halála után a kettős monarchiában minden felborul.

Nem is lehet csodálkozni azon, hogy e helytelen beállítást egyeseket arra biztatott, hogy a nehezen fékezhető Magyarországot porosz megszállás alá vegyék.³ Ez a követelés természetesen Oroszországot is ellenrendszabályokra buzdította.

1 Klasszikus példa erre Spalaikovics Mirosláv szófiai szerb követ előadása Pannafieu francia követnek 1912. májusában (Documents diplomatiques Français, 1870—1914. 111. 3. Párizs, 1932) és Barclay brit követnek 1912. júniusában (*Gooch-Temperley* id m. IX. 1. London, 1933): „Russia was daily increasing her armaments; not from fear of aggression, for she knew she would not be attacked, but with a view to pursuing an active policy.“

2 „Und wie sieht es in Oesterreich aus?“ — — Bethmann Hollweg: „Für die Lebzeiten Kaiser Franz Josephs sei er unbesorgt. Im Hinblick auf den Thronfolger äussere man Besorgnisse, die er aber persönlich eigentlich nicht teile. Der Erzherzog Franz Ferdinand werde sich seine Stellung und namentlich seine Stellung in Ungarn erst schaffen müssen. Dabei werde er keine waghalsige Politik treiben können.“ (Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. Vol. XXXI. Berlin, 1927. Pagg. 442—43.)

3 Igen érdekes, hogy a világháború befejezése után *Aulneau* francia történetíró állította a magyar közvélemény elé *Tannenberg Ottó Richárd*nak 1911-ben megjelent röpiratát (Gross Deutschland die Arbeit des XX. Jahrhunderts. Leipzig, 1911.) és ő idézte abból a következő mondatot: „Stellen sich die Madjaren feindlich, dann wird das ganze Land zu preussischen Provinzen gemacht.“ A magyarok ellenséges magatartása tudvalevőleg — mit Tannenberg nem tudott — azoknak szólt, akik függetlenségüktől és jogaiktól meg akarták fosztani: az elnyomásnak. Egyébként szerző Magyarországi megszállásának tervét a következőképpen állította fel: „Artikel I. Das Haus Habsburg tritt an das deutsche Reich alle Länder westlich der weiterhin beschriebenen Nord-Südlinie ab. Der Vertrag lässt die alte Grenze zwischen Ost-Schlesien und Galizien bestehen, folgt südlich fortschreitend der Wasserscheide zwischen Waag und March, berührt die kleine Donau 40 Kilometer unterhalb Pressburg, durchschneidet die Insel Schütt, erreicht die Grosse Donau 15 Kilometer östlich der Stadt Raab. Der Fluss Raab mit seinen vom Westen kommenden Nebenflüssen liegt westlich von der neuen Grenzlinie. Der Fluss Merkal bleibt östlich. An der Quelle der zum Plattensee fließende Zala wendet sie nach Süd-Osten und erreicht die Drau an der Einmündung der von Steiermark kommenden Mur, folgt der Drau bis 10 Kilometer unterhalb Barsch, schneidet die Save an der Mündung der Una, deren Stromgebiet westlich liegen bleibt. Die Grenzlinie folgt südöstlich dem Kamme und der Wasserscheide der Dinarischen Alpen und erreicht 20 Kilometer nördlich der Narentamündung das adriatische Meer. Es handelt sich um ein Gebiet von 242.351 Quadratkilometer. — Artikel II. Das deutsche Reich erklärt seine Zustimmung zur Begründung des neuen Kaiserreiches Habsburg aus den Königreichen

3. Az *első balkánháború, 1912—1913.* — Az 1911—12-ben megalkotott első Balkán Szövetség balkánháborújának célja a török uralom alatt szenvedő bolgár, szerb és görög fajtestvérek felszabadítása volt. Kockázatos hadművelet, ha figyelembe vesszük azt, hogy Törökország Ázsiában nagy erőtartalékokkal rendelkezett; kevésbé kockázatos, ha Oroszország, amelynek a török hatalom megdöntése érdekében állott, a balkáni szövetségeseket a maga védelme alá veszi; könnyű feladat akkor, ha a balkán-félszigeten érdekelt Ausztria-Magyarországot minden aktivitásból kikapcsolva vereség esetén a balkáni szövetségések határait, győzelem esetén a szerzett zsákmány megtartását biztosítani lehet.

A monarchia ebben a helyzetben csak a balkáni horvátságra és a balkáni románságra támaszkodhatott. Az előbbi a monarchia keretén belül biztosítva volt, a másikat még biztosítani kellett. Kiderlen-Waechter német külügyi államtitkár, ki Romániát bukaresti követsége idejéből ismerte, már 1909-ben azt javasolta, hogy Szilisztriát Romániának kellene juttatni.¹ Ez azért lett volna célhoz vezető, mert Románia 1878 óta mindig Szilisztria birtokára vágyott, a monarchiától semmit sem kapott, ellenben orosz részről nagy ígéretek mutatkoztak, Bulgária kézben lett volna tartható, Románia pedig a bolgár ellenállással szembekerülve, a monarchiára lett volna utalva, míg Bulgária török területen nyert volna kárpótást. Ezt a gondolatot 1913-ban és 1914-ben Tisza István gróf miniszterelnök elevenítette fel, a bécsi katonai körök azonban Bulgáriát Románia sakkbantartása helyett Szerbia megtörésére kívánták felhasználni. Romániát viszont azzal kívánták megnyerni, hogy Erdélyt az oroszok támadása elől visszavonuló román királyi hadseregnek kínálták fel (*comme région de retraite et d'approvisionnement*), amint azt Bukarestben tudomásul is vették.²

Így indult meg 1912 őszén az első balkánháború szemmeláthatólag Törökország ellen, de — amint Hartwig megjegyezte — voltaképpen a monarchia likvidálása kezdődött meg.³

Berehtokl gróf szemrehányóan jegyezte meg Giers orosz diplomata előtt 1913 júliusban, hogy Oroszország résztvett a hatalmak együttes fellépésében, amely Szerbiát és Bulgáriát a török háború-

Ungarn, Polen, Rumänien, Serbien und Bulgarien. — Artikel III. Hauptstadt des neuen Kaiserreiches Habsburg ist Ofen-Pest, dessen herrliche Königsburg die gegebene Residenz des Reiches bildet. — Artikel IV. Das Königreich Ungarn besteht aus Ungarn und Siebenbürgen mit 267.337 Quadratkilometer und 16 Millionen Einwohnern. Ibid. Pagg. 256—57.).

¹ *Jasckh* id. in. I. Berlin, 1925. 207—26. 1.

² *Marghiloman A.* volt miniszterelnök feljegyzései. Note politice. I Bukarest, 1927. 87. 1. — *Diamandi: Revue des deux mondes* XLII. Párizs, 1927. 802. 1. — *Czerin Ottokár* gróf: *Budapesti Hírlap*. 1931. március 15. szám.

³ „Monsieur de Hartwig told me he thought present events would prove to be the beginning of the end of Austria.“ Belgrad, 1912. december 3. Sir R. Paget jelentése. *Gooch-Temperley* id. m. IX. 2. London, 1934. 248. 1.

tól visszatartani törekedett, bár hat hónappal azelőtt ő hozta létre a szerb-bolgár szövetségi szerződést Törökország ellen.¹

Szaszonov attól félt, hogy a török hatalom győzelmével a balkáni szövetségesek a magok államaiból veszíthetnek területet és ezért arra törekedett, hogy a balkáni határokat vereség esetére is biztosítsa. Így követelte a bécsi francia nagykövet 1912. október 5-én a balkáni státuszkvó változatlan fenntartását,¹² amihez Berchtold gróf közös külügyminiszter hozzájárult. Mikor azonban a háború sorsa eldőlt és a balkáni szövetségesek (előreláthatólag) nagy területeket szereztek, Asquith angol miniszterelnök november 9-i beszédében ultimátum alakjában hozta tudomására Berchtold grófnak, hogy a balkáni határok meg fognak változni és a szövetségesek meg fogják tartani szerzeményeiket. Berchtold gróf a második ultimátumot is elfogadván, Ausztria-Magyarországot valóban senki sem vádolhatja meg azzal, hogy háborús politikát folytatott. Nemcsak azért, mert a két, egymással ellentétes ultimátumot szó nélkül magáévá tette, hanem azért is, mert esetleges beavatkozásával az egész *Balkán Szövetség* összeomlott volna. Ettől féltek Pétervárott is, ahol biztosra vették, hogy a monarchia nem hagyja kiaknázatlanul a kedvező alkalmat és ahonnan nemcsak francia és angol szövetségeik írtján intéztek ellentétes ultimátumokat a semleges monarchiához, hanem tekintélyes haderőket is mozgósítottak, hogy a. monarchiának biztosra, vett beavatkozása esetén nagyobb nyomattékkai léphessenek fel.

A szerbek részéről Stanojevics Stanoje belgrádi professzor maga állapította meg, hogy „a balkáni szövetségekkel rokonszenvező kormányok páratlanul ügyes diplomáciai manőverrel érték el azt, hogy Ausztria-Magyarország semleges maradt“.

¹ Az 1912. április 29-én Várnában Gesov bolgár és Milovanovics szerb miniszter elnökük, Putnik és Nikiforov tábornok között létrejött bolgár-szerb katonai egyezményt közölték Gooch-Temperley id. m. IX. 2. London, 1934. 1011—13. 1.; az 1912. június 18-án Várnában Putnik és Ficsov tábornokok között megkötött katonai egyezményt (nyomtatásban megjelent a bolgár kormány színes könyvében, Szófia, 1919.) közölte Helmreich E. C.: Ein Nachtrag zu der serbisch bulgarischen Abkommen von 1912. Berliner Monatshefte XIII. Berlin, 1935. 1073—77. 1.

² „aucune modification au statu quo territorial dans la Turquie d'Europe.“ Boghitschewitsch id. m. II. Berlin, 1929. 238—39., 241. 1. — Szaszonov elismerte, hogy a helyzet kulcsa a monarchia kezében van, amely Szerbiát is kezében tarthatná. London, 1912. október 3. Cambon Pál francia nagykövet jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 4. Párizs, 1932. 30. 1. — Asquith beszédéről Menndorff-Pouilly gróf londoni nagykövet 1912. november 22-én a következőket jelentette: „Als Mr. Asquith mir von seiner bekannten Rede in der Guildhall sprach, sagte ich ihm, dass seine Erklärungen an gewissen Stellen als eine Ermunterung angesehen werden können. Ich war in der Lage, dem Premierminister eine mir wiedergebrachte Aeusserung des serbischen Vertreters Herrn Gruitch mitzuteilen. Derselbe hat, bei dem Banquet, in der Guildhall, als ihm Jemand — der es mir wiederholte — auf die Rede Mr. Asquith aufmerksam machte, geantwortet das bezieht sich nicht auf uns, das bedeutet eher eine Warnung an Oesterreich-Ungarn.“ Bittner. Pribram, Srbik. Uebersberger id. m. IV. Wien, 1930. 973. 1.

Az egymással szemben álló két hatalom — Ausztria és Oroszország — felkészülése lassabban folyt.

Orosz területről az utóbbi évek során egyre több izgató jött magyar területre a rutének közé.¹ Vezetőjüket, Kabalyuk Sándor (Alexej) szerzetest még 1911 tavaszán letartóztatták, amit a *Novoje V rem ja* és a *Times* hasábjain Bobrinsky Alexejevics Vladimir gróf képviselő, aki 1910-i belgrádi útja idején Szerbia fegyvertársait megszemlélte¹ ² és Kabalyuk támogatója volt, azzal jelentett be, hogy a letartóztatott 4 rutén paraszt helyett 300-nak elfogatásáról beszélt.³ Egy évvel azután azt ajánlotta rutén barátainak, hogy a csehekkel keressenek összeköttetést, akik tót földön át keresik egy korridor lehetőségét Oroszország felé, amely viszont a ruténektől lakott területre tartott igényt. Erre mutatott Kramarznak 1912. május 2-án a delegációkban mondott beszéde is, melyben az osztrák-magyar külpolitika sarkpontjául az Oroszországhoz való igazodást jelölte meg. Július 1-én a prágai szokol-kongresszusou a Palacky emlék előtt a cseh, szerb és orosz hallgatóság előtt mondott beszédében a cseheket és szerbeket a nyugat felé nyomuló orosz hatalom elővédéinek nevezte, a szerbekkel szoros kapcsolatban álló Masaryk pedig november 7-én azt mondta a delegációkban, hogy „Törökország bomlásnak indult. Mit tesz Ausztriai A két nép eddigi duális uralma tarthatatlanná vált“. A szerb kormány a budapesti főkonzul útján köszönetét fejezte ki a cseh képviselőknek azért, mert a szerb ügyet védelmökbe vették.⁴

A cseh politikusok felfogása szerint az orosz politika súlypontja Bukaresten át Belgrádba költözött át.⁵

Hogy a balkánháború kitörése komoly veszedelmet jelentett az európai békére, azt világosan mutatta az, hogy Poincarét a pétervári kijelentések nem tudták megnyugtatni. A francia vezérkar ugyanis tudatában volt annak, hogy orosz háború esetén Franciaországnak is hadba kell vonulnia és hogy csatlakozás esetén az egész német haderő Franciaország ellen vonul. Mivel ez a köztársaság létét alapjaiban fenyegette, Franciaországnak háború esetén a német haderővel szemben hasonló erőt kell szembeállítania. Poincaré hazatérve a brit kormány támogatását szorgalmazta és ez volt az eredete az 1912. november 22-i levélváltásnak Cambon Pál londoni francia nagykövet és Sir Edward Grey külügyi államtitkár között.⁶ Ebből nemcsak az következett, hogy Poincaré európai há-

¹ 1911. február 23. A beregmezei főispán 18. sz. bizalmas jelentése. M. E. 1911. március 2. 1935. szám. — V. ö. még M. E. 1912. 1606., -1451., 5958., 6358., 9957. számokat.

² Doghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 164—66. 1.

³ Wien, 1912. május 11. A közös külügyminiszter 1395. sz. átírata a magyar miniszterelnökhöz. M. E. 1912. május 13. 2954. szám.

⁴ Boghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 252. 1.

⁵ Belgrád, 1912. október 21. és 23. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914 III. 4. Párizs, 1932. 216., 234. 1.

⁶ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. .4 Párizs, 1932. 536—38. I.

borútól félt, hanem az is, hogy az orosz kormány politikáját háborúnak tartotta és nem bízott abban, hogy annak mesterkedései következtében a béke fenntartható lesz. Itt a felelősség kérdése abban mutatkozik, hogy Oroszország a francia kormány eltávolodása esetén is folytatta volna-e háborús készülődéseit.

Azok már 1911 ősz óta világosan kivehetők voltak. Hogy Poincaré feltevése nem volt alaptalan, azt Szaszonovnak 1912. november 9-én Benckendorff gróf londoni orosz nagykövethoz intézett leveléből állapíthatjuk meg, melyben annak az aggodalmának adott kifejezést, hogy Szerbia és Bulgária háborús veszteségei előre veszeélyeztetik azt a sikert, amely osztrák háború esetén kínálkoznék.¹ Szaszonov tehát a török háborút egy nagyobb háború előesatározásának tekintette. Hartwig már november elején felhívta Filality belgrádi román követet, hogy kormánya Erdélyt biztosítsa magának,² nem titkolván el, hogy Törökország után Ausztria-Magyarországra kerül a sor.³

Az, amit Hartwig Ugronnak és Griesinger bárónak a belgrádi román követ útján tudomására hozott, valóban elkövetkezett. Az orosz hatalom tervei kezdettől arra irányultak, hogy délnyugaton

¹ „Die Verluste Bulgariens und Serbiens während des Krieges gefährden im voraus den Erfolg bei einem Zusammenstoss mit Oesterreich.“ *Boghitschivitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 300. 1.

² Belgrad, 1912. november 12. Griesinger báró német követ jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871 1914. XXXIII. Berlin, 1926. 319. 1. „Der rumänische Gesandte hat dem österreichischen Gesandten und mir von einer Unterredung mit Herrn von Hartwig erzählt... Russland beabsichtige aus Serbien eine slawische Vormacht zu schaffen, welcher Bosnien, Herzegowina und die *südlichen Teile Ungarns* einverbleibt werden müssten. Rumänien brauche gegebenenfalls nur zugreifen und *sich Siebenbürgen zu nehmen*.“ — Belgrad, 1912. november 12. Ugrón István belgrádi követ jelentése: „Streng vertraulich. Mein rumänischer Kollege teilte mir mit, dass Herr von Hartwig kürzlich ihm gegenüber ganz offen eingestanden hat, Russland werde die Serben bestimmt nicht im Stiche lassen. Jetzt wird die Türkei aufgeteilt, bald wird dasselbe Los Oesterreich Ungarn treffen. Rumänien täte gut, sich auf diese Eventualität gefasst zu machen. Er sprach von einem mächtigen serbischen Reiche, das aus Montenegro, Bosnien und *Südungarn* umfassen würde. Rumänien könnte seinen Teil *Siebenbürgen* nehmen.“ *Bitmer, Pribram, Uebersberger* id. m. IV. Wien, 1930. 851.1. — Ugyan ezt mondotta egyébként Louis György pétervári francia nagykövet is 1912. november 18-i jelentésében. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 4. Párizs, 1932. 499. 1.

³ Az orosz kormány kormányválságot is kész volt Romániában előidézni, hogy Károly király mellől a konzervatívokat eltávolítsa és az oroszbarát Bratianu Jonelt ültesse a hatalom birtokába, hogy ezen az úton a királyt az orosz-román szövetség megkötésére kényszerítse. Bukarest 1912. november 18. Blondel Kamill János francia követ jelentése. U. ott 497—99. 1. — Hartwig belgrádi orosz követ kijelentései 1912. novemberben: „Die türkische Angelegenheit ist abgeschlossen, jetzt kommt Oesterreich an die Reihe.“ *ludet E.*: Georges Louis után *Bickel O.*: Russland und die Entstehung des Balkanbundes, 1912. Königsberg, 1932. — „Après la Turquie c'est la question Autrichienne qui se posera! La Serbie sera notre meilleur instrument, vous recevrez la Macédoine le jour où la Serbie reprendra sa Bosnie et Hercegorine.“ *Bitmer, Pribram, Srbik* és *Uebersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 583. 1., az *Echo de Bulgarie* hírlap közlése alapján (Hartwig beszélgetése Danesev bolgár politikussal).

Szerbiából, Bosznia-Hercegovinából és Montenegróból egy nagyszerb, délkeleten Romániából, Erdélyből és Bukovinából egy nagyromán birodalmat alakítson. Ezt békés úton nem, csak európai háború felidézésével lehetett megvalósítani. A gondosan előkészített háború célja nem volt más, mint a török hatalom megdöntése, Ausztria-Magyarország felosztása és a tengerszorosok megszerzése. Különösen nyilvánvalóvá tette a fenti célt az, hogy Hartwig a Berchtold gróf és Pasic, Ausztria-Magyarország és Szerbia közeledését célzó összes kísérleteket, amelyeket főleg Ugron István belgrádi követ közvetített, meghiúsította, Pasic miniszterelnökök minden javaslatra elutasítólag kellett válaszolnia,¹ de éppen szerb forrásból állapítható meg, hogy a békés megegyezés érdekében mennyit fáradt a magyar Ugrón. Cáfolatául annak a vádnak, hogy a magyarok voltak azok, akik minden egyetértést meghiúsítottak.

A védekezés ezzel az előnyomulással szemben súlyos nehézségekbe ütközött, mert az indulási pont a török elnyomás megszüntetése, a balkáni keresztény nemzeteknek hathatós külső segítség mellett való felszabadítása volt. Bécsben félreismerték a helyzetet akkor, amikor a török hatalom oldalára állottak, mert ezzel a szabadsággal szemben a szolgaságot vették védelembe. A régi magyar politika viszont mindenkor a balkáni népek szabadságát védte a török elnyomás ellenében, ezt a politikát azonban Bécs Berlinre való tekintettel, amely a török szövetségre építette számításait, és az orosz veszedelemre való tekintetből, elejtette. Tisza István gróf helyesen ismerte fel a helyzetet akkor, amikor a balkáni nemzetek oldalára állott, és progresszív alapon kereste a háború elhárítását, a szláv imperializmus ellensúlyozását.

Jelentékenyen különbözött az övétől Conrad tábornok elgondolása, aki 1912. decemberben ismét a vezérkar élére került. Conrad Románia segítségével bízva Bukarestbe utazott, ahol Maiorescu miniszterelnök megígérte ugyan a katonai együttműködést Oroszország ellen,^{1 2} de Conrad centralista gondolkodású ember volt és Ferenc Ferdinánd főherceg politikai környezetéhez tartozott, aki Románia szövetségi támogatásával Szerbia megszerzésére törekedett. Szeme előtt a monarchia biztonsága és a trónörökös osztrák összbirodalmanak megalkotása lebegett; ez bírta rá arra, hogy az erdélyi határok megerősítése helyett, amit a magyar közvélemény 1867 óta állandóan sürgetett és több ízben a magyar kormány is kért, orosz támadás esetén Erdélyt a román hadsereg szállásául jelölje ki. Ez pedig a románokban azt a hitet keltette, hogy a monarchia saját területének megtartására kellő erővel nem rendelkezik. Ezt a feltevést erősítette meg Conrad távozása után Mihajlovics Miklós orosz nagyherceg bukaresti látogatása, kinek Maiorescu már nem adott határozottan tagadó választ, tehát reményt nyújtott aziránt, hogy Románia nem fog a végsőkéig kitartani a minden ol-

¹A vonatkozó diplomáciai okmányokról Marco: *Dir Kriegsschuldfrage*. VI. Berlin, 1928. 757. 1.

²A részletekről Conrad tábornok id. m. II. Wien, 1922. 157. és köv. 11.

dalról körülvelt monarchia mellett. Nyomban azután Sebekov orosz követ jelent meg Károly király előtt, a galíciai határon pedig kezdetét vette az orosz csapatok felvonulása. Az orosz követséggel szorosabb kapcsolatban álló Take Jonescu pártvezér nyomban megüzente Risztics szerb követnek, hogy Románia rövidesen az orosz vezetés alatt álló Balkán Szövetséghez fog csatlakozni.¹ Hogy az orosz befolyás milyen erős volt, azt bizonyította egyébként az erdélyi emigránsoknak az orosz követséggel fenntartott kapcsolata is.² Amíg Popovici Aurél arról biztosította Ferenc Ferdinándot, hogy a 6 milliónyi magyarsággal szemben (a magyarság létszáma ekkor a 10 milliót is meghaladta) 14 millió román ajánlott fel, akikkel szerinte még a monarchia többi nem-magyar népei járultak,³ addig az a Filipescu képviselő, aki Popovici oldalán Romániának Ausztriához való csatolásáról tárgyalt az osztrák-magyar követtel, a bizalmas megbeszéléseken az Oroszországhoz való csatlakozást ajánlotta.⁴ Take Jonescu viszont ugyanakkor, amikor Szerbia oldalára készült állani, Conrad tábornoknál a balkáni román érdekek védelmét szorgalmazta. Végül a kormány attól tette függővé a szövetségi kötelezettségek teljesítését, ha Magyarország az erdélyi románoknak önkormányzatot ad.⁶ Ez Conrad tábornokot és az osztrák centralistákat még inkább a magyarok ellen hangolta. Ez bírta rá őket arra, hogy Conrad bukaresti útja irtán Romániának a monarchia vámtérületébe illesztését szorgalmazzák és gazdasági úton igyekezzenek a csatlakozást előkészíteni.⁶ Maioreseu miniszterelnök viszont az egész zavarért Hartwigot tette felelőssé.⁷

¹ Bukarest. 1912. december 21. Risztics szerb követ jelentése: „Ein Vertrauensmann von Take Jonescu stellte uns den Beitritt Rumäniens zum Balkanbund für die nahe Zukunft in Aussicht.“ (*Boghitschewitsch* id. m. I. Berlin, 1928. 273. 1.) — Pasic megjegyzése a jelentéshez u. ott. — Risztics december 26-i jelentése u. ott 275. 1. — December 2-i jelentése szerint Take Jonescu a következőket mondotta: „Wir werden mit euch gehen“. U. ott 279. 1.

² Bukarest, 1912. november 24. Marghiloman feljegyzése Goga Oktaviánról: „il n'a pas peur de la violence et il ne dédaigne pas le rouble russe.“ *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 130. 1.

³ „Die 6 Millionen Magyaren sind eine kleine, von allen Seiten her bedrängte Nationalität, die ihr Auskommen nicht nur mit den Rumänen (14 Millionen), sondern mit allen Nationen Ungarns und Oesterreichs, ja des ganzen Südostens finden muss, wenn sie bestehen will“ (*Popovici A.*: Magyaren und Rumänen. *Osterreichische Rundschau*. XXVI. Wien, 1911. 409. 1.). — A magyarok 10, a románok mindössze 3 milliónyi lakosságát alkották Magyarországnak.

Marghiloman id. m. I. Párizs, 1927. 130. 1. — Filipescu „a parié qu'il fallait s'unir à la Russie et faire de l'irréductible contre l'Autriche Hongrie.“

⁴ *Redlich J.*: Baernreither stb. 188. 1.

⁵ U. ott és *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 133. 1.

⁶ Bukarest. 1912. november 19. Waldthausen német követ jelentése: „Herr Maioreseu hat sich zu mir bei dem heutigen Diplomatenempfang sehr entschieden gegen den russischen Gesandten in Belgrad, Herrn von Hartwig, geäußert, der dort eine lose Sprache führt und die Serben in ihren Prätensionen bestärke. Der Konseilpräsident findet, dass die russische Regierung einen eine solche Sprache führenden Gesandten bei der gegenwärtigen ernsten Lage nicht in Belgrad belassen dürfte.“ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIII. Berlin, 1927. 396. 1.

⁷ Pétervár, 1913. február 1. Popovics szerb követ jelentése. *Boghitschewitsch* id. m. I. Berlin, 1928. 294. 1.

Ekkor került Pasics szerb miniszterelnök ellentétbe az Albániát védő osztrák-olasz érdekközösséggel, amely a nyugatadriai partvidék szerb-görög megszállását nehezítette. Pasics abban a hitben, hogy az orosz kormány a szerb aspirációk mögött áll, fegyveres erővel is kész volt Albániát megtartani. Ekkor figyelmeztette Szaszonov arra, hogy ne Albániára pazarolja Szerbia erejét, mert egyedül vívhat majd háborút a monarchia ellen.² Szaszonov tehát egy nagyobb leszámolásra készült, amellyel szemben Albánia megszerzésének csak másodrendű fontosságot tulajdonított.

A magyar közvélemény előtt az albán kérdés merőben ismeretlen volt; Szerbiának azt a követelését pedig, hogy a tengerhez kijáratot kapjon, annál kevésbé tartották méltánytalannak, mert az Magyarországnak is évszázados törekvése volt, a két törekvés pedig sohasem váltott ki ellentétet Magyarország és Szerbia között. A magyar kormány elnöke, Tisza István gróf, 1912. november 18-i aradi beszédében a balkáni szövetségesek diadalának jelentőségét felismerve, a magyar nemzet hagyományos baráti jobbát nyújtotta feléjük. Szerinte a török elnyomás elleni küzdelemben az a történelmi közösség lángolt fel ismét, mely az elmúlt évszázadok folyamán együtt és vállvetve küzdött a szabadságért. Nem elégedett meg azzal, hogy a szabaddá lett balkáni népeket üdvözölje, hanem a románokat is baráti együttműködésre szólította és ezzel abba a darázs-fészekbe nyúlt, amelynek szelencéjét Szaszonov aranyai nyitották meg. Tisza őszinte megértést keresett a románokkal, mert abban a hitben volt, hogy a szlávok előnyomulása közös védekezésre fogja bírni a magyarokat és románokat. Itt tehát útjába került Szaszonovnak, aki egyszerre Tiszában kezdte látni azt az akadályt, mely Szerbiának és Romániának orosz vezetés alatt a monarchia és Magyarország felosztására való egyesítését szorgalmazta.

Éppen abban volt az eltérés Tisza és Ferenc Ferdinánd politikája között is, hogy amíg a trónörökös centralista barátaival Szerbia ellen fordult, addig a magyar miniszterelnök a szerbekkel és a románokkal együtt az orosz politikai tervek ellen csinált frontot. A harc tehát mindenképpen Ausztria-Magyarország és Oroszország, a Habsburgok és a Romanovok között indult meg; annak első áldozata lett Ferenc Ferdinánd, a második Stiirgkh Károly osztrák miniszterelnök és a harmadik Tisza István; a romok azonban a két dinasztiát is magok alá temették.

A csehek mindkét fél diadala esetén nyerni akartak. Amíg Ozernin gróf vezetése alatt egy részük a trónörökös mögé állott, a másik Kramarz és Masaryk vezetése alatt a szerb-orosz kombinációba kapcsolódott bele. A végső diadal először Czernin felé hajlott, azután Masarykot illette meg.

A háború kitörését egyelőre a német kormány fellépése aka-

dályozta meg, amelyet 1912. december 5-én a hármasszövetség utolsó megújítása tett lehetővé.¹

Tisza felfogása szerint a súlypont Romániában volt, melynek szövetségét Oroszország balkáni tervei kellően megindokolták.

Egyre gyakrabban jöttek a hírek az orosz hatalom katonai felkészüléséről. Dumaine bécsi nagykövet már 1912 október elején ilyen értelemben nyilatkozott a szerb ügyvivő előtt.¹ ² Griesinger báró belgrádi német követ Hartwig háborús kijelentéseiről beszélt,³ ⁴ Louis György pétervári francia nagykövet szerint Hartwig egyenesen a kettős monarchiát fenyegette meg: „*L'affaire de Turquie est faite. Maintenant c'est la tour de l'Autriche.*“⁴ Waldthausen báró bukaresti német követ jelentése szerint Maiorescu román miniszterelnök fel volt háborodva Hartwig nyilatkozatai fölött és csodálkozott, hogy az orosz követet állomáshelyén hagyják.⁵ Popovics pétervári szerb követ szerint azonban ugyanilyen szellemben beszélt Szaszonov orosz külügyminiszter,⁶ egy széljegyzetben Pasics szerb miniszterelnök is.⁷ Ugron belgrádi követ szerint Pasics kizárólag Hartwigrá támaszkodott⁸ és egymásután vette a magyar miniszterelnök a jelentéseket a szerb támadás előjeleiről.⁹

Nagyobb feltűnést keltett az, hogy a francia külügyminisztérium szócsöve, a *Temps* párizsi napilap, mely eddig rokonszenvvel írt a monarchiáról, hirtelen Ausztria-Magyarország ellen fordult. A dolgot Tardieu André publicistának tudták be, aki a monarchia oldaláról Oroszország oldalára állott át.¹⁰

¹ Közölte Pribram id. m. 138—42. A megújítás okmányát Becsben állították ki, ami azt jelentette, hogy Németország a monarchia mögé állott, Olaszország pedig az alban kérdésben szintén a monarchiát fedezte.

² Boghitscheitsch id. m. II. Berlin, 1929. 302. 1.

³ Belgrád, 1912. november 12. Boghitscheitsch id. m. II. Berlin, 1929. 304—5. 1.

⁴ Judet E.: Georges Louis. Párizs, 1925. 200—1. 1.

⁵ Bukarest, 1912. november 19. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914.

⁶ Pétervár, 1912. december 27. Boghitscheitsch id. m. I. Berlin, 1928. 279—801.

⁷ U. ott 273. 1.

⁸ Bittner, Pribram, Srbik és Uebersberger id. m. IV. Wien, 1930. 851. 1., V. Wien, 1930. 1. 1.

⁹ A horvát bán 4572. és 4489. sz. jelentései (1912. október 17. és 18.), valamint a közös külügyminiszter 4971. sz. levele (1912. november 5.) arról, hogy szerb katonák Boljevcinél az osztrák-magyar csendőrségre lőttek. M. E. 6138., 6180., 6574. sz.

¹⁰ Vonatkozó diplomáciai okmányok. London, 1909. február 9. Mennsdorff-Pouilly gróf osztrák magyar nagykövet jelentése: „Ich habe in meinen Diskussionen mit Sir Charles Hardinge auch die TVmps-Artikel verwertet, um darauf hin zu weisen, dass nicht nur in Oesterreich-Ungarn der Eindruck erwacht wurde, dass die englische Politik gegenüber eine hostile Haltung eingenommen hätte. Bei einer dieser Gelegenheiten entschöpfte dem Herrn Unterstaatssekretär die Bemerkung. Herr Tardieu sei ebenso bestechlich, wie die meisten seiner Pariser Kollegen, ja vielleicht einer der zugänglichsten für Beeinflussung in klingender Münze.“ Bittner, Pribram, Srbik és Uebersberger id. m. I. Wien, 1930. 814—15. 1. — Wien, 1912. november 11. A német nagykövet jelentése: „Man ist auf der hiesigen französischen Botschaft ungehalten über die Campagne, die die französische Presse besonders der Temps gegen Oesterreich führt, und macht kein Hehl daraus, dass man den Einfluss serbischen Geldes bei Herrn Tardieu dafür verantwortlich

Ok erre alig volt, mert a kettős monarchia egyrészt a háború előtt magáévá tette az entente-hatalmaknak azt a követelését, hogy a balkán államok határai ne szenvedjenek változást, ha Oroszország balkáni szövetségesei a törököktől vereséget szenvednének;¹ másrészt azt a követelést is magáévá tette, hogy a balkán-államok határai megváltozzanak, mert Oroszország balkáni szövetségesei győzelmet arattak az ottománok fölött.²

Miután a győzelem egyben a nemzeti felszabadulás eszméjének a diadalát jelentette, a monarchiának mindössze az volt a kívánsága, hogy az albánok se maradjanak idegen uralom alatt. Így jött létre Albánia.³

Az első balkánháború mérlege a szerb-orosz együttműködésnek és Szerbiának kétségtelen diadala volt.

macht.“ *Boghitschevitsch* id. m. 11. Berlin, 1929. 302. 1. — Párizs, 1912. december 8. Izvolszkij orosz nagykövet jelentése: „De mon côté, je m'efforce tous les jours influencer personnellement les journaux les plus importants de Paris, comme le *Temps* ... Je dois surtout signaler l'attitude du Temps, qui se distinguait, il y a quatre ans, par ses tendances austrophiles et dans les colonnes duquel, en ce moment, M. Tardieu combat avec énergie la politique autrichienne.“ — Párizs, 1912. december 13. Raffalovich A. jelentése az orosz miniszterelnökhöz: „J'ai trouvé M. Iswolsky extrêmement pessimiste, redoutant le pire. . . Dans ces conditions, l'ambassadeur est d avis ne pas marchander les 100.000 Francs, que M. Klotz veut avoir jusqu'à la fin du janvier. . . J'ai fait compliment à M. Iswolsky de l'attitude nouvelle du *Temps*: dans les dernières nouvelles (6-e page) j'ai rencontré des dépêches de Saint-Petersburg dictiées par lui.“ *Coivvrrset* e-rede: „Les trois ans de diplomatie secrète qui nous amenèrent à la guerre de 1914.“ Párizs, 1924. 121—22. 1.

1 Wien, 1912. október 5. Dumaine francia nagykövet az antant hatalmak vonatkozó jegyzékét átnyújtja Berchtold gróf közös külügyminiszternek.

2 London, 1912. november 9. A második ultimátum átnyújtása Lloyd-George angol miniszter beszédében. — A beszédre Tisza István gróf november 18-i aradi beszédében válaszolt.

3 Albánia felállításának körülményeiben kevés volt a magyar vonatkozás, de a magyar államot is érdekelte a bécsi külügyi hivatal külpolitikája és a csehek magatartása. Masaryk a balkáni szövetségesek diadala után, 1912. november 7-én már a török hatalom feloszlását jelentette be a delegációban és kijelentette, hogy Albánia nem államjogi, csak etnikai értelemben jöhet számításba. Erre a szerb külügyminiszter november 6-án a következő utasítást küldötte a budapesti szerb főkonzulnak: „Be nachrichtigen sie Kramarz, Botel Hungária: Der Ausgang zum Adriatischen Meer ist für Serbien unerlässlich, eine Zollunion mit Oesterreich Ungarn für jetzt untunlich und auf ein autonomes Albanien wird Serbien niemals eingehen können.“ *Boghitschewitsch* id. m. I. Berlin, 1928. — Kramarz november 7-én valóban felszólalt a delegációban, mire a szerb külügyminiszter 8-án következő utasítást küldötte a budapesti szerb főkonzulnak: „Uebermitteln sie Herrn Kramarz unsern heissen Dank für seine aufrichtige Verwendung für unsere gerechte Sache und wir hoffen, dass er die Arbeit in dieser Richtung fortsetzen wird.“ U. ott 252. 1. — Egyébként Berchtold gróf és a kettős monarchia magatartásáról *Steinitz E. Iovag*: Berchtolds Politik zu Beginn der Balkankrise 1912. Berliner Monatshefte IX. Berlin, 1931. 45—57., Berchtolds Politik während des ersten Balkankrieges. U. ott 229—48. 1., Berchtolds Politik während des Waffenstillstandes auf dem Balkan. U. ott 723—46. 1., Berchtolds albanische Politik. U. ott X. Berlin, 1932. 153—66. 1., Berchtolds Politik gegen den Balkanbuild. U. ott 331—44. 1., Berchtolds Politik während des zweiten Balkankrieges. U. ott 660—73. 1. *Helmreich E. C.*: Die tieferen Ursachen der Politik Berchtolds im Oktober 1912. U. ott 218—44. 1.

Berchtold gróf — mint a zágrábi *Nova Europa* írta — 1912 október második felében a „nemzetisége szerint cseh“ Redlichet küldötte Belgrádba, hogy a vámúnió iránt javaslatot tegyen, 1913. február elején pedig a prágai *Novi List* szerkesztőjét, a cseh Stepaneket, de Hartwig tanácsára Pasics mindkét javaslatot elutasította. Ha nem kívánta volna ezt az orosz követ, úgy kétségtelenül elfogadta volna.¹ Természetesen az elutasítás az osztrák centralistákat erősítette meg. Mikor Baernreither Szerbia sorsa felől Krobotin közös hadügyminisztert megkérdezte, Krobotin azt felelte, hogy Szerbiát anektálni fogják, az ennek ellenálló Magyarországgal együtt.^{1,2}

A balkánháború második következménye Románia megnyerése volt.

A román királyság 1883 óta szövetségese volt Ausztria-Magyarországnak; a szövetségi szerződést 1902-ben újította meg utoljára.

Conrad báró vezérkari főnök már 1912. decemberben jelent és arra kapott ígéretet, hogy orosz háború esetén Románia katonai segítséget nyújt a kettős monarchiának.^{3 4 5} Nyomban utána Mihajlovics Miklós nagyherceg jelent meg és II. Miklós cár nevében marsallbotot hozott Károly királynak. Távozása után az orosz követ az iránt érdeklődött, hogy osztrák-orosz háború esetén mit tenne Románia?¹

Risztics szerb követ Take Jonescunak egyik bizalmi emberétől azt hallotta, hogy Románia Szerbia mellé fog állani,⁶ amit röviddel azután Take Jonescu is megerősített.⁶

Ausztria és Oroszország egyszerre versenyeztek Románia barátságáért. A bécsi külügyminisztérium Riedl osztályfőnököt vámúnió érdekében küldötte Bukarestbe, Ferenc Ferdinánd pedig

¹ Nova Europa. Zágráb, 1928. március. Német fordításban: Die Kriegsschuldfrage VI. Berlin, 1928. 756—57. 1. Mikor Redlich olvasta, hogy a szerbek őt csehnek tartották, levelet írt a berlini folyóirat szerkesztőjének és magát csehországi németnek mondotta. U. ott VII. Berlin, 1929. 312. 1.

² Baernreither: „Auf meine Frage: „Was mit Serbien anfangen, wenn wir es erobert hätten?“ kam die gewöhnliche Antwort: dann müsse da unten ein dritter Staatskörper gebildet und das ganze Gebilde der Monarchie umgestaltet werden. Auf normalem Wege gehe es nicht, die Annexion Serbiens wird die unhaltbare Form des Dualismus sprongen. Auf meine Frage: „Was wird Ungarn dazu sagen?“ Die Antwort: „Fejérváry hat die Proklamation fertig gehabt (1905). Man hat damals nur nicht den Mut gehabt, bis zum Ende gehen. Man wird das allgemeine Stimmrecht proklamieren und das so gewählte Parlament wird alles genehmigen . . . Das Echo dee Kriegsministers ist natürlich sein Praesidialchef Oberst Boog. Er redet ganz gleich. Als ich ihn fragte, ob man in dieser ganzen Rechnung nicht berücksichtigen müsse, dass der Kaiser einen Eid auf die ungarische Verfassung geleistet habe, antwortete er einfach: das ist eine Sentimentalität.“ — Friedjung H. id. m., 1913. január 31.

³ Conrad id. m. II. Wien, 1922. 357. és köv. 11.

⁴ Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXX. Berlin, 1925. 585. 1.

⁵ Bukarest, 1912. december 21. Boghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 273. 1.

⁶ Bukarest, 1912. december 27. U. ott 279. 1.

Marghilomant Becsbe hívta meg.¹ Ugyanakkor az orosz Sebeko a Balkán Szövetség oldalára hívta Maioreseut¹ ² és Popoviei Aurél ekkor írta meg azt a cikkét, melyben 6 millió magyar ellenében 14 millió románt kínált fel Ferenc Ferdinándnak.³

4. A második balkánháború és a második Balkán Szövetség, 1913. — Miután a nagyhatalmak londoni reünioja 1912. decemberben Albánia függetlenítése és egy külön albán állam felállítása mellett határozott, Szerbiának és Görögországnak ki kellett ürteniük az albán területet, amiben *Hartwig és Szaszonov a szláv politika kudarccát látták*.

Egy új politikai kombináció jelei mutatkoztak, melyeket 1913 újév napjától bizonyítanak a diplomáciai ügyiratok. Ezen a napon kérdezte Poincaré francia miniszterelnök a Párizson átutazó Take Jonescutól azt, hogy osztrák-országi háború esetén Románia kinek az oldalára fog állani, mire az sejtetni engedte, hogy Románia hajlandó lesz szembefordulni saját szövetségeseivel. A második *Balkán Szövetség* tehát az Albánia kiürítése folytán megrövidült szerb és görög királyságokból és az orosz kormány útján megnyerendő román királyságból volt megalkotandó — Bulgária rovására, mert az Szerbiát és Görögországot nem volt hajlandó a maga szerzeményeiből kártalanítani. A szerb és görög kormányok ugyanis az 1912-i osztozkodási szerződés revízióját követelték, aminek Bulgária ellene szegült és így került szembe az 1913 elején kialakult szövetséggel, amelyhez az orosz kormány Romániát a bolgár Szilisztria odaigéréssel nyerte meg.

A vezetőszerp az új kombináció megalkotásában Hartwigot illette meg, aki ekkor már a szerbek szerint is korlátlan vezetője volt a szerb külpolitikának.⁴ Hartwig és Szaszonov minden áron együtt akarták tartani a szerb-bolgár szövetséget, de Pasics kormánya hallani sem akart a megállapodások megtartásáról, mögötte pedig az 1903-i katonai párt erősödött meg, amely Bulgária terhére követelte a szerb igények kielégítését.⁵

¹ Marghiloman id. m. I. Bukarest, 1927. 133. 1. Riedl küldetéséről Baernreithrr: „Unser Gesandter gab in Bukarest im selben Moment offiziell die Versicherung, dass von Wien aus jetzt keine Initiative in handelspolitischer Hinsicht ergriffen werden wird, als Sektionschef Riedl, ohne dass Fürstenberg etwas davon wusste, in Bukarest ankam, um über eine Zollunion zu verhandeln. Davon könne aber nach der Meinung Fürstenbergs keine Rede sein.“ Friedjung. Baernreither stb. 188. 1.

² Bittner. Pribram. Srbik és Uebtrberger id. m. V. Wien, 1930 111. 1.

³ Popovici A.: Magyarok és Rumánok. Oesterreichische Rundschau XXVI. Wien, 1911. 409. 1.

⁴ Descos belgrádi francia követ jelentései szerint „Hartwig porte la plus grande responsabilité en ce qui concerne la Serbie.“ — „Hartwig est le véritable souverain de la terre slave, dont il a pris possession, comme chef déclaré de la croisade; (la Serbie) est devenue la Russie même.“ Bolgrád, 1912. október 23 és 30. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 4. Párizs, 1932. 216, 234. 1.

⁵ „Les milieux militaires sont disciplinés par la conjuration de 1903 et par l'organisation de la narodna odbrana, c'est-à-dire par deux organisations panslavistes, qui les mettent entre les mains de la légation de Russie.“ Belgrád, 1912. december 25. U. ott III. 5. Párizs, 1933. 149. 1.

A szerb külpolitika merevségét 1915-ben Sir Edward Grey angol külügyi államtitkár állapította meg és ezt az eljárást tartotta a világháború okának is.¹

Súlyosabbá tette a helyzetet az, hogy Románia Szilisztria birtokára jelentette be igényeit és a szövetségeseitől szorongatott Bulgária ellen fordult. Az orosz kormánytól beígért kormányváltás ugyan nem történt meg, de Bulgária látván azt, hogy Románia úgy a hármasszövetség, mint a hármas antant részéről támogatásban részesül, január 25-én hajlandónak mutatkozott némi területi engedményekre.¹ ² Az ügy sürgőssé lett, mert Sándor szerb trónörökös 23-án Szalonikiba látogatott és Konstantin görög trónörökössel egy szerb-görög szövetségnek rakták le alapjait. Hogy ez a hír Szófiában milyen hatást gyakorolt, azt mi sem mutatta inkább, minthogy 23-án Spalaikovics követ Pasicstól sürgős engedményeket kért, mert osztrák háború esetén Szerbiának Bulgária támogatására szüksége lesz.³ Ebből a jelentésből kitűnt, hogy egyrészt az 1912. októberben, a török háború kitörésekor, a Száva mentében történt határincidensek egy a monarchia ellen intézendő támadás jelei voltak,⁴ másrészt pedig, hogy a szerb-orosz körök a monarchia megtámadására való tekintettel komolyan féltek attól, hogy Bulgária Szerbia ellenében Bécshez csatlakozik. Bulgáriának későbbi hadbavonulása tehát nem pusztán Bécs érdeme volt, hanem első sorban abban az elbánásban gyökerezett, amelyben a szerb katonai körök részesítették, amelyek Albánia elvesztése folytán a területi kárpótlást abban a Bulgáriában keresték, amely a török haderőt önfeláldozó erővel feltartóztatta és ezzel a szerb-görög győzelmeket megkönnyítette és a harcokban súlyos veszteségeket szenvedve annyira meggyengült, hogy szomszédai koncentrikus nyomásának már alig tudott ellenállni. Danev bolgár miniszterelnök 29-én Szilisztria erődíneke lebontását

¹ London, 1915. június 24. Sir Edward Grey Des Graz nisi brit követhoz: „Sir K. Pagets Depeschen Nr. 85 und 91, vom 11. und 21. November 1912, werfen ein interessantes Licht auf spätere Geschehnisse. Die erwähnten Depeschen schlossen mit der Voraussage, dass es der feste Entschluss der serbischen Regierung sei, falls die Entente machte Serbien nicht den Besitz eines Hafens an der Adria sicherten, eine Politik „offener Feindschaft gegen Oesterreich Ungarn zu beginnen, dessen slawische Bevölkerung es sich bemühen wird, aufsässig zu machen, und dass es in jeder denkbaren Weise beunruhigen wird.“ Serbien hat diesen Entschluss buchstäblich ausgeführt, und aus der so geschaffenen Spannung ist der gegenwärtige Krieg entstanden.“ Pokrowski-Iloetzsch id. m. VIII. 1. Berlin, 1936. 228. 1.

² Az 1913. január 25-i román bolgár megállapodást közölte a Jahrbuch des Volkerrechts. II. Berlin, 1914. 98—99. 1.

³ „Da Serbien die Hilfe Bulgariens brauchen werde, wenn es um Bosnien und die Herzegowina mit Oesterreich Krieg führen wird, so sollte Serbien an Bulgarien jene Gebiete abtreten, die ihm (Serbien) nicht vertragsmässig zugeteilt sind“ (Boghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 290. 1.).

⁴ Zagreb, 1912. október 8 és 12., 4572. és 4489. számok. M. E. 1912. október 17 és 18., 6138. és 6180 számok. Belgrád, 1912. október 30 és december 18. Descos francia követ jelentései. Documents Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 4 és 5. Párizs, 1932—3.

ígérte meg Take Joneseunak,¹ mikor pedig a román kormány követelései mellett változatlanul megmaradt, Szaszonovhoz folyamodott.

Románia ekkor már közelebb állott Szerbiához és Oroszországhoz, mint szövetségeseihez, akikkel 1913. február 5-én még egyszer — 1920. július 8-ig terjedő hatállyal — megújította szövetségi szerződését.^{1 2 3} A szlávokkal együtt dolgozó Steed Wickham Henriket, a londoni *Times* bécsi tudósítóját ekkor már a bécsi román követség attaséja, Moroianu kalauzolta végig Erdélyen, amelyre Románia éppen a szlávok segítségével pályázott.⁴ Románia tehát Szerbiához hasonlóképpen attól tartott, hogy nem fordulhat nyugodtan a monarchia ellen akkor, ha mögötte Bulgária ereje meg nem gyengül. Hogy Szaszonov ekkor már Szerbiát és Romániát együtt akarta Ausztria-Magyarország ellen fordítani, azt elárulta május 6-án Hartwighoz intézett távirata, melyben Szerbiát Bulgáriától a monarchia ellen állította harcba,⁵ másrészt a május 9-i pétervári jegyzőkönyv, amely Szilisztriát Bulgáriától elvette és Romániának adta,⁶ Néhány nappal azután újból figyelmeztette a pétervári szerb követet, hogy hazája sok területet fog kapni a monarchiától,⁷ amiről a monarchia semmit sem tudott. Igaza volt tehát a szófiai francia követnek akkor, amikor mindezekért a felelősséget a szerb kormánykörökre hárította át.⁸ Csak utólag derült ki, hogy még nagyobb felelősség terhelték Szaszonovot, aki Romániát Szerbia mellé vonta és a két államot Ausztria-Magyarország egyes területeinek orosz segítséggel való megtámadására biztatta fel.⁸ Ezek a mozzanatok vezettek a második balkánháborúhoz, melynek első fejezetét a szerb és görög csapatoknak Albániából Macedóniába való indítása képezte, mire a bolgár haderőt is oda irányították. Június 1-én

¹ Az 1913. január 29-i londoni jegyzőkönyvet közölte a *Jahrbuch des Völkerrechts*. 11. Berlin, 1914. 100—2. 1.

² Közölte Pribram id. m. 145—50 1. A román kormány szövetségét a monarchiával február 5-én, a német osztrák-magyar szövetséggel február 26-án. Itáliával pedig március 5-én újította meg

³ Moroianu id. m. 192—96. 1.

⁴ Pétervár, 1913. február 13. Popovics szerb követ jelentése. Boghitschewitsch id. m. 1. Berlin, 1928. 299. 1. — A román beavatkozásról Eliade PompHiu cikke a *Correspondant* párizsi napilap 1913. március 5-i számában.

⁵ „Serbien hat erst das erste Stadium seines historischen Weges durchlaufen, und zur Erreichung seines Zieles muss es noch einen furchtbaren Kampf aushalten, bei dem seine ganze Existenz in Frage gestellt werden kann. Serbiens verheissenes Land liegt im Gebiete des heutigen Oesterreich-Ungarns und nicht dort, wohin es jetzt strebt, und wo auf seinem Wege die Bulgaren stehen.“ Boghit sehe witsch id. m. II. Berlin, 1929. 409. 1.

⁶ Közölve *Jahrbuch des Völkerrechts*. II. Berlin, 1914. 122—24. 1. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914*. III. 6. Párizs, 1933. 590—91. 1.

⁷ Boghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 331. 1. „Wiederum sagte mir Sasonow, dass wir für künftige Zeiten arbeiten müssen, da wir viel Land von Oesterreich-Ungarn bekommen werden.“

⁸ Szófia, 1913. június 10. Panafieu francia követ jelentése. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914*. III. 7. Párizs, 1934. 82. 1.

Szalonikiban támadó szövetség jött létre Szerbia és Görögország között.¹ Veniselos görög miniszterelnök csak Bulgária ellen kívánt szövetségzni, a szerbek azonban a görögöktől követelt balkáni szövetségtől („*une alliance uniquement balkanique*“) általános szövetségi szerződést követeltek bármilyen harmadik hatalom ellen (*Article V. contre toute attaque d'une tierce puissance*), amit Veniselos csak hosszú tárgyalás után fogadott el. A különbség nem volt lényegtelen, mert ez utóbbi szerződés Szerbiának a monarchia ellen is fedezetet nyújtott² és a világháború kitörésekor arra kötelezte, hogy Szerbia hátvédét alkossa. Berchtold gróf közös külügyminiszter abban a nézetben volt, hogy ezek után Bulgáriának a szövetséges Romániával kell megegyeznie, Szaszonov pedig Szerbiát Bulgáriával való megegyezésre szólította. A megindult csapatmozdulatokat azonban hadműveletek követték, amelyekbe Románia is bekapcsolódott. Veniselos Romániához fordult, ahonnan Take Ionescu 15-én azt válaszolta neki, hogy Bulgáriát az összes követelések elfogadására fogják kényszeríteni.³ Ha hozzátesszük azt, hogy Szaszonov 26-án Romániát mozgósításra szólította, minekfolytán 28-án Bukarestben el is rendelték a mozgósítást, akkor aligha lehet annyira meglepőnek tartani a bolgár katonai és kormánykörök azt az elhatározását, hogy az általános támadást megelőzendők, 28-án éjjel megkezdték a hadműveleteket.

A fenti részletek elmondására főleg azért volt szükség, hogy megállapítható legyen az, hogy a második balkánháború tisztán balkáni okokból tört ki. Oroszország formailag mindeddig semleges magatartást tanúsított, bár az a körülmény, hogy június 25-én Nekljudov szófiai orosz követhez intézett utasításában Bulgáriát a szláv ügy elárulásával vádolta meg,⁴ állásfoglalásnak volt minősíthető. Ezzel szemben Berchtold grófnak május 28-án Tarnowsky gróf szófiai osztrák-magyar követhez intézett utasítása Bulgáriát saját érdekében utasította Romániához, holott ezt áldozatnak lehetett minősíteni, mert a monarchia Szilisztria átengedését maga is javasolta.⁵

A legmondosabb kutatás is alig tudná igazolni tehát azt a feltevést, hogy a második balkánháborúnak Tisza István magyar miniszterelnöknek 1913. június 19-én a magyar képviselőházban elmondott beszéde volt az oka.⁶ Még abban az esetben is, ha Tisza

1 Közölve: *Le livre blanc grec, 1913—1917*. Párizs, 1918. 7—25. 1.

2 A vonatkozó tárgyalásokról a vonatkozó publicisztikai irodalom nyújt felvilágosítást. Különösen *Price W. C.*: *The Balkan cockpit. The political and military history of the Balkan Wars in Macedónia*. London, 1914.

3 „d'imposer á la Bulgarie la paix et l'équilibre de la péninsule balkanique.“ *Djuvara T. G.*: *Cent projets de partage de la Turquie*. Párizs, 1914. 576. 1.

4 *Revue politique internationale*. Párizs, 1914. I. 404. 1. Pétervár, 1913. június 25. Szaszonov utasítása Nekljudov szófiai orosz követhez. — *Balkanicus* (Protics Sztóján): *The aspirations of Bulgaria*. London, 1915. 61—62. 1.

5 Wien, 1913. május 28. Berchtold gróf Tarnowsky grófhhoz. *Bitnrr, Pribram. Uchersberger* id. m. VI. Wien, 1930. 543—45. 1.

6 *Schmitt E. Bernadotti* megállapítása (id. m. I. New-York, 1930. 119, 157. 1.) általánosságokra vonatkozik, melyeknek semmi bizonyító erejük nincsen.

nyíltan háborúra biztatta volna Bulgáriát, ami tőle teljesen távol állott, szükséges lett volna e háború kitöréséhez az, hogy azt a szembenálló felek akarják, amihez viszont a magyar kormánynak semmiféle beavatkozásra nem volt szüksége. A kritikai történetírás tényekkel számol és eseményekkel foglalkozik, ezek viszont azt mutatják, hogy Tisza beszédének időpontja és nem tartalma volt az, amely a balkáni mérkőzés idején az egész figyelmet magára vonta.

Hogy Tisza gróf a külügyi kérdésekről a parlamentben nyilatkozni kívánt, annak indokát semmi különös dologban nem kell keresnünk, mert egyrészt a magyar miniszterelnöknek ahhoz kellő joga volt, másrészt ugyanilyen jog illette meg a szuverén magyar parlamentet is aziránt, hogy a nemzetközi helyzetről a felelős kormány útján tájékoztatást szerezzen. Tisza különös gondot fordított arra, hogy a magyar parlamentnek ez a joga el ne évüljön a miatt, hogy abban a külügyi kérdésekről nem nyilatkoznak, bár egészen bizonyos, hogy ha tudta volna, hogy ezzel a beszédével milyen felelősséget von magára és a magyar kormányzatra, úgy azt aligha tartotta volna meg.

A beszéd körülményei azért voltak súlyosak, mert ugyanakkor, amikor Szaszonov Szerbia, Románia és Görögország mögé állva Bulgária ellen fordult, sőt még a török hatalomnak is elnézte azt, hogy a bolgároktól Drinápolyt visszavegye, Berchtold gróf a bolgár kormányt Romániával való kiegyezésre szólította. Nyilvánvalóan abban a feltevésben tette azt, hogy Románia szövetségese volt a monarchiának, szövetséglevelét röviddel azelőtt újíttotta meg, a bécsi katonai és kormánykörök pedig számításait Romániára építették. Abban a feltevésben voltak tehát, hogy Bulgária mellé állva hatálytalanítják az orosz kormánytól megalkotott balkáni kombinációt, amellyel a monarchia szembekerült és amelytől a saját biztonságát féltette. Tisza felfogása ettől eltérőleg abban volt megállapítható, hogy Szerbia és Románia megnyerése az orosz támadás kivédését fogja jelenteni, minélfogva ő éppen olyan kevésbé volt Szerbia, mint Bulgária ellen, de éppen olyan mértékben féltette a monarchia és a magyar állam biztonságát Romániától, mint Szerbiától.

Amikor Berchtold gróf arról értesült, hogy Tisza gróf a magyar parlamentben a külügyi helyzetről nyilatkozni kíván, a vonatkozó források szerint ő maga látta el információval, ami nem is volt másként elképzelhető, mert a kiülgyeket nem a magyar miniszterelnök intézte és mert külügyi kérdésekben a közös külügyminiszter megkérdezése nélkül nem nyilatkozhatott.

Itt tehát a felfogások megoszolhatnak abban az irányban, hogy mit várt a beszédétől a külügyminiszter és mit mondott a magyar miniszterelnök. Berchtold gróf másnap, 1913. június 20 án, azt táviratozta Pétervárra, hogy Tisza beszédében ő maga Miklós cárnak június 8-án a balkáni kormányokhoz intézett táviratában beavatkozást látott és az ellen kívánt állást foglalni.¹ Viszont Conrad

¹ Az 1913. június 8-i orosz táviratot (közölve *Conrad* id. m. III. Wien, 1922 3510—51. 1.) súlyosbította Oroszországnak az az eljárása, hogy a balkáni kormányok elnö-

vezérkari főnök ezt az utasítást azzal egészítette ki, hogy véleménye szerint a szerb-bolgár háború csak idő kérdése volt, abban tehát a közös külügyminiszternek állást kellett foglalnia.¹ A magyar miniszterelnök megkérdezéséről és a magyar kormány esetleges állásfoglalásáról nem volt szó. Itt tehát nyilvánvalóan két különböző akcióról van szó: a magyar miniszterelnöktől tervezett és a valóságban tett általános jellegű nyilatkozatról és a közös külügyminiszternek arról az eljárásáról, hogy a balkánállamoknak Pétervárra való meghívását — „das für uns inacceptable Prinzip eines russischen Vorzugs- und Schutzrechtes am Balkan“ — meghiúsítsa. Mindezek után az a kérdés marad csupán hátra, hogy vajjon Tisza beszédében milyen határig ment el az általánosításban és nem ad ott-e valóban okot az orosz kormánynak a nehezitelésre.

A vezérkar főnökének mindenesetre világos tervei voltak,² az ő hatása látszott meg Berchtold grófnak július 20-án a német nagykövet részére adott abban a közlésében is, hogy amikor az orosz befolyást elutasítja, szerb győzelem esetére fenntartja magának a

keit Pétervárra hívta meg. Pasic szerb miniszterelnök a meghívást Hartwig útján nyomban elfogadta. (Belgrád, 1913. június 16. Szaszonov jegyzékei.) *Revue politique Internationale*. Párizs, 1914. I. 402. l., Danev bolgár miniszterelnök azonban a megáláztatástól félve 19 én elutasította, és a június 22-i várnai koronatanács a háború mellett határozott. Erre Szaszonov azt felelte, hogy a bolgár kormány osztrák befolyás alatt dolgozik — „*Vous agissez sous l'influence de l'Autriche*“ — és a szláv ügyeket elárulta — „*trahison de la cause si ave*“ — ami neki alkalmat adott arra, hogy most már nyíltan is Szerbia oldalára álljon. Pétervár, 1913. június 25. Szaszonov Nekljudov szófiai orosz követhez. *Revue politique internationale*. Párizs, 1914. I. 404. l. — Oroszország tehát július 25 én Bulgáriát elejtette, sőt az 1902 óta megkötött valamennyi megállapodást felmondotta, 26 án pedig Romániát Bulgária ellen mozgósításra szólította. Erre Románia 28-án a szerb-görög szövetséghez csatlakozott, éjjel pedig kezdetét vette a bolgár offenzíva.

¹ Conrad tábornok beszélgetése Berchtold gróffal június 21-én. *Conrad* id. m. III. Wien, 1922. 353—55. l.

² Conrad június 9-i beszéde Krobotin közös hadügyminiszterrel: „Ich vermute, dass der Krieg zwischen Bulgarien und Serbien ausbricht, und die Monarchie dazu Stellung nehmen muss. Eines von beiden: entweder mit Serbien oder mit Bulgarien. Wenn mit Bulgarien, dann heisst es die Verständigung mit Rumänien erzielen, in Serbien einmarschieren und die grosse Frage lösen.“ U. ott 349. l. — Június 10-i levele Potiorek tábornaghoz: „Ich vertrete nach wie vor dem Minister des Aeussern gegenüber die dringende Notwendigkeit, den voraussichtlichen kriegerischen Konflikt zwischen Serbien und Bulgarien zur gründlichen Lösung der serbischen Frage auszunützen, d. h. falls Serbien sich nicht durch *Einverleibung* in den Staatenverband der Monarchie dauernd und verlässlich an diese anschliesst, gegen Serbien zu mobilisieren und kriegerisch vorzugehen, um das dargelegte Ziel gewaltsam zu erreichen.“ U. ott 376. l. — Wien, 1913. június 20. Berchtold gróf a pétervári nagykövetséghez: „Die Sonderaktion Russlands (eine Sonderaktion im Wege des an die Könige Ferdinand und Peter gerichteten Telegrammes und der nachherigen Einladung an die Balkanstaaten zu einer Conferenz in Petersburg) hat zu der bekannten Rede des ungarischen Ministerpräsidenten Anlass gegeben, worin *unsere Stellungnahme* zu der Carendepesche zum Ausdruck gekommen ist.“ *Bitner. Příbram. Uebersberger* id. m. VI. Wien, 1930. 685. l. Berchtold gróf tehát bevallotta, hogy a beszédet a maga álláspontjának kifejezésére használta fel.

beavatkozás jogát.¹ Ez a hangulat volt tehát az, amelyben a hatalmak voltaképpen a bécsi elgondolást és nem Tisza beszédét értelmezték, illetőleg Tisza általános jellegű nyilatkozatát a bécsi elgondolás keretébe illesztették. Szaszonov tehát nem anyagot, csak alkalmat kapott arra, hogy a monarchiát támadás szándékával vádolja meg és bűnbakul a magyar miniszterelnököt állítsa oda.

Ha Berchtold gróf azt hitte, hogy Tisza gróf a közös külügyminiszter és a vezérkari főnök felfogását adta vissza, akkor súlyosan tévedett, mert Tisza ellene volt a Szerbiával való fegyveres leszámolásnak és ha ezt beszédében nem mondotta meg, az nyilvánvalóan azért történt, mert Berchtold gróf sem így állította be előtte a dolgot, csak maga informálta így a külföldi kormányokat. Ez két különböző dolog. Berchtold eljárását még súlyosbítani látszik az, hogy amikor Tisza beszédét a csehek a delegációkban 1914. május

26-án szóba hozták, akkor azt a választ adta, hogy Tisza beszédét a külügyminiszter megkérdezése nélkül tartotta meg, abban azonban semmit sem mondott, ami nem egyezett volna meg a monarchia balkánpolitikájának alapelveivel.

Tisza beszédénél a tragédiát a körülmények okozták. Nem szólni arról, hogy Berchtold gróffal ellentétes állásponton volt, Oroszországgal is szembekerült, mert Szaszonovnak a támadáshoz ürügyet szolgáltatott. Figyelembe kell vennünk azonban azt, hogy beszéde idején 1. Szerbia és Görögország között már támadó szövetség állott fenn Bulgária ellen, annak célja pedig az osztozkodási szerződésnek fegyveres erővel való revíziója volt; 2. hogy a bolgár katonai és kormánykörök a háborút elkerülhetetlennek tartották és a preventív háború tervével foglalkoztak; 3. hogy szerb győzelem esetén a monarchia katonai körei szintén készen voltak a fegyveres beavatkozásra; 4. hogy Tisza mindenféle beavatkozással szemben a balkáni népek szabad fejlődése mellett foglalt állást; 5. hogy beszédének értelme sehol sem árult el azonos érdeket vagy felfogást a beavatkozás gondolatával; 6. hogy ha Oroszország ellenében Bulgáriát kívánta volna diadalra segíteni, akkor Berchtold gróf és Conrad mellé kellett volna állania, holott velük szemben állott, pedig sejtette azt, hogy Románia is Oroszország oldalára áll és Bulgáriát háború esetén összetörik, ő azonban a háború kitörését el kívánta hátrítani.

Ezzel szemben forrásszerűen megállapítható az, hogy 1. Tisza Bulgáriát a szövetséges Románia ellenőrzése alá kívánta helyezni; 2. hogy a balkáni kérdésben Oroszországgal együtt kívánt haladni; 3. hogy Bulgária és Románia megbékítésével a két balkánállamot egymással kívánta lekötni és egyensúlyba hozni, tehát a Balkán békéjét a balkánállamok útján kívánta biztosítani; 4. hogy Bécsben Bulgáriát nem Románia lekötésére, hanem Szerbia beolvasztására

¹ Wien, 1913. június 20. Tschirschky német nagykövet jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXV. Berlin, 1926. 52—54. 1. — V. ö. Tamowsky gróf két jelentését, amelyek sejtetni engedik, hogy Berchtold gróf miért állott Bulgária oldalára. Szófia, 1913. június 28. Bittner. Pribram. Uebersberger id. m. VI. Wien, 1930. 670—72. 1.

kívánták értékesíteni, aminek Tisza elvi ellensége volt; 5. hogy ugyanakkor a román királyság a bécsi remények ellenére Szerbia és Oroszország oldalára állott, amitől Tisza állandóan félt; 6. hogy mindezek a szerb háborús tervekkel Tiszát vádolták meg. A nélkül, hogy valaki egyáltalában megvizsgálta volna, hogy Tisza mit tett és mit akart, mert az ellene felhozott vádat egyben a trianoni békeszerződés igazolásának tekintették.

Ezzel ellentétben az is megállapítható, hogy ezt a vádat Szaszonov orosz külügyminiszter emelte Tisza ellen.

Szaszonov nem palástolta el örömét a fölött, hogy Tisza gróf a balkáni szövvényekbe nyúlt és a látszat szerint mindazért magára vette a felelősséget, amit az orosz kormány tett és tenni akart. Már június 25-én azt mondta Sir G. W. Buchanan pétervári brit nagykövetnek, hogy Tisza Berchtold gróf szócsove volt, aki a *divide et impera* jelében megosztani és uralni szeretné a balkáni nemzeteket.¹ Nyomában új tiltakozások hangzottak el Bécs ellen,² ami azt

1 Pétervár, 1913. június 25 és 26. Buchanan W. György brit nagykövet jelentései. *Googh-Tempirley* id. m. IX. 2. London, 1934. 866—68., 871. 1.

2 Wien, 1913. június 23. Dumaine bécsi francia nagykövet jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 7. Párizs, 1934. 207—12. 1. — A jelentés szerint Tisza maga jött Bécsbe, hogy beszédének tartalmát Berchtold gróffal megbeszélje, ki még a beszéd előtt is juttatott neki anyagot (il était venu personnellement se concerter ici avec le comte Berchtold, et, la veille du jour où il prenait la parole, un des chefs de section du ministère, le comte Szápárv, lui avait, été dépêché pour le renseigner sur le dernier état de la situation) Dumaine a beszéd nehézményezett részét a következőképen adta vissza: „Notre intérêt est, en premier ligne, d'assurer l'indépendance réelle des Etats balkaniques. Je ne saurais assez le répéter, car c'est la, pour ainsi dire, l'alpha et l'omega de notre politique dans la Péninsule. C'est en nous dirigeant d'après cette aiguille aimantée que nous pourrions garantir le mieux nos intérêts. — Ce point de vue nous a guidés dans le passé et nous guidera également dans l'avenir. C'est donc aussi de ce point de vue que nous partons pour aborder la phase très intéressante de la solution du problème balkanique que font dérouler devant les yeux de l'observateur les événements de ces dernières semaines et de ces derniers jours. Par suite de la conclusion de la paix avec la Turquie, le problème balkanique est maintenant entré dans le stade du partage. Les Etats victorieux doivent chercher à s'entendre sur l'attribution des territoires conquis. Cette question a suscité parmi les alliés des divergences aiguës qui paraissent même faire naître le danger d'une guerre et qui suscitent les plus graves préoccupations chez tous ceux qui sont à la fois les amis de la paix et ceux des peuples vainqueurs. — C'est dans ces conditions qu'est intervenue, vis-à-vis de la Serbie et de la Bulgarie, une action séparée de la Russie, qui a éveillé la plus sérieuse attention de l'opinion publique et qui a donné lieu à des interprétations vis-à-vis desquelles nous considérons de notre devoir de préciser notre point de vue de la façon la plus nette. — La base de notre raisonnement est naturellement le fait que les Etats balkaniques sont réellement des Etats indépendants. En cette qualité, ils sont en droit d'avoir recours aux procédés les plus divers pour résoudre les questions litigieuses en suspens. Ils peuvent choisir la guerre et nous regretterions qu'ils dussent le faire, mais ils en auraient le droit. Ils peuvent, par contre, préférer la solution pacifique et, dans ce but, faire un choix entre divers modalités. Ils peuvent avoir recours à l'entente directe, à l'arbitrage ou à la médiation, mais il va de soi que ces modalités, notamment l'arbitrage et la médiation, ne sauraient fonctionner que dans le cadre d'une pleine liberté de décisions correspondant à l'indépendance des Etats balkaniques.“ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 7. Párizs, 1934. 211. 1. — Párizs, 1913. június 26. Izvolszkij

mutatta, hogy Szaszonov már a balkánháború kitörése előtt a támadások lavináját indította Bécs felé, hogy a felelősséget a monarchiára hárítsa át, magától pedig elterelje. Azt elhallgatta, hogy nyilatkozata előtt megjelent nála Bobcsev pétervári bolgár követ, aki kormánya nevében közölte vele, hogy Bulgária jelenleg is az 1912-i osztozkodási szerződés alapján áll és hogy más alapon nem fogadhatja el a cár döntőbíróóságát. Erre Szaszonov közölte vele, hogy nyilatkozatát hadüzenetnek veszi, az 1902-i orosz-bolgár szövetséget, melyben Bulgáriának a Hármasszövetséghez tartozó Románia támadása esetére katonai védelmet ígért, felbontja és Bulgáriát zsákmányul dobja oda Szerbia, Görögország és Románia elé,¹ amelyeknek orosz vezetés alatt való egyesülésével tehát tisztában volt. E szerint Szaszonov Bulgáriával szemben fegyveres erővel csikarta ki az

1912- i szerb-bolgár szerződés revízióját, amelyben ő maga nem is volt szerződő fél. A beállott fordulatért azonban a felelősséget a monarchiára és Tiszára hárította át.² Holott a bolgár-szerb háború, amint azt Szaszonov igen jól tudta, — abból keletkezett, hogy Szerbia vonakodott Istip és Kocsana kerületeket Bulgáriának visszatéríteni. Maga Oroszország is kívánta ezt, a szerb kormány azonban az orosz védőséget és az ezzel járó összes előnyöket Szerbia számára kívánta biztosítani.³

Mindezek ellenére azonban tagadhatatlan, hogy Tisza beszéde az orosz hivatalos körökben bombaként hatott. Mivel pedig semmi okunk sincsen hinni azt, nem is tartjuk valószínűnek, hogy Tisza nem érezte volna át azt, amit mondott, fel kell tételeznünk, hogy nem vette észre azt, amit Pétervárott észrevették, hogy a Tisza által

orosz nagykövet a francia külügyminisztériumban bemutatja Szaszonovnak Benekendorff gróf londoni orosz nagykövethoz intézett táviratát: „L'attitude de la Bulgarie est, sans nul doute, inspirée en grande partie par l'espoir d'un soutien de l'Autriche. Différents indices et, entre autres, le discours du comte Tisza nous continuent dans cette impression.“ U. ott £34. 1. — Berchtold gróf június 20 án Thurn gróf pétervári nagykövethoz intézett táviratában azt mondotta, hogy a beszéd a közös külügyminiszter álláspontját fejtette ki, Giers bécsi orosz nagykövethoz azonban, Dumaine június 22-i jelentése szerint a beszéd fontosságát leszállítani törekedett. U. ott £09. 1.

1 Szaszonov „considers this step tantamount to déclaration of war, told the Bulgárián Minister that Bulgária was betraying Slav cause, and that Russia consequently denounced Treaty of 1902. under which she undertook to come to the assistance of Bulgária in the event of her being attacked by Rumania.“ *Gooch-Temperley* id. m. IX. 2. London, 1934. 866. 1. — Izvolszkij a háborús megoldás mellett foglalt állást: „Falls alles mit einem leichten Aderlass der Verbündeten ausgehen sollte, so wird dies am Ende der beste Ausgang sein.“ Tárisz, 1925. július 3. Izvolszkij Szaszonovhoz. *Sítévé* id. m. III. Berlin, 1925. 192. 1.

2 Párizs, 1913. június 26. Izvolszkij bejelentése a francia külügyminisztériumban. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914.* III 7. Párizs, 1934. 234. 1.

3 Belgrád, 1914. február 3. Descos francia követ jelentése. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914.* III. 9. Párizs, 1936. 265. 1. Párizsban Descos január 26-i hasonló tartalmú jelentésére a Quai d'Orsay-n a következő megjegyzést írták: „C'est une intrigue bulgare pour obtenir de la Serbie Ichtip et Kotchana.“ U. ott 187. 1. Szófia, 1914. február 11. Panafieu francia követ jelentése szerint Bulgáriában mindenki megjegyzést óhajtott Szerbiával. U. ott 356—57. 1.

önként elmondott és a Bécsből kapott anyag között valami árnyalati különbség van. Ezt abból kell következtetnünk, hogy Szaszonov Tiszával együtt, sőt inkább a Tisza mögött felfedezni vélt Berchtold grófra haragudott meg és Berchtoldnál tiltakozott a beszéd ellen.¹

Tisza beszédében Romániáról nem emlékezett meg, bár ebben az irányban erős aggodalmi voltak aziránt, hogy Bukarestben az orosz befolyás lesz irányadóvá. Annál inkább, mert Szilisztriát a románok az orosz kormány elnöklete alatt álló pétervári reüniótól kapták meg. Hogy Szaszonov is tudatában volt ennek, az kitűnik abból, hogy Tisza beszéde után nyomban magához hívatta Románia követét, Maioresu miniszterelnök azonban egyelőre tartózkodólag viselkedett, bár a román minisztertanács nyomban azután már a mozgósítással számolt.² Blondel francia követ Maioresu tartózkodását látva, már akkor a liberális ellenzék vezérével, Bratianuval tartott fenn összeköttetést, annak hatalomra kerülésétől tehát Romániának Szerbiához való csatlakozását remélték. Bratianu maga mondogta el a párizsi békekonferencián, hogy Szerbia kérésére avatkozott be a világháborúba.³ Miután erre Maioresu nem volt hajlandó, Szaszonov július 28-án Delcassé francia nagykövet előtt akként állította be a helyzetet, hogy Ausztria kívánja kezét Bukarestre rátenni, míg a román nép Erdély felé tekint.⁴ Ami a források alapján nem pusztán azzal volt egyértelmű, hogy Szaszonov Bécsnek Romániára épített számításait megghiúsítani törekedett, hanem azzal is, hogy az osztrák centralistáknak Romániára épített számításait azzal kívánta ellensúlyozni, hogy Ausztrián bosszút állva, Erdélyt Magyarországtól elszakítja, tehát Ausztria politikai terveit a magyar államot kívánja sújtani. Bratianu, aki már akkor orosz vizeken evezett, már 1913-ban figyelmeztette Waldburg gróf bukaresti német ügyvivőt, hogy Románia Magyarország miatt nem mehet együtt a németekkel,⁶ amit a valóságban akként kell értelmeznünk, hogy

1 Wien, 1913. július 4. Sir Francis Cartwright brit nagykövet jelentése: „It appears that Count Tisza's recent speech on foreign affairs has caused great annoyance to the Russian Government, and just a week ago, before proceeding to Marienbad to undergo a cure, M. de Giers lodged a protest with Count Berchtold against the errors employed by Count Tisza with regard to the Czar's telegram, which the Ambassador declared was a perfectly unofficial document and should have been ignored by the Hungarian Prime Minister. I am told Count Berchtold replied to M. de Giers that it was regrettable that the policy of the Russian Government was so uncertain and so unreliable, and he drew the attention of M. de Giers to the fact that in March of last year the Russian Government encouraged the conclusion of a secret treaty between Bulgaria and Serbia...” *Gooch-Temperley* id. m. IX. 2. London, 1934. 889. 1.

2 Bukarest, 1913. június 27. Blondel francia követ jelentése. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914.* III. 7. Párizs, 1934. 239—40. 1.

3 Párizs, 1919. február 1. *Miller D. H.: My diary at the Peace Conference.* XIV. Newyork, 162. 1.

4 „L'Autriche voudrait remettre la main sur Bucarest. Je suis sans inquiétude à cet égard: le peuple roumain a maintenant les yeux fixés sur la Transylvanie.” Pétervár. 1913. július 28. Delcassé jelentése. *Documents Diplomatiques Français, 1870—1914.* III. 7 Párizs, 1934. 527. L

⁵ *Diamandi* román diplomata közlése: *Revue des deux mondes.* XLII. Párizs, 1927. 804. 1.

román-magyar megegyezés azért nem volt lehetséges, mert Románia nem tudta rávenni a magyar kormányt arra, hogy az ezeréves magyar állam egy részét Romániának engedje át. A német kormány attól tartván, hogy a hármasszövetség Romániát el fogja veszíteni, Magyarország ellen fordult, minek folytán Tisza meddő harcot folytatott, mert a magyar állam területi épségét a szembenálló orosz hatalmon kívül a szövetséges osztrák-német érdekeltséggel szemben is védelmeznie kellett. Ugrón belgrádi osztrák-magyar követ már 1911. évi elején jelentést tett Spalaikovics szófiai szerb követ azon fáradozásáról, hogy Romániát csatlakozásra bírja.¹ Egy Spalaikovicstól sugalmazott újságcikk szerint Szerbia és Románia még fontos nemzeti feladatok megoldása előtt állottak,^{1 2} mert szerbek és románok nagy számban éltek Ausztria-Magyarország területén. Itt tehát azzal az 1911. október óta következetesen megnyilvánult törekvéssel állunk szemben, hogy Szerbia és Románia orosz támogatás mellett a monarchia és Magyarország ellen forduljanak. A Szerbia ügyét védelmező Seton-Watson professzor a háború befejezése után elismerte, hogy az 1912-i szerb-bolgár szerződés a Pasicz fölött uralkodó³ Hartwig műve volt és hogy Szerbia csak azzal a feltétellel ment bele az orosz ajánlatba, hogyha osztrák-magyar támadás esetén Bulgária katonailag kész támogatni, — „nyilvánvalóan azzal a számítással, hogy akkor az orosz hatalmat is bele lehet majd vonni a dologba és ezzel Szerbia ellenállása lehetségessé válik“.⁴ Ez pedig nem jelent kevesebbet, mint hogy Szerbia orosz támogatás reményében nyíltan szembefordulhat Ausztria-Magyarországgal. A szerbeknek nyújtandó orosz támogatás azonban Románián kei-esztül volt eszközölhető és mivel Maiorescu konzervatív kormánya nem volt hajlandó a csatlakozásra, mozgósítás (július 3.) után Blondel bukaresti francia követ vállalkozott arra, hogy Románia esetleges hadhivonulása ne csak Bulgária lefegyverezésére, hanem a szerb-görög szövetség megerősítésére is vonatkozzék.⁵ Fáradozásai után pedig magának ígé-

¹ Belgrád, 1913 március 4. Ugrón követ jelentése. Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. V. Wien, 1930. 949—50. 1. Bukarest, 1913. március 14. Fürstenberg követ jelentése. U. ott 953. 1. Athén, 1913. március 1. Quadt német követ jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIV. Berlin, 1926. 431. 1. — Ugyanakkor Berlin arról kapott értesítést, hogy Bukarestben orosz ügynökök jelentek meg. Bukarest, 1913. január 11. Waldthausen báró német követ jelentése. U. ott 181. 1

² Belgrád, 1913. április 12. Ugron követ jelentése. Bittner, Pribram, Srbik. Uebersberger id. m. VI. Wien, 1930. 117—18. 1.

³ Panatieu szófiai francia követ 1914. február 11-i jelentése: „Nul n'ignore l'influence toute puissante que ce dernier (Hartwig) exerce sur le président du Conseil serbe.“ Documents Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 357. 1.

⁴ „The Serbo-Bulgarian agreement was reached very largely under the influence of Russia and especially its minister at Belgrade, Mr. Hartwig. It is important to note that Serbia made a condition of her adhesion the promise of Bulgarian military support on her Northern frontier in the event of Austria-Hungary's intervention, obviously in the calculation that then Russia would also become involved and make Serbian resistance possible.“ Seton-Watson B. W.: Sarajevo. London, 1926. 39. 1. Ugyanígy Lontschure-iritsch id. m. 440—41. 1.

⁵ Bukarest, 1913. július 4., 10. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914.

nyelte azt az érdemet, hogy Romániát a második Balkán Szövetségbe vonta és ezzel a monarchia elleni frontot megerősítette. Hogy ez valóban így volt, azt Spalaikovics szerb delegátusnak a bukaresti békekonferencián mondott beszéde mutatta meg.¹

A francia kormány tehát — követeinek jelentései alapján — tudatában volt annak, hogy Hartwig milyen tervekkel foglalkozott. Ha ennek a befolyásnak a leküzdésére nem tette meg azt, amit tőle a korszak történelmével foglalkozó szakemberek vártak és aminek hiányát kifogásolták, annak az lehetett az oka, hogy bár a francia kormány a veszedelmes játékot ismerte,² a vele járó felelősséget a kezdeményezés józával együtt Oroszországnak engedte át.

5. *Tisza terve és javaslata.* — Szasonov nyomán többen magukévá tették azt az állítást, hogy a második balkánháborút Tisza 1913. június 19-i beszéde idézte fel.³ Szasonov ugyanis a Tisza ellen felhozott váddal a maga terveit palástolta el és örült annak, hogy ebben valaki segítségére jött. Éppen ezért kívánatos volna felkutatni a közelebbi kapcsolatokat Bécs és Budapest eljárása között. A magyar miniszterelnök ugyanis általánosságban beszélt, de külső

III. 7. Párizs, 1934. 306—9, 362—63, 371—73. 1. — Blondel augusztus 13 i jelentése szerint 12-én titkos garanciaszerződés jött létre Szerbia, Románia és Görögország között. U. ott III. Párizs, 1935. 31. 1. Az orosz kormány is ezért foglalt állást a bukaresti státuszkvó változatlan fenntartása mellett.

¹ „La Bulgarie consisterait à s'associer étroitement à la Serbie et à la Roumanie pour aider ces deux puissances à réaliser leurs aspirations nationales aux dépens de l'Autriche Hongrie. M. Spalaikovich exposait tout haut cette politique à la Conférence de Bucarest“. Bukarest, 1913. december 2. Dard francia ügyvivő jelentése. Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 95. 1. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 8. Párizs, 1935. Sebeko bukaresti orosz követ véleménye Spalaikovics szerb delegátusról: „Was Herrn Spalaikowitsch selbst betrifft, so sagte er, dass er auf ihn den Eindruck eines exaltierten und desequilibrierten, aus dem Gleichgewicht gekommenen Menschen mache. Aus diesem Grunde konnte er seine Freude nicht verhehlen, dass Spalaikowitsch nicht Minister des Aeussern geworden ist, wie dies vorgeschlagen worden war.“ Bukarest, 1913. november 6. Radev bolgár követ jelentése. *Boghitschewitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 467. 1. — Pasicis kijelentése a bukaresti békekonferencia után, Marienbadban, 1913. augusztusban: „Déjà, lors de la première guerre balkanique, j'aurais pu déclencher la guerre européenne pour l'obtention de la Bosnie et de l'Herzégovine; mais, craignant que nous ne fussions alors forcés de faire à la Bulgarie de plus grandes concessions en Macédoine afin pouvoir engager ensuite une action en vue de l'acquisition de la Bosnie et de l'Herzégovine.“ *Boghitschewitsch M.*: Les causes de la guerre. Párizs, 1924. 93. 1.

² A francia külügyminisztérium levéltárában található, 1914. július 11-én, tehát két héttel a sarajevói merénylet után kelt feljegyzésben, melyet a külügyminiszter számára készítettek, ez kifejezetten benne volt. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 723. 1.

³ *Bourgeois E.*: Manuel historique de politique étrangère. IV. Párizs, 1926. 598. 1 — *Seton-Watson B.* WThe Austro-Serbian dispute. The *Round Table*. London, 1914. szeptember 16. és Sarajevo. London, 1926. 47—48. 1. — *Sasonov D. S.*: Les années fatales. Párizs, 1927. — A budapesti francia főkonzul 1913. december 2-i jelentésében az orosz támadás ellen védekező Tiszát Franciaország ellenségének mondotta, erre vonatkozólag azonban nincsenek bizonyítékaink. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. m. 8. Párizs, 1935. 729—31. 1.

megfigyelők szerint általános természetű nyilatkozatában bécsi konkrétum volt, Berchtold 1913. június 20-án a pétervári nagykövet részére küldött utasításában azt mondta, hogy Tisza beszéde útján ő maga kívánt állást foglalni Miklós cárnak június 8-án a balkáni kormányokhoz intézett távirata ellen, melyben Szaszonov azokat Pétervárra hívta meg. Danev bolgár miniszterelnök éppen 19-én utasította el a meghívást, mire Szaszonov azzal vádolta meg, hogy eljárása mögött bécsi vagy budapesti biztatás áll. Tiszától azonban éppen olyan távol állott az a gondolat, hogy Bulgáriát háborúra bírja, mint ahogyan távol állott azoktól a tervezetésektől, melyek ugyanakkor Conrad emlékiratai szerint, Conrad, Krobotin és Potiorek tábornokok között Szerbiát illetőleg folytak. Mikor a csehek a delegációk 1914. május 26-i ülésében Tisza beszédére ismét visszatértek, Berchtold gróf kijelentette, hogy a magyar miniszterelnök a beszédet a közös külügyminiszter megkérdezése nélkül mondotta el. Ezzel azonban csak azt a homályt növelte meg, amelyet eloszlatni kívántunk azzal, hogy a vonatkozó forrásokat egymás mellé állítottuk. Bár Berchtold fenti állításának a június 20-ai Pétervárra küldött utasítás ellene mond — *„die Sonderaktion Russlands hat zu der bekannten Rede des ungarischen Ministerpräsidenten Anlass gegeben, worin unsere StUngsnahme zuder Carendepesche zum Ausdruck gekommen ist“*, — ebben az esetben Tisza valóban megmaradt az általánosítás mellett. A bécsi konkrétumért a felelősség nem őt illette meg, hanem az megoszlott Szaszonov és Berchtold, Pétervár és Bécs között.

Tisza felfogását június 19-i beszéde után két emlékiratban fejtette ki (1913. augusztus 11. és 25.). tehát semmi szükségünk nincsen arra, hogy más értelmezést fogadjunk el annál, mint amit ő maga nyújtott. Ugyanakkor, amikor Spalaikovics szerb delegátus a bukaresti békekonferencián a balkáni kormányokat Ausztria-Magyarország ellen kívánta egyesíteni és ebben a tekintetben kedvezőnek látta a helyzetet, mert azt hitte, hogy Bulgáriát is meg lehet nyerni a gondolatnak, Tisza István az 1903-ban megalkotott és 1905-ban a monarchia ellenére felbontott osztrák-orosz együttműködés helyreállítására gondolt. Azt lehetne mondani, hogy Spalaikovics és Tisza együtt nyújtották kezüket Szaszonov után, mindketten az orosz kormány kezében helyezvén el az európai béke kulcsát. Azzal a különbséggel, hogy amíg Spalaikovics szakadatlanul Bosznia-Hercegovina elszakítására, meghódítására és Szerbiába való bekebelezésére gondolt, ami csak olyan háborúban volt elképzelhető, amelyet Spalaikovics Oroszország és a monarchia között képzelt el, addig Tisza nem a háború megindítására, hanem az európai béke biztosítására gondolt. Addig Tisza is abban a felfogásban élt, hogy az orosz hatalom útjába Törökország útján lehet a legjobban gátat vetni. Miután azonban a brit kormány, amelynek hosszú évtizedeken át ugyanez volt a felfogása, Törökországot az orosz hatalomnak engedte át, Tisza is új orientációt keresett és indulópontul az 1913. május 30-i londoni békeszerződést választotta, mely az európai török hatalomnak véget vetett. Drinápolyt el akarta venni a törököktől, hogy Bul-

gáriát elégtse ki vele, a kielégített Bulgáriát pedig Románia lekötésére tartogatta.¹ Úgy vélte, hogy ezen az úton, az ellentétes erők lekötésével, az európai békét néhány évre biztosítani lehet.

Berchtold gróf közös külügyminiszter attól félt, hogy ez az orosz befolyást még jobban megerősítené,^{1 2} mire Tisza javaslatát félretették.

Erre a magyar miniszterelnök 25-én egy újabb emlékirattal fordult az uralkodóhoz, melyben még jobban kidomborította azt, hogy a monarchia fellépésének nem az Oroszországtól támogatott Szerbia, hanem a londoni békeszerződés önkényes megváltoztatásával Drinápolyig előnyomult Törökországra kell vonatkoznia. Ha Oroszország erélyes fellépésre határozna magát, úgy véleménye szerint nyomban csatlakozni kellene hozzá; ha Törökország továbbra is támadná Bulgáriát, úgy a monarchiának közös akcióra kellene kérnie Oroszországot a Porta ellen. Tudván azt, hogy Conrad vezérkari főnök idegenkedett attól, hogy Bulgáriát a török hatalom ellenében védelmébe vegye, Tisza megjegyezte, hogy „ha valaki balkánpolitikánkat negyven év óta céltudatosan és következetesen figyel, megbizonyosodhatik a felől, hogy mi voltunk a balkáni népek függetlenségének és szabad fejlődésének igazi védelmezői.“ Ha ez nem így történik, akkor a balkáni népek akaratuk ellenére is orosz befolyás alá kerülnek. Véleménye szerint helyre kell állítani a jó viszonyt Bukarest és Szófia között és az oroszoktól megalkotott új *Balkán Szövetséggel*, amelyet tehát ezzel létező erőtényezőnek ismert el, a szerb, görög és román kormányokkal együtt kell keresni a félsziget békéjének biztosítását. „Fel kell világosítani a német császárt arról, hogy a temperamentumos pohárköszöntők és a fegyveres biztatások is értékesek és nagyra értékelt dolgok lehetnek, de nem pótolhatják a harmonikus együtthaladást a külpolitika mindennapi folyásában“.³

Berchtold gróf e helyett a bolgár-török megbékülést ajánlotta.⁴ mire az uralkodó Tisza javaslatát elvetette.⁵

Ha egy pillanatra visszatekintünk rájuk, akkor a javaslatok lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a magyar miniszterelnök az európai béke érdekében az osztrák-szerb ellentét kiküszöbölésére, az clógúiletlen Bulgária kielégítésére és a két nyugtalan szláv államnak a nem-szláv államok — Románia és Görögország — útján való lekötésére gondolt. Véleménye szerint ez a londoni békeszerződés végrehajtásával, némi határjavításokkal és főleg Oroszország megnyerésével békés úton volt biztosítható. Tisza ezekkel a javaslatokkal a természetes nemzeti evolúció alapján állott. Erre mutatott az, hogy Szerbia és Montenegró, a két szerb állam egyesülésével számolt és az ellen semmit sem volt hajlandó kockáztatni, hogy a balkáni

¹ Közölve Bittner, Pribram. Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 112—14. 1.

² Wien, 1913. augusztus 13. U. ott 130—31. 1.

³ Dresden, 1913. augusztus 25. Közölve u. ott 198—201. 1.

⁴ Wien, 1913. augusztus 28-i előterjesztés. U. ott 219—21. 1.

⁵ Ischl. 1913. augusztus 31. U. ott 235—36. 1.

szerbek egy államban egyesüljenek. Azt elháríthatatlannak és méltányosnak tekintette.¹

6. *Orosz támadás Magyarország ellen, 1911—1913.* — Ezzel szemben Oroszország és szövetségesei a monarchia közeli felbomlásával számoltak¹² és annak gyorsítására törekedtek.

A monarchia keretén belül figyelmük lassankint Magyarország felé terelődött, holott Magyarország és az orosz birodalom között abban az időben alig volt érintkezés. Abban az esetben, ha valóban felbomlanék Ferenc József birodalma, úgy Oroszország a magyarországi rutén területek megszerzésére törekedett. Ez a gondolat azáltal nyert nagyobb fontosságot, hogy Oroszország az északkeleti vármegyék megszerzésével a magyar Alföldre jutott volna, hol a csehek és szerbek csatlakozásával beláthatatlan távlatok nyíltak meg a középeurópai orosz hegemonia megalkotása iránt. Ezeket a távlatokat azok igyekeztek az orosz kormány előtt életre kelteni, akik maguk is magyar területek szerzésére vágyakoztak.

1911 eleje óta egyre több orosz ügynök kelt át a Kárpátokon és kezdett széleskörű izgatást a magyarországi rutének között. Vezetőjüket, Kabalyuk Sándort, az orosz kolostorokban kiképzett Alexej atyát, 1911 tavaszán letartóztatták és bűntársaival együtt perbe fogták. Ekkor derült ki, hogy működése az orosz támadás előkészítése volt. Azt mondotta, hogy a cár hadai át fognak kelni a Kárpátokon, melyeken a cár zászlói fognak lengeni. Ami alig jelentett mást, minthogy a cár a magyarországi rutén területeket birodalmába fogja kebelezni. Kabalyuk védője és támogatója, Bobrinsky gróf, úgy állította be a dolgot, mintha Máramaros megyében egy elnyomott nép fogott volna fegyvert a magyar uralom ellen és mintha ezekre olyan sors várt volna, mint amilyen az keleti országokban megszokott dolog volt.³

Szaszonov bizalommal tekintett a jövő felé, mert meg volt győződve arról, hogy a magyarországi oroszok rövidesen fel fognak szabadulni. Mindez természetesen csak akként volt lehetséges, hogy ha Oroszország az európai háború felidézésétől nem idegenkedik. Spalaikovics szófiai szerb követ véleménye szerint ez a háború alig jelentett volna más változást, minthogy a térképeken a vonatkozó neveket át fogják írni.⁴ Miklós cár is abban a hitben volt, hogy

¹ Vilmos császár megjegyzése: „Es muss eingesehen werden, dass à la longue Serbien und Montenegro doch zusammen kommen werden, wie es Tisza sagte.“ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXV111. Berlin, 1926. 352. 1.

² Pétervár, 1913. április 14. Buchanan brit nagykövet jelentése. Gooch-Temperley id. m. IX. 2. London, 1934. 690. 1. — Pétervár, 1913. szeptember 10. Doulcet francia ügyvivő jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 8. Párizs, 1935. 16(4—69. 1.

³ A részletekről Darás S.: A ruténföld elszakítanának előzményei, 1890—1920. Budapest, 1936. III. §. A máramarosi per, 40—63. 1.

⁴ „Spalaikovich said, Russia had already successfully induced Bulgaria and Serbia into contracting an alliance as a barrier to an Austrian advance. It would only be required for Russia to persuade Great Britain and France to share her views as to the desirability of driving the Turks out of Europe. To my remarking that I failed to grasp

Csehország és Magyarország kívánnak a monarchiából, a délszláv területek Szerbiához, a románok a balkáni Romániához fognak kerülni. Ez azonban a pétervári brit nagykövet nézete szerint csak európai háború árán lett volna lehetséges.¹ Hogy azért a felelősség az orosz kormányt ne terhelje, Szaszonov a szerb ügyvivőnek azt ajánlotta, hogy a felelősséget a monarchiára kell hárítani.² A bécsi francia nagykövet véleménye szerint a szerb kormánynak Bulgária részére területi engedményeket kell tennie, hogy a kielégített Bulgáriára támaszkodva, megszerezhesse a monarchia szerb területeit,³ ez esetben tehát fontos volt az, hogy a felelősség ne Szerbiát terhelje. A végső cél azonban Oroszországnak a tengerszorosok megszerzésére irányuló törekvése volt. Ezt jelentette Szaszonov december 6-án a cárhoz intézett előterjesztésében is, hozzátéve, hogy azt Szerbia és Románia közreműködésével kívánja elérni.⁴

Szaszonov tehát Szerbiát elővédnek használta fel arra, hogy távolabbi céljait megvalósítsa. Ezek a célok a török hatalom meg-

what advantages Russia and especially England and France would reap from such a policy, which would probably cause an European war, M. Spalaikovich replied that it would only mean a change of names on the map and that those interests would subsequently benefit thereby. Besides, he went on, victory would mean the crushing of Germany, the recovery of Alsace Lorraine to France, the saving of millions a-year in ship building to Great Britain, in fact, the beginning of an era of peace to Europe!" Szófia, 1912. június 18. Barclay brit követ jelentése. *Gooch-Temperley* id. m. IX. 1. London, 1933. 573. 1.

1 Pétervár, 1913. április 14. Buchanan brit nagykövet jelentése. U. ott IX. 2. London, 1934. 690. 1. „His Majesty apparently believes that the ? disintegration of the Austrian Empire is merely a question of time. He spoke of the day when we should see a Kingdom of Hungary and a Kingdom of Bohemia, while the southern Slavs might be absorbed by Serbia, the Rumanians of Transylvania by Rumania, and the German provinces incorporated in the German Empire. I contented myself with remarking that such a change in the map of Europe was not likely to be effected without a general war.“

2 Pétervár, 1913. szeptember 27. Tadic szerb ügyvivő jelentése: „Unser Standpunkt ist der folgende: die Schuld an den Ereignissen von uns abzuwälzen und sie Europa als dem unwissentlich Schuldigen und Oesterreich als dem bewusst Schuldigen in die Schuhe zu schieben.“ *Boghitscheitsch* id. m. I. Berlin, 1928. 382. 1.

3 Wien, 1913. december 9. Tsehirschky német nagykövet jelentése: „Dem serbi sehen Gesandten Herrn Jowanowitsch, mit dem Herr Dumaine in engster Fühlung steht, hat der französische Botschafter geraten, Serbien solle sich sobald als möglich mit Bulgarien verständigen. Serbien solle Bulgarien die Bezirke von Istip und Kotschana gegen das Versprechen zu sichern, dass Bulgarien Serbien bei der Erwerbung der serbischen Gebietsteile Oesterreich Ungarns unterstütze.“ *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXVI. 1.* Berlin, 1927. 421. 1.

* „Ich muss wiederholen, dass die Meerengenfrage schwerlich anders als auf dem Wege über europäische Verwicklungen einen Schritt vorwärts kommen kann. Diese Verwicklungen würden uns im Bunde mit Frankreich und möglicherweise auch mit England finden oder mindestens gegenüber einer wohlwollenden Neutralität des letzteren. Im Falle von europäischen Verwicklungen würden wir auf dem Balkan auf Serbien und von europäischen auch auf Rumänien zählen können.“ Pétervár, 1913. december 8. Szaszonov előterjesztése II Miklós cárhoz. *Stieve* id. m. III. Berlin, 1925. 382. 1.

döntése után a tengerszorosok megszerzése és Ausztria-Magyarország felosztása voltak.

7. *A szerb háború gondolata, 1913.* — Miután a londoni reünio Szerbiát az albán területek kiürítésére kényszerítette, az albán területek megszállva tartása feszült viszonyt eredményezett egyrészt Szerbia, másrészt a monarchia és Olaszország között. Ezt a helyzetet Conrad báró vezérkari főnök a balkáni helyzet tisztázására kívánta felhasználni. A bukaresti békeszerződés — az ő véleménye szerint — olyan túlsúlyt biztosított a szerb királyságnak, hogy az további támadásokra készülve Montenegrót és Albánia északi részét a hatalmak ellenében is kész lesz maga részére biztosítani. Ezért követelte július 27-én Berchtold gróftól Szerbiának a monarchiába való bekapcsolását,¹ megelőzvéen ezzel Tisza gróf magyar miniszterelnök idézett javaslatait.

Július 30-án azzal kérte Szerbia bekebelezését, hogy erre vonatkozólag a magyar kormányt ne kérdezzék meg.¹ Szeptember 6-án már Szerbia és Montenegro bekebelezéséről beszélt^{2 3} és így állott a helyzet akkor, amikor Szerbia mozgósítása és Albániában való előnyomulása után október 3-án a közös miniszteri értekezlet összeült. Miután ugyanazon a napon Pasics szerb miniszterelnök érkezése is esedékes volt, Conrad báró 2-án az uralkodót arra kérte, hogy Szerbia a monarchiához való csatlakozás és az ultimátum alternatívája elé állíttassák.^{4 5 6 7} A közös miniszteri értekezleten azonban Tisza gróf magyar és Stürgkh gróf osztrák miniszterelnökök Conrad követeléseit elutasították...

mentlich sein Verhältnis zu Albanien und Bulgarien. Er komme auf das zurück, was er schon früher gesagt habe, dass man die Gelegenheit benützen müsse, der Welt zu

² Innichen, 1913. július 28. Conrad báró vezérkari főnök Berchtold gróf közös külügyminiszterhez. Conrad III. Wien, 1922. 404—9. 1. „Die Angliederung Serbiens ist geradezu eine Existenzbedingung für (die Monarchie). Für diesen Endzweck lohnt es sich, einen Krieg mit allen seinen Konsequenzen auf sich zu nehmen, und wenn ein Vorgehen gegen Serbien erfolgen sollte, darf es nur zu diesem Endzweck sein.“

³ „Die Tat müsste sofort erfolgen, d. i. der Feldzug gegen Serbien und die Einverleibung dieses Staates, sei es wie Hannover, sei es wie Bayern seinerzeit ins Deutsche Reich. — Den Einwurf des Grafen Nemes, dass in dieser Frage auch das Votum der beiden Ministerpräsidenten etc. einzuholen wäre, kann ich nicht teilen, bin vielmehr der Ansicht, dass, wenn der Minister des Aeussern einen solchen Vorgang für Bestand und Sicherheit der Monarchie für notwendig erachtet, die sonstigen Bedenken zu schweigen haben.“ U. ott. 409—10. 1.

⁴ U. ott 456—60. 1.

⁵ „Graf Tisza sprach sich hierauf gegen jede Einverleibung Serbiens aus. Es war unverkennbar der rein magyarische Standpunkt, der jeden Zuwachs an slawischer Bevölkerung ablehnte. — Graf Tisza stellte allen Forderungen das wirtschaftliche „non possumus“ entgegen.“ U. ott 460—61. 1. — „Der königlich ungarische Ministerpräsident nimmt ganz entschieden Stellung gegen eine staatsrechtliche Angliederung Serbiens an die Monarchie, und zwar, weil die Sache praktisch unmöglich sei und sich ganz Europa auf Seiten Serbiens stellen würde. Die Sache wäre aber auch von Nachteil für die Monarchie. — Serbien sei ein unangenehmer Nachbar, damit müsse man sich eben abfinden, aber man brauche es nicht gleich zu verschlucken. Serbien habe sich durch seine Vergrößerung auch grosse Schwierigkeiten bereitet. Es gäbe viel Reibungspunkte, na-

Tisza fejlett jogászi és rendérzéke megütközött azon, hogy a szerb kormány nem alkalmazkodik a hatalmak határozatához és Szerbia nyílt ellenállása folytán hajlandó volt arra, hogy erőszakos úton kényszerítsék a londoni határozatok végrehajtására. Egyébként azonban Szerbia államjogi és területi épségét mindenképen fenntartani törekedett, azt független állammak tekintette és ebben a tekintetben semmivel sem követelt Szerbiának többet, mint saját hazájának.

Tiszával ellentétben a szerb-orosz érdekeltség tovább folytatta támadásait. Spalaikovics a bukaresti békekonferencia ideje alatt a monarchia ellen kínált szövetséget Bulgáriának; Szaszonov már május 6-án figyelmeztette Hartwigot, hogy Szerbiára még nagyobb küzdelem vár, mely létét is kockára fogja tenni; Pasics augusztusban azt mondta, hogy már az első balkánháború idején ki tudta volna robbantani a háborút a monarchia ellen; ¹ szeptember 27-én a pétervári szerb ügyvivő szerint már csak arról kellett gondoskodni, hogy a felelősség a kettős monarchiára legyen hárítható.² Szaszonov december 6-i felterjesztésében megvallotta, hogy Szerbia orosz támogatás nélkül nem tudná megvalósítani az összes szerbek egyesítését;³ Dunaine bécsi francia nagykövet a Bulgáriával való szövetkezést ajánlott;⁴ ugyanezt ajánlotta Szaszonov is és ezzel magára vette a felelősséget, hogy a kettős monarchia megtámadására gondolt.⁵ Fokozottabb mértékben Hartwig, aki az *Écho de Bulgarie* lapban hasonló nyilatkozatot tett.⁶

8. *Románia a válaszüton, 1913.* — Az orosz kormány kimutathatólag a Balkán Szövetség előkészítése, tehát 1911 ősz óta érdeklődött behatóbban Románia iránt, amely 1913. május 9-én Pétervárot, Szaszonov orosz külügyminiszter elnöklete alatt megtartott reünión nyerte a hatalmaktól Szilisztriát. Maiorescu miniszterelnök nem csatlakozott ugyan a szerb-orosz kombinációhoz, bár egyes nyomok arra mutatnak, hogy 1913 nyarán fegyveres megállapodás jött létre

zeigen, dass mau entschlossen sei. Serbien ein entschiedenes Halt zuzurufen, wenn es seine Versprechungen nicht halte. Wenn ein energischer Protest nicht helfe, müsse man ein Ultimatum stellen, um Serbien eine diplomatische, eventuell eine militärische Niederlage zu bereiten. Da dürfe man nicht schwanken und sich nicht aufhalten lassen.“ U. ott 730. 1. — Wien, 1913. október 9. Kage neck gróf német katonai attasé jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXVI. 1. Berlin, 1926. 382—84. 1.

¹ *Boghichevich M.*: Les causes de la guerre. Párizs, 1924. 93. 1.

² *Boghitschewitsch M.*: Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—1914. I. Berlin, 1928. 382. 1. „Unser Standpunkt ist der folgende: die Schuld an den Ereignissen von uns abzuwälzen und sie Europa als dem unwissentlich Schuldigen und Oesterreich aló dem bewusst Schuldigen in die Schuhe zu schieben.“

³ Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 32. 1.

⁴ Wien, 1913. december 9. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXVI. 1. Berlin, 1927. 421. 1.

⁵ *Boghitschewitsch* id. m. II. Berlin, 1929. 404—5. I. Szaszonov felelősségéről *Marco-Simich* cikke: Nova Europa. Zágráb. Német fordításban: Die Kriegsschuldfrage VI. Berlin, 1928. 767—68. 1.

⁶ *Bitner. Pribram. Srbik. Uebersberger* id. m. VII. Wien. 1930. 583. 1

Belgrád és Bukarest között, de Bulgária lefegyverzésével az orosz befolyást erősítette meg a Balkán félszigeten. Ettől kezdve gyakoriak voltak azok a jelentések, amelyek a bukaresti orosz propagandára vonatkoztak, amelyet az orosz követség pénzelt és amelynek az volt a célja, hogy a konzervatív kormánnyal a közvéleményt állítsa szembe és a liberális párt vezetőjét, az oroszbarát Bratianu Jonelt emelje hatalomra.

Ennek ellenszerét Bécs és Budapest ellentétes utakon vélték megtalálni. Ferenc Ferdinánd és centralista barátai Romániának a monarchia keretébe való beillesztésére törekedtek, amit akként akartak elérni, hogy Erdélyt Romániának kínálták fel. Ez magyar szempontból nem sokkal kevesebbet jelentett, mint hogy ha Románia Erdélyt elszakította volna és ebben a törekvésében az oroszok támogatják. Taktikailag Károly román király és kormányai azonos módszert alkalmaztak, amikor a német kormányt is igénybe vették, hogy Bécsen át Budapestre nyomást gyakoroljon és a magyar kormányt erdélyi autonómia vagy román autonómia megadására kényszerítse, ami megkönnyítette volna Erdélynek Romániával tervezett egyesítését. Tisza gróf 1911 óta állandóan tárgyalt a magyarországi román nemzeti párt vezetőivel, de annyira egy magyar kormány sem tehetett engedményeket, hogy egyrészt a magyar állam egységét megbontsa, másrészt az ezeréves állam egy részét idegen államnak engedje át. A harc tehát egyszerre több fronton folyt. Bukarest mindenképen Erdély megszerzésére törekedett; hogy azt Pétervár, Berlin vagy Bécs útján kapja meg, az csak a megszerzés módját jelentette. A terület tulajdonosát, a magyar államot azonban sohasem kérdezte meg, mert azt mindenki természetesnek tartotta, hogy egy állam saját területét idegen államnak nem szokta átengedni. Erre még néprajzi ok sem volt, mert Erdélyben jelentékeny magyar őslakosság és német nemzetiség is élt.

Nem volna érdektelen dolog megírni annak a kérdésnek a történetét, hogyan kívánták Erdélyt 1866-tól kezdve félszázadon át (1866—1916) autonóm tartománnyá tenni, az autonómia útján Magyarországból kivenni, majd a balkáni Romániával egyesíteni. Az önkormányzat követelését ugyanis Bukarest, az uralkodó Hohenzollern Károly és kormányai támasztották alá. Követelésébe és tervszerű munkájába. 1911 őszén Hartwig belgrádi orosz követ útján Oroszország is belekapcsolódott és ez a bekapcsolódás a bukaresti tervekbe fordította Bukarest felé Ferenc Ferdinánd trónörökös, Conrad vezérkari főnök, Czernin Ottokár gróf, Tisza István gróf és az erdélyi magyar és román politikusok figyelmét.

Időrendben az osztrák centralisták és federalisták ajánlata érkezett elsőnek. A trónörökös barátai Erdélyt — Magyarország megkérdezése nélkül, amelynek Erdély integráns része volt, — azzal a feltétellel kívánták Romániának adni, hogy Hohenzollern Károly (Carol) király országával együtt Ferenc Ferdinánd megalkotandó nagyosztrák birodalmához csatlakozik és abban olyan helyet foglal el, amilyen hely a Német Birodalomban a bajor királyt megilleti.

Conrad akként kívánta e tervet előmozdítani, hogy orosz támadás esetén a román haderőt Erdélyben szállásolta volna el és a békés megszállás végleges birtoklássá alakult volna át — a nélkül, hogy Magyarországot megkérdézték volna arra vonatkozólag, hogy egy idegen állam kormánya — mert Ausztria kormánya idegen kormány volt — a magyar állam egyik részét egy harmadik állam birtokába kívánja juttatni.

Ferenc Ferdinánd és Conrad előtt egyformán az orosz támadás veszélye lebegett, de az volt Tisza István szeme előtt is, aki az 1910-i választásokban teljes diadalt aratott és az új magyar kormányzat céljával minden idegen — tehát az osztrák és orosz — befollyással szemben a magyar nemzet egyetemének frontvonalát kívánta szembeállítani. Ezért dolgozott 1910, de különösen 1911 és 1912 óta egyre buzgóbban azon, hogy a nemzetiségek követeléseit teljesítve, azokat a magyarsághoz közelebb vonja. Miután a szerb és román görögkeleti egyházaknak széleskörű egyházi és iskolai önkormányzatuk volt, a szlovákoknak és a fiumei liorvátoknak középiskolákat ígért, Horvátországban az alkotmányos uralmat helyreállította, ennek előfeltételei adva voltak.

Hogy ez a kialakuló nagy egység, a magyar nemzetnek és a magyar állam egységének és összetartásának minden külső veszedelemmel és káros hatással szemben való megerősítése milyen támadó erőket sorakoztatott fel a védekező Magyarország ellen, arra vonatkozólag az alábbiak érdekes adatokat fognak tartalmazni.

Ferenc Ferdinánd barátai lázasabban keresték a kapcsolatot a cseh-szlovák mozgalommal (Hodzsa Milán), a horvátokkal (Frank-párt) és a románokkal (Popovici Aurél).

Ugyanakkor az orosz akció központját Bukarestben rendezte be.

Hartwig belgrádi orosz követ már 1912 novemberben Romániának ítélte oda Erdélyt, bár ahhoz semmi köze nem volt. Hogy ennek a román fővárosban is visszhangja volt, azt Marghiloman volt román miniszterelnök feljegyzéseiből tudjuk. Azok szerint Filipescu pártvezér vitte a szót abban az irányban, hogy Romániának Oroszország mellé kell csatlakoznia. Goga Oktávián, a bíróság elöl Bukarestbe menekült politikus, a magyar parlament tagja, nyomban melléje állott; Mihályi (Mihali) Tivadar, ki éppen ott időzött, némán hagyta el a termet és nem kívánt részt venni tovább a tanácskozásokban.¹

Ebből világosan következett az, hogy a románok maguk is megoszlottak.

¹ Szombat, 1912. november 24.: „Goga veut memorandum, intervention de Burest pour que l'empereur accepte, congrès national; il n'a pas peur de la violence et il ne dédaigne le rouble russe! Grosse alarme: Déjeuner chez Bratianu, conférence chez Take. Filipescu ayant eu vent les a convoqué chez lui et devant Goga a parlé qu'il fallait s'unir à la Russie et faire l'irredentisme contre l'Autriche Hongrie. Mihály abassourdi a refusé de prendre part à toute discussion. Il s'est exprimé très clairement là-dessus.“ *Marghiloman A.*: Note politique, 1897. 1924. I. Bukarest, 1927. 130. 1.

Erdély latin műveltségű, magasabb színvonalú, több szabadságot élvező, a magyar néppel sok tekintetben rokon felfogású, jobb létnek örvendő és földjét rajongva szerető román népe a „*regal*“ proletárijaitól¹ eltérőleg megfelelő követeléseinek teljesítése fejében hajlandó volt megerősíteni azt a frontot, amely az orosz hatalommal szembeszáll. Csak az volt a kérdés, hogy Ferenc Ferdinánd és Tisza közül az osztrák főherceg-trónörökös vagy a magyar miniszterelnök mellé fog-e állani?

1912 decemberben az orosz hatalom is megjelent a látóhatáron. Mihailovics Miklós nagyherceg Conrad tábornokkal, Ferenc Ferdinánd bizalmi emberével egyidőben kereste fel Bukarestet. Mikor elutazott, Poklewski-Koziell orosz követ megkérdezte Maiorescu miniszterelnököt, hogy Románia osztrák-orosz háború esetén semleges marad-e.² Take Joncsu máris valószínűnek tartotta, hogy Románia belép a Balkán Szövetségbe,³ ami Oroszország felé való igazodást is jelentett. Mikor Pasics szerb miniszterelnök Risztics bukaresti szerb követ jelentéséből erről értesült, azt üzenté Take Jonescunak, hogy Románia ne támogassa Bulgária követeléseit.⁴ Take Jonescu sietett biztosítani Pasicsot arról, hogy Románia Szerbia oldalára fog állani.⁶ Risztics 1913 májusban már maga kérte Maiorescu miniszterelnököt a csatlakozásra,⁶ de rövidesen az is ki-

1 „Der rumänische Bauer in Siebenbürgen ist nicht, wie sein Volksangchörigor in Regat Proletarier, sondern der Mittelklasse zuzurechnen.“ *Hopke* id. m. 63. 1.

2 Bukarest, 1912. december 19. Waldthausen német követ jelentése: „Nach Abreise des Grossfürsten hat russischer Gesandte Majoreecu direkt gefragt, ob Rumänien sich im Falle eines Krieges zwischen Russland und Oesterreich neutral verhalten würde, worauf Ministerpräsident ausweichend antwortete, indem er Krieg zwischen beiden Ländern als ausgeschlossen hinstellte.“ *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette*, 1871—1914. XXX. Berlin, 1925. 585. 1.

3 Bukarest, 1912. december 21. Risztics szerb követ jelentése: „Ein Vertrauensmann von Take Jonescu stellte uns den Beitritt Rumäniens zum Balkanbund für die nahe Zukunft in Aussicht.“ *Boghitscheioitsch M.*: Die auswärtige Politik Serbiens. I. Berlin, 1928. 273. 1.

4 „Horm Ristitch ist zu schreiben, dass unserer Ansicht nach Rumänien (würde) einen unvergesslichen Fehler ergehen, wenn es mit Gewalt oder mit Drohungen irgendwelche territoriale Abtretungen von Bulgarien erzwingen würde, denn damit würde Rumänien seine späteren Aussichten auf viel bedeutenderen nationalen Gewinn verlieren.“ U. ott 273. 1.

5 Bukarest, 1912. december 27. Risztics szerb követ jelentése: „Wir werden mit euch gehen. Wir werden uns besuchen, uns kennen lernen und den Zeitpunkt abwarten, in welchem zur weiteren Verwirklichung unserer nationalen Ideale, welche sich sowohl für uns wie für euch auf derselben Seite befinden, gearbeitet werden soll.“ U. ott 279. 1.

6 Bukarest, 1913. március 14. Az osztrák magyar követ jelentése: „Bei einer meiner letzten Unterredungen mit Herrn Maiorescu kam dieser spontan auf die serbischen Anbietungsversuche zu sprechen und teilte mir gleichzeitig mit, dass sich der serbische Gesandte ihm gegenüber beim letzten Diplomatempfang in sehr durchsichtigen Andeutungen über die Möglichkeit eines intimen Anschlusses „Serbiens an Rumänien ergangen hätte.“ *Bittner, Pribram. Srbik és Uebersberger* id. m. V. Wien, 1930. 953. 1.

derült, hogy a szerb-román szövetségnek Spalaikovics Mirosláv szófiai szerb követ útjában áll.¹

Az igazgatás élén a bukaresti kultúrliga, a *Liga Culturale* haladt, melynek vezetője, főtitkári minőségben, Jorga Miklós egyetemi professzor volt. Károly román király még 1908-ban lekicsinyelő módon nyilatkozott ugyan Jorgáról a bukaresti német követ előtt,^{1 2} de a helyzet megváltozott. Oroszország bekapcsolódása 1911 őszén új lehetőségeket vetett fel, a bukaresti orosz követség útján bőségben öntötte a rubeleket az aldunai románság vezetői közé.³

A források egyöntetű bizonyossága szerint az orosz propaganda egyik leghangosabb eszköze a bukaresti *Liga Culturale* és annak elnöke, Jorga Miklós professzor voltak. Magyarország engedékenységre olyan mértékben nem tudván számítani, hogy a magyar kormány a magyar állam kisebbik felét Romániának adja oda, Magyarországgal szemben a kíméletlen harc taktikáját követték és így vetette fel Jorga 1913-ban a hajdúdorogi püspökség felállítása által a magyarországi románokon ejtett sérelmet, mint ami Magyarország és Románia között a jó viszonyt ellenségeskedéssé változtatja át.

A görög katolikus magyarok a román és rutén görög katolikus egyházakhoz tartoztak és 1867 óta kérték azt, hogy magyar igazgatás alá kerülhessenek. Annál inkább, mert az a visszás helyzet állott elő, hogy magyar állampolgárok a magyar államban olyan egyház igazgatásához tartoztak, amely a magyar egyházközségekbe román lelkészeket és román tanítókat küldött, tehát saját hazájokban idegen igazgatás idegen érdekeinek voltak kiszolgáltva. A római Szentszék azonban csak 1912-ben járult hozzá ahhoz, hogy a magyar hívek élére magyar püspök kerüljön és így jött létre a hajdúdorogi görög katolikus püspökség, melynek 183.833 híve között 146.476, erdélyi vikáriátusában pedig 19.495 hívő között 16.845 volt a magyar. A mintegy 40 ezer főnyi román és

¹ Belgrad, 1913. április 12. Ugron István osztrák-magyar követ jelentése szerint Spalaikovics egyik sugalmazott cikkében a következő részlet olvasható: „Ausserhalb der Grenzen Rumäniens 2—3 Millionen Rumänen leben, das Land also wichtige nationale Aufgaben zu lösen hat; und eben solche Aufgaben bestehen für Serbien selbst nach Niederwerfung der Türkei noch weiter.“ U. ott VI. Wien, 1930. 118. 1. — Bukarest, 1913. december 2. Dard francia ügyvivő jelentése szerint Spalaikovics szerb békedelegátus a bukaresti békekonzferencián a következő kijelentést tette: „La Bulgarie consistait à s'associer étroitement à la Serbie et à la Roumanie pour aider ces deux puissances à réaliser leurs aspirations nationales aux dépens de l'Autriche Hongrie. M. Spalaikovich exposait tout haute cette politique à la Conférence de Bucarest.“ Documents Diplomatiques Français. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 95. 1.

² Bukarest, 1908. november 19. Schönburg jelentése: „Der König bemerkte... Jorga (sei) absolut nicht ernst zu nehmen... Gegen Leute, wie Jorga, so meinte Seine Majestät weiter, von Amtswegen vorzugehen, wäre ein grosser Fehler; man würde ihm . . . nur einen Dienst erweisen.“ Bittner, Pribram. Srbik és Uebersberger id. m. I. Wien, 1930. 471—72. 1.

³ Bukarest, 1913. január 11. Waldthausen német követ: „Russland hetze in Rumänien durch Spione gegen Oesterreich.“ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIV. Berlin, 1925. 181. 1.

rutén azért került az egyházmegyéhez, mert községeiknek túlnyomóan magyar többségük volt. Pop-Csicsó István román nemzeti-ségi képviselő kérésére Tisza miniszterelnök 1913. december 5-én azt válaszolta, hogy kész a szóbanforgó 20—24 nem-magyar lakosságú községet átengedni, ha viszont a román püspökségek alá tartozó sok ezer magyar görög katolikus hívét a románok átengedik. A felhívásra román részről semmi válasz nem érkezett.

A válasz Bukarestből érkezett meg, ahonnan Jorga professor forradalommal fenyegette meg a magyar kormányt a hajdudorogi püspökség felállítása miatt. Később, a *Temps* párizsi napilap 1913. május 3-i számában a román Dicescu azt írta, hogy a püspökséget azért szervezték, hogy a görög katolikus románok ne látogathassák saját templomaikat. Ez nyílt ellentétben állott a valósággal, mert a görög katolikus és görög keleti román egyházaknak Magyarországon olyan egyházi autonómiájuk volt, amelyben nemzeti sajátságait megtarthatták és amely nekik szabad érvényesülést biztosított. A magyarországi románok forradalma tehát nyilvánvalóan a *Liga Culturale* mögött álló orosz propaganda és nem a magyarországi románok érdeke volt.¹

Nem idézhetjük itt azt a számos diplomáciai okmányt, amely az erdélyi kérdésnek felszínen való tartására vonatkozik, mert egyrészt azoknak közös forrása Bukarest és nem a magyarországi románság volt, másrészt pedig az orosz-román akció taktikai módszerére vonatkoznak, amely módszer mindenkit látszatvalóságról győzött meg, aki az ismételt panaszoknak hitelt adott, de sohasem vette magának azt a fáradságot, hogy az erdélyi kérdést Bukarest helyett Erdélyben ismerje meg.^{1 2 3}

Ugyanígy taktikai ellenakciónak kell tekintenünk a bécsi kormánykörök eljárását is. Conrad báró vezérkari főnök talán a legtöbbet bízott abban, hogy Románia ki fog tartani szövetsége oldalán, de a bukaresti béke megkötése után, 1913. szeptember 6-án ő is figyelmeztette a közös külügyminisztert, hogy a monarchia erői nem volnának elégségesek arra, hogy egy orosz-román-szerb támadással szemben a sikert garantálják.² A lemergi hadtest már is szerb-román szövetségi szerződés megkötéséről adott hírt,⁴ amit Marghiloman azzal egészített ki, hogy az valóban létrejött Románia, Szerbia és Görögország között, Politis és Take Jouescu fogalmazásában. Take Jonsescu elmondotta emlékirataiban, hogy éppen

¹ „Sie la nouvelle arrive d'une révolution roumaine en Hongrie, il ne faut pas s'en étonner que des derniers événements qui ont rendu leur liberté aux peuples balkaniques. Les oppresseurs sans vergogne l'auront bien mérité.” Jorga M.: L'évêché de Hajdudorog et les droits de l'Église roumaine unie de Hongrie. Bukarest, 1913. 27. 1.

² Ilyen súlyos tévedést mutat pl. Gottschalk német író is. Die Kriegsschuldfrage. Berlin. V. Berlin, 1927. Rumänien und der Dreibund bis zur Krise 1914.

³ Wien, 1913. szeptember 6. Conrad Berchtold gróf közös külügyminiszterhez. Conrad id. m. III. Wien, 1922. 422. 1.

⁴ Lemberg, 1913. augusztus 31. U. ott 748—51. 1.

szeptember 9-én közölte Poincaré francia köztársasági elnökkel, hogy háború esetén Románia Franciaország oldalára fog állani.¹

Románia elpártolásának veszedelme bírta rá az osztrák centralistákat arra, hogy azt Erdély árán megtartsák és ezzel Németországot és Románját kielégítve védekezzenek Oroszország és lépjenek fel Szerbia ellen. A feladatra Ferenc Ferdinánd trónörökös legbizalmasabb tanácsadója és barátja, csehországi birtokain szomszédja, Czernin Ottokár gróf vállalkozott, Czernin maga elmondotta emlékirataiban, hogy kinevezését a trónörökösnek köszönte.^{1 2} A magyar közvélemény azt idegen érzéssel fogadta, mert egyrészt Czernin gróf a trónörökös terveinek szövívője volt, másrészt pedig ösztönszerűen félt attól, hogy a követ, aki nemcsak az osztrák császárt, hanem a magyar királyt is, nemcsak az osztrák, hanem a magyar államot is képviselte, a magyar király magyar államának érdekeit nem fogja kellő hűséggel képviselni. Mikor a parlamentben a követ személye iránt érzett bizalmatlanságnak hangot adtak, Tisza gróf lovagiasan megvédelmezte politikai ellenfelét és előlegezte neki, a magyar kormány nevében azt a bizalmat, hogy tisztét pártatlanul fogja betölteni.

Czernin gróf Bukarestbe érkezése után Berchtold gróftól arra kérte, intézzen demarsot a magyar kormányhoz és kényszerítse azt a magyarországi román nemzeti párt követeléseinek elfogadására.³ Mivel ugyanezt a követelést előbb már a bukaresti német követ is továbbította kormányának, a bécsi német nagykövet pedig a vonat-

¹ „On New Year's Day (1913. január 1.) you asked me a question which I could not then answer; I will give you your answer to-day. If war breaks out you will find the Rumanian army in your enemies'camp.” Take Jonescu: *Somé Personal impressions*. London, 1919. 5—6. 1.

² „Meine Ernennung zum Gesandten in Bukarest erfolgte auf Initiative des Erzherzogs Eranz Ferdinand.” Czernin O.: *Im Weltkrieg*. Berlin, 1919. 64. 1. — Az orosz diplomácia is Ferenc Ferdinánd emberét látta benne. Bukarest, 1914. január 24. Poklewski Koziell orosz követ jelentése. Sitiért id. m. III. Berlin, 1928. 249—51. 1. — Egy Ferenc Ferdinánd környezetéből származó cikk szerint (*Vossische Zeitung*, Berlin), a kinevezés azért történt, hogy Czernin Romániát Tisza ellenére közelebb vigye Ferenc Ferdinánd nagyosztrák tervéhez és megalapítandó államához. Budapest, 1913. január 4. D'Apchier francia konzulátusi ügyvivő jelentése. *Documents Diplomatiques Français*, 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 15—16. 1. Blondel bukaresti francia követ január 5-i jelentése szerint Czernin külügyminiszterjelöltként, nagy apparátussal érkezett meg; véleménye szerint a francia orosz szövetségnek mindent meg kellene tennie abban az irányban, hogy Románia esetleges elhódításával szembenézzen. Arra kérte tehát a francia kormányt, hogy siettesse Ferdinánd trónörökös fiának, Carol hercegnek, Miklós cár egyik leányával való házasságát, U. ott 17—20. 1.

³ Bukarest, 1913. december 30. Czernin gróf jelentése. Bittner, Pribram. *Uebersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 693. 1. — Czernin gróf tehát egy frontra állott azokkal, akik röviddel megérkezése előtt még Ausztria Magyarország ellen tüntettek (u. ott VI. Wien, 1930. 828. 1.), sőt az erdélyi határokra csapatokat is szállítottak, ami 1911. július 11 én Berchtold közös külügyminiszter tiltakozását vont maga után (u. ott 869. 1.). Még messzebb ment Spalaikovics Mirosláv, aki tiltakozott az ellen, hogy a román kormány Ausztria-Magyarország jóindulatú semlegességét azzal kívánta viszonozni, hogy a kettős monarchiával jobb viszonyt kezdjen (u. ott VII. Wien. 1930. 36—37. 1.).

kozó követelést Berchtold gróf elé terjesztette,¹ fel kell tennünk, hogy itt is a román kormány akciójáról volt szó. Ez a felfogás azonban módosításra szorul a miatt, hogy Czernin gróf emlékirataiban még nagyobb követelésről számolt be. Azt mondta, hogy az ő első bukaresti jelentései nyomán fogamzott meg Ferenc Ferdinánd főhercegben az a gondolat, hogy a magyar állam területének jelentékeny részét, Erdélyt, Romániának engedi át.² Ez ugyan a trónörökösben már 1909-i romániai látogatása idején megvolt, Conrad tábornok pedig Czernint megelőzőleg beszélt róla, de Czernin önvallomása után meg kell állapítanunk, hogy a kérdés az ő követése idején valóban akuttá lett.

Tisza István magyar miniszterelnök 1913. december 11-i parlamenti nyilatkozatában nemcsak erélyesen megvédelmezte a követet az ellene felhozott vádakkal szemben, de kezeséget is vállalt aziránt, hogy centralista elveit a magyar állammal szemben felfüggeszti. Fogalma sem volt arról, hogy Czernin gróf ez elveknél messze túlmenőleg a magyar állam integráns részét áruba bocsátotta. Miután azonban Tiszának erről tudomása nem volt, az ellenzéki Apponyi Albert grófnak az a megjegyzése sem keltett nagyobb figyelmet, hogy ha Czernin gróf addigi kiadványaiban a román irredentizmus eszméit hirdette, akkor aligha tud majd kellő ellenállást kifejteni a román kormány hasonló követeléseivel szemben. Czernin gróf megvallása szerint meg sem kísérelte az ellenállást, hanem ellenkezőleg, a magyarokat vádolta meg azért, mert ezeréves hazájuk felét nem voltak hajlandók Romániának átengedni. A legkülönösebb azonban a dologban az volt, hogy Apponyi aggályait később Bratianu román miniszterelnök a szemébe mondotta meg Czernin grófnak,³ aki megfeledezett arról, hogy azt az államot, amelynek követe volt, idegen államnak áruba bocsátotta.

Czernin Ottokár gróf bukaresti küldetésénél egy pillanatra mégis meg kell államink.

¹ Wien, 1913. december 20. Tschirschky német nagykövet jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin. 19⁷. 469—70. 1.

² „Erst nach meiner Entsendung nach Bukarest und nach meinen einschlägigen Berichten fasste der Erzherzog den Plan, unter der Bedingung Siebenbürgen an Rumänien abzutreten, dass dieses neugeschaffene Rumänien sich dem Habsburgerreiche einfüge.“ Czernin id. m. 107—8. 1.

³ Bukarest, 1913. december 7. „Ich erklärte Bratianu“ eine innere Frage dürfe niemals in den Kreis der äusseren Politik gezogen werden, (— eine Bemerkung die mir selbst schwer fiel, weil ich sie direkt widersinnig finde —) worauf mir Herr Bratianu lächelnd antwortete, ich hätte in meiner letzten Herrenhausrede über diese Frage anders gesprochen“ (Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 625. 1.). — 1914. január 24. Poklewski Koziell orosz követ jelentése. Siebert id. m. III. Berlin, 1928. 249—51. 1. — Bukarest, 1914. január 28. Czernin gróf jelentése: „Streng geheim. Soeben verlässt mich der Ministerpräsident, Herr Bratianu, nach anderthalbstündigem Besuche. Um den Charakter unserer streng geheimen Unterredung richtig zu beleuchten, muss ich vorausschicken, dass ich mit Bratianu auf einer Art Freundschaftsfuss stehe... Bratianu meinte zu wissen, die Ungarn, denen meine Ernennung ein Dorn im Auge sei, verlangten meine Abberufung. Der Minister meinte, er könne dies nicht glauben, denn „er und ich“ wir würden doch wohl einen Weg finden, die Sache irgendwie einzurenken.“ Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 790—92. 1.

Czernin 1919-ben megjelent emlékirataiban elmondotta, hogy kinevezése (1913. október 3.) Ferenc Ferdinánd trónörökös kívánságára történt meg azért, mert a magyarok miatt lehetetlen volt a közeledést Ausztria és Románia között létrehozni. „Első jelentéseim alapján ragadta meg a főherceg azt a tervet, hogy Erdélyt Romániának engedjük át azon feltétel alatt, hogy az így megalkotott Románia belép a Habsburg-birodalomba.“ A gondolatot szerinte Tisza hiúsította meg, mert Ferenc József Tisza oldalára állott.¹

Czernin beállítása merőben téves, mert Erdély átengedése nem azon múlt, hogy azt Tisza egyénileg helyeselte vagy nem helyeselte. A magyar miniszterelnök a magyar állam területének megcsonkítását nem is helyeselhette. Czernin azonban elhallgatja, hogy Tisza ebben a magyar nemzet egységes ellenállására támaszkodott és hogy a magyar király bukaresti követe nem engedhette meg magának azt, hogy az általa képviselt Magyarország egyes területeit áruba bocsássa.

Hozzá kell tennünk a fentiekhez, hogy Apponyi Albert gróf a delegációban kifogásolta Czernin gróf kinevezését (1913. november 21.), de Tisza miniszterelnök lovagiasan megvédte őt Ugyanazt tette november 18-án a magyar képviselőházban Andrássy és Apponyi grófokkal szemben is. Mindez nem gátolta meg őt abban, hogy Tiszának halálos ellenségévé legyen. Kétségtelenül nem azért, mert őt megvédte, hanem azért, mert Tisza és vele a magyar nemzet, a trónörökös és a trónörökös barátai, tehát Czernin részéről is, állandó támadásoknak voltak kitéve.^{1,2}

Jellemző volt az, hogy Czernin gróf bukaresti ténykedéseiről és terveiről Poklewski-Koziell orosz követ, ennek útján pedig Blondel francia követ kitűnően — a magyar kormánynál jobban — voltak értesülve.³

Czernin gróf magatartása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a román kormány minden bajt a magyarországi románok elnyomásával indokolt meg és Berlinből, Bécsből a magyar kormány ellen

¹ Czernin O. gróf: Im Weltkrieg. Berlin, 1919. 64, 107—8. 1.

² Bukarest, 1913. december 5. Czernin gróf jelentése a román kérdéstről. Bittner. Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 611—14. 1. Hogy a Czernin ellen felhozott vádaknak igazuk volt, azt ő maga mondotta el 7 i. jelentésében: „Ich erklärte Bratianu „eine innere Frage dürfe niemals in den Kreis der äusseren Politik gezogen werden, worauf mir Herr Bratianu lächelnd antwortet, ich hätte in meiner letzten Herrenhausrede über diese Frage jüders gesprochen“. U. ott 625. 1. Berchtold gróf december 18 i. utasításában közölte Czerninnel, hogy a magyar kormányelnök a magyarországi románokkal tárgyalásokat folytat a megegyezés érdekében (u. ott 664—65. 1.), de a követ december 30 i. jelentésében arra kérte a közös külügy minisztert, hogy gyakoroljon nyomást Budapestre (u. ott 693. 1). Ugyanazt követelte Berchtoldtól a német kormány is. (Wien, 1913. december 20. a német nagykövet jelentése. Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin, 1926. 469—70. 1.).

³ Bukarest, 1914. január 10. Blondel francia követ jelentése. Documents Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 9. Párizs, 19%. 64—66. 1.

kért demarsokat.¹ Ugyanakkor azonban Romániát az oroszok már szövetségesüknek tekintették.¹²

9. Az orosz kezdeményezés, 1914. január. — A szerbek állítása szerint „1914 elején készítették el a végleges tervet Ausztria megtámadására“. ³ Ez a megállapítás annyiban találó, hogy Szaszonov december 8-i előterjesztése határozott programot adott és hogy annak kivitele vált — a megállapítás szerint — időszerűvé. Terveinek végső célja kezdettől fogva a tengerszorosoknak, a Boszporusznak és a Dardanelláknak megszerzése volt. 1911-től kezdve az képezte háttérét az orosz kormánypolitikának, mert ennek a tervnek a szolgálatában volt szükséges a tengerszorosok felé vezető úton levő szláv és görög keleti népek és országok megszervezése is. (V. ö. Szaszonov külügyminiszter 1913 novemberi előterjesztését Miklós cárnak.)

Ekkor került nyilvánosságra egyébként az a szerb-román szövetségi szerződés is, amelyet 1913. december 25-én a pétervári *Novoje Vremja* 1913. június 10-i kelettel közölt és amelyet onnan a prágai *Narodni Listy*, 1914. január 8-án pedig a *Pesti Hírlap* is átvettek. ⁴ Az állítólagos szerződés XI. cikkelye Szerbia, XII. cikkelye pedig Románia részére szakított cl nagyobb területeket. A vonatkozó okiratot Bukarestben Maiorescu és Pasic miniszterelnökök, Averescu és Putnik vezérkari főnökök írták alá. Hitelességét az okmányok nem bizonyítják, csupán június 10-ről található Blondel bukaresti francia követnek egy jelentése, amely szerint a román sajtó azon a napon Szerbia oldalán sürgetett fegyveres beavatkozást. ⁵ Putnik tábornok egyébként június 9-én érkezett Üszkübből Belgrádjára, hogy a minisztertanácson Bulgária ellen foglaljon állást, a szófiai francia követ 10-i jelentése szerint viszont a döntő elhatározás 9-én érlelődött meg Bukarestben.

Ettől kezdve az események útja két irányt vett.

Az egyik irányban haladt a szerbeknek az a törekvése, hogy minden délszlávot szerb vezetés alatt egyesítsenek. 1911 ősz óta ez a törekvés félre nem ismerhető, mert amint a marokkói válság hullámai az olasz-török háborún keresztül a Balkánra jutottak, a szerbek Piemont példáját tüzték magok elé, sőt Piemont címmel olyan

¹ Wien, 1913. október 23. Stolberg gróf német ügyvivő jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette. XXXIX. Berlin, 1926. 453. 1.

² A pétervári szerb követ már 1913. július 6-án azt jelentette kormányának, miszerint „Romániáról nyugodtan meg lehet állapítani, hogy kíváلت a Hármasszövetségből“. Boghitschewitsch II. Berlin, 1929. 349. 1.

³ Nova Evropa. Zagreb. Idézve. Contemporary Review CXXXIV. London, 1928. 309. 1.

⁴ Ugyanígy a „Le Petit Niçois“ 1913. június 28 i dátummal. Párizs, 1914. január 28. Szécsen Miklós gróf osztrák-magyar nagykövet jelentése. Bittner, Pribram, Srbik és Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 796—800. 1. Bukarest, 1924. január 10. Blondel francia követ jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 66—68. 1.

⁵ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 7. Párizs. 1934. 80—81. 1.

lapot is indítottak, mely Belgrádiról ezt az eszmét hirdette (1911. szeptember 3).

A szerbek azonban csak közkatonáivá lettek egy nagyobb mozgalomnak, melynek vezetését Kramarz és Masaryk az orosz hatalom kezébe játszották át. A Belgrádból indított délszláv küzdelem így lett az orosz hatalom terjeszkedésének eszközévé.

Hogy a Bukarestre gyakorolt orosz nyomás megerősödött, azt Waldthausen báró német követ újévi jelentéséből következtethetjük, amelyre Vilmos császár azt a megjegyzést tette, hogy Bécsre a román-magyar megegyezés érdekében nyomást kell gyakorolni.¹ Ezt egyébként Czernin gróf útján Károly király is szívesen vette volna.^{1 2} Hogy e Magyarországra gyakorlandó nyomástól egyes román körök mit vártak, azt a bécsi román katonai attasé mondotta meg, aki szerint Románia szívesen csatlakoznék a monarchiához, ha megkaphatná a románoktól lakott területeket.³ Azt elmulasztotta hozzátenni, hogy Bukarestben jelentős változás állott elő, mert január 16-án a kormányt a konzervatív Maiorescutól a liberális Bratianu vette át, aki már előbb kifejezte a király előtt azt az aggodalmát, hogy a monarchiával fennálló szövetségi szerződés Romániát szabad elhatározásában akadályozza.⁴ Aminthogy kétségtelen, hogy egy kormányt megkötött szerződése bizonyos irányban kötnek, de viszont az sem szenved kétséget, hogy ha ez a szerződés szövetségi szerződés, akkor az a kormány, amely szabad kezet akar, ez utóbbit nem szövetségese irányában követeli. Miután pedig Bratianu oroszbarát politikusnak ismerték, feltehető volt, hogy szövetségeseivel ellentétben, azoknak ellenségéhez kívánczolt. Erre mutat egyébként az, hogy Bratianu Károly király is oroszbarátnak tartotta, Poklewski-Koziell bukaresti követ pedig már január 22-én azt jelentette, hogy Bratianuval folytatott beszélgetése barátságosan folyt le, sőt a miniszterelnök azt is lehetségesnek tartotta, hogy „Oroszország semlegességet vagy még annál is többet fog Romániától követelni”.^{5 6 7} Az új kormányt a követ is oroszbarátnak ismerte meg és azt a benyomást nyerte, hogy az erdélyi kérdés Romániát a Hármasszövetségtől Oroszország mellé fogja állítani.⁸ Bratianu tehát az erdélyi kérdéstről az egyik oldalon az osztrák centralistákkal, Bécs és Berlin kormányaival, a másik oldalon pedig az oroszokkal tárgyalt — a magyarokkal, akiké Erdély volt, nem kereste a megegyezést, mert azt az elszakítás alapján maga is reménytelennek tartotta volna. Így tett Filipescu képviselő is, aki később Czerninnek a monarchiához való csatlakozásáról beszélt, de

¹ Die Grosse Politik stb. XXXIX. Berlin, 1927. 472. 1.

² Bukarest, 1914. január 22. Czernin gróf jelentése. Bittnrr. Pribnrrn. Uebrsberger id. m. VII. Wien, 1930. 767. 1.

³ Conrad id. m. III. Wien, 1922. 551—52. 1.

⁴ Revue des deux mndes. LVIII. Párizs. 1930. 530. 1.

⁵ Bukarest, 1914. január 22. Pokrottski Hoeizsch: Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. I. 1. Berlin, 1931. 69—71. 1.

⁶ Bukarest, 1914. január 24. Poklewski Koziell jelentése. U. ott 80—81. 1. Siebert id. m. III. Berlin, 1928. 249—51. 1.

ugyanakkor a magyarokról azt mondta, hogy bár a bukaresti politikai köröknek Magyarország belső ügyeibe beavatkozni nincsen joguk, de joguk van kiélezni a magyarországi románok követeléseit és ha ezeket a magyarok el nem fogadják, akkor „nincs paktum — nincs román szövetség“.

Ezeket a tárgyalásokat szervesen egészítették ki azok, melyeket a magyar miniszterelnök a szlovákokkal és horvátokkal folytatott. A balkáni események azonban a szerbeket és horvátokat állították előtérbe és ezért a tárgyalások is ebben az irányban éleződtek ki. Tisza élénk figyelemmel kísérte a két balkánháborút és azt a politikát, melyet Berchtold gróf, Conrad tábornok, Ferenc Ferdinánd trónörökös folytattak.

Bécsből szemelláthatólag Szerbia elszigetelésére és beolvasztására törekedtek, ami egyben a Karagyorgyevicsok eltávolítását is jelentette. Mikor az 1913. október 3-án megtartott közös miniszteri értekezleten a terv szóba került, Tisza határozottan a háború ellen foglalt állást¹ és ezzel élesen szembekerült azzal a körrel, melyet a trónörökös barátai alkottak. Nem lehetetlen, hogy ez az állásfoglalás biztatta további tevékenységre a bécsi köröket, melyek szemelláthatólag nem vették észre azt, hogy Magyarország gyengítése a kettős monarchia gyengítését jelentette.

Ez volt a helyzet akkor, amikor a *Berliner Tageblatt* 1914. januárban Czernin gróftól egy beszélgetést közölt, amelyet a követ Az *Est* budapesti napilap január 25-i számában maga sietett megcáfolni — Magyarország számára^{1 2 3 4 5 6 7} Kezdetől látszott, hogy itt egy kettős akcióról volt szó. A parlament január 31-i ülésén Bethlen István gróf ellenzéki képviselő a kormánytól Czernin eltávolítását követelte, mint aki a monarchia és a magyar király képviseletére méltatlannak bizonyult. Tisza miniszterelnök ekkor is bízott Czernin ígéretében és Czerninnek Tiszához intézett levelével védelmezte a követet, holott az akkor már Bratianuhoz igazodott és ezzel aka-

¹ A közös miniszter tanács jegyzőkönyvét közük Bittner. Pribram. Srbik, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 39"—403. 1. A jegyzőkönyv vonatkozó része következőképpen szól: „Der königlich ungarische Ministerpräsident nimmt ganz entschieden Stellung gegen eine staatsrechtliche Angliederung Serbiens an die Monarchie und zwar, weil die Sache praktisch unmöglich sei und sich ganz Europa auf Seite Serbiens stellen würde. Die Sache wäre aber auch von Nachteil für die Monarchie. Serbien sei ein unangenehmer Nachbar, damit müsse man sich eben abfinden, aber man braucht es nicht gleich zu verschlucken“. — Ugyanaz, 1913. október 13. án. Tisza: „Käme es zur Mobilisierung und würde daraufhin Serbien begeben, so könne der Krieg noch immer vermieden werden, wenn Serbien die Kosten rückersetze, die uns dadurch envachscn wären. Bei Graf Tisza trat stets Besorgnis darüber hervor, was nach Niederwerfung Serbiens zu geschehen hätte, er hatte nur die Demütigung, nicht aber die Aufteilung Serbiens im Auge“. Conrad id. m. III. Wien, 1922. 460, 464—65, 724—16. 1.

⁷ Az Estnek adott nyilatkozatot Czernin gróf maga mondta tollba, de annak megjelenése előtt Berlinbe küldötte, hogy Becsre és Budapestre nyomást gyakoroljon. Adorján A.: Európai izgalom az Est híres Czernin interjúja körül. Az Est. Budapest, 1935. április 13. — Wien, 1914. február 12. Kudacsev herceg orosz ügyvivő jelentése Czernin „szokatlan“ eljárásáról. Pokrowski-Hoetzsch id. m. I. 1. 1931. 238. 1.

ratlanul is az orosz-román tervek szekerét tolta előre — a monarchia ellen.¹

Ebből világosan meg volt állapítható, hogy a magyarok és a románok megegyezését sem Ferenc Ferdinánd centralista-federalista barátai, sem a francia-orosz szövetség bukaresti képviselői nem akarták. Blondel bukaresti francia követ már 1913. január 6-án azt javasolta, hogy a magyar kormánytól kínált megegyezéssel szemben a francia-orosz szövetség egész erejét vesse latba és vegye fel azzal a versenyt.^{1 2 3} A verseny célja tehát annak megghiúsítása volt, hogy a történelmi fejlődéstől egymásra utalt magyarok és románok egymással megegyezhessenek és a szláv (francia-orosz-szerb) fronttal szemben közös megértéssel és akarattal védekezhessenek. Blondel beismerte, hogy a francia-orosz szövetség úgy a román-magyar megértéssel, mint a nagyosztrák gondolattal szemben a monarchia és Magyarország román lakosságú területeinek elszakítására törekedett.⁸

10. *A három konferencia, 1914. február.* — A háborús felelősség irodalmában meglehetősen ismert Pasics szerb miniszterelnöknek 1914-i pétervári utazása és annak eredményeiről 1914. február 2-án Péter királynak tett kimerítő jelentése.⁴ Ekkor mondotta azt, hogy ahány fegyvert kap, annyi katonát fog azokhoz kapni a monarchiából, amit alig lehetett másként érteni, mint hogy a monarchia megtámadására törekedett.

A jelentés fontosságát azonban messze felülmúlni látszott az a körülmény — ami a *Nova Evropa* idézett állítását is igazolta, — hogy 1914 elején a monarchia felosztásának idejét is elérkezettnek látták és hogy itt nem csupán Pasics látogatásáról volt szó. Az orosz akták szerint Sukowski prágai orosz konzul január 22-én azt jelentette Szaszonovnak, hogy Klofac cseh képviselő Pétervárra érkezik és kérte, hogy az újságokat a látogatás elhallgatására utasítsák.⁵ Ha hozzátesszük, hogy az orosz kormány a magyarországi rutének pőrében érdekelve volt, hogy a csehekkel keresett összeköttetést, hogy Pasics Pétervárra utazott és hogy Pétervárról Bratianu segítségével Románia bekapcsolására törekedtek, akkor egyrészt az állapítható meg, hogy Szaszonov a monarchia eléggületlen

¹ Bethlen István gróf beszéde az erdélyi kérdésre anyagára kiterjedt. V. ö. Bethlen István gróf beszédei és írásai. I. Budapest, 1933. 69—80. 1. Bethlen Czemiú visszahívását követelte: „hogy Czernin gróf arról az állásáról, amelyre méltatlan volt a múltban, amelyre azonban még méltatlanabbnak mutatkozik jelen cselekedetei folytán, visszahívás sék.”

² Bukarest, 1914. január 6. Blondel francia követ jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 26—28. 1.

³ Bukarest, 1914. január 10. Ugyanaz. U. ott 66. 1. A bécsi külügyi hivatal terveiről egy új Balkán Szövetség megalkotása iránt v. ö. Dumaine bécsi francia nagy követ 1914. február 12-i jelentését. U. ott 363—65. 1.

⁴ Közölte Boghitschewitsch id. m. I. Berlin, 1928. 414—21. 1. „Ich erzählte dem Zaren... dass wie viele Gewehre wir haben werden, so viele Soldaten werden wir aus jenen Ländern bekommen.”

⁵ Prága, 1914. január 22. Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 69. 1.

elemeivel közvetlen kapcsolatba lépett, másrészt pedig elérkezettnek hitte az időt arra, hogy a tengerszorosok megszerzését Ausztria-Magyarország lekötésével, esetleg felosztásával biztosítsa.

A pétervári *Novoje Vremja* napilap már 1914. januárban részletes tudósításokban számolt be arról, hogy Szerbia és Görögország miniszterelnökei, Pasics és Veniselos, fontos megbeszélések végett Pétervárra érkeztek. Doumergue francia külügyminiszter január 31-i körtávirata szerint arról folyt a tanácskozás, hogyan lehetne osztrák háború esetén Bulgáriát megfelelő áldozatokkal semlegeségre, Romániát pedig fegyveres szövetségre bírni.¹ Amiből nemcsak az volt következtethető, hogy Párizsban osztrák-orosz háború eshetőségével számoltak, hanem az is, hogy a vonatkozó megbeszélések Szaszonov elnöklete alatt Pasics, Veniselos és Diamandí román követ bevonásával, Klofac utazásának elhallgatása mellett, fontos kérdésekről folytak.^{1 2} Még fontosabb volt, hogy Pasics és Veniselos Bukarestbe utazva február 9—10-én Bratianuval folytatták a megbeszéléseket³ és hogy Bukarestből Belgrádba utaztak tovább, ahol 12-én egy harmadik konferencia is folyt.⁴

Alig szenved kétséget, hogy a három konferencia tárgyát olyan kérdések alkották, amelyek Oroszország, Románia, Szerbia és Görögország kormányait közösen érdekelték. Veniselos hazatérve annyit mondott az athéni német követnek, hogy Romániának a szerb-görög szövetséghez való csatlakozásáról volt szó.⁵ Több fényt derített a megbeszélésekre Szaszonovnak az a szándéka, hogy Péter

¹ Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 111. 1. — A szerb és görög miniszterelnökök pétervári tartózkodása idején egy román tábornok hivatalos küldetésben volt az orosz fővárosban. Delcassé francia nagykövet jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 238. 1.

² Pétervár, 1914. február 5. Doucet francia ügyvivő jelentése. U. ott 112. 1. Die Kriegsschuldfrage. VIII. Berlin, 1930. 530. 1. — Doucet és Bratianu egyformán beismerték, hogy Pasicsot és Veniselost Pétervárról irányították Bukarestbe. Bukarest, 1914. február 11. Czernin gróf jelentése. Bittner, Příbram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 855. 1. Fay S. B. id. m. 1. Newyork, 19..9. 486. 1.

³ Arsenijev bukaresti orosz ügyvivő szerint Pasics február 9 én közölte Bratianuval, hogy Szerbia és Görögország között szoros szövetségi szerződés jött létre. Bukarest, 1914. február 10. Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 217. 1.

⁴ Belgrád, 1914. február 10. Giesl báró osztrák-magyar követ jelentése. Bittner. Příbram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 859. 1. — Hartwig február 10-i jelentése szerint Románia, Szerbia és Görögország együttműködése a pétervári látogatás után biztosítva látszott. Pokrowski—Hoezsch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 217—19. 1. — Bratianu szerint a három balkáni miniszterelnök az 1913-i bukaresti békeszerződés alapján egyezett meg egymással. Bukarest, 1914. február 24. U. ott 303—4. 1. Hartwig február 24 én két jelentést küldött Szaszonovnak Romániának a szerb-görög szövetséghez való csatlakozásáról. U. ott 311—14. 1.

⁵ Athén, 1914. február 22. Szilassy Gyula követ jelentése. Bittner, Příbram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 903. 1. V. ö. Giesl báró belgrádi követ február 23 i jelentését. U. ott 909. 1., valamint Hartwig orosz követ február 24-i jelentését Boghitschewitsch id. m. II. Berlin, 1929. 497—98. 1. és Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 311—14. 1. Pétervár, 1914. február 5. Doucet francia ügyvivő jelentése. Documente Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 9. 1936. 280. 1.

várra nemzetközi konferenciát hív össze a keleteurópai kérdések rendezése végett.¹ Hogy mindez a kettős monarchia biztonsága ellen irányult, azt világosan mutatta Pasicnak 1914. február 2-án II. Miklós cárhoz intézett előterjesztése, melyben a szerb-horvát (délsláv) kérdésnek fegyveres megoldásáról tett említést.

Dumaine bécsi francia nagykövet 1914. január 22-i jelentése szerint a szerb kormány azzal az indokolással, hogy Bécsből az albánokat és bolgárokat háborúra izgatják, minden megegyezést elutasított a monarchiával (*L'opinion réproûse toute idée d'entente avec la monarchie austro hongroise*).² A szerb közvéleménynek ebben az irányban való vezetése vagy legalább is egy külső hatalom előtt ebben az értelemben való bemutatása magában véve felelősség megállapítását vonja maga után. Ezt legfeljebb csak mérsékli, de nem változtatja meg a jelentésnek az a további része, amelyben bolgár-török megegyezésről történik említés. Amikor Descos belgrádi francia követ röviddel azután a királynál megjelent, Karagyoryevics Péter megsürgette a Franciaországban rendelt fegyverek

¹ Une réunion „sur toutes les questions qui restent à résoudre dans le problème oriental.“ Pétervár, 1914. február 16. Paléologue Móric francia nagykövet jelentése. Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 113—20. 1. — Az orosz készülődésekkel kapcsolatos cseh szervezkedésnek két bizonyítékát kapjuk egyrészt a párizsi *Temps* 1914. február „i számában, ahol arról adnak hírt, hogy a máramarosi per idején szervezett rutén tiltakozó gyűlésen cseh képviselők a további küzdelmekben való kitartásra buzdítottak, másrészt Sulkowski prágai orosz konzul február 23-i jelentésében. *Pokromki—Hoetzsch* id. m. I. 2. Berlin, 1933. 289—91. 1. — A csehek szerepéről a rutén mozgalmakban a szórványosan kiadott forrásanyag nincs kellően összegyűjtve.

² Wien, 1914. január 22. Dumaine francia nagykövet jelentése.

Függelék. A három konferencia okmányai.

The Petersburg Conference. — The Serbian Prime Minister Pashich at St. Petersburg. Rectification of frontier in Macedonia promised by Pashich to the French Ambassador Deleassé (Paris, 31. January 1914. Circular of the French Prime Minister Doumergue. Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. Vol. III. Paris 19-3. Pag. 186., Belgrade, 30. January 1914 Report of the German Chargé relative to the same matter. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. Vol. XXXVIII. Berlin, 1927. Pag. 322). — Petersburg, 2. February 1914. Report of Prime Minister Pashich on his audience. Alliance to be made with Rumania. Tsar Nicholas remarked: „il y avait en Autriche-Hongrie trois millions et demi des Roumains désirant s'unir a la Roumanie“. Pashich demands from the Tsar arms and ammunition and said „que nous étions bien heureux que la Russie 6e fut bien préparée; cela nous inspire de la sécurité et l'espoir d'un meilleur avenir.“ — „Pour la Serbie, nous fairons tout“, was the answer of the Tsar (Published in several publication. At length, in German translation in *Boghitschewitsch* op. cit. Vol. I. Berlin, 1928. 414—21). — Result of the Petersburg Conference (Russian Foreign Minister Sasonow, the Prime Ministers of Serbia and Greece, Pashich and Veniselos, the Bulgarian and Rumanian ministers) as told by Doumergue (op. cit. above): „M. Deleassé a vu M. Pachitch qui lui a confirmé les efforts du gouvernement russe en vue d'une amélioration des rapports serbo bulgares, fut ce au prix de la cession d'Istip et Kotchana à la Bulgarie. Le Président du Conseil serbe n'écarte pas absolument cette éventualité, qui ne pourrait se justifier que pour empêcher les Bulgares de se joindre à l'Autriche dans le cas où de graves difficultés

szállítását. Ugyanakkor, amikor Pasics Bulgáriával feszült viszonyban maradt, — ami Pétervárott orosz hatást szült, — a Porta Szalonikit Szerbiának kínálta fel, ha Görögország ellen frontot csinál. Igaz, hogy ez a szerb politika teljes megfordítását jelentette volna, de Törökország támogatásán kívül a kettős monarchiáét sem zárta ki. Legalább is a magyar közvéleménynek az volt a felfogása, hogy a kettős monarchia balkánpolitikáját Szerbiára kell építeni. Pasics azonban mosolygott az ajánlat fölött és azzal hártotta el azt, hogy Szerbiának a hatalmakkal kell tartania. Ez viszont azt jelentette, hogy Szerbia saját sorsának irányítását egyes hatalmakkal engedte át; mi több, erre kérte Veniselos görög miniszterelnököt is. Doulcet pétervári francia ügyvivő február 9-i jelentésében akként foglalta össze a *réunion balkanique de Pétersbourg* eredményeit, hogy a szerb miniszterelnök védőjének jött köszönetét mondani (*une visite de clientèle*), falra festett veszedelmekkel szemben kért támogatást és hogy az orosz kormány ezekkel szemben erősen tartózkodó magatartást tanúsított. Nem felejtvén el azt, hogy

so produisaient; il compte, d'ailleurs, surtout sur la Roumanie, si cette hypothèse se réalisait.“

The Bucarest Conference. — 16 January 1914. Government formed by the Liberal Jonel Bratianu. Bucarest, 24 January 1914. Report of the Russian minister Poklewski—Koziell: „in der hiesigen öffentlichen Meinung ist ein bedeutender, ja vielleicht ein entscheidender Umschwung zugunsten Russlands eingetreten“ (*B. von Siebert*: Benckendorffs diplomatischer Briefwechsel, 1907—14. Vol. III. Berlin, 1928. Pag. 249). — Bucarest, 28 January 1914. Report of the Austro-Hungarian minister Count Ottokar Czernin: „Streng geheim. Soeben verlässt mich der Ministerpräsident, Herr Bratianu, nach anderthalbstündigem Besuche. Um den Charakter unserer streng geheimen Unterredung richtig zu beleuchten, muss ich vorausschicken, dass *ich mit Bratianu auf einer Art Freundschaftsfuss stehe*. 1. Bratianu erklärte, er habe die allerschlechtesten Nachrichten über den Fortgang der ungarisch-rumänischen Verhandlungen, der Abbruch stehe unmittelbar bevor und (wir stehen) damit an dem Beginne einer vollständig neuen Phase der Politik überhaupt. Denn die öffentliche Meinung ganz Rumäniens werde sich mit elementarer Gewalt gegen uns kehren und unser Bündnis sei damit de facto wertlos geworden. Es würden sich antiösterreichische Demonstrationen wiederholen und an ein Zusammengehen sei dann nicht mehr zu denken. 2. Ich sei auch der Meinung, dass der Abbruch der Verhandlungen ein sehr unfreundliches Ereignis wäre, müsste ihm aber aufmerksam machen, dass eine erneuerte feindliche Haltung des hiesigen Volkes vor Allem gefährlich für Rumänien selber wäre. Das Bündnis sei nicht wertvoller für uns als für Rumänien, wir könnten ja auch eine andere Politik machen, ebenso gut wie die Rumänen. — 3. (Er sagte), ich solle bedenken, dass Russland und Frankreich deutlich auf das Scheitern hinarbeiten, der russische Gesandte habe ihm vor Kurzem gesagt: „nous le savons vous n'êtes pas libre“ mit dem Hinweis, er hoffe, diese „Freiheit“ werde bald eintreten. — 4. Der grosse Irrtum des letzten Jahres sei gewesen, dass die Monarchie nicht eingesehen hätte, dass bei dem grossen Umsturz am Balkan Rumänien etwas erhalten würde. — (Bratianu) meinte zu wissen, die Ungarn, denen meine Ernennung ein Dorn im Auge sei, verlangten meine Abberufung, um so mit dem Scheitern der Ausgleichsverhandlungen und meiner gleichzeitigen Abberufung den Beweis zu liefern, dass der Curs im ungarischen Sinne geändert werde. Der Minister meinte, er könne dies nicht glauben, denn „*er und ich*“ wir würden doch wohl einen Weg finden, die Sache wieder irgendwie einzurenken, — während meine Abberufung eine Deutung erfahren müsste, dies kritisch sei“ (*Bittner, Fribram, Urbersberger* op. cit. Vol. VII. Vienna, 1930. Pagg.

Pasics milyen sokára fogadta el a cár döntőbíróságát a szerb-bolgár konfliktusban. Azt mondta, hogy osztrák támadás esetén Oroszországnak nem Bulgáriára lesz szüksége, hanem Szerbiára. Ebben az irányban igyekszik a pétervári kabinet Romániát Béccsel minden áron szembeállítani: *le cabinet de Pétersbourg ne désire rien tp-nt que d'engager la Roumanie dans une voie opposée à celle de Vienne*. Azért kérte Pasicot és Veniselost, hogy a bukaresti reünió útján Romániát szerezzék meg neki. Ez sikerült is nekik.

A pétervári, bukaresti és belgrádi konferenciák határozatai azokban a hírekben tükröződtek vissza leginkább, amelyeket a magyarországi román nemzeti párt hivatalos közlönye, az aradi *Románul* Bukarestből kapott, ahonnan az anyagi támogatáson kívül az orosz-román akció híreit is közölték, hogy ezzel a talaj a felosztáshoz előkészíthető legyen. Az *Est* budapesti napilap februári száma szerint a Reuter-ügynökség is azt jelentette Belgrádból, hogy Bukarestben új Balkán Szövetséget kötöttek, 17-én azt, hogy Szerbia fegyverkezési tempóját Oroszországban lassúnak találják stb. Mindennél fontosabb volt az, hogy a *Románul* a *Novoje Vremja* híradása

790—92). Notice to the above: the negotiations conducted by the Hungarian Government with the Rumanian National Party in Hungary was in course.

Pashich and Veniselos despatched by Sasonov to Bucarest in order to negotiate with Prime Minister Bratianu. — Bucarest, 9 and 10 February 1914. Bucarest Conference held in the rooms of Bratianu and at the Russian legation. — Petersburg, 5 February 1914. Report of the French Chargé Doulet: Sasonow „a l'impression qu'un accord très étroit existe entre la Grèce et la Serbie. Avec la Roumanie les liens sont moins étroits, mais le passage de M. Veniselos à Bucarest tend à les resserrer“ (Ibid. Pag. 112). — Belgrade, 10 February 1914. Report of the Austro Hungarian minister Baron Giesl: „In hiesigen politischen und diplomatischen Kreisen wird als wahrscheinlich angenommen, dass die Begegnungen in St. Petersburg kein abschliessendes Ergebnis zeitigten und dass Pasić und Veniselos alle Anstrengungen machen dürften, um die Finalisierung in Bukarest zu sichern. Rumänien ist der ausschlaggebende Faktor in dem Ringen um die Uebermacht zwischen den zwei Staatengruppen des Balkans. Es wird seine Freundschaft einmal sehr teuer verkaufen können. Die serbischen Politiker bekunden den bevorstehenden Anschluss Rumäniens an die neue Balkan Confoederation“ (*Bittner, Pribram, Uebersberger*, op. cit. Vol. VII. Vienna, 1930. Pagg. 849—50). — Belgrade, 11 February 1914. Report of the French Minister Descos: „M. Patchou me dit que, d'après des informations de Bucarest, le Cabinet Bratianu serait beaucoup plus déterminé et plus hostile à l'Autriche que le précédent ministère et que la Serbie est absolument sure de la Roumanie. Il n'y a pas encore un traité signé, ce serait sans doute la faute du Roi Charlee“ (Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. Vol. III. Paris, 1923. Pagg. 113). — Athens, 22 February 1914. Report of the Austro Hungarian minister Szilassy: „Mein deutscher Kollege sagte mir, Herr Veniselos habe ihm gesagt, dass er und Herr Pasic in Bukarest den Abschluss eines Defensivbündnisses der drei Königreiche beantragt hätten“ (*Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger*. op. cit. Vol. VII. Vienna, 1930. Pag. 903).

The Belgrade Conference — on 12 February 1914, between Pashich, Veniselos, the Rumanian and Russian ministers. — Belgrade, 23 February 1914. Report of the Austro Hungarian minister Baron Gie6l: „Als erreichtes Resultat seiner Reise berichtete Herr Pasic die volle Solidarität Rumäniens, Griechenlands und Serbiens.“ (Ibid. Pag. 909). — *Horváth I.*: Responsibility of Hungary for the war. Budapest, 1933. 73—75. 1.

szerint orosz háborúról írt; február 14-én közölt értesülése szerint Pétervárott Miklós cár elnöklete alatt fontos tanácskozások folytak (*tratative foarte importante sub auspiciile tzarului rusesc*) Szaszonov, Pasics, Veniselos és Diamandi között egy új balkán szövetség megalkotása érdekében; ezek a tanácskozások Bukarestben folytak tovább, mire a *Novoje Vremja* megjósolta, hogy a monarchiával háború lesz, amelyben Románia Erdélyt a Tiszáig meg fogja kapni (*Romania primește Ardealul*). A három tanácskozás tehát az orosz-román hírek szerint Ausztria-Magyarországnak orosz, román és szerb részről való megtámadására és győztes háború esetén annak a szövetségesei között való felosztására vonatkozott. A szövetségesei közé számítván természetesen a cseheket, akikről az orosz, román és szerb hírlapok érthető okokból nem írtak. Semmi különös nem volt ezek után a bukaresti orosz ügyvivőnek abban a feltevésében, hogy a magyarországi románok „bizonyos nemzeti önrendelkezési jog” megszerzésére törekedtek.¹ Amiről ugyan a magyarországi források, de még a román kérdés legjobb ismerői sem tudnak, de amely veszedelmesen hasonlított ahhoz az önrendelkezési joghoz, amelyet a szerb kormány 1905-ben Bosznia-Hercegovinának és Horvát-Szlavonországnak kívánt megszerezni és amelyet vagy ezen az úton mondtak a bukaresti orosz ügyvivőnek, vagy pedig egy láthatatlan kéz a monarchia nemzetiségi vidékein mindenütt az önrendelkezési jog elültetésén dolgozott, hogy Ausztria-Magyarország felosztása könnyebb legyen.¹²

A konferenciák eredményeként Szerbia Görögországtól Ausztria-Magyarország ellen kért támogatást, ami sejteni engedte, hogy a konferenciákon osztrák háborúról volt szó.³ Meglepő volt a bukaresti francia katonai attasénak február 24-én küldött az a jelentése, hogy Pasics miniszterelnököt pétervár—bukaresti útjára Pavlovics ezredes, a szerb vezérkar operációs osztályának vezetője is elkísérte és, hogy Pavlovics a román vezérkarral a kettős monarchia, illetőleg a Magyarország ellen irányítandó hadműveletekről tárgyalt.^{4 5 6 7 8 9}

Mindez pedig akkor történt, mikor a magyar kormány mindent megtett abban az irányban, hogy a nemzetiségeket megnyugtassa és őket a magyarsággal egyesítse a keletről várható támadással szemben. Horvátországban ismét helyreállott a báni kormány-

¹ Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 367. 1.

² Bratianu hivatalos magyarátatát közölték a Documents Diplomatiques Français, 1870-1914. III. 9. Párizs, 1936. 367—68. 1.

³ Athén, 1914. február 12. Deville francia követ jelentése: „Mon collègue de Serbie m'informe confidentiellement, que, si la Serbie soutenait la Grèce contre la Turquie, la Grèce devrait s'engager, le cas échéant, à soutenir la Serbie contre l'Autriche. Le Ministre des Affaires étrangères lui a répondu qu'il n'y avait aucune utilité à envisager cette dernière hypothèse.” Documents Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 370. 1.

* „La participation à une guerre contre l'Autriche dans laquelle chacun des deux peuples aurait comme objectif de libérer ses propres nationaux du joug de la monarchie dualiste.” U. ott 455—56. 1.

zat, egy horvát-magyar kibékülés tényét és jelentőségét a belgrádi francia követ is megállapította és elismerte. Ugyanezt mondta a magyarországi szerbekről, kiknél a karlócai patriárkátus egyházi és iskolai autonómiáját állították helyre. Novakovics szerb államférfi lelkesen beszélt a magyarok és a szerbek viszonyáról és azt mondta, hogy a szerb közvélemény maga kérte fel a szerb kormányzatot arra, hogy a magyarországi szerbeknek a magyar kormánnyal való megbékülést ajánlja. Novakovics hozzátette, nem kételkedik abban, hogy a románokkal is meglesz a megegyezés; csak Jovanovics bécsi szerb követ mondta, hogy mindez pusztán fegyverszünet.¹

Fegyverszünet volt pedig azért, mert Szaszonov a pétervári, bukaresti és belgrádi megbeszélések után, 1914. február 21-én, a haderő képviselőinek bevonásával, bizalmas értekezletet tartott. Azon a külügyminiszter maga elnökölt, tárgya pedig a tengerszorosok elfoglalása volt — mint előre nem látható, de bekövetkező esemény. Az elnök maga itt már kifejezetten számolt azzal, hogy Szerbia meg fogja támadni Ausztria-Magyarországot és hogy ebben Románia segíteni fog neki. A kijelentések tehát nyilvánvalóan a pétervári, bukaresti és belgrádi megbeszélések eredményeire támaszkodtak.²

11. *Bobrinsky és Catarau.* — Az orosz akciót sürgetni látszott az a körülmény, hogy a felbízott rutén agitátorok Máramaroszigetén a bíróság előtt állottak. A vád szerint Bobrinsky gróf maga mondta Kabalyuknak, hogy „Oroszország addig nem fog leszerelni, amíg orosz zászlók nem lengenek a Kárpátokon“. 1914. február 5-én — ugyanakkor, amikor Pétervárott Szaszonov elnöklése alatt az orosz-román-szerb tárgyalások folytak — jelent meg tanúként a magyar bíróság előtt Bobrinsky gróf.⁴ Ausztriát elke-

1 Belgrád, 1914. március 14. Descos francia követ jelentése: „M. Novakovich approuve chaleureusement la politique du comte Tisza: Il m'affirme que les milieux politiques et universitaires de Belgrade, le Gouvernement royal lui même auraient recoinné mandé aux Serbes de l'autre côté de se placer résolument sur le terrain de la réconciliation et de répondre aux avances du Premier Ministre hongrois.“ U. ott 5G1—63. I.

2 „Auf die Frage, ob wir in diesem Falle auf die Unterstützung Serbiens rechnen könnten, antwortet S. D. Sasonow, man dürfe nicht annehmen, dass unsere Operationen gegen die Meerengen ohne einen europäischen Krieg vor sich gehen würden, und es sei damit zu rechnen, dass Serbien unter diesen Umständen alle Kräfte gegen Oesterreich-Ungarn einsetzen werde.“ Zsilinszky lovassági tábornok, vezérkari főnök szerint a monarchia háború esetén 4—5 hadtestet küldene Szerbia ellen és azért nagyon fontos volna tudni Románia esetleges magatartását. Szaszonov erre kijelentette, hogy a Romániában most jelentkező kedvező fordulat (die jetzt zu beobachtende günstige Wendung in der rumänischen Politik und in der öffentlichen Meinung des Landes) remélni engedi, hogy osztrák—orosz háború esetén Románia nem fordul Oroszország ellen. Orosz háború esetén Ausztria és Németország nem küldhetnek csapatokat a tengerszorosokhoz; legfeljebb Olaszország tehetné azt, de az olaszokat viszont Franciaország tartaná lekötve. A konferencia végül a katonai felkészülés mellett határozott — a tengerszorosok megszerzése végett. A jegyzőkönyv szövegét közölte *Pokroicski—Hoetzsch* id. m. I. I. Berlin, 1931. 483—96. I.

3 Wien, 1914. február 12. Kudacev herceg ügyvivő jelentése. *Pokrowski—Hortzsch* id. m. I. I. Berlin, 1931. 235—37. I.

rülve, ahol a hatóságok letartóztatással fenyegették, Románián keresztül, a magyar kormány engedélyével érkezett Máramarosszigetre, ahonnan február 6-án, Románián keresztül utazott ismét vissza Oroszországba.¹ Az orosz kormány annyira nyugtalankodott sorsa miatt, hogy Szaszonov maga érdeklődött utána és ezzel nyíltan elárulta, hogy a magyarországi orosz izgatás szála Pétervárra vezettek.^{1,2}

Röviddel azután, február 17-én történt az, hogy a magyar-román tárgyalások megszakadtak. Ennek okát akkor senki sem ismerte, de amint később Klebelsberg Kunó gróf, miniszterelnökségi államtitkár megírta, Ferenc Ferdinánd közvetlen beavatkozása folytán a román nemzeti párt megbízottai léptek vissza a tárgyalásoktól.³ A trónörökös jóval többet ígért, mint amennyit a magyar kormány ígérhetett, a románok azonban a beavatkozást eltitkolták és a felelősséget a magyar kormányra hárították/⁴ Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a beavatkozás folytán a jövő császár és a román nemzeti párt között a magyar kormányzattal szemben közös megegyezés keletkezett. Ferenc Ferdinánd keze azonban nem az egyetlen idegen kéz volt, amely a magyar és román fajok megbékülésének egy idegen hatalom érdekében ellenállott. Egy másik idegen kéznek is érdekében állott az, hogy a két egymásra utalt nép egymás ellenségévé legyen, mert az oroszok szintén Erdélyt kínálták fel neki, ha Ferenc Ferdinánd jövő birodalmától elszakad.

A súlypont mindenestre az orosz kérdésen nyugodott.

Dumaine bécsi francia nagykövet 1914. február 25-i jelentése szerint a budapesti francia konzul jelentései a máramarosszigeti perről pontosan beszámoltak (*a rendu un compte exact au Département*): ezeket a jelentéseket azonban a francia kormánytól kiadott okmánygyűjteményben hiába keressük.^{5 6} D'Apchier le Maugin budapesti francia konzuli ügyvivőtől 1914. január 14-ről és 28-ról a magyar-román tárgyalásokról vannak jelentéseink.⁵

Jellemző volt azonban a konzuli ügyvivőnek az a jelentése, melyben a megegyezés ellenségeiről beszélt.⁷ Ebből a jelentésből

¹ Bukarest, 1914. február 11. Arsenijev orosz ügyvivő jelentése. U. ott 232. 1.

² Pétervár, 1914. február 7. Czernin gróf osztrák magyar ügyvivő jelentése. Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 838. 1. — A kérdésre vonatkozó terjedelmes levelezés u. ott 765—847. 1.

³ Klebelsberg Kunó gróf beszéde: Budapesti Hírlap, 1929. november 1.

⁴ Így pl. Maniu Gyula, a tárgyalók egyike, pedagógiai lehetlenségnek és kultúraellenesnek mondotta azt, hogy a román gyermekek a magyar állam nyelvét az elemi iskolában megtanulják: dass „jeder Staatsbürger schon in der Volkshilfe sich die ungarische Sprache aneignen müsse — nicht nur eine pädagogische Unmöglichkeit, sondern auch ein antikulturelles Bestreben.“ Maniu Gyula: Die Ursachen des Scheiterns der Verhandlungen zwischen den Grafen Tisza und den Rumänen. Pester Lloyd, 1914. március 18.

⁵ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 460. 1.

⁶ U. ott 75—77. és 215—17. 1.

⁷ „Nous serions sots de faire des aveux pour le succès de Tisza et ses congénères. Par contre, le jeu de l'opposition se trouve quelquefois d'accord avec le nôtre.“ U. ott 21. 1.

ugyanis nem pusztán azt lehetett kiolvasni, hogy a magyar-román megegyezés a kettős monarchia megerősítését vonta volna maga után, hanem azt is, hogy a magyar nemzeti követeléseket fenntartó és újakat támasztó ellenzék, főleg a függetlenségi pártot, hogyan lehet a kettős monarchia ellen kihasználni.

Mindenesetre érdekes volt az, hogy Tisza tárgyalásait milyen széles keretben látták és vizsgálták a franciák; az talán még érdekesebb, hogy ennek alapján és nem Ferenc Ferdinánd terveitől várták Ausztria-Magyarország megerősödését.

Nem érdektelen látnunk azt, hogy a megegyezés ellenségeinek egyik hadiszállása Bukarestben volt, ahol Filipescu pártvezér felkínálkozásával Czernin gróf emberévé lett.¹

Ferenc Ferdinánd főherceg barátaitól csak azt hallották, hogy lapjuk, a bécsi *Reichspost*, a Szent Szövetség megújítását szorgalmazta (1914. február 20), Czernin és Filipescu azonban konkrétebb dolgokról beszélgettek. Filipescu kijelentette, hogy a megegyezéstől a kettős monarchiának és Németországnak Romániához való viszonya is függ és ezzel Bécsset és Berlint Magyarország ellen fordította. Ha tehát Filipescu ezek után Blondel francia követnek azt mondta, hogy szeretné, ha megszakadnának a tárgyalások,^{1 2} akkor olyan rosszindulatot árult el, amelyet vagy eltitkolt Czernin előtt, vagy azzal együtt alkotott frontot Magyarország ellen. Blondel február 20-i jelentése szerint a szakítás Bukarestben senkit sem ért váratlanul. Szerinte a felelősséget a magyar sovínisztaák viselték, holott a magyar kormány éppen a megegyezésen fáradozott. Űgy vélte, hogy Tisza kudarcot szenvedett és attól félt, vagy azt hitte, hogy Tisza olyan természetű bosszút fog állani a kudarc miatt, amely bosszú lehetővé fogja tenni a magyarországi románok felszabadítását. Ez a megállapítás ugyanis arra enged következtetni, hogy az ürügyet a románoktól lakott magyarországi területek elszakítására és ezzel a kettős monarchia gyengítésére vagy meg-támadására éppen Tisza tárgyalásainak megszakításától várták.³ Ugyanaz volt az eset, mint Catarau bombájával: a bomba és az egyezkedési tárgyalások egyet jelentettek. A tévedés viszont abban

¹ Czernin gróf és Filipescu tárgyalásairól v. ö. Czernin gróf emlékiratait és bukaresti jelentéseit. — Kevesen figyelték meg a csehek bekapcsolódását, vagy inkább azt a körülményt, hogy a Pétervárról kiépített bukarest—belgrádi vonalat északon egy eseh-ukrán vonal egészítette ki. Az orosz előnyomulás tehát Galicián és Prágán át Bécs ellen irányult és így közölte azt 1914. február 7-én a párizsi Temps is: „Le congrès ruthène russophile de Lemberg a voté un nombre de résolutions affirmant le caractère russe de la Galicie orientale, de la Bukovine et de la Hongrie septentrionale, remerciant les Russes leurs secours à leurs frères de race pauvres de Galicie, protestant contre le procès monstre de Máramaros-Sziget. Les autorités de police ont interdit aux russophiles dp conduire en cortège à la gare les députés tchèques venus les encourager dans la lutte.”

² Bukarest, 1914. január 28. Blondel jelentése. Documents Diplomatiques Français 1870—1914. III. 9. Párizs, 1936. 221. 1. „M. Filipescu m'avait laissé entendre qu'il préférerait voir les pourparlers rompus.”

³ Bukarest, 1914. február 3. és 20. Ugyanaz u. ott 267—68, 427—29. 1.

állott, hogy a magyarországi románok sem bombát nem küldöttek, sem a tárgyalásokat nem szakították meg. A magyar kormány mindenről jól volt értesülve: a bombát Bukarestből indították el, a szakítás Becsből érkezett. Ferenc Ferdinánd volt az, aki a magyar-román egyezkedési tárgyalásokat megszakította, de nem tudta, hogy ebben Bukarest eszköze volt és hogy a szakítást Bécsen kívül Bukarest annexionista körei fogadták örömmel és meglelégedéssel.¹

Tisza István gróf miniszterelnök február 20-án sajnálkozással közölte a parlamentben a tárgyalások megszakítását és aggodalmát fejezte ki a fölött, hogy a két nép a szlávok előretörésével szemben közös frontot alkotni nem tud. Az ő veresége azonban két egymással szembenálló ellenség diadalát jelentette és csak idő kérdése volt, hogy azok mikor fordulnak egymás ellen. A két ellenfél Ausztria és Oroszország, Bécs és Pétervár voltak. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy az orosz kormány a miatt aggódott, hogy Bécs a rutének elnyomásával Ukrajna birtokára vágyik és hogy a hármasszövetséghez tartozó Románia katonai közreműködését a maga részére biztosítva, Kiev és Odessza felé kíván előrenyomulni.²

Tisza nem sejtette azt, hogy Bobriusky Bukarestben a román politika vezetőivel az orosz-román közeledés ügyét beszélte meg. Még kevésbé azt, hogy visszatérőben találkozott valakivel, akivel az aradi *Románul* közlése szerint kapcsolatban állott és aki 19-én hamis útlevéllel utazott Bukarestből Csernovicba. Jorga professzor tanítványa és a bukaresti kadétiskola tanára, Catarau-Katarov kievi születésű orosz ember volt, aki Kirilov orosz matrózzal együtt, hamis útlevelekkel ellátva, egy pokolgépet vitt magával, amelyet a hajdúdorogi püspök címére adott fel abban a reményben, hogy — amint 1913-i röpiratában Jorga mondotta — a románoktól gyűlölt magyar püspök elpusztítása hírére kitörjön a magyarországi román forradalom. A pokolgép mellé Salamon Marietta erdélyi magyar leány magyar levele volt mellékelve azzal a céllal, hogy a merényletet magyar állampolgár követte el, ami megfelelt annak az eljárásnak, hogy a felelősség a valódi tettesekről eltereltessék.

A bomba 23-án valóban felrobbant és emberáldozatot is követelt, a magyarországi románok felkelése azonban elmaradt, mert sem felkelni nem akartak, sem a merényletbe beavatva nem voltak, sem azt nem akarták vállalni, hogy a felelősség valami formában őket terheli. Tiltakozásukkal egyidejűleg magok is annak a feltevésnek adtak kifejezést, hogy a merénylet orosz kéztől származik. Feltűnő volt, hogy Bobriusky gróf hazatérése után márciusban II. Miklós cártól magas rendjelet kapott, áprilisban pedig Odesszában izgatón beszédet mondott a magyar kormány ellen, amelynek jóvoltából semmi baja nem lett és amelynek vendégszeretőt igénybe vette.

1 „Une réconciliation risquerait en effet de compromettre des desseins d'une réalisation lointaine, mais ardemment souhaitée par les partisans d'une plus grande Itoumanie.“ U. ott 429. 1.

2 Ezt 1914. áprilisban nyíltan emlegették a szerb kormánykörökben. Belgrád, 1914 április 22. Descos francia követ jelentése. U. ott III. 10. Párizs, 1936. 253. 1.

Talán még kellemetlenebb hatást váltott ki a merénylet híre Bukarestben, ahol a román kormányra hárult a felelősség azért, amit az oroszok tettek. Catarau kievi születésű orosz volt, aki szoros összeköttetésben állott az orosz konzulátussal, de román szolgálatban állott, románként mondta magát és a pokolgép is Romániában készült. Az aradi *Románul* már akkor megírta, hogy orosz híradás szerint Oroszország háborús akciója vette kezdetét a monarchia ellen.¹ Később a román sajtó is úgy nyilatkozott, hogy a debreceni és szarajevói merényleteket ugyanaz a kéz követte el.² A *Szvjjet* orosz napilap szerint a merényletet a magyarországi románok és rutének elnyomása váltotta ki, mely a terrornak még gonoszabb jelenségeit fogja kiváltani.³ Priklonszkij Mihály budapesti orosz főkonzul megkísérelte ugyan, hogy az időközben meghozott máramarosi ítélet ellen tiltakozzék, de az általa egy kommunistával, később román rendőrügynökkel íratott röpirat⁴ nem ért cél. Az 1914 őszen Máramarosba tört orosz csapatok azonban halálra keresték a per hírait, hogy rajtok saját ügynökeik elítélése miatt bosszút vehessenek. Károly király a merénylet után a bukaresti német követ előtt egyenesen az oroszokat tette felelősekké a merényletekért,⁵ Marghiloman, tíratianu ellensége pedig leplezetlenül megírta, miként mentette meg a román kormány a merénylőket.⁶ A nyomozás folyamán ugyanis a tettesek nevei hamar ismeretessé váltak, a közös hadügyminisztérium pedig állandóan sürgette kiadatásukat.⁷ A merénylő tehát nem tűnt el, amint Károly király Czernin grófnak mondotta,⁸ hanem a román kormány tüntette el, amint ugyanő Marghilománnak említette.

¹ *Románul*, Arad, 1914. március 12.

² *Pester Lloyd*. Budapest, 1914. július 9.

³ U. ott. 1914. március 9.

⁴ *Gulyás P.*: Magyar életrajzi lexikon. I. Budapest, 1927. 579—80. 1.

⁵ Bukarest, 1914. március 30. Waldthausen báró jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1870—1914. XXXIX. Berlin. 1927. 482—83. 1.

„A debreceni merényletet, a magyar csendőrök legvilkolását és a brassói Arpád-émlékmű megcsonkítását az oroszok rendezték, Cataraut pedig a mi tengerészetünk mentette meg.“ *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 557. 1., 1915. október 8.

⁶ Bukarest, 1914. április 23. Czernin gróf jelentése szerint a király a következőket mondotta: „Catarau sei voriges Jahr als russischer Spion in rumänischen Dienst genommen, seitdem aber wieder entlassen und seit Jahresfrist ohne Kontakt mit der hiesigen Polizei.“ *Bitner, Pribrum, Uebirsberger* id. m. VII. Wien, 1930. 10*8. 1.

⁷ Vonatkozó ügyiratok a magyar királyi miniszterelnökség irattárában: M. E. 1914. 2156, 2295, 2716, 2740, 3088, 5743. számok. — Komán ügyiratok: Bukarest, 1914. március 5. Czernin gróf 778. számú sürgős átírata Catarau Ilié és Kirilov Timoftei letartóztatása tárgyában. Válasz március 6-án, 5412. szám alatt. Czernin gróf Porumbaru külügyminiszterhez március 12. én, 6274. szám alatt „Kovács Anna“ álnév alatt szerepelt Salamon Mariska és a merénylőktől használt román útlevelek tulajdonosainak kiadatása iránt. Megsürgötve március 17. én 930. szám alatt, április 13. án és szeptember 21-én. Porumbaru \ álasza: okt. ber 22, 26763. szám alatt, a kiadás megtagadása. Vonatkozó román minisztertanácsi határozat 1914. október 17. én, 29706. szám alatt. — V. ö. Poklewski Kozieill orosz követ jelentéseit. Bukarest, 1916. március 21. és 1917. szeptember 6. Közlve: Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin. 1918. 168—69. 1.

A debreceni bombamerénylet egyébként igen szembetűnő példája volt az orosz politikai előnyomulásnak a Dunamedence felé.

Amíg az orosz izgatás a magyarországi oroszok — rutének — között a pravoszlávia eszközeivel, térítés útján igyekezett forradalmat kelteni, úgy tolta maga előtt délen az aldunai románokat, akik szintén pravoszlávok voltak és ugyanúgy üzentek hadat a görög katolikus egyháznak, mint Bobrinsky gróf rutén áldozatai. Mikor a máramarosszigeti törvényszék előtt megjelent Bobrinsky, úgy üdvözölte az általa bíróság elé juttatott rutén paraszokat mint a pravoszlávia vértanúit, mert meg volt győződve arról, hogy ugyanolyan kegyetlen halál várt azokra, mint amilyen halált hasonló esetben valahol keleten kellett volna elszenvedniük. Bobrinsky csak akkor látta, hogy nyugati szabású művelt országba érkezett, mikor maga is menedéket élvezett a magyar hatóságok részéről. Ez azonban nem gátolta meg őt abban, hogy hazatérő útjában Romániában meg ne álljon és ne érintkezék Catarauval, aki nyomban azután kísérelte meg, hogy a debreceni merénylet útján a magyarországi románok fellazításával okozzon bajt Magyarországnak, mert a rutének fellazítása nyilvánvalóan kudarccal járt.

Cataraunak Jorga professzorral fennállott kapcsolatait *Jancsó Benedek* mutatta ki.¹ Az ő felfogása szerint a debreceni merénylet és a máramarosi pör, Bobrinsky gróf, Catarau és Jorga Miklós eddig felderítetlen, de valószínű kapcsolatban állottak egymással, mert valamennyien ugyanazt a célt szolgálták: az orosz hatalom előreségítését. Közép-Európába és a Dunamedence felé.

Jellemző volt egyébként az, amit *Juncsó* is észrevett, hogy a román sajtó Bobrinsky—Catarau kapcsolatáról és a debreceni merényletről mély hallgatásba merült. Egyedül Marghiloman volt miniszter feljegyzései^{1 2 3 4 5 6 7 8} és a *Jancsó Benedektől* ismertetett román kül-

¹ A részletekről v. ö. Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Budapest, 1920. Ide szólnak a következő fejezetek: A magyar görög katolikus püspökség felállítására (330—32. 1.): Román izgatás a magyar görög katolikus püspökség felállítására ellen (332—35. 1.): Catarau debreceni merénylete. Ki volt Catarau?

(338—37. 1.): „Catarau összeköttetésben volt Jorgával, a Liga Culturale főtitkárával. Kettejük között a lényeges különbség abból állott, hogy míg Jorga hosszú szónoklatokban, román és francia nyelven írott rüpiratokban papirosbombákkal szándékozott ledönteni a püspöki széket, addig Catarau nitroglicerin bombával akarta az életből kipusztítani azt összes személyzetével egyetemben. Catarau azonban nemcsak Jorgával állott személyes összeköttetésben, hanem az orosz Bobrinsky gróffal, a máramarosi schismaticus mozgalmak e spiritus rektorával is. Konstatált dolog, hogy mikor Bobrinsky gróf a máramarosszigeti pör tárgyalásáról Románián át Oroszországba visszatért és útközben Bukarestben megpihent, Catarauval Hotel Boulevard belüli lakásán találkoztott és hosszabb beszélgetést, folytatott.”

³ Bukarest, 1914. március 30. Waldthausen német követ jelentése: „Das Attentat in Debrecen führte der König auf russische Umtriebe zurück. Die beiden der Tat verdächtigen Personen — Catarau és Kirilov — „seien Russen. Es sei nicht richtig, dass einer von ihnen rumänischer Ursprungs sei. Als eine Tatsache, die ganz geheim gehalten würde, teilte mir Seine Majestät mit, dass man einen der beiden hier seinerzeit verhaftet habe, aber aus Mangel an Beweisen wieder habe freilassen müssen. Es sei vielleicht so besser; denn wenn sich etwa herausgestellt hätte, dass die betreffenden Ru-

ügy miniszteri akták¹ nyújtanak némi felvilágosítást. *Jancsó* szerint Catarau orosz ügynök volt, Poklewski-Koziell orosz követ embere, aki a *Liga Culturalét* az orosz propaganda eszközüvé tette. Az események mindenesetre a következő sorrendet mutatták: 1914. február 5. Bobrinsky Máramaroszigeten a bíróság előtt. — Február 6. Bobrinsky elhagyja Magyarországot és Bukarestbe utazik. — Február 6. A pétervári tanácskozások kezdete. Február 17. A román-magyar tárgyalások megszakadnak. Február 19. Catarau, aki Bukarestben Bobrinsky gróffal találkozott, Csernovicba érkezik és onnan bombát kiild Debrecenbe. — Február 20. Tisza István gróf miniszterelnök tárgyalásai a románokkal végleg megszakadnak. Catarau visszatér Bukarestbe. A *Liga Culturale* tüntető gyűlése Magyarország ellen azon cím alatt, hogy a magyar kormány a tárgyalásokat megszakította. — Február 23. Máramarosziget. Vádbeszéd a rutén vádlottak ellen. Debreceni merénylet. — Március 6. Ítélet Máramaroszigeten. Orosz és román mozgósítás.

Hiányos lenne a fenti kép, ha meg nem emlékeznénk arról a

miinen korrumpiert hätteu, so würde wieder grosse Erregung entstanden sein. ' *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914.* XXXIX. Berlin. 1927. 482 -83. 1. — Bukarest, 1915. október 8. Marghiloman: „A debreceni merénylet, a magyar csendőrök meggyilkolása és a (brassói) Árpád-émlék megrongálása után, amelyek kétségkívül Oroszország részéről történt kihívások voltak, Pisaschi azt mondotta nekem, hogy Cataraut a mi flottánk mentette meg és az őt üldöző magyar detektívek elől Kairóba vitték. Mindezt Károly király meg is köszönte, mert nagyon kellemetlen lett volna, ha az osztrák rendőrség elfogta volna ezt a félig naturalizált orosz ezredest, kit a Bratianu kormány védelmébe vett”. Catarau neve később is felmerült; jóval a világháború befejezése után a francia Riviérán egy szállodai betöréssel kapcsolatban (a londoni *Times* közlése), majd Japánban és végül San Franciscóban, ahol halálos ágyán. 1938 bau megvallotta, hogy ő volt a szerzője a debreceni merényletnek.

1 A *Jöncstől* ismertetett akták már csak a merénylet mellékszemélyeire vonatkoztak. Ezek az akták a következők: No. I. Bukarest, 1914. március 5. No. 778. Sürgős. Czernin Ottokár gróf osztrák-magyar követ Porumbaru E. román külügyminiszterhez. A magyar királyi igazságügyminiszter közlése (*communication*) szerint a debreceni magyar királyi törvényszék elfogató parancsot adott ki Catarau Ilié és Kirilov Timoftei ellen. Amennyiben nevezettek „még román területen volnának” és ha nem román alattvalók, szolgáltatassák át őket; a követelésre sürgős választ kér (*aussitôt que faire se pourra*). — No. II. Bukarest, 1914. március 6. No. 5412. Porumbaru külügyminiszter Czernin gróf megkeresését átteszi a belügyi és igazságügyi miniszterekhez (fogalmazvány). — No. III. Bukarest, 1914. március 6. Porumbaru külügyminiszter Czernin grófhoz. A megkeresést áttette az igazságügyi és belügyminiszterekhez. — No. IV. Bukarest, 1914. március 12. No. 62⁴. Czernin gróf Porumbaruhoz: a debreceni törvényszék elfogató parancsot adott ki a következő személyek ellen: Salamon Mariska (Marietta, Margit) és Avram Sinefta ellen. Salamon Mariska 17—18 éves festőművésznővendék, Avram Sinefta 67—68 éves; ha utóbbi román állampolgár, úgy bírói eljárás indítandó ellene. A debreceni törvényszék azonkívül letartóztatását kéri Mandachescu Silviu és Avram Tódor büntársaknak, kiknek szerepéről legközelebb emlékiratot fog eljuttatni a román kormányhoz. A magyar királyi kormány Avram Sinefta és Salamon Mariska letartóztatását, levelezésük elkobzását, az elfogott Mandachescu és Avram Tódor fogvatartását követeli. — No. V. Bukarest, 1914. március 17. No. 930. Czernin gróf Porumbaruhoz. Sürgős. A bírósági iratok megküldése mellett a négy vádlott kiszolgáltatását követeli; illetőleg abban az esetben, ha Mandachescu és Avram román állampolgárok

keretről, melybe Magyarország a háború előkészítésével kapcsolatban került. A keret széleit az orosz hatalom adta és a szálak orosz földön, Bobrinsky gróf kezeiben futottak össze. Ő volt az összekötő kapocs a háttérben állott orosz kormányzattal, amely Konstantinápoly és a tengerszorosok felé törekedett és amelynek ebbeli terveiben a monarchia gyengítésére égető szüksége volt. A pravoszláv térítés csak eszköz volt, mert a szegény rutének nem ismerték a tengerszorosokat. Bobrinskyval állottak összeköttetésben Dobránszky Adolf szlovák politikus unokái, a Gerovszky fivérek, akik a bukovinai Csernovicban laktak és onnan egyformán összeköttetést tartottak fenn a csehekkel és a románokkal. Osztrák területről sokkal könnyebb volt az orosz mozgalom közvetítése, mert a magyar hatóságok figyelmesebbek voltak és a Kárpátok fokozottabb ellenőrzés alatt állottak.

Így történt, hogy a máramarosszigeti per idején képviselve voltak ott a magyarokon és ruténeken kívül, akik inkább állottak egymás mellett, azok, akik a rutének eloroszosítását a magyarok

volnának, román bíróság elé állításukat, mire nézve a magyar bíróság emlékiratát mellékelte. — No. VI. Bukarest, 1914. május 9. Porumbaru Czernin grófhoz. No. 11693. Fogalmazvány. A kiadás még nem eszközölhető, mert a vizsgálat folyamatban van. Mandachescu és Abramoff ellen útlevelük (elkölsönzése) miatt van eljárás folyamatban; utóbbinak állampolgárságát még nem sikerült megállapítani; Salamon Marietta és Avram Sinefta letartóztatásban vannak. — No. VII. Bukarest, 1914. július 23. Antóniádé igazságügyminiszter Porumbaru külügyminiszterhez. No. 22168. Nevezettek nem adhatók ki (*nu este loc la extradarea lor*). — No. VIII. Bukarest, 1914. április 13. Czernin gróf jegyzéke (noto verbale) a debreceni merénylet elkövetésében részesek kiadatása iránt. Ad No. 930. 1914. március 17. Reg. 24739. 1914. augusztus 20— szeptember 3. — No. IX. Sinaia, 1914. szeptember 21. No. 9141. Újabb note verbale (renseignement -ur l'état actuel de l'enquête judiciaire). Reg. 26763. 1914. szeptember 11—25. — No. X. Bukarest, 1914. október 8—22. No. 26763. Porumbaru külügyminiszter Czernin grófhoz. Semmiféle bizonyítékot nem talált a román bíróság arra vonatkozólag, hogy nevezett négy személynek a debreceni merényletben valami részük lett volna. Mandachescu Szilvesztert és Avramov Tódort azonban a bíróság elítélte azért, mert útleveleiket az állítólagos igazi tetteseknek kölcsönözték. A kiadatásnak tehát helye nincsen. — No. XI. No. 22126. Porumbaru külügyminiszter vonatkozó referátuma a román minisztertanácsban. — No. XII. Bukarest, 1914. október 13—27. No. 29706. Minisztertanácsi határozat: a négy vádlott kiadatásának helye nincsen. Aláírva: Jonel Bratianu, Em. Porumbaru, D. Angelescu, stb. — Megjegyzések: Mandachescu Szilveszter görögkeleti tanuló; Avramov Tódor görögkeleti „birjar”, útleveleiket adták Cata raunak és Kirilovnak. Avram Sinefta küüllőpócsfalvi 69 éves román nő, feltehetőleg magyar állampolgár, de állampolgárságát nem lehetett megállapítani éb hogy azt nem veszítette-e el; Salamon Marietta 18 éves erdélyi magyar leány, Catarau ismerőse, a bombával egyidejűleg „Kovács Anna” névalírással küldött magyar levél írója. A debreceni vádirat szerint a merényletben részes, a román bíróság szerint azonban ez nem volt megállapítható és ezen az alapon (pentru aceste motive) kiadatása sem történhetett meg. Későbbi okmányok: Poklewski-Koziell bukaresti orosz követ 1916. március 21-i és 1917. szeptember 6-i jelentései. Ilja Vasziljevics Katarov beszarábiai orosz alattvaló — „nahm vor zwei Jahren an dem Versand einer Höllenmaschine von hier nach Uebreczin Anteil“ — „die hiesigen Behörden sandten nach Argentinien“, — „zu verbrecherischen Absichten vollkommen fähig, wie dies durch seine Vergangenheit bewiesen sei.“ Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1918. 168—69. 1.

ellen kívánták felhasználni: a nagyoroszok, az ukránok, a csehek és a románok. Megjelent ott a csehekkel tartó Hodzsa Milán is, míg a cseh képviselők, az osztrák birodalmi gyűlés tagjai, osztrák területen várták az ítéletet. A magyar bíróságra Pétervárról és Prágából válogatott fenyegetésekkel igyekeztek hatást gyakorolni, de az nem eskette meg Bobrinsky gróftól és ezzel annak szereplését minden fontosságtól megfosztotta. Eljárását azzal indokolták, hogy meg akarta kímélni attól, hogy hamis esküt kövessen el; ennek ellenében azonban döntő jelentőségű szerepéről is le kellett mondania, melynek megörökítésére a nyugati sajtó erősen készülődött. Bobrinsky gróf Románia felé utazott haza és bosszújában Catarauval beszélt meg a továbbiakat. A szegény rutének feláldozása után az erősebb románokhoz fordult, akik mögött független román állam foglalt helyet. Annak védelme alatt szervezte meg a magyarországi románok forradalmasítását az orosz kéz. Abban a feltevésben azonban, hogy a magyarországi románok a bukaresti kormány utasítása szerint járnak el, nem közölte a dolgot a magyarországi románokkal és azok nem tudták, hogy a debreceni robbanás után nekik a magyarok ellen fel kell lázadniuk. A görög katolikus püspök irodája levegőbe repült ugyan, de a Jorga röpiratában előrelátott felkelés elfelejtett kitörni. Bobrinsky gróf Romániában és otthon mégis úgy számolt be újáról, hogy vállalkozása sikerrel járt.

12. *Orosz-román-szerb mozgósítás, 1914. március—április.* A debreceni merényletnek a háborús felelősség szempontjából sokkal nagyobb fontossága van, mint azt a történészek eddig feltételezték, mert ugyanannak a zavarnak a felkeltését célozta, mely a szarajevói merénylet után elkövetkezett. Orosz számítás szerint Magyarországon román forradalomnak kellett kitörnie, amelyet a többi nemzetiségek fölkelése követ és Ferenc József birodalma feloszlik. Ezért mondotta Witte gróf orosz miniszter azt, hogy „ami eddig történt, az a drámának csak első felvonása volt. Ebben a percben felvonásközben vagyunk.“¹ Ez a helyzetnek valóban megfelelt, mert amikor ezt mondotta, március közepén, olyan csapatszállítások folytak, amelyek egy újabb felvonáshoz voltak szükségesek. Ugyanakkor írta Pétervárott a *Novoje Vremja*, hogy a hármas antant többet tud Romániának nyújtani a hármasszövetségnél, mert Magyarországon negyedfélmillió román lakik,² tehát az orosz politikai körök nemcsak háborúra, de annak szerencsés kimenetelére is számítottak, számításukat pedig arra építették, hogy az orosz hatalmat abban a francia és brit kormányok támogatják.

Ebben a beállításban a nyugati hatalmaktól nyert szabad kéz birtokában indult meg az a csendes mozgósítás és csapatszállítás, amelynek számtalan okmányoszerű emlékével találkozunk az akták között.

¹ Az Est. Budapest, 1914. március 14. — V. ö. Bukarest, 1914. március 15. Poklewski Koziell orosz követ jelentése. Pokromki—Hoetzsch id. m. I. 2. Berlin, 1933. 12. 1.

²Pester Lloyd. Budapest, 1914. március 9.

A szerb haderőt a jelentések szerint Új-Szerbiából (Ó-Szerbiába szállították. A craiovai osztrák-magyar konzul jelentése szerint a román csapatok egyenesen Magyarországra indultak, a román hadügyminiszter pedig elrendelte a román tisztikarban a magyar nyelv elsajátítását.¹ A bukaresti orosz ügyvivő szerint mindennek a magyar-román tárgyalások megszakítása volt az oka, amiért a felelőség a magyarokra hárult, mert azok „az erdélyi románoknk igen szerény és a legalázatosabb formában előterjesztett követeléseit“ nem teljesítették.^{1 2} Hogy a márciusi katonai készülődések mögött, amelyeket a debreceni merénylet csak bevezetni látszott és amelyet a látszat szerint a magyarországi románok állítólagos elnyomatása, ártatlan rutének bebörtönözése, tehát mindenképpen a magyar kormány felelőssége indokolt meg, tervszerű és jól átgondolt támadás gondolata rejtőzött, azt a pétervári *Szvjet* hírlap és Witte gróf nyilatkozatain kívül³ az a várakozás mutatta, hogy Magyarországon, ahol akkor általános nyugalom volt, valami forradalom fog kitörni. Valami félreértésnek kellett lappangania e lázas készülődés mögött, amely feltűnővé vált a miatt, mert a jelzett mozgósított csapatokat nagy események színterére látszottak szállítani, a színtéren viszont abszolút nyugalom volt. Ma már azt mondhatnánk, az orosz kormány félrevezetéséről lehet szó, erre vonatkozólag azonban a vonatkozó bizonyítékok hiányoznak.

Feltűnő volt az, hogy a *Liberté* párizsi hírlap március 4-én orosz mozgósításról, Novakovics szerb pártvezér a *Pravda* belgrádi hírlapban 11-én az elavult monarchia felosztásáról, az aradi *Románul* 12-én Bukarestből az orosz háború kitöréséről kaptak értesítést, 17-én arról, hogy a román határok mentében orosz csapatok helyezkednek el. A bukaresti sajtó szerint Magyarországon román felkelés volt kitörőben,⁴ aminek azonban semmi jele nem mutatkozott. Annál több üggyirat beszél arról a lázas tevékenységről, amelyet a bukaresti *Liga Culturále* kifejtett,⁵ amelynek az orosz követéssel szorosabb kapcsolatai voltak. A bukaresti nemzeti színház-

¹ Biltn-r. Pribram, Srbik. Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 948. és 956. 1.

² Bukarest, 1914. március 3. Arsenije orosz ügyvivő jelentése. Pokrowski—Boetssch id. m. I. 1. Berlin, 1931. 366—68. 1.

³ A *Szvjet* a debreceni merénylet után a monarchia szétrobbantását jelentette be: „Das ungerechte Urteil kann jedermann davon überzeugen, was von der ungarischen Regierung zu erwarten ist. Diese Unterdrückung des Rechtes und der Wahrheit wird einen derartigen Ausbruch des Zornes über die Politik der Gewalt nach sich ziehen, dass das Kabinett Tisza unfähig sein wird, seinen Platz zu behaupten. Die Politik hat bereits das Debrecziner Attentat provoziert, und man wird in allen Teilen der zusammengeflickten Monarchie noch viel bössere Erscheinungen des Terrors erleben. Die verurteilten dreissig unglücklichen Ruthenen sind ein Sühnopfer, und es wird kein vergebliches sein, wenn im selben Augenblick der Zerfall der von Russland in 1849 getretenen Monarchie beginnt“. Prater Lloyd. Budapest, 1914. március 9.

⁴ Pester Lloyd. Budapest, 1914. április 2.

⁵ Bukarest, 1914. március 15, 19, 20, 21, 25, 27, 30. Czernin gróf jelentései. Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 970—1016. 1. Wien. 1914. március 21. Utasítás Czernin grófnak. U. ott 990. 1.

ban az Erdélyből Romániába menekült Goga Oktávián *Domnul Notar* című izgató darabját adták. Gogát viszont Marghiloman az orosz propagandával kapcsolatban mutatta be.¹ A craiovai konzul jelentése szerint ekkor már egész Románia „hemzsegett az orosz ügynököktől és kémektől”.² Az orosz pénzen elért siker természetesen az oroszokra is bátorítólag hatott vissza. Így a kormányhoz közelálló *Novoje Vremja* már akként állította fel a kérdést, hogy Romániának az osztrák és orosz haderők között kell választania,³ Poklewski-Koziell pedig örömmel jelentette, hogy Románia szövetségi szerződés ellenére sem vonul majd Oroszország ellen.⁴ Bratianu becsülése szerint az orosz követ legalább egy millió rubellel rendelkezik a közvélemény megdolgozására,⁵ Marghiloman azonban megjegyezte, hogy Bratianu veszedelmes tüzzel játszik.⁶ Aminthogy ekkor már vonakodott sajnálkozását kifejezni a monarchia ellen folyt tüntetések fölött.⁷ Ezt Rivet Károly francia publicista Szerbia és Románia szövetségének tudta be és a párizsi *Temps* hasábjain azt írta, hogy Szerbia és Románia együtt készülnek a monarchia délszláv és román területeinek elszakítására.⁸ Ebben az esetben tehát igazolva látszanék az a hír, hogy Szerbia és Románia között 1913 nyarán vagy végén szövetségi szerződés jött létre, a pétervári, bukaresti és belgrádi megbeszélések pedig az orosz védőség alatt létrejött megállapodások végrehajtására vonatkoztak.

Szerbiának és Romániának Oroszországtól való alátámasztása voltaképpen egy ortodox szövetséget mutatott, amely nem is állhatott fenn másként, mint az orosz cár felsőbbsege alatt, kinek szeme akkor már Bizáncrea volt függesztve és ki Bulgáriát is azért taszította el magától, mert az véráldozatai eredményeként

¹ Marghiloman megjegyzése: „Il n'a pas peur de la violence et il ne dédaigne pas le rouble russe.” 1912. november 24. Marghiloman id. m. I. Bukarest, 1927. 130. 1.

² Craiova, 1914. március 6. Bittner, Pribram. Srbik. Uebersberger id. m. VII- Wien, 1930. 959—60. 1.

³ Pester Lloyd. Budapest, 1914. április 2.

⁴ Bukarest, 1914. április 17. Indokolásul a megdolgozott közvéleményre hivatkozott: „les cas échéant, en présence de votre opinion publique votre armée refuserait de marcher contre nous”. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 18*0—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 497. 1.

⁵ Berlin, 1914. április 18. Beldiman román követ nyilatkozata: „Im Volke arbeiten russische Agenten und der rassistische Rubel. Der Ministerpräsident Bratianu hat Herrn Beldiman gesagt, seiner Schätzung nach verfüge der russische Gesandte in Bucarest über einen Fonds von etwa einer Million zu Agitationszwecken”. U. ott 498. 1.

⁶ Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 1028. 1.

⁷ U. ott 1034. és köv. 11.

⁸ Pétervár, 1914. március 27. Rivet Ch.: Russie et Roumanie. Le Temps. Párizs, 1914. április 1. „Le jour où les Roumains prendraient une attitude agressive, étant donné le voisinage de la Serbie et les sympathies que les deux peuples ont chez leurs frères de la monarchie austro hongroise, la situation de cette dernière serait très sérieusement menacée. Les Roumains comme les Serbes se rendent compte exact aussi que le temps travaille pour eux; qu'un jour viendra où tous leurs compatriotes seront réunis sous le sceptre de leur rois. Pour ces problèmes de demain on comprend à Bucarest comme à Belgrade le rôle qu'aura à y jouer la Russie.”

Bizánc felé nyújtotta kezét. A román Iliescu tehát igen helyesen írta meg a *Reichspost* bécsi napilap hasábjain, hogy az ortodox Oroszország teljes joggal gyakorol hegemóniát az ortodox Románia és Szerbia fölött.¹ Csak az a kérdés, hogy mennyire felelt meg ez Ferenc Ferdinánd érdekeinek, aki az ortodox Szerbiát és Romániát birodalmához akarta kapcsolni.

A párizsi *Liberté* napilapnak 1914. március 4-én az orosz mozgósításról közölt híradása viszont érthetővé teszi azt, hogyan tudtak harcba lépni 1914 augusztus elején a keletszibériai hadosztályok, amelyeket az egyvágányú szibériai vasútnak kellett Európába szállítania. E rendelkezésnek már akkor messzeható következménye volt, mert az aradi *Románul* március 12-én az orosz háborúról kapott híradást Bukarestből, 17-én arról, hogy az orosz csapatok már a román határon gyülekeznek, 20-án pedig a monarchia felosztásának bukaresti tervezetét közölte feltűnő betűkkel: „Impartirea Austria-Ungariei“. Ezekután alig lehetne kétségbevonni azt, hogy Magyarországon sajtószabadság volt, ha egy kisebbségi lap támadó népek propagandáját közvetíthette, aminthogy alig hihetné valaki, hogy Romániának egy idegen fővárosban támadó céllal kidolgozott felosztási tervét egy kisebbségi hírlap Romániában büntetlenül közölhetné. Pedig az izgalmat még fokozták azok a március 27-én, 28-án és 29-én leadott bukaresti híradások, hogy Románia „mozgósított“. Ebben alig lehet kételkednünk, ha ezt a románok felszabadítandó véreikkel közölték. Hogy Bulgária felől megnyugtassák őket — ami Erdélyben sohasem képezett aggodalmat, csak Bukarestben, a *Románul* március 31-én közölte, miszerint Coanda román tábornok Bukarestből Konstantinápolyba indult, hogy Bulgária hátában Törökország katonai szövetségét biztosítsa. Április 7-én a román nemzeti párt hivatalos lapja kövér betűkkel jelentette: „Nagy események előestéjén ; katonai mozgósítás; Románia lábhoz tett fegyverrel néz eléje a fejleményeknek; osztrák-orosz háború fenyeget; beszélgetés egy román politikussal; Románia egy millió emberrel vonul a háborúba“. Semmi kétség nem fért hozzá, hogy nem Oroszország ellen. A bukaresti napilapok egyébként március 28-án egy értelemmel közölték a mozgósítást; a budapesti *Az Est* napilap közlése szerint Durnovo volt orosz belügyminiszter Romániát Erdély meghódítására szólította, fel. Abban az esetben, — mon-

¹ Pester Lloyd. Budapest, 1914. június 20.

Szaszonov bizalmasan megvallotta Paléologue francia nagykövetnek, hogy március közepén ő kezdeményezte Szerbia és Montenegró egyesítését abból a célból, hogy a kettős monarchiának Szalonikiba vezető útját, ahol Szerbia szabad kikötőt kapott, elvág hassa. Miklós montenegrói fejedelmet fenyegetéssel bírta rá, hogy Péter szerb királyhoz forduljon, akivel rossz viszonyban állt: „L'Autriche se verrait ainsi barrer, par une muraille slave, la route de Salonique“. Pétervár, 1914. április 22. Paléologue jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 240—41. 1.

Az orosz külügyminisztertől sugalmazott cikkről, amely Oroszországot a háborúra felkészült államnak mondotta és ugyanezt várta el franciá szövetségésétől is, v. ö. Doucet pétervári francia ügyvivő jelentését 1914. március 13-ról. U. ott III. 9. Párizs, 1936. 578. 1.

flotta Bobrinsky gróf az *Az Est* tudósítójának, — ha a magyarok a németektől elszakadnának, Oroszország ugyanazzal a rokouszenvvel fog irántok viseltetni, mint a balkán államok iránt.¹

Olajat öntött a tűzre az a felolvasás, amelyet 1914. márciusban Tardieu André, a *Temps* külpolitikai szerkesztője tartott, amelyben Erdélyt Románia Elzász-Lotaringiájának nevezte. Ebben természetesen az is benne volt, hogy amint Franciaország Elzász-Lotaringia visszaszerzésére törekszik, úgy számíthat Románia is arra, hogy Franciaország Erdély visszaszerzésében támogatni fogja. Tardieu hasonlata nem volt jó, mert Erdély a történelem folyamán sohasem tartozott Romániához, tehát visszacsatolásról sem lehetett szó. Amiről szó lehetett, azt Károly román király azzal mondotta meg, hogy Tardieu Bukarestben az oroszoknak kívánt szolgálatot tenni. Ezt alig lehet másként érteni, mint hogy Tardieu, akinek az oroszokkal már addig is kapcsolatai voltak, Bukarestben a monarchia felosztására irányuló orosz terveknek csinált propagandát.^{1 2} A beszéd háttere az orosz-román-serb mozgósítás volt, Mária hercegnőnek, Ferdinánd trónörökös nejének, Pétervárra való látogatása és az orosz támogatást élvező *Liga Culturale* magyarellenes nagygyűlése.³ Tardieu sokkal később, 1938-ban azt írta, hogy az orosz háborút előre látva, figyelmeztette Károly királyt, hogy az általa előrelátott orosz háborúban az Ausztria-Magyarországra támaszkodó Németország vereséget fog szenvedni.⁴

Miután a debreceni merénylettől várt román felkelés elmaradt, a hibát abban keresték, hogy a magyarországi románok a magyar elnyomás kegyetlensége folytán nem tudtak fegyvert fogni; annak ellenszerét pedig, hogy arisztokratikus kormányai alól elsősorban a magyar népet kell felszabadítani. Ezért állapította meg Miljukov Pál orosz pártvezér április közepén azt, hogy Magyarországon a magyar is elnyomott nemzet. (Az *Est* 1914. április 11.)

¹ Jux id. m. 209. 1.

² Tardieu viszonyáról az oroszokhoz v. ö. Izvolszkij párizsi orosz nagykövet levelezését, 1912. december 8 és 13. Stieve id. m., Bittner, Pribram. Uebersberggr id. m. I. Wien, 1930. 814—15. 1. és Connersrt ezredes: Les trois ans de diplomatie secrète qui nous amenèrent à la guerre de 1914. Párizs, 1924. 121—22., 132—33. 1. Tardieu március 6 i bukaresti előadásának címe: L'essor de la Roumanie et la politique européenne. Az előadásról Bukarest, 1914. március 12. Waldthause» báró német követ jelentése: „Bezüglich der gegenwärtigen hiesigen französischen Liebeswerbungen äusserte Seine Majestät, die Franzosen wollten hier den Russen helfen und ihnen einen Dienst erweisen.“ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1870—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 483. 1. — Marghiloman megjegyzését lásd MarghUoman feljegyzései között, 1914. március 7-ről. Id. m. I. Bukarest, 1927. 213—14 1.

³ A Liga Culturale magyarellenes tüntetéseiről (különösen a debreceni merénylet tel egyidejűleg. 1914. február 20-án és március 29 én) lásd a bukaresti osztrák magyar jelentéseket. Bittner, Pribram. Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. — Wien, 1914. április 3. Sebeko orosz nagykövet jelentése. Pokroirski—Hoetzsch id. m. I. 2. Berlin, 1933. 145—47. 1.

⁴ „Je dis au roi que la guerre me semblait proche; qu'elle serait générale; qu'elle serait longue; que donc, l'Allemagne la perdrait probablement.“ Tardieu A.: La question roumaine. Gringoire. Párizs, 1938. január 14.

Ha végigtekintünk az elmondottakon és ha figyelembe vesszük azt, hogy a magyarországi románok azért nem keltek fel, mert arra semmi okuk nem volt, még a felkelés gondolatával sem foglalkoztak, akkor a felelősség szempontjából éles megvilágítást nyerünk azokból az önvallomásokból, amelyeket egyes diplomáciai jelentések tartalmaznak. Így Blondel bukaresti francia követ március 18-án azt jelentette kormányának, hogy minden igyekezetét Romániának „nemzeti aspirációi“ felé való terelésére fordította,¹ ez pedig más szóval Erdély megszerzését jelentette. Még különösebb volt Doucet pétervári francia ügyvivő jelentése a *Novoje Vremja* napilap március 19-i cikkéről, melyben Witte gróf Ausztria-Magyarország felosztását javasolta és hozzátette, hogy azt Izvolszkij politikája gátolta meg.^{1 2} A *Novoje Vremja* március 19-i és 20-i közleményei azonban vihart arattak a balkán-félszigeten. Descos belgrádi francia követ március 23-án már azoknak és az Ausztria-Magyarország felosztásába vetett reménykedésnek tulajdonította azt, hogy a hangulat a kettős monarchia ellen fordult és hogy a figyelem Szerbia részéről Bosznia és Hercegovina megszerzése felé terelődött.³ Paléologue pétervári francia nagykövet március 24-i jelentése szerint nagy örömet okozott az orosz udvarban az a hír, hogy Vilmos német császár sem idegenkedik Ausztria-Magyarország felosztásától és hogy a kettős monarchia területéből Oroszország is részesedni fogna.⁴ Semmi különös nem volt tehát ezek után abban, hogy a baljóslatú hírek bukaresti szűrőn keresztül Magyarországra is eljutottak és a román lakosság körében egyre növekvő nyugtalanságot keltettek. Az orosz kormány a *Novoje Vremja* izgató cikkeit csak március 25-én cáfolta meg.⁵ Április 6-án Paléologue azt jelentette kormányának, hogy Szaszonov Romániától szabad kezét követelt, ami egyértelmű volt Románia részéről a központi hatalmakkal fennálló szövetségének felbontásával. Diamandi követ azt válaszolta rá, hogy Románia közvéleménye háborví esetén minden együttműködést elutasít magától a központi hatalmakkal,⁶ — amire magát szerződésben kötelezte. Április közepén Ferenc József egészségi állapota megjavult és erre a különböző találgatások elmaradtak.⁷

13. A védekezés. Tisza István gróf akciója, 1914. márciustól júniusig. A monarchia e támadásokkal szemben védekezésre szorult.

A centralisták figyelmét ekkor kötötte le Filipescu román képviselő azzal, hogy miután román körökben az Oroszországhoz

¹ Documents Diplomatiques Français, 1970—1914. III. 10. Párizs, 1930. 10—11. 1.

² U. ott 20—21. 1.

³ U. ott 26—28. 1.

⁴ U. ott 30. 1.

⁵ U. ott 34. 1.

⁶ U. ott 123—24. 1.

⁷ Pétervár. 1914. április 24. U. ott 272—73. 1.

való csatlakozást követelte,¹ Czernin grófnak a monarchiához való csatlakozás iránt tett javaslatot.² Itt tehát még élesebben kerültek egymással szembe Ferenc Ferdinánd és Oroszország.

Tisza István gróf magyar miniszterelnök 1914. március 15-én az uralkodóhoz benyújtott terjedelmes emlékiratában Bulgáriának a monarchia szövetségébe való bevonását javasolta, E miatt azzal vádolták meg, hogy a bukaresti békeszerződés revízióját követelve Bulgáriát háborúra izgatta, ami már azért sem felel meg a valóság-nak, mert erről az emlékirat semmit sem tud.³ Tisza felfogása szerint Bulgária maga volt az oka tragédiájának és ezzel az a vád isőszeomlik, amelyet az 1913. június 19-i beszéd alapján kovácsoltak Tisza ellen. Tisza felfogása szerint — aki sem Szerbia és Montenegró egyesítését, sem Szerbia kijáratát a tengerhez nem ellenezte⁴ — az elkeseredett Bulgária Oroszország karjaiba fogja vetni magát, amint hogy az orosz kormány valóban mindent megtett, hogy Szerbiát és Bulgáriát Istip és Kocsána árán kibékítse. Pasics azonban, akit egyébként a belgrádi francia követ, Hartwiggal egynek mondott,⁵ a két vidék átengedéséről hallani sem akart. Tisza szerint Bulgáriának Oroszországhoz való csatlakozása maga után vonná az orosz támadást, amely már is felismerhető abban a törekvésben,

1 *Marghilman* id. m. 1912. november 24.: „Filipescu a parlé qu'il fallait - unir à la Russie et faire de l'irréductible contre l'Autriche-Hongrie.” Id. m. I. Bukarest, 1927. 130. 1.

2 Bukarest, 1914. március 11. Czernin gróf jelentése: „Philipescu stellt sich die Sache nun folgendermassen in friedlicher Lösung vor, dass wir Siebenbürgen an Rumänien abtreten würden, dafür aber das ganze Rumänien der Monarchie staatsrechtlich einverleiben und die hiesigen Hohenzollern unter unsere Dynastie kämen — also nach dem Muster Bayerns oder Sachsens mit dem Deutschen Reiche.“ *Bitner, Pribram. Srbik. Uebersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 952—53. 1.

3 Közölve u. ott 9^a4—79. 1. Első ízben közölte *Fraknói Vilmos* püspök (1919).

4 A magyar felfogás mindkét követelésben a szerbség fejlődésének természetes következményét látta és nem tudta belátni, miért nem egyesülhet egymással a két szerb állam — ugyanez volt a felfogás később az *Anschluss* esetében — és miért nem kaphat kikötőt a szerb királyság az Adria mellett. Bécsben más felfogás uralkodott és a kérdés annyira elmérgesedett, hogy majdnem háborúra került a dolog Ausztria Magyarország és Szerbia között. Sir Ralph Paget belgrádi brit követ 1912. november 11-i jelentése világosan mutatta, milyen hatást váltott ki Berchtold gróf elutasító válasza, melyet Ugrón István osztrák-magyar követ Budapestről hozott magával (*Gooch-Timperley* id. m. IX. 2. London, 1934. 133—35. 1.). A Foreign Office helyettes államtitkára, Sir Arthur Nicolson azonban azt a megjegyzést fűzte a jelentéshez, hogy a kikötő és a hozzá vezető szerb földszáv tulajdonképpen a dalmát horvát bánati területeknek Szerbiától tervezett megszerzését jelentené: „It is curious that the main reason, at least in my opinion, why Austria so stoutly opposes Servian entry on to the Adriatic is overlooked. After the revival of the „Great Serb“ idea, now became an active and living force, Servia's establishment on the Adriatic and with a band of territory running thereto would soon develop into a large Serb Kingdom including Croatia, Slavonia, Dalmatia and the Banat. This would be disastrous to the Dual Monarchy, and to me it is clear that Austria cannot, and from her point of view should not, permit Servia to establish herself in any shape or form on the Adriatic.“

5 Belgrád, 1914. április 6. Deecos francia követ jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs. 1936. 126. 1.

hogy Romániát a monarchia ellen fordítsák. Véleménye szerint Szerbiát és Görögországot rá kellene bírni Bulgária kielégítésére, a kielégített Bulgáriát pedig Románia ellenőrzése alá kellene helyezni. Tisza szerint a monarchiát felelősség terheli azért, mert román szövetségeseinek semmit sem adott és 1913-ban is Oroszországgal fizettette meg azt, amit neki kellett volna megfizetnie. Miután azonban Románia állandóan bolgár veszedelemtől tart, Románia erői le volnának köthetők Bulgária erőivel, utóbbinak erői pedig Románia erőivel. Ebben az esetben az orosz támadás egy a monarchiától alátámasztott román-bolgár védőgáttal találná szemben magát.

14. *Tisza javaslatának módosítása, 1914 márciustól júniusig.*

Tisza emlékiratát az illetékes bécsi katonai és politikai körök akként alakították át, hogy az elkeseredett Bulgária erőit Románia helyett Szerbia ellen fogják fordítani. Conrad március 25-én maga is emlékirattal fordult az uralkodóhoz és abban Erdély árán Románia bekapcsolását vagy megtámadását követelte.¹ Ami lényeges ellentétet jelentett Tisza kívánságaival, mert egyrészt a magyar államot csonkította volna meg, másrészt a Románia ellen vezetett háborúval a szerb-orosz szövetség karjaiba szaladt volna. Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy Erdélynek a vezérkar főnökétől Románia részére történt felkínálása egyrészt a magyar kormánynak, másrészt Erdély lakosságának tudta nélkül történt.

Berchtold grófot szemrehányással illették azért, hogy Bulgária megnyerésével a szerb-román szövetséget erősíti meg, Romániát pedig az oroszok oldalára kergeti^{1 2} és ma már világosan látható az, hogy Bulgáriának Románia helyett Szerbia irányában való elfordítása még nagyobb erőkifejtésre bírta a monarchia ellenségeit. Már áprilisban felmerült Pétervárott az a gondolat, hogy Magyarország népeinek — a magyaroknak és a nemzetiségeknek — képviselőit az orosz fővárosba hívják meg, hogy ott Szasonov elnöklete alatt állapítsák meg a magyar állam státútumait.³ Kapóra jött ebben a tekintetben a magyar függetlenségi párt vezérének, Károlyi Mihály grófnak az az elhatározása, hogy elvbarátaival Pétervárra látogat. A terv Bécsben óriási feltűnést keltett és az orosz nagykövet sietett annak hatását Szasonov tudomására hozni. Sebeko a tervet mégis kellő értékére szállította le azzal, hogy miután arra magyar részről kellő politikai alap nincsen, Bécsben viszont erős ellenszenvet váltott ki, végül pedig, mert Károlyi gróf ezzel valószínűleg csak Tisza ellen kívánt fegyvert kovácsolni, a látogatásnak annyi személyi jellege van, hogy az aligha fog megtörténni.¹ A kérdés fontosságát

¹ „Entweder man vereint Rumänien dauernd und gänzlich mit der Monarchie — sowie etwa Bayern im Deutschen Reiche — um den Preis der Eingliederung Siebenbürgens in das Königreich Rumänien — oder der Kampf gegen Rumänien.“ Az emlékiratot közölte Conrad id. m. III. Wien, 1922. 561—63. 1.

² Wien, 1914. április 3. Sebeko nagykövet jelentése. Pokrowski—Hortzsch id. m. 12. Berlin, 1933. 145—47. 1.

³ Pester Lloyd. Budapest, 1914. április 18.

⁴ Wien, 1914. április 9. Sebeko nagykövet jelentése. Pokrowski—Hoetzsch id. m. 1. 2. Berlin, 1933. 204. 1. — Még lesújtóbb volt Descos belgrádi francia követ véleménye.

még inkább megvilágítani látszik az, hogy amint a pétervári látogatás híre április 6-án a bécsi lapokban megjelent, a cseh pártvezérek is Pétervárra készültek. Ebből az következtethető, hogy a csehek a magyarok pétervári előretörésére féltékenyekké lettek és hogy ottani kedvező helyzetük miatt aggódtak. Hogy aggodalmuk meddig ment, azt mutatta Sulkowski Grigorjevics Vladimir prágai orosz konzul április 25-i jelentése, melyben a Pétervárot megartandó szláv kongresszusra 24 cseh delegátus érkezését jelentette be.¹ Hogy a magyar függetlenségi párt itt egy kiterjedt cseh szervezkedésnek vágott eléje, azt Sulkowski egyéb jelentései mutatták, amelyekből a monarchiának szláv hatalommá való átalakítására irányuló cseh törekvés derül ki.²

Egy pillanatra meg kell államink a függetlenségi pártnak ennél az akciójánál, mert egyrészt sok félremagyarázásra nyújtott alkalmat, másrészt magában véve is magyarázatot igényel. Miután a párt perszonális úniót akart Ausztria és Magyarország között, ennél fogva nem volt antidinasztikus, amint azt hitték az idegenek, akik a monarchia pusztulását szívesen látták volna. Ferenc József-ről általában azt hitték, hogy életét rövidesen befejezi és ez a körülmény adta meg a jelentőségét annak, hogy az ellenzék vezére, Károlyi Mihály gróf, a miniszterelnökkel szemben a kettős monarchiával szemben álló Pétervárhoz fordult. A belgrádi francia követ már azt jelentette kormányának, hogy Károlyi Mihály a *Novoje Vient jában* kijelentette, miszerint Szerbia balkáni győzelmei véget vetnek annak a lehetőségnek, hogy Magyarország határait dél felé kiterjesszék.² Miután semmiféle forrás nem áll rendelkezésünkre arra vonatkozólag, hogy Magyarország határait dél felé kívánta volna kiterjeszteni, ami egyébként háború nélkül nem történhetett volna meg, Károlyi kijelentése merőben érthetetlen volt. Fel kell tételeznünk, hogy amennyiben tényleg azt mondta, nem volt tudatában szavai jelentőségének, amennyiben pedig nem mondta, úgy másoknak esett áldozatul. Nyilatkozatának hatását nyomban észre lehetett venni a balkán félszigeten. Sándor szerb régens herceg, Pasics Miklós miniszterelnök és Hartwig belgrádi orosz követ egymásután elismerőleg nyilatkoztak a magyarságról, mely balkáni terjeszkedés helyett — ami tőle távol állott, — kész volt megmaradni a Dráva mögött.

nye: „les vellítés de voyage à Pétersbourg, marquées par le comte Michel Károlyi et une fraction du parti hongrois de l'indépendance.“ Belgrád, 1914. április 22. Documents Diplomatiques Français. III. 10. Párizs, 1936. 253. 1.

1 Prága, 1914. április 25. Sulkowski jelentése. U. ott I. 2. Berlin, 1933. 287—88. 1.

2 Prága, 1914. február 23., április 25., május 18. U. ott I. 1. Berlin, 1933. 287—91., Sebeko a csehországi szervezkedésről május 6-án azt jelentette, hogy az háború esetére szól: „Vorbereitung von Kaders uns ergebener Leute für den Fall eines Krieges zwischen uns und Oesterreich Ungarn.“ U. ott 357. 1.

3 Belgrád, 1914. június 9. Descos francia követ jelentése. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 514—15. 1. A francia külügy-minisztérium feljegyzése 1914. július 11-ről u. ott 724. 1.

Ferenc Ferdinánd nagy terveivel szemben tehát egy hasonló nagy terv körvonalai bontakoztak ki, amelyekben Ausztria-Magyarország összes népeivel, Szerbiával és Romániával együtt helyet foglalt.

Ennek a tervnek viharfelhői akkor jelentek meg a látóhatáron, amikor Ferenc József kétoldali tüdőgyulladást kapott. Az agg uralkodó az általános felfogás szerint felgyógyulása esetén sem élhetett sokáig. Maga Károly román király is abban a hitben volt, hogy német nyomással Románia részére tudná biztosítani Erdélyt. Ez a kívánság adta neki a gondolatot, hogy a felelősséget Tiszára hárítsa át.¹ Azt sohasem mondotta, hogy a magyar állam jelentékeny részének elszakítására törekszik, sem azt, hogy a magyar-állam vonatkozó ellenállását természetesnek ismeri el. Inkább arra gondolt, hogy a minden oldalról fenyegetett Ausztria szívesen áldoz a máséból azért, hogy Románia ne álljon át az ellenséghez. A Berlin felől jött nyomásról azonban az osztrákok is megállapították, hogy annak eredetét Károly román királynál kellett keresni.^{1 2 3} A helyzet komolyságára való tekintettel II. Vilmos császár maga vállalkozott arra, hogy Tiszával megbeszéli a dolgot, nem kételkedvén abban, hogy a német hatalommal szemben súlytalanak hitt magyar kormány az erdélyi kérdésben meghajol. A március 23-i bécsi találkozásnak azonban az lett az eredménye, hogy a német császár a magyar miniszterelnöknek adott igazat és Tisza javaslatainak végrehajtására vállalkozott,² ami alig történhetett volna másként, mint-hogy a magyar álláspont addig a császár előtt merőben ismeretlen volt. Pedig Tisza voltaképpen 15-i emlékiratának lényegét ismertette meg. Azt mondotta, hogy Romániát Berlinnek, Bécsnek és Budapestnek együtt és nem egymás ellenére és rovására kell szövet? ségesként megtartani, Bulgáriát pedig Románia segítségével Macedóniában kell kárpótolni. Vilmos császár nyomban közölte Károly román királlyal, hogy a román-magyar kérdésben Tisza mellé állott.⁴

Vilmos császár elhatározása érthető feltűnést keltett azokban a centralista körökben, amelyek őt Magyarország ellen igyekeztek felhasználni. Már 27-én a miramarei kastélyban, ahol Vilmos császár Ferenc Ferdinánd főherceget felkereste, kitört a vihar, pedig ugyanezen a napon jelent meg Ferdinánd román trónörökös neje, Koburg Mária hercegnő, fiával, Károly herceggel, Pétervárott is, hogy a Romanovok és a bukaresti Hohenzollernek között házasságot kovácsoljon. Ferenc József hanyatló egészsége folytán a figyelem egyébként is a trónörökös felé terelődött, akinek alakja hirtelen

¹ Bukarest, 1924. március 23. Waldthausen báró német követ jelentése. Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 478—79. 1.

² Berlin, 1914. március 11—12. Redlich J., Baerureither stb. 299—300., 305—6. 1.

³ Wien, 1914. március 23. Tschirschky német nagykövet jelentése. Die Grosse Politik stb. XXXIX. Berlin, 1927. 333—3fS. 1. — Venezia, 1914. március 24. Treutier miniszter jelentése. U. ott 336—37. 1.

⁴ Wien. 1914. március 24. Tschirschky jelentése. U. ott 477. 1.

nagyra nőtt, mert ő maga és mindenki az ő trónralépésének közeli eshetőségével számolt.

Vele szemben az a Románia, melynek támogatására épített, az orosz vezetés alatt álló szerb-görög szövetséghez csatlakozott.¹ Coanda román tábornok e szövetséghez Törökországot igyekezett megnyerni.^{1 2} Miután ez utóbbi nem sikerült, csak az a kombináció maradt meg, hogy a monarchia Bulgáriát a maga oldalára vonja, ennek ellensúlyát pedig Romániának a hármasszövetségtől való elszakadása és Oroszországhoz való csatlakozása adhatja meg. Miután Conrad maga is arra törekedett, hogy Bulgáriát Szerbia ellen biztossítsa, minden kérdés az osztrák-szerb ellentét körül csoportosult. Ebben a viszonylatban pedig az osztrák álláspontot a Ferenc Ferdinánd mögött álló centralisták képviselték. Conrad tábornok nem vette észre, hogy ugyanakkor az oroszok Galícia felé nyújtották kezüket. Paléologue pétervári francia nagykövet május 3-án bizalmasan jelentette kormányának, hogy Ferenc József halála esetén — az orosz kormány egyik tagjának kijelentése szerint — Szubomlinov hadügyminiszter megmondotta, hogy Galiciát megszállja és az orosz birodalomba kebelezi. Paléologue hozzátette, hogy amint az osztrák örökösödési kérdés előtérbe lép, számolni kell azzal, hogy Franciaország keleti szövetségese *Karpatzkaja Busz* felé nyúl.³

Ferenc Ferdinánd alakja még jobban kiemelkedett akkor, amikor a uralkodó helyett április 30-án a delegációkat megnyitotta, barátai pedig ugyanott Oroszországot támadták. A bécsi orosz nagykövet már is az ő személyéhez szabta a jövőt; azt jelentette róla, hogy barátai a lapokban és a delegációkban Oroszország támadásával tüntetnek.⁴ Pétervár felől lassankint már csak Ferenc Ferdinánd alakja volt kivehető, Ferenc Józsefé pedig a háttérbe szorult.

„A császár halála“ egyre aggasztóbb módon vetette előre árnyékát, pedig Ferenc József a gyógyulás útján volt. Halála tehát a két évtized óta használt jelszóból inkább általános várakozással alakult ki, amelyre mindenki felkészült. Az oroszok Galícia felé már nemcsak tekintettek, hanem a valóságban meneteltek is: a *Karpatzkaja Rusz* vértanúinak kiszabadítását keresve indultak Csernovic és Máramarossziget irányában. Dumaine bécsi francia nagy-

¹ „le souci de l'équilibre mettait la Roumanie du côté serbo grec. On le prévoyait à St. Pétersbourg, on le prépara.“ Le Temps. Párizs, 1914. április 1. V. ö. Boghitschewitsch id. m. II. Berlin, 1929. 423. 1. — A szerb görög katonai szövetségről v. ö. Paléologue pétervári francia nagykövet 1914. május 4 i. jelentését. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 321. 1.

² Küldetéséről Conrad id. m. III. Wien, 1922. 644. 1. Coanda nyilatkozata szerint Törökországnak a román szerb görög koalícióhoz való csatlakozását kérte, mert Románia az erdélyi kérdés miatt már nem tud együtt menni Magyarországgal: „Dieser Balkanvierbund müsste sich auf die Tripleentente stützen, da ein ferneres Zusammengehen Rumäniens mit Oesterreich Ungarn wegen der siebenbürgischen Frage nicht mehr möglich sei.“

³ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 320. 1.

⁴ Wien, 1914. május 19. Sebeko jelentése. Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 9. Berlin, 1933. 28—30. 1.

követ május 18-i jelentése már egyenesen a császár halálára készült fel és azt mondotta, általános aggodalom uralkodik a miatt, hogy a trónra népszerűtlen utód kerül.¹

Oroszország szemmeláthatólag felkészült a háborúra és Románia felé nyújtotta kezét.

Spalaikovics pétervári szerb követ az orosz hatalomnak Ausztria ellen való, Sebeko bécsi orosz nagykövetnek Oroszország ellen való készülődéseiről adtak hírt.^{1 2} Sebeko május 19-i jelentésének vétele után Spalaikovics 26-án Ferenc Ferdinánd trónörökösnek Boszniába tervezett útját jelentette kormányának.³ Egyes feltevések szerint ez a jelentés a trónörökös csehországi birtokáról érkezett Pétervárra és egyes források szerint ezzel függött össze a szarajevói merénylet is.

Spalaikovicsnak az a kijelentése, hogy „az orosz kormány Szerbiától várja a háború előidézését“, kétségessé teszi ugyan a vonatkozó okmány hitelességét,^{4 5} de Ferenc Ferdinánd gyilkosai elfogatásuk után azt vallották, hogy május végén — tehát az állítólagos pétervári híradás után — Szerbiában kezdetét vette a mozgósítás, a merénylők pedig elindultak Belgrádból Szarajevó felé.⁵

Szaszonov idegességét a máramaroszi pör idején és Bobrinsky Vladimir gróf miatt, akit a magyar hatóságoktól féltett, pedig azok menlevelet adtak neki;⁶ az előnyomulás útvonalának előkészítése Bukaresten át Belgrád felé, amint azt a három konferencia eredményeként a párizsi *Le Temps* napilap megállapította, kiegészítették azok a hírek, amelyek Románia megnyerésére vonatkoztak. Jagow német külügyi államtitkár azt írta Tschirschky bécsi német nagykövetnek, hogy Beldiman berlini román követ megvallása szerint az aldunai román nép között orosz ügynökök és az orosz rubel dolgoznak.⁷ A szófiai orosz követ becslése szerint a titkos munka olyan eredményes volt, hogy a balkán félszigeten a

¹ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 382—83. 1.

² Pokroicski-Hoetzsch id. h. Hiyrowsky A.: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuld. Berlin, 1932. 41. 1.

³ U. ott 42. 1.: „Russland hat in Erfahrung gebracht, dass der Thronfolger Franz Ferdinand an den bosnischen Manövern teilnehmen wird. Russland erwartet von Serbien die Kriegsursache. Genehmigen Sie den Ausdruck meiner vorzüglichsten Hochachtung. Spalaikowitsch.“

⁴ Berliner Monatshefte. Die Kriegsschuldfrage. X. Berlin, 1932. 1042. 1.

⁵ A merénylők útjára és a boszniai hadgyakorlatokra vonatkozó kutatásokat közölték a berlini Kriegsschuldfrage és a Berliner Monatshefte évfolyamai.

⁶ Berchtold és Tisza grófok táviratváltása Bobrinsky kihallgatása ügyében: Bittner, Pribram, Srbik és Uebersberger id. m. VII. Wien, 1930. 832, 835, 837. 1., Czernin Ottó gróf pétervári ügyvivő február 7-i jelentése Szaszonov nyilatkozatáról u. ott 838. 1. Egyéb levelezés u. ott 765, 767—68, 772—73, 777, 781—82, 801 2, 815, 816, 847. 1., Bobrinsky gróf magas kitüntetéséről Czernin gróf március 28-i jelentése u. ott 1014. 1.

⁷ Berlin, 1914. április 18. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 498. 1.

hegemónia Romániára szállott át, mely Oroszország megbízottjává lett.¹

Ennek a hegemoniának a letéteményese a konzervatív Maiorescu nyomába lépő liberális Bratianu Ionéi volt, akinek kormányától általában fordulatot vártak. Fordulat alatt általában azt értették, hogy a hármasszövetség oldaláról, mellyel írásbeli szövetségben állott, a hármasszövetség oldalára fog állani. Egyesek szerint Románia már is szövetségessé Szerbiával.^{1 2} Az eredményt Pétervárott és Párizsban Blondel bukaresti francia követnek tulajdonították, aki — *le véritable meneur du jeu pour la Triple Entente* (*Temps*. 1914. június 12.) — Poklewski-Koziell orosz követtel együtt a román fővárosban a helyzet urává lett. Blondel valóban még 1914. júniusban magas szerb és orosz kitüntetésekkel kapott, de magyar szempontból fontosabb volt az, hogy ő közvetítette Tardieu André előadását, ki a forrongó bukaresti vulkán figyelmét Erdély felé irányította. Tardieu előadása pedig azért volt fontos, mert Erdély felé mutatott és azt Románia Elzász-Lotaringiájának nevezte, melyet meg kell váltania. Hasonlata nem volt találó, mert Elzász-Lotharingia 1870 előtt Franciaországhoz tartozott, Erdély ellenben sohasem volt Romániáé. Károly király szépíteni kívánta a dolgot és azt mondotta, hogy Tardieu Bukarestben az oroszoknak kívánt segíteni,³ azoknak tehát részök kellett hogy legyen az általuk jól ismert publicista meghívásában.⁴

Jellemző volt különben, hogy a dolgot Czernin gróf osztrák-magyar követ nem, csak Waldthausen báró német követ jelentette kormányának. Czernin gróf akkor Filipescuval Erdély átengedéséről tárgyalt. Czerninnek tetszett a gondolat; sajnálta, hogy az Tisza

¹ Szófia, 1914. május 15. Bittner. Pribram. Srbik. Uebrrsbrgr id. m. VIII. Wien, 1930. 40. 1.

² Boghitschewitsch id. in. II. Berlin, 1929. 423. 1.

³ Bukarest, 1914. március 12. Waldthausen német követ jelentése: „Einen weiteren Berührungspunkt zwischen Frankreich und Rumänien — und deshalb ein weiteres reales Interesse an gemeinsamer politischer Arbeit — habe Herr Tardieu darin finden wollen, dass Frankreich und Rumänien von ihren unentbehrlichen organischen Bestandteilen (Elsass-Lothringen, beziehungsweise die rumänischen Teile Oesterreich-Ungarns) getrennt seien — etwas, was beide Länder nie vergessen und nie verschmerzen konnten. — Bezüglich der gegenwärtigen hitzigen französischen Liebeswerbungen äusserte seine Majestät, die Franzosen wollten hier den Russen helfen und ihnen einen Dienst erweisen.“ Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 483. 1.

⁴ Bukarest, 1914. március 7. Marghiloman Sándor naplója: „Reçu avec déplaisir Tardieu, à cause de la politique du Temps. La France est celle qui pousse toujours la Russie, et les représentations au sujet du Général Limán sont l'oeuvre de la France. On est fâché à Pétersbourg de l'immixtion continuelle de la France dans les questions militaires russes. Lorsque Tardieu dit au Roi, que l'Europe lui doit la paix, le Roi riposta: „On la doit aussi et surtout à l'Empire d'Allemagne.“ J'avais préparé la réponse. — On m'a communiqué encore que Duca devrait présider le banquet offert à Tardieu, et que sur l'ordre de Bratianu il a du faire le malade.“ Marghiloman A. id. m. I. Bukarest. 1927. 213—14. I.

ellenállásán megtört, de abban reménykedett, hogy Ferenc Ferdinánd trónralépése után meg lehet valósítani.¹

A különböző okmányok vizsgálatából az derül ki, hogy Uzerin látta ugyan a felgyülemelő felhőket, de azokat Erdély árán remélte szétoszlatni. Látnia kellett azt, amit a francia követek I'étérvártott és Belgrádban láttak, hogy Oroszország és Szerbia, Szerbia és Görögország között szoros kapcsolatok vannak és hogy csak idő kérdése lehet, mikor kapcsolja össze a két szövetséget Bratianu román miniszterelnök, akiről Belgrádban úgy tudták, hogy Szerbia barátja és Ausztria-Magyarország ellensége.² Bratianunak a kettős monarchia elleni küzdelemben a *Liga Culturale* segédkezett, melynek igazgatóiról több jelentésben olvassuk, hogy azoknak határozottan és kifejezetten magyarelles élük volt; hogy hívei sorában „fizetett orosz ügynökök és kémek“ vitték a szót és hogy a hullám tetején az emigráns Goga Oktavián darabja, az Eötvös József báró Falusi jegyzője nyomán írt *Donimil Notar* című magyarelles színmű haladt.³ A színdarabot a párizsi *Temps* akként üdvözölte, hogy azzal Románia seregét osztrák-magyar fennhatóság alól kívánja felszabadítani (március 22.). Czernin jelentései az igazgatások folytán egyre komorabbak lettek, mert Marghiloman azt mondta neki, hogy az igazgatások paravánja mögött Bratianu Tónél foglal helyet.⁴

Románia magatartása nem lett volna ennyire támadó, ha nem állott volna mögötte az orosz hatalom.

A pétervári *Novoje Vremja* már 1914. márciusban eldicsekedett a bukaresti propaganda sikerével; Poklewski-Koziell orosz követ azt mondta, őt nem is érdekli az, hogy milyen szerződéses kötelezettségei vannak Romániának a kettős monarchiával szemben, mert a közhangulat azt mutatja, hogy a román hadsereg adott esetben nem vonul az oroszok ellen.⁵ Ugyanezt mondta Bratianu Waldthausen német követnek⁶ és ugyanezt a benyomást jegyezte naplójába Baernreither is, ki Bukarestbe látogatott. Szerinte a románok Erdély részére önkormányzatot követeltek: „*Autonomie, d.h.*

¹ Czernin O. gróf: Im Weltkrieg. Berlin, 1919. II/4, 103, 107—8. 1. Bukarest, 1914. március 11. Czernin gróf jelentése Filipeseuval folytatott, tárgyalásairól, *Bittner, Pribram, Srbik, Ubersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 952—53. 1. Czernin addigi politikai nyilatkozatai alapján, mint a jelentésben mondja, Károly király maga is hasonló szellemű javaslatot várt Czernin gróftól.

² Documents Diplomatique«. Los affaires balkaniques. 111. Párizs, 1923. 112—13. 1.

³ Bukarest, 1914. február 11. és március 10. Czernin Ottokár gróf jelentései. *Bittner, Pribram, Srbik, Ubersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 856—57., 947. 1. — Craiova, 1914. március 6. és Giurgiu, 1914. március 7., az osztrák-magyar konzulok jelentései. U. ott 959—60, 961. 1. „Wie mir von verschiedenen Seiten gesagt wurde, wird die anti ungarische Hetze neben den Mitgliedern der (ultra-)Liga auch von bezahlten russischen Agenten und Spionen, von welchen das Land angeblich wimmelt, betrieben.“ — Czernin további jelentései március 27-ről és 30-ról. U. ott 1011—12. 1015—16. 1.

⁴ Bukarest, 1914. április 3. U. ott 1028. 1.

⁵ Bukarest, 1914. április 17. Waldthausen jelentése. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin. 1927. 497. 1.

⁶ U. az u. ott 501. 1.

die Vorherrschaft der Rumänen in Siebenbürgen“.¹ Rivet Károly francia publicista Pétervárról azt írta, hogy Belgrádot és Bukarestet Oroszország támasztja alá a monarchia elleni küzdelmükben.^{1 2} Ferdinánd román trónörökös áprilisban Pétervárra látogatott és ettől kezdve befejezettek látták az orosz-román szövetséget. Blondel francia követ Waldthausen és Czernin gróf meglepetésére azt a hírt terjesztette, hogy Berlin és Bécs úgy sem segítenék Romániát:³ Bratianu a trónörökös hazatérése után kijelentette, hogy a helyzet kulcsát a magyarok és románok megegyezésében kell keresni;⁴ ezen az alapon Romániát még meg lehetne szerezni, tette hozzá Czernin Ottokár gróf.⁵ Mindketten Ferenc Ferdinándtól várták a magyarok megpuhítását, pedig a helyzet nem ettől függött. A román Iliescu a bécsi *Reichspostban* már azt fejtegette, hogy az ortodox Oroszországnak természetes hegemoniája van az ortodox Szerbia és Románia fölött;⁶ Szaszonov bejelentette a birodalmi dumában Oroszország katonai felkészültségét; a delegációkban Tisza és Andrassy együtt követelték Erdély katonai megerősítését.

Az orosz hatalomtól előretolt román propaganda sietett az elért eredményeket — nyugtalanság keltése végett — a magyarországi románok elé állítani. Mikor a *Szvjet* orosz hírlap a máramarosszigeti ítéletért a felelősséget a magyar kormányra és kifejezetten annak elnökére, Tisza István grófra hátrította át, egyben hozzátette, hogy az ítélet általános forradalom kitöréséhez vezet. Ilyen forradalomnak sem a magyarországi rutének, sem a magyarországi románok között semmi nyomára nem akadunk, de annál több adat áll rendelkezésre abban az irányban, hogy ezt a forradalmat kívülről, orosz és román részről kívánták kirobbantani.

Mindenekelőtt azt igyekeztek elhíttetni, hogy Oroszország mérhetlen katonai erővel rendelkezik. Alig hogy a *Kölnische Zeitung* arról 1914. március 3-án hírt adott, 4-én ugyanez a híradás jelent meg a *Liberté* párizsi napilapban, végül az aradi *Románul* című hírlapban, mely híreit Bukarestből kapta (1914. március 17.). A cikk szerint Oroszország a debreceni merénylet után nyomban mozgósított, mert abban a feltevésben volt, hogy a magyarországi románok fegyvert fognak. A romániai haderő egyik tagjától vett fenti értesülés után a *Románul* 1914. március 20-án, a pétervári *Novoje Vremja* nyomán, Ausztria-Magyarország felosztási tervét közölte, a fentiek alapján tehát világosan kitűnik, hogy itt az orosz hatalomnak Románián keresztül a monarchia ellen tervezett támadásáról van szó.

Ezt a veszedelmet érezte Tisza István akkor, mikor a balkáni

¹ Friedjung II.: Baernreither stb. 317. 1.

² Le Temps. Párizs, 1914. április 1. „Russie et Roumanie.”

³ Bukarest, 1914. május 2. Czernin gróf jelentése. Bittner, Pribram. Srbik és Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 6. 1.

⁴ Szófia. 1914. május 8. Tarnovskv gróf osztrák magyar követ jelentése. U. ott 27. 1.

⁵ Bukarest, 1914. május 14. Czernin gróf jelentése. U. ott 37. 1.

⁶ Pester Lloyd, 1914. június 20.

kérdés rendezése végett 1914. március 15-én hosszabb emlékiratban fejtette ki, hogy felfogása szerint mi lenne a tennivaló. A bajt abban látta, hogy az orosz támogatás reménye ad biztatást a dákoromán gondolat híveinek — „*ein Gross-Rumänien bis zur Theiss der schönste Traum rumänischer Chauvinisten*“¹. Románia ellenséges erőit Bulgária útján lehetne a legjobban lekötni; ehhez azonban Bulgáriának Macedóniában való kielégítése volna szükséges. Bulgáriának török és görög oldalról való biztosítása, szerb oldalról való kielégítése után Romániával kapcsolatba hozni.¹

Erre Conrad tábornok, a vezérkar főnöke, március 25-én maga részéről is emlékiratot intézett az uralkodóhoz, melyben Tiszával szemben azt ajánlotta, hogy Erdélyt Romániának kell adni. Romániát a Habsburg-monarchiához kell csatolni és erre támaszkodva kell szembeszállani Szerbiával. Ebben az államiratban fordul elő először Erdély hivatalos úton való felkínálása.^{1 2 3} Conrad tábornok, aki nemcsak osztrák, tehát magyar szempontból idegen állam polgára volt, de Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez is tartozott, aki az osztrák és magyar államokban egyetlen politikai alakulatot látott, semmi különbséget, nem vett észre abban, hogy Erdély Magyarországhoz, vagy Romániához tartozik, mert a csatlakozás esetén Erdély és Románia királyának közös uralkodója TT. Ferenc császár lett volna.

Mikor Tisza március 15-i és Conrad tábornok március 25-i emlékiratait a bécsi külügyminisztériumban munkába vették, a kettőből egy harmadikat készítettek. Ez a harmadik emlékirat június 28-ra készült el⁴ és a következő megállapításokat tartalmazta: Tisza István aggodalmait Románia esetleges magatartása iránt nem osztotta, de a Conrad-féle javaslatot sem vette számításba, ellenben Bulgária megnyerését — Tisza javaslatától eltérően — egy román-bolgár szövetség előkészítése és Románia erőinek ezen az úton való lekötése helyett, Szerbia ellen kívánta eszközölni. Hozzátette, hogy Franciaországnak az az igyekezete, mellyel az orosz és román akciót a monarchia ellen fordította, voltaképpen a Német-Birodalom fenyegeti, tehát az orosz tervekkel a Német-Birodalommal együtt kell szembenézni.

Az emlékiratot július 1-én a szarajevói merényletre vonatkozó utóirattal látták el és július 2-án annak a levélnek mellékleteként

¹ Közölve Bittner, Příbram. Srbik. Uebersberger id. in. VII. Wien, 1930. 974—79. 1.

² Közölve Conrad id. m. III. Wien, 1922. 560—63. 1.

³ „Entweder man vereint Rumänien dauernd und gänzlich mit der Monarchie — sc. wie etwa Bayern im Deutschen Reiche — um den Preis der Eingliederung Siebenbürgens in das Königreich Rumänien, wodurch dann ein grosser mitteleuropäischer Block — Deutschland, Oesterreich Ungarn Rumänien — zustande käme, welche eine mächtige Schutzwehr gegen das russische Vordringen wäre, der Monarchie den Bestand und die Möglichkeit einer aktiven Balkanpolitik sichern würde, oder man nimmt den Kampf gegen Rumänien auf, trotz der damit verbundenen militärisch ungünstigen Lage.“

⁴ Közölve Bittner. Příbram. Srbik. Uebersberger id. m. VIII. Wien. 1930. 233—61. 1.

küldöttek Berlinbe, amelyben Ferenc József Szerbia ellen II. Vilmos német császár támogatásához folyamodott. Arra vonatkozólag, hogy az emlékiratba Tisza István gróf magyar miniszterelnöknek betekintést engedtek, semmiféle bizonyítékunk nincsen. Ennélfogva nem lehet azt Tisza emlékirataként feltüntetni, mint azt *Schmitt* professzor tette.

A francia diplomáciai aktákból az derül ki, hogy a magyar politikusok a béke és nem a háború érdekében dolgoztak. Szasonov pl. elmondotta Paléologue francia nagykövetnek, hogy Szerbiát és Montenegrót a kettős monarchia balkáni útjának elzárása végett kívánja egyesíteni; Tisza István gróf magyar miniszterelnök nem látott ebben veszedelmet, sőt attól sem idegenkedett, hogy Szerbia elérje az Adriát és ott megfelelő kikötőt kapjon. Apponyi Albert gróf a delegációban nyíltan követelte a szerbek részére a kikötőt, ami általános meglepetést kelt, mert az ellenség kezéből kivette a fegyvert. A francia jelentések szerint a magyar kormány komolyan foglalkozott a nemzetiségek kielégítésével.

Június 13-án Doulcet pétervári francia ügyvivő Szuhomlinov orosz hadügyminiszter híres cikkéről tett jelentést: „*La Russie est prête: la France doit l'être également*“.

Oroszország készen volt és ezzel a kocka el volt vetve.

15. *Konopist, Konstanza, Szarajevó, 1914. június.* — Konopist és Szarajevó — Konstanzáról sokáig megfeledkeztek — két ellentétes világnak sokat vitatott jelképei voltak. Wallenstein csehországi kastélyában Ferenc Ferdinánd trónörökös szötte álmait arról a nagy osztrák birodalomról, amelynek megalkotására vállalkozott; Bosznia fővárosában Bizánc fegyverei leterítették az álmodót és az álommal együtt a létező monarchiát is.

A centralista osztrák politikusokkal, akik Szerbiának és liomániának a monarchiába való bekebelezését szorgalmazták, Masaryk cseh professor tanítványai állottak szemben. A szarajevói merénylet elkövetői azok közül kerültek ki.¹ Az egyik oldalon az az emlékirat készült, amely 1914. június 28-án lett készen, de amely nem Tisza emlékirata volt, amint azt egyesek állították,^{1 2} a másikon pedig a forradalmi felkészülés a monarchia szétrobbantására és egy közép-európai orosz hegemonia kiépítésére.

Az a vád azonban, hogy Ferenc Ferdinánd konopisti kastélyából, ahol őt II. Vilmos császár meglátogatta, Szerbia meghódítására indult, nem volt bebizonyítható. A június 13-i konopisti találkozón erről nem is volt szó. A találkozás részletei ma már ismeretesebbek: ott arról volt szó, hogy a trónörökös a szerbekkel és a magyarokkal szemben az osztrák-horvát közösséget erősítse meg.³

¹ „Mouvement intellectuel des milieux de formation universitaire, élèves de Masaryk à PraguP.“ Pelletier L.: Quelques idées des terroristes de Sarajevo. Revue des questions historiques. XLII. Párizs, 1934. 412—28. 1.

² Schmitt id. m. I. Newyork, 1930. 161.—63. 1.

³ A részletekről Rerlin, 1914. június 15. Jagow német külügyi államtitkár Tschirschky bécsi német nagykövethoz. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin. 1927. 364—65.), Konopischt. 1914. június 15. Német fel-

Tisza befolyásának ellensúlyozása és a német császárnak a magyar állásponttól való eltérítése volt az, amivel leginkább foglalkozott.¹ A „konopisti legenda“ nem azt tárta fel, amit Konopistban állítólag végeztek, hanem annak a munkának a nyomait kívánta eltüntetni, amely Konopistból a háború szikráját váltotta ki.

Konopistban a források szerint egészen másról volt szó.

Még 1914. márciusban történt, hogy Baernreither József osztrák politikus megfordult Berlinben, hol Vilmos császár azoknak a bukaresti jelentéseknek a közvetlen hatása alatt állott, melyek úgy tüntették fel a dolgot, hogy Románia szövetségi hűsége nem az érvényben levő szövetségi szerződés megtartásától, hanem olyan engedményektől függ, amelyeket Magyarország miniszterelnöke vonakodik megadni a magyarországi románoknak.²

jegyzés 11. Vilmos és Ferenc Ferdinánd találkozásáról. (J. ott 367—68. 1. Wien, 1914. június 17. Tschirschky jelentése. U. ott 369. 1. „Jedenfalls hatte ich den Eindruck, dass diese Reise (des Kronprinzen nach Sarajewo) einer Kapazisierung des Südslawentums für das Haus Habsburg und für den tschechisch orientierten Erzherzog dienen sollte, wobei selbstverständlicherweise wieder einmal eine Karte gegen das verhasste Magyarentum ausgespielt werden sollte. Aus diesem Grunde war ich persönlich der irrigen Anschauung, dass der Erzherzog bei geeigneten Vorsichtsmassregeln und Unterordnung unter dieselben, von den Belgrader Kreisen eventuell über Prager Weisung verschont werden dürfte.“ *Collos C. báró*: Auf den bosnischen Wegspuren der Kriegsschuldigen. *Berliner Monatshefte* V. Berlin, 1927. XX. 21. 1.

¹ A trónörökös véleménye a magyarokról: „Ungarn sei der Tummelplatz des Kampfes einzelner Familien, und die oligarchische Regierungsform bedeute geradezu eine Vergewaltigung aller nicht ungarischen Elemente, die weit mehr als 50 Prozent der Gesamtbevölkerung ausmachten. Die Zahl der Magyaren sei immer falsch angegeben werden, in Wirklichkeit seien sie vielleicht zwei einhalb Millionen. — Gerade Tisza sei daran Schuld, wenn die Dreibundinteressen schlecht gewahrt würden, in dem er es sei, der die ungarischen Rumänien drangsaliere.“ Ezzel szemben könnyű megállapítani, hogy a magyarok létszáma a magyar állam határain belül a tíz milliót meghaladta és hogy Tisza ifjúkorától kezdve fanatikus híve volt annak, hogy a magyarság a románssággal együtt védekezzék a szlávok előnyomulásával szemben.

² Berlin. 1914. március 11 és 12. Baernreither naplója: „Am meisten beschäftigte (Jagow) unser Verhältnis zu Rumänien. Deutschland wende seine guten Dienste an, um dieses Verhältnis zu verbessern, aber alles hänge jetzt von der Behandlung der Rumänen in Ungarn ab. Schon früher bestand ja die Rumänenfrage in Ungarn, aber sie war latent. In den letzten Jahren ist sie aber in den Vordergrund gerückt, und es gibt jetzt für die Monarchie nur einen Weg zu Rumänien, und der führt über Ungarn. Jagow erzählte ausführlich von einer Unterredung mit dem rumänischen Minister Fürsten Stirbey, der immer wiederholte, dass es unbedingt notwendig sei, den ungarischen Rumänen ein Zeichen des Entgegenkommens und des Wohlwollens zu geben. Anders können die Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu Rumänien nicht ins reine kommen. Jagow legte grossen Wert auf dieses Urteil und kam immer wieder darauf zurück, dass zugunsten dieser einzig möglichen und notwendigen äusseren Politik die innere die Handhabe bieten müsse. Es wäre eine sehr ungünstige Wendung, wenn Rumänien nicht beim Dreibund festgehalten werden könnte. Was würde geschehen, wenn Rumänien sich gegen Oesterreich wenden würde? Was würden in diesem Fall die 3 Millionen Rumänen in Ungarn machen? Jagow sprach von Tisza mit grosser Anerkennung: er sei ein wirklicher Staatsmann, aber er sollte rinseht n. dass die Monarchie Konzessionen an die Rumänen machen müsse. Als ich zum Kaiser trat, legte er sofort die Hand auf meine Schulter und sagte: „Herr, gedenke der Athener!“ So möchte ich den Oesterreichern Zurufen: „Gedenket der

Vilmos császár március 23-án Bécsben Tisza Istvánnal találkozott, ki teljesen meggyőzte őt a maga eljárásának helyes voltáról és a császárra olyan kedvező benyomást tett, hogy az teljesen melléje állott és Jagow útján Beldiman berlini román követet, ennek útján pedig Károly román királyt értesítette a Tiszával folytatott megbeszélésekről.¹ Ezen megbeszélésekben Tisza március 15-i

Rumänen!“ Damit war das Hauptthema seiner Konversation angeschlagen, auf das er immer wieder zurückkam. Alles, was ich von Jagow, Zimmermann und anderen gehört habe, fand in den Worten des Kaisers den intensiisten Ausdruck. Wie die Verhältnisse sich entwickelt haben, hänge alles davon ab, wie die Rumänen in Ungarn behandelt werden. Es ist heute eine der wichtigsten Fragen, wie sich Rumänien stellen wird, und es wäre gefährlich, wenn dies gegen Oesterreich-Ungarn geschehen würde. Die Ungarn müssen den Rumänen gewisse Einräumungen machen. Diese Bemerkungen brachten uns auf Tisza. Der Kaiser hat eine sehr hohe Meinung von ihm und bedauert, ihn nicht persönlich zu kennen, worauf ich erwiderte, dass es ein Moment grösster Tragweite werden könnte, wenn er, der Kaiser, dem ungarischen Ministerpräsidenten persönlich die Wichtigkeit der rumänischen Frage für die äussere Politik auseinandersetzen und ihn auf diesem Punkt überzeugen könnte. Der Kaiser ging sehr lebhaft darauf ein und sagte: „Wie soll ich das machen?“ Friedjung id. m. 299—306. 1.

¹ Wien, 1914. március 23. Tschirschky német nagykövet jelentése: „Ueber die Unterredungen, die Seine Majestät heute hier mit Seiner Majestät dem Kaiser Franz Joseph, dem Grafen Berchtold und dem Grafen Tisza gehabt hat. hatte allerhöchst-derselbe die Gnade, mir nachstehendes behufs Meldung an Eure Exzellenz (Bethmann-Hollweg) mitzuteilen. — Sehr interessant habe sich seine Unterhaltung mit dem Grafen Tisza gestaltet, der ein ganz hervorragender Mann sei mit festem Willen und klaren Ideen. Zunächst sei die rumänische Frage erörtert worden. Er habe dem Grafen Tisza gesagt, dass er mit Freuden gehört habe, dass die Verhandlungen zwischen ihm und den Rumänenführern im ganzen nicht unbefriedigend verlaufen seien, und dass er, der Minister, mit der Haltung der letzteren zufrieden sei. Graf Tisza habe das bestätigt und dann folgendes ausgeführt: Von einem Scheitern der Verhandlungen mit den Rumänen könne keine Rede sein. Du Gegenteil. Er habe sich mit den Führern sehr gut ausgesprochen, und er werde auch in Zukunft aus eigener Initiative Massregeln ergreifen, die geeignet seien, die Rumänen zu befriedigen. Er sei ihnen schon in manchen Stücken entgegengekommen, und beabsichtige den Rumänen in Bezug auf Kirche und Schule, auf welchen Gebieten sie in der Tat ungerechtfertigt hart behandelt worden seien, noch weitere Konzessionen zu machen. Er werde sogar den Rumänen für ihre Schulen staatliche Gelder anweisen. Der bisherige Verlauf der Verhandlungen und sein fester Wille, den Rumänen soweit als irgend möglich entgegenzukommen, berichtigen zu der Hoffnung, dass doch mit der Zeit die jetzt vielleicht noch in manchen nicht unberechtigte Unzufriedenheit der Rumänen schwinden werde. Seine Majestät haben dabei darauf hingewiesen, dass man auch im Königreiche Rumänien nicht eine „grosse Aktion“ von seiten der ungarischen Regierung für die Rumänen verlange, sondern nur ein Nachgeben in kleinen Fragen, in der Verwaltung und in der Schule, für geboten und nützlich halte. — Was die zukünftige Gestaltung der Verhältnisse am Balkan anlangt, so habe Graf Tisza die Vereinigung Serbiens mit Montenegro als dasjenige Ereignis bezeichnet, welchem wohl in dieser Beziehung die grösste Bedeutung beizumessen sei. Die Vereinigung an sich halte er für unabwendbar. Das Hauptinteresse Oesterreich Ungarns bleibe nach wie vor, Serbien als Vorposten Russlands von der Adria fernzuhalten. Man denke demnach hier daran, wenn man auch der Vereinigung des Hauptteils von Montenegro mit Serbien nicht entgegen-treten werde, das Litorale Montenegros für diesen Fall Albanien zuzuweisen. Als Kompensation für Bulgarien könnten diesem Staate die Bezirke von Ischiip und Kotschana überlassen werden. Von ausschlaggebender Bedeutung werde es sein, in allen diesen Fragen Hand in Hand mit Rumänien zu gehen und womöglich die Vermittelung Rumäniens

emlékiratát fejtette ki a császár előtt, ki annak lényegét magáévá tette. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Tisza sikere bírta rá Conrad tábornokot 25-i emlékiratának elkészítésére, mely Tisza elfogását módosította és amelyet július 2-án küldöttek Berlinbe, hogy ott — a magyar miniszterelnök emlékirata helyett — a további eljárásnak alapul szolgálhasson.

sowohl Serbien als Bulgarien gegenüber eintreten zu lassen. Eine Ueberrumpelung müsse vermieden and alles daran gesetzt werdn, die Balkanpoitik der Monarchie im Einverständnis und mit der Mitwirkung Rumäniens durchzuführen. Graf Tisza habe ihn gebeten, Oesterreich Ungarn bei dieser Politik in Bukarest möglichst beizustehen, was er dem ungarischen Ministerpräsidenten auch bereitwillig zugesagt habe. — Graf Tisza habe dann noch im allgemeinen ausgeführt, dass es angesichts des planmässigen Zusammengehens der Ententemächte auf dem gesamten Gebiete der Politik, besonders aber am Balkan, wo sie sehr geschickt mit verteilten Hollen operierten, auch für die Mächte des Dreibundes sich empfehlen würde, jeden politischen Plan vorher genau und eingehend zu besprechen und die Art und Weise seiner Ausführung festzusetzen. Für ihn, den Minister, sei es keine Frage, dass die politische Aktion der Ententemächte sich derzeit in erster Linie dem Balkan zuwende, der mit der Zeit als Sturmbock gegen Oesterreich-Ungarn für den Fall eines grossen europäischen Krieges verwendet werden solle. Die Monarchie solle im Ernstfall durch den Vorstoss aus Südosten völlig beschäftigt und auf diese Weise verhindert werden, Deutschland gegen Russland beizustehen, um es dem doppelseitigen Angriff allein zu überlassen.“ Die grosse Politik der europäischen Kabinette. XXXIX. Berlin, 1907. 333—36. 1. — Velence, 1914. március 24. Von Treutler minister jelentése: „Da Gespräch mit Tisza kurz vor der Abreise, sollte Botschafter sofort berichten. Seine Majestät beauftragte mich aber, noch folgendes zu melden: Graf Tisza hat Seiner Majestät einen ausserordentlich starken Eindruck gemacht, er hat von ihm das erste mal in Wien statt Klagen und Resignation ein positives Programm gehört. Der Graf erklärte sofort, dass er die Wichtigkeit des Verbleibens ion Rumänien beim Dreibund voll anerkenne und einsehe, dass alles geschehen müsse, um dieses Resultat zu erreichen. Er an seiner Stelle sei dazu bereit, er habe schon viel für die ungarisch/ II Rumänen getan und werde ihre Wünsche auch weiter, namentlich auf dem Gebiet der Schulpolitik, nach Tunlichkeit berücksichtigen. Die vorjährige Wiener Politik Rumänien gegenüber sei natürlich falsch gewesen, augenblicklich sei man deshalb darauf angewiesen, durch Vermittlung von Berlin in Bukarest wieder die alte Stellung anzustreben. I or allem sei zu diesem Zweck nötig, dass Wien nichts in Sofia unternahme, ohne sich darüber mit Bukarest über Berlin ins Benehmen gesetzt zu haben. Er wolle die Person des Königs von Bulgarien nicht in die Debatte ziehen, Seine Majestät werde aber zugeben, dass die Bulgaren ein so starkes Volk seien, dass mit ihrer Zukunft gerechnet werden müsse. Dem russischen Plan gegenüber, eine Gruppierung Russlands, Serbiens, Bulgariens und womöglich Rumäniens im antiösterreichischen Sinne zu bilden, müsse zielbewusst versucht werden, Bulgarien und Rumänien auf die Dreibundseite zu ziehen bezw. dort zu erhalten. Etwaigen Zukunftsersprechungen Russlands an diese Länder ständen doch auch Vorteile gegenüber, die im Falle eines grossen Krieges dii Dreibundseite bieten könnte. Bulgarien werde jedenfalls am liebsten einen Teil Mazedoniens aus heutigem sibirischen Besitz anstreben: durch nichts könne Oesterreich Bulgarien mehr verpflichtet, als wenn es dazu seine Hand biete. Den Zusammenschluss Serbiens mit Montenegro werde man nicht hindern können, man sollte deshalb nicht erst in Wien sagen, es sei „inakzeptabel“, wie es der Kaiser und Graf Berchtold übrigens tatsächlich Seiner Majestät gegenüber getan haben. Man müsse in einem solchen Falle nur dahin streben, dass Serbien nicht ans Meer gelange, indem man die Küste an Albanien gäbe. Wie diese Zukunftspläne aber auch immer lauten möchten, jedenfalls sei „es seiner Ueberzeugung nach absolut notwendig, dass die Dreibundmächte geschlossen auftreten. und keinen wichtigen Schritt unternehmen, ohne sich mit den Verbündeten zu benehmen. Die En-

Tschirschky bécsi nagykövet még március 25-én is azt jelentette, hogy Vilmos császár teljesen Tisza István hatása alatt áll; ¹ Treutler miniszter pedig, hogy ezt Ferenc Ferdinándnak is elmondotta és Tiszát a trónörökös bizalmába ajánlotta. ²

Ez bírta rá utóbbi arra, hogy Konopistban méltatlan támadást intézzen a magyar miniszterelnök és a magyar nemzet ellen; mindkettőről tájékozó gyűlölettel beszélt és olyan valótlanosságokat állított, mint pl. azt, hogy a magyarok csak 2.5 millió lelket számlálnak, Tisza István szavai pedig nem felelnek meg tetteinek. A kifakadásokat Vilmos császár tudomásul vette, de azok hatásáról nincsen közelebbi értesülésünk. ³

tentediplomaten arbeiten su eng zusammen, dass die Nichtbelolung dieses Beispiels für unsere Gruppe notgedrungen Nachteile zeitigen müsste, die vermieden könnten, wenn die Leiter der Dreibundstaaten in permanenter enger Fühlung bleiben. Graf Tisza spielte deutlich auf die rumänische Politik Graf Berchtolds an. Er hatte mir gleich, nachdem ich mich ihm hatte bekannt machen lassen, ex abrupto dasselbe gesagt. Seine Majestät habe ihm geantwortet, dass er nichts besseres wünsche, er freue sich, positive Ansichten zu hören, und werde das Gehörte in Berlin mitteilen lassen. Seine Majestät hat den ungarischen Staatsmann dann noch darauf aufmerksam gemacht, dass Ungarn allen Grund habe, fest einzustehen mit dem Germanentum gegen die slawische Welle, und hat darauf hingewiesen, dass diese Gefahr gegenüber die beste Gewähr sein würde, wenn ein germanisches Oesterreich und ein ungarisches Ungarn die beiden festen Säulen der Doppelmonarchie wären, worauf Graf Tisza lebhaft zustimmend geantwortet hat. — Seine Majestät war von dem Gespräch mit Graf Tisza um so mehr befriedigt, als die Unterhaltung mit Graf Berchtold nur ergeben hatte, dass dieser noch immer auf dem Balkan eigentlich ohne Programm und Bussland gegenüber überwiegend nervös sei. Seine Majestät der Kaiser Franz Joseph hatte vor Allem den Wunsch ausgesprochen, dass nur alles tunlichst friedlich bleiben möge, meinte aber doch, wie schon erwähnt, eine Vereinigung Serbiens mit Montenegro könne er nicht zulassen.“ U. ott 336—37. 1. — Wien, 1914. március 24. Tschirschky Bethmann-Hollweg kancellárhoz: „Seine Majestät der Kaiser und König lassen Euere Exzellenz ersuchen, Herrn Brldimun mitzuteilen, und durch Gesandten von Waldthausen direkt an König Carol sagen lassen, dass allerhöchst-derselbe aus Gespräch mit Graf Tisza einen durchaus günstigen Eindruck über weitere Verständigung mit den ungarischen Rumänen empfangen habe.“ (Ibid. Pag. 477).

1 „Der Kaiser steht jetzt ganz unter dem Eindruck Tisza's.“ U. ott 338. 1.

2 „Bei dieser Gelegenheit hat Seine Majestät dem Thronfolger den guten Eindruck geschildert, den er von Tisza empfangen hätte und ihm nahegelegt, diesem wirklichen Staatsmanne sein Vertrauen zu schenken. Der Thronfolger hat zugesichert, dies in ernste Erwägung zu ziehen.“ U. ott 342. 1.

3 Berlin, 1914. június 15. Jagow német külügyi államtitkár Tschirschkyhez:

„Während des Besuchs Seiner Majestät des Kaisers in Konopist hat der Erzherzog Thronfolger eine längere Unterredung mit unserem allergnädigsten Herrn über die innere Verhältnisse Oesterreichs, namentlich Ungarns, gehabt, wobei die Persönlichkeit des Grafen Tisza und seine Politik in Vordergrund standen. Einer der hauptsächlichsten Vorwürfe, die der Erzherzog gegen Tisza erhoben hat, war dessen intransigente Behandlung der nicht magyarischen Nationalitäten, speziell der Rumänen. Die Taten des Grafen entsprechen hier nicht seinen Worten, und so werde die Dreibundpolitik in dieser Frage fortgesetzt sehr geschädigt. Der Thronfolger hat hierbei Seiner Majestät dem Kaiser gegenüber den Wunsch geäußert, dass Euere Exzellenz — wo irgendeine Gelegenheit sich böte — dem Grafen Tisza gegenüber immer wieder auf die Notwendigkeit der Gewinnung der Rumänen hinweisen möchten.“ U. ott 364—65. 1. — Konopist, 1914. június. Német hivatalos feljegyzés II. Vilmos császár és Ferenc Ferdinánd trónörökös találkozásáról: „Das

A császár és a trónörökös útjai elváltak. Az visszatért Berlinbe, ez megindult Szarajevó felé.

A konopisti találkozás (1914. június 12—13.) mérlegét tehát nem pusztán azokban a külsőségekben kell megállapítanunk, melyekben az megnyilvánult, hanem abban is, hogy miért volt szűkség ezzel ellentétben azt állítani, hogy ott Szerbia megtámadását határozták elf

Ezen a ponton lépnek előtérbe a cseh politikának azok az intézői, akik az orosz katonai és kormánykörökkel kapcsolatban állottak.

A konopisti találkozás idején Kramarz cseh pártvezér akként képzelte el a monarchia jövőjét, hogy az az oroszok védősége alatt a csehek vezetése alá kerül. Vonatkozó tervezetét közvetlenül Konopist után nyújtották át Szaszonovnak, akinek kabinetfőnöke, Schilling Fabianovics Móric báró, a Kramarz-cal együtt dolgozó Sulkowski előterjesztésére a következő megjegyzést írta: „a német uralom után cseh uralom“.¹

Ugyanakkor az orosz hírszolgálat csehországi ügynökei azt jelentették Pétervárra, hogy Ferenc Ferdinánd Konopistból Szerbia megtámadására indult² és ez az a fonál, amely a további ese-

Gespräch ging dann auf Ungarn über, und hier soll der Thronfolger noch schroffer und mit ungemein deutlichen Ausdrücken seiner Abneigung Ausdruck gegeben haben. Er hat die ungarischen Zustände als völlig anachronistisch und mittelalterlich hingestellt. — Ungarn sei der Tummelplatz des Kampfes einzelner Familien, und die oligarchische Hegierungsform bedeute geradezu eine Vergewaltigung aller nicht ungarischen Elemente, die weit mehr als 50 Prozent der Gesamtbevölkerung ausmachten. Die Zahl der Magijaren sei immer falsch angegeben worden, in Wirklichkeit seien es vielleicht zweieinhalb Millionen, wie der Mann an der Spitze heisse, sei meist Nebensache, jeder Ungar strebe mehr oder weniger offen danach, für Ungarn auf Kosten Oesterreichs und zu Ungunsten der Gesamtmonarchie Vorteile zu erlangen. Er, der Erzherzog, wisse wohl, dass der Kaiser einen sehr guten Eindruck von Tisza gewonnen habe. Das sei aber vielleicht nicht ganz zu Recht geschehen, denn Tiszas Taten entsprächen nicht Tiszas Worten, — Andererseits hat der Thronfolger von seinem Standpunkt aus offenbar sehr geschickt, betont, dass gerade Tisza daran Schuld sei, wenn die Dreibundinteressen schlecht gewahrt würden, indem er es sei, der entgegengesetzt zu seinem Schönbrunner Versprechungen die ungarischen Rumänen drangsaliere. Der Erzherzog hat schliesslich sogar Seine Majestät gebeten, ob er nicht Tschirschky anweisen lassen könne. Tisza bei jeder Gelegenheit ins Gedächtnis zu rufen, er solle die notwendige Gewinnung der Rumänen durch angemessene Behandlung der in Ungarn lebender Stammesbrüder nicht aus den Augen verlieren. Seine Majestät hat das mit den Worten versprochen, er wolle Tschirschky auftragen. 7 isza immer wieder zuzurufen, „Herr, gedenke der Rumänen“. Damit war der Erzherzog si lir einverstanden.“ U. ott 367—68. 1.

¹ Kramarz 1914. április 12-i tervezetét közölte a *Cesko Slovo* (1933. november 26.) és *Papousek Jan: Narodni Osvozeni*. Prága, 1934. július. V. ö. *Berliner Monatshefte* (Die Kriegsschuldfrage). XII. Berlin, 1934. 1015—16. 1. — Sukowski 1914. október 25-i előterjesztését *Popov: Krassni Arhiv*. XXXIII. Moszkva, 1929.

² A háborús felelősség kutatóit különösen érdekelte annak a két problémának a megfejtése, amelyek közül az egyik a konopisti legenda tisztázására, másik a konopisti cseh jelentésekre vonatkozik. — A konopisti legendát a világháború alatt *Steed Wickham Henry*, a londoni *Times* volt bécsi levelezője találta fel (The Pact of Konopischt. *Ninetconth Century*. LXXIX. London, 1916. február, 253—73. 1.), akinek előadásából a

ményekhez elvezet. Ha ugyanis feltesszük azt, hogy Pétervárott a csehországi híradásnak hitelt adtak, akkor abból szükségképen következett, hogy az orosz kormány a megtámadandó Szerbia védelméről gondoskodjék, ez viszont Románia megszerzését és a Szerbia védelmére siető orosz csapatoknak Románián keresztül való átvonulását tette szükségessé.

A csehek híradása tehát nemcsak — mint mondják — az orosz lavinát indította meg, melytől azok a kettős monarchia pusztulását várták, hanem annak az indokolásnak az elkészítését is, hogy az elkövetkező események végső okát a konopisti találkozáson kell keresni és lehet megtalálni.¹

Az események súlypontja most Romániába helyezkedett át.

16. *Szaszonov Erdélyben, 1914. június.* — A román trónörökös pétervári utazása után merült fel a terv, hogy Miklós cár a látogatást Konstanza román kikötőben fogja visszaadni.² Miután az orosz kormányhoz közelálló *Noroje Vremja* közlése szerint az utazás célja Románia ríj orientációjának megerősítése volt,³ semmi okunk sincs, hogy ebben kételkedjünk. Miután pedig román részről azt mondták, hogy Romániára Oroszországnak volt szüksége, nyilvánvaló, hogy az utazás Szerbia érdekében történt. Nagy része volt az utazás előkészítésében Diamandi román követnek, aki a gondolatot első ízben április 1-én vetette fel Paléologue francia nagykövet előtt, akivel valamikor együtt szolgáltak Szófiában. Diamandinak ekkor

Chopin Jules álnév alatt író Pichon J. E. prágai francia tanár a monarchia felelősségét fejtette ki (La préméditation austro hongroise. Mercure de France CXV. Párizs, 1916. 577—99. 1.). Steed előadását azonban semmivel sem tudta bizonyítani, elbeszélése pedig ellenkezik a vonatkozó forrásokkal, mire állításait is visszavonta. V. ö. *Fay* professzor id. m. II. New York, 19:9. 32—13. 1. „The Konopischt Meeting: Legend and Fact.“ — A csehországi konfidensek jelentését először *Stanojeičs Stanoje* belgrádi professzor említette: Die Ermordung des Erzherzogs Franz Ferdinand. Frankfurt, 19 3. 54—55. 1. „Nach der Zusammenkunft Kaiser Wilhelms II. und des österreichischen Kronprinzen Ferdinand in Konopischt erhielt der Chef der Nachrichtenabteilung des serbischen Generalstabs, Oberst D. Dimitrijewitsch, eine Geheimmeldung vom russischen Generalstab des Inhalts, dass die russische Regierung zuverlässige Nachrichten erhalten habe über den Charakter und Ziele der Zusammenkunft Wilhelms II. und des Kronprinzen Ferdinand, in deren Verlauf Deutschland den Plan Oesterreich Ungarns, Serbien zu überfallen und zu erobern, gutgeheissen und seine Hilfe und Unterstützung zugesagt habe.“ Megerősítette azt *Boghitschewitsch Milán* szerb diplomata: Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—1914 TU. Berlin, 1931. 202. 1.: „Was die Behauptung Stanoje-witschs über Konopischt. betrifft, ist meiner Ansicht nach nur der Inhalt dieser Mitteilung phantastisch, weil dieselbe von dem Konopischt umgebenden tschechischen Spionenkreise gefälscht worden ist. Den beiden russischen Konfidenten, deren Namen mir genannt wurde, mag der russische Generalstab damals bezüglich dieser Mitteilung Glauben geschenkt und dieselbe auch an den serbischen Generalstab weitergegeben übrigens die ehemaligen russischen Konfidenten, gebürtige Tschechen, heute kein Hehl machen.“

¹ Descos belgrádi francia követ a csehek egyenesen a szerbek bécsi ügynökeinek nevezte: „les Tchèques se sont faits les avocats intéressés du Yougoslavisme à Vienne.“ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 398. 1.

² Diamandi közlése alább.

³ *Le Temps*. Párizs 1914. június 21. sz.

az volt a felfogása, hogy elérkezett az idő, mikor az orosz hatalom Romániát a maga oldalára fogja vonni: „*pour la Russie, c'est le moment 'psychologique de nous attirer à elle*“.¹

Amikor Miklós cár Konstanzába indult, mindenki sejtette, hogy döntő események vetették előre árnyékukat.

II. Vilmos császár Ferenc Ferdinánd konopisti kastélyában tartózkodott, amikor a cár útrakelt. Ugyanakkor jelent meg Szuhomlinov orosz hadügyminiszter említett nyilatkozata Oroszország katonai készenlétéről, melyet Doulcet francia ügyvivő 13-án jelentett kormányának, melyet Oroszország szintén készenlétre szólt. ¹ ² A csehek jelentése hírül adta, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg a boszniai hadgyakorlatokra utazott és csapatai élén Szerbia ellen készül. Ezzel állhatott összefüggésben Shelking Jenő orosz diplomatának, aki a *Standarl* orosz yachtról a cár kíséretében lépett partra, az a feljegyzése, hogy Szaszonov külügyminiszter, ki törekeny egészsége miatt vasúton érkezett, a trónörökösnek az útból való eltételéről beszélt. ³ Feltéve, ha ez a megjegyzés megfelel a valóságnak, az akként volna értelmezhető, hogy a konopisti cseh jelentés alapján kívánta volna meggátolni a Szerbia ellen tervezett fegyveres támadás kivételét.

Ugyanezen a napon, június 14-én, értesült arról Tisza István gróf magyar miniszterelnök, hogy Szaszonov a vele tárgyaló Bratianu román miniszterelnök társaságában Brassóba kíván látogatni. Még aznap közölte felháborodását Berchtold gróf közös külügyminiszterrel a vakmerő terv fölött, ⁴ ⁵ mire a külügyminiszter másnap, június 15-én, távirati felvilágosítást kért Czernin gróf bukaresti követőtől, mert lehetetlennek tartotta, hogy Bratianu a tervezett látogatást a követtel előre nem közölte volna.⁶

Június 14-énck fontossága nemcsak abból állott, hogy a konopisti találkozás hírért a csehek Pétervárra továbbították és hogy

¹ Pétervár, 1914. április 1. Paléologue jelentése. Documente Diplomatiques Français 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 225—26. 1. Blondel bukaresti francia követ május 20 án bizalmasan jelentette, hogy Miklós cár június 14 én fog Romániába jönni. U. ott 395. 1.

² Pétervár, 1914. június 13. Doulcet jelentése: „La Russie est prête; la France doit l'être également.“ Documente Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 542—43. 1.

³ A jelenlevő Shelking nyilatkozata: „Sazonov doubtless knew of the warlike arrangements the Archduke had concluded in his castle at Krobatin (Konopischt) with the German Emperor, — yet as far as I could judge from my conversation with members of his entourage, he was convinced that if the Archduke were out of the way, the peace of Europe would not be endangered.“ Shelking E. : Recollections of a Russian Diplomat. New York, 1918. 195. 1. Idézte Schmitt id. m. I. New York, 1930. 239. 1. — Selon Watson szerint Dimitrievic ezredes június 15 én vette a (pétervári) értesítést és akkor adta meg az utasítást a merénylethez. Mikor a brit hadügyminisztérium Dimitrievics érdekében közbelépett, a szerb kormánytól azt a választ nyerte, hogy nem kaphat kegyelmet, mert megállapítást nyert, hogy Dimitrievics a sarajevói merénylet szerzője volt. Foreign Affairs. III. New York, 1925. 502—3. 1.

⁴ Bittner. Pribram. Srbik. Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 146. 1

⁵ U. ott 147. 1.

együttal a trónörökös úttervét közölték, annak céljával pedig Szerbia megtámadása szerepelt. Fontos volt ez a nap azért is, mert a csehek ugyanezen a napon nyújtották át a Konstanzába induló Szaszonov orosz külügyminiszternek, emlékirat alakjában, azt a tervezetet és javaslatot, melyben a halálra ítélt Ferenc Ferdinánd örökségét: a monarchiát és a belőle alakítandó nagy szláv birodalom sorsának vezetését, Közép-Európa átalakításának feladatát, maguknak igényelték.

A csehek évek óta szervezkedtek a kettős monarchia szétbomlasztására és Sulkowski Grigorjevics Vladimir prágai orosz konzul jelentései már a cseh területek teljes aláaknázását mutatták. Mikor Szaszonov 1914. január 20-i előterjesztésében Miklós cárnak a nemzeti kérdés akkori állásáról jelentést tett, már abban a feltevésben volt, hogy Közép-Európa sorsa rövidesen eldől. A csehek szorosan simultak az orosz kormány érdeklődéséhez a galíciai, bukovinai és magyarországi rutének kérdésében; kapcsolatban voltak a horvátokkal és szerbekkel; Kramarz pártvezér pedig június 7-én egyenesen Szaszonovnak nyújtotta át vonatkozó javaslatát Közép-Európa új átrendezéséről.¹

¹ A részletekről *Lippmann IV.*: Russland und die tschechischen Autonomiebestrebungen vor dem Weltkriege. Berliner Monatshefte XII. Berlin, 1934. 1008—21. 1. *Kramarz* közlései: Na obranu slovanske politiky. Prága, 1926. 61. 1. és Narodni Liely. Prága, 1934. június 28. sz., valamint *Papousek Jan*: Carske Ruske e nase osvobozeui. Prága, 1927. Kramarz emlékiratát közölte *Popon*: Ceche-slovackij vopros i earskaja diplomatija v 1914—1917. gödivé. Krasney Archiv XXXIII. Moszkva, 1929. Utána *Popousrk*: Narodni Osvobozeni. Prága, 1934. júniusi szám. utána *Jung R.*: Die Tschechen. Tausend Jahre deutsch-tschechischer Kampf. Berlin, 1937. 206. és köv. 11.: „Das Allslawische Reich besteht aus: 1. Dem Russischen Reich; 2. dem Zartum Polen (genannt Königreich Polen); 3. dem tschechischen Zartum (genannt Königreich Böhmen) unter der Regierung des Kaisers von Grossrussland und aller slawischen Länder, des polnischen und tschechischen Zaren; 4. dem Zartum Bulgarien; 5. dem Königreich Serbien; 6. dem Königreich Montenegro, geleitet von örtlichen Herrschern. — Dem Russischen Reiche werden zugeteilt: 1. Osthalitsch (Ostgalizien); 2. Nordbukowina; 3. Karpatho Russland ... — Das tschechische Zartum setzt sich zusammen aus 1. dem Königreich Böhmen, der Markgrafschaft Mähren und den westlichen Teilen von Oesterreichisch-Schlesien... 4. dem slowakischen Gebiet Nordungarns, dessen Südgrenzen an der mittleren Donau von Pressburg nach Wyschehrad unterhalb von Budapest und weiter in einer geraden Linie noch Osten bis zum Ungarischen Russland und Westhalitsch verläuft. — Die Bevölkerung dieses Zartums zählt 15 Millionen, von denen 10 Millionen Tschecho-Slowaken, 1¼ Million madjarisierte Slowaken und verdeutschte Tschechen, die sich wieder zu ihrem Stamm bekennen können, 3 Millionen Deutsche und ungefähr % Million Juden sind... Das Königreich Serbien setzt sich zusammen aus: 1. Serbien nach dem Bukarest-Friedensvertrag, ohne Mittelmazedonien; 2. Nordalbanien mit dem Hafen Drac; 3. Dalmatien; 4. dem Kroatisch-slawischen Küstenstreifen Istrien mit Triest, Görz und Gradiska; 5. den slowenischen Ländern; 6. Kroatien und Slawonien; 7. dem südwestlichen und westlichen Ungarn, vielleicht mit Rücksicht auf die weit in die Norden reichenden versprengten slowenischen Volksangehörigen bis an die mittlere Donau, wo die Serben mit den Tschechen Zusammenkommen würden. — Die Bevölkerung des Königreichs beträgt 16 Millionen (über 10 Millionen Srbo kroatien, 1½ Millione Slowenen, ½ Million Albaner, ½ Million Italiener, rund 1 Million Deutsche und über 2 Millionen Ungarn und madjarisierte Slowenen, die teilweise befähigt sind,

Szaszonov tehát cseh, szerb és román oldalról nyert értesülései alapján biztos volt abban, hogy ha Ausztria-Magyarország népei közül a cseheken és a szerbeken kívül a magyarok is Pétervárhoz igazodnak, akkor Közép-Európa rendelkezési joga őt fogja megilletni. Károlyi Mihály gróf függetlenségi párti képviselő abban a reményességben kívánt Pétervárra menni, hogy a hármasszövetségben megnyilvánuló német befolyással szemben Oroszországgal vegye fel a kapcsolatokat. A tervezett út elmaradt ugyan, de a kiutazókat már készen várta Szaszonovnak az a terve, hogy a két-tős monarchia különböző részeiből érkezett delegátusokat olyan szakértökként fogja fogadni, akik neki Közép-Európa sorsának intézésében rendelkezésére állottak volna. Németország befolyásának helyét tehát Oroszország befolyása váltotta volna fel. Sebeko bécsi orosz nagykövet 1914. április 9-i jelentésében nagyon leszállította ennek az 1914. júliusra tervezett utazásnak az értékét azzal, hogy egyrészt azt a közvélemény általános ellenszenvvel fogadta, másrészt pedig hogy Károlyi Mihály gróf csak Tisza István iránt érzett gyűlöletből és egyéni célból tervezte.¹

Június 15-én vette Dimitrievics ezredes a pétervári értesítést a merénylet utasítása iránt. Július 15-e volt tehát az a nap, melyen a csehországi szikra Péterváron át Belgrádija érkezett és onnan Szarajevóba indult tovább.

Mielőtt Czernin gróf válasza megérkezett, június 16-án megtörtént az erdélyi kirándulás, amelyről több leírás jelent meg.² A források szerint az gépkocsin történt, melyben Szaszonov, Schilling báró, Bratianu és Diamandi pétervári román követ ültek.

Czernin gróf 1919-ben megjelent emlékirataiban azt állította, hogy a kirándulásról csak utólag értesült,³ mert akkor még nem számított arra, hogy a közös külügyminisztérium titkos aktái 1930-ban napvilágot látnak. Ő ugyanis Berchtold gróf 15-i távirati megkeresésére csak a 16-án végbement kirándulás után, 17-én — amikor már azt megakadályozni nem lehetett — azt jelentette Berchtold grófnak, hogy Bratianu még 10-én engedélyt kért az erdélyi kirándulásra, melyet ő *nem tudott megtagadni*.⁴ A külügyminiszter a jelentést Budapestre továbbította,⁵ tehát Tisza még

wieder zu ihrem Stamm zurückzufinden. Wenn Serbien bis zur mittleren Donau heranreichen würde, würde es ungefähr 20 Millionen Einwohner zählen. — Die Nachbarländer: Rumänien, vergrößert um die südöstlichen ungarischen Gobiote und die Südbukowina. — Ungarn setzt sich zusammen aus dem halbjudischen Bezirk Budapest und seiner deutschen Umgebung, aus dem rein madjarischen Teil der Pusta und hat 5 bis 6 Millionen Einwohner. Es ist selbstständig, aber infolge des Einflusses der Uingebung tritt es im Laufe der Zeit in ähnliche Beziehung zum Allslawischen Reich wie Rumänien und Griechenland.“

¹ Wien, 1914. április 2. Sebeko nagykövet jelentése. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 2. Berlin, 1933. 204. 1.

² Szaszonov, Diamandi és Czernin gróf közlései alább.

³ „Ich erfuhr von dieser Spazierfahrt erst *nach erfolgter Tat*.“ *Czernin O. gróf: Im Weltkriege*. Berlin, 1919. 146. 1.

⁴ *Bittner, Pribram. Srbik. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 150—52. 1.

⁵ U. ott 153—54. 1.

17-én értesült arról, hogy Szaszonov és Bratianu erdélyi útját Bratiani és Czernin gróf már 10-én megbeszélték, amiről a követ fölösleges hatóságát nem értesítette.

Szaszonov emlékirataiban akként mondotta el a kirándulást, hogy Bratianu vitte őt a határra, hol hirtelen magyar területre szaladt a kocsi, nagy megütközésére a vámőrségnek. „Abban a pillanatban, amelyben Erdély határát átléptük, feltehetőleg ugyanaz a gondolat merült fel mindkettőnkben: olyan román földre léptünk, amelyet a magyar járom alól fel kellett szabadítani és testvéreivel kellett egyesíteni. Ebben a kirándulásban akaratlanul is Oroszország és Románia megszülető politikai érdekközössége nyilatkozott meg”,¹ aminthogy a bukaresti brit követ jelentése szerint a konstanzai látogatás eredménye valóban Oroszországnak és Romániának ugyanazon cél követésében való egyesülése volt.² Ezt a bukaresti orosz követség akként fejezte ki, hogy a román nép már tudja, hogy Oroszország segítségével Erdély birtokába juthat.³ És amit Bratianu akként öntött formába, hogy a bukaresti német követnek a magyar kormány és Tisza ellen kezdett panaszkodni és újból azt kívánta, hogy Berlin nyomást gyakoroljon Bécsre és Budapestre, „mert ha így folyik tovább a nemzetiségi küzdelem Ausztria-Magyarországban, akkor ez a monarchiának nagyhatalmi állásába kerülhet, ami Németországra nézve sem lehet közömbös”.⁴ Ezt a burkolt fenyegetést Szaszonov azzal öntötte nyílt formába, hogy Szerbia esetleges megtámadása orosz beavatkozást vonna maga után.⁵ Miután azonban Szerbia megtámadására nem gondoltak, nyilvánvalóan felmerül az a kérdés, hogy az orosz külügyminiszter honnan gondolta, hogy Szerbia megtámadása időszerűvé lesz.

Bratianu szavaiból ugyan szintén kicsendült egy osztrák-orosz háború veszedelme, ami arra enged következtetni, hogy erről tárgyalt Szaszonowal. Berlin azonban egyelőre az orosz külügyminiszternek a „nemzetközi udvariasságba ütköző” erdélyi kirándulása miatt bosszankodott.⁶

Diamandi szerint a kirándulás az osztrák-magyar kormány-

tudtával, tehát legális formák között történt,¹ Schilling báró feljegyzései szerint pedig a kirándulás alatt megállapodás jött létre Szaszonov és Bratianu, Oroszország és Románia között, amit a későbbi akták valóban megerősítettek. Jellemző, hogy az erre vonatkozó hírek már akkor eljutottak az aradi *Romanulhoz*, mert az már június 6-án közölte Szaszonov erdélyi útját, 17-én pedig ezzel a felírással jelent meg: „Konopist — Konstanza“. Ez körülbelül azt akarta jelenteni, hogy a bukaresti orosz propaganda értelmezése szerint a konstanzi látogatás a konopisti találkozásra adott orosz válasznak tekintendő. Ugyanitt volt olvasható az is, hogy Bratianu szerint Románia és Oroszország érdekei azonosakká váltak. Ezt mutatta egyébként a június 18-án felolvasott román trónbeszéd, valamint Szaszonovnak 24-én a cárhoz intézett beszámoló felterjesztése is,¹ amiből nyilvánvalóan az a következtetés volt levonható, hogy az orosz külügyminiszter abban a hitben hagyta el Romániát, hogy Erdély felkínálásával magának nyerte meg Bratianut. Ha tehát Szerbiát a monarchia megtámadná, úgy Románia lehetőséget nyújt ahhoz, hogy az orosz csapatok a megtámadott ország védelmére siessenek. Bratianu valóban erre a feltevésre adott alkalmat és ezt a hitet keltette az oroszokban az a hír is, hogy Románia vasúti szárnyvonalakat kezdett építeni a Kárpátok felé.¹ A delegációkban a magyar képviselők Erdély megerősítését követelték, a cseh delegátusok azonban tiltakoztak ellene. Az orosz és román politikai körök felfigyeltek a veszedelemre, hogy a Kárpátok útjai járhatatlanná lesznek,^{2 3 4 5} Filipescu román képviselő pedig a magyar határok megerősítésének hírére a szövetség felbontásával fenyegette meg a monarchiát.^{6 7} Ezekután nem lehet a dolgot akként beállítani, hogy mindezekért a fejleményekért a felelősség a magyar kormányt illette meg a miatt, mert a magyarországi románoknak nem adott engedményeket. Mert az az engedmény, amit a bukaresti kormány követelt, a magyar állam keleti felének átengedése volt.

A diplomáciai jelentések eléggé megvilágítják a konstanzi találkozás fontosságát.

Június 15-én Dard szófiái francia ügyvivő jelentette, hogy Szófiában fájdalmas hatást keltett Miklós cár konstanzi pohárköszöntője, melyben az 1913-i bukaresti békeszerződést véglegesnek mondotta.⁷ Június 17-én Descos belgrádi francia követ szerint Hartwig orosz követ a szerb politika direktora,⁸ Blondel bukaresti francia követ pedig azt jelentette kormányának, hogy Pokiewski-

¹ U. ott 566. 1.: „le directeur de la politique serbe.“

² Diamandy C. J.: La grande guerre vue du versant oriental. Revue des deux mondes. XLIII. Párizs, 1928. 134—35. 1.

³ Pokroicski—Uoetzsch id. m. I. 3. Berlin, 1933.

⁴ Budapesti Hírlap, 1914. június 26.

⁵ Az Est. Budapest, 1914. június 18.

⁶ Az Est. Budapest, 1914. június 19.

⁷ Schmitt id. m. I. New York, 1930. 168. 1.

Koziell állandóan Románia magatartása iránt érdeklődik a kettős monarchiával szemben, pedig ennek Románia szövetségese volt.¹ Blondelnek a Szaszonov és Bratiann találkozásáról írt jelentését azonban nem találjuk meg a francia okmánygyűjteményben, pedig máshol már orosz-román megegyezésre lehet következtetni.^{1 2} Június 17-én Descos a szerb sajtó növekvő agresszivitását jelntette,³ 19-én Bompard konstantinápolyi francia nagykövet a konstanzi orosz-román megegyezésről, 20-án pedig Blondel arról számolt be, hogy Bratianu Szaszonovnak „minden irányban“ szabad kezet ígért, mit utóbbi akként magyarázott, hogy Erdély ellenében Románia Oroszország mellé állott.^{4 5} Doucet ügyvivő 21-én azt jelentette, hogy Szaszonov meglegedetten tért vissza Romániából, mert abban a meggyőződésben volt, hogy Románia ^eze valóban szabad.⁶ Károly király maga sem titkolta el, hogy az eredmény a bukaresti béke fenntartása volt,⁶ a szabad kézről azonban mit sem mondott, mert köve érezte magát a szövetségtől.

Czernin gróf viszont 22-én már a hármasszövetség számára elveszettnek mondta Romániát,⁷ Akers-Douglas bukaresti brit követ pedig megerősítette azt, hogy Oroszország és Románia most már szorosan együtt fognak haladni, mint Szaszonov megjegyezte.⁸

Waldthausen bukaresti német követnek az orosz hatalomra támaszkodó Bratianu Tisza Istvánt már „nem őszintének“ nevezte; panaszkodott az osztrák és magyar sajtó azon követelése miatt, hogy a Kárpátokban erődöket építsenek és kérte a német kormányt, gyakoroljon nyomást Budapestre, mert Németországnak nem lehet közömbös, hogy e miatt Románia szembefordul a kettős monarchiával.⁹ Bratianu tehát érezte, hogy a francia-orosz szövetség már eldöntötte Románia sorsát és azt az antant mellé állította.^{10 11}

Mindezekből az volt a legfontosabb, hogy Szaszonovnak is ez volt a nézete és hogy ez a hit gördítette az előtérbe a döntés szekerét.

Június 24-én Descos belgrádi francia követ jelentette, hogy Péter király hirtelen elutazott és a régensséget Sándor hercegnek adta át;¹¹ 27-én pedig azt, hogy a *Narodna Odrbrana* kiáltványt adott ki, mely szerint a kosszovopoljei vereség (1389) még nincsen meg-

¹ U. ott 572., 575., 595. 1.

² U. ott 575., 585. 1.

³ U. ott 578. 1.

⁴ U. ott 595—97. 1.

⁵ U. ott 598—99. 1.

⁶ U. ott 611—15. 1.

⁷ Bittner, Pribram. Srbik. bebersberger id. m. Vili. Wien, 1930. 174. 1.

⁸ Bukarest, 1914. június 22. Akers-Douglas jelentése. Gooch—Temperley id. m. XI. London, 1926. 3. 1.

⁹ Bukarest, 1914. június 24. Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. XXXIX. Berlin, 1927. 527. 1.

¹⁰ Bukarest. 1915. február 19. Arsenije B. orosz követségi tanácsos levele Szaszonovhoz. Archives secrètes de l'Empereur Nicholas II. Párizs, 1928. 103. 1.

¹¹ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 630—31. 1.

bosszulva. Elégtétel csak az lehet, ha Kikindától Monasztirig és Triesztől Carevo Szelőig létrejön a nagyszerb birodalom. Megbotránkozást keltett az, hogy Ferenc Ferdinánd a végzetes Szeut Vitus napját (szerbül Vidovdan, június 2b.) hadgyakorlaton töltötte, melynek színterül Szerbia határát választották.

Voltak, akik azt mondták, hogy ha valóban Hartwig orosz követ volt Szerbia igazi ura, úgy neki Péter király eltávolításáról és a szarajevói merényletről is tudnia kellett,¹ talán olyan utasítások is voltak birtokában, melyek a konstanzi megegyezésen alapultak.¹²

Descos belgrádi francia követnek az volt a véleménye, hogy a *Fekete Kéz* és az orosz követség katasztrófa felé vezetik a szerb régensherceget, mert Hartwig a *Fekete Kéz* központi hivatalát a királyi palotába helyezte át.³ Június 28-án még azt jelentette kormányának, hogy az orosz követ vette át a korlátlan rendelkezést, ami egyben a szarajevói merénylettel járó felelősségnek az orosz követségre való áthárítását jelentette.⁴ Artamanov orosz katonai attasénak sokat vitatott szerepét tehát ebben a beállításban kell keresnünk.

A *Sluvenski Narod* prágai hírlap 1920. január 20-án akként mondotta el az esetet, hogy Szasonov hazatérése után Pétervárról ment el a végzetes utasítás a merénylet végrehajtása iránt.⁵ Ez viszont azt jelentette, hogy Prága is Pétervár felelősségét igyekezett megállapítani. Nem ok nélkül akadtak tehát olyanok, akik a dolgot megfordították és azt mondták, hogy az értelmi szerzők Prágában ültek. Szerintük a merénylők Masaryk tanítványai voltak.⁶ Masaryk

¹ A Tribuna belgrádi lap szerint a leszámolás, mint a konstanzi látogatás mutatta, közel van. Belgrád, 1914. június 27. Descos francia követ jelentése. U. ott 6/44 45. 1.: „Jadis, la Russie a sauvé la dynastie et la monarchie contre les Hongrois; le deuxième passage de son armée à travers les Carpathes pourrait entraîner des résultats tout différents pareequo nous croyons, nous et tout lo monde, à sa puissance et à sa force, nous ne doutons aucune éventualité et, confiants en Dieu, nous irons tranquillement au-devant des événements.”

² Ezt engedi sejteni Czernin gróf emlékirataiban: „Der Verdacht, dass Sasonov damals bereits wusste, dass serbischerseits etwas gegen uns geplant war, lässt sich daher nicht von der Hand weisen.“ Czernin O. próf: Im Weltkrieg. Berlin, 1919. 117. 1.

³ Descos jelentései: Belgrád, 1914. június 24. és 28. Documents Diplomatiques Français, III. 10. Párizs, 1936. 631., 649—50. 1. Hartwig halálakor (1914. július 10.) Descos megismételte azt a kijelentést, hogy az orosz követ Szerbia igazi ura volt. U. ott 719. 1. — Descos jelentései miatt 1914. júliusban állomáshelyéről visszahívták.

⁴ Az orosz követség szerepéről lásd a függelék.

⁵ Pester Lloyd, 1920. január 21. szám.

⁶ „Die Fäden dieser Politik wurden von Petersburg über Prag nach Agram gesponnen, und einer der hervorragendster Mithelfer war der damalige Universitätsprofessor Masaryk.“ Collas C. báró: Auf den bosnischen Wegspuren der Kriegsschuldiger. Berliner Monatshefte. V. Berlin, 1927. 16. 1 — A merénylők Masaryk professzor tanítványai voltak: „Mouvement intellectuel des milieux de formation universitaire, élèves de Masaryk à Prague.“ Pelletier L.: Quelques idées des terroristes de Serajevo. Revue des questions historiques. LXII. Párizs, 1934. 412—28. 1. — A cseh kapcsolatról Siebertz P.: Die tscheehische Gefahr. München. 1938. 95—96. 1.

viszont Kramarz nyomdokain haladt, aki már június 7-én átnyújtotta Szaszonovnak azt az emlékiratot, melyben a kettős monarchia felosztását kérte. A cseh emlékirat azt a benyomást keltette, hogy az orosz hatalom kész helyzetet talál, ha Románián kérészi Szerbia megmentését biztosítani tudja és ezért alkotnak láncszemet az egymást követő események: Konopist, Konstanza Szarajevó.

Magyarország helyét a vázolt eseményekben a következőképpen állapíthatjuk meg.

Kétségtelennek látszik, hogy az orosz hatalom a tengerszorosok megszerzésére törekedett. Ennek útjában viszont Ausztria-Magyarország állott, tehát az orosz hatalomnak érdekében állott az, hogy az útból az akadályt eltüntesse. Az 1911-ben megalkotott Balkán Szövetség, az általa megvívott diadalmas balkán háborúk és a török hatalom súlyos veresége már biztosították a balkán félszigeten át vezető utat és ezek után csak Ausztria-Magyarország megtörése vagy megnyerése volt biztosítandó. A megtörés olyan háború útján volt remélhető, amelyben Oroszországgé lesz a diadal, a megnyerés pedig akként, hogy ha Ausztria-Magyarország népei — a németek kivételével — Oroszország oldalára állnak.

Az orosz politikának tehát nem az állott érdekében, hogy Tisza miniszterelnök a magyarországi nemzetiségekkel megegyezve és azokkal összefogva Magyarországot még erősebbé tegye, hanem az, hogy Magyarország képviselői Pétervárra utazzanak és az orosz külügyminiszter elnöklete alatt megtartott értekezleten orosz kívánság és parancs szerint egyezzenek meg a csehekkel, szlovákokkal, ruténekkal, szerbekkel és románokkal.

Az elmondottak jelenségeit látjuk abban, hogy Arsenjev bukaresti orosz ügyvivő jelentése szerint az erdélyi románok az önrendelkezési jogot követelik, amint ugyanezt követelték Bosznia-Hercegovina szerbjei és keresték a Belgrádból irányított horvát-szerb koalíció vezetői. Voltak, akik örültek annak, hogy Tisza gondos ügykezettel fáradozott a fiúmei horvátok, a szlovákok, a szerbek és a románok jogos követeléseinek kielégítésén, de Filipescu román képviselő már megjegyezte, hogy az ilyen megegyezések veszélyeztetnék azokat a távolabbi célokat, melyeknek megvalósítása pl. többek között egy nagyobb Románia megalkotását jelentené, vagyis Magyarország felosztását. Tisza sajnálkozva jelentette be a parlamentben, hogy a román-magyar megegyezés tárgyalásai meghiúsultak, Bukarestben viszont jeladásnak vették ezt arra, hogy meg lehet indítani a debreceni merénylet végrehajtását, mert azt a ki nem elégített magyarországi románok felkelése követi.

Kramarz cseh képviselő a máramarosszigeti és debreceni jeladások, Oroszország katonai felkészültsége után elérkezettnek vélte az időt arra, hogy az orosz hatalom kívánsága szerint átalakított kettős monarchia tervezetét Szaszonovnak bemutassa és ezen a ponton jelentkezett Károlyi Mihály gróf, hogy a magyar képviselőket maga vezeti Pétervárra. Bármint gondolta is ő ezt a látogatást: Pétervárott akként látták azt, hogy Kramarz Magyarországot is szállítani tudja.

Ezekután Ferenc Ferdinánd trónörökös, aki II. Ferenc néven német hatalomra támaszkodó Nagy-Ausziát kívánt alakítani és a német támogatásra támaszkodva indult csapatai élén a szerb határon megtartandó hadgyakorlatra, reménytelen dologra vállalkozott és — pétervári felfogást szerint — vakmerőségének áldozatává lett.

Az igazi ellenfelek ugyanis a német színezetű és szláv színezetű dunai birodalom hirdetői, az osztrák centralisták és az oroszok voltak.

Magyarország mindkét oldalon csak áldozat volt.

A konstanza-brassói orosz-román megállapodás.

1914. június 14—16.

1. Czernin Ottokár gróf bukaresti osztrák-magyar követ 1919-ben megjelent emlékirataiban azt állítja, hogy Bratianu és Szaszonov erdélyi útjáról csak utólag értesült: „Als der Zar in Konstanza war, unternahm (Sasonow) gemeinsam mit Bratianu eine Spazierfahrt nach Siebenbürgen. Ich erfuhr von dieser erst nach erfolgter Tat.“ *Czernin O. gróf: Im Weltkrieg. Berlin 1919. 146. 1.*

2. Budapest, 1914. június 14. Tisza István gróf miniszterelnök Berchtold gróf közös külügyminiszterhez: értesülése szerint Szaszonov és Bratianu Brassóba kívánnak menni. A terv fölött rosszalását fejezi ki: „*Soeben erfahre ich, dass Herr Bratiano mit Sazonow einen Ausflug nach Brassó machen wird. Ich habe veranlasst, dass ihnen von unseren Behörden Entgegenkommen erwiesen werde, muss jedoch meiner Entrüstung über diese Taktlosigkeit Ausdruck geben. Es ist direkt eine Aufreizung unserer Rumänen und ein provozierendes Zurschautragen russischen Interesses für Siebenbürgen. Es wäre sehr erwünscht, dies in entsprechender Form in Bukarest fühlen zu lassen. — Tisza.*“ — *Bittner, Pribram, Srbik, Uchersberger: Oesterreich-Ungarische Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. Wien 1930. 146. 1.*

3. Wien, 1914. június 15. Berchtold gróf Czernin Ottokár grófhoz: „*Graf Tisza telegraphiert mir unterm 14. d. M. wie folgt: „Soeben erfahre ich, dass Herr Bratiano mit Sazonow einen Ausflug nach Brassó machen wird. Ich habe veranlasst, dass ihnen unseren Behörden Entgegenkommen erwiesen werde, muss jedoch meiner Entrüstung über diese Taktlosigkeit Ausdruck geben. Es ist direkt eine Aufreizung unserer Rumänen und ein provozierendes Zurschautragen russischen Interesses für Siebenbürgen.“ Ich kann vorläufig nicht recht daran glauben, dass Herr Bratiano den als offiziellen Gast in Rumänien weilenden russischen Minister auf unsere Territorium führt, ohne sich vorerst hierüber mit der k. u. k. Regierung oder Euer Exzellenz verständigt zu haben. Wenn sich diese Nachricht bestätigen sollte, müsste ich mich der Ansicht des Grafen Tisza anschliessen und das Vorgehen Herrn Bratianos als eine gröbliche Ausserachtlassung aller internationalen Usancen bezeichnen. Euer Exzellenz wollen sofort die Richtigkeit obiger Meldung feststellen und im bejahenden Falle die Sache bei Herrn Bratiano in entsprechender Weise zur Sprache bringen. — Berchtold.*“ — U. ott 147. 1.

4. Bukarest, 1914. június 17. Czernin gróf beisméri, hogy a tervről már előzetesen tudomása volt. Jelentés Berchtold gróf közös külügyminiszterhez: „*Herr Bratiano hatte meine Erlaubnis zur Fahrt nach Siebenbürgen eingeholt, die ich schwer zu verweigern*

im Stande ivar. Fahrt gestern zirka fünf Uhr schon über die Grenze in Begleitung des ungarischen Polizeihauptmannes Burg stattgefunden. Bericht folgt. Ottokar Czernin.“ — U. ott 150—51. 1.

5. A Szaszonov és Bratianu kíséretében levő Diamandi pétervári román követ szerint az erdélyi kirándulás az osztrák-magyar hatóságok engedélye alapján történt: „avec l'autorisation du gouvernement austro-hongrois jusqu'à Temesh (recte: Tömös) à travers les forêts.“ — *Diamandy C. J.*: La grande guerre vue du versant oriental. Revue des deux mondes. XLIII. Párizs, 1928. 133. 1.

6. Bukarest, 1914. június 17. Czernin gróf követ jelentése a közös külügyminiszterhez a megtörtént utazásról: „Im Nachhange zu meinem Telegramm Nr. 203 von heute beehre ich mich, Euer Exzellenz zu berichten, dass Herr Bratianu am vorigen Mittwoch den 10-ten im Laufe einer Discussion die Bemerkung hinwarf, er würde mit Sasonow einen Automobilsflug in die Berge von Sinaia machen, dabei „eventuell“ auch die Grenze irgendwo überschreiten, wahrscheinlich in Predeal „und das Ersuchen stellte, ich möchte dafür sorgen, dass den Automobilen an der Grenze keinerlei Schwierigkeiten bereitet würden. Obwohl ich die Absicht Bratianus, mit dem russischen Minister Siebenbürgen zu befahren, sehr tactlos fand und dies in meinem Erstauen auch Bratianu gegenüber zum Ausdruck gekommen sein dürfte, — so hatte ich doch keine Möglichkeit, die Herren an ihrer Absicht zu hindern und verständigte daher die Grenzbehörde von dem erwarteten Besuch. Donnerstag den U ten wurde mir aus gut informierter Quelle mitgeteilt, die Herren hätten die Absicht, die Grenze zu überschreiten, auf gegeben und würden ihre Fahrt nur bis Predeal ausdehnen. Damit hielt ich den Zwischenfall für erledigt und unterliess eine weitere Meldung an Euer Exzellenz. Gestern hat die Fahrt, wie ich telegraphisch gemeldet habe, nun doch in Begleitung des Grenzpolizeihauptmannes Burg stattgefunden, die sich circa 4—5 Kilometer über die Grenze erstreckte. — Ottokar Czernin.“ — Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 152. 1.

7. Wien, 1914. június 17. Berchtold gróf megküldi Tisza István miniszterelnöknek Czernin jelentését: „Streng vertraulich. Ich hatte Euer Exzellenz Telegramm Nr. 1261. vom 14. d. M. mit folgendem Aufträge an Grafen Ottokar Czernin: weiter gegeben: „Ich kann vorläufig etc... zur Sprache bringen.“ Graf Czernin antwortet unterm heutigen wie folgt: „Herr Bratiano etc... Bericht folgt.“ — Berchtold.“ — U. ott. 153—54. 1.

8. „Brassóból jelentik: Délelőtt féltizenegy órakor érkezett Szaszonov orosz külügyminiszter Bratianu román miniszterelnök kíséretében különvonaton Predealra. Az állomáson a román hatóságok fogadták őket és Burg Kornél magyar határrendőrségi kapitány, akit a román miniszterelnök bemutatott Szaszonovnak. Bratianu megkérdezte Burgot, hogy átléphetik-e a magyar határt. A kapitány előzékeny válaszára automobilba ültek és a vadregényes hegyi ösvényen egészen Felsőtömösig hajtottak, majd onnan visszafordultak

9. és vonatra szállva elutaztak Szinajába.“ — (Budapesti Hírlap, 1914. június 17.)

10. Wien, 1914. június 19. Tschirschky német nagykövet jeleutése: „Wenn auch Herr Bratianu dem Herrn Sasonow einen Ausflug nach Siebenbürgen hinein vorgeschlagen hätte, so würde ihn, den Grafen Berchtold, dies nicht so sehr wundern. Denn Herr Bratianu sei schliesslich Minister nur eines kleineren Staates, dem Rücksichtnahme auf die feineren Interessen der grossen Politik vielleicht ferner lägen. Dass aber der russische Minister des Auswärtigen, der zu offiziellen Besuche in Rumänien weilte, von dort aus mit dem rumänischen Minister des Auswärtigen in ein fremdes Land geht, und gerade auf das heisse Terrain von Siebenbürgen, trotzdem er sich sagen musste, dass er damit den irredentistischen Strömungen auf beiden Seiten der Grenze Vorschub leiste, das sei nicht zu verantworten und so gegen jede internationale Höflichkeit, dass er, Graf Berchtold, die ganze Nachricht für kaum glaublich halte.“ (Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914.. XXXIX. Berlin, 1927. 520. 1.)

11. Szaszonov külügyiniszter 1927-ben „*Les années fatales*“ cím alatt Párizsban megjelent emlékirataiban elbocszeli az erdélyi kirándulás lefolyását: „*Au cours de nos conversations, je vis que M. Bratiano s'était entièrement libéré des préjugés qui, longtemps, empêchèrent beaucoup de ses compatriotes de comprendre l'utilité qu'il y avait pour eux à se rapprocher de la Russie en prévision d'événements politiques, qui paraissaient, devenir imminents. Il se rendait parfaitement compte — je n'en pouvais douter — que l'Empereur d'Autriche vieillissant ainsi que la monarchie chancelante des Habsbourg étaient de bien pauvres alliés pour une Roumanie jeune, et qui attendait impatiemment de faire valoir ses incontestables droits sur une part importante de l'héritage autrichien. M. Bratiano comprenait également bien que sa patrie ne pouvait obtenir cet héritage qu'avec l'aide de la Russie. C'est pourquoi nous pouvions espérer trouver en lui un actif partisan de notre politique de rapprochement, et espérer qu'un grand nombre de personnalités politiques marquantes viendraient à nous à sa suite; les unes par sympathie pour le chef des libéraux, les autres par crainte de se voir devancer par lui. — Une incertitude demeurait cependant. Dans quelle mesure pouvions-nous compter sur M. Bratiano à lier leur sort au notre? — Bratiano me conduisit sur la frontière même. Après un instant d'arrêt, notre automobile traversa rapidement la ligne frontière à la stupeur du poste douanier, et nous pénétrâmes de quelques kilomètres en territoire hongrois. Je suppose que, dans le moment où nous passâmes en Transylvanie, la même pensée traversa, notre esprit: nous venions d'entrer dans un pays roumain qui attendait d'être libéré du joug magyare et réuni à ses frères. — Cette excursion fut l'expression non préméditée de la solidarité politique naissante de la Russie et de la Roumanie.*“ Id. m. 122—23. 1.

12. Állítólagos orosz-román megegyezés az erdélyi út alatt. Diamandi pétervári román követ feljegyzése: „Sasonov: Nous sa-

vous que vous êtes liés à la Triple Alliance par un traité. Mais que ferait la Roumanie au cas où l'Autriche-Hongrie attaquerait la Serbie! Le *casus foederis* jouerait-il?" — Bratianu: „La Roumanie agirait conformément à ses intérêts.“ *Diamandi* id. m. Revue des deux mondes. XLIII. Párizs, 1928. 134—35. 1.

13. Bukarest, 1914. június 22. Akers-Douglas brit követ jelentése: „M. Sazonof is reported to have said that, from conversations with the Rumanian Prime Minister, he has gained the conviction that nothing would in the future disturb the friendly relations between Russia and Rumania, who were united by common interests and the same policy of peace.“ *Gooch és Temperley* id. m. XI. London 1926. 3. 1.

14. Budapest, 1914. július 4. Berchtold és Czernin grófok vonatkozó jelentései Tisza István elé kerülnek. A miniszterelnök megjegyzése: „Láttam.“

15. Pétervár, 1914. július 26—27. Az orosz külügyminisztérium az állítólagos megegyezésre hivatkozik: „Baron Schilling, reminded Mr. Diamandi of the latter's own words addressed to himself, Baron Schilling, at the time when they were travelling through Hungarian territory near Predeal six weeks ago, viz. the interests of Serbia and Rumania were completely identical, and compel Rumania to stand firmly at the side of Serbia in the event of any attempts upon the latter on the part of Austria. The Rumanian Minister did not attempt to deny having spoken so.“ — szöveg Schilling báró feljegyzéseinek német kiadásában (Berlin 1923) július 26, angol kiadásában (London 1925) július 27-i jelzéssel található. Az orosz okmányok hivatalos kiadásában a következőképen hangzik: „Dabei erinnerte Baron Schilling Herrn Diamandy an seine Worte, die er zu Baron Schilling auf einer Reise durch ungarisches Gebiet bei Predeal vor anderthalb Monaten geäußert habe, nämlich dass die Interessen Serbiens und Rumäniens identisch seien und Rumänien die Pflicht auferlegten, fest auf Seiten Serbiens zu stehen, falls Oesterreich-Ungarn dieses antaste. Der rumänische Gesandte leugnete nicht, dies gesagt zu haben, sondern bestätigte im Gegenteil, dass er auch weiterhin derselben Ansicht sei und deshalb um so mehr wünsche, dass der gegenwärtige österreich-serbische Konflikt nicht zu einem Krieg führen möge, da dies Rumänien in eine besonders schwierige Situation bringen würde.“ — *Pokrowski Hoetzsch* id. m.

l. 5. Berlin, 1934. 108. 1.

16. Pétervár, 1914. július 28. Szaszonov külügyminiszter Poklewski-Koziell bukaresti orosz követhoz: megfenyegeti Bratianut, hogy leleplezi őt, ha Oroszország ellen fordul: „Wir möchten derartigen Nachrichten nicht glauben, da sie, falls sie sich bewahrheiten sollten, Rumänien einer beispiellosen Hinterlistigkeit überführen würden.“ U. ott 134.1. — Másik változat: „Wir möchten diesen Nachrichten keinen Glauben schenken, denn, falls sie sich bestätigen sollten, würde Rumänien als beispielloser Betrüger entlarvt sein.“ *Wegerer A.*: Das russische Orangebuch von 1914. Berlin, 1925. 70. 1.

17. Mindezek alapján megállapítható, hogy a konstanza-bras-

sói útvonalon, 1914. június 16-án, Románia és Oroszország között szóbeli megállapodás jött létre arra vonatkozólag, hogy osztrák-szerb háború esetén Románia Oroszország mellé fog állani. Diamandi feljegyzésén kívül megállapította ezt a Poklewski-Koziell oldalán működő Arsenije orosz követségi tanácsos is, aki 1915. február 19-én a következőt írta Szaszonov külügyminiszternek: „Rien désormais ne pouvait vaincre l'attrance irrésistible qu'exerçaient sur tout le peuple roumain la Russie et la France qui s'étaient élevées contre l'Allemagne et qui seules étaient en état de permettre la réalisation du rêve historique ardent de la Roumanie, à savoir l'annexion des provinces austro-hongroises peuplées par des Roumains.“ — Archives secrètes de l'Empereur Nicholas II. Párizs, 1928. 103. 1.

A szarajevói merénylet, mint a háború oka.

Tekintettel arra, hogy az 1914. június 28-i szarajevói merényletnek sem részleteivel, sem felderítésével, sem annak következményeivel sem a magyar közvélemény, sem pedig a magyar tudományosság érdemlegesen sohasem foglalkozott, mert azokat tőle távolállóknak tartotta, rövid vonásokban mellékletként ismertetjük meg a kérdés összefoglalását.

1. *A tényállás:* — Ausztria-Magyarország trónörökösét, Ferenc Ferdinánd főherceget és nejét, Hohenberg Zsófia hercegnőt, 1914. június 28-án, Szarajevóban, nyílt utcán meggyilkolták.

2. *A tettesek:* Cabrinovics Nedjelko és Princip Gavrilo boszniai szerb nemzetiségű osztrák-magyar állampolgárok.

3. *A bűntársak:* Grabez Trifkó, Ilics Daniie stb. ugyanolyan állampolgárok.

4. *A vallomások:* Szarajevó, 1914. június 29. Potiorek tábor nők tartományi főnök távirati jelentése: Cabrinovics bevallotta, hogy a merényletet Princippel együtt Belgrádban beszéltek meg, a bombákat pedig egy Ciganovics nevű ember adta nekik. Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. Wien, 1930. 213. 1. — Szarajevó, 1914. június 29. Ugyanaz: Cabrinovics vallomása szerint Princip vezette őt Ciganovics Milánhoz, majd Pribicsevics Milánhoz, a *Narodna Odbrana* egyesület főtitkárához, ki azelőtt osztrák-magyar főhadnagy volt, most pedig őrnagy a szerb királyi hadseregben. Pribicsevics adta neki a megbízást, Ciganovics pedig a bombákat és revolvereket. U. ott 265—60. 1. — Szarajevó, 1914. július 2. Ugyanaz u. ott 266—67. 1. — Szarajevó, 1914. július 5. Ugyanaz. Ilics vallomása szerint valamennyiüket Tankosics Vojin szerb királyi őrnagyhoz, a komitácsik volt vezetőjéhez utalták, aki a bombák és fegyverek használatában kioktatta őket. U. ott 313—14. 1. Wien, 1914. július 7. Berchtold gróf közös külügyminiszter a belgrádi katonai attasé útján Pribicsevics és Tankosics szerb királyi őrnagyok iránt érdeklődik. U. ott 329. 1. — Belgrád, 1914. július 7. Storck lovag osztrák-magyar ügyvivő jelentése: Pribicsevics és Tankosics tényleges őrnagyok a szerb királyi hadseregben. Ciganovics boszniai születésű hivatalnok a szerb államvasutaknál, aki a merénylet után három nappal a belgrádi rendőrkapitányság felhívására Belgrádiad eltávozott. U. ott 330. 1.

Szarajevó, 1914. július 8., 10. és 13. Potiorek tábornok jelentései a folytatatólagos vallomásokról. A merénylőket a szakácsi és loznikai határőrsegek kapitányai továbbították Bosznia felé. U. ott 366—67., 392—94., 435. 1. — Budapest, 1914. július 7. Pasics Miklós szerb miniszterelnök *Az Est* című budapesti napilapban kijelenti, hogy Szerbia távol áll a szarajevói merénylettől. Storck lovag július 9-i belgrádi jelentése a fenti közleményről. U. ott 376—80. 1.

5. *Wiesner báró jelentése.* — Szarajevó, 1914. július 13. Wiesner Frigyes báró közös külügyminisztériumi osztályfőnök Berchtold grófhoz intézett jelentésében közli, hogy megállapításai szerint a szerb kormánynak a szarajevói merényletről előzetes tudomása volt. U. ott 436—37. 1.

6. *A Wiesner-féle jelentést meghamisítják.* — A párizsi békekonferenciától a háborús felelősség kérdésében kiküldött bizottság jelentését az amerikai béke delegáció 1919. április 4-én azzal a megjegyzéssel tette magáévá, hogy Ausztria-Magyarország méltánytalanul üzent hadat Szerbiának, mert Wiesner báró jelentése szerint a szerb kormánynak a merényletről nem volt tudomása. *Wiesner báró* kimutatta, hogy az amerikai béke delegáció a szóbanforgó jelentést megcsonkítva közölte, mert abból a Szerbiát terhelő részt kihagyta: Der verfälschte und der echte Text des Dokument Wiesner. Die Kriegschuldfrage. III. Berlin. 1926. 641—57. 1.

7. *A szerb kormány magatartása.* Belgrad, 1914. június 30. Storck lovag osztrák-magyar ügyvivő jelentése a szerb külügyminisztérium főtitkárával, Gruics diplomatával folytatott beszélgetéséről a megejtendő nyomozás ügyében. Oesterreich—Ungarns Aussenpolitik, 1908—14. VIII. Wien, 1930. 218. 1. — Berlin, 1914. június 30. Zimmermann helyettes külügyi államtitkár figyelmeztetése a berlini szerb ügyvivőhöz a nyomozás ügyében. *Fay B. S.*: The origins of the World War. II. New York, 1929. 149. 1. — Ugyanaz a berlini orosz nagykövet útján figyelmezteti a szerb kormányt, hogy saját érdekében indítsa meg a nyomozást. Sir H. Rombold berlini brit nagykövet jelentése június 30-ról. *Goeh-Témperley* id. m. XI. London, 1926. 17. 1. — Belgrad, 1914. július 2. Crackanhorpe brit ügyvivő jelentése ugyanarról. U. ott 20. 1. — Belgrad, 1914. július 2. Griesinger német követ jelentése ugyanarról. Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927.

19— 20. 1. — London, 1914. július 16. A *Times* londoni napilap figyelmeztetése a szerb kormányhoz a nyomozás megindítása iránt. — Belgrad, 1914. július 19. Crackanhorpe brit ügyvivő jelentése ugyanarról. *Goeh-Témperley* id. m. XI. London, 1926. 47. és 61. 1.

8. *A vádirat.* — Wien, 1914. július 20. Átnyújtva Belgrádján július 23-án: határidős jegyzék a szerb királyi kormányhoz. Közölve: Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1912. VIII. Wien, 1930. 515—18. 1.

9. London, 1914. július 23. A szerb kormány a brit kormányhoz fordul és elégtételt ajánl fel abban az esetben, ha a vizsgálat azt derítené ki, hogy szerb területen szerb egyének a monarchia ellen összeesküvést szöttek volna. A londoni szerb követ kijelentései az angol külügyi hivatalban. *Goeh-Témperley* id. m. XI. London,

1926. 71. 1. — London, 1914. július 24. Sir Edward Grey külügyi államtitkár a belgrádi brit ügyvivőhöz: a brit kormány elégtétel adását kívánja. U. ott 82. 1. — Belgrad, 1914. július 25. A szerb kormány a határidős jegyzéket csak részben fogadja el. Diplomáciai szakítás Ausztria-Magyarország és Szerbia között. — 1914. július 28. Ausztria-Magyarország hadat, üzen Szerbiának.

10. A szarajevói pör adatait közölték *Pharos: Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo*. Berlin, 1918. *Moussset A.: L'attentat de Sarajevo*. Párizs, 1930., mindkét munka gyorsírói feljegyzések alapján készült. — A pör adatait kiegészítették Tankosics szerb őrnagy kijelentései, amelyeket 1915. őszén, a szerb visszavonulás alkalmával, *Magrini Luciano* olasz hírlapírónak tett. *Magrini L.: II dramma di Saraievo*. Milano, 1929. 92—95. 1., v. ö. Die Kriegsschuldfrage. VIII. Berlin, 1930. 326. 1. Röviddel azután Tankosics elesett Kragujevac védelmében, ahonnan a szarajevói bombák származtak.

11. Ausztria-Magyarország és Németország felelőssé tétele érdekében a kérdés súlypontját az ellenséges propaganda Konopistba és Berlinbe helyezte át. — I. Konopist, 1914. július 12—14. II. Vilmos császár látogatása. — 11. Berlin, 1914. július 5. Állítólagos potsdami koronataúács. — Azt a vádat, hogy a konopisti találkozáson Szerbia megtámadása iránt állapodtak meg, Chopin Gyula (igazi neve Pichen) prágai egyetemi lektor hozta forgalomba és a cseh érdekeket képviselő Steed Wickham Henrik angol hírlapíró, a *Times* volt bécsi levelezője terjesztette, ki bécsi tartózkodása idején főleg cseh politikai körökkel érintkezett (*Chopin ./: La Préméditation austro-hongroise*. Mercure de France. CXV. Párizs, 1916. 577—99. 1., *Le complot de Sarajevo*. Párizs, 1918. — *Steed W. H.: The Pact of Konopischt*. Nineteenth Century. LXXIX. London, 1916. 253—73. 1.) — Miután a vád rövid életű volt. Steed 1924-ben kiadott emlékirataiban már visszavonta, barátja, Seton-Watson professzor pedig 1926-ban elejtette (*Steed W. H.: Through Thirty Years*. I. kötet. London. 1924. 396. és köv. 11., — *Seton-Watson Ti. W.: Sarajevo*. London, 1926. 142. 1.): Steed bizonytalan forrást nevezett meg: „a Polish aristocrat formerly on terms of intimacy with Francis Ferdinand and claiming to have learnt the story from Vatican sources, through the Nunciature at Vienna.“ Seton-Watson: „Mr. Steed is careful to describe it as an interesting hypothesis; it was and could be nothing more.“ — A vád elejtésének okát az képezte, hogy a szerbek 1923-ban közzétették azt, hogy a jelentés Prágából kelt útra Pétervár felé.

12. A párizsi békekonferencia eljárása. A párizsi békekonferencia 1919. január 25-én bizottságot küldött ki a háborús felelősség kérdésének megállapítása iránt, amely március 29-i jelentésében a következőket állapította meg: „Am 28. Juni fiel in Sarajewo durch Mörderhand der österreichische Thronfolger. „Das ist die Tat einer kleinen, irgeleiteten Menge“, sagte Franz Joseph (Botschaft an sein Volk). Ein von einem österreichisch-ungarischen Staatsangehörigen auf dem Gebiet der Doppelmonarchie verübtes Verbrechen kann Serbien in nichts kompromittieren. Die serbische Regierung drückt in korrekter Weise ihr Beileid aus (Serbisches Blaubuch S. 30), verbietet in Belgrad öffentliche Lustbarkeiten und erklärt sich bereit, die Schuldigen zu ermitteln, wenn die Wiener Regierung der Ansicht ist, dass in dieser Sache serbische Mitschuldige verwickelt sind (Geldbuch Nr. 15: Herr Oambon an Herrn

Bienvenu-Martin, 21 Juli 1914). Aber diese Haltung befriedigt Oesterreich nicht, noch weniger Deutschland, das nach der ersten Bestürzung in dem nationalen und dynastischen Unglück nur mehr einen Verwandt sieht, um den Krieg zu entfesseln“ (*Wegerer A.: Die Widerlegung der Versailler Kriegsschuldthese*. Berlin, 1928. 37. 1.).

13. Az *újvidéki születésű Stanojevićs Stanoje belgrádi professzor (megh. IU3H) leleplezései* — 1. a leleplezés oka: az a hír, hogy titkos akták alapján a szarajevói merényletről egy munka fog napvilágot látni, — 2. a leleplező: Stanoje Stanojevićs belgrádi egyetemi tanár, a *Narodna Odbrana* egyik vezető embere, — 3. a leleplezés anyaga: a *Narodna Odbrana* mentegetése és a *Crna Ruka* felelőssé tétele, — 4. a leleplezés fordítója és magyarázója: Wendel Hermann elzászi származású szerbbarát és franciabarát német szocialista. Vonatkozó munkálatok: *Stanojevićs St.: Ubistvo Austriskog Prestolouaslednika Ferdinanda*. Belgrad, 1923. Német fordítása Wendeltől: *Die Ei-mordung des Erzherzogs Franz Ferdinands*. Frankfurt, 1923. *Wendel H.: Die Habsburger und die Südslawenfrage*. Belgrad-Leipzig, 1924.

A leleplezés anyaga: 1. A *Narodna Odbrana* (Nemzeti Védelem) egyesületet 1900. október fi-án Milovánovics Milován külügyminiszter alapította meg. Csakhamar versenytársa támadt az 1903-i összeesküvésben résztvett tisztekben, akik a török uralom alatt szenvedő szerbek felszabadítása végett *Egyesülés vagy Halál* név alatt (*Ujedinyenye ili Start*) 1911-ben újabb titkos szervezetet alakítottak, mely *Fekete Kéz (Crna Ruka)* néven vált ismeretessé — „Die *Narodna Odbrana* war eine öffentliche Gesellschaft und ihre Tätigkeit war im wesentlichen öffentlich. Die Hauptaktion der *Narodna Odbrana* bestand in der Sammlung von Material, in der Aufklärung des Volkes und der Verbreitung der Geister für die Ereignisse, die vorauszuahnen waren.“

2. „Die Organisation *Ujedinyenye ili Smrt*, genannt *Die Schwarze Hand*, bewegte sich von Anfang an in anderer Richtung. Vor allem war es eine geheime Organisation und in rein revolutionärer Absicht gegründet. Dazu führte in ihr von Anfang an das grosse Wort ein Mann, der für einen Revolutionären wie geschaffen war. Dragutin Dimitrijevic.“ (*Stanojevićs-Wendel* id. m. 49—50. 1.)

3. „Der Haupthelfer und Vollstrecker des Willens und der Befehle Dimitrijevićs war Voja Tankosic.“ (U. ott 51. 1.). „Nach der Zusammenkunft des deutschen Kaisers Wilhelm II. und des österreichischen Thronfolgers Franz Ferdinand in Konopischt bekam Dimitrijevic, damals Chef der Nachrichtenabteilung im Grossen Generalstab, eine vertrauliche Meldung vom russischen Generalstab, wonach die russische Regierung sichere Mitteilungen darüber erhalten habe, dass in Konopischt Kaiser Wilhelm dem Plan des österreichischen Thronfolgers, Serbien zu überfallen, und niederzuwerfen, beigetreten sei und dass er Oesterreich-Ungarn seine Hilfe und Unterstützung versprochen habe. Danach einlaufende Berichte überzeugten Dimitrijevic von der Richtigkeit der aus dem russischen

Generalstab stammenden Angaben um so eher, als im serbischen Publikum über die bei der Konopischer Zusammenkunft gefassten Beschlüsse aufregende und phantastische Gerüchte verbreitet wurden, eine starke Nervosität herrschte und die Luft mit Elektrizität geladen war. Als die Manöver des österreichisch-ungarischen Heeres in Bosnien angesetzt wurden und die Mitteilung einlief, dass sich der Thronfolger Franz Ferdinand nach Sarajewo begeben werde, war Dimitrijevic vollends überzeugt, dass Oesterreich-Ungarn einen Ueberfall auf Serbien ausführen wolle. Er kam, wie er selbst 1915 erzählt hat, nach langer Ueberlegung zu dem Schluss, dass sich der Ueberfall auf Serbien und der Krieg überhaupt nur durch die Tötung des Thronfolgers Franz Ferdinand verhindern lasse, den damals fast die gesamte öffentliche Meinung bei den Serben als den grössten Feind Serbiens und des serbischen Volkes und als den Hauptstifter jeder Aktion gegen beide ansah. — Gerade zu dieser Zeit teilte Tankosic Dimitrijevic mit, dass sich ihm zwei junge Leute aus Bosnien vorgestellt und gesagt hätten, sie seien im Namen einer Jugendgruppe gekommen, die die Ermordung des Thronfolgers Franz Ferdinand bei seiner Anwesenheit in Sarajewo beschlossen habe. Sie hätten Ratschläge und Weisungen verlangt. Dimitrijevic akzeptierte und billigte sofort die Absicht und liess Tankosic die beiden jungen Leute in der Handhabung von Waffen unterweisen. Das geschah im Laufe von zehn Tagen. Danach reisten sie ab, und nach dem Plan, den in Sarajewo der Lehrer Danilo Ilic ausgearbeitet hatte, wurde das Attentat ausgeführt. — Dimitrijevic und Tankosic sprachen aber von all dem zu niemandem und teilten niemandem irgend etwas davon mit. Erst am 15. Juni berief Dimitrijevic eine Sitzung des Hauptausschusses der Organisation „Einigung oder Tod“ und machte die Mitteilung dass er und Tankosic Leute zur Ermordung des Thronfolgers Franz Ferdinand nach Bosnien geschickt hätten, und führte die Gründe an, die ihn zu diesem Schritt bestimmt hätten. Als wichtigsten Grund gab er das Faktum an, dass der Thronfolger einen Krieg hervorrufen wolle, und dass durch seine Beseitigung der Krieg verhindert werde. — Fast alle Ausschussmitglieder traten gegen den Plan auf, und es entspann sich aus diesem Anlass eine sehr lange und lebhafte Erörterung. Schliesslich erklärte sich auf Drängen seiner Gefährten Dimitrijevic bereit, alles zu widerrufen und nach Sarajewo zu bestellen, dass das Attentat nicht ausgeführt werde. Es scheint, dass er einen solchen Versuch machte, aber entweder war es schon zu spät, oder die Attentäter in Sarajewo wollten ihm nicht gehorchen. Die Dinge nahmen ihren schicksalsträchtigen Lauf“. (U. ott 54—56. 1.)

4. „(In 1916) versuchte (Dimitrijevic) in Verbindung mit dem Feinde zu treten und organisierte ein Attentat auf den damaligen serbischen Thronfolger Alexander. Deswegen wurde er zum Tode verurteilt und an der Salonikfront im Juni 1917 erschossen.“ (U. ott 51. 1.)

5. „Nach dem amtlichen Bericht der österreichisch-ungarischen Untersuchungsbehörden waren keinerlei Verbindungen der

offiziellen Vertreter Serbiens mit dem Attentat nachzuweisen, ja der serbische Gesandte in Wien hatte einige Tage vor dem Attentat offiziell die österreichisch-ungarische Regierung verständigt, die serbische Regierung habe Angaben darüber, dass sich in Sarajewo etwas gegen den Thronfolger vorbereite. Das amtliche Serbien konnte daher nicht der Schuld an der Ermordung geziehen werden.“ (U. ott 6. 1.) — Ezzel az utolsó adattal kapcsolatban az a vélemény alakult ki, hogy a szerb kormány csak abban az esetben figyelmeztethette a monarchia kormányát a merényletről, ha ez utóbbiról tudomással bírt.

14. *Jovanovics Ljuba volt miniszter leleplezése.* — Stanojevics könyvének megjelenése után az ő adatait kiegészítette Jovanovics Ljuba, ki a merénylet elkövetésekor közoktatásügyi miniszter és a vidéken tartózkodó Pasics miniszterelnök helyettese volt. Nyilatkozatai a merénylet elkövetésének tizedik évfordulóján, a *Ksyunyin* A. orosz publicistától kiadott gyűjteményes munkában jelentek meg (1914—1924. Krv Slovenstva, Belgrád, 1924). „Ich erinnere mich nicht, ob es Ende Mai oder Anfang Juni war, als uns eines Tages Herr Paschitsch sagte, dass einige Vorbereitungen trafen, um nach Sarajewo zu gehen und Franz Ferdinand, der dort eintreffen und am Vormittag feierlich empfangen werden sollte, umzubringen. Herr Paschitsch und wir übrigen meinten, man solle, und Stojan (Protitsch, Minister des Inneren) übernahm es auch, eine Verfügung an die Grenzbehörden an der Drina erlassen, dass man den Uebergang der jungen Leute verhindere, die zu dem Zweck Belgrad verheßen. Aber diese Grenz-,behörden“ waren selbst in der Organisation und führten die Verfügung Stojans nicht aus, sondern meldeten ihm — und er später uns — seine Weisung habe sie zu spät erreicht denn diese jungen Leute wären bereits über den Fluss gesetzt. — So schlug der behördliche Versuch, die Ausführung des vorbereiteten Attentats zu verhindern, fehl, wie auch der Versuch fehlschlug, den unser Gesandter in Wien, Herr Jotsa Jowanowitsch, beim Minister Bilinski auf eigene Initiative unternahm, den Erzherzog von der geplanten verhängnisvollen Reise abzubringen. So wurde das Attentat in Sarajewo ausgeführt, und zwar in schrecklicherem Umfange, als es vorauszuselieu war, und mit Folgen, die sich damals niemand hätte träumen lassen. — Den Hauptattentäter Gawril Printzip habe ich persönlich gekannt. — Am Veitstage war ich am Nachmittag allein in meiner Wohnung auf dem Sonjak. Etwa um fünf Uhr meldete sich bei mir telephonisch ein Beamter aus dem Pressbüro und sagte mir, was mittags in Sarajewo geschehen war. Und obwohl ich wusste, was sich dort vorbereitete, war mir doch, während ich den Hörer hielt, als ob mir jemand plötzlich einen Schlag versetzt hätte; und als mancher die erste Nachricht auch von anderen Seiten bestätigt wurde, begannen mich schwere Sorgen zu quälen. — Auf Drängen von Herrn Paschitsch fand man mit Mühe Ciganowitsch in irgendeinem Verwaltungsdienst bei der Eisenbahndirektion. Später hörten wir von Herrn Jotza (Jowanowitsch), dass Ciganowitsch irgendwo von Belgrad

15. abwesend gewesen sei.“ (Die Kriegsschuldfrage, III. Berlin 1925. 68—82. 1.)

16. *Nenádovics Nikola leleplezései.* — Jovanovics szerb miniszter leleplezéseit nyomon követte Nenádovics Nikola szerb emigráns közleménye a Bécsben megjelenő „*La Fédération Balcanique*“ című lap 1924. decemberi számában, amelyet Bogicsevics Milán emigrált szerb diplomata ismertetett (Weitere Einzelheiten über das Attentat von Sarajewo. Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin 1925. 15—21. 1.). Adatai főleg Ciganovics személyére vonatkoztak.

17. *Simics Bozin ezredes, Dimitrievics bizalmasa, leleplezései,* — a Párisban megjelenő *Clarté* című folyóirat 1925. májusi számában (210. 1.), melyeket Bogicsevics ismertetett (Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin 1925. 437—44. 1.). „Oberst Dragutin Dimitriewitsch den russischen Militärattaché in Belgrad, Wasili Artamanow, in den Attentatsplan einweiht, seine Zustimmung erbeten und dieselbe auch nach Verlauf von einigen Tagén mit den Worten erlialten hat: „*Marchez, si l'en vous attaque vous ne serez pás seuls.*“ (U. ott 441. 1.)

Az orosz kapcsolatra vonatkozott Shelking Jenő orosz diplomata megjegyzése abból az alkalomból, hogy a. cári családot 1914. június 15-én Konstanzába kísérte. Shelking szerint ugyanis Szazonov akkor már jelentést kapott a konopisti német-osztrák-'magyar megállapodásokról és azt hitte, hogy a háborút a trónörökös eltétele hárfíthatja el: „as far as I could judge from my conversation with members of his (Sazonov's) entourage, he was convinced that if the Archduke were out of the way, the peace of Europe would not be endangered.“ (*Shelking E.: Recollections of a Russian Diplomat.* New York 1918. 195. 1., Angol kiadás; *The game of Diplomacy.* London 1918. 157—58. 1.) Idézte *Lutz H.: Zum Mord von Sarajewo.* Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin 1925. 446. 1. *Simics* cikkét közzétette *Serge V.: La vérité sur l'attentat de Sarajévo. La complicité de l'État Major Russe.* *Clarté.* Paris 1925.

18. *Jovanovics Ljuba leleplezéseinek hatása.* — *Miss Edith Durham:* Serajevo murder. New information from Serbia. An Ex-Minister's book. Manchester Guardian. 1924. december 20. Közölve: Die Kriegsschuldfrage III. Berlin 1925. 220—22. 1. Seton-Watson professzor levele a *Times* londoni napilap szerkesztőjéhez (közölve: *Times,* 1925. február 16. és Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin 1925. 223—25. 1.): „Failure on the part of Belgrade to provide an adequate explanation would not merely affect our verdict en the events immediately preceding the war, but above all sur attitude to the official Yugoslavia of to-day, whose destinies are controllod by the same party leaders who were in power in June, 1914.“ — Seton-Watson ekkor a szerb kormánytól egy kék könyv kiadását követelte, melyet a szerb kormány megígért, de amely sohasem jelent meg. Ugyanígy elmaradtak Pasics emlékiratai, ami azt mutatta, hogy Jovanovics Ljuba leleplezései akadályozták meg . azokat. Seton-Watson a *Times* 1925. április 3-i számában türelmet kért, mert a szerb kormány rövidesen kék könyvet fog kiadni.

19. A kérdés összefoglalása. — Az 1925-ig közzétett adatok rendszerezését a németeknél Wegerer Alfréd, az angoloknál Miss Edith Durham kísérelte meg. — *Alfred von Wegerer*: Der Anlass zum Weltkrieg. Ausschnitte zum Attentat von Sarajevo. Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 353—405. 1. — *Miss Edith Durham*: The Serajevo crime. London, 1925. 208. 1.

Új adatok: *Vladimirov N.* cikke az orosz kapcsolatról: Wes-halb verlangen wir die Revision des Prozesses von Saloniki? La Fédération halcanique. Wien, 1925. május 31: „Dimitrievic-Apis hat täglich mit dem russischen Militärattaché in Belgrad, Artamanow, gearbeitet. Durch Artamanow hat er die Ergebnisse der Zusammenkunft in Konopisclit erfahren. Durch Artamanow erfuhr er, dass Erzherzog Franz Ferdinand den grossen Manövern in Bosnien beiwohnen würde. Als der Krieg schon kaum zu vermeiden war, hielt es Apis für seine Pflicht sich mit Artamanow zu verständigen. Er berichtete ihm über die Vorbereitungen des Attentats von Sarajewo. Der russische Militärattaché Artamanow gab ihm nach einigen Tagen seine Antwort, die wörtlich lautete: „Nur vorwärts gehen! Wenn man euch überfällt, werdet ihr nicht allein stehen.“ Artamanow holte genaue Informationen von seinen Vorgesetzten ein. Wer waren diese! Aller Wahrscheinlichkeit nach Hartwig. Hartwig wusste alles: das war die feste Ueberzeugung Apis.’ Wahrscheinlich auch mit Petersburg, wo Hartwig persönliche Freunde hatte. Artamanow kannte sehr gut die Aktivität der „Schwarzen Hand“. Er hat persönlich Apis 8000 franz. Francs für die Propaganda in Oesterreich ausbezahlt.“ (Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 389—90. 1.)

Seton-Watson megtámadja Jovanovics Ljubát: Obzor. Zágráb, 1925. május 13. Jovanovics válasza (Politika. Belgrad, 1925. április 18: „Ich habe gar keine Enthüllungen gemacht, wie man dies jetzt darstellen möchte. Ich habe nur das geschrieben, was im wesentlichen schon 1914 einem jedem bekannt war. — Das, was ich im Almanach des Herrn Ksjunjin „enthüllt“ habe, nämlich, dass man im Schosse der serbischen Regierung 1914 von Vorbereitungen für das Sarajewoer Attentat wusste, ist gar keine Enthüllung, das ist eine bekannte Sache, von der schon längst, und gerade von serbischer Seite gesprochen worden ist. — Wer das heute alles widerrufen und ableugnen wollte, und behaupten, die serbische Regierung habe nichts von dem Plan derer gehört, die dem Erzherzog Franz Ferdinand ans Leben trachteten, der würde sich einer ebenso mühseligen wie überflüssigen und schädlichen Aufgabe unterziehen.“ (Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 395—96. 1.)

20. 1925. június 28. — A belgrádi cseh követ megjelenik Princip sarajevói sírjánál és arra kormánya nevében koszorút helyez. — (U. ott 634. 1.)

21. Szerb védekezés: 1. Jovanovics Jován volt bécsi szerb követ 1925 óta cikksorozatot kezd a szerb kormány védelméről a sarajevói merénylet kérdésében.

2. Stanojevics professzornak 1923-ban megjelent műve után

jelenik meg *Jeftics Borovoje* könyve: Erinuerungen und Eindrücke über das Attentat von Sarajevo. Belgrád, 1924, melyben a merényletért az osztrákoktól elnyomott boszniai szerb fiatalságot teszi felelőssé, Szerbiát mentesíti és azt vitatja, hogy a merénylet elégiitlenségéből származó forradalmi mozgalomnak volt tulajdonítható. (Ismertetve: Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 657—86. 1.)

3. Pasics és Jovanovics vitája, 1926. április 25—26.

22. *Miss Edith Durham rekonstrukciója.* — Durham könyvének felépítése: Az 1903-i összeesküvés résztvevőinek szervezkedése: Dimitrijevic és Tankosics. A Narodna Odbrana és a Fekete Kéz. A szarajevói gyilkosok. Sztanojevics könyve. Wendel könyve. Jovanovics Ljuba telelezései. Az állítólagos figyelmeztetés. A szaloniki pör. — Fontosnak tartja ez utóbbiban Scharatz tanúvallomását, ki Szerbia leverése után Dimitrijevicnek szemébe mondja: „My soul hurts me? when I think what you have done with us and what more you wanted to do with us. It is not permitted to bring all before this Court. You know that well. But the time will come for that, too.“ (183. 1.) — Valamint Vladimorov következő megjegyzéseit: „When in May 1914, Danilo Hitch went to Belgrade and announced that he had found the men and all was ready for the attentat except the arms and money, Colonel Dimitrijevic summoned the Russian military attaché, Artamanov, to inform him and ask him what would be thought of it in Russia. Artamanov told him to wait a day or two. A few days afterwards he informed Dimitrijevic that Russia agreed, and that in case of war she would be at Serbia's side. Colonel Dimitrijevic had had to wait while Artamanov consulted Pashitcli and King Alexander, by means of the Russian Minister, Hartwig, and also his own Government.“ (197—98. 1.)

Durham véleménye: Dimitrijevicset azért végezték ki, mert

1. a szarajevói merényletet szervezte, 2. mert a király és Pasics attól félték, hogy a merénylettel őket fogják vádolni (196. 1.). — *Vladimirov N.* cikke: Le gouvernement serbe et les responsabilités de la guerre. La Fédération balcanique. Wien, 1925. 268. 1. — *Jeftics* maga is el volt ítélve három évre. Munkája: Sarajevski Atentat. Sarajevo, 1924.

23. *A két könyvet ki nem adó szerb kormány helyett Seton-Watson professzor indítja meg a védekezést.* — 1925. október 21-én jelenik meg készülő munkájának egyik fejezete a Zágrábban megjelenő *Nova Evropa* című szerb folyóirat XII-ik kötetében, melynek tartalmát Bogicsevics szerb diplomata bírálta meg (Nouvelles dépositions concernant l'attentat de Sarajevo. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 21—28. 1.)

24. *Jelenics György professzor, Sándor trónörökös volt magántitkára megtámadja Jovanovics Ljubát levelezései miatt.* — *Politika.* Belgrád, 1926. március 26. sz. (Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 343—45. 1.) — Jelenics szerint Dimitrijevic a trónörökös bécsi udvari körökkel kapcsolatban ölette meg, Jovanovics pedig hazaáruló. — A *Politika* március 31-i számában *Popovics A. Csedomir* Dimitrijevicset és Tankosicsot védelmébe veszi és bizonyítékait

25. kínálja fel a merénylet felderítésére. A vitát részletesen ismertette Wegerer A.: Neue Ausschnitte zum Attentat von Sarajewo. I. Eine Pressekampagne zwischen Jelenic und den Freunden Ljuba Jowanowitsch's. (U. ott 400—408. 1.) Újabb adat: „Major Tankosic, dessen Verhaftung in der serbischen Antwortnote an Oesterreich-Ungarn vom 25. Juli 1914 als verfügt mitgeteilt wurde, schon am Tage der Ueberreichung des österreich-ungarischen Ultimatus, am 23. Juli 1914, mit der Aufstellung seines Rudnik-Komitadschi-Detachements begonnen haben soll, und keine Miene gemacht wurde, ihn wirklich zu verhaften.“ (U. ott 405. 1.) — A *Fekete Kéz* emberei — Milováuovics G. Milán és Popovics A. Csedomir — védelmükbe veszik elhalt társaikat, Dimitrievics ezredest és Tankosics őrnagyot (Wegerer A.: Erklärungen der Schwarzen Hand. IT. ott 40(i—08. 1.)

26. *Posies és Jovanovics Ljuba vitája a belgrádi radikális pártklubban*, 1926. áprilisban, a szarajevói merényletről. — *Közölte a Politika belgrádi napilap 1926. április 26-i száma után* Wegerer A.: *Das Rededuell zwischen Paschitsch und Ljuba Jowanowitsch. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 408—13. 1.* — A Nova Evropa szerkesztőjének, Csurszin Milánnak megjegyzése: „irgendeiner spricht die Unwahrheit, entweder Paschitsch oder Jowanowitsch, vielleicht auch beide“ (G. Pasic i Sarajevski Atentat. Nova Evropa. Zágráb, 1926. május 11. sz.). *Jovanovics véleménye szerint a támadás azért indult meg ellene még 1924-ben megjelent tanulmánya miatt, mert Seton-Watson most indította meg a vitát.*

27. Jovanovics Ljuba volt miniszter 1926. május 24-én Béig iádban elhalálozik.

Ugyanakkor jelenik meg Szerbia védőjének, Seton-Watson londoni professzornak a szarajevói merényletről írt műve: Sarajevo. London, 1926 (303 oldal). A mű vonatkozó anyaga következőképen oszlik meg: III. The Jugoslav Revolutionary Movement (63—79. 1.), melyben a merényletért a boszniai fiatalság forradalmát, ezzel kapcsolatban pedig az osztrák elnyomást teszi felelőssé. Kidomborítja Gacsinovics alakját, kinek leveleit használja (Spemenica Vladimira Gacsinovica. Sarajevó, 1921) és úgy állítja fel a merénylet eredetét, hogy a boszniai Ilicstől tudta meg a boszniai Csabrinovics Ferenc Ferdinánd szarajevói látogatását; a boszniai Csabrinovics értesítette arról a boszniai Principet, ki a boszniai Grabezt vette maga mellé: „The initiative lay, not with these who so recklessly provided arms to three of them in Belgrade, but with Ilic in Sarajevo, and above all with Gacinovic in Lausanne.“ (77—78. 1.). — VI. Responsibility for the crime (129 59. 1.): kénytelen felelőssé tenni a szerb kormányt azért mert a merénylet tervéről tudott és Bécset nem figyelmeztette: „The Serbian Government was certainly guilty of a grave blunder in not immediately forestalling Vienna's demands by instituting a searching enquiry of its own. This omission is only very partially explained by absorption in the electoral campaign. The complicity of Major Tankosic and Ciganovic became known at a very early stage, and it would at least have been good tactics, if nothing else, to take some action against two notoriously suspect

characters. Inaction was all the more inexcusable, in view of the frank warning administered by Herr von Zimmermann, the German Foreign Under-Secretary, to the Serbian Chargé d'Affaires in Berlin as early as 30 June. — The only obscure point which (The Serbian Note addressed on July 20, to the German Government) contains is the assertion that the Serbian Government had „at once declare its readiness to take legal proceedings“ against any Serbian subject who might be implicated. It is quite true that *Samouprava*, the official Government organ, gave abstract expression to such a view when deploring the murder; but there is no evidence, either in the *Serbian Blue Book* or elsewhere, of any official action having been taken from Belgrade in this sense. — It is only in the year 1925, since the completion of a new and adequate Foreign Office in Belgrade and the recovery of the documents removed during the Austrian occupation, that it has been possible to reorganise the Serbian archives on modern lines. When this process is complete, the Serbian Government will at last be able to fulfil its promise, and publish an adequate collection of documents on the origin of the war.“ (134—36. 1.). Ez solnisek történt meg. — „In point of fact, this passive attitude was entirely in keeping with the character and political tactics of the Serbian Premier. Mr. Pasic has always preferred to wait upon events rather than commit himself to a definite line of action... There was, however, a further reason for the Serbian Government's inaction at this critical time, namely, the role played by the „Black Hand“. (136—37. 1.). Véleménye szerint Dimitrievics nem kaphatott június 12-én jelentést a konopisti találkozásról, 15-e előtt (142. 1.), ez azonban hibás feltevés, mert a jelentés már a konopisti találkozás kezdetén is megérkezhetett, ha fiktív adatokat közölt. — Kénytelen elismerni, hogy Dimitrievicset 1917-ben a szarajevói merényletben való részessége miatt végezték ki (143. 1.) és elmondja, hogy a kivégzés után maga is tiltakozott: „Eighteen months later, in answer to an article of the present writer criticising the executions (New Europe. No. 97., 22 August 1918. — „Serbia's Choice“), Mr. Protic, then Acting Foreign Minister at Corfu, stated that there existed „a written document which of itself made Dimitrijevic's pardon out of the question“. (Ibid. No. 102., 26 September 1918. — „A Serbian protest.“). In 1922 Protic stated in his own newspaper (Radikal. Belgrade, daily. No. 294.) that Dimitrijevic had signed a paper accepting the whole responsibility for Sarajevo; but no such document has ever been made public.“ (144. 1.). — Seton-Watson tagadja, hogy összeköttetés volt Konopist, Pétervár, Belgrád és Szarajevó között (143. 1.), pedig a kérdés ezen fordul meg.

Seton-Watson elítéli Spalaikovics eljárását: „Matters were not improved by an interview in *Novoye Vremya*, in which the Serbian Minister in St. Petersburg. Mr. Spalaikovic, referred to Vienna's reprisals against the Bosnian Serbs. (An interesting commentary on this incident is to be found in Sazonov's frank reference to Spalaikovic as *déséquilibré*. Szapáry to Berchtold, 21 July 1914.

D. A. X. No. 45.). The fact that the Minister had first become known by a pamphlet on Austro-Hungarian rule in Bosnia, and that his wife came of a prominent Bosnian family, made his intervention all the more indiscrete and highly incensed the Ballplatz“ (126—27.

1.). —• „Almost equal offence was given by an interview of Pasic himself in the *Leipziger Neueste Nachrichten*, which he soon found it advisable to deny in several particulars, and which Baron Giesl may have been right in regarding as really addressed to his own electors at home.“ (127. 1.).

Szerbia nem indít vizsgálatot — szerző szerint ez menthetetlen eljárás: „Inaction was all the more inexcusable, in view of the frank warning administered by Herr von Zimmermann, the German Foreign Under-Secretary, to the Serbian Chargé d’Affaires in Berlin as early as 30 June (This was repeated by Zimmermann to Sir H. Rumbold, who reported it to London). He emphasised the grave consequences of any failure of Serbia „to do her duty“ by proceeding against suspect persons; in that case „one could not tell what would happen“ (Lerchenfeld to Munich, 2 July, D. D. IV. Anhang TV. No. 1.). It is indeed impossible to deny Herr von Jagow’s plea (*Ursachen und Ausbruch des Weltkrieges*. P. 96) that the Belgrade Government, though giving official expression to its horror at the crime, took no serious steps either to search for its authors or to check propagandist excesses (See Serbian Blue Book. Nos. 23. 25. 31), it remained inactive for three weeks, and when at last, on 20 July, it presented at Berlin a Note formally inviting the German Government to use its good offices at the Ballplatz and affirming a desire to meet Austria’s demands wherever possible (D. D. I. No. 86), it was already far too late to produce any effect either in Berlin and Vienna, and in point of fact, merely brought down a severe snub from Jagow upon the head of the Chargé d’Affaires“ (134—36. 1.).

A határőrök szerepe súlyos vád Szerbia ellen. — „The most serious charge in the memorandum (of 25. July 1914.) — and one which has since been substantiated — is the implication of two officers of the Serbian Frontier Guards, at Sabac and Losnica, in smuggling the young men across to Bosnia. This was from the very first virtually unchallenged, and the details would very quickly have been established if the whole question had been referred to the Hague Tribunal, as the Belgrade Government suggested“ (123.1.). Szerző állítása szerint Jovánovics „Tován volt bécsi szerb követ kijelentette neki, hogy 1914. június 18-án nem kapott Belgrádból utasítást arranézve, hogy a bécsi kormányt a tervezett merényletre figyelmeztesse (153—54. 1.). Elismeri azonban, hogy Jovánovics a maga kezdeményezéséből figyelmeztette Bilinski közös pénzügyminisztert, tehát mégis történt figyelmeztetés, Szerbia hivatalos képvisellete tehát tudott az előkészületekről. Szerző végső következtetése: Szerbia felelőssége. — „Public opinion in Europe and America is more interested than ever in the problem of responsibility for the Great War, and is entitled to demand a full and detailed

explanation from Mr. Ljuba Jovanovic and from his chief M. Pasić. Failing that, it will henceforth be necessary for the historian to convict the Serbian Government of the crime known in private life as „compounding a felony“ — in other words, of failure to give due warning of a danger rendered possible by the criminal connivance of their own officials, or even punish those guilty of it“ (154—55. 1.).

„1. — The murder of the Archduke was only the culminating incident in a series of terrorist acts perpetrated against prominent representatives of the Austro-Hungarian régime in Croatia and Bosnia by Jugoslavs who were natives of the Habsburg Monarchy and acted on their own initiative. — 2. The theory of Serbian official complicity in the crime is untenable. Such help as came to the assassins from Serbia was the work of three individual terrorists, members of a secret society called the Black Hand. — The only point still left in doubt is whether the Serbian Government through its agents obtained some knowledge of the plot and failed to give due warning to Vienna. This, if finally proved, would obviously reflect grave discredit upon Mr. Pasić, Mr. Ljuba Jovanovic and their colleagues of that time, but could not in any way alter the verdict as to initiative and direct responsibility for the crime. —

3. The enquiry at Sarajevo was an after-thought, designed to impress Europe, and when Wiesner entirely failed to prove the official thesis the results were suppressed but the thesis none the less upheld as a basis for war“ (287—89. 1.). Megjegyzés: Seton-Watson az amerikai békdelegációtól megcsonkított és nem a teljes Wiesner-jelentést használta.

26. Todorovics Koszta drinamenti határtiszt naplója, a — lozniciai események naplószerű feljegyzése — bemutatva a szarajevói por tárgyalásán. Jovánovics Ljuba 1925. április 17-i nyilatkozatában valódinak ismeri el. — Schmitt E. B. csikágói professzor: „In his controversy with Mr. Seton-Watson, (Jovanovic) declared that, when the Austrian troops crossed the Drina in 1914, „they found the diary of the late Koste Todorovich, our frontier officer, and inter alia the strict order of the war minister, Colonel Dushan Stefanovich, to prevent the young men from Bosnia from crossing the frontier“ (Politika, 17. April 1925., Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin 1925. 397. 1., Schmitt id. m. I. kötet. New-York, 1930. 240. 1.). — Popovics Csedo ezredesnek, a Fekete Kéz vezető tagjának nyilatkozata: „One very crude mistake we made. The officers were required to keep records of their activity. When the Austro-Hungarian armies advanced into Serbia after the outbreak of the war, they found the records of Major Kosta Todorovich, the frontier officer at Loznitsa. One of these was produced at the trial of the Sarajevo conspirators which described the winning of „confidential men“ in Bosnia and the creation of „tunnels“. The whole series was made the basis of prosecution in the great trial at Banyaluka in 1915—1916. The charge related to the very years when the frontier officers were at their posts.“ (U. ott 205—06. I.). — Lásd alább.

A *Narodna Odbrana*. — A háború kitörésekor a bécsi kormány csak két szerb irredenta egyesületet ismert. Egyik volt a *Slovenski Jug*, másik a *Narodna Odbrana*.

Slovenski Jug. — Alapítva 1903-ban, feloszlata 1909. szeptember 14-én. 1907-i statútumait megalkotta Pribicsevics Milán, ki mint közös hadseregbeli tiszt a szerb hadseregbe lépett át, őrnaggyá lett és 1914-ben saját katonái ölték meg azért, mert Szerbiára a háború veszedelmét idézte fel. Az egyesület célja volt megvalósítani azt a nagyszerb programot, melyet az 1903-i gyilkosság után Belgrádján kidolgoztak és amelyet Oroszország támogatásával kívántak diadalra segíteni. Elnöke: Markovich Bozidar főiskolai tanár, kit egyízben Princip is felkeresett (Oesterreich-Ungarus Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. kötet. Wien, 1930. 498—99. 1., 10372. szám). Nyilatkozata Szarajevóról: „die Tat heroisch vollbracht und das Werk weiter fortgesetzt werden würde“ (u. ott 211. 1., 9943. szám). — Az egyesület tagja Stanojevics Sztanoje professzor is; mindketten a *Narodna Odbrana*, tagjai, tehát a *Narodna Odbrana* csak folytatása volt a *Slovenski Jug* egyesületnek.

Narodna Odbrana. — Alapítva 1908. október 6-án, az annexió hatása alatt, Milovánovics külügyminiszter személyes közreműködése mellett. — „This association was to énről and train volunteers and strengthen Serbia in other ways for au armed struggle to prevent Austria írom carrying out her annexation program“ (Fay B. S.: The origins of the World War. II. kötet. New York 1929. 80. 1.). — Francia megállapítás: „La Narodna Odbrana organisa les bandes serbes en Macédoine. Elle a étendue son agitation sur la Dalmatie, la Croatie, la Bosnie-Herzégovine, le Sud de la Hongrie“. (Melléklet Széesen gróf osztrák-magyar nagykövet július 27-i jelentéséhez. Párizs, 1914. július 27. Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. kötet. Wien, 1930. 799. 1., 10824. szám). A szerbbarát Mousset szerint „cette société eut d'abord pour objectif la préparation morale et matérielle d'une guerre avec l'Autriche“ (Mousset A.: L'attentat de Sarajévo. Párizs, 1930. 19. 1.). — Nem volt tehát oly nagy a bécsi kormány tévedése, mikor az 1914. július 23-i ultimátumban a *Narodna Odbrana* egyesület működését nem tartotta olyan irodalmi és közművelődési jellegűnek. — Főtitkára Pribicsevics Milán őrnagy volt. Tagjai között voltak Ciganovics és Tankosics, a szarajevói merénylet előkészítői. Vezetője volt Jankovics Bozsó tábornok, kit a háború idején reaktiváltak, valamint Jovanovics Ljuba aktív miniszter. — Egyéb irredenta működéséről adatokat közölt Gooss id. m. 174—81. 1.

27. A *Fekete Kéz* — *Crna Ruka*. — Alapítva 1911. május 22-én az 1903-i gyilkosságban résztvett tisztektől, akik a *Narodna Odbrana* békés és a kormánytól elismert tevékenységével szemben terrorisztikus tevékenységet követeltek. Az eredetiből fordított alapszabályait 1926-ban adta ki Bogicsevics szerb diplomata németül (Die Kriegsscliuldfrage. IV. Berlin 1926. 664—76. 1.) és 1927-ben franciául (Le procès de Salonique. Párizs, 1927). — Az alapszabályok szerint a

28. titkos egyesület — melyről a monarchia ultimátuma nem tett említést címe *Uyedinyenye ili Snirt* (Egyesülés vagy Halál).

IV. §. „Die Organisation b) organisiert eine revolutionäre Tätigkeit in allen von Serben gewohnten Gebieten; e) bekämpft ausserhalb der Grenzen des Königreichs Serbien mit allen Mitteln die Gegner dieser Idee. — 7. Zum Zentralkomitee gehört, ausser den Mitgliedern des Königreichs Serbien, ein Delegierter in allen serbischen Gebieten des Auslandes: a) in Bosnien und der Herzegowina, b) in Montenegro, c) in Alt-Serbien und Mazedonien, d) in Kroatien, Slawonien und Syrmien, e) im Küstengebiet, — 8. Das Zentralkomitee in Belgrad hat allein das Hecht, in Serbien die Vorschriften der Organisation durchzuführen. — 9. §. In den serbischen Gebieten ausserhalb des Königreichs Serbien führen die Territorialkomitees die Vorschriften der Organisation in ihren Gebieten durch. Sie sind in diesem Gebiet die höchste Instanz. —

18. §. Das Zentralkomitee in Belgrad steht in Verbindung mit den serbischen Territorialkomitees im Auslande durch bevollmächtigte Delegierte, die gewöhnlich zu gleicher Zeit Mitglieder des Zentralkomitees sind, oder ausnahmsweise durch Sonderdelegierte. — 19. §. Die Komitees in den serbischen Gebieten des Auslandes haben Freiheit des Handelns. Nur die Durchführung ausgedehnter revolutionärer Bewegungen wird von der Zustimmung des Zentralkomitees in Belgrad abhängig gemacht“. — A szabályzatok aláírói között szerepelnek: 3. Cedomir A. Popovic, 5. Ljubomir S. Jovauovic, (i. Dragutin T. Dimitrievic, 7. Vojja P. Tankosic. (A részletekről v. ö. *Bogicsevics Milan*: La Société „Union ou Mort“ dite la „Main Noire“. Évolution. Párizs. 1926. július. Német fordításban: Die Kriegsschuldfrage IV. Berlin 1926.)

A *N a rod na Odbrana* és a *Crna Ruha* kapcsolatai — mindkettőben benne van Ciganovics és Tankosics.

29. A *Crna Ruha* orosz kapcsolatai — „Le *Crna Ritka* (Main Noire). Ligue révolutionnaire militaire et panserbe. Son agitation est connue en Bosnie-Herzégovine, Dalmatie, Croatie, Monténégro et Albanie. Ses agents sont des ouvriers, des militaires. Elle siège a Belgrade, mais reçoit des subsides de Saint-Pétersbourg. Son programme est: annexer à la Serbie, avec Belgrade pour capitale, la Bosnie-Herzégovine, le Monténégro et l'Albanie, la Croatie et la Hongrie méridionale“. (Párizs, 1914. július 27. Melléklet Szécsen gróf nagykövet jelentéséhez: a francia cikk megjelent az *Éclair* párizsi lap 1914. július 25-i számában.) Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. kötet. Wien 1930. 799. l., 10824. szám. Spalaikovics tagadja létezését: „Die Telegramme weisen darauf hin, als ob die Verschwörung auf das Leben des österreichischen Tronfolgers von Belgrad ausgegangen wäre. Tch habe allen Grund zu erklären, dass diese Nachrichten nicht der Wirklichkeit entsprechen, weil in der Hauptstadt Serbiens revolutionäre Organisationen weder existierten noch existieren. — Am Beginn unseres Gespräches habe ich erklärt, dass es in Serbien, soviel mir bekannt ist, revolutionäre Organisationen nicht gab und nicht gibt mit Ausnahme der übrigens eine Zeit-

1908— lang vorhandenen mazedonischen revolutionären Gruppe.“ (Pétervár, 1914. július 3. Melléklet Czernin Ottó gróf követségi tanácsos, ügyvivő jelentéséhez.) Spalaikovics nyilatkozata a *Vecsernoje Vremja* orosz napilap 1914. június 29-i számában. Dimitrievics öszszekötötései a Fekete Kézszel és az orosz követséggel.

30. *Pasics megszólal.* — Jovanovics Ljuba halála után Pasics Miklós miniszterelnök vállalkozott Jovanovics állításainak megcáfolására. il/iss *Edith Durham*: Pashits attempted déniai of Ljuba Jovanovitch charge. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin 1927. 58—60. 1. Röviddel azután Pasics meghalt (1926. december 11.), de halála napjáig a háborús felelősségre vonatkozó munkán dolgozott (u. ott 172—73. 1.). Ezzel kívánta pótolni azt, hogy 1924-ben szerb kékkönyvet ígért az esetről, amely azonban sohasem jelent meg.

31. A *Crna Ruka* tagjai aktív katonatisztek és tisztviselők, jellege hivatalos. — *Narodna Odbrana* és *Crna Ruka* „organisations en quelque sorte officielles“ (melléklet Szécsen gróf jelentéséhez. Párizs, 1914. július 27. Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. kötet. Wien 1930. 799. 1., az *Éclair* párizsi lap július 25-i száma után). Bogicsevics megjegyzése az 1917-i szaloniki pör alkalmával közölt névjegyzékhez: „Tatsächlich setzt die Liste sich zusammen aus zahlreichen höheren Offizieren in sehr wichtigen militärischen Dienststellen, aus höheren Beamten in den verschiedenen Verwaltungszweigen, aus Beamten des Aussenministeriums und des diplomatischen Korps“ (*Bogicsevics M.*: Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 665. 1.) Vezérük: Dimitrievics. Személye. — Bogicsevics Milán emigrált szerb diplomata két műve Dimitrievics Dragutin tábornokról: *Le procès de Salonique*. Párizs 1927 és *Le Colonel Dragoutine Dimitriévitch-Apis*. Párizs 1928. Dimitrievics tragédiája: „Se débarrasser d’Apis était dans l’intérêt du prince héritier, du parti radical et de l’Autriche. Stoyan Protitch déclara qu’il était impossible qu’Apis fut gracié, à cause d’une importante pièce et que ce document il l’avait en sa possession. Ce document était l’aveu écrit de Dimitriévitch d’avoir préparé l’attentat de Sarajevo, et ce document dans la poche de Protitch coûtait la tête d’Apis, et avec ce document il voulait montrer à l’Autriche qu’il était à même d’entrer en pourparlers. Lorsque la guerre éclata et que la Serbie savait la Russie, la France et même l’Angleterre derrière elle et que d’après l’opinion du moment la victoire et le triomphe n’était une question que de peu de mois, Apis fut proclamé le héros national parce qu’il avait fait assassiner le prince héritier autrichien. Mais lorsque les événements prirent une mauvaise tournure. Apis fut soudain coupable de tout et fut le grand criminel. — On appela même au patriotisme des accusés, afin qu’ils ne disent rien sur leur action propagandiste, en alléguant qu’ils pourraient compromettre les anciens affiliés à l’organistaion se trouvant à ce moment-là en Autriche-Hongrie. En ce sens, on agit secrètement sur Apis afin qu’il s’abstienne de parler devant le tribunal des préparatifs et de l’exécution de l’attentat de Serajcvo. De nouveau, une preuve que le gouvernement avait connaissance de cet attentat. Après la

32. condamnation d'Apis on en appellat à maiutes reprises á s3n patriotisme et on exigea de lui un aveu 6crit p3r lequel il reconnaissait qu'il avait 6t6 l'organisateur de l'attentat de Serajevo. Et ce grand patriote 6crivit vraiment cet aveu pour d6charger s3n peuple qu'il almaid p3r dessus tout et pour se cliarger de tout le crime“. (U. ott 136—37. 6s 146. 1.)

Wiesner kutat3sainak eredményei: „1. Der Attentatsplan entsprang der Initiative des Chefs der Nachrichtenabteilung des Generalstabes, Oberst Dragutin Dimitrijevic-Apis. — 2. Die Ausf6hrung des Attentats 6bertrug Dimitrijevic der Organisation „Ujedinjenje ili Srnr“, welche als Werkzeuge hierf6r die ihr ungeh3rigen und affilierten bosnischen Revolution3re bestimmte. — 3. Die „Mlada Bosna“ und die 6brigen revolution3ren Elemente Oesterreich-Ungarns spielten bei der Planung und Durchf6hrung des Attentats keine f6hrende Rolle, sondern waren lediglich ausf6hrende Organe der Leitung der „Ujedinjenje ili Srnr“.“¹

33. *Wiesner lovag indokolja a b6csi kormány 1914. j6nius 28-i (j6lius 1-i) eml6kiratai.* — *Wiesner F. lovag:* Die unwiderlegt gebliebene Begr6ndung f6r das Ultimatum Oesterreichs an Serbien vom Juli 1914. Das Memoire Oesterreich-Ungarns 6ber die gross-serbische Propaganda und deren Zusammenh3nge mit dem Sarajewoer Attentat. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin 1927. 492—543. 1. Die Schuld der serbischen Regierung am Mord von Sarajewo. U. ott VI. Berlin 1928. 307—95. 1. — *Wiesner 6rvel6s6t h3rom csoportba osztotta:* I. a bizony6t6kok 3ll3sa 1914. j6lius 23-3n, a hat3rid3s jegyz6k 3tad3sakor; II. 1914. okt3ber 23-3n, a szarajev3i mer6nyl3k el6t6l6s6kor; III. 1919. 3prilisban, a h3bor3s felel3ss6g v3dj3nak fel3ll6t3sakor.

34. *A szerb k6kk3nyv elmarad.* — *Wege re r A.:* Wo bleibt das serbische Blaubueh? U. ott VII. Berlin 1929. 361—64. 1., Herr Jovan M. Jovanovic 6ber „Die Verantwortung f6r den Weltkrieg“. U. ott VIII. Berlin 1930. 869—75. 1.

35. *A Fekete K6z szervezete.* — T3rt6netkritikai 3sszefoglal3st ny6jtott *Bittner L.:* Die Schwarze Hand. Material aus dem Wiener Pressearchiv. Berliner Monatshefte, X. Berlin 1932. 55t—64. 1.

36. *A mer6nylet orosz kapcsolatai.* — *Schmitt B. E.* csik3g3i professzor k6ts6gbevonta, hogy Artamanov belgr3di orosz katonai attas6 a konopisti tal3koz3sr3l az orosz vez6rkar 6tj3n 6rtes6t6st kapott: The coming of the war. I. New York 1930, 222. 1. — Artamanov 1914. j6nius 19-6n szabads3gra utazott, de fenn3ll a lehet3s6ge annak, hogy az orosz vez6rkar (helyett?) az 6rtes6t6st Spalaikovics p6terv3ri szerb k3vet k3zvet6tette Belgr3dba (?). U. ott 223. 1. — Err3l Dimitrievis ezredes, akit 1916-ban Szalonikiban a szarajev3i mer6nylet v3dja, miatt v6geztek ki, 1915-ben a k3vetkez3k6pen nyilatkozott Popovics C. A, ezredes el3tt, aki azt a *Novosti* cím6 z3gr3bi h6rnapban k3z3lte: „the Serbian general staff received news from a friendly state about decisioiis reached at Konopischt.“ U. ott 223. 1.

¹ Die Kriegsschuldfrage VI. Berlin, 1928. 327. 1.

— A további részletekről: Russian complicity? U. ott 236—40. 1. — A vádat elsősorban *Vladimirov V.* állította fel: Le gouvernement serbe et les responsabilités de la guerre. La federation balkanique, 1925. május 31. sz., forrása volt *Simics Bozsik*. — V. ö. *Serge V.*: La vérité sur l'attentat de Sarajévo. Clarté. Párizs, 1925. május. A további részletekről *Boghitchevitch* szerb diplomata művei: Le procès de Salonique. Párizs, 1925., Le colonel Dragoutine Dimitriévitch-Apis. Párizs. 1928. — Mindezek ellenére Artamanov személye mégis egyre jobban előtérbe került. Még 1928-ban megjelentek a Hartwig és Artamanov ezredes viszonyára vonatkozó titkos okmányok a *Slavonic Review* című londoni szemlében. Ugyanakkor *Wiesner lovag* a *Berliner Monatshefte* című folyóiratban Artamanov és Dimitrievics kapcsolatát vitatta meg (VI. Berlin 1928, 365—67. 1.). — Artamanov szerepét *Vivian Herbert* angol diplomata 1936-ban a következőképpen adta elő: „The Russian Government was certainly implicated in the Sarajevo murders. Before he let loose the avalanche, Dimitrijevitich consulted Artamanoff, the Russian military attache at Belgrade, and was told to wait a few days. Artamanoff reported to Hartwig, the Russian minister, who discussed the matter with Alexander and Pashiteh, and telegraphed for instructions to St. Petersburg. Then Artamanoff remained in daily communication with Dimitrijevitich, gave him 8000 francs for the Black Hand, and assured him that Russia would support Serbia in case of war. And it is significant that, after the Bolshevik Revolution in Russia, Artamanoff lost his salary and property only to be pensioned immediately by the Serbian Government.“ *Vivian H.*: Secret Societies old and new. London 1936, 118. 1.

37. 1935-ben keletkezett vitáról, az 1868-i precedens dolgában, v. ö. *Horváth Jenő*: Serbische Behörde in Ungarn, 1868. Zum 6. Punkt des österreichisch-ungarischen Ultimatus. Berliner Monatshefte, XIII. Berlin, 1935. 690—98. 1., Eine Zuschrift von Dr. Jovan M. Jovanovic (volt bécsi szerb követ). U. ott 876—82. 1., Erwiderung von Professor Eugen (Jenő) Horváth. U. ott 882—85. 1.

38. *Artamanov nyilatkozik*. — *Artamanov A. V.*: Erinnerungen an meine Militarattachézeit in Belgrad. U. ott XVI. Berlin. 1938. 583—602. 1.

A szarajevói merénylet és az arra vonatkozó kutatások Magyarországon sohasem keltettek nagyobb érdeklődést és ezért foglaltuk össze a kérdés főbb mozzanatait jelen függelékben.

Magyarország a háború ellen.

1914.

1. *Conrad és Tisza mérkőzése, 1914. június 1—10.* — Sebeko bécsi orosz nagykövet 1914. június 30-i jelentése szerint Ferenc Ferdinánd halálával nagy álmok omlottak össze;¹ a szarajevói merénylet viszont mások szerint olyan kihívás volt, amely miatt Viviani francia miniszterelnök sem csodálkozott volna, ha Bécs rögtön megtorlást vesz.^{1 2 3} A *Pravda* belgrádi napilap, — Marinkovics lapja — Szarajevó hírére abban a feltevésben volt, hogy a merénylet következtében Magyarországon visszaállott a szabad királyválasztás joga és hogy a függetlenségi párt — a szerb és orosz közeledést hirdető Károlyi Mihály gróf — alakít kormányt. A kormányhatalom azonban Tisza István gróf kezében volt, aki az 1867-i kiegyezés alapján állva, nem kívánt, nem is tudott külön magyar politikát folytatni; de bár a vezetéssel együtt a felelősséget is Bécsnek engedte át, a magyar kormány részéről nem titkolta észrevételeit. Bécsben valóban úgy látták, hogy a megtorlásnak semmi akadálya nem lesz. Mikor Tisza István gróf távoleső birtokáról június 30-án Bécsbe érkezett,⁴ a közös külügyminiszter és a vezérkari főnök azon megállapodásának, hogy Szerbiát katonailag megfenyítik, határozottan ellene mondott.^{4 5} A magyar közvélemény a budapesti orosz főkonzul jelentése szerint a merénylet után is nyugodtan fogta fel a helyzetet, eltérően azoktól az izgalmaktól, amelyeknek Bécs, Zágráb és Szarajevó székhelye volt.⁵ Bécsből való elutazása előtt, július 1-én reggel, Tisza írásban kérte az uralkodót, hogy a magyar kormány nevében a Conrad-Berchtold-féle tervvel szemben foglalhasson állást, mert sem bizonyítékok hiányában támadó lenni nem akart,

¹ Pokrowski—Hoetzsch id. in.] 4. Berlin, 1932. 39., 53—54. 1.

² Viviani kijelentése a francia kamara 1922. július 5-i ülésén: „On aurait pu penser que, le lendemain, dans un moment d'excitation, l'Autriche adressât à la Serbie un ultimatum brutal.”

³ Budapest, 1914. július 1. Priklonszkij jelentése: Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 4. Berlin, 1932. D Apchier le Maugin budapesti francia konzuli ügyvivő 1914. július 11-i jelentése: „l'émotion n'avait pas été assez intense pour troubler un instant l'heureuse quiétude de la capitale hongroise.” Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 716. 1.

⁴ Közölte Bittner. Pribram. Uebersberger id. ni. Vili. Wien, 1930. 248—49. 1.

⁵ Conrad id. m. IV. Wien, 1923. 34. I.

sem Magyarországot egy orosz-román-szerb támadásnak kitenni nem kívánta.¹ Berchtoldnak Conradhoz írt leveléből kitiút, hogy Tisza orosz háborútól tartott,¹ ² Conradnak július 2-án Berchtold részére kidolgozott helyzetjelentéséből viszont az látható, hogy Tisza Romániát ellenségként állította be, mert most már Conrad is akként kezelte.³ Amíg addig Magyarországgal szemben is Romániára támaszkodott, most a vezérkar főnöke meghajolt Tisza érvei előtt és Erdély határainak megerősítésére tett ígéretet. Ekkor tért el tehát első ízben addigi felfogásától és helyezkedett szélesebb alpra, mint addig, amikor egész figyelmét Szerbiára fordította. Szavai kategorikusan és meggyőzően hangzottak,⁴ pedig kedvenc gondolatáról kellett lemondania és a beállott fordulat a magyar felfogás előtt való kapitulációnak látszott. Czernin gróf július 3-i jelentése teljes mértékben igazolta Tisza gróf aggodalmait, mert Bratianu közölte vele, hogy Szaszonov kijelentése szerint szerb háború esetén Oroszország sem maradhat közömbös.⁵ Bécsben tehát ekkor már tudni kellett azt, hogy a szerb hadjárat megindítása Oroszország, esetleg Románia támadását vonja maga után. Ez az aggodalom tükröződött Berchtold grófnak Tschirsekkyhcz írt levelében is, melyben szemrehányást tett neki azért, hogy Németország Romániát 1913-ban Bulgáriára szabadította.⁶ Conrad és Berchtold ezzel saját felfogásuk szerint mindent megtettek azért, hogy Tiszát a szerb hadjárat gondolatának megnyerhessék.

Attól tartván, hogy ez még így sem lesz lehetséges, Ferenc József útján Vilmos német császárhoz fordultak, mert feltételezték, hogy a magyar miniszterelnök nem fog a két uralkodó megegyezésével szembehelyezkedni. Így készült el július 2-án az uralkodó levele, amelyhez a június 28-án elkészült és július 1-ről keltezett emlékiratot mellékeltek és amellyel Hoyos Sándor gróf 4-én Berlinbe utazott. Tisza hiába sürgette július 3-án egy közös miniszteri értekezlet összehívását,⁷ hogy a helyzet tisztázható legyen; a külügyminiszter új kártyát tartott a kezében, amelyet akkor még nem

¹ Czernin gróf megállapítja szerint Conrad tábornoknak az volt az elgondolása, hogy a háború lokalizálva marad, tehát zavartalan leszámolást enged meg Szerbiával; ezzel szemben Tiszának az volt a felfogása, hogy Szerbia megtámadása európai háborúhoz vezet. Czernin Ottokár gróf közlése: Budapesti Hírlap. 1931. március 16. szám. Conrad báró elgondolásáról Wittich A.: Feldmarschall Conrad und die Aussen Politik Oesterreich Ungarns. Berliner Monatshefte. X. Berlin, 1931. 116. és köv. 11.

² Az 1914. július 19-én állítólag megtartott közös miniszteri értekezletről nincsenek feljegyzések.

³ D'Apchier le Maugin budapesti konzuli ügyvivő június 30-i jelentésében szó sincsen Tisza átutazásáról. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 664—68. 1.

⁴ „ergibt sich die zwingende Notwendigkeit alle aus Rumänien in die Monarchie führenden fahrbaren Kommunikationen durch permanente Befestigungen zu sperren, um eine unaufgehaltene Invasion nach Siebenbürgen zu verhindern.“ U. ott 269. 1.

⁵ Bittner. Pribram, Uebersberg r id. m. VIII. Wien, 1930. 278. 1

⁶ Feljegyzés a közös külügyminisztériumban. U. ott.

⁷ Armstrong F. II.: A letter of Count Tisza. Foreign Affairs. VI. New York, 1928. 502. 1 — Schmitt id. m. I. New York, 1930. 271. 1.

akart kijátszani. Az utolsó percben azonban ő is visszariadt attól, hogy a levél tartalmát a magyar miniszterelnök nem ismeri és megküldötte neki a fogalmazványt. Tisza módosító távirata — feladva Budapesten, 1914. július 5-én d. e. 11.50 órakor — Bécsbe érkezett, de akkor már Hoyos gróf az eredeti levelet Berlinben átnyújtotta.¹ Technikailag sem állhat meg tehát az a feltevés, hogy Berlinben a Tisza által módosított levelet nyújtották át.² Miután azonban ez a feltevés a magyar kormányt kívánta felelőssé tenni azért, amihez a német kormányzat hozzájárult: a feltevés a fenti okmáyszerű bizonyítás folytán összeomlik. Hogy Tisza módosításai mit jelentettek, arra vonatkozólag mindössze annyit kívánunk megállapítani, hogy Németország a módosított levél útján csak ahhoz járult volna hozzá, hogy Szerbiát ellenséges magatartásának megváltoztatására fogják kényszeríteni, míg a tényleg átadott levél alapján a *casus foederis* vállalására tett ígéretet.³ Az is önkényes megállapítás, mintha Tisza módosításával nem a háborút kívánta volna elkerülni,⁴ mert Tisza módosításai július 1-i emlékiratával azonos álláspontot mutatnak. Még így sem állnak meg azonban azok a vádak, amelyek a német hozzájárulás aktusát egy „potsdami koronatanács“ vádjával kapcsolták össze.⁵ Ez a vád Németország ellen irányított fegyver volt; a vádat a későbbi német kormányzat a Berchtold-féle tiszta elfogadásának kárhovatásával igyekezett elhárítani.⁶

¹ Bittner, Pribram. *Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 316. 1. A levél közölve u. ott 250—52. 1.

² A vádat felvetette *Seton-Watson R. W.*: Sarajevo. London, 1926. 174. 1. Utána *Schmitt* id. m. I. New York, 1930. 278. 1.

³ Az eredetileg átadott és a módosított levél eltérései a következők voltak:

<i>Berchtold:</i>	<i>Tisza:</i>
„Ez azonban csak akkor válik lehetségessé, ha Szerbia, mely ez idő szerint a pánszláv politika horgonyát képezi, megszűnik politikai hatalmi tényező lenni a Balkánon.	kénytelen ltsz felhagyni támadó tevékenységével.
A boszniai legutolsó retentő események után Te is meg fogsz győződni arról, hogy a bennünket Szerbiától elválasztó ellentét megszüntetésére többé gondolni nem lehet és hogy az összes európai uralkodók fenntartandó békepolitikája mindaddig veszedelemben forog, amíg a belgrádi gonosz igazgatás büntetlenül tovább folyik.“	(elhagyandó)

⁴ *Schmitt* id. m. I. New York, 1930. 278. 1.

⁵ A konopisti legenda után a potsdami legendát részletesen ismertettek az általános munkák. Azonkívül *Jagow K.*: *Der Potsdamer Kronrat, Süddeutsche Monatshefte*. Stuttgart, 1928. 781. 1

⁶ Göring német miniszterelnök 1935. májusi nyilatkozata a *Novosti* zágrábi hírlapban. *Neue Züricher Zeitung*, 1935 május 8. — Tisza 1914 ben még nem gondolatott arra, hogy később Németországban nem mindenki, sőt a kormányzat sem fogja minden tekintetben helyeselni egyrészt azt, hogy Szerbiával szemben Ausztria Magyarországnak fehér lapot adott, másrészt pedig, hogy a háború alatt tett békeajánlatokat elutasította. A *Neue Züricher Zeitung* bán megjelent nyilatkozatok nyomán a bécsi *Reichspost* a *Magyarország* budapesti napilapnak 1935. május 12-i híradása szerint azt válaszolta, hogy: 1. Németország zokon vehetné, ha osztrák felelős államférfi tenne

A július 5-i potsdami „koronatanács“ Magyarországot egyáltalában nem érdekelné, ha nem olvasnánk a londoni *Times* 1917 július 27-i számában azt, hogy az értekezleten Berchtold gróffal és Conrad vezérkari főnökkel együtt a magyar miniszterelnök is résztvett. A közlemény eredetét Rotterdamba vezették vissza, hol 1914 őszén Masaryk G. Tamás kétízben is megfordult, hogy Amerikába visszatérő anyósát elkísérje. Jellemző, hogy 1920-ban Amerika konstantinápolyi követe, Morgenthau, elevenítette fel a mesét, melyet az ellenséges propaganda kiszínezett. Tisza István gróf kimutathatólag Budapesten tartózkodott; a német császárnak küldendő levél módosítását július 5-én Budapestről követelte, azt az ő módosításai nélkül nyújtották át Berlinben déli 1 órakor.

Egészen más természetű az a kérdés, hogy Berchtold gróf és Conrad eljárása helyes volt-e. Az a tény, hogy a magyar miniszterelnök megkerülésével jártak el és a felelősséget osztatlanul magukra vették, az ő szempontjukból sem volt helyesnek mondható. Ez azt mutatta, hogy a levélnek Tisza tudtával, de javaslatainak mellőzésével való elküldését azért eszközölték, hogy fajt a<complit teremtsenek és az ellenkező magyar miniszterelnököt befejezett tények elé állítsák, amelyen változtatni nem tud. Nem gondoltak azzal, hogy ez a befejezett tény nem pusztán a magyar miniszterelnökre és Magyarországra lesz kellemetlen azért, mert az ő megkerülésükkel jártak el, hanem kellemetlen lesz a kettős monarchiára, melyre súlyos felelősséget hárít és Németországra, amelyet a levél a kezdeményezés felelősségébe vont bele.

Bülow herceg felfogása szerint II. Vilmos császár azzal, hogy felelős tanácsosainak meghallgatásával a casus foederist elvállalta, nemcsak ellenkezően járt el, mint 1908-ban, mikor Bécsset a háborútól visszatartotta, hanem a német birodalom politikájának függetlenségét feláldozva, Bécs alá rendelte azt, neki fehér lapot (*carte blanche*) adott.¹

Itt tehát nyilvánvalóan két egymástól élesen megkülönböztethető álláspontonról és eljárásról van szó: Berchtold gróf eljárásáról, amelyet később ő maga is igazolni törekedett² és Tisza gróf eljárásáról, aki később a magyar kormány eljárását azzal indokolta meg, hogy Németország felbátorítása folytán intéztek ultimátumot Szerbiához.³

Bármennyire kritizálták is Bülow herceg emlékiratait, a volt kancellár helyesen ítélte meg a történeteket akkor, amikor a Ballhausplatz elhamarkodott lépését Berchtold gróf gyengeségének tulajdo-

hasonló nyilatkozatot Németországról, 2. hogy a vádra Magyarország azt felelhetné, hogy Németország Románia semlegessége fejében négy erdélyi vármegyét kínált fel Bukarestnek. — Hitler az 1939. január 30-i birodalmi gyűlésben: „Der Weltkrieg, in den Deutschland einfach aus einer damals ohne Zweifel falsch verstandenen Biindnistreue hineinschlittert...“

1 *Bülow Bernát herceg*: Denkwürdigkeiten. III. Berlin, 1931., több helyen.

2 Pesti Hírlap, 1928. december 20.

3 Budapest, 1914. november 5. Tisza gróf Tschirschkyhez. Gróf Tisza István levelei. II. Budapest, 1924. 267. 1.

nította.¹ Igaz viszont, hogy Bülow nem vette észre a közös külügyminiszter mögött álló Conrad tábornokot, aki emlékiratai tanúsága szerint sokkal következetlenebben és logikusabban képviselte azt a gondolatot, hogy a kellő alkalom kihasználásával Szerbiát végérvényesen le kell törni,² mint azt hivatalos életírója feltünteti.³ A felelősség súlya mindenesetre nem a határozott és egyeneslelkű, bár egyoldalú vezérkari főnökön nyugodott, hanem azon, aki az ő követelését elfogadta, mert a különbség éppen abban volt Berchtold és Tisza között, hogy az első minden határozott állásfoglalás előtt meghajolt, az utóbbi pedig a követelők személye helyett a követelés lényegére volt figyelemmel.

Tisza Berchtold és Conrad követelését a szerb háború megindítása iránt határozottan és minden kétséget kizáró módon elutasította. Nemcsak június 3U-án szóbelileg, hanem július 1-én kelt felterjesztésében, sőt július 5-én Bécsbe küldött módosításában is.

A berlini „Blankovollmacht“ mindenesetre bécsi kívánság szerint adatott meg.⁴

A vonatkozó források szerint Hoyos grófnak szóbeli megbízása is volt, amely állítólag a Szerbia ellen indítandó háborúra vonatkozott, mert Tisza ez ellen óvást emelt.⁵ Berchlold gróf 6-án közölte Tiszával, hogy a német császár közlése szerint „esetle-

¹ „der leichtfertige und selbst für österreichische Begriffe ungewöhnlich unfähige Graf Leopold Berchtold.“ Bülow id. in. 141. l.

² *Conrad*: Aus meiner Dienstzeit, 1906—18. III. kötet. Wien, 1922., több helyen.

³ *Urbanski A.*: Conrad von Hötzendorf. Graz, 1938. 217—28. l. („Zur Kriegsschuldfrage“) elsiklik a Conrad emlékirataiban közzölt gazdag anyag fölött.

⁴ *Annrich E.*: Europas Diplomatie am Vorabend des Weltkrieges. Berlin, 1937.

42. l.

⁵ Wien, 1914. július 7. Tschirschky jelentése. Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. I. Berlin, 1927. 34—35. l. „Ich wurde heute zu einer Besprechung zwischen Graf Berchtold und den beiden Ministerpräsidenten zugezogen, in der Graf Hoyos die Berichte des Grafen Szögyény vorlas . . . Ausserdem verlas Graf Hoyos eine Aufzeichnung, die er über ein Gespräch mit dem Herrn Unterstaatssekretär in gleicher Sache aufgesetzt hat. — Zu letzterer Aufzeichnung darf ich bemerken, dass sowohl Graf Berchtold, als insbesondere Graf Tisza ausdrücklich hervorgehoben wissen wollte, dass alles, was Graf Hoyos in dieser Besprechung mit dem Herrn Unterstaatssekretär gesagt habe, nur als dessen rein persönliche Auffassung anzusehen sei. (Diese Feststellung bezieht sich insbesondere darauf, dass Graf Hoyos geäußert hat, es werde hier eine völlige Aufteilung Serbiens ins Auge gefasst.)“ — Berlin, 1914. július 17. Jagow német külügyi államtitkár Tschirschkyhez: „Wie Ew. Exz. aus der Verlesung der Aufzeichnung des Grafen Hoyos über seine Unterredung mit dem Herrn Unterstaatssekretär bekannt ist, hat Graf Hoyos hier geäußert, Oesterreich müsse Serbien völlig aufteilen. — Graf Berchtold und Graf Tisza haben hierzu bemerkt, dass diese Aeusserung nur die persönliche Ansicht des Grafen Hoyos wiedergäbe, haben sich also mit ihr ausdrücklich nicht identifiziert, sich aber scheinbar über ihre territorialen Pläne auch nicht weiter ausgelassen. — Für die diplomatische Behandlung des Konflikts mit Serbien wäre es von dessen Beginn an nicht unwichtig zu wissen, welches die Ideen der österreichisch-ungarischen Staatsmänner über die künftige Gestaltung Serbiens sei, da diese Frage von wesentlichem Einfluss auf die Haltung Italiens und auf die öffentliche Meinung und die Haltung Englands sein wird.“ U. ott 81—82. l. — Erre vonatkozólag szegezte le a július 19-i közös miniszteri értekezletben Tisza Magyarország területi érdektelenségét.

ges akcióban Németország teljes támogatására számíthatunk”.¹ Ezzel Tiszát az esetleges orosz támadással szemben kívánta megnyugtatni, de Tisza szerint a német garancia csak akkor jelentett biztonságot, ha Németország haderői nem vonulnak Franciaország ellen,^{1 2} mert ha nem sikerül a háborút lokalizálni, úgy a németeknek nyugat felé való elvonulása folytán a monarchia orosz-román-szerb támadással szemben magára marad. Ezt Conrad is veszedelmesnek tartotta,³ de még ekkor sem hitte el.

Tisza István aggodalmaiban viszont a helyzet áthidalhatatlan nehézségei tükröztek. Mert ha Németország haderői nyugat felé nyomulnak, akkor a kettős monarchia három állam, Oroszország, Románia és Szerbia egész haderejével kerül szembe. Könnyelműségnek látta vak bizalmat helyezni a sikerbe akkor, ha Németország kétfelé van lekötve és ha nem a kettős monarchia támogatására megy, hanem ez kénytelen fedezni a Német Birodalom keleti határait. Conrad szemelláthatólag feltételekkel és lehetőségekkel dolgozott; hitt Románia megnyerésében és Itália csatlakozásában, de csak ebben is Németország segítségével. Tisza semmiféle feltételt és lehetőséget nem vett számításba, csak a rideg valóságot és a rideg valóság alapján állva mereven és határozottan szembeszállt Conraddal, kinek Berchtold sem tudott ellentmondani.⁴

Berchtold gróf a megtartandó közös miniszteri értekezletre Bécsbe érkező Tisza leszerelésére az állomáshelyére visszatérő Giesl báró belgrádi követet küldötte hozzá, de a miniszterelnök megmaradt eredeti álláspontja mellett. Azt mondta, háború esetén válasz-

¹ Wien, 1914. július 6. Berchtold gróf távirata Tisza grófhhoz. Rittner. Pribram. (Jebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 329. 1.

² Czernin gróf utólag tett kijelentése szerint Németország is azzal ment bele a háborúba, hogy az lokalizálva marad. Budapesti Hírlap, 1931. március 15.

³ Conrad id. m. IV. Wien, 1923. 55—56. 1.

⁴ Tisza kijelentései: „Die Lage (hat) sich in den letzten Tagen durch die in der Untersuchung festgestellten Tatsachen und durch die Haltung der serbischen Presse verändert, und auch die Möglichkeit einer kriegerischen Aktion gegen Serbien für näher gerückt, als er es gleich nach dem Attentat von Sarajevo geglaubt habe. Es würde aber einem überraschenden Angriff auf Serbien ohne vorhergehende diplomatische Aktion, wie dies beabsichtigt zu sein scheint und bedauerlicherweise auch in Berlin durch den Grafen Hoyos besprochen wurde, niemals zustimmen, weil wir in diesem Falle, seiner Ausicht nach, in den Augen Europas einen sehr schlechten Stand hätten und auch mit grosser Wahrscheinlichkeit mit der Feindschaft des ganzen Balkans — ausser Bulgariens — rechnen müssten, ohne dass Bulgarien, welches gegenwärtig sehr geschwächt sei, uns entsprechend unterstützen würde. — Wir müssten unbedingt Forderungen gegen Serbien formulieren und erst ein Ultimatum stellen, wenn Serbien sie nicht erfülle. Diese Forderungen müssten zwar harte, aber nicht unerfüllbare sein. Wenn Serbien sie annehme, würden wir einen eklatanten diplomatischen Erfolg aufzuweisen haben und unser Prestige würde am Balkan steigen. Nehme man unsere Forderungen aber nicht an, so würde auch er für eine kriegerische Aktion sein, müsse aber schon jetzt betonen, dass wir mit einer solchen zwar die Verkleinerung, nicht aber die vollständige Vernichtung Serbiens bezwecken dürften, weil einerseits diese von Russland ohne einen Kampf auf Leben und Tod niemals zugegeben werden könnte und weil auch er als ungarischer Ministerpräsident es niemals zugeben könnte, dass die Monarchie einen Teil von Serbien annektiere.“

szon magának a király más minisztert. Gieslnék feltűnt az, hogy Tisza királyt és nem császárt mondott, ezáltal is éreztetvén azt, hogy ő a szuverén magyar király miniszterelnöke, akit az osztrák császár kormányzatának alárendelni nem lehet. Giesl báró azzal a biztatóssal utazott el, hogy nem lesz háború, Tisza pedig a közös miniszteri értekezletre ment.

Tisza megfelelő értesülések hiányában nem sejtette azt, — legalább is a források nem mutatták, — hogy március 15-én benyújtott emlékirata, melynek lényegét Románia lekötésére építette, Conrad emlékirata nyomán, valamint a májusi (Flotow-féle) és június 24-i (Matscheko-féle) átdolgozások alapján lényegében megváltozott. Romániát elejtették, Bulgáriát Szerbia ellen kívánták megnyerni; Conrad mögé Berchtold állott, maguk mellé pedig — Tisza ellenállásával szemben — a két császárt állították. Ez volt a helyzet, mikor július 7-én a közös értekezlet megnyílt.

Az értekezlet programját az elnöklő közös külügyminiszter abban állapította meg, hogy nem volna-e kívánatos Szerbiát mindenkorra ártalmatlanná tenni („*ob der Moment nicht gekommen sei, um Serbien durch eine Kraftäusserung für immer unschädlich zu machen*“) és ezt a két császár állásfoglalásával igyekezett alátámasztani. Ez Berchtold felfogása szerint döntőleg esett a latba. Tisza határozottan ellene szegült az addig kialakult terveknek (Conrad és Berchtold megegyezése, a levélvállás Berlinnel, Hoyos gróf akciója) cs az uralkodó leveléhez fűzött módosításai szellemében azt mondotta, hogy Szerbiához előbb elfogadható feltételeket kell intézni, csak azután kell hozzá ultimátumot intézni. Amennyiben a sor háborúra kerülne, a monarchia Szerbia területéből semmit sem kíván anektálni. Felfogása szerint tehát a kérdés elintézésére nézve nem Berlin illetékes, a közös kormányzat pedig a magyar kormány hozzájárulása nélkül nem rendelkezhet, Berchtold gróf erre kijelentette, hogy^r miután a békés megoldást lehetetlennek tartja, Szerbia elé elfogadhatatlan feltételeket kíván felállítani, Tisza viszont ez ellen óvást emelt.

Ezen a ponton tehát újabb ellentét észlelhető a bécsi és budapesti, az osztrák és a magyar álláspontok között.

Bécsben ugyanis félreértették a magyar miniszterelnök állásfoglalását, mert nem azt látták benne, hogy a magyar kormány egyáltalán nem akar háborút, hanem azt, hogy Tisza Berchtolddal, a magyar miniszterelnök a közös külügyminiszterrel szemben olyan akadályokat állít fel, amilyenekhez a bécsi kormánykörök nem voltak hozzászokva. Ennélfogva Berchtold gróf kijelentését is tompítanunk kell, mert az olyan viszonyból keletkezett, amely a kérdésnek érdemleges részével — az ő felfogása szerint — nem volt vonatkozásban. Tisza István a nemzetközi jog szabályainak gondos betartásával Magyarország felől a háborús felelősséget igyekezett elhárítani; Berchtold gróf azzal a kijelentésével, hogy Szerbia elé el nem fogadható feltételeket terjeszt, csak Tisza ellenállásának letörésére gondolt, nem pedig arra, hogy a kettős monarchia népeit irtózatossá felelősséggel és pusztulással terheli meg. Ha ennek tudatában

lett volna, nem semmisítette volna meg emlékiratait akkor, mikor az osztrák-magyar diplomáciai okmányok megjelentek és gondolatának egész épületét rombadöntötték. Ilyen eset Tisza István grófnál nem volt elképzelhető.

Klasszikusabb ellentmondást nem is lehetne találni annál, ami Tisza és Berchtold között 1914. július 7-én támadt. „A Szerbiához intézendő feltételeknek“ — mondotta Tisza István gróf — „nagyon keményeknek kell ugyan lenniük, de nem olyan természetűeknek, hogy azt a szándékunkat állapítsák meg világosan, hogy elfogadhatatlan feltételeket kívántunk felállítani. Különben lehetetlen jogi alapot teremtenénk a hadüzenet iránt.“ Vagyis: amennyiben a fejlemények hadüzenethez vezetnének és ennek az esetleges hadüzenetnek az eredetét elfogadhatatlan feltételek követelésére lehetne visszavezetni, akkor Ausztria-Magyarország álláspontja védhetetlen volna és őt terhelné a felelősség egész terhe és ódiума.

Ezzel szemben Berchtold gróf látván azt, hogy a magyar miniszterelnök a balkáni Szerbiával a nemzetközi jog szabályai szerint gentleman-módon kíván eljárni, elfogadhatatlan feltételek felállítását vette tervbe.¹

Tisza felszólalásának egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a figyelem nem a Szerbia ellen tervezett hadjáratra, hanem az orosz, román és szerb kormányoktól tervezett támadásra irányult. Erre mutat Krobotin közös hadügyminiszter három kérdőpontja is: 1. lehetséges-e Szerbia ellen és csak azután Oroszország ellen mozgó sítani; 2. szükséges-e Románia ellen Erdélybe csapatokat küldeni;

3. hol kell felvenni a harcot az orosz haderővel. A három pontra Conrad tábornok válaszolt, felvilágosításait azonban katonai okokból nem vették fel a jegyzőkönyvbe. A világháború befejezése után kiadott emlékiratai szerint a három kérdésre a következő választ adta: 1. lehetséges először Szerbia és utólagosan Oroszország ellen mozgó sítani; 2. a Románia elleni mozgósítást Bukarestben kihívásként fogják fel; 3. orosz háború esetén a főellenség Oroszország lenne.² A vezérkar főnöke tehát még mindig Szerbia ellen indult, az erdélyi határokat még mindig fedezetlenül volt hajlandó hagyni,

¹ Wien, 1914. július 8. Tschirschky német nagykövet jelentése a közös minisztertanács után tartott értekezletről: „Es haben sich dabei in bezug auf das Vorgehen gegen Serbien zwei Strömungen geltend gemacht. Die eine, diejenige des Grafen iierch told und des Auswärtigen Ministeriums, will den Anlass des Vorgehens direkt aus der, durch die gesamte serbische Politik und deren in dem letzten Attentat gipfelnder Wühlereien gegenüber der Monarchie geschaffenen Lage herleiten, während die andere, vom Grafen Tisza vertreten, es für erforderlich hält, zunächst konkrete Forderungen an Serbien zu stellen. Ich habe den Eindruck, dass Graf Berchtold den Grafen Tisza als retardierendes Element betrachtet. Letzterer will seinen Standpunkt noch in einem Memorandum niederlegen, welches Graf Berchtold erst heute Abend kurz vor seiner Abreise nach Ischl erhalten wird. Graf Berchtold meinte, er würde seinem Kaiser, falls sich dieser der Ansicht anschließen sollte, dass zunächst Forderungen an Serbien zu stellen seien, jedenfalls raten, die Forderungen 60 einzurichten, dass deren Annahme ausgeschlossen erscheint.“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927. 35—36. 1.

² Conrad id. m. IV. Wien, 1923. 53—54. 1.

Oroszországgal csak a szerb hadjárat után szándékozott teljes erővel szembefordulni. Ez a beállítás Tisza felfogásával merőben ellenkezett, mert ő Szerbiát nem akarta meghódítani, Romániában ellenséget látott, amelyet az orosz támadás magával ragad. Ezért jelentette ki, hogy az uralkodóhoz új emlékiratot intéz.¹ Berchtold gróf az értekezlet eredményéről akként értesítette az uralkodót, hogy Tisza csak diplomáciai tárgyalások meghiúsulása esetén akar „háborús akciót“ (*kriegerische Aktion*), míg „vele szemben az értekezlet valamennyi többi résztvevője az általunk képviselt nézetet vallotta, hogy a jelen alkalmat Szerbia elleni háborús akcióra kell felhasználni“.^{1 2} Ekkor fogamzott meg Berchtold grófból az a gondolat, hogy ha Tisza előbb feltételeket kíván Szerbia elé szabni, úgy azok elfogadhatatlanok legyenek.³

Tisza július 8-i emlékiratában arra figyelmeztette az uralkodót, hogy a szerb háborút orosz-román támadás fogja követni. Erre vonatkozólag már 4-én előtte feküdtek a Szaszonov erdélyi útjára vonatkozó jelentések.⁴ Hogy aggodalma mennyire indokolt volt, azt Waldburg gróf .bukaresti német ügyvivő jelentése mutatta, mely szerint Románia hűségére már nem lehet számítani.^{5 6} Berchtold még 8-án levélben figyelmeztette Tiszát, miszerint Tschirschky Berlinből olyan értelmű táviratot kapott, hogy a német kormány a szerbiai akció megindítását követeli⁷ és hogy Berlinben Románia ellenséges állásfoglalását kizártnak tartják. Ellenkezőleg. Berlinben a monarchia gyengeségét látnák az ügy elhúzásában, ez pedig kellemetlenül hatna ki a monarchiának a hármasszövetségben elfoglalt állására is. Berchtold gróf hozzátette, miszerint Tschirschky közléseit annyira fontosnak tartotta, hogy azok esetleg Tisza álláspontját is megváltoztathatják és ezért számjeles táviratot kért felfogásának remélhető megváltozásáról.⁷ Tekintettel arra, hogy az uralkodó a július 7-i jegyzőkönyvet csak augusztus 16-án vette tudomásul, Tisza emlékiratát pedig az irattárba tették, valószínű,

¹ A július 7-i értekezlet jegyzőkönyvét közölték Bittner, Pribram, Uebersberger i(i. ra. VIII. Wien, 1930. 343—51. í.

² Közölve u. ott 342. 1.

³ Conrad id. ni. IV. Wien, 1930. 61. 1. — Berchtold gróf eljárásáról Puy id. in. 11. New York, 1928. 234. 1.

⁴ Wien, 1914. július 1. Berchtold gróf 3021. számú átírata Tisza gróf miniszterelnökhöz. M. E. 1914. 4397. szám. A miniszterelnöknek bemutatva július 4-én. Tisza megjegyzése: „láttam“.

⁵ Bukarest-Sinaia, 1914. július 8. Czernin gróf jelentése. Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 360. 1. Waldburg gróf július 10-i jelentésében erről nem emlékezett meg. Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 46. 1.

⁶ „Sein kaiserlicher Herr ihn beauftragt, hier mit allem Druck zu orklären, dass man in Berlin eine Aktion der Monarchie gegen Serbien erwarte und dass 66 in Deutschland nicht verstanden würde, wenn wir die gegebene Gelegenheit vorüber gehen dessen, ohne einen Schlag zu führen.“ Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 370. 1.

⁷ U. ott 371. 1.

hogy Berchtold itt maga igyekezett a magyar kormány vezetőjének csatlakozását biztosítani.

Berchtold mentségére mindenesetre meg kell mondanunk, hogy nála főként az a megütközés dolgozott, hogy a magyar miniszterelnök a két császárral szemben sem hajolt meg, ami Berchtoldnál és ő szerinte merőben elképzelhetetlenül indokolatlan, érhetetlen és az addigi gyakorlatban előfordulni nem szokott eljárás volt.

Tisza válasza már 8-i felterjesztésében benne volt: a tervezett katonai rendelkezésekért vonakodott elvállalni a felelősséget,¹ sőt európai bonyodalmaktól félt, a Conradtól beterjesztett és felterjesztéséhez csatolt katonai helyzetkép alapján Erdély védtelenségét látta és európai háborútól tartott.² A másnap, 9-én megtartott minisztertanács mindenben helyeselte Tisza eljárását/* Ez a határozat a beavatkozás politikájának egyenes elítélése volt, míg az osztrák kormány a két császár elhatározását vette alapul és a külügyminiszter azt remélte, hogy a magyar kormány ezután le fog mondani elszigetelt állásfoglalásáról.^{1 2 3 4} Tschirschky maga is megállapította, hogy két ellentétes álláspont küzd egymással és hogy Berchtold gróf Tiszát hátráltató elemnek tartja, ki Szerbia megfenyítésének ellene van,⁵ maga panaszkodván a magyar miniszterelnök ellen és arra gondolván, hogy most már elfogadhatatlan feltételeket fog küldeni Szerbiának.⁶

Tisza még tovább ment akkor, amikor álláspontját július 9-én a magyar parlamentben nyíltan is kifejtette és alkalmat adott arra, hogy békés szándékát a külföldi kormányok is tudomásul vegyék.⁷

Ekkor jelentette Descos belgrádi francia követ (július 9.) kormányának, hogy Tisza nyíltan védelmébe vette a szarajevói merénylet miatt megtámadott szerb lakosságot.⁸ Valóban úgy is volt. A boszniai tartománygyűlés hivatalos küldöttséget menesztett hozzá,

¹ „Ich kann nach peinlich gewissenhafter Ueberlegung die Verantwortung für die in Vorschlag gebrachte militärische Agression gegen Serbien nicht mittragen.“ U. ott 372. 1.

² „Trotzdem ich wiederholt auf die immense Gefahr der Entblösung unserer rumänischen Grenze hinwies, versicherte mich Freiherr von Gonrad, keine Truppen der eisten Linie (für den Schutz Siebenbürgens) reservieren zu können.“ U. ott 375. 1.

⁴ Eredetije a magyar miniszterelnökség irattárában, Budapestben.

³ „er müsse bemerken, dass es auf unsere Entschliessung einen sehr grossen Einfluss auKüben sollte — Graf Tisza sollte diesem Umstand doch Bedeutung beimessen.“ U. ott 346. 1.

⁵ Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 35—36. 1.

⁶ „Graf Berchtold meinte, er würde seinem Kaiser, falls sich dieser der Ansicht anschliessen sollte, jedenfalls raten, die Forderungen so einzurichten, dass deren Annahme ausgeschlossen erscheint.“ U. ott. 36. 1.

⁷ Budapest, 1914. július 13. Priklonszkij orosz főkonzul összefoglaló jelentése. Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 4. Berlin, 1932. 183—84. 1. — Wien, 1914. július 8 és 13. Sebeko nagykövet három jelentése. U. ott 130., 211—15. 1.

⁸ Belgrád, 1914. július 9. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 695—96. 1.

hogy Bosznia és Hercegovina egész szerb lakosságának nevében köszönetét fejezze ki.

Berchtold gróf panaszkodott Tschirschkynek, hogy Tisza Szerbia ellen gentleman-módon kíván eljárni,¹ a magyar miniszterelnök azonban Szerbiában független államot látott és maga részéről ugyanezt az eljárást követelte volna, adott esetben, Magyarországgal szemben is. Azért tiltakozott az ellen, liogy a bécsi hírlapok a magyar minisztertanács július 9-i határozatát szellőztették, mert nem is tudhatták, hogy ott miről határoztak és a magyar kormány állásfoglalására kívántak befolyást gyakorolni.¹²

Tisza kitartó harcának eredményeként most már Berchtold is Románia megnyerésére és Bulgária útján való lekötésére gondolt.³ Annál inkább, mert Czernin jelentése szerint a román trónörökös környezete Konstanza óta orosz befolyás alatt állott,^{4 5 6} Romániát Erdély árán sem lehet megtartani és bukaresti küldetését befejezettnek tartotta. Elhatározását Bratianuval is közölte, mire a bécsi román követ nyomban megjelent Berchtoldnál és arra kérte őt, hogy Czernint hagyják Bukarestben.⁷ Tiszának Románia lekötésére vonatkozó gondolatát mi sem igazolta jobban, mint az, hogy Károly király a német követnek mindent megígért, csak egy román-bolgár szövetség megkötését nem tudta vállalni.⁸ Ez is Tiszának adott igazat, mert ő Romániát Bulgária útján tartotta leköthetőnek.

2. *Az orosz-román-szerb akció, 1914. július 1—10.* — Ferenc Ferdinánd halálával a szerbek felfogása szerint az a veszedelem tűnt el, hogy Ausztria-Magyarország kebelében egy hatalmas délszláv birodalom alakul, amely a balkáni Szerbiát is magába fogja olvasztani.⁷ Ugyanakkor az erdélyi románok azt veszítették el, akinek

¹ „Graf Berchtold klagte wieder über die Haltung des Grafen Tisza, die ihm ein energisches Vorgehen gegen Serbien erschwere.“ Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. I. Berlin, 1927. 36. 1.

² Budapest, 1914. július 11. Tisza István gróf a közös külügyminiszternek: panaszkodik a Neues Wiener Tagblatt vonatkozó közlése miatt. Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 406. 1.

³ Wien, 1914. július 10. Berchtold gróf Szögyény-Marich berlini nagykövethoz. U. ott 387. 1.

⁴ Bukarest Sinaia, 1914. július 11. Czernin gróf jelentése. U. ott 390. 1.

⁵ Wien, 1914. július 11. Berchtold gróf Czernin grófhhoz. U. ott 400. 1.

⁶ Károly király még a Szerbiával való szakítást és a monarchia ellen folytatott izgatás megszüntetését is megígérte, feltételül csak a magyar-román viszony megjavítását kötötte ki. Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. I. Berlin, 1927. 46. I. Sinaia, 1914. július 10. Waldburg gróf német ügyvivő jelentése. — Tisza parlamenti nyilatkozatáról v. ö. D'Apchier le Maugin budapesti francia konzuli ügyvivő július 11-i jelentését. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 717. 1.

⁷ Belgrád, 1914. július 9. Storck lovag, ügyvivő jelentése. „Seine k. und k. Hoheit galt in Belgrad — und das glaubte hier jedermann — als Verfechter der trialistischen Idee. Die Gründung eines südslavischen Reichsdrittels — bedeutend grösser als Serbien — hätte aber nach Ansicht vieler Reichsserben eine solche Anziehungskraft auf die nichts anderes als ihre Vereinigung anstrebende serbische Nation ausüben müssen, dass zu befürchten gewesen wäre, das Königreich könne die Dynastie Karagjorgjevic weg-

különös támogatásában reménykedtek;¹ Pilipeseu azt, akinek az útján Románia Erdélyt megkapni remélte, most már nyíltan Oroszországhoz pártolt át. Miután pedig Erdély megszerzésének útjában a magyar állam és a magyar kormány állott, az orosz-román-szerb támadás tűzvonalaiba Tisza került, aki később Ferenc Ferdinánd sorsára jutott.

Június 29-én Spalaikovies pétervári szerb követ a *Vecsernoe Vremja* pétervári napilapban azzal indokolta meg a szarajevói merényletet, hogy azt osztrák-magyar alattvalók követték el, akik Ferenc Ferdinánd politikájával elégedetlenek voltak.³ Június 30-án ugyanilyen nyilatkozatot hozott a követtől a *Novoje Vremja* is.² Ez egyrészt szokatlan érdeklődést árult el a merénylet iránt, másrészt azt elintézettnek hitte azzal, hogy a felelősséget a monarchiára hárította át. Ugyanakkor a szerb kormány kitért azon követelés elől, hogy a merénylet dolgában rendőri vizsgálatot indítson.³ Indokai azonosak voltak, de Poincaré már akkor megjegyezte, hogy ez a nemzetközi jogrenddel hozta ellentétbe.⁴ Ez ellen viszont Szaszonov tiltakozott.⁵ Ugyanezt hirdették egyébként a szerb kormány lapjai Belgrádban is;⁶ ez azt mutatta, hogy Szaszonov 1913-i utasítása egységes eljárást váltott ki a debreceni merénylet után a szarajevói merénylet esetében is.

Ebbe a küzdelembe szólt bele július 2-án Tardieu André francia publicista, ki a párizsi *Temps* napilapban a magyar független ségi párt átutazó vezérének, Károlyi Mihály grófnak azt a nyilatkozatot adta szájába, hogy a monarchia berlini gyámkodás (*tutelle berlinoise*) alatt a Balkánon az elégtelenség félelmes maghintoje.⁷ A sorokból azt lehetett kiolvasni, hogy Tardieu Tisza 1913. június 19-i beszéde alapján kívánja Tiszára hárítani a felelősséget azért, hogy az orosz vezetés alatt állott *Balkán Szövetség* felbomlott és azokért az eseményekért, amelyek elkövetkezendők voltak. Tisza nem hagyta válasz nélkül a támadást és július 14-én ugyanott megjelent nyilatkozatában azt ismételte meg, amit 1913. június 19-én

blason, und sich freiwillig dem neuen Staate anschliessen.“ *Bitner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 379. 1.

¹ *Jancsó Benedek* műve a román törekvés történetéről.

² és ⁴ Pétervár, 1914. július 3. Czernin Ottó gróf ügyvivő jelentése. U. ott 281—82. 1.

³ U. ott 218. 1. Belgrád, 1914. június 30. Storck lovag ügyvivő jelentése. U. ott 219. I.

⁴ Párizs, 1914. július 4. Szécsen gróf nagykövet jelentése: „Zum Schlüsse sprach Herr Poincaré die Ueberzeugung aus, dass die serbische Regierung uns bei der gerichtlichen Untersuchung und der Verfolgung eventueller Mitschuldiger sicher das grösste Entgegenkommen zeigen werde. Es sei dies eine Pflicht, der sich kein Staat entziehen könne.“ U. ott 299. 1.

⁵ *Pokrotrski—Hoetzsch* id. m. I. 4. Berlin, 1932. 128. 1.

⁶ Részleteket közöltek belőlük *Bitner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930.

⁷ „dans la politique extérieure nous sommes les plus rédoutables semeurs de discorde aux Balkans.“ *Le Temps*. Párizs, 1914. július 2.

mondott, hogy a Balkánt a balkáni népek tulajdonának tekinti.¹ Feltűnő gyorsan követte Tardieu cikkét Tardieunek a párisi *Journal des Balkans* útján Bukarestbe küldött az az üzenete, hogy a román kormány és a román közvélemény Oroszország intéseihez szabja magát.¹²

Ez látszott az üszkübi osztrák-magyar konzul július 3-i jelentéséből, hogy a szerb csapatokat Macedóniából a Száva és a Duna felé kezdik szállítani,³ valamint Czernin grófnak abból a jelentéséből, hogy Bratianu szerint Románia szerb háború esetén a szövetséges monarchiának üzenne hadat.^{4 5 6} Amint hogy Sebeko is azt mondta Bunsen bécsi brit nagykövetnek, hogy a szerb hadjárat esetén Oroszország is fegyvert fogna és európai háború törne ki.⁶ Mindez Tisza felfogását igazolta.

Pasics szerb miniszterelnök Az *Est* budapesti napilap július 7-i számában akként nyilatkozott, hogy — mint Spalaikovics is mondta — a szarajevói merénylet a monarchiában kitört forradalmi mozgalomnak volt az eredménye: ugyanakkor azonban a *Seani* bukaresti lap megjegyezte, hogy a debreeui és a szarajevói merényletek egyformán orosz kéztől származtak.® Az egyik oldalon tehát a felelősségnek elhárítása és másra való átruházása, másrészt a megvádolt monarchia felosztása volt az, amit a pétervári ügyvivő szerint kerestek⁷ Amint hogy pétervári hírek nyomán beszéltek Bukarestben arról, hogy Erdély rövidesen Románia birtokába kerül.⁸ A pétervári sajtó a vonatkozó források szerint Spalaikovics vezetése alatt határozott akciót árult el, amelyet az osztrák-magyar ügyvivő előtt Szaszonov maga is tapintatlannak nevezett.⁹ Itt tehát támadó jellegű akció volt megállapítható.

3. *Tisza „megtérése”, 1914. július 11—15.*¹⁰ — Július 10-én az egymással szembenálló akciók — a bécsi terv Szerbia megtámadása és a pétervári terv a beavatkozás mellett — között egyensúlyhelyzet alakult ki.

¹ Le Temps. Párizs, 1914, július 14.

² Dió Grosse Politik der europäischn Kabinette. 1870—1911. XXXIX. Berlin, 1927. 528—29. 1. — Tardieu eljárásának mérséklése iránt tett lépésről Bittner, Příbrum, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 491. 1.

³ U. ott 366. 1.

⁴ U. ott 278. 1.

⁵ Wien, 1914. július 5. Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelentése: „An isolated combat with Serbia would be impossible, and Russia would be compelled to take up arms in defence of Serbia. Of this there could be no question. A Serbian war meant a general European war.” Gooch—Temperley id. m. XI. London, 1926. 31. 1

⁶ Pester Lloyd. Budapest, 1914. július 9.

⁷ Pétervár, 1914. július 7. Czernin Otto gróf ügyvivő jelentése. Bittner, Příbrum. Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 337. 1.

⁸ Bukarest, 1914. július 11. Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 60. 1.

⁹ Pétervár, 1914. július 7. Czernin gróf jelentése. Bittner, Příbrum, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 337—38. 1.

¹⁰ Tisza eljárásának magyarázatát megtaláljuk Nagy Miklós id. tanulmányában. Tisza-Évkönyv. Budapest, 1925.

Július 11-én indult meg a lépés azíránt, hogy ebből az egyensúlyhelyzetből kilépve a szembenálló erők egymással megmérkőzzenek. Berchtold gróf közölte Tschirschky német nagykövettel, hogy a magyar miniszterelnököt Bécsbe kérte. Hangjából — „für Dienstag sei Graf Tisza nach Wien zitiert“ — az volt kivehető, hogy a külügyminiszter a magyar kormány ellenállásával végleg le akar számolni.¹ Tschirschkynek azt mondta, hogy a külügyminisztérium egyik szakértőjét — Wiesner Frigyes lovag osztályfőnököt — a me-renylet szerbiai szálainak felderítése végett Szarajevóba küldötte és Tiszát azért kérte Bécsbe, hogy a vonatkozó jelentést meghallgassák.¹²

Mikor Tisza Bécsbe indult, Krobotin közös hadügyminiszternek egy 12-én kelt átirata került eléje, melyből arról értesült, hogy román katonatisztek a Magyarországhoz tartozó Ada Kaleh Duna-szigetre látogattak.³ Ugyanakkor a vezérkar főnöke arról értesítette a közös külügyminisztert, hogy a döntés idejét nem lehet tovább kitolni,⁴ a német nagykövet pedig, hogy Románia kész volna elállani Szerbia támogatásától, ha Tisza elfogadná a magyarországi románok feltételeit.⁵ Ezek után futott be július 13-án Wiesner lovag jelentése — két részletben.⁶ Ez később arra nyújtott alkalmat, hogy a békekonferencián csak az első részt vették figyelembe, a Szerbiára nézve terhelő másodikat ellenben figyelmen kívül hagyták.

A július 14-i bécsi megbeszéléseken a jelentést annyira meggyőzőnek tartották, hogy most már Tisza sem idegenkedett egy határidős jegyzék küldésétől, sem attól, hogy az rövid lejáratú legyen. Mindössze tehát ennyi az, amely határig Tisza egyáltalában elment. „Megtérésének“ az ellene intézett propagandától való aláfestését azonban meggyengíti az a körülmény, hogy Szerbiának jegyzék útján való kérdőre vonásától ő sohasem idegenkedett; Berchtold grófnak az a kijelentése is megnyugtatta, hogy a háború még mozgósítás esetén is elkerülhető lesz, de még ezek után is kö-kötötte azt, miszerint az ultimátum elküldését megelőzően közös miniszteri értekezlet határozatban mondja ki azt, hogy a monarchia Szerbia területéből nem akar annektálni.⁷

¹ Wien, 1914. július 13. Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. 1. Berlin, 1927. 70. 1. V. ö. u. ott 62—63. 1.

² Wien, 1914. július 11. Tschirschky jelentése. U. ott 53. 1.

³ Wien, 1914. július 11. A közös külügyminiszter 5686. számú átirata a magyar miniszterelnökhöz, M. E. 1914. 5191. sz. 1914. július 14.

⁴ Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 414—15. 1.

⁵ U. ott 407. 1.

⁶ U. ott 436—37. 1.

⁷ „Graf Tisza hat die Bedenken, welche er gegen ein kurzfristiges Ultimatum vorgebracht hatte, aufgegeben, da ich auf die militärischen Schwierigkeiten hinwies, die sich aus einer Verzögerung ergeben würden. Auch machte ich geltend, dass selbst nach erfolgter Mobilisierung eine friedliche Beilegung möglich wäre, falls Serbien noch rechtzeitig einlenken würde. — Graf Tisza hat fernere ausdrücklich betont, dass er seine Zustimmung zu dem beabsichtigten Vorgehen nur unter der Bedingung erteilen könne, dass noch vor Stellung des Ultimatus in einem gemeinsamen Ministerrate der Be-

Tschirschky jelentése szerint az értekezlet után Tisza megjelent nála és közölte vele, hogy többé nem ellenzi a háborús megoldást. Miután azonban Tschirschky jelentése Tiszának azon kikötését, amit Berchtold előterjesztése tartalmazott, cs amelyeket Tisza 19-én újból előhozott, nem említi. Tschirschky vonatkozó jelentése¹ annyira általánosságban mozog, hogy Tisza „megtérését“ ezen az alapon egyáltalában nem tarthatnánk fenn abban az értelemben, amint azt a vonatkozó irodalom feltüntetni szokta. Feltűnő az is, hogy Tisza Tschirschkyhez ment, de ha szükségesnek tartotta, hogy az ultimátum elküldéséhez, tehát olyan aktushoz járult hozzá, amelyből háború is lehet, úgy ezt a német nagykövetségen a német nagykövet útján a német kormánynak kívánta tudomására hozni, tehát ez utóbbinak válaszolt. Innen van az, hogy megtérésének igazi okát senki sem tudta megtalálni. Miután azonban a kérdés tisztázását sem jelenti az, hogy Tisza „különböző okokból tért meg“² az egész vonatkozó megállapítás revízióra szorul.³ Erre mutat az, hogy Budapestre visszatérve, július 15-én, a magyar parlamentben békés hangú beszédet mondott, mert annyira hitt abban, hogy a háború kikerülhető lesz, hogy beszédét Európa-szerte a béke gondolatának megerősödéseként értelmezték.⁴ Azt, hogy Tisza mást mondjon, mint amit érez és amiről meggyőződve volt, csak őt és a magyar politikai életet abszolúte nem ismerő emberek állíthatják.

Ez volt tehát Tisza állítólagos „megtérése“.

Mikor Morley lord angol államjogi emlékiratai megjelentek és abban elmondotta, hogy 1914. júliusban azért mondott le miniszteri tárcájáról, mert minisztértársainak háborús politikáját követni nem kívánta, *Szász Zsombor*, a *Magyar Szemle* 1929. márciusi számában felvetette azt a Tisza ellenségeitől hangoztatott vádat, hogy neki szintén le kellett volna mondania. Ez a beállítás azonban merőben elhibázott. Akkor, amikor a külső ellenséggel szemben, amely a magyar nemzet megsemmisítésére tört, az ország erőit egyesíteni kellett, az ellenzék maga sem kívánta — és ezt éppen Tiszának meg nem alkuvó ellenfele, Andrássy Gyula gróf jelentette ki 1914. július 22-én — Tisza lemondását. Mikor félő volt, hogy ez megtörténik, Andrássy ezt mondotta: „ilyenkor a miniszterelnöknek legelsőrangú

schlug gefasst werde, dass die Monarchie — abgesehen von kleineren Grenzregulierungen — keinen Landerwerb aus dem Kriege gegen Serbien austrebe.“ Wien, 1914. július 14. Berchtold gróf felterjesztése. *Bitner. Pribram. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 447—48. 1.

¹ Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 71. 1.

² Így *Fay* id. m. II. New York, 1928. „for various reasons decided to abandon his attitude of opposition.“ — Még kevésbé megfelelő *Schmitt* professzor fejtegetése. Id. m. 1. New York, 1930. 352—57. 1. „The conversion of Count Tisza.“

³ A Tisza megtérésére vonatkozó irodalom egybeállítása még nem történt meg. Wien, 1914. július 15. Sebeko jelentése. *Pokrowski—Hoetzseh* id. m. I. 4. Bor-iin, 1932. 211—15. 1. Wien, 1914. július 16. Ugyanaz. U. ott 238—39. 1. — London, 1914. július 17. Menndorff Pouillv gróf nagykövet jelentése Tisza megnyugtató nyilatkozatainak jó hatásáról. *Bitner. Pribram. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 480. 1.

kötelessége volna: nem lemondani. Ha én volnék azon a helyen, ilyen körülmények között én sem mondanék le, míg a válság tart, míg a fennmaradás alkotmányos feltételei megvannak, nem hagy-nám ott helyemet“.

Tisza István helyzetét nem Morley lord miniszter nemes és parlamenti szempontból helyes eljárásával kell összehasonlítani, hanem Albert belga királyéval és Poincaré francia elnökével, akik nemzetiek élén védelmezték országukat.¹ Tisza ugyanezt az erkölcsi kötelességet érezte, mikor a megtámadott magyar nemzetet magára-hagyni nem akarta — szemben ellenségeivel, akik szívesen látták volna, ha népét, melynek biztonságáért felelős volt, veszedelem ese-tén magára hagyja és akik megmaradása miatt azzal vádolták meg, hogy a monarchia élén ő kezdeményezte a háborút.-

4. Az *ultimátum és Magyarország, 1914. július 15—24.* — Miután a szerb kormány a szarajevói merénylet ügyében még vizsgálatot sem indított,^{1 2 3} Bécsben hozzáfogtak a határidős jegyzék elkészítéséhez. Mikor azonban ezzel kapcsolatban a vezérkar köréből háborúra célzó közlemények láttak napvilágot, Tisza tiltakozott ellenük,⁴ tehát nem élt abban a feltevésben, hogy a Szerbiához intézendő követelésekből okvetlenül háború származik. Ezzel ellentétben Peterhofban azon a véleményen voltak, hogy egyik állam a másik-hoz csak akkor intéz követeléseket, ha háborút akar ellene indítani.⁵

A hatalmak között is ellentétes nézetek uralkodtak a szarajevói merénylet és a szerb kormány eljárása körül. Sir Edward Grey angol külügyi államtitkár pl. július 22-én még megengedhetőnek tartotta, hogy a szerb kormány kérdőre vonassák, ami lényegben megindokolta Bécs ultimátumát. Az eltérés abban volt megállapítható, hogy Tisza és Grey elfogadható feltételeket kívántak Szerbiához intéztetni. Az, hogy Tisza István az esetleges feltételek szigorítását követelte-, nem jelentette azt, hogy azokat elfogadhatlanokká kívánta tenni, mert ez összes addigi és azutáni nyilatkozataival ellentétben állott.

Ellenkezőleg, a háborús felelősség egész vitájában is legfontosabbnak tartjuk Tiszának a július 19-i közös miniszteri értekezleten tanúsított magatartását. Mert itt már nemcsak felelős helyről fog-

¹ Horváth J.: Morley lord és Tisza István felelőssége. Háborús Felelősség I. Budapest, 1929. 362—64. 1.

² Benes Edvárd: „az 1914. júliusi koronatanúéiban, mely a hadüzenetet elhatározta, Tisza és a magyar nemesség szava volt a döntő. Détruisez l'Autriche Hongrie, Párizs, 1916. 43. 1.

³ Belgrád, 1914. július 18. A brit ügyvivő figyelmeztette a szerb külügyminiszteriumot a vizsgálat megindítására, de Gruics főtitkár azt megtagadta. Gooch—Temperley id. m. XI. London, 1926. 64. 1. — Seton-Watson szerint e miatt súlyos felelősség terhelte a belgrádi kormányt, Foreign Affairs. III. New York, 1925. 497. 1

⁴ Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 484. 1.

⁵ Wien, 1914. július 16. Sebeko jelentése. Hozzáfűzött megjegyzés: „Meiner Meinung nach darf ein Staat einem anderen keinerlei Forderungen präsentieren, natürlich, wenn er nicht zu einem Kriege entschlossen ist,“ Pokrotvski—Hoetzsch id. m. I. 4. Berlin, 1932. 228. 1.

lalt állást az ellen, hogy a kettős monarchia és Szerbia között olyan ügyből kifolyólag, amelyben Szerbia eljárását még saját szövetségesei is kifogásolták, háború ne legyen, hanem európai magaslatra emelkedve, az európai háború veszedelmének lehetőségét akarta elvenni. A függelékben közölt forrásokból világosan kitűnik, hogy ha Tiszának azt a követelését, hogy a kettős monarchia területi érdektelenségét ugyanolyan határozott formában, amint azt ő kívánta és a kellő időpontban, amint ő követelte, közük a hatalmakkal, akkor a világháborút el lehetett volna hátrítani.

Arikor a július 19-i közös miniszteri értekezleten az elnöklő Berchtold gróf az elkészült jegyzéket bemutatta, Tisza kijelentette, hogy a jegyzék átadása után fel kíván szólalni a magyar parlamentben. Miután pedig 22-i és 24-i parlamenti beszéde is megnyugtató volt, kétségtelen, hogy a közvéleményt aziránt kívánta megnyugtítani, hogy a háború elkerülhető lesz. Conrad báró megnyugtatta őt, hogy mozgósítás esetén Erdély védelméről kellően gondoskodni kíván, de Tisza ezek után is ragaszkodott ahhoz, hogy az ultimátum elküldéséhez a magyar kormány nevében csak az alatt a feltétel alatt adhatja meg a beleegyezést, ha Szerbia területéből annektálni nem fognak és ha ezt a határozatot a hatalmakkal közölni fogják. Mindenesetre kellő időben, mert a határozattal az volt a célja, hogy az orosz beavatkozás elkerülhető és a büntető, de nem hódító hadjárat lokalizálható legyen.¹ Július 22-i és 24-i megnyugtató parlamenti kijelentéseit a külképviseletek is ebben az értelemben közölték kormányaikkal. Azokat tehát abban a meggyőződésben tette, hogy az ultimátumot diplomáciai tárgyalások fogják követni.

¹ Az angol kormány felfogásáról v. ü. London, 1914. július Benckendbrff orosz nagykövet jelentése. Pokrowski—Hoetzsch id. m. 1. 4. Berlin, 1932. 295. 1. — Az orosz kormány felfogásának ilyen értelemben való irányításáról v. ö. London, 1914. július 30. Grey utasítása Buchanan pétervári brit nagykövet számára. Gooch—Temperley id. m. XI. London, 1926. 53—54. 1.

A jegyzőkönyvet közölte Bittner. Příbram. Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 511—14. 1. Tisza vonatkozó nyilatkozatai: „Der königlich ungarische Ministerpräsident ersucht die Anwesenden, den Beschluss zu machen, von dem er, wie er bei der letzten Besprechung betont hätte, die Zustimmung der königlich ungarischen Regierung zur ganzen Aktion abhängig machen müsse. Der Ministerrat hätte nämlich noch einstimmig auszusprechen, dass mit der Aktion gegen Serbien keine Eroberungspläne für die Monarchie verknüpft seien und dass dieselbe bis auf aus militärischen Gründen gebotene Grenzberichtigungen kein Stück von Serbien für uns unnektionieren wolle. Er müsse unbedingt darauf bestehen, dass ein solcher einstimmiger Beschluss gefasst werde.“ — „Der königlich ungarische Ministerpräsident erklärt, er könnte Reserven des Grafen Berchtold nicht gelten lassen und müsse mit Rücksicht auf seine Verantwortlichkeit als ungarischer Ministerpräsident darauf bestehen, dass 6ein Standpunkt einstimmig von der Konferenz angenommen werde. Er stelle dieses Verlangen nicht nur aus Gründen der inneren Politik sondern insbesondere auch, weil er persönlich überzeugt sei, dass Russland sich á outrance zur Wehr setzen müsste, wenn wir auf der vollständigen Vernichtung Serbiens bestehen würden und weil er glaube, dass eines unserer stärksten Atouts, um unsere internationale Situation zu verbessern, darin bestehen würde, dass wir möglichst bald den Mächten erklären, keine Gebiete annektieren zu wollen.“

Ugyanezt mutatták magánlevelei, tehát semmi ok nincs arra, hogy megnyilatkozásainak jóhiszeműségében kételkedjünk.¹

Ezzel szemben Szaszonov a német nagykövetnek azt mondta, hogy Ausztria-Magyarországot „megveti“^{1 2 3} és hogy a monarchia ügyeit a „félbolond“ Tisza intézi.“ Ezek a kijelentések azt mutatták, hogy valaki befolyásolta őt, aminthogy Spalaikovies szerb követ a brit nagykövet előtt is uszítással vádolta a magyar miniszterelnököt.⁴ Már július elején úgy tüntette fel a helyzetet, hogy háborús veszedelem áll fenn,⁵ Ferenc Ferdinánd eltűnése folytán Tiszában látván azt az akadályt, amely a monarchia szétrobbantásáftiak útjában áll. Miután a nyugati államférfiak Közép-Európára vonatkozó értesüléseiket középeurópai politikusoktól szereztek, Poincaréra nem maradt hatás nélkül Spalaikovicsnak az a beállítása, hogy Bécs és Budapest „elhatározták“ a háborút és hogy erre vonatkozólag Szerbiának „hivatalos és bizalmas“ értesülései vannak. Ebben Poincaré nem kételkedett, mert Spalaikovics már 21-én fatálisán közeledni vélte a háborút: „ja voyais la guerre venir fatalement“,⁶

Mindenesetre súlyos mulasztás volt az, hogy a július 19-i határozatot a hatalmakkal nem közölték és ezzel az orosz beavatkozás útját megnyitották. A monarchia kormánya tehát ugyanakkor, amikor a belgrádi jegyzéket útnak indította, nem nyugtatta meg a hatalmakat az iránt, hogy hódító szándékai nincsenek. Ezzel a kérdés súlypontja Belgrádiul került.

A jegyzék sorsát mindenütt izgatott figyelemmel kísérték. Bécsben Szerbia megalázására számítottak, Berlinben azt a jelentést kapták, hogy az egész cseh sajtó Szerbia mellett foglalt állást,⁷ Tisza külön jelentést kért az eredményről.⁸ Ezt bizonyára nem tette volna meg, ha tudta volna, hogy az szakítás lesz. Sajátságos, hogy a bécsi orosz nagykövetség azt már 24-én tudta,⁹ amit még a magyar kormány elnöke sem tudott, hogy Giesl báró Belgrád elhagyására kapott utasítást.

Berchtold grófnak július 20-án Giesl báró belgrádi követhoz

¹ Így július 21-én menyéhez írt levele. Gróf Tisza István munkái. IV. 6. Budapest, 1933.

² Pétervár, 1914 július 13. Pourtalés gróf német nagykövet jelentése. Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 75. 1.

³ Pétervár, 1914. július 21. Ugyanaz. U. ott 126. 1.

⁴ Pétervár, 1914. július 22. Buchanan brit nagykövet jelentése. Gooch—Temperley id. m. XI. London, 1926. 61—62. 1.

⁵ Pétervár, 1914. július 22. Spalaikovics beadványa Szaszonovhoz. Pokroicski—Hoetzsch id. m. I. 4. Berlin, 1932. 288—91. 1. — Ugyanezt mondotta Spalaikovics a Pétervárra jött Poincarénak is: „Je voyais la guerre venir fatalement.“ Kevue d'histoire diplomatique. XLVI11. Párizs, 1934. 137. 1

⁶ Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs, 1934. 136—137. 1.

⁷ A berlini Lokalanzeiger július 24-i híradása. Bittner. Příbram. Uebtrberger id. m. VIII. Wien, 1930. 625. 1.

⁸ A vonatkozó iratok u. ott 574. és köv. 11.

⁹ Pokroirski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 1933. 36. 1.

intézett „magánirata“ nem engedett haladékot,¹ hanem a jegyzék feltétel nélkül való elfogadását követelte. Ha a *pur et simple* elfogadás nem következik be, akkor a legközelebbi vonattal utazzék Zimonyba.² Igaz, hogy Berchtold gróf július 20-án Mérey Kajetán római nagykövetnek felhatalmazást adott arra, hogy „*vita közben esetleg megteheti* Excellenciád azt, hogy *egyelőre, megbízás nélkül, annak az egyénileg indokolt* meggyőződésének adjon kifejezést, hogy a bécsi kabinet még akkor sem gondol hódító hadjáratra és szerb terület bekebelezésére, ha békés eszközei felmondának a szolgálatot“,³ ebből azonban sem Tisza határozott követelését, sem a július 19-i határozatot, sem annak határozott közlését, sem a szükséges bizonyosságot és garanciát senki sem olvashatta ki.⁴ Amint-hogy az még a szövetséges olasz kormányt sem bírta kedvező állásfoglalásra. Pedig Tisza többször érdeklődött aziránt, hogy az európai kancelláriáknak megküldötték-e a vonatkozó közléseket és kétségtelenül ebben a feltevésben tartotta meg július 22-i és 24-i békés hangú beszédeit.

Budapesten úgy tudták, hogy nem lesz háború,⁵ Becsben úgy, hogy az elkerülhetetlen.⁵

¹ Wien, 1914. július 18. „Bedingungslose Annahme innerhalb der vorgeseheneu Frist.“ *Bütner. Pribram. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 518. 1.

² U. ott és Giesl báró július 21-i jelentése. U. ott 551. 1.

³ U. ott 539. 1. Ugyanerről július 21. U. ott 565. 1.

⁴ Ugyanígy Romániával szemben u. ott 577. 1., Oroszországgal szemben u. ott 649. 1.

⁵ Tisza beszédeiről a diplomáciai jelentések is azt mondták, hogy a béke meg tartására nyújtottak reményt: „laissant espérer un dénouement pacifique“. Wien, 1914. július 23. Dumaino francia nagykövet jelentése. Documente Diplomatiques Français. 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936. 796. 1.

⁹ Pribicevics Szvetozár: „Einige Tage vor dem Ultimatum hatte ich zwei in interessante Briefe von zweien meiner Freunde erhalten; einer kam aus Budapest vom Dr. Dusán Popovic, der mir mitteilte, dass er eine Unterredung mit dem Grafen Tisza gehabt habe, und dass nach dieser Unterredung der Ausbruch des Krieges nicht wahrscheinlich sei. Dimovie schrieb mir andererseits aus Wien, dass er mit Bilinski, dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Finanzminister und Verwaltungschef für Bosnien Herzegowina, gesprochen habe und dass nach seinen Eindrücken der Krieg unvermeidlich sei.“ *Pribücheritich S.*: La dictature du roi Alexandre. Párizs, 1933. után idézve: *Berliner Monathefte*. XI. Berlin, 1933. 995. 1. — Belgrádban a szerb kormány elégtétel adás helyett mozgósításra és háborúra gondolt: Belgrád, 1914. július 23., éjjel 11.45 órakor Stefánovics Dusán hadügyminiszter elrendeli a mozgósítást. Közölte *Ilyrowsky A.*: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuldfrage. Berlin, 1932. 66—67. 1. — A mozgósítás Sabácban kihirdetve 24—25-én éjjel, miről Conrad vezérkari főnök Bercii told gróf közös külügyminisztert értesíti és 25-re a monarchia haderejének mozgósítását kéri. (Közölve: Oesterreichs-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. VIII. Wien, 1930. 6.55. 1.). — A mozgósítást előkészítő rendelet (Operationsabteilung des Grossen Generalstabes. Belgrád, 1914. július 24. d. e. 8 órakor), a hadügyminiszternek 11 órakor esz-közölt láttamozásával közölte *Ilyrowsky id.* m. 88—89. 1.: „Die politische Situation zwischen uns und Oesterreich-Ungarn ist in einem äussersten kritischen Stadium. Im Kriegsfall mit Oesterreich-Ungarn . . . eine Konzentration unserer Truppen lediglich an der Nordgrönze tritt ein“ (u. ott 88. 1.). — A vezérkari főnök részére: „Die politische Situation zwischen uns und Oesterreich-Ungarn erreichte das Stadium des unvermeidlichen Krieges ...“ (u. o. 89. 1.).

5. *A pétervári döntés, 1914. július 24.* — A belgrádi ultimátum ennekfolytán mindenütt azt a benyomást váltotta ki, hogy a monarchia Ferenc Ferdinánd meggyilkolását hódító tervek megvalósítására készül felhasználni. Ezt Pétervárott akként magyarázták, hogy az 1911 óta szenvedett kudarok nyomán Bécs Pétervárral veszi fel a kesztyűt és Pétervár szemeláttára készül Szerbiát felmorzsolni.¹

Mikor Berchtold gróf közölte, hogy az ultimátum el nem fogadása esetén Giesl báró elutazik, Kudacsev herceg, orosz ügyvivő azt felelte, hogy ez háborút fog jelenteni. Ugyanígy fogta fel a helyzetet Tisza is, akit Giesl elutazása és a diplomáciai viszony megszakítása módfelett meglepett. Annál inkább, mert a július 24-én Giesl báróhoz intézett utasítás és az erről Tiszának küldött értesítés egymástól különbözött. Amíg ugyanis Berchtold gróf Giesl bárót elutazásra utasította, addig erről Tiszának csak mint esetleg elkövetkező eshetőségről tett említést.^{1 2} Tiszának ezek után az lehetett a felfogása, hogy az ultimátumnak általánosságban való elfogadása után nyílt helye lesz a tárgyalások megindításának; amint hogy ugyanebben a felfogásban élt egy ideig Szaszonov³ és a francia külügyminisztérium is.⁴ Ezzel ellentétben Conrad báró a zágrábi hadtestparancsnokságnak egy állítólagos szerb mozgósításra vonatkozó jelentése alapján a mozgósítás elrendelését kérte.⁵ Berchtold a követelést nem teljesítette, bár a mozgósítás az ultimátum elküldésével annyira kapcsolatban állott és annyira nem jelentett még háborút, hogy 24-én Tisza is abban a felfogásban élt, hogy szakítás esetén és a bevezetendő diplomáciai tárgyalások nyomatékául a mozgósítás lebonyolításában ne álljon elő ügykezelésből folyó késelelem.^{6 7 8}

¹ A két. montenegrói hercegnő harcias magatartásáról v. ö. Poléologue M. La Russie des Tsars. I. Párizs, 1922.

² Wien, 1914. július 20. Berchtold gróf magánlevele (Privatschrift) Giesl báróhoz. Bittner. Příbram. Uebersberger id. m. VIII. Wien. 1930. 518—19. 1. — Belgrád. 1914. július 21. Giesl báró jelentése. U. ott 548—51. 1. — Wien, 1914. július 23. Távirati utasítás Giesl báró részére. II. ott 620—21. 1. „Das Ergebnis der achtend vierzig stündigen Frist, dass nur die vorbehaltlose Annahme unserer Forderungen oder die Ablehnung derselben sein kann, wollen Euer Hochwohlgeboren ... telegraphieren, so dass wir, wenn alles klappt, schon am Samstag ungefähr um 7 Uhr Abends in Kenntniss von Ihrer Abreise sei können. Im Falle der Annahme unserer Forderungen stb.“ — U. az. Távirat Tisza István grófhhoz: „Baron Giesl ist beauftragt Ergebnis... zu melden. Weiters ist Baron Giesl angewiesen zu seiner eventuellen Abreise stb.“ U. ott 621. 1.

³ Pétervár, 1914. július 24. Szapáry gróf jelentése. U. ott 648—49. 1.

⁴ Párizs, 1914. július 24. Szécsen Miklós gróf nagykövet jelentése. U. ott 641. 1. „Herr Berthelot meinte, serbische Regierung sollte prinzipielle Annahme (unserer Forderungen) sofort erklären, hinsichtlich einzelner Punkte aber Aufklärungen und nähere Details verlangen.“

⁵ Wien, 1914. július 24. Conrad báró vezérkari főnök magánlevele a közös külügy-miniszterhez. U. ott 655. 1.

⁶ Budapest, 1914. július 24. Tisza gróf távirata Berchtold grófhhoz. U. ott 656. 1. Követelése a magyar határok abszolút védtelenségével állott összefüggésben.

Más volt a helyzet Pétervárott, ahol a belgrádi ultimátum nyomán hódító hadjáratról tartottak.

Mikor Szapáry gróf nagykövet 24-én délelőtt a belgrádi jegyzéket notifikálta, Szaszonov tanácstalanul állott. Poincaré francia köztársasági elnök az előző napon utazott el; miután azt már megkérdezni és vele közös eljárás iránt megállapodni nem tudott, délelőtt Paléologue francia nagykövethoz ment és a nagykövetségre Buchanau brit nagykövet is meghívást nyert. Már amikor reggel a külügyminisztériumba érkezett, azzal köszöntötte Schilling bárót, hogy itt az európai háború (*c'est la guerre européenne*), amiből alig lehetne azt kiolvasni, hogy a háború lokalizálására törekedett. Szapárynak is azt mondta, hogy a monarchia nagy felelősséget vesz magára, mert Európát kívánja lángba borítani.¹ Ez nem felelt ugyan meg a valóságnak, mert Bécs a háború lokalizálását biztosra vette, Budapest azonban európai háborútól tartott és az események Conrad helyett Tiszát igazolták. Szaszonov távozása előtt, délután három órára minisztertanácsot hivatott össze, a vezérkar főnökével pedig a monarchia ellen irányuló mozgósítás részleteit beszélte meg.^{2 3}

Szaszonov ezután a francia nagykövetségre ment, hol a kezdeményezéssel a monarchiát vádolta. Buchanan tartózkodása lehütötte ugyan, de Diamandi román követet mégis csatlakozásra kérte. Ez az orosz katonai tervekre döntő fontosságú volt, mert a három órakor megtartott minisztertanács általánosságban már a monarchia elleni mozgósítás mellett határozott és 13 hadtestet helyezett készenlétebe.⁴

Most Pourtalés német nagykövetet fogadta és azt mondta, hogy hadba száll a Szerbiát elnyelni akaró monarchiával.⁵ Amihez semmi jogcíme nem lett volna, ha Pourtalés közölhette volna vele a július 19-i határozatot.⁶ Erről azonban semmi tudomása nem volt.

A külügyminiszter előszobájában Spalaikovics szerb követtel találkozott. Szaszonov már *déséquilibre-nak* nevezte őt,^{7 8} most arra

¹ „Vous mettez 19 feu á l'Europe. C'est une grande responsabilité que vous assumez.” Pétervár, 1914. július 24. Szapáry gróf távirati jelentése. U. ott 646. 1.

² Fay id. ra. II. New York, 1928. 291—94. 1.

³ Pétervár, 1914. július 24. A miniszteri értekezlet jegyzőkönyvét első ízben közölte firinkley R. C. Current History. New York, 1926. január. V. ö. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 209. 1. és VII. Berlin, 1929. 365—66. 1. A hivatalos német fordítást Pokroicski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 1934. 25—26. 1. — A július 24-i pétervári események leírását az orosz verzió szerint közölte a Krasny Archiv, annak német fordítása u. ott 31—33. 1.

berger id. m. VIII. Wien. 1930. 568. 1.

⁵ „Wenn Oesterreich-Ungarn Serbien verschlingt, werden wir mit ihm den Krieg führen.” Pétervár, 1914. július 25. Pourtalés gróf német nagykövet jelentése. Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Boriin, 1927. 159. 1.

⁶ „Hieraus lässt sich vielleicht schliessen, dass Russland erst in dem Fall zu den Waffen greifen würde, wenn Oesterreich auf Kosten Serbiens territoriale Erwerbungen machen wollte.”

⁹ Pétervár, 1914. július 21. Szapáry gróf jelentése. Bittner, Pribram. Uebersberger, id. m. VIII. 1930. 538. I.

kérte, hogy Szerbia fogadja el a jegyzéket.¹ A követ ezt még taktikából is lehetetlennek mondta és megindokolta Szaszonovnak azt az eljárását, hogy a részleges mozgósítást keresztülvitte.² Szerinte az egész felelősség Ausztria-Magyarországon nyugodott. Szaszonov tudomásul vette azt, hogy a szerb közvélemény a jegyzéket nem tudná elfogadni³ és ebben történt a megállapodás. Nyugodtan mondhatta tehát Pourtalés grófnak, hogy nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a háborút lokalizálni lehet, mert abból európai háború lett.⁴ Valóban így is volt, mert Pétervárott az osztrák ultimátum leple alatt a háború európaizálása mellett határozta. Ezt az éjfélkor kiadott hivatalos nyilatkozat már be is vallotta.⁵

Az orosz kormány ezzel a háborús kezdeményezéssel járó felelősség terhét is magára vette. A teherrel együtt magára maradt, mert szövetségesei nem kívántak benne osztozkodni.⁶ A beavatottak azonban mindennek tudatában voltak.⁷

6. *Itália és Románia felelőssége, 1914. július 21—24.* — A vonatkozó diplomáciai okmányok alapján megállapítható, hogy Pécsben Róma és Bukarest csatlakozására számítottak.

¹ Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 1934. 32. l. „Nach der Sitzung des Ministerrats fand eine Zusammenkunft S. D. Sasonows mit dem serbischen Gesandten statt, bei der der Minister dem Gesandten äusserte Mässigung bezüglich der Antwort der serbischen Regierung auf die österreichische Note anriet.“ — V. ö. a szerb kék könyv 36. számú ügyiratát.

² „Avec sa mobilisation partielle contre l'Autriche, que l'ultimatum austro-hongrois justifiera pleinement, la Russie, aura toutefois réalisé une avance de see préparatifs pour sa propre défense contre une attaque qui s'annonce et à laquelle il sera impossible de se soustraire. Sasonov me répondit qu'il en parlerait avec l'Empereur“ Spalaikovich M.: Une journée de ministre de Serbie à Petrograd. Le 24 juillet 1914. Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs, 1934. 140. l.

³ U. ott 143. l.

⁴ „Je lui répondis qu'il se trompait que nous nous trouvions en présence d'une question européenne, et qu'il allait bientôt s'en convaincre.“ U. ott 144. l.

⁶ „Die Regierung ist durch die eingetretenen Ereignisse und die Absendung des Ultimatum Oesterreich-Ungarns an Serbien sehr besorgt. Die Regierung verfolgt aufmerksam die Entwicklung des serbisch-österreichischen Konfliktes, dem gegenüber Russland nicht gleichgültig bleiben kann.“ Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 1934. 43.

1. — Spalaikovich az orosz kormány fenti nyilatkozatának kiadásakor azt jelentette kormányának, hogy a monarchia ellen erélyes intézkedések vannak folyamatba téve. Jovanovics Jován közlése szerint „on attend d'un moment à l'autre une décision énergique.“ Isaac J.: Un débat historique. 1914. Les problèmes des origines de la guerre. Párizs, 1914. 249. l. — A legújabb kutatások szerint az orosz kormány július 24 én délután azért döntött a részleges mozgósítás mellett, mert abban a hitben volt, hogy a kettős monarchia Szerbiát meg fogja támadni, ezt a hitet pedig Spalaikovich szerb követ keltette fel Szaszonovban. Schmitt E. li. : Russia and the War. Foreign Affairs. XXII. kötet. New-York, 1934. októberi szám.

⁸ Cambon Gyula megállapítása: „Si la Russie prend part pour les Serbes, elle aura l'initiative de l'agression contre l'Autriche, et l'Allemagne devra soutenir cette dernière puissance. Ce sera la guerre générale.“ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 10. Párizs, 1936.

⁷ Dimitrievics ezredes sugalmazott cikke a belgrádi *Politika* című napilap 1914. június 24 i számában. Revue d'histoire de la guerre mondiale. XV. Párizs, 1937. 26. l.

A szarajevói merénylet óta ugyan még semmi jele nem látszott annak, hogy Olaszország az 1912-ben, Románia pedig az 1913-ban hat hat évre megkötött szövetségi szerződéseket fel fogja mondani.

Conrad vezérkari főnök egyenesen arra építette számításait, hogy Itália legrosszabb esetben semleges marad, Románia pedig ugyanazt fogja tenni akkor is, ha Erdélyt nem kapja meg.

Itália esetében Bülow herceg, volt német kancellárnak, Románia esetében Tisza István miniszterelnöknek más volt a felfogásuk. Bülow szerint San Giuliano marchese olasz külügyminiszternek igaza volt abban, hogy a szövetségi szerződés csak a „keletre“ vonatkozólag írta elő a területi státuszkvó megtartását, nem pedig a „török területre“, amint azt Bécsben helytelenül értelmezték és magyarázni kívánták. Mivel pedig e magyarázat nem felelt meg a szerződés szövegének, Bécsben fájdalmas meglepetésként hatott az, hogy Itália kárpótlást követelt és még inkább, hogy azt nem Törökországgal, hanem Ausztriával szemben állította fel. San Giuliano kijelentette, hogy ő is a kettős monarchia megtartását óhajtja, de akkori terjedelmében.¹ Ha terjeszkedni kíván, akkor Itáliát a szövetségi szerződés értelmében kárpótolnia kell. Ezen a ponton igazolva látjuk Tiszának azt az eljárását, hogy a közös miniszteri értekezlettel a kettős monarchia területi épségét mondatta ki. Ha ezt a határozatot a magyar miniszterelnök kívánsága szerint kellő időben minden hatalommal közölték volna, úgy San Giuliano nem tudta volna fenntartani fenti álláspontját. Flotow báró német nagykövet érezte, hogy ezzel a közléssel fordulatot lehet adni az eseményeknek. A legérdekesebb azonban, hogy maga San Giuliano igyekezett az osztrák-magyar szövetségéstől ilyen nyilatkozatot' kicsikarni. Bécs azonban mély hallgatásba merült; Berchtold és Conrad tartózkodtak attól, hogy kezeiket előre megkössék, mire Róma július 24-én döntött és Németország — Róma mellé állott.¹²

Még súlyosabb volt a helyzet Romániával, amely a szerb és orosz front között állott, orosz hatás alatt, orosz pénztől és ügynököktől kellően megdolgozva, inkább ellenségnek látszott, mint szövetségesnek. Magyarország helyzetét még súlyosabbá tette az, hogy Czernin gróf követ és Conrad Erdély sorsát Romániához kötötték. Előbbi azért kínálta fel neki, mert azt hitte, hogy Románia csatlakozásával megalkotható lesz az osztrák összbirodalom, utóbbi pedig azért, mert azt remélte, hogy ebben az esetben Románia is fegyvert

¹ Róma, 1914. július 21. Mervev Kajetán osztrák-magyar nagykövet jelentése. *Oeösterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914.* Vili. Wien, 1930. 566--67. 1.

² Bülow herceg a hibát a kettős monarchia követeinek személyeiben és a német külpolitika vezetőiben kereste. Éppen ezért emlékiratainak (*Denkwürdigkeiten.* 111. kötet. Berlin, 1931.) vonatkozó részletei éles vitát eredményeztek. Felfogása szerint (u. ott 168—69. 1.) a szövetségi szerződésnek Bécs által történt megsértéséből a legjobb esetben is legfeljebb csak Itália semlegessége volt remélhető. A Mérey Kajetán személynéről folyt vitát illetően v. ö. Claar M.: *Die römische Mission des österreichisch-ungarischen Botschafters von Mérey.* Berliner Monatshefte. X. Berlin. 1932. 245—56. 1.. Molden B.: *Botschafter von Mérey.* U. ott 460—61. 1.

fog az oroszok ellen. Ezért keltett Bukarestben lármát, Bécsben pedig idegenkedést az, hogy a magyarok a magyar határok megerősítését követelték, hogy Erdélyt megvédelmezhessék. Ezen a ponton Tisza Béccsel ellentétes állást foglalt el, mert biztos tudatában volt annak, hogy Romániát nem Erdély átengedése fogja megtartani a központi hatalmak oldalán, hanem ezeknek katonai fölénye az, ami Romániára hatni fog. Azért azonban, hogy a kettős monarchiát és benne a magyar államot, annak területi státuszkvóját védelmezte, éppen olyan kevésbé lehetett bünbakul odaállítani, amint nem lehetett Belgium királyát és a francia köztársaság elnökét sem, akik saját országaik védelmére keltek.

Tisza Istvánnak az a nézete, hogy a helyzet kulcsa Romániában van, helyesnek bizonyult. Czernin gróf már július 10-én azt jelentette, hogy az udvarban igen erős az orosz befolyás és annak középpontjában Mária trónörökösné áll,¹ ki pétervári látogatása után teljesen Oroszországhoz csatlakozott. Július 20-án váratlanul a Brassóban pihenő Beldiman berlini román követhoz utazott, hogy a berlini kormány esetleges magatartása iránt érdeklődjék. Július 22-én Porumbaru külügyminiszter jelent meg Czernin grófnál és oda nyilatkozott, hogy Románia kész a belgrádi kormányt az esetleges követelések elfogadására bírni,^{1 2} ami Bécsben azt a látszatot keltette, hogy Románia szövetségi kötelezettségeinek eleget fog tenni. Másnap azonban már Károly király is elfogadhatatlanoknak jelentette ki a feltételeket,³ Bratianu pedig egyenesen háború felidézésével vádolta meg a monarchiát. Ezzel a kijelentésével⁴ még Károly királynál is tovább ment és Szaszonov mellé állott, mert 24-én már a magyarországi románok követeléseinek elfogadását vetette fel. Abban a hitben volt, hogy a monarchia nehéz helyzetében és Berlin befolyása útján Erdély közelebb kerül a román királysághoz. A szövetségi kötelezettség beváltását tehát olyan feltételekhez kötötte, amelyekről maga is tudta, hogy teljesíthetetlenek.

Eljárásának mélyebb okait ellenfelének, Marghilománnak feljegyzései adták meg, aki a Bratianutól képviselt politika ügynökeként a bukaresti orosz követséggel szoros viszonyban álló Take Jonescu mutatta be. Take Jonescu 1917-ben valóban megvallotta, hogy a háború kezdete óta minden erejével azon dolgozott, hogy Románia saját szövetségesei ellen, az ellenség oldalán avatkozzék be a háborúba.⁵ Angol felesége összeköttetéseit felhasználva, Londonba utazott, ahol Mária trónörökösnének is kiváló összeköttetési

¹ „Bei verschiedenen Anlässen des Gesprächs kam die Tendenz ihrer königlichen Hoheit, Russland und eine Politik zu verteidigen, immer wieder zum Vorschein. Die Liebe zu Russland bildet überhaupt — und seit Constanza noch mehr — die Basis der politischen Auffassung der hohen Frau.“ Bukarest Sinaia, 1914. július 11. Czernin gróf jelentése. Bittner, Pribram, Uehersberger Id. m. VIII. Wien, 1930. 390. 1.

² Bukarest, 1914. július 22. Ugyanaz. U. ott 577. 1.

³ Bukarest-Sinaia, 1914. július 24. Ugyanaz. U. ott 626. és köv. 11.

⁴ Ugyanaz. U. ott 628. 1.

⁵ The Nnr Evrope. IV. London. 1917. 45. 1.

voltak, mert őt angol hercegnőnek számították, Asquith miniszterelnök leánya pedig egy román diplomatának lett a felesége.

Take Joneseu július 21-én, Mária hercegnő brassói látogatását követő napon és azon a napon, amelyen a szerb-görög-román szövetségi viszonyt megerősítették, megjelent a londoni külügyi hivatalban, de a külügyi államtitkár, Sir Edward Grey, hűvösen fogadta és kijelentette, hogy békét akar.¹ Csalódottan kereste fel ezután Henry Wickham Steedet, a *Times* egykori bécsi levelezőjét, aki felvilágosította őt arról, hogy a brit kormányra legkönnyebben a közvélemény útján lehet hatni. Maga vállalkozott rá, hogy a kormányra gyakorlandó nyomás szolgálatába áll és a *Times*t is abba állítja. Érdekes, hogy Menndorff-Pouilly gróf osztrák-magyar követ is Steedet ajánlotta Berchtold gróf figyelmébe. Feltehetőleg azért, mert Steed a követségre bejáratos volt; július 14-én is érkezett a nagykövettel, sőt a nagykövetség egyéb urait is „ismételten“ felkereste. Feltehetőleg július 14-i beszélgetésének volt köszönhető a *Times* július 16-i vezércikke (*Austria-Hungary and Serbia*), melyben „teljes mértékben elismerték azt a jogunkat, hogy (a merénylet) összes elágazásainak beható megvizsgálását követeljük és hogy a Szerbiából a monarchia területén úzótt izgatások ellen garanciákat követeljük“.¹ ² Menndorff gróf a cikkben Steed jóindulatát üdvözölte, mert Steed maga is kikelt a szerbek eljárása ellen.³ Már arra gondolt, hogy Steed útján lehetne az angol közvéleményt a való helyzetről felvilágosítani, amikor Take Jonescunak sikerült Steedet megnyerni és a monarchia ellen indított orosz-román-szerb propaganda egyik legbefolyásosabb és legodaadóbb ügynökévé avatni. Megállapodásuk részletei ugyan nem ismeretesek, de ismeretes a *Times* július 22-i vezércikke, amelyben Steed Ausztria-Magyarországot az európai béke megbontásával vádolta meg, tehát a háborús kezdeményezéssel járó felelősséget Szaszonov kívánsága szerint a monarchiára hárította át.⁴ A cikk és annak folytatásai a brit közvéleményre döntő hatást gyakoroltak. A kormány tagjai egymás után mentegették magukat a miatt, hogy a helyzetet nem ismerték, illetőleg félreismerték. A *Times* mutatta meg nekik a jövő útját⁵ és július 24-én Sir William Tyrrell, a külügyi államtitkár magántitkára, már azt mondta Lichuowsky herceg német nagykövetnek a külügyi hivatalban, hogy Szerbia nem fogja elfogadni a feltételeket; Ausztria el fog vérezni Szerbiában; Románia pedig fegyvert fog a monarchia ellen.⁶ Londonban tehát már július 24-én úgy tud-

¹ Take Joneseu: Some personal impressions. New York, 1910. 103. 1.

² London, 1914. július 10. Menndorff-Pouilly gróf jelentése. Bittner, Pribram, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 461. 1.

³ „Jedenfalls hat diesmal Mr. Steed trotz seinen sftdslavischen Sympathien den Serben ganz energisch die Pflicht internationalen Anstandes ins Gedächtnis gerufen.“ London, 1914. július 17. Ugyanaz. U. ott 479. 1.

⁴ Take Joneseu id. m. 97—98. 1.

⁵ Steed H. IV.: Mes Souvenirs, 1892—1914. II. Párizs, 1926. 369—71. 1.

⁶ London, 1914. július 24. Menndorff-Pouilly gróf jelentése. „Oesterreich Ungarn unterschätzt Serbien und werde sich dort verbluten; Haltung Rumäniens würde vor-

ták, hogy Románia Oroszország mellé fog állani.¹ Csak azt nem tudták, hogy a bukaresti orosz követségtől Londonba indított Take Jonesu és Steed útján maguk is az orosz tervek szekeréhez kötötték magukat.

Ezért hívatta magához az orosz külügyminiszter július 24-én Diamandi román követet és igyekezett Romániát Erdély ellenében csatlakozásra bírni. Megjegyzése — *la Russie avait besoin de mon pays*² — azt mutatta, hogy Szaszonovnak a szerbiai beavatkozáshoz Romániára égető szüksége volt. Ugyanakkor Pokleyvski-Koziell orosz követ útján Bratianunak azt üzenté, hogy Romániának Szerbiával való szolidaritására számít,³ amit nem tehetett meg a nélkül, hogy a csatlakozás ellenértékeként Erdélyt fel ne kínálja neki. Ez a felkínálás azonban olymn időben történt, amikor Ausztria-Magyarország és Oroszország még teljes békében éltek és Európában is béke volt és nem háború. Szaszonov tehát békés időben fegyveres úton való felosztását tervezte annak a magyar államnak, amelynek kormánya ugyanakkor a háború ellen foglalt állást.

Nyugaton már akkor tisztában voltak azzal, hogy Szaszonov kezdeményezése⁴ a felelősséget Oroszországra hárította át. Szerbiának francia tanács szerint csak időt kellett hagyni,⁵ hogy azután Oroszországhoz szabja magát.

Az orosz mozgósítás elvi elhatározásával a kérdés már július 24-én akként dőlt el, hogy európai háború lesz, úgy, amint azt Spalaikovics pétervári szerb követ Pourtalès gróf német nagykövetnek megmondotta.

7. Az európai háború felelőssége, 1914. július 25. — Az orosz-román felkészüléssel kapcsolatban¹ az általános figyelem Belgrad felé fordult, ahol Ausztria-Magyarország követe július 23-án délután

aussichtlich sehr feindselig sein.“ — V. ü. London, 1914. július 13. Lichnowsky herceg német nag\ követ jelentése. Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch. I. Berlin, 1927. 135. 1.

¹ Ugyanaz. London, 1914. július 24. Grey: „Die Gefahr eines europäischen Krieges sei, falls Oesterreich serbischen Boden betrete, in nächste Nähe gerückt. - Von anderer Seite wird mir im Foreign Office gesagt, dass man Grund zur Annahme habe, dass Oesterreich die Widerstandskraft Serbiens sehr unterschätze. Es werde auf jeden Fall ein langwieriger, erbitterter Kampf werden, der Oesterreich ungemein schwächen und an dem es sich verbluten werde. Auch will man wissen, dass die Haltung Rumäniens mehr als ungewiss sei, und dass man in Bukarest erklärt hätte, man würde gegen jeden sein, der angriffe.“ U. ott 156. 1.

² Diamandi közlése: *Revue des deux mondes*. XLIX, Párizs, 1929. 794. 1.

³ Schilling báró naplója: Der Beginn des Krieges. Berlin, 1923. II. 1. How the War began. London, 1925. 91. és 96. 1. Pokrotski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 193. 1.

⁴ London, 1914. július 24. Cambon Pál francia nagykövet jelentése: „Si la Russie prend partie pour les Serbes, elle aura l'initiative d'une agression contre l'Autriche.“ Documents Diplomatiques Français 1870—1914. III. 11. Párizs, 1936. 13. 1. Sir Edward Grey kijelentése: „Ce sera la guerre générale.“

⁵ Párizs, 1914. július 24. Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter utasítása Stockholmba. Poincaré elnök és Viviani miniszterelnöknek való továbbítás végett: „Comme M. Vesnitch demandait un conseil, il lui a été dit, à titre tout á fait personnel, que la Serbie devait chercher à gagner temps.“ U. ott 21. 1.

a monarchia jegyzékét átnyújtotta és az ultimátumnak nevezett határidős jegyzékre — *befristete Note, note á terme* — 25-én délután 6 óra előtt választ várt. A válasz Tisza István grófort annyira érdekelte, hogy maga kért közvetlen választ az eredményről, amit bizonyára nem tett volna meg, ha tudta volna, hogy a válasz elutasítása, vagy ki nem elégítő elfogadása folytán a diplomáciai viszony megszakad.¹

Amíg Berchtold gróf a Szerbiához intézett követeléseket a minimumnak tartotta, Tisza úgy vélte, hogy „követeléseink nem zárják ki a béke fenntartásának reményét”.² Ebben az értelemben ismertette azt a magyar képviselőházban is, a közös külügyminisztert pedig arra kérte, hogy annak sorsáról közvetlenül jelentést kaphasson.⁴ Éppen ezért volt különös a pétervári szerb követnek az a beállítása, hogy a veszedelem Tisza beszédeiben rejtett. Spalaikovics szerint a szerb kormány mindenben kedvébe járt a monarchiának, Tisza gróf azonban fellázítani törekszik a közvéleményt, hogy az uralkodó kezét megköthesse.⁵ Ez már azért sem felelt meg a valóságnak, mert a miniszterelnök felterjesztéseit az irattárba tették. Szaszonov azonban a látszat szerint Spalaikovicstól vezettette magát, mert intézkedései a szerb követ intencióinak teljesen megfeleleltek.

Egyelőre mindketten abban állapodtak meg, hogy a szerb kormány a jegyzékét általánosságban elfogadja és időt nyerjen.⁶ Erre mutat az a manifesztum is, amelyet Belgrádban az átadás idejére összeállítottak.⁷ Berchtold gróf maga is hajlott a tárgyalások felé, legalább Pétervárra küldött utasításai ezt mutatták.⁸

¹ Budapest, 1914. július 22. Tisza István gróf a közös külügyminiszterhez. *Bittner, Pribram. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 592—93. 1.

² U. ott 592. 1. „Ich beabsichtige, hiesige Presse derart zu informieren, dass unsere Forderungen zwar sehr stark, aber vollkommen berechtigt und notwendig seien; ein Verhandeln über dieselben sei ausgeschlossen. Dies schliesse aber die Hoffnung auf Erhaltung Friedens umsoweniger aus, da wir ja nur die Erfüllung der elementaren Nachbarspflichten von Serbien fordern.“

³ Wien, 1914. július 23. Bunsen bécsi angol nagykövet jelentése Tisza 22-i mérsekelt hangú beszédéről a magyar képviselőházban. *Gooch—Temperley* id. m. XI. London, 1926. 73. 1. — Budapest, 1914. július 24. Max-Müller budapesti brit főkonzul két jelentése Tisza beszédéről. U. ott 332—33. 1. — Wien, 1914. július 24. Bunsen jelentése Tisza békés parlamenti beszédéről. U. ott 159. 1. — Budapest, 1914. július 25. Max-Müller főkonzul jelentése Tisza 24-i békés nyilatkozatáról. U. ott 96., 159. 1. — Wien, 1914. július 24. Kudaesev herceg orosz ügyvivő jelentése Tisza július 24-i beszédéről. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 37. 1.

⁴ Tisza kérelmét Berchtold gróf nyomban teljesítette. Már július 22-én táviratozott Belgrádba (*Bittner, Pribram, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 574. 1.), arról Tiszát értesítette (u. ott. 592. 1). További utasítás július 24-én (u. ott 620—21. 1.).

⁵ Pétervár, 1914. július 22. Sir George Buchanan brit nagykövet jelentése. *Gooch—Temperley* id. m. XI. London, 1926. 61—62. 1.

⁶ A részletekről *Heyrowsky* id. m. 84. 1.

⁷ Közölve u. ott 84. 1.

⁸ Wien, 1914. július 25. Utasítás Czernin Ottó gróf pétervári ügyvivő részére. *Bittner, Pribram. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 721—24. 1. — Spalaikovics

Belgrádban július 24-én az a nézet alakult ki, hogy a monarchia határidős jegyzékét el kellene fogadni. Ekként határozott a szerb minisztertanács is, mert a kormány kívülről kevés biztatást remélt. Pétervár hallgatott, London távol érezte magát az eseményektől, Descos francia követ már július 16-án lemondott. A szerb kormány a szerbbarát Boppe Ágostot szerette volna követnek, de bár a kérés a francia kormánynál is kedvező fogadtatásra talált és Boppe már 23-án elindult Belgrádba, csak 25-én reggel érkezett meg. Így történt, hogy július 14-től 25-ig a francia kormány is hírek nélkül maradt; Párizs és Belgrád között a legfontosabb időben szünetelt az érintkezés.

Mikor Vesznic, a párizsi szerb követ 24-én a Quai d'Orsain megjelent, Boppe már elutazott és remény volt arra, hogy Belgrád nem fog magára maradni. Bertlielot Fülöp főtitkár szívesen fogadta Vesznicet és közölte vele, hogy Boppe már elutazott és 25-én átveszi a belgrádi francia követség vezetését. A követ úgy vélte, hogy a határidős jegyzék legsúlyosabb követelése a szerb területen való nyomozás, amit kormánya nem tudna elviselni.¹

Mikor Boppe július 25-én Belgrádba érkezett, akkor már magával hozta Berthelot és Vesznic tanácsait is, amelyek idő nyeresére vonatkoztak. Ez volt az a tanács, melyet Belgrád Párizsból kapott és néhány útmutatás a válaszjegyzék összeállítása iránt. Az tehát nem lehetett elutasító, amint hogy egyes pontokat elfogadott, másokat pedig kifogásolt. Mindenesetre alig lehetne azt állítani, hogy az visszautasítást foglalt volna magában. Inkább időnyereséknak látszott: akár a fegyveres felkészülés, akár a tárgyalások folytatása érdekében.²

Más természetű volt az alátámasztás, melyet Pétervárról Spalaikovics szerb követ igyekezett nyújtani.

Spalaikovicsnak a válság egész ideje alatt sikerült Szaszouovot kezében tartani. A helyszínről — Szerbiáról és a kettős monarchiáról — nyújtott felvilágosításai a helyzet ismeretében szakértőnek tüntették fel és ezt az előnyt a szerb követ teljes mértékben kihasználta. Különösen kitűnt abból az eljárásából, hogy a kettős monarchiát összetartó erőt — Ferenc Ferdinánd után —, kit Szara-

tevékenységéről és 25-i állítólagos két táviratáról, amelyek Belgrádban a fordulat magok után vonták, v. ö. *Wegerer A.*: Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg. Berlin, 1931., *Heyroitski A.*: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuld. Berlin, 1932., *Spalaikovics M.* id. tanulmánya: *Revue d'histoire diplomatique*. Párizs, 1934., valamint *Wegerer A.*: Aus den Erinnerungen des Dr. Spalajkovic. *Berliner Monatshefte*. XII Berlin, 1934. 700—6. 1. — Spalaikovics táviratának tulajdonította Szerbia háborús elhatározását *Betrovics M. Voiszlav* szerb diplomata: The man who caused the great war. London, 1935. V. ö. *Berliner Mnnnt.shefte*. XIII. Berlin, 1935 575—627. 1 — *Rappaport A.*: Spalaikovics. U. ott 555—75. 1.

¹ Párizs, 1914. július 24. Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter körjegyzéke. DDF. III. 11. Párizs, 1936. 21. 1.

² A belgrádi helyzetről, 1914. július 24. én v. ö. egy beavatott szerb politikus leírását: Die letzten Tage Serbiens. Von einem Serben. Oesterreichische Rundschau. XLVII. Wien, 1910. 218—20. 1.

jevóban eltávolítottak az útból, Tisza István gróf magyar miniszterelnökben vélte feltalálni. Szasonov sem Tiszát, sem a monarchia belső viszonyait nem ismerte; ha tehát a pétervári jelentésekben Tisza miniszterelnök a homloktérben áll és pedig mint „félbolond“, aki a monarchia ügyeit intézi, úgy az csak olyan embertől származhatott, akinek szemében Tisza ellenállása és békés politikája késeltette azt, ami az illető szemei előtt lebegett: a monarchia és Magyarország feloszlását.

Poincaré elnök és Viviani miniszterelnök elutazása július 23-án este, az osztrák-magyar jegyzék átnyújtásának híre június 24-én reggel, a magára maradt orosz kormány, sajtó és közvélemény váratlan izgalma nyert ügyet jelentettek Spalaikovicznak, aki a kedvező alkalmat kihasználva nyerte meg Szasonovot és értesítette a diadalról a szerb kormányt, mely reményeit Oroszországba vetette. Hogy a július 24-i orosz minisztertanácsnak a mozgósításra vonatkozólag hozott elvi határozata valóban mozgósítást jelentett, az Spalaikovicznak volt a felfogása és Spalaikovic távirata vitte hírrül Belgrád politikai köreinek. Hogy alakilag hamisak-e azok a táviratok, melyeket ide vonatkozólag *Pozzi Henri* francia publicista közölt, azt másodrendűvé avatták azok a források, melyek szerint a július 25-én délben Belgrádban előállott fordulat pétervári táviratoknak volt köszönhető.¹

Pasics miniszterelnök csak július 24-én érkezett — választási körútjáról — Belgrádba és így a szerb minisztertanács csak a dél előtt folyamán foglalkozhatott érdemlegesen a monarchia jegyzékével. Feltehetőleg ezután ment el Pétervárra Sándor szerb trónörökösnek az a távirata, melyben a cártól segítséget kért. Magát a jegyzéket csak a 25-i reggeli lapok hozták részletesen. A vélemények azonban kezdettől megoszlottak és csak a déli órákban állott be az a fordulat, mely a kormányt a monarchia ellen fordította. Ennek részletei megállapítva nincsenek, csupán az a feltevés látszik uralkodónak, hogy a fordulat oka pétervári híradásokban volt kére sendő.² Mindenesetre a fordulat hatását mutatta délután három¹

¹ Így jelentette azt az Ulro című szófiai bolgár napilap; így az a szerb politikus, aki a július 24—25-i eseményeket az Oesterreichische Rundschau bécsi folyóirat 1911-i évfolyamában leírta; ugyanezt az új délszláv állam hivatalos történetírója, Lontschartwitsch (id. m. 608. 1.). A további részletekről v. ö. Wcgerer A.: *Dér entscheidende Srhritt in den Weltkrieg*. Berlin, 1931. V. §. *Dér Umschwung in Belgrad*. 44—53. 1.

² Pétervári döntésre mutat egyrészt Spalaikovicznak a Novoje Vamja hírlapban leadott az a nyilatkozata, mely Oroszország fegyveres beavatkozását bejelentette és a pétervári cseh kolónia emlékirata, melyben az orosz kormányt a beavatkozás eredményeként Csehország felszabadítására és az orosz és szerb területek felé vezet ő cseh korridorok megalkotására kérte. Erre mutat Sir Edward Grey angol külügyi államtitkárnak 1915. június 24-én Des Graz szerbiai angol követhoz intézett utasítása: „*Dér Krieg, dessen erster Ursprung das Versprechen war, das Seine Majestat dér Kaiser von Russland dem Prinzregenten von Serbien am 27. Juli gegeben hat, „dass Kuesland keinesfalls dem Schicksal Serbiens gegenüber desinteressiert bleiben wird.“* Pokrowski-Uoctsch id. m. VIII. 1. 1936. -227. 1.

Spalaikovic pétervári szerb követ szerepéről v. ö. a III. Függelék,

órákor az általános mozgósítás elrendelése Szerbiában,¹ az első mozgósításé, amelyet a háborúban foganatosítottak.

Ezzel a határidős jegyzék sorsa is eldőlt.²

Mikor Giesl báró hat óra előtt a szerb válaszjegyzéket kézhez vette és látta, hogy az nem volt egyszerű elfogadása a 23-i határidős jegyzéknek,³ a követség személyzetével a 6.30 perckor induló budapesti gyorsvonattal Zimonyba utazott. Fay amerikai professzor véleménye szerint ez rekordgyorsaság volt, mert az állomásépület meglehetősen távol feküdt, a csomagolásra pedig nem jutott idő.⁴ Griesinger báró nem is volt kellően tájékozva a történekről, amikor a többi diplomatával együtt Nisbe szállították.⁵ Az esemény azonban megtörtént és akként vonult be a történelembe, hogy Giesl báró a diplomáciai viszonyt megszakította.⁶ Zimonyba érve az állomásépületbe sietett és telefonon a magyar miniszterelnökséget hívta fel. Tisza maga volt a telefontól és meglepetve értesült arról, hogy Szerbiával a diplomáciai viszony megszakadt.⁷ Ezzel a tárgyalások is megszakadtak. A kocka eldőlt. Tisza csalódott és sohasem vigasztalódott meg többé.⁸

Tisza csodálkozásából azt lehet megállapítani, hogy nem helyeselte a szakítást, hanem tárgyalások megindulását várta. Ezt a

¹ A szerb mozgósítás részleteit ismertette *Kiszling II.*: Die serbische Mobilmachung im Juli 1914. *Berliner Monatshefte*. X. Berlin, 1932. 674—86. 1. — Az 1914. július 25-i pétervári minisztertanács jegyzőkönyve: Die Kriegsschuldfrage. VII. Berlin, 1929. 610—11. 1.

² *Giesl IV.*: Konnte die Annahme der serbischen Antwortnote den Ausbruch des Weltkrieges verhindern? *Berliner Monatshefte* XI. Berlin, 1933. 434—69. 1 A két jegyzék teljes azonosságának hiányában történt az elhatározás. U. ott 467. 1.

³ Közölve u. ott 660—63. 1.

⁴ „He certainly establi.-hed the speed reoord fór the rnpture of díplomatic relations Fay id. m. II. New York, 1928. 349. 1.

⁵ A belgrádi német követség benyomása: „Als wir eingehend und in Ruhe die serbische Antwort besprachen, herrschte übereinstimmend die Ansicht, dass Baron GieBl seine Abreise übereilt habe.“ *Griesinger báró*: Die kritischon Tage in Serbien. *Berliner Monatshefte*. VIII. Berlin, 1930. 839. 1.

⁶ *Giesl Vladimír báró* igazolása: Konnte die Annahme der serbischen Antwort note den Ausbruch des Weltkrieges verhindern? U. ott XI. Berlin, 1933. 454. és köv. 11. „Pflichtgemäß verglich ich beide Noten und konstatierte, dass von einer vorbehaltlosen Annahme unserer Forderungen nicht die Rede sein konnte. Wohl fand ich verschiedene Ansätze zu entgegenkommender Annahme — wohl die Überbleibsel der originalen Fassung — wie die Bereitwilligkeit der serbischen Regierung, den geforderten Armeebefehl zu erlassen, aber schliesslich waren fast sämtliche unserer Forderungen verdreht, ihres Sinnes und Zweckes beraubt und deren Erfüllung, wenn nicht direkt abgelehnt, derart verklausuliert, dass sie in praxi wertlos wurde. Der Sachverhalt war völlig klar, ich brauchte nichts abzuwägen, nichts zu entscheiden, nur zu konstatieren und eventuell befehlgemäss abzureisen.“ U. ott 467. 1. — A szerb válaszjegyzéket sem a közös hadügyminisztériumnak, sem az osztrák és magyar kormányoknak nem volt módjukban megvizsgálni.

⁷ „Im Bahnhofe in Sémiin wurde ich an den Fernsprecher gerufen. Graf Tisza fragte aus Budapest: „Müsse ee denn sein?“ Ich antwortete kurz: „Ja.“ *Giesl W. báró*: Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient. Berlin, 1927. 271. 1.

⁸ Budapest, 1914. augusztus 26. Tisza István gróf levele Zeyk Margithoz. *Munkái* IV. 2. Budapest, 1924. 90. 1. — Budapest, 1914. szeptember 18. Levele Wlassios Gyula báróhoz. U. ott 145. 1. — *Gratz Gusztáv* közlései: *Magyar Szemle*. 1929. április.

meglepetést árulta el Griesinger német követ is, kinek leírása több ízben megjelent. Ugyanezt mondotta emlékirataiban Bülow herceg is, tehát Giesl eljárásával szemben — amelyre utasítást kapott többen elítélő álláspontra helyezkedtek. Ennek a súlyát Giesl báró nem látszott érezni, mert 1921-ben ismét megjelent a belgrádi osztrák-magyar követség épületében, hol akkor a szerb belügyminisztérium működött és szerb állampolgárságot kért, hogy nyugdíját megkaphassa. (Hamilton Fish Armstrong ezzel végzi az 1914-i három belgrádi nap történetéről írt cikkét. *Foreign Affairs*. New York).

Az események sorrendjéhez tartozik Vesznics párizsi szerb követ tanácskérése Berthelot Fülöptől, a francia külügyminisztérium főtitkárától a válaszjegyzék fogalmazása iránt; a tőle kapott útmutatásnak Belgrádba való továbbítása; július 25-én délután 3 órakor — tehát a válaszjegyzék átadása előtt — az általános mozgósítás elrendelése; 6 órakor a válaszjegyzék átadása.¹

Az orosz, román és szerb kormányok egyetértő figyelemmel fordultak a monarchia felé. Eljárásuk ettől kezdve csak taktikai eltéréseket mutatott, mert a közös alap: a monarchia halálos ítélete adva volt. A pétervári cseh kolónia nyomban kész tervezettel fordult Szaszonovhoz a monarchia átalakítása iránt. Szent Vencel koronája országainak függetlelítését követelte azzal a hozzáadással, hogy Oroszország felé Felső-Magyarországon és Szerbia felé Nyugat-Magyarországon keresztül a maga részére két korridort követelt. Ha hozzátesszük, hogy Hartwig Dél-Magyarországot már előbb Szerbiának, Szaszonov pedig Erdélyt Romániának ígérte oda, úgy nemcsak az állapítható meg, hogy az 1920-ban megalkotott trianoni békeszerződés körvonalai már 1914. július 25-én megvoltak, hanem hogy ezek a körvonalak egy jól megfontolt közép-európai átalakulás irányát mutatták. Kétségtelen, hogy mindez csak orosz katonai segítséggel és csak győztes háború esetén volt megvalósítható. Ugyanígy mondotta ezt Dimitrievics Dragomir szerb diplomata is² és ezzel azt a felelősséget, amelyet Szaszonov az orosz kormányról Ausztria-Magyarország kormányára igyekezett hárítani, az orosz kormányra hárította vissza. Szerbia mozgósítása csak követte az orosz mozgósítást.³

A szerb mozgósítást július 25-én este 9.30 órakor nyomon követte az osztrák-magyar részleges mozgósítás Szerbia, ezt az orosz

1A szerb válaszjegyzék olyan ügyesen volt megfogalmazva, hogy korán felmerült az a feltevés, hogy az nem Belgrádban készült. *Renouvin Pierre*, a háborús felelősség kérdésének francia szakértője, úgy vélte, hogy azt a francia külügyminisztérium főtitkára, Berthelot Fülöp készítette. Berthelot életrajzírója szerint: „le ministre de Serbie, M. Vesnitch, étaít allé prendre „à tit.re tout personnel“, l'avis de Berthelot qui lui avait conçoillé de chreher á gagner du tempe' ... On a dit que Philippe Berthelot avait inspiré les termes mémes de la note serbe.“ *Uréal A.*: Philippe Berthelot. Párizs, 1937. 116—17. 1.

1„Si la Kussie ne nous avait pás soutenus, si uous avions du subir l'enquête que réclamaít l'ultimatum autrichien, en juillet 1914, nous étions' pris la main dans le sac.“ *Pozzi H.*: La guerre revient. Párizs, 1934.

3A szerb mozgósítás körülményeiről *Czegka E.* cikke ad részletes felvilágosítást. *Berliner Monatshefte*. XIV. Berlin, 1936. 3—22. 1.

részleges mozgósítás Ausztria-Magyarország ellen, amely Oroszország ellen nem mozgósított. Tiszának tehát igaza volt, amikor azt mondotta, hogy a szerbiai hadjárat európai háborúhoz fog vezetni.¹

Csak ezek után, július 26-án adta le Berchtold gróf az egy héttel meghozott határozatot a szerb állam területének biztosítása iránt,² mikor annak már kevés hatása lehetett. Július 27-én Szaszonov már minden mérséklő befolyás ellenében elzárkózott,³ további tárgyalásai Pasics felfogása szerint csak azt célozták, hogy a csapatok tért nyerhessenek.⁴

8. *Románia bekapcsolása, 1914. július 25—31.* — Attól kezdve, hogy a monarchia jegyzékének átadása Pétervárott ismeretessé lett. Szaszonov Románia bekapcsolásán fáradozott. Amikor pedig az osztrák-magyar-szerb diplomáciai viszony megszakításáról értesült, azzal fenyegette meg a csatlakozni nem akaró Bratianut, hogy már a július 16-i brassói kiránduláson felkínálta neki Erdélyt, amelyet most orosz segítséggel birtokba vehetne.⁵ Javaslata fenyegetés is volt, mert Bratianu egy nappal előbb, 25-én, azzal bocsátotta el a nála megjelent Poklewski-Koziell orosz követet, hogy nem nyújthat segítséget a megtámadott Szerbiának.⁶ Bratianu aggodalmát riyiltan elárulta Bulgária iránt való érdeklődése,⁷ ami azt a látszatot keltette, hogy vonakodásának okát a hátvéd biztosításában keresi.

Amíg Tisza július 20-án azon fáradozott, hogy az uralkodó-

¹ Giesl bárónak utasítása volt arra vonatkozólag, hogy a jegyzék feltétlen el nem fogadása esetén Belgrádot elhagyja. Így mondotta ezt Berchtold gróf Kudacsev herceg bécsi orosz ügyvivőnek is, mikor az őt július 24 én erre vonatkozólag megkérdezte. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 5. Berlin, 1934. 36. 1.

² Bukarest-Sinaia, 1914. július 26. *Bittner. Pribram. Uebersbeyer* id. in. Vili. Wien, 1930. 742. 1.

³ Pétervár, 1914. július 27. Szaszonov a párizsi és londoni orosz nagy követhoz: „Wenn es sich um irgendeinen mässigen Druck in Petersburg handelt, so lehnen wir diesen von vornherein ab, denn wir haben vom ersten Anfang an eine Haftung eingenommen, an der wir nicht« ändern können, weil wir bereits allen annehmbaren Forderungen Oesterreichs entgegenkommend *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 105. 1.

⁴ *Die Kriegsschuldfrage*. IV. Berlin, 1926. 730. 1.

⁵ Pétervár, 1914. július 26. Schilling báró naplója: „The Rumanian Minister informed Baron Schilling that in reply to his telegram to Bucarest sent at the request of S. D. Sazonov, Bratianu had replied that owing to the limited time available he regretted he could not accede to this request. Here Baron Schilling reminded M. Diamandi of the latter's own words addressed to himself, Baron Schilling, at the time they were travelling through Hungarian territory near Predeal six weeks ago, viz that the interests of Serbia and Rumania were completely identical, and compel Rumania to stand firmly at the side of Serbia in the event of any attempts upon the latter on the part of Austria. The Rumanian Minister did not attempt to deny having spoken thus.“ *Schilling báró naplója: How the War began*. London, 1925. 41. 1.

⁶ Bukarest, 1914. július 25. Poklewski—Koziell jelentése. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 5. Berlin, 1934. 60. 1.

⁷ Ugyanaz. U. ott 61. 1. — Bukarest-Sinaia, 1914. július 26. Czernin gróf je lentése. *Bittner, Pribram. Uebersberger* id. m. VIII, Wien, 1930. 473. 1. „Es ist gar kein Zweifel, dass die ganze Frage hier ausschliesslich vom Gesichtswinkel bulgarischer Politik betrachtet wird.“

nak tervezett manifesztuma ne tartalmazzon Szerbiát sértő kifejezéseket,¹ addig Szaszonov akként állította be Bratianu előtt a dolgot, hogy a monarchia ma Szerbia ellen támadt, holnap pedig Romániát fogja megtámadni.^{1 2 3} „Romániát“ — mondotta — „minden jövő rokonszcnvének és reményeinek Szerbiával való érdekei szilárdságára kell utalniok. Ha Ausztria ma az irredentizmus vádjával Szerbiára tör, holnap ugyanez a sors érheti Romániát, vagy pedig mindenkorra le kell mondania nemzeti eszményeinek megvalósításáról“.⁶ Bratianu 27-én azt kérdezte az orosz követtől, hogy az európai háborúban kik vennének részt és melyek volnának az orosz kormány hadicéljai,⁴ ami felhívásnak látszott arra, hogy Szaszonov közelebbi ajánlatokat tegyen. A beszélgetés után megkezdte a csapatok eltolását a magyar határ felé,⁵ mire Pétervárott megörültek annak, hogy Románia mozgósított.⁶ Július 25-én közölte Poklewskivel, hogy az oroszok ellen nem fog fegyvert fogni,⁷ viszonzásképpen azonban aziránt érdeklődött, hogy Bulgária nem fegyverkezik-e?^{8 9 10 11 12 13 14 15}

Mikor Sir Edward Grey közvetlen tárgyalást javasolt Bécs és Pétervár között, Menndorff-Pouilly gróf, osztrák-magyar nagykövet azt felelte, hogy késő, mert ma (július 28) a kettős monarchia hadat üzent Szerbiának. Ez Tisza kikapcsolását jelentette; a kérdés elintézését London és Bécs között — Budapest megkérdezése nélkül. A másik oldalon viszont ugyanezen a napon (július 28) történt az, hogy Bratianu eloszlatta Szaszonov aggodalmait Románia esetleges magatartása iránt. Maga sem gondolta, hogy ezzel a biztatással Ro-

¹ Budapest, 1914. július 25. Tisza István gróf számjeles távirata a kabinet-irodához. U. ott 769. 1. Az „unversönlich“ szó kihagyását és a következő módosítást kéri: „die Entlassung seiner Truppen“ helyett „die Herabsetzung seiner Truppen auf den Friedensstand.“

² Pétervár, 1914. július 26. Szaszonov Poklewski—Köziedhez. Wtgerer .4.: Das russische Orangebuch von 1914. Berlin, 1925. 30. 1. Pokroirski—Hoetzsch id. in. 1 5. Berlin, 1934. 84. 1.

³ „Wir sind der Ansicht, dass alle Sympathien und Hoffnungen für die Zukunft Rumänien auf die Solidarität seiner Interassen mit. Serbien hinweisen müssen. Wenn Oesterreich sich heute auf Serbien mit der Anklage des Irredentismus stürzt, so wird morgen dasselbe Schicksal Rumänien treffen, oder es wird selbst für immer auf die Verwirklichung seines nationalen Ideals verzichten müssen.“

⁴ Bukarest, 1914. július 24. Poklewski—Koziell jelentése. U. ott 122. 1.

⁵ Bukarest-Sinaia, 1914. július 27. Czernin gróf jelentése. Bittuer. Pribrum. Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 780—81. 1. — A bukaresti „Transsylvania“ teemben mindössze 30 ember gyűlt össze, hogy tüntessen a monarchia ellen, míg az erdélyi román katouakütelemek tömegesen jelentkeztek az osztrák magyar konzulátusokon, hogy csapataikhoz vonulhassanak. U. ott 869. 1.

⁷ „la mobilisation roumaine est accueillie avec satisfaetion à St. Pétersbourg“ Le Temps. Párizs, 1914. július 28.

⁸ „Bratianu suchte mich soeben auf und glaubte aus eigenem Antriebe und von sieh persönlich aus erklären zu können, dass Russland in jedem Falle keinen feindlichen Schritt irgendwelcher Art von seiten Rumániens erwarten dürfe.“ Sinaia, 1914. július 28. Pokroicski—Hoetzsch id. m. 1. 5. Berlin, 1934. 148. 1.

⁹ Bratianu arra kérte Poklewski-Koziell orosz követet, hogy a szófiai orosz katonai attasé útján tudja meg, vajjon Bulgária valóban szállított-e csapatokat a román határ felé? Bukarest, 1914. július 28. Ugnaz. U. ott 148. 1.

mánia számára is részt kért a háborúért való felelősségből, amelyet nyugodtan elkerülhetett volna. Erdélyi területen, saját szövetségeseivel szemben vállalt kötelezettségét az orosz hatalom számonkérte tőle és kezdetét vette az a fordultós játék, melyben Bratianu saját szövetségeseinek vált ellenségévé, saját ellenségeinek szövetségésévé.

Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt, hogy komoly aggodalmak merültek fel, hogy a kettős monarchia Grey javaslatát elvetette. Annak elfogadása ugyanis módot nyújtott volna Bécsnek arra, hogy Belgrádot elfoglalva és megszállva mindaddig megtartsa, míg a szarajevói merénylet vizsgálatának és a vonatkozó bírói eljárásnak végére nem érnek. A közvetítő javaslat mindenesetre okos és megszívlelendő volt, de a másik oldalon az orosz mozgósítás folytán Oroszország fegyveres beavatkozását olyan előnyökkel gyorsította meg, hogy ebbe a kettős monarchia bele nem mehetett.¹ Nem is szólván arról, hogy egyesek számítása szerint Conrad Beigrád megvételeit csak olyan későn tudta volna eszközölni, hogy az orosz háború akkor már kitört és a vonatkozó hadműveletek megkezdődtek volna.²

Ekkor jelent meg Spalaikovics az orosz külügyminisztériumban és Pasicsnak az osztrák hadüzenetre vonatkozó közlését átnyújtva, Ausztria-Magyarországnak az orosz hatalomtól való szigorú megbüntetését kérte.³ Szaszonov erre 29-én a mozgósítás elrendelése mellett határozott, Bratianuhoz pedig ultimátumszerű felszólítást intézett⁴ és leleplezésekkel fenyegette meg azon esetre, ha ígéretei ellenére Szerbia oldalán beavatkozni vonakodnék⁵ Ebből

¹ Wien, 1914. július 31. Közös minisztertanácsi jegyzőkönyv. *Bittner. Pribram. Uebersberger, Srbik* id. m. VIII. Wien, 1930. 976—79. 1.

² *Anrich* id. m. 53. és köv. 1.

³ „Dass dieser Akt, der ebenso sehr den Frieden Europas stört, wie sein Gewissen beunruhigt, von der zivilisierten Welt verurteilt und von Russland, der Schutzmacht Serbiens, sehr bestraft werden wird.“ Pétervár, 1914. július 28. Spalaikovics Mirosláv jelentése. U. ott 132—33. 1.

⁴ Pétervár, 1914. július 29. Szaszonov Poklewski-Koziellhez. U. ott 156. 1. — Bukarest Sinaia, 1914. július 29. Czernin gróf jelentése. *Bittner, Pribram. Uebersberger* id. m. Vili. Wien, 1930. 866—69. 1. — Budapest, 1914. július 29. Tisza István számjeles távirata Berchtold gróf külügyminiszterhez. U. ott 906. „Wir halten Rumänien durch Bulgarien in Schach, haben von ihm nichts zu fürchten und werden unser künftiges Verhältnis mit ihm nur durch feste, imponierende Haltung auf befriedigende, sichere Basis stellen. Wir können ihm die Garantie vor bulgarischen Angriffen gehen und betonen, dass wir auf das Gleichgewicht am Balkan Rücksicht nehmen werden, aber durch den von Serbien provozierten Krieg sei eine ganz neue Rechtslage geschaffen, in welcher wir je nach den kriegerischen Ereignissen handeln könnten. Sollte gegebenenfalls Rumänien seinen Bundspflichten nicht entsprechen, so wären freilich auch wir Verpflichtungen entbunden und könnten unsere Balkanpolitik ganz unabhängig von den rumänischen Interessen orientieren.“

⁵ *Wegerer* id. m. 70. 1. — Pétervár, 1914. július 28. Szaszonov sürgős távirata Poklewski Koziellhez. „Beldiman soll erklärt haben, dass Rumänien, wenn es die Gewissheit erhalte, dass Bulgarien es nicht im Rücken angreifen werde, in diesem Falle die Möglichkeit haben werde, alle seine Kräfte gegen Russland zu richten. Wir möchten derartige Nachrichten nicht glauben, da sie, falls sie sich bewahrheiten sollten, Rumänien einer beispiellosen Hinterlistigkeit überführen würden.“ *Pokrowski-Koziell* id. ra.

világosan látható volt, miszerint június 16-án arra ígéretet kapott. Amikor 30-án délután az általános mozgósítást Oroszországban elrendelték, Erdélyt kínálta fel neki,¹ tehát olyan időben, amikor a monarchia még nem mozgósított Oroszország ellen, az orosz kormány a monarchia részeit fegyveres támogatás ellenében Romániának ígérte oda.

Bratianu zavarban volt. Ahhoz, hogy Oroszország mellé álljon és a monarchiával szembeforduljon, Bulgária semlegességére volt szüksége. Berchtold gróf már 25-én lépéseket tett Szófiában, hogy ez megtörténjék,² bár nem tudta, hogy Bratianunak erre nem azért volt szüksége, hogy szövetségeseit támogassa. Július 29-én már megjött Szófiából a megnyugtató, hogy Bulgária semleges marad,³ amiben tehát a monarchiának is hálás lehetett. A hála ellenben az volt, hogy kivonta magát szövetségi kötelezettségeinek teljesítése alól és ezzel nagy csalódást okozott Conrad bárónak, aki az osztrák centralisták szellemében minden számítását Romániára építette.⁴

Amikor Conrad július 30-án Berchtold gróftól Sabácot és

I 5. Berlin, 1934. 134—35. 1. — *Wegerer* fordítása szerint: „Wir möchten diesen Nachrichten keinen Glauben schenken, denn, falls sie sich bestätigen sollten, würde Rumänien als beispielloser Betrüger entlarvt sein.“ — Berlin, 1914. július 28. Jagow német külügyi államtitkár a bukaresti német ügyvivőhöz: „Herr Beldiman hat hier Besorgnis rumänischer Regierung zum Ausdruck gebracht, dass Rumänien in voller Erfüllung Bundespflichten durch aggressives Vorgehen Bulgariens behindert werden könnte. — Bitte König Carol und Herr Bratianu mitteilen, dass die bulgarische Regierung dem Grafen Berchtold die bündigste Versicherung gegeben hat, sich unbedingt neutral Vorhalten zu wollen.“ Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch II. Berlin, 1927. 33—34. 1.

¹ Pétervár, 1914. július 30. Szaszonov Poklewski-Kozellhez. „Sehr vertraulich. Falls Sie es für möglich halten, an eine konkretere Festlegung der Vorteile heranzugehen, auf die Rumänien im Falle seiner Teilnahme am Kriege gegen Oesterreich rechnen kann, können Sie Bratianu die bestimmte Erklärung abgeben, dass wir bereit sind, die Angliederung Transylvaniens an Rumänien zu unterstützen.“ *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 194. 1. — V. ö. Schilling báró naplóját. Der Beginn des Krieges. Berlin, 1923. 30. 1. Angol kiadás: How the War began. London, 1925. 67. 1. *Wegerer* A.: Das zaristische Russland im Weltkriege. Berlin, 1927. 164. 1. Documents diplomatique« secrets russes, 1914—1917. Párizs, 1928. 167. 1. Le Monde Slave V. Párizs, 1928. 426. 1.

² Wien, 1914. július 25. Berchtold gróf Czernin gróf bukaresti követhöz. *Bitner, Pribram, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 706. 1. — Derussi szófiai román követ figyelmzettette Savinski orosz követet, miszerint Ausztria-Magyarországnak Bulgáriával titkos megegyezése van és ez tartja vissza Bratianut attól, hogy Oroszországgal menjen együtt. Szófia, 1914. július 29. Savinski orosz követ jelentése: „Der hiesige rumänische Gesandte behauptet, Oesterreich habe ein Abkommen mit Bulgarien getroffen, dass für den Fall eines allgemeinen Konfliktes, und falls Rumänien mit Russland gemeinsam vorgeht, Bulgarien Rumänien angreifen muss, weshalb, nach Derussis persönlicher Meinung, Rumäniens einzig mögliche Haltung eine abwartende ist.“ *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 180. 1. — Szófiából már 29. é. az a megnyugtató híradás jött, hogy Bulgária semleges marad. Nis, 1914. július 29. Strandmann orosz ügyvivő jelentése. U. ott 182. 1.

³ Ez a levelezés Bulgária semlegessége felől azt mutatja, hogy Romániának 1914 tavaszán Bulgária útján való megkötése az orosz-román együttműködés előkészítését megnehezítette volna.

⁴ *Conrad báró* id. m. IV. Wien, 1923. 144—45. 1.

Belgrádot követelte, a külügyminiszter a követelést az uralkodó és a magyar miniszterelnök felfogására hivatkozva elutasította.¹ Marghilomant viszont Károly román király azzal nyugtatta meg, hogy húsz év múlva Erdély Románia birtokába kerül.² Alig távozott el Marghiloman, már is híre ment annak, hogy a dunai román flotta elindult Orsóvá felé,³ a külpolitikát tehát nem a király és nem a konzervatívok, hanem Bratianu és az orosz követség intézték.

Ezekután semmi különös nem volt abban, hogy a párizsi *Temps* Románia menetrendjét a fegyveres beavatkozásban állapította meg.⁴ A brit kormány ellenállása gyengének bizonyult, mert a kelet európai kérdésekben a vezetést Oroszországnak engedte át. Maga Steed mondotta Asquith miniszterelnökről, akit az ő akciója állított szembe a monarchiával, hogy az ő nagysága gyengeségében állott.⁵

9. *Szécsen Miklós gróf békeakciója, 1914.* — Hogy nemcsak a magyar kormány tett meg mindent arra vonatkozólag, hogy a háború elkerülhető legyen, de hogy attól a magyar felfogás éppen az orosz hatalmi tervek folytán mennyire idegenkedett, azt mi sem mutatta inkább, mint az, hogy a monarchiának magyar származású párizsi nagykövete, Szécsen Miklós gróf, saját kezdeményezéséből is kész volt segíteni a háború veszedelmének elhárításában. Szécsen gróf jelentései általában békés természetűek, az ellentéteket átbridálni akaró, mérsékelt hangú iratok voltak. Az ő lelkére a háború veszedelme és hazája sorsa éppen olyan súllyal nehezedett, mint a magyar miniszterelnökére. Azt hitte, hogy neki módjában lehetne a háború kitörését meggátolni. Július 30-án közölte Viviani francia miniszterelnökkel és Lahovary párizsi román követtel, hogy véleménye szerint még mindig el lehetne kerülni a háborút, ha Szerbia közvetlen tárgyalást keresne a monarchiával. Nyilvánvalóan a Berchtold-Giesel-féle eljárás helyrehozásáról volt szó, amely még Berlinben is feltűnést keltett.⁶ Viviani azt válaszolta,

¹ U. ott 150. 1.

² Bukarest, 1914. július 30. *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 227—28. 1. „La question de Transylvanie sera mure dans 20 ans et viendra pour mure, parce que l’Autriche se disloquera tout de même et par le fait de la Hongrie.“ — Ugyanezt mondotta Károly király a német követnek és így tudta ezt az orosz követ is. Utóbbinak értesülése szerint Ferdinand trónörökös fia, Károly herceg, a háború elején azzal jött haza Németországból, hogy Vilmos császár nyilatkozata szerint Erdély húsz év múlva Romániáé lesz. Bukarest, 1914. szeptember 22. Poklewski-Koziell jelentése. *Wegerer* id. m. 182. 1. *Documentas diplomatiques secrets russes, 1914—1917.* Párizs, 1928. 178. 1. *Le Monde Slave.* V. Párizs, 1928. 447—48. 1. *Polcroiski—Hoetzsch* id. ni. 1. fi. Berlin, 1934. 226. 1.

³ *Bittner, Pribram. Uebersberger* id. m. Vili. Wien, 1930. 916. 1.

⁴ „intervention militaire immédiate en faveur de la Serbie si la Russie intervient.“

⁵ *Steed H. B.: Asquith’s place in world history. Current History.* XXVIII. New York, 1928. 42. 1.

⁶ Berlin, 1914. július 28. II. Vilmos császár Jagow német külügyi államtitkárhoz: „Nach Durchlesung dér serbischen Antwort, die ich heute Morgen erhielt, bin ich dér Ueberzeugung, dass im Grossen und Ganzén die Wünsche dér Donaumonarchie er-

hogy Oroszországot meg kell kímélni a megalázástól, ami egyrészt azt mutatta, hogy Oroszország akkor már messzebb ment el, mintsem hogy megállítani lehetett és hogy ebben szövetségesei egyetértettek, őt a keleteurópai kérdésekben annak az illetékes hatalomnak tartották, amelyhez nyugati szövetségesei szabták magukat. („*Die Entscheidung, ob Krieg oder Friede, war Russland überlassen*” Lahovary Lardy svájci követhoz fordult, aki július 31-én Bernből nyert felhatalmazás alapján Vesznic párizsi szerb követet a tárgyalások megkezdésére szólította. Miután Vesznic a tárgyalások felvételére hajlandónak mutatkozott, augusztus 1-én Lardy megjelent a francia külügyminisztériumban, ahol azt a választ nyerte, hogy „már késő”. Mivel ugyanakkor a párizsi sajtó a monarchiát — pétervári hírek alapján — állandóan Szerbia megsemmisítésével vádolta, Szécsen gróf augusztus 3-án Pichou István volt külügyminiszterhez, a *Petit Parisien* szerkesztőjéhez fordult, aki 4-én ugyanazt válaszolta: „már késő”. A felelősség ezért a késedelemért nem Szécsen gróftól illette. Szécsen gróf azonban súlyos vádat emelt akkor, amikor a felelősséget a július 19-i határozat elhallgatására hárította át.¹

füllt sind. Die paar Reserven, welche Serbien zu einzelnen Punkten macht, können m. Er. nach durch Verhandlungen wohl geklärt werden. Aber die Kapitulation demüthigster Art liegt darin orbi et urbi verkündet, und durch sie entfällt jeder Grund zum Kriege.“ Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch. II. Berlin, 1927. 16. 1.

¹ Szécsen Miklós gróf: közlése: Frankreichs Mitschuld am Weltkriege, *l'ester Lloyd*. Budapest, 1920. december 28., valamint: Ein vergeblicher Versuch für die Erhaltung des Friedens im Sommer 1914. *Die Kriegsschuldfrage*. IV. Berlin, 1926. 66—70. I. Hogy a július 19-i határozat közlése az események fejlődésére hatással lehetett, azt Izvolszkij párizsi orosz nagykövetnek Szécsen gróffal és Poincaré köztársasági elnökkel folytatott beszélgetése mutatta. V. ö. Párizs, 1914. július 30. Szécsen gróf jelentése: „Baron Schoen hier auftragsgemäss mitgeteilt hat, wir hätten St. Petersburg orklärt, keine Eroberungsabsichten in Serbien zu haben. Deutscher Botschafter hat dieses Argument seither wiederholt verwertet. Die Nachricht ist, wenn auch nicht in offizieller Form, in die Zeitungen gedungen und wurde in denselben auf unsere früheren wiederholten Erklärungen, die Monarchie sei saturiert, hingewiesen. Ein Abgehen von diesem Standpunkte würde jedenfalls hier und auch in England denkbar schlechtesten Eindruck machen.“ *Bittner, Pribram, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 927. 1. — Párizs, 1914. augusztus 1. Izvolszkij orosz nagyköve jelentése: „Poincaré sagte mir, der hiesige österreichische Botschafter habe in den letzten Tagen dem Ministerpräsidenten und ihm selbst neudriirklich versichert, Oesterreich habe uns seine Bereitschaft ausgesprochen, nicht nur die territoriale Integrität Serbiens, sondern auch seine Souveränitätsrechte zu achten, wir hätten aber diese Erklärung absichtlich verschwiegen. Auf meine Bemerkung, dass sei vollkommene Lüge, entgegnete Poincaré, Oesterreich habe in London gleichartige Erklärungen abgegeben, wo sie einen sehr gefährlichen Eindruck machen könnten, und sie müssten deshalb auch dort dementiert werden.“ *Pnkrowski—Hoetzsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 259. 1. — Amikor Poincaré figyelmét 1920. decemberben az esetre felhívták, Berthelot Fülöpöz, a francia külügyminisztérium főtákarához fordult, aki 1920. december 12-én két feljegyzést közölt vele július 31-ről. A második feljegyzés a következőképen hangzott: „Le comte Szécsen est venu faire une communication de la part de son gouvernement. Comme M. Viviani avait demandé à plusieurs reprises: „Que veut l'Autriche?“ question, qui à été posée également dans le public français, l'ambassadeur en a saisi le comte Berchtold qui le chargé de répondre au Président du Conseil et de faire les déclarations suivantes: a) le gouvernement austro-hongrois a déclaré officiellement à Saint-Petersbourg qu'il n'a aucune ambition

Ugyanakkor, amikor a magyar Szécsen a háború elhárításán fáradozott, — július 31-én közölte Vivianival a Szerbia területi ép-ségére vonatkozó határozatot — Tisza István gróf július 31-én a közös miniszteri értekezleten minden tárgyalás előfeltételül az orosz mozgósítás beszüntetését követelte.¹ Tisza és Szécsen akció-jával a felelősség Szaszonovra hárult át.

10. *A magyar kormány felelőssége a háborúért.* — Sajátságos, hogy a magyar kormány felelősségét a világháború felidézése miatt elsősorban azok az osztrák centralisták állapították meg, akik a magyar állam meghódításának akadályát a magyar kormányban ismerték.² Azután azok, akik Magyarország feldarabolását köve-telték és annak területéből részesedtek.³ Tisza maga 1918. október 15-én felhatalmazást kért az uralkodótól aziránt, hogy a magyar kormány védelmére vonatkozó ügyiratokat mutathasson be, de két héttel azután azért gyilkolták meg, mert a háború bűnös felidézését neki tulajdonították.⁴

territoriale ne touchera pas à la souveraineté d'Etat de la Serbie; h) le gouverne-ment impérial dément également qu'il ait aucune intention d'occuper le Sandjak; c) ces déclarations de désintéressement ne peuvent conserver leur valeur que si la guerre reste localisée à l'Autriche et à la Serbie, les éventualités d'une guerre européenne étant im-possibles à délimiter. — Le comte Szécsen a ajouté, parlant à titre personnel, qu'il devrait être encore possible de régler la question, la mobilisation n'étant pas la guerre et, laissant encore quelques jours pour causer. Il appartiendrait à la Serbie de demander à l'Autriche see conditions. — Répondu à titre *tout fait privé* qu'il paraissait bien tard et qu'en était gagné par les événements.“ *Poincaré R.*: Au service de la France. IV. Párizs, 1927. 464—65. 1. — Berthelot ezeket augusztus 1-én közölte a pétervári, bécsi és londoni francia nagykövetségekkel (u. ott 465—66. 1.); hozzátevé, hogy a béke csak valamennyi mozgósítás megszüntetésével volna biztosítható (angol javaslat). 31-én este Szécsen gróf Berthelotnál is megjelent, azután pedig Margarienek írt levelet az ügy-ben, de Párizsban az volt a felfogás, hogy a monarchia 1P akar számolni Szerbiával és azt kívánja, hogy addig magára hagyják (u. ott 46G—69. 1.).

1 Közölve *Bittner. Pribram. Uebersberger* id. m. Vili. Wien, 1930. 976—78. 1. — Szécsen gróf július 31-i látogatásáról Vivianinál: Párizs, 1914. augusztus 1. Iz-volszkij jelentése. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 6. Berlin, 1934. 256. 1. Poincaré vo-natkozó megállapításairól u. az u. ott 257. 1.

2 A vádat illetőleg v. ö. *Benes Edrárd: Bohemia's case for independence.* London.

1917. 43—44. 1. — *Chopin* (Pichon J. E. prágai előadó tanár): *Le complot de Sarajevo.* Párizs, 1918. *Chopin—Denis:* L'Autriche-Hongrie „brillant second.“ Párizs, 1917. *Denis Ernest:* La guerre. Causes immédiates et lointaines. Pá-rizs, 1915. 103. 1., La Grande Serbie. Párizs, 1915. 227. ce 273—74. 1. *Jonescu Take:* Some Personal impressions. London, 1919. 109—10., 167. 1. *Jorga Miklós:* Pages roumaines. Párizs, 1918. 13. 1. *Seton-Watson R. W.:* The Austro-Serbian dispute. The Kound Table. London, 1914. szeptember 16., Germán, Slav and Magyar. London, 1916. 11. 1., The future of Bohemia. Europe in the melting pot. London, 1919. 269. 1., Austria-Hungary and the fédéral solution. *Contemporary Review.* London. 1918. már-cius.

3 Így *Rcdlich József,* akinek művét (Dae österreichische Staats- und Reichs-problem. II. Leipzig, 1926. 290. 1.) akként ismertették, hogy Magyarország azt kapta, amit megérdemelt („to Hungary full justice was done“, *Buckland: English Historical Review.* XLII. London, 1927. 626. 1.). V. ö. *Dunlop R.:* Austria. The Quarterly Review. CCLIV. London, 1930. 44—45. 1.

4 Tisza egyik barátja, *Pekár Gyula* közlése szerint a gyilkosság ideje alatt a villa előtt cseh katonaság tartózkodott.

Tisza felelősségét a háború kitörése után Masaryk és barátai, a francia Denis és az angol Seton-Watson fejtették ki. Denis 1915-ben, Seton-Watson 1916-ban izgatták a nyugati közvéleményt Magyarországgal szemben. 1916-ban Benes kapcsolódott be, a kettős monarchia felosztását követelte és Magyarország északi vidékeinek annexióját, amit 1917-ben Eisenmann Lajos útján a francia kormány is magáévá tett. Eisenmann 1918-ban a szlovák Osusky propagandaművéhez írt előszóban egyenesen Magyarországot tette felelőssé a világháború kitöréséért: „*c'est cette Hongrie qui porté l'écrasante responsabilité de la guerre européenne*“. Ezt a vádat Eisenmann adta tovább a csehek útján bekapcsolt bécsi és budapesti forradalmi elemeknek, és Tiszát ezért ölték meg a háborús felelősség vádjá miatt 1918. október 31-én.

E forradalmi elemek egyik vezető alakja Renner Károly, az osztrák köztársaság csehországi születésű marxista kancellárja volt, aki 1919. június 2-án abban a beszédben, melyet az osztrák békedelegáció elnökeként Párizsban tartott, a felelősséget szintén Magyarországra hárította: „*la guerre fut une guerre des Hongrois contre les Serbes*“. Ez nem felelt meg a valóságnak, de a szövetséges és társult hatalmak 1919. szeptember 2-án az osztrák delegációhoz intézett válaszjegyzékükben a vádat a kettős monarchiával szemben fenntartották. A magyar békedelegáció elnöke, Apponyi Albert gróf, 1920 januárban Tisza iratai alapján kimutatta, hogy éppen a magyar kormány volt az, mely a háborúnak ellene volt.

A háborús felelősség kérdésében tehát Magyarország felelős kormánya tisztán állott.

Világosan kitűnik ez mindenekelőtt a magyarellenes politikának abból a leplezetlen igyekezetéből, hogy a felelősséget mindenképpen Magyarországra tolja és ezzel annak felosztását, illetőleg a magyarellenes propagandát űző kormányok között való szétosztását lehetővé tegye és a hatalmak előtt megindokolja. Kitűnik abból is, hogy a magyar kormány irattárában éppen úgy nincsen semmiféle irat, amely azt mutatná, hogy Szerbia ellen magyar részről valami kezdeményező lépés történt volna, tehát a magyar kormány szerepe a kérdésben passzívnak mondható. Az akkori magyar kormány egyik tagjának, (Balogh Jenő) nyilatkozata szerint az 1914. július 23-án Szerbiának átnyújtott határidős jegyzék megszövegezése nem tartozott a magyar kormány hatáskörébe; arról pedig, hogy Giesl báró a szerb válaszjegyzéket nem találta kielégítőnek, a magyar kormány csak utólag értesült. Ugyanígy csak utólag értesült a magyar kormány a mozgósítás elrendeléséről is, amely az ő hatáskörén szintén kívül esett. A politikai felelősséget azonban vállalta érte, mert a mozgósítás kihirdetésekor nem mondott le.¹ A felelősségnek ez a vállalása azonban nem pusztán a múlt, hanem arra is vonatkozott, hogy a Magyarország ellen intézett katonai támadást feltartóztatja és a nemzetet megpróbáltatásának nehéz óráiban nem hagyja magára.

¹ (Balogh Jenő): Külügyminiszterünk és kormányunk békés törekvései és törekvések a szerb konfliktus lokalizálására. Jegyzetek a háborús felelősség kérdéséhez. Külügyi Szemle. V. Budapest, 1925. 136—38. 1.

Fehér könyv a magyar királyi kormány magatartásáról.

1914. június 28—augusztus 4.

A szövegben előforduló rövidítések:

- AO = Amerikai Okmányok. Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1914. Supplement. The World War. Washington, 1928.
- BK = Beginn des Krieges, 1914. Tagesaufzeichnungen des ehemaligen russischen Aussenministeriums. Berlin, 1923. Schilling báró külügyminiszteri kabinetfőnök feljegyzései. Közölve 00 is.
- BO = Brit Okmányok. *Gooch és Temperley* : British Documents on the Origins of the Great War. 11 kötet. London, 1926—38.
- CE = Conrad tábornok: Aus meiner Dienstzeit, 1906—18. IV. kötet. Wien, 1923.
- DDF = Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. HL. 10. és 11. kötetek. Párizs, 1936—37.
- FS = Francia Sárgakönyv. *Wegerer A.*: Das Französische Gelbbuch, 1914. Berlin, 1925.
- GP = Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. 40 kötet. Berlin, 1923—27.
- ME — A magyar királyi miniszterelnökség levéltára. Budapest.
- NO = Német Okmányok. Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. II kiadás 2 kötetben. Berlin, 1927.
- OMO — Osztrák-magyar Okmányok. *Bittner, Pribram, Srbik és Uebersberger*: Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik, 1908—1914. 8 kötet. Wien, 1930.
- ÓNK = Orosz Narancskönyv. *Wegerer A.*: Das russische Orangebuch, 1914. Berlin, 1926.
- 00 = Orosz Okmányok. *Pokroiski és Hoetzsch*: Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. III. sorozat, 1. 4. kötet. Berlin, 1930.
- SzKK = Szerb Kékkönyv. Nis, 1914.
- SzO = Szerb Okmányok. *Rnghitschewitsch* Ai. Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—1914. 3 kötet. Berlin, 1928—31.

I.

1914. június 28. Szarajevó. Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása. A főudvarmestertáviratban értesíti a magyar kormányt a merényletről. ME 1914. 4857. szám. Június 29-én ad acta.

1914. június 29. Budapest. A német főkonzul közli a miniszterelnökkel, hogy nyári szabadságra utazik. ME. 1914. 4858. szám. Július 1-én ad acta.

1914. június 29. A szarajevói merénylet számai Szerbia felé mutatnak. Berchtold gróf közös külügyminiszter és Conrad vezérkari főnök beszélgetése a

- Szerbia ellen fogauatosítandó eljárásról. A boszniai horvátok a szerbek ellen.
- június 29. Wien. Dumaine francia nagykövet jelentése. A eszek, délszlávok és románok — „opprimés par les Hongrois” — a meggyilkolt trónörökösben reménykedtek. DDF III. 10. Párizs, 1936. 654—55. l.
 - június 29. Bukarest. Blondel francia követ jelentése: Ferenc Ferdinánd „favorable aux aspirations des Roumains de Transylvanie et à la cause des nationalités”. Riszties bukaresti szerb követ szerint Bécs Szerbiára fogja háritani a felelőséget — mondta ma reggel, tehát sietve panaszkodott a monarchia ellen. Bécsét Berlin fogja alátámasztani. A bukaresti lapok azt kérdik: mit fog tenni Románia? DDF III. 10. Párizs, 1936. 656—58. l.
1914. június 30. Tisza István gróf magyar miniszterelnök Bécsbe érkezik. Az uralkodónak a magyar királyi kormány részvétét tolmácsolja. Berchtold gróf közös külügyminiszterrel és Conrad vezérkari főnökkel találkozik, akik a Szerbia ellen fogauatosítandó eljárás kérdését vetik fel.
- 1914. június 30. Wien. Tschirschky német nagykövet jelentése. Berchtold gróf a Szerbia ellen fogauatosítandó eljárásról. No. I. Berlin, 1927. 12—13. l.
 - június 30. Belgrád. A szerb kormány nem indít nyomozást a szarajevói merénylet ügyében.
 - június 30. Budapest. D'Apchier le Mangin francia konzuli ügyvivő jelentése: ninesen izgalom, a trónörökös népszerűtlen volt Magyarországon. DDF III. 10. Párizs, 1936. 664—68. l.
 - június 30. Belgrád. Hartwig orosz követ jelentése arról, hogy Jeftanovics Gligorje szarajevói lakost, a boszniai szerbek vezetőjét, Spalaikovics Miroszláv pétervári szerb követ apósát, az osztrák hatóságok letartóztatták. OO I. 4. Berlin, 1932. 42—43. l.

1914. július 1. Budapest. A *Pester Lloyd* közli Tisza István gróf békés nyilatkozatát a *Birserrija Vjedomosti* orosz napilapban. Tisza jó viszonyt kívánt Oroszországgal: „überzeugter Anhänger guter Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Russland. Beide Regierungen seien durchaus friedliebend und bestrebt, die Ruhe Europas zu wahren. Ja, sie betrachten das als ihre Hauptaufgabe. Es gäbe kein Grund zu ernsten Missverständnissen zwischen beiden Regierungen. Der Balkan für die Balkanstaaten, wobei Oesterreich-Ungarn deren Entwicklung absolut nicht stört.“ A szarajevói merénylet előtt elküldött nyilatkozat.
- július 1. Wien. Tisza István gróf az uralkodóhoz intézett felterjesztésében állást foglal a Berchtold gróftól és Conradtól említett szerbiai hadjárat ellen, mert véleménye szerint nemcsak Szerbiával lenne háború, hanem Oroszországgal és Romániával szemben is.
- június 30. Pétervár. Spalaikovic szerb követ a *Noroje Vremja* pétervári napilapban közölt beszélgetésében figyelmezteti a kettős monarchiát, hogy apósa letartóztatása miatt bonyodalmakba keveredhetik. OMO VIII., Wien, 1930. 281—82. l.
- június 30. Paléologue francia nagykövet jelentése: a lapok szerint a szarajevói merénylet Bosznia-Hercegovina annexiójáért való bosszú műve volt. DDF III. 10 Párizs, 1936. 659. l.
1914. július 1. Budapest. Priklonski orosz főkonzul jelentése. OO I. 4. Berlin, 1932. 55—57. l.
- július 1. Wien. Berchtold gróf Conrad vezérkari főnökhöz: „Tisza sei gegen den Krieg mit Serbien und besorge, dass Russland gegen uns losschlagen und Deutschland im Stiche lassen würde.“ CE IV. Wien, 1923. 34. l.
- Wien, július 1. Berchtold gróf közli Conrad vezérkari főnökkel, hogy a szerbiai hadjárat tervét Ferenc Józsefnek Vilmos német császárhoz intézendő levelével fogja végrehajtatni és az elkészítendő levélhez adatokat kér. OMO VIII. Wien, 1930. 246—47. l.
- július 1. Wien. Sebeko orosz nagykövet jelentése: Ferenc József egészségi állapota. Erejének hanyatlása folytán a közelgő tél végzetes lehet rá nézve. OO I. 4. Berlin, 1932. 54. l.
- július 1. Wien. Berchtold gróf 3021. számú átíratá Tisza István magyar miniszterelnökhöz, melyben a magyar kormányt Szaszonov és Bratianu erdélyi kirándulásáról értesíti. ME 1914. 4937. szám.
- július 1. Belgrád. Descos fran-

1914. július 2. Budapest. Tisza István gróf kijelenti a képviselőházban, hogy a szarajevói merénylet ügyében a vizsgálat folyamatban van. Veszi Berchtold grófnak július 1-én kelt levelét Bratianu és Szaszonov kirándulására vonatkozólag.
1914. július 2. Wien. Berchtold gróf beszélgetése Tschirschky német nagykövettel a Szerbia ellen fogantatandó eljárásról. OMO VIII. Wien. 1930. 277—78. l.
- július 2. Wien. Berchtold gróf elkészíti Ferenc Józsefnek II. Vilmos császárhoz küldendő levelét, annak mellékletévé Tisza márciusi emlékiratát teszik, melynek átdolgozását a merénylet idején fejezték be és elét az eredetitől eltérőleg Szerbia ellen irányították. OMO VIII. Wien 1930. 250—61. l.
- július 2. Wien. Conrad megküldi Berchtold grófnak a kért adatokat és az iratot a német császárnak küldendő levél mellékletévé teszik. U. ott 250—52. l.
- július 2. Párizs. A *Temps* napilap Tardieu André tollából Károlyi Mihály magyar képviselőtől beszélgetést közöl, melyben utóbbi a kettős monarchiát a balkáni ellentétek szításával vádolja meg: „dans la politique extérieure, nous sommes les plus redoutables semeurs de discorde aux Balkans.”
- július 2. Wien. Conrad vezérkari főnök Berchtold grófnak
- cia követ jelentése. Ferenc Ferdinánd tüntetően vonult be Szarajevóba június 28-án. DDF III. 10. Párizs, 1936. 673—79. l. A szerb kormány Descost nem tartja megfelelőnek és ki akarja cseréltetni. Július 1-én Vesznics Milenko párizsi szerb követ megjelent a Quai d'Orsayn és közölte, hogy a szarajevói merénylet hosszú volt az annexióért. A szerbbarát Boppé Ágostot kéri francia követként, Descos helyett. DDF III. 10. Párizs, 1936. 670—71. l.

- kimerítő jelentést küld a katonai helyzetről a balkán-félszigeten. Tisza felterjesztése nyomán belátja, hogy Erdély Romániával szemben védelemre szorult. OMO VIII. Wien, 1930. 268—70. l. „Zwingende Notwendigkeit alle aus Rumänien in die Monarchie führenden fahrbaren Kommunikationen durch permanente Befestigungen zu sperren, um eine unaufgehaltene Invasion nach Siebenbürgen zu verhindern“.
- július 2. Pétervár. Czernin Ottó gróf osztrák-magyar ügyvivő jelentése a szerb követ nyilatkozatairól: Spalaikovies apósának elfogatása miatt háborúval fenyegetőzik: „Seine Verhaftung kann Anlass geben zu sehr bedeutenden Komplikationen. Diese Verhaftung spricht für den offenen Krieg und das kann zu grossen Ueberraschungen führen.“ OMO VIII. Wien, 1930. 281—82. l.
1914. július 3. Budapest. Tisza István a közös külügyminisztertől a függő kérdések megtárgyalása végett közös miniszteri értekezlet egybehívását kéri.
1914. július 3. Pétervár. Czernin gróf ügyvivő jelentése: az orosz sajtót és közvéleményt Spalaikovies szerb követ a monarchia ellen izgatja. OMO VIII. Wien, 1930. 285. l.
- július 3. Pétervár. Spalaikovies kérésére Szaszonov utasítja Sebeko bécsi orosz nagykövetet, hogy a szerb követ apósának, Jeftánovies Gligorje letartóztatott boszniai pártvezérnek sorát kutassa fel. OO. 1. 4. Berlin, 1932. 77. l.
- július 3. Pétervár. Czernin gróf ügyvivő jelentése Spalaikovies nyilatkozatáról a *Večerna Vremja* június 29-i számában. OMO VIII. Wien, 1930. 281. l.
- július 3. Üszküb. Az osztrák magyar konzul jelentése szerb csapatoknak Macedóniából az

- osztrák-magyar határra való szállításáról. OMO VIII. Wien, 1930. 366. l.
- július 3. Párizs. Tardieu André cikke a *Journal des Balkans* folyóiratban: a román kormány kövesse Blondel francia és Poklewski-Koziell orosz követ utasításait. Waldburg német ügyvivő jelentése. GP XXXIX. Berlin, 1925. 528—29. l.
- július 3. Bukarest. Czernin Ottokár gróf osztrák-magyar követ jelentése: „Ministerpräsident (Bratiana) teilte mit, Herr Sasanow habe ihm gesagt, dass Russland bei einem Kriege zwischen der Monarchie und Serbien nicht ruhig bleiben könne, sondern uns den Krieg erklären müsste.“ OMO VIII. Wien, 1930. 278. l.
1914. július 4. Budapest. Tisza István gróf elé kerül Berehtold grófnak július 1-én kelt átírt Bratiana és Szasonov erdélyi kirándulásáról. Látamozás után visszaküldve. ME 1914. 4937. szám.
- Budapest. Tisza István gróf a közös hadügyminiszterhez az esetleges boszniai túlkapások ellen: „Es wäre ein arger Fehler, das Versäunte durch über-eilte Anwendung zum Teil weit über das Ziel schiessender Kraftmittel nachholen zu wollen, welche das Uebel vergrößern, das In- und Ausland benruhigen und dem Prestige der Monarchie Abbruch tun würden.“ OMO VIII. Wien, 1930. 304. l.
- július 4. Budapest. A német főkonzul értesíti a magyar miniszterelnököt, hogy szabadságáról visszaérkezett. A levél kelt július 2-án, érkezett 4-én.
1914. július 4. Wien. Hoyos gróf, a közös külügyminiszter kabinetfőnöke Ferenc József leve-lével Berlnbe indul.
- július 4. Párizs. Poincaré kö-ztársasági elnök Szécsen gróf osztrák-magyar követ előtt azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a szerb kormány bizonyá-ra nem feledkezik meg a mé-rénylet kinyomozásáról és a tettesek felelősségrevonásáról, mert ez neki kötelessége. OMO VIII. Wien, 1930. 299. l.
- július 4. Pétervár. Spalaikovies szerint a boszniai szerbekkel való kegyetlenkedés Európa rokonszenyét Szerbia részére fog-ja biztosítani. SzKK 1914. 14. szám.

ad acta 7-én. ME 1914. 1183. szám.

1914. július 5. Wien. Délelőtt 11.50 órakor megérkezik a közös külügyminisztériumba Tisza István miniszterelnök távirata, melyben a Berlinbe küldendő levélnek olyan értelmű módosítását kéri, hogy ne legyen háború: „Allerhöchstes Handschreiben an den deutschen Kaiser. Um Berlin nicht kopfschütten zu machen, rate ich dringend, im vorletzten Alinea anstatt „als politischer Machtfaktor am Balkan ausgeschaltet wird“ zu sagen, „genötigt wird, seine aggressive Tätigkeit aufzugeben“ und im letzten Alinea die Worte: „dass an eine Versöhnung des Gegensatzes, welcher Serbien von uns trennt, nicht mehr zu denken ist,“ und wie auch das Wort: „ungestrafft“ wegzulassen.“ OMO VIII. Wien, 1930. 316. l. — Ezek alapján a szöveg a következőképpen alakult:

Eredeti levél:

„Dieses wird aber nur dann möglich sein, wenn Serbien, welches gegenwärtig den Angelpunkt der panslawistischen Politik bildet, als politischer Machtfaktor am Balkan ausgeschaltet wird. — Auch Du wirst nach dem jüngsten furchtbaren Geschehnisse in Bosnien die Ueberzeugung haben, dass an eine Versöhnung des Gegensatzes, welcher Serbien von uns trennt, nicht mehr zu denken ist, und dass die erhaltende Friedenspolitik aller europäischen Monarchen bedroht sein wird, solange dieser Herd von verbrecherischer Agitation von Belgrad ungestraft fortlebt.“

1914. július 5. Berlin. Déli 1 órakor átnyújtják Vilmos német császárnak Ferenc József levelét, de nem módosított, hanem eredeti alakjában. A tisztázat átadása tehát egy órával azután történt, hogy Tisza módosítása Bécsbe érkezett.

— július 5. Berlin. Szögyény-Marich gróf osztrák-magyar nagykövet jelentése arról, hogy Vilmos német császár a Ferenc Józseftől javasolt szerbiai hadjárat tervéhez hozzájárult. OMO VIII. Wien, 1930.

— július 5. Wien. Sebeko orosz nagykövet jelenti, hogy Jeftanovics elfogatásának híre nem felelt meg a valóságnak. OO I. 4. Berlin, 1932. 95. l.

Módosított levél:

„Dieses wird aber nur dann möglich sein, wenn Serbien, welches gegenwärtig den Angelpunkt der panslawistischen Politik bildet, genötigt wird, seine aggressive Tätigkeit aufzugeben. — Auch Du wirst nach dem jüngsten furchtbaren Geschehnisse in Bosnien die Ueberzeugung haben, dass die erhaltende Friedenspolitik aller europäischen Monarchen bedroht sein wird, solange dieser Herd von verbrecherischer Agitation von Belgrad fortlebt.“

1914. július 6. Budapest. A belügy-minister július 4-i dátummal, 1164. biz. sz. a. jelentést tesz a miniszterelnöknek a szarajevói merénylettel kapcsolatban magyar területen lefolyt vizsgálatról. ME 1914., ad acta 1920. november 18-án.

1914. július 6. Wien. Berchtold gróf értesíti a magyar miniszterelnököt a berlini döntésről és az elhatározáshoz Tisza hozzájárulását kéri. OMO VIII. Wien, 1930. 329. l.

július 6. Wien. Berchtold gróf Conrad vezérkari főnökhöz: Tisza ellene van a háborúnak, mert Erdélyt román támadástól félti. Conrad beismeri, hogy orosz-román-szerb támadás esetén a monarchia helyzete súlyos volna. CE IV. Wien 1923. 55—56. l.

— július 6. Wien. Berchtold gróf Tisza miniszterelnökhöz: „Streng geheim. Kaiser Wilhelm liess Unserem Allergnädigsten Herrn melden, dass wir bei einer eventuellen Aktion auf die volle Unterstützung Deutschlands rechnen können. Nach Kaiser Wilhelms Ansicht sollen wir mit einer Aktion gegen Serbien nicht mehr zu warten. Wir sollen den jetzigen günstigen Moment nicht unbenützt lassen. Russland sei heute nicht kriegsbereit und Deutschland stehe in voller Bundestreue an unserer Seite.“

OMO VIII. Wien, 1930. 329. l.

- július 6. Pétervár. Szaszonov óvást emel az ellen, hogy a monarchia maga vegye kezébe a szarajevói merénylet tetteseinak Szerbiában való kinyomozását. OO I. 4. Berlin, 1932. 128. l.

1914. július 7. Wien. Tschirschky német nagykövét jelentése: Tisza István gróf a német nagykövetségen tartott bizalmas értekezleten élesen szembefordult a Hoyos gróftól hozott azzal a berlini üzenettel, hogy a szerb államot fel kell darabolni. NO. I. Berlin, 1927. 35. l.

július 7. Wien. Berchtold gróf Giesl báró belgrádi osztrák-magyar követet, ki Budapesten át Belgrádba készült, Tisza megnyerésére küldi. Tisza kijelentette, hogy álláspontjának el nem fogadása esetén elhagyja helyét (ebből következik, hogy saját meggyőződése szerint nem változtatta meg álláspontját, mert helyén maradt). Giesl báró: „Graf Berchtold hatte mich beauftragt, den ungarischen Ministerpräsidenten, der mit dem Resultate der bisherigen Besprechungen nicht einverstanden war, umzustimmen. Graf Tisza erklärte mir in seiner konzisen Ausdrucksweise, er billige einzelne unserer Forderungen nicht. Es müsse alles vermieden werden, was die Souveränitätsrechte Serbiens verletzen und vielleicht in weiterer Folge zum Kriege führen könne. „Wenn man aber diesem wolle, dann müsse sich der Kaiser (Tisza sagt König) einen anderen Minister suchen.“ — Seine Stimme hatte dabei einen verärgerten

július 7. Pétervár. Czernin Ottó gróf jelentése: az orosz sajtót a szerb követ irányítja. Szaszonov külügyminiszter elismeri, hogy Spalaikovics tapintatlannak jár el. OMO VIII. Wien, 1930. 337—38. l.

- július 7. Budapest. Pasic szerb miniszterelnök nyilatkozata az *Est* napilapban.

Klang. Diese Haltung Tiszas festzulegen, bin ich seinem Andenken schuldig.“ Baron *W. Giesl*: Zwanzig Jahre im Nahen Orient. Berlin, 1927. 256. l. — „Der Minister des Aeusseren beauftragte mich, dem in Wien weilenden Grafen Tisza über die Lage in Belgrad Bericht zu erstatten. Graf Tisza fragte mich, ob ich den Inhalt der an Serbien zu richtenden Note kenne, welche er sich geweigert hatte gutzuheissen, weil sie nach seiner Ansicht in einigen Punkten die Souveränität antaste, und setzte hinzu: „Wenn der König den Krieg will, muss er sich einen andern Minister suchen!“ — Graf Tisza teilte mir denn aus seinem Notizbuche einzelne Punkte unserer Forderungen mit und kommentierte sie auch. Bekanntlich wurde der Entwurf auch in allen von Graf Tisza beanstandeten Stellen nach dessen Wünschen abgeändert und, als die Note auch nach der Ansicht Tiszas von Serbien angenommen werden musste, denn Serbien überhaupt den Willen besass, Gennugung zu leisten, auch von ihm mit aller Energie vertreten. Also auch bei Graf Tisza, d. h. Ungarn, findet sich keine Spur von Kriegstreiberei oder auch nur Kriegswillen“. Baron *W. Giesl*: Konnte die Annahme der serbischen Antwortnote den Ausbruch des Weltkrieges verhindern? Berliner Monatshefte XI. Berlin, 1933. 461 l. július 7. Wien. Kőzös miniszteri értekezlet Berchtold gróf elnöklete alatt. A külügyminisztertől előterjesztett javaslattal szemben Tisza ellentétes

- álláspontot foglal el. OMO VIII. Wien, 1930. 343—51. l.
- július 7. Wien. A közös miniszteri értekezlet után megtartott bizalmas tanácskozáson Tisza István a külügyminiszter javaslatával szemben foglal állást. NO I. Berlin, 1927. 35—36. l.
- július 7. Wien. Berchtold gróf előterjesztése az uralkodóhoz arról, hogy a magyar miniszterelnök csak abban az esetben járulna hozzá a Szerbia ellen indítandó háborúhoz, ha előbb nem tudják az ügyet diplomáciai úton elintézni. OMO VIII. Wien, 1930. 342. l.
1914. július 8. Tisza előterjesztése az uralkodóhoz. E második előterjesztésben ismételtelen állást foglal a szerbiai hadjárat terve ellen. Oroszország katonai támadásától, Románia ellenséges magatartásától tartva Szerbia állami szuverenitásának és területi épségének biztosítását követeli. OMO VIII. Wien, 1930. 371—74. l. Ferenc József kezével: „Ad acta. Franz Joseph.“ Melléklet: „Beilage. Kräfteverhältnisse in einem Kriege gegen Russland, Serbien, Rumänien nach Angabe des Chefs des Generalstabes.“ U. ott 374—75. l. Tisza megemlíti, hogy a szerb hadjárat tervéhez a tegnapi minisztertanácsban nem járulhatott hozzá egész terjedelmében, mert szerb háború esetén Oroszország és Románia ellenséges magatartásával kellene számolni. Nem helyeselné szerb terület annexióját sem, csak akkor járulhatna hozzá, hogy a szarajevói merénylet esetében Szerbia kérdőre vonassék — „es wäre
1914. július 8. Wien. Berchtold gróf levele Tiszához Tschirschky német nagykövét látogatásáról és a berlini üzenet átadásáról. OMO VIII. Wien, 1930. 370—71. l.
- július 8. Pétervár. Szaszonov kientése: a magyar miniszterelnök előbb követeléseket kíván Szerbiával szemben felállítani. Berchtold azt mondja, hogy ha ehhez az uralkodó hozzájárul, akkor ő elfogadhatatlan feltételeket fog javaslatba hozni. NO I. Berlin, 1927. 36. l.
- július 8. Szarajevó. Gagarin herceg jelentése arról, hogy Jeftanovics elfogatásának híre nem felel meg a valóságnak. OO I, 4. Berlin, 1932. 233—34. l.
- június 8. Pétervár. Szaszonov kijelenti Czernin gróf ügyvivőnek, hogy a szarajevói merénylet dolgában Szerbia felelősségrevonását nem fogja megengedni. OO I, 4. Berlin, 1932. 128. l.

also eine in gemessenem, aber nicht drohendem Tone gehaltene Note an Serbien zu richten — és hogy megelégedjünk Szerbia diplomáciai vereségével. Ennek a politikának a támogatását fogja kérni a holnapi magyar minisztertanácstól is.

1914. július 9. Budapest. A magyar minisztertanács Tisza előterjesztését tudomásul veszi és felkéri a miniszterelnököt, hogy a magyar kormány befolyásának az 1867. XII. törvénycikk alapján szerezzon érvényt. ME. Minisztertanács jegyzőkönyvek. 1914. 18. szám.

— július 9. Wien. Krobotin közös hadügyminiszter 4776. számú átiratában közli a magyar kormánnyal orosz vezérkari tiszteknek a magyar nyelv elsajátítása végett Magyarországra történt vezényeltetését. ME 1914. 3235. szám.

1914. július 9. Wien. Egy bécsi napilap közlése a magyar minisztertanácsról. Tisza István közli Berchtold gróf közös külügy miniszterrel, hogy a közlemény nem felel meg a valóságnak, mert az értekezletről semmi sem szivároghatott ki. OMO VIII. Wien, 1930. 406. l.

— július 9. Wien. Berchtold gróf Wiesner Frigyes lovag közös külügyminisztériumi tanácsost a merénylet külső kapcsolatainak kivizsgálása végett Szarajevóba küldi.

— július 9. Belgrád. Descos francia követ két jelentése. DDF III. 10. Párizs, 1936. 695—703. l. A Frank-féle horvát nacionalista párt éles támadása a zágrábi tartománygyűlésben a horvát-szerb koalíció ellen. Tisza miniszterelnök válasza Andrássy Gyula gróf interpellációjára: nem kell okolni a szerbeket, mert a magyar kormány most készíti elő a magyarországi szerbek egyházi és iskolai autonómiáját a karlócai patriarkátus területén. Descos megállapítása: „Les Serbes établis au Nord du Danube associés à une culture supérieure sont facilement portés à se considérer comme l'aristocratie de la race et à régarder négligement leurs co-nationaux plus frustes demeurés dans le Balkan”. — Pa-

- sics nyilatkozata az *Est* című budapesti napilapban.
- július 9. Belgrád. Storck Vilmos lovag osztrák-magyar ügyvivő jelentése Pasicnak az *Est* című budapesti lapban közölt nyilatkozatáról. OMO VIII. Wien, 1930. 376—78. l.
1914. július 10. Budapest. Tisza István gróf miniszterelnök veszi a budapesti szerb főkonzulnak július 8-án kelt meghívó levelét a Péter szerb király születésnapja alkalmából tartandó istentiszteletre. ME 1914. 5159. szám.
1914. július 10. Budapest. A belügyminiszter jelentése a miniszterelnökhöz — kelt július 7-én, 1184. biz. szám alatt a szarajevói merénylettel kapcsolatban magyar földön folytatott vizsgálatról. ME 1914. 5133. szám. Ad acta 1914. július 11-én.
- július 10. Szarajevó. A merénylők beismerik, hogy a merényletnél használt bombák a kragujeváci szerb fegyvergyárból származnak.
- július 10. Wien. Tschirschky jelentése: Berchtold gróf panaszkodik, hogy Tisza Szerbiával gentleman-módon kíván eljárni. NO I. Berlin, 1927. 47—48. l. Berchtold „klagte wieder über die Haltung des Grafen Tisza, die ihm ein energisches Vorgehen gegen Serbien erschwere. Graf Tisza behauptete, man müsse „gentlemaulike“ vorgehen.“
- július 10. Belgrád. Giesl báró követ megérkezik és a Tiszával folytatott beszélgetés alapján a következőt mondja a nála megjelent Hartwignak: „Ich kann Sie bestimmt versichern, dass die Souveränität Serbiens nicht angetastet werden wird, und dass bei eigenem guten Willen der serbischen Regierung die Krise eine, beide Teile befriedigende Lösung finden wird.“ E szavaknál Hartwig váratlanul szívszélhűdést kap és meghal. *Giesl* báró id. m. 258. l.

- Bukarest, július 10. Czernin gróf jelentése Mária trónörökös né oroszbarátságáról: „Bei verschiedenen Anlässen des Gespräches kam die Tendenz Ihrer königlichen Hoheit, Russland und seine Politik zu verteidigen, immer wieder zum Vorschein. Die Liebe zu Russland bildet überhaupt — und seit Constantza noch mehr — die Basis der politischen Auffassung der hohen Frau.“ OMO VIII. Wien, 1930, 390. l.
- július 10. London. Menndorff-Pouilly gróf osztrák-magyar nagykövet jelentése: „Ich bitte um Weisung, ob besonderes Gewicht auf sehr konziliante Sprache des ungarischen Ministerpräsidenten gelegt werden soll.“ OMO VIII. Wien, 1930. 391. l.
1914. július 11. Budapest. Tisza István gróf Berchtold gróf közös külügyminiszternek: „Vertraulich. Nachricht über ungarischen Ministerrat im „Neuen Wiener Tagblatt“ ist eine Kombination des Korrespondenten, wie solche nach Ministerräten oder Audienzen oft vorkommen. Ich garantiere, dass von Seiten der ungarischen Minister nichts in die Presse kommt und beschränke mich konsequent auf die Erklärung, dass Alles, was die Blätter schreiben, jeder positiven Information entbehre, der Wahrheit nicht entsprechende Kombinationen sind. Ich komme Montag früh Wien an.“ OMO VIII. Wien, 1930. 406. l.
1914. július 11. Budapest. D'Apehier le Maugin francia konzuli ügyvivő jelentése: Tisza megnyugtató kijelentései a parlamentben. Tisza kéri, hogy ne azonosítsák a szarajevói merényleket a szerb néppel és ne utánozzák a Frank-párt türelmetlen magatartását. „Ainsi officiellement, officieusement, tout est à la paix.“ FS Berlin, 1925. 29—30. l., DDF III. 10. Párizs, 1936. 716—19. l.
- július 11. Wien. Tschirschky jelentése: Berchtold közli vele, hogy Tiszát július 14-re Bécsbe „citálta“. NO I. Berlin, 1927. 53. l.
- július 11. Budapest. A belügyminiszter jelentése a miniszterelnökhöz — kelt június hó 21-én, 1048. szám alatt — a magyar földön folytatott orosz propagandáról. ME 1914. 5162. szám. Ad acta 1915. január 20-án.

- július 11. Bukarest. Bratianu miniszterelnök utasítja Románia bécsi követét, kérje Berchtold grófot, hogy Czernint ne eserelje ki másik diplomatával. OMO VIII. Wien, 1930. 400. l.
- július 11. Berlin. Brouewski orosz katonai attasé jelentése: a szerb ügyvivő közlése szerint a monarchia csapatait a szerb határ felé szállítják. OO I. 4. Berlin, 1932. 171. l.
- július 11. Belgrád. Descos francia követ jelentése Hartwig orosz követ haláláról: „Le véritable Souverain de la Serbie.” DDF III. 10. Párizs, 1936. 719 21. l.
- július 11. Bukarest. Waldburg báró német ügyvivő jelentése: „Als ich erwähnte, dass hier vielfach der Glaube bestehe, Siebenbürgen werde in nicht zu ferner Zeit Rumänien zu fallen, meinte Seine Majestät, Er trete dieser Auffassung hier scharf entgegen, und habe offen ausgesprochen, dass er sich zu einer Eroberung Siebenbürgens niemals hergeben werde. Nach dem Tafel kam das Gespräch nochmals auf diese Frage, wobei der König, zum Prinzen Ferdinand gewendet, erklärte: „Wir werden das ja nicht mehr erleben. Dein Sohn vielleicht.“ DD I. Berlin, 1927, 60. l.
- július 11. Párizs. Berthelot Fülöpnek, a francia külügyminisztérium főtitkárának jelentése Viviani francia miniszterelnökhöz az osztrák-orosz viszonyról: „Le récent rapprochement qui a été consacré par l'entrevue de Constantza, en détournant l'irrédentisme roumain de la Bessarabie et en

l'orientant vers la Transylvanie où vivent près de trois millions de Roumains, constitue un nouveau moyen de pression de la Russie sur l'Autriche." Károlyi Mihály gróf magyar képviselők társaságában Pétervárott volt. DDF. III. 10. Párizs, 1936. 721—24. l.

1914. július 12. Budapest. Tisza István gróf veszi Kroatia községi hadügyminiszternek július 9-én 4176. szám alatt kelt átiratát. Irattárba. ME 1914. 3235. szám.

— július 12. Budapest. Tisza István gróf veszi Kroatia községi hadügyminiszternek július 12-én 5686. szám alatt kelt átiratát román katonatiszteknek Ada Kaleh szigetén tett látogatásáról. Irattárba. ME 1914. 5191. szám.

1914. július 13. Budapest. Mallett amerikai főkonzul jelentése. AO 1914. Supplement. Washington. 1928. 16. l.

— július 13. Szarajevó. Wiesner lovag jelentése a szarajevói merénylet szerbiai kapcsolatairól. OMO VIII. Wien. 1930. 436—37. l. -- A jelentés szerint a szarajevói merényletet Belgrádban tervezték ki.

— július 13. Pétervár. Pourtalès gróf német nagykövet jelentése Szaszonov ama kijelentéséről, hogy a kettős monarchia iránt megvetéssel viselkedik. NO I. Berlin, 1927. 75. l.

1914. július 14. Wien. Bizalmas értekezleten Berchtold gróf közli a magyar miniszterelnökkel Wiesner lovag jelentését, valamint azt, hogy a német kormány a *casus foederis* vállalja. Tisza Wiesner jelentése után hozzájárul az erélyes fellépés gondolatához, de kiköti, hogy a Szerbiához intézendő

- feltételek ne legyenek elfogadhatatlanok, és a szerb állam területi épségét ne érintsék. OMO VIII. Wien, 1930. 447—48. l.
- Berechthold gróf előterjesztése az uralkodóhoz: Az ultimátum. „Graf Tisza hat die Bedenken, welche er gegen ein kurzfristiges Ultimatum vorgebracht hatte, aufgegeben, da ich auf die militärischen Schwierigkeiten hinwies, die sich aus einer Verzögerung ergeben würden. Auch machte ich geltend, dass selbst nach erfolgter Mobilisierung eine friedliche Beilegung möglich wäre, falls Serbien noch rechtzeitig einlenken würde... Graf Tisza hat ferner ausdrücklich betont, dass er seine Zustimmung zu dem beabsichtigten Vorgehen nur unter der Bedingung erteilen könne, dass noch vor Stellung des Ultimatum in einem gemeinsamen Ministerrate der Beschluss gefasst werde, dass die Monarchie — abgesehen von kleinen Grenzregulierungen — keinen Landwerb aus dem Kriege gegen Serbien anstrebe.“ OMO VIII. Wien, 1930. 448. l.
- július 14. Wien. Tisza megjelenik a német nagykövetségen és kijelenti, hogy hozzájárul Szerbia kérdőrevonásához. Tschirschky német nagykövet jelentése. NO I. Berlin, 1927. 70. l. — Tisza István gróf 1914. november 5-én Tschirschkyhez intézett levélben kijelenti, hogy e lépésre a német kormány tanácsára határozta el magát. TL II. Budapest, 1924. 266—68. l. Ebből a jelentésből következtetik azt, hogy Tisza eredeti álláspontját feladta.
1914. július 14. Bornholm. Vilmos német császár válaszlevele Fe-

- rene Józsefhez a monarchia támogatásáról, de a szerbiai hadjárat említése nélkül. No I. Berlin, 1927. 43—44. l.
- július 14. Párizs. A *Temps* napilap Leval André aláírásával közli Tisza válaszát a Tardieu-Károlyi-féle nyilatkozatra: „Nous, des semeurs de discorde? Nous, qui sommes la puissance qui n'a et ne peut avoir aucune idée d'agression, et dont le seul intérêt est de garantir sa propre sécurité en assurant l'indépendance et le libre développement des peuples balkaniques? L'Autriche-Hongrie a été la première à émettre le principe: „Les Balkans aux peuples balkaniques“ et je le dis avec fierté: ce sont les hommes d'État hongrois, dirigeant la politique de la monarchie après le compromis de 1867, qui ont introduit ce principe dans la politique européenne... Le comte Károlyi se trouve en contradiction avec la vérité...”
- július 14. Budapest. D'Apehier le Maugin francia konzuli ügyvivő jelentése. DDF III. 10. Párizs, 1936. 736—37. l.

II.

1914. július 15. Budapest. Tisza István gróf megnyugtató kijelentései a magyar Képviselőházban. Álláspontja tehát nem változott.
1914. július 15. Tisza István gróf elé kerülnek Kroatia közös hadügyminiszter átiratai a szerb propagandáról, romániai katonatisztek adakalehi látogatásáról, orosz tiszteknek Magyarországba történt vezényeltetéséről. ME 1914. 5191., 5203., 5233. számok.
- július 15. Wien. Conrad szerint Tisza ismét Erdély megtámadtatása miatt aggódik. CE IV. Wien, 1923. 80. l. „Der mir

zugekommene Budapestbericht meldete erneuerte Besorgnisse des Grafen Tisza für Siebenbürgen im Kriegsfall.“

- július 15. Wien. Dumaine francia nagykövet jelentése arról, hogy a *Neue Freie Presse* bécsi napilap Tisza magyar miniszterelnököt megróttá békés hangú beszéde miatt. FS Berlin, 1925. 30. l., DDF III. 10. Párizs, 1936. 737—39. l.
- július 15. Wien. Sebeko orosz nagykövet két jelentése Tisza miniszterelnöknek a magyar képviselőházban tartott békés hangú beszédéről. OO I. 4. Berlin, 1932. 211—15. l.
- július 16. Budapest. Tisza elé kerülnek Kroatia közös hadügyminiszter átiratai Szerbia és Románia lóvászárításairól. Tudomásulvétel után az iratárba. ME 1914. 5348., 5516. számok.
- július 16. Wien. Sebeko orosz nagykövet jelentése Tisza békés hangú beszédéről a magyar képviselőházban. OO I. 4. Berlin, 1932. 238—39. l.
- július 16. Berlin. Szögyény-Marich gróf osztrák-magyar nagykövet jelentése Tisza beszédének berlini hatásáról. OMO VIII. Wien, 1930. 458. l. — „Herr von Tschirschky meldet, dass Graf Tisza ihn während seines letzten Besuches in Wien aufgesucht und ihn versichert habe, dass er nunmehr alle seine anfänglich allerdings bestandenen Bedenken aufgegeben habe und mit einer energischen Aktion ganz einverstanden sei; übrigens habe sich Graf Tisza in seiner gestrigen im Parlament abgegebenen Erklärung ganz in diesem Sinne ausge-

1914. július 17. Budapest. A boszniai szerbek hivatalos képvisellete küldöttségileg köszöntö meg Tisza István gróf miniszterelnöknek, hogy a merényletet követő boszniai zavargások idején a szerb lakosságot védelmébe vette. *Pester Lloyd*: Dimovichnak, a boszniai tartománygyűlés elnökének beszéde a magyar miniszterelnök-höz: „Ew. Exzellenz, Im Namen der serbischen nationalen Partei erlauben wir uns Ew. Exzellenz für die im ungarischen Parlamente über die Lage und über die einzuhaltenden politischen Richtlinien Bosniens und der Herzegowina abgegebenen Erklärungen unseren innigsten und tiefempfundenen Dank auszusprechen. Infolge des abscheulichen Attentats und infolge der darauf folgenden Devastierungen des Vermögens unschuldiger serbischer Bürger, serbischer Schulen und Kirchen, hat sicher eine düstere Stimmung des serbischen Volkes in Bosnien und der Herzegowina bemächtigt. Die Rede Eurer Exzellenz hat wie ein Lichtstrahl gewirkt. Aus der Rede Eurer Exzellenz haben wir Worte verurteilsloser
- sprochen.“ OMO VIII. Wien. 1930. 458. l.
- július 16. Budapest, Max-Müller brit főkonzul jelentése: „I am assured on good authority that Count Tisza is exerting his influence to moderate the tone of the newspapers.“ BO XI. London, 1926. 65. l.
- július 16. Wien, Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelentése Tisza István gróf parlamenti beszédéről. BO XI. London, 1926. 51—52. l.
1914. július 17. Wien, Stolberg herceg német ügyvivő jelentése arról, hogy a Szerbiához intézendő határidős jegyzék még nem készült el, mert a magyar miniszterelnökkel még tárgyalások folynak. NO I. Berlin. 1927. 86. l.
- július 17. Budapest, Max-Müller brit főkonzul jelentése Tisza István grófnak a parlamentben mondott békés beszédéről. BO XI. London, 1926. 67—68. l.
- július 17. London, Memmsdorff-Ponilly gróf nagykövet jelentése Tisza István gróf békés parlamenti beszédének Londonban tett hatásáról. OMO VIII. London, 1930. 480. l.

staatsmännischer Klugheit, Worte edler Gerechtigkeit vernommen, welche auch in der ärmsten serbischen Hütte in Bosnien und in der Herzegowina einen freudigen Wiederhall gefunden haben. Diese Worte wird das serbische Volk in Bosnien und in der Herzegowina mit tiefstem Dank in Erinnerung behalten.“ — Tisza válasza: „Sie können sicher sein, dass Sie in mir einen Freund haben, der sich für Sie mit kühlem Verstand und warmen Herzen einsetzen wird.“

július 17. Budapest. Tisza István gróf Berchtold gróf közös külügyminiszterhez: „Streng geheim. Pester Lloyd erhält wiederholt die Sachlage tendenziös entstellende, alarmierende Nachrichten aus dem Generalstab naheliegender Quelle. Ich habe Publikation vereitelt, bitte aber um gründliche Abhilfe. Tisza.“ OMO VIII. Wien, 1930. 484. l.

1914. július 18. Wien. Stolberg herceg német ügyvivő jelentése szerint Berchtold gróf holnap reméli, hogy Tisza bevonásával elkészül a határidős jegyzék. NO I. Berlin, 1927. 104. l.
- július 18. Belgrád. A brit ügyvivő figyelmezteti a szerb kormányt a sarajevói merénylettel kapcsolatos nyomozás megindítására, de Gruics főtitkár azt megtagadja. BO XI. London, 1926. 64. l.
- július 18. Párizs. Szécsen gróf nagykövet jelentése Tisza megnyugtató nyilatkozatainak hatásáról. „Die Reden haben hier entschieden einen guten Eindruck gemacht.“ OMO VIII. Wien, 1930. 489. l.

1914. július 19. Wien. Közös miniszteri értekezlet. Tárgy: a Szerbiának küldendő határidős jegyzék. Tisza módosításai a háború elkerülése végett. OMO VIII. Wien, 1930. 511—14. 1.
1914. július 19. Belgrád. Pasics szerb miniszterelnök körjegyzéke arról, hogy a magyar parlamentben elhangzott nyilatkozatok szerint Szerbiával szemben követeléseket fognak támasztani. SzKK 1914. 30. szám.
1914. július 20. Wien. Tschierschky német nagykövet jelentése a 19-én megtartott közös miniszteri értekezletről. NO I. Berlin, 1927. 109. l. „in den gestrigen Besprechungen sei, besonders auf Drängen des Grafen Tisza, der hervorgehoben habe, weder ihm noch irgendeiner ungarischen Regierung könne eine Stärkung des slavischen Elementes innerhalb der Monarchie durch Angliederung serbischer Gebietsteile zugemacht werden, beschlossen worden, von jeder dauernden Einverleibung fremden Gebietes abzusehen.“
- július 20. Berchtold gróf levele Giesl báró belgrádi követhoz: csak a jegyzék *pur et simple* elfogadásáról lehet szó. Ha ez nem történik meg, úgy hagyja el Szerbiát. OMO VIII. Wien, 1930. 518—19. 1.
- július 20. Konstantinápoly. Pallavicini ögróf osztrák-magyar nagykövet jelentése: Ristic szerb ügyvivő szerint Tisza megnyugtató kijelentései jó hatást keltettek Szerbiában. OMO VIII. Wien, 1930. 536. 1.
- július 20. Wien. A határidős jegyzéket elindítják Belgrád felé.
- július 20. Brassó. Mária román trónörökösne váratlanul megjelenik a Brassóban tartózkodó Beldiman berlini román követhetnél.

1914. július 21. Tisza István miniszterelnök bizik abban, hogy nem lesz háború. Levele menyéhez. TL V. Budapest, 1933.
1914. július 21. Wien. Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelentése: Tisza ismertette a határidős jegyzéket a magyar Képviselőházban. BO XI. London, 1926. 72. l.
- július 21. Pétervár. Szápáry Frigyes gróf osztrák-magyar nagykövet jelentése, Szaszonov elismeri, hogy Spalaikovies szerb követ *déséquilibre*. OMO VIII. Wien, 1930. 568. l.
- július 21. Pétervár. Poincaré francia köztársasági elnök beszélgetése Szápáry gróffal a diplomaták fogadásakor. A beszélgetés nagy feltűnést kelt. V. ö. Szápáry gróf július 22-i jelentését. OMO VIII. Wien, 1930. 567—68. l., Poincaré Raymond elbeszélését: Au service de la France. IV. L'union sacrée, 1914. Párizs, 1927. 253—54. l.
- július 21. Pétervár. Pourtalès gróf német nagykövet jelentése: Szaszonov azt mondja, hogy a kettős monarchia ügyeit a „félbolond“ Tisza irányítja. NO I. Berlin, 1927. 130 l.
- július 21. Wien. Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelenti, hogy Tisza ismertette a Belgrádhhoz intézendő határidős jegyzéket a magyar képviselőházban. BO XI. London, 1926. 72. l.
- július 21. London. Sir Edward Grey külügyi államtitkár hűvösen fogadja Take Jonesu román államférfit, aki a monarchia ellen kíván akciót kezdeményezni.
1914. július 22. Budapest. Tisza István gróf Berchtold gróf közös külügyminiszterhez: „követeléseink nem zárják ki a béke fenntartásának reményét“.
1914. július 22. Wien. Berchtold gróf közös külügyminiszter utasítja Giesl báró belgrádi követet, hogy annakidején haladéktalanul közölje Tiszával a

- OMO VIII. Wien, 1930. 592. l.
- július 22. Budapest. Tisza parlamenti beszédében a béke fenntartására vonatkozó reményének ad kifejezést.
- július 22. Budapest. Tisza Berchtold gróf útján Giesl bárótól közvetlen értesítést kér a belgrádi lépés eredményéről. OMO VIII. Wien, 1930. 574., 592. 93. l.
- belgrádi lépés eredményét. OMO VIII. Wien, 1930. 574. l.
- (július 22). Pribicevics Szvetozár nyilatkozata: „Einige Tage vor dem Ultimatum hatte ich zwei interessante Briefe von zweien meiner Freunde erhalten: einer kam aus Budapest vom Dr. Dusan Popovic, der mir mitteilte, dass er eine Unterredung mit dem Grafen Tisza gehabt habe, und dass nach dieser Unterredung der Ausbruch des Krieges nicht wahrscheinlich sei...“ Berliner Monatshefte. XI. Berlin 1933. 995. l.
- július 22. Pétervár. Spalaikovics szerb követ Szaszonov orosz külügyminiszterhez: a veszedelem Tisza parlamenti beszédeiben van. Szerbia részére Szaszonov védehnét kéri. OO I. 4. Berlin, 1932. 288—91. l.
- július 22. Pétervár. Spalaikovics *állítólagos* távirata Pasics szerb miniszterelnökhöz: „Sazonov demande intensifications maximum préparatifs militaires, mais éviter toute manifestation populaire avant achèvement préparatifs russes. Négociations Sazonov avec Poincaré Viviani très difficiles. Tous deux opposés toute mesure ou engagement pouvant entraîner France dans guerre pour question où intérêts français non engagés. Attitude président République envers Szápáry produit immense sensation milieux officiels et diplomatiques. Sazonov insiste sous aucun prétexte France doit connaître dispositions militaires en cours. Transport Europe troupes Sibérie terminé. Mobilisation grandes régions militaires sera ordonnée immé-

atement après départ Poincaré Viviani. Sazonov informé remise ultimatum autrichien aura lieu demain dix juillet".
Pozzi H.: Les coupables. Párizs, 1935. 60—61. l.

- július 22. Pétervár. Buchanan brit nagykövet jelentése: Spalaikovics szerint a szerb kormány mindenben kedvébe jár a kettős monarchiának, de Tisza gróf felláztatja a közvéleményt, hogy ezzel az uralkodó kezeit megköthesse. BO XI. London, 1926. 61—62. l.
- július 22. Bukarest. Blondel francia követ jelentése. Románia mindent el akar rendezni, hogy nyugodtan a kettős monarchia ellen fordulhasson. DDF III. 10. Párizs, 1936. 793—95. l.
- július 22. London. A brit külügyi hivatalban való hiábavaló kísérletezés után Take Jonesen megnyeri Steed angol újságíró. Steed a kettős monarchia ellen vezércikket ír a *Times* című londoni napilapba és ezzel az egész brit közvéleményt a kettős monarchia ellen fordítja.
- 1914. július 23. Budapest. A magyar minisztertanács tudomásul veszi, hogy a monarchia határidős jegyzékét Belgrádban átnyújtották és hogy július 25-én este 6 óráig várják a szerb királyi kormány választását. ME Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1914. 20. szám.
- 1914. július 23. Wien. Berehtold gróf közös külügyminiszter táviratai: 1. Belgrádba Giesl bárónak, melyben utasítja őt, hogy a jegyzéknek feltételek nélkül való el nem fogadása esetén utazzék el (vorbehaltlose Annahme), 2. Tisza István grófnak, melyben a magyar miniszterelnököt értesíti, hogy Giesl báró Zimonyból közölni fogja vele az eredményt. OMO VIII. Wien, 1930. 620—21. l.
- július 23. Wien. Dumaine francia nagykövet jelentése: Tisza parlamenti beszéde „laisse es-pérer uu dénouement pacifi-

- que." FFD III. 10. Párizs, 1936. 797—98. l.
- július 23. Párizs. Boppe Ágost francia követ elindul Belgrádba Descos felváltása végett.
 - július 23. Wien. Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelentése Tiszának július 22-én tett mérsékelt nyilatkozatáról a magyar képviselőházban. BO XI. London, 1926. 73. l.
 - július 23. Belgrád. Az osztrák-magyar határidős jegyzék átnyújtása.
 - július 23. London. Sir Edward Grey feljegyzése: Cambon Pál francia nagykövet említi, hogy a bécsi hadügyminiszter 8 hadtestet helyezett készenlétbe, de a rendelkezést Tisza közbelépésére felfüggesztették. BO XI. London, 1926. 71. l.
 - július 23. Pétervár. Poincaré francia köztársasági elnök elutazik.
1914. július 24. Budapest. Tisza István gróf miniszterelnök a magyar Képviselőházban kijelenti, hogy a határidős jegyzék átadása nem zárja ki a béke megtartását.
- 1914. július 24. Budapest. Max-Müller brit főkonzul két jelentése Tisza parlamenti beszédéről. BO XI. London, 1926. 84., 332—33. l.
 - július 24. Wien. Conrad tábornok a zágrábi hadtestparancsnokságnak állítólagos szerb mozgósításra vonatkozó jelentése alapján a mozgósítás elrendelését kéri. OMO VIII. Wien, 1930. 655. l.
 - július 24. Wien. Berchtold gróf közös külügyminiszter utasítja Giesl bárót, hogy Tiszát nyomban értesítse a szerb kormány válaszárol. OMO VIII. Wien, 1930. 620—21. l.
 - július 24. Wien. Sir M. de Bunsen brit nagykövet jelentése Tisza István gróf békés hangú nyilatkozatáról a magyar képviselőházban. BO XI. London, 1926. 159. l.

- július 24. Bukarest. Czernin Ottokár gróf osztrák-magyar követ jelentése. Bratiann a kettős monarchia jegyzékét Szerbia részéről elfogadhatatlannak tartja. OMO VIII. Wien, 1930. 628. l.
- július 24. Párizs. Szécsen gróf nagykövet jelentése: „Herr Berthelot meinte, serbische Regierung sollte prinzipielle Annahme (unserer Forderungen) sofort erklären, hinsichtlich einzelner Punkte aber Aufklärungen und nähere Details verlangen.“ OMO VIII. Wien 1930. 641. l.
- július 24. Wien. Kudaesev herceg orosz ügyvivő látogatása. Berchtold gróf közli vele, hogy a monarchia nem kíván szerb területet annektálni. OMO VIII. Wien, 1930. 645. l.
- július 24. Pétervár. Korán reggel megérkezik a belgrádi ultimátum híre. A jegyzéket Szápáry gróf nagykövet délelőtt 10 órakor nyújtja át Szaszonovnak. 12.30 órakor villásreggeli a francia nagykövetségen. Schilling báró kabinetfőnök feljegyzése: Szaszonov azt hiszi, hogy mozgósítani kellene. BK Berlin, 1923. 6. l., 81. l. A villásreggeliire meghívott Diamandi román követ megjegyzése: „La Russie avait besoin de mon pays“. Revue des deux mondes. XLIX. Párizs, 1929. 794. l.
- július 24. Pétervár. Az orosz minisztertanács — délután 3 órakor — a mozgósítás mellett határoz: „Zugleich wurde grundsätzlich beschlossen, vier Militärbezirke (Odessa, Kiew, Moskau und Kasan) sowie die beiden Flotten mobil zu machen ... alle militärischen Vorberei-

- tungen (müssten) eindeutig lediglich auf den Fall eines Konfliktes mit Oesterreich-Ungarn gerichtet sein". BK OO I. 5 Berlin, 1934. 32. l.
- július 24. Pétervár. Spalaikovic szerb követ — ki délután 6.30 órakor jelent meg Szaszonovnál - Pourtalès gróf német nagykövetnek európai háborút jósol, kormányának pedig a kettős monarchia ellen fogantatosított orosz katonai rendelkezésekről tesz jelentést.
- július 24. Pétervár. Szápáry gróf jelentése: „Vous mettez le feu à l'Europe. C'est une grande responsabilité que vous assumez. OMO VIII. Wien, 1930. 646. l.
- július 24. Belgrád. Királyi dekretum a kormányzást Sándor herceg trónörököse ruhazza át. Descos francia követ június 28-i jelentése szerint Péter szerb király eltávolítása Hartwig műve volt. DDF III. 10. Párizs, 1936. 649—50. l.
- július 24. Belgrád. A reggel Belgrádba érkezett Pasies előnökle alatt megtartott minisztertanács a kettős monarchia határidős jegyzékének elfogadása mellett foglal állást. Putnik vajdát, ki Gleichenberghen tartózkodik, táviratilag hazahívják, mert háború esetére a szerb haderő fővezérévé van kiszemelve.
- július 24. Pétervár. Spalaikovic szerb követ (állítólagos) második távirata jelenti Pasiesnek, hogy a délután 3 órakor megtartott orosz minisztertanács a mozgósítás mellett határozott. *Pozzi H.*: Les coupables. Párizs, 1935. 63—65. l.
- július 24. Pétervár. Éjfélkor hivatalos kormánynyilatkozat

jelenik meg a fegyveres beavatkozás elhatározásáról: „Die Regierung kann gegenüber dem serbisch-österreichischen Konflikte nicht gleichgültig bleiben.“ OO I. 5. Berlin 1934. 43. l.

- július 24. London. Memmsdorff-Pouilly gróf nagykövet jelentése Steed akciójának sikeréről: „Tyrrell sagte Lichnowsky, es sei undenkbar, dass Serbien annehme. Oesterreich-Ungarn unterschätze Serbien und werde dort verbluten: Haltung Rumäniens würde voraussichtlich sehr feindselig sein.“ OMO VIII. Wien, 1930. 638. l.
- július 24. London. Cambou Pál francia nagykövet jelentése. Sir Edward Grey Cambouhoz: „Si la Russie prend parti pour les Serbes elle aura l'initiative d'une agression contre l'Autriche“. DDF. III. 11. Párizs. 1936. 13. l.
- július 24. Párizs. Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter Thiébaud stockholmi francia követhöz a Pétervárról visszatérő Poincaré köztársasági elnök részére: „Comme M. Vesnitch demandait un conseil, il lui a été dit, à titre tout à fait personnel, que la Serbie devait chercher à gagner du temps.“ DDF III. 11. Párizs. 1936. 15. l.
- július 24. Párizs. Ugyanaz. Vesznics szerint Szerbia nem fogadhatja el a szarajevói merénylet ügyében szerb területen osztrák-magyar hatóságoktól eszközölni kívánt nyomozást. DDF III. 11. Párizs, 1936. 21. l.
- július 24. Bukarest. Károly király felveti a magyarországi románok követeléseit. Czernin

- jelenik meg a fegyveres beavatkozás elhatározásáról: „Die Regierung kann gegenüber dem serbisch-österreichischen Konflikte nicht gleichgültig bleiben.“ OO I. 5. Berlin 1934. 43. l.
- július 24. London. Menusdorff-Pouilly gróf nagykövet jelentése Steed akciójának sikeréről: „Tyrrell sagte Lichnowsky, es sei undenkbar, dass Serbien annehme. Oesterreich-Ungarn unterschätze Serbien und werde dort verbluten: Haltung Rumäniens würde voraussichtlich sehr feindselig sein.“ OMO VII. Wien, 1930. 638. l.
- július 24. London. Cambon Pál francia nagykövet jelentése. Sir Edward Grey Cambonhoz: „Si la Russie prend parti pour les Serbes elle aura l'initiative d'une agression contre l'Autriche“. DDF. III. 11. Párizs. 1936. 13. l.
- július 24. Párizs. Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter Thiébaud stockholmi francia követhöz a Pétervárról visszatérő Poincaré köztársasági elnök részére: „Comme M. Vesnitch demandait un conseil, il lui a été dit, à titre tout à fait personnel, que la Serbie devait chercher à gagner du temps.“ DDF III. 11. Párizs. 1936. 15. l.
- július 24. Párizs. Ugyanaz. Vesznies szerint Szerbia nem fogadhatja el a szarajevói merénylet ügyében szerb területen osztrák-magyar hatóságoktól eszközözendő nyomozást. DDF III. 11. Párizs, 1936. 21. l.
- július 24. Bukarest. Károly király felveti a magyarországi románok követeléseit. Czernin

gramme aus Petersburg in Belgrad beziehungsweise beim König Peter eingelaufen. Das erste Telegramm enthielt die kurze Mitteilung sich bereit zu halten oder zu mobilisieren, die zweite Mitteilung brachte die Versicherung der russischen Hilfe und enthielt nähere Anweisungen über das Verhalten gegenüber den österreichischen Forderungen. Auch kann kein Zweifel darüber bestehen, dass diese Mitteilungen aus Russland die Ursache gewesen sind, dass die serbische Regierung darauf hin den Entschluss aufgegeben hat, alle Forderungen des Ultimatums anzunehmen und gewisse Vorbehalte machte, insbesondere die Forderung 6 der Teilnahme von Delegierten an der Untersuchung in Belgrad ablehnte.“

A. von Wegerer: Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg. Berlin, 1931. 52—53. 1.

július 25. Szófia. Az *Utro* napilap közlése: „Russland wird Serbien unterstützen, Belgrad, 12. Juli. Die Entscheidung der Regierung, die Forderungen des österreichischen Ultimatums zu verwerfen, erklären die Regierungskreise mit einem Telegramm von Sasouow, das Paschitsch durch die Vermittlung der hiesigen russischen Gesandtschaft übergeben wurde und in welchem Russland erklärt, es werde bis zum Aeussersten in seiner Hilfe für Serbien gehen und bei der ersten feindlichen Handlung Oesterreichs werde Russland die allgemeine Mobilmachung seiner Armeen erklären und selbst in den Krieg mit der Doppel-

- gróf jelentése. OMO VIII. Wien, 1930. 628. l.
- július 24. Belgrád. Sándor trónörökös Miklós cárhoz folyomodik. A cár választávirata.
1914. július 25. Budapest. Tisza István gróf miniszterelnök elé kerül a magyar belügyminiszternek 126.687. sz. átírata román határörök átlépéséről magyar területre. ME 1914. 5599. szám.
1914. július 25. Budapest. Max-Müller brit főkonzul jelentése Tisza István gróf miniszterelnöknek július 24-én tett békés nyilatkozatáról. BO XI. London, 1926. 159. l.
- július 25. Budapest. Putnik vajda letartóztatása.
- július 24. Wien. Kudaesev herceg orosz ügyvivő jelentése Tisza István gróf július 24-i beszédéről. OO I. 5. Berlin 1934. 37. l.
- július 25. Pétervár. Koronatanács Krasznóje Szelóban elvben a mozgósítás mellett határoz, tehát jóváhagyja a július 24-i minisztertanács határozatát. A mozgósítás kihirdetését azonban nem eszközli. — Szaszonov az eredményt közli Spalaikovics szerb követtel. *Le Matin*. Párizs, 1914. július 27. — Szaszonov távirata Poklewski-Koziell bukaresti orosz követéhez: „Wir rechnen auf die Solidarität mit Serbien.“ BK 11. l. A minisztertanácsnak a cártól jóváhagyott jegyzőkönyvét közölte az OO I. 5. Berlin, 1934. 42—43. l.
- július 25. Belgrád. Délelött minisztertanács. Engedékeny válaszjegyzék összeállítása.
- július 25. Pétervár. Spalaikovics szerb követ (állítólagos) táviratai Pasics szerb miniszterelnökhöz. *Pozzi H.: Les coupables*. Párizs, 1935. 68. l.
- július 25. Belgrád. A hangulat a pétervári táviratok nyomán megváltozik. A források alapján levont következtetés: „Am 25. mittags sind zwei Tele-

1914. július 25. Zimony. Giesl báró jelentést tesz a magyar miniszterelnöknek: „Im Bahnhofe in Semlin wurde ich an den Fernsprecher gerufen. Graf Tisza fragte aus Budapest: „Musste es denn sein?“ Ich antwortete kurz: „Ja“. Baron W. Giesl id. m. 271. l. — V. ö. OMO VIII. Wien, 1930. 660. l.
- július 25. Wien. Este 9 órakor elrendelik a részleges mozgósítást Szerbia ellen.
1914. július 26. Budapest. Giesl báró jelentése után kijelenti, hogy „Őn másképp nem eselekedhetett“. Giesl báró elmondása: Pesti Napló 1934. április 1. sz.
- július 25. Belgrád. Délután 6 órakor a szerb kormány a monarchia jegyzékét elutasítja, mire Giesl báró elutazik.
- július 25. Pétervár. Szaszonov a román kormányt esatlakozásra szólítja fel Ausztria-Magyarország ellen. BK Berlin, 1923. 11. l.
1914. július 26. Budapest. Max-Müller brit főkonzul jelentése. BO XI. London, 1926. 106. l.
- július 26. Budapest. Putnik vajda szabadonbocsátása. Milankovics budapesti szerb főkonzul Bukaresten át hazautazik.
- július 26. Pétervár. Szaszonov Buchanan brit nagykövethoz: Ausztria-Magyarország eljárásával provokálta Oroszországot. Szaszonov a román kormányt esatlakozásra hívja fel Ausztria-Magyarország ellen. BK Berlin, 1923. 13—14. l.
- július 26. Pétervár. Szaszonov utasítása Poklewski-Koziell bukaresti orosz követhoz: „Wir sind überzeugt, dass alle Sympathien und alle Zukunftshoffnungen Rumänien in den Weg der Interessengemeinschaft mit Serbien weisen. Wenn heute Oesterreich über Serbien mit der Beschuldigung des Irredentismus herfällt, so wird

Rumänien morgen dasselbe Los treffen, oder es wird selbst gezwungen sein, für immer auf die Verwirklichung seiner nationalen Ideale zu verzichten.“ ONK Berlin, 1925. 30. l., OO I. 5. Berlin, 1934. 84. l.: „Wir sind der Ansicht, dass alle Sympathien und Hoffnungen für die Zukunft Rumänien auf die Solidarität seiner Interessen mit Serbien hinweisen müssen. Wenn Oesterreich sich heute auf Serbien mit der Anklage des Irredentismus stürzt, so wird morgen dasselbe Schicksal Rumänien treffen, oder es wird selbst für immer auf die Verwirklichung seines nationalen Ideals verzichten müssen.“

- július 26. Pétervár. Szápáry gróf jelentése orosz mozgósítási jelenségekről. OMO VIII. Wien, 1930. 760–61. l.
- július 26. Pétervár. „Baron Schilling erinnerte Herrn Diamandi an seine eigenen Worte, die er zu Baron Schilling auf einer Reise durch ungarisches Gebiet bei Predeal vor anderthalb Monaten geäußert habe, nämlich dass die Interessen Serbiens völlig identisch seien und Rumänien die Pflicht auferlegten, fest auf Seiten Serbiens zu stehen, falls Oesterreich-Ungarn dieses antaste. Der rumänische Gesandte legte nicht dies gesagt zu haben.“ OO I. 5. Berlin, 1934. 108. l.
- 1914. július 27. Budapest. Max-Müller brit főkonzul jelentése. BO XI. London, 1926. 126. l.
- július 27. Pétervár. Szaszonov körjegyzéke arról, hogy minden mérséklő közvetítést el fog háritani: „Wenn die Rede da-

von sei, irgendeine mässigende Einwirkung in Petersburg auszuüben, so weisen wir sie von vornherein ab.“ ONK Berlin, 1925. 45. l., OO I. 5. Berlin, 1934. 105. l. „Wenn es sich um irgendeinen mässigenden Druck in Petersburg handelt, so lehnen wir diesen von vornherein ab, denn wir haben vom ersten Anfang an eine Haltung eingenommen, an der wir nichts ändern können, weil wir bereits allen annehmbaren Forderungen Oesterreichs entgegenkommen.“

- július 27. Pétervárott a román csapatoknak a magyar határ felé való szállításából azt következtetik, hogy Románia mozgósított: „la mobilisation roumaine est accueillie avec satisfaction à St. Pétersbourg.“ *Le Temps*, Párizs, 1914. július 28.
- július 27. Bukarest. Czernin Ottokár gróf jelentése román csapatoknak a magyar határ felé való szállításáról. Jassyból vett jelentés szerint „Militärzüge wurden nach Palanka an der ungarischen Grenze expediert.“ OMO VIII. Wien, 1930. 780—81. l.
- július 27. Budapest. D'Apchier le Maugin francia konzuli ügyvivő jelentése: Berehtold mérsekélni kívánta a belgrádi jegyzék hangját, de Tisza megakadályozta ebben: „A ce qui me revient, ce papier n'avait pas été d'une rédaction facile. Le comte Berehtold aurait préféré ne pas donner un pareil coup de poing sur la table, mais Tisza et Forgách le contraignirent à céder, et l'auteur principal de la prose qui finalement prévalut fut, paraît-il, Tisza. Les Hongrois du moins

- monarchie cintreten." U. ott 45—46. l.
- július 25. Belgrád. A szerb kormány délután 3 órakor elrendeli az általános mozgósítást.
- július 25. Belgrád. Veszniec, Berthelot és Boppe akciója: „A Paris. le ministre de Serbie, M. Vestnitch, était allé prendre „à titre tout personnel”, l’avis de Berthelot qui lui avait conseillé de chercher à „gagner du temps” en offrant satisfaction sur les points qui n’étaient pas inconciliables avec la dignité de la Serbie, en demandant à connaître les résultats de l’enquête autrichienne „pour pouvoir les vérifier rapidement” et en s’efforçant d’échapper à la prise directe de l’Autriche” par un appel à l’arbitrage des puissances. (On a dit que Philippe Berthelot avait inspiré les termes mêmes de la note serbe). — „Berthelot, comprenant toute l’importance que l’attitude de la Serbie pourrait avoir dans l’avenir, avait quitté M. Vestnitch, lui parlant non seulement en fonctionnaire, mais en homme.” *A. Bréal: Philippe Berthelot, Paris, 1937. 116—17., 148. l.*
- július 25. Belgrád. Giesl báró szerint már elkészült az a válaszjegyzék, melyben a szerb kormány a monarchia határidős jegyzékét elfogadta. Pasic miniszterelnök kijelentése a külföldi hírlapírók előtt: „Serbien nehme die österreichisch-ungarischen Forderungen an und die Kriegsgefahr sei beseitigt.” *Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 465. l.*

- július 25. Belgrád. Délután 1 órakor a szerb kormány a monarchia jegyzékét elutasítja, mire Giesl báró elutazik.
1914. július 25. Zimony. Giesl báró jelentést tesz a magyar miniszterelnöknek: „Im Bahuhofe in Semlin wurde ich an den Fernsprecher gerufen. Graf Tisza fragte aus Budapest: „Musste es denn sein?“ Ich antwortete kurz: „Ja“. Baron W. Giesl id. m. 271. l. — V. ö. OMO VIII. Wien, 1930. 660. l.
- július 25. Wien. Este 9 órakor elrendelik a részleges mozgósítást Szerbia ellen.
1914. július 26. Budapest. Giesl báró jelentése után kijelenti, hogy „Őn másképp nem cselekedhetett“. Giesl báró elmondása: Pesti Napló 1934. április 1. sz.
- július 25. Pétervár. Szaszonov a román kormányt esatlakozásra szólítja fel Ausztria-Magyarország ellen. BK Berlin, 1923. 11. l.
1914. július 26. Budapest. Max-Müller brit főkonzul jelentése. BO XI. London, 1926. 106. l.
- július 26. Budapest. Putnik vajda szabadonbocsátása. Milankovics budapesti szerb főkonzul Bukaresten át hazautazik.
- július 26. Pétervár. Szaszonov Buchanan brit nagykövethoz: Ausztria-Magyarország eljárásával provokálta Oroszországot. Szaszonov a román kormányt esatlakozásra hívja fel Ausztria-Magyarország ellen. BK Berlin, 1923. 13—14. l.
- július 26. Pétervár. Szaszonov utasítása Poklewski-Koziell bukaresti orosz követhoz: „Wir sind überzeugt, dass alle Sympathien und alle Zukunftshoffnungen Rumänien in den Weg der Interessengemeinschaft mit Serbien weisen. Wenn heute Oesterreich über Serbien mit der Beschuldigung des Irredentismus herfällt, so wird

Rumänien morgen dasselbe Los treffen, oder es wird selbst gezwungen sein, für immer auf die Verwirklichung seiner nationalen Ideale zu verzichten.“ ONK Berlin, 1925. 30. l., OO I. 5. Berlin, 1934. 84. l.: „Wir sind der Ansicht, dass alle Sympathien und Hoffnungen für die Zukunft Rumänien auf die Solidarität seiner Interessen mit Serbien hinweisen müssen. Wenn Oesterreich sich heute auf Serbien mit der Anklage des Irredentismus stürzt, so wird morgen dasselbe Schicksal Rumänien treffen, oder es wird selbst für immer auf die Verwirklichung seines nationalen Ideals verzichten müssen.“

- július 26. Pétervár. Szápáry gróf jelentése orosz mozgósítási jelenségekről. OMO VIII. Wien, 1930. 760–61. l.
- július 26. Pétervár. „Baron Schilling erinnerte Herrn Diamandi an seine eigenen Worte, die er zu Baron Schilling auf einer Reise durch ungarisches Gebiet bei Predeal vor anderthalb Monaten geäußert habe, nämlich dass die Interessen Serbiens völlig identisch seien und Rumänien die Pflicht auferlegten, fest auf Seiten Serbiens zu stehen, falls Oesterreich-Ungarn dieses antaste. Der rumänische Gesandte leugnete nicht dies gesagt zu haben.“ OO I. 5. Berlin, 1934. 108. l.
- 1914. július 27. Budapest. Max-Müller brit főkonzul jelentése. BO XI. London, 1926. 126. l.
- július 27. Pétervár. Szaszonov körjegyzéke arról, hogy minden mérséklő közvetítést el fog háritani: „Wenn die Rede da-

730--32. I., *Boghitschewitsch M.*: Die auswärtige Politik Serbiens, 1913—14. I. Berlin, 1928.

1914. augusztus 1. Párizs. Lardy és Vesznies a francia külügy-minisztériumban. U. ott 125. l.

1914. augusztus 1. Párizs. Izvolszkij orosz nagykövet jelentése Szécesen gróf békekeziójáról. OO I. 5. Berlin, 1934. 256. és 259. l.

1914. augusztus 3. Párizs. Szécesen gróf Pichon Lajost kéri közvetítésre.

— augusztus 4. Párizs. Pichon válasza: már késő. Pester Lloyd, 1920. december 28.

Tisza István gróf állásfoglalása 1914. júliusban

1. Wien, 1914. július 1. — „So sehr ich es vermeiden möchte, Euer Majestät in diesen Tagen zu belästigen, so ist es doch meine Pflicht Vorstehendes mit möglichster Kürze alleruntertänigst vorzutragen. Ich hatte erst nach meiner Audienz Gelegenheit Grafen Berchtold zu sprechen und von seiner Absicht, die Greuelthat in Serajevo zum Anlasse der Abrechnung mit Serbien zu machen, Kenntnis zu erhalten. Ich habe Grafen Berchtold gegenüber keinen Hehl daraus gemacht, dass ich dies für einen verhängnisvollen Fehler halten und die Verantwortung keineswegs teilen würde. Erstens haben wir bisher keine genügenden Anhaltspunkte, um Serbien verantwortlich machen zu können und trotz etwaiger befriedigender Erklärungen der serbischen Regierung einen Krieg mit diesem Staate zu provozieren. Wir würden den denkbar schlechtesten Locus standi haben, ohne einen Ersatz dafür bekommen zu haben, und der einzige Staat auf den wir rechnen können, Bulgarien erschöpft (ist), überhaupt für einen recht ungünstigen. Bei der jetzigen Balkanlage wäre es mein geringster Kummer einen passenden Casus belli zu finden. Ist einmal der Zeitpunkt zum Losschlagen gekommen, so kann man aus den verschiedenen Fragen einen Kriegsfall aufrollen. Vorerst muss jedoch eine diplomatische Konstellation geschaffen werden, welche das Kräfteverhältnis weniger ungünstig für uns gestaltet. Der definitive Anschluss Bulgariens in einer Weise, welche keine Spitze gegen Rumänien hat und die Tür zu einer Verständigung sowohl mit diesem Staate wie mit Griechenland offen hält, wird von Tag zu Tag dringender; es müsste demnach letzter Versuch mit Deutschland gemacht werden, um den offenen Anschluss Rumäniens an den Dreibund durchzuführen. Will oder kann Deutschland diese Mission nicht erfüllen, so muss es hinnehmen, dass wir wenigstens Bulgarien dem Dreibunde sichern. Versäumen wir dies Rumänien zu lieb noch länger, so werden nur

wir die Schuld tragen, wenn Bulgarien — von uns verlassen — eines schönen Tages sich dem gegen uns gebildeten Bündnisse anschliesst und uns auszuplündern hilft, um ein Stück mazedonisches Land zu erhalten. Schliesslich, was Rumänien betrifft, so glaube ich, dass unser Bündniss mit Bulgarien die einzige Möglichkeit bietet Rumänien zurückzubekommen. Bei aller Grössenwahn der Rumänen ist nämlich die entscheidende Triebkraft in der Psyche dieses Volkes die Angst von Bulgarien. Werden sie sehen, dass sie uns von einem Bündniss mit Bulgarien nicht zurückhalten konnten, so werden sie vielleicht suchen in den Bund aufgenommen zu werden, um in dieser Weise vor bulgarischen Aggression geschützt zu werden. Das sind die Hauptgesichtspunkte, welche eine energische Aktion meines Erachtens zu einer dringenden Notwendigkeit machen und da der bevorstehende Besuch des Kaiser Wilhelm möglicherweise Gelegenheit hiezu bieten wird, so hielt ich mich verpflichtet, mit der alleruntertänigsten Bitte an Euer Majestät heranzutreten, die Anwesenheit Kaiser Wilhelms in Wien allernähdigst benützen zu wollen, um die Eingenommenheit dieses hohen Herrn für Serbien an der Hand der letzten empörenden Ereignisse zu bekämpfen und ihn zur tatkräftigen Unterstützung unserer Balkanpolitik zu bewegen. — Tisza.“

(Közölték *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 248—49. 1.)¹

1 Wien. 1914. július 7. Kózos minisztertanács. — „Der königl. ungarische Ministerpräsident stimmt damit überein, dass die Lage sich in den letzten Tagen durch die in der Untersuchung festgestellten Tatsachen und durch die Haltung der serbischen Presse verändert habe, und betont, dass auch er die Möglichkeit einer kriegerischen Aktion gegen Serbien für näher gerückt halte, als er es gleich nach dem Attentat von Sarajevo geglaubt habe. Er würde aber einem überraschenden Angriff auf Serbien ohne vorhergehende diplomatische Aktion, wie dies beabsichtigt zu sein scheint und bedauerlicherweise auch in Berlin durch den Grafen Hoyos besprochen wurde, niemals zustimmen, weil wir in diesem Falle, seiner Ansicht nach, in den Augen Europas einen sehr schlechten Stand hätten und auch mit grosser Wahrscheinlichkeit mit der Feindschaft des ganzen Balkans — ausser Bulgariens — rechnen müssten, ohne dass Bulgarien, welches gegenwärtig sehr geschwächt sei, uns entsprechend unterstützen würde. — Wir müssten unbedingt Forderungen gegen Serbien formulieren und erst ein Ultimatum stellen, wenn Serbien sie nicht erfülle. Diese Forderungen müssten zwar harte, aber nicht unerfüllbare sein. Wenn Serbien sie annehme, würden wir einen eklatanten diplomatischen Erfolg aufzuweisen haben und unser Prestige würde am Balkan steigen. Nehme man unsere Forderungen aber nicht an, so würde auch er für eine kriegerische Aktion sein, müsse aber schon jetzt betonen, dass wir mit einer solchen zwar die Verkleinerung, nicht aber die vollständige Vernichtung Serbiens bezwecken dürften, weil einerseits diese von

Russland ohne einen Kampf auf Leben und Tod niemals zugegeben werden könnte und weil auch er als ungarischer Ministerpräsident es niemals zugeben könnte, dass die Monarchie einen Teil von Serbien annektiere. — Es sei nicht Sache Deutschlands zu beurteilen, ob wir jetzt gegen Serbien losschlagen sollten oder nicht. Er persönlich sei der Ansicht, dass ein Krieg im jetzigen Augenblicke nicht unbedingt geführt werden müsse. Gegenwärtig müsse man damit rechnen, dass die Agitation gegen uns in Rumänien eine sehr starke sei, dass wir, angesichts der aufgeregten öffentlichen Meinung, mit einem rumänischen Angriffe würden rechnen müssen und auf jeden Fall eine beträchtliche Macht in Siebenbürgen würden halten müssen, um die Rumänen einzuschüchtern. Jetzt, wo Deutschland erfreulicherweise die Bahn zum Anschluss Bulgariens an den Dreibund freigegeben habe, eröffne sich uns ein vielversprechendes Gebiet zu einer erfolgreichen diplomatischen Aktion am Balkan, indem wir durch den Zusammenschluss Bulgariens und der Türkei und deren Anschluss an den Dreibund, ein Gegengewicht gegen Rumänien und Serbien schaffen und dadurch Rumänien zur Wiederkehr zum Dreibunde zwingen könnten. Auf europäischem Gebiete müsse man auch berücksichtigen, dass das Kraftverhältnis Frankreichs zu Deutschland sich wegen der niedrigen Geburtszahlen immer (mehr) verschlechtern werde und dass Deutschland daher in der Zukunft immer mehr Truppen gegen Russland disponibel haben würde. — Dies seien alles Momente, die bei einer so verantwortungsvollen Entschliessung, wie sie heute gefasst werden sollte, bedacht werden müssten, und daher müsse er wieder darauf zurückkommen, dass er sich trotz der Krise in Bosnien, die übrigens auch durch eine energische Verwaltungsreform im Inneren saniert werden könnte, nicht unbedingt für den Krieg entschliessen wolle, sondern auch einen entsprechenden diplomatischen Erfolg, der eine starke Demütigung Serbiens mit sich brächte, für geeignet halte, unsere Stellung zu verbessern und uns eine erspriessliche Balkanpolitik zu ermöglichen... Der *königlich ungarische Ministerpräsident* ist noch immer der Ansicht, dass eine erfolgreiche Balkanpolitik für die Monarchie durch den Anschluss Bulgariens an den Dreibund möglich wäre und verweist auf die furchtbare Kalamität eines europäischen Krieges unter den derzeitigen Verhältnissen... Alle Anwesenden mit Ausnahme des *königlich ungarischen Ministerpräsidenten* (sind) der Ansicht, dass ein rein diplomatischer Erfolg, wenn er auch mit einer eklatanten Demütigung Serbiens enden würde, wertlos wäre und dass daher solche weitgehende Forderungen an Serbien gestellt werden müssten, die eine Ablehnung voraussehen liessen, damit eine radikale Lösung im Wege militärischen Eingreifens angebahnt würde. *Graf Tisza* bemerkt, dass er bestrebt sei, dem Standpunkte der anderen Anwesenden entgegenzukommen und daher auch insoferne eine Konzession machen würde, als er zugeben Avolle, dass die an Serbien zu richtenden Forderungen sehr harte sein sollten, jedoch nicht solcher Art, dass man unsere Absicht, unannehmbare Forderungen zu stel-

len, klar erkennen könne. Sonst hätten wir eine unmögliche rechtliche Grundlage für eine Kriegserklärung. Der Text der Note müsse sehr genau studiert werden und er würde jedenfalls Wert darauf legen, die Note zur Einsicht zu erhalten, bevor sie abgesendet werde. Auch müsse er betonen, dass er für seine Person genötigt wäre, die Konsequenzen daraus zu ziehen, wenn sein Standpunkt nicht berücksichtigt werde... Am Schlüsse dieser Debatte wiederholt der *königlich ungarische Ministerpräsident* seinen früheren Standpunkt hinsichtlich der Kriegsfrage und richtet einen neuerlichen Appell an die Anwesenden, sie möchten ihre Entscheidung sorgfältig prüfen... Graf Berchtold teilt dem Ministerrate mit, dass er die Absicht habe, am 8. d. M. nach Ischl zu reisen und Seiner k. und k. Apostolischen Majestät Vortrag zu erstatten. Der königlich ungarische Ministerpräsident bittet den Vorsitzenden. Seiner Majestät auch einen von ihm zu verfassenden alleruntertänigsten Vortrag über seine Auffassung der Lage zu unterbreiten.“

Közölve u. ott 343—351. 1.

111. *Wien, tf)14. július 8.* — „Die allerdings sehr erfreulichen Nachrichten aus Berlin, verbunden mit der sehr gerechten Entrüstung über die Vorkommnisse in Serbien haben bei allen andern Teilnehmern der gestrigen gemeinsamen Ministerkonferenz die Absicht gereift, einen Krieg mit Serbien zu provozieren, um mit diesem Erzfeinde der Monarchie endgültig abzurechnen. Ich war nicht in der Lage diesem Plane in vollem Umfange zuzustimmen. Ein derartiger Angriff auf Serbien würde nach jeder menschlichen Voraussicht die Intervention Russlands und somit den Weltkrieg heraufbeschwören, wobei ich — trotz allem Optimismus in Berlin — die Neutralität Rumäniens für wenigstens sehr fraglich halten müsste. Die dortige öffentliche Meinung würde den Krieg gegen uns leidenschaftlich fordern, und diesem Drucke würde die jetzige rumänische Regierung garnicht und auch König Carol sehr schwer widerstehen können. Bei diesem Angriffskriege also müsste die russische und rumänische Armee ins feindliche Lager gezählt werden, was laut beiliegender Notiz die Chancen des Krieges sehr ungünstig für uns gestaltet würde. Einer Action, welche den Krieg unter solchen Konstellationen provoziert, könnte ich umsoweniger beipflichten, weil wir gerade jetzt den langersehnten vollen Erfolg in Berlin auch in jener Richtung erzielt haben, dass einer consequenten, aktiven, Erfolg versprechenden Politik am Balkan von dort aus kein Hindernis mehr im Wege steht, und wir somit gerade jetzt die Mittel in die Hände bekommen haben, einen massgebenden Einfluss auf die Entwicklung am Balkan auszuüben und eine uns günstigere Konstellation daselbst durchzuführen. Dies berechtigt zu der Hoffnung, dass wir, wenn uns der Entscheidungskampf später aufgenötigt würde, denselben mit besseren Chancen aufnehmen könnten. Auf meine Fiage, wie sich die Kräfteverhältnisse bei den Grossmächten infolge der überall vorgenommenen Rüstungen im Laufe der nächsten Jahre verschieben würden, hat der Chef des

Generalstabes nach einigen Nachdenken geantwortet: „Eher zu unseren Ungunsten“. Aus dieser Antwort kann wohl mit Recht gefolgert werden, dass diese Verschiebung keine allzu wesentliche sein und durch die günstigere Ausgestaltung der Verhältnisse am Balkan mehr als wettgemacht werde. Es wäre wohl müßig, die oft besprochene Action wiederum näher zu erörtern, welche diese Besserung der Balkanlage bewerkstelligen sollte. Der Anschluss Bulgariens ist der erste Schritt und gleichzeitig der archimedische Punkt, wo angesetzt werden muss, um die russische Position aus den Angeln zu heben. Gleich darauf hätten wir einerseits auf eine dauernde Klärung des bulgarisch-griechischen Verhältnisses hinzuwirken, wo trotz mancher Schwierigkeiten die Chancen des Erfolges durchaus nicht ungünstig liegen, andererseits vereint mit Deutschland einen Druck auf Rumänien auszuüben. Trotz allem Lärm, den der Anschluss Bulgariens in Bukarest gewiss hervorrufen wird, diese Tatsache zweifellos sofort einen sichtbaren Einfluss auf die Haltung Rumäniens ausüben. Die Sache kann also weitaus günstiger für uns ausfallen, aber selbst für den schlimmsten Fall kann wohl vorausgesetzt werden, dass im Laufe weniger Jahre die wohlwollende Neutralität Griechenlands gesichert, Rumänien durch ein wiedererstarktes Bulgarien in Schach gehalten und durch eine bulgarische Action in Macédonien ein beträchtlicher Teil der serbischen Armee lahmgelegt werde. Ich resümiere das bisher Gesagte dahin, dass ein unseits provozierter Krieg wahrscheinlich unter sehr ungünstigen Bedingungen durchgeföhrt werden müsste, während eine Verschiebung der Abrechnung auf spätere Zeit, wenn wir diese Zeit diplomatisch gut ausnützen, eine Besserung der Kräfteverhältnisse hervorrufen würde. Wenn ich noch zu diesen politischen Gesichtspunkten die Lage der Staatsfinanzen und der Volkswirtschaft in Betracht ziehe, welche die Kriegführung kolossal erschweren und die mit dem Krieg verbundenen Opfer und Leiden beinahe unerträglich für die Gesellschaft machen würde, so kann ich nach peinlichgewissenhafter Ueberlegung die Verantwortung für die in Vorschlag gebrachte militärischen Agression gegen Serbien nicht mitti'agen. Es steht mir fern, eine energielose und untätige Politik Serbien gegenüber empfehlen zu wollen. Wir können nicht indolente Zuschauer dessen bleiben, wie in diesem Nachbarlande gegen uns geschürt wird, wie unsere eigenen Untertanen zum Landesverrat aufgehetzt und Mordanschläge vorbereitet werden. Erklärungen nicht nur der serbischen (auch der officiösen) Presse, sondern im Auslande akkreditierter Vortreter des Staates fördern so einen Hass und so einen Mangel jedes internationalen Anstandes zu Tage und der Eindruck all dieser Erscheinungen im In- und Auslande ist von solcher Wirkung auf die Einschätzung der Macht und der Tatkraft der Monarchie, dass die Rücksichten sowohl auf unsere Prestige, wie auf unsere Sicherheit ein ernstes und energisches Vorgehen in Belgrad gebieterisch erheischen. Ich plaidire daher keineswegs dafür, dass wir diese Provokation einstecken sollen, und bin bereit die Verantwortung für alle Konsequenzen eines durch die

Zurückweisung unserer gerechten Forderungen verursachten Krieges zu tragen. Es muss aber meines Erachtens Serbien die Möglichkeit gegeben werden, den Krieg im Wege einer, allerdings schweren, diplomatischen Niederlage zu vermeiden, und, wenn es doch zum Kriege kommt, soll vor Allerwelt Augen bewiesen werden, dass wir uns auf dem Boden gerechter Notwehr befinden. Es wäre also eine in gemessenem, aber nicht drohendem Töne gehaltene Note an Serbien zu richten, in welcher unsere konkreten Beschwerden aufzuzählen und präzise Petita mit denselben zu verbinden wären. Als solche kann ich beispielweise auf die Aeusserungen der serbischen Diplomaten Spalajkovic in Petersburg und Joanovic in Berlin, auf die Kragujevazer Herkunft der in Bosnien aufgefundenen Bomben, auf die Tatsache, dass kompromittierte Angehörige der Monarchie mit von serbischen Behörden erhaltenen falschen Pässen über die Grenze zurückkommen, auf hoffentlich nächstens festzustellende feindliche und aufwieglerische Erklärungen serbischer Beamten und Offiziere, endlich auf die allgemein bekannten Misstände in bezug auf Presse, Vereins- und Schulwesen hindeuten, — welche zum Gegenstand unserer Beschwerde gemacht werden, — und für jeden betreffenden Fall die entsprechende Remcdur und Genugtuung gefordert werden sollte. Sollte Serbien eine ungenügende Antwort geben oder die Sache verschleppen wollen, so wäre mit einem Ultimatum und sofort nach Ablauf desselben mit Eröffnung der Feindseligkeiten zu antworten. In diesem Falle aber hätten wir einerseits mit einem uns aufgenötigtem Kriege zu tun, — einen solchen aber muss eine jede Macht unversagt durchkämpfen, wenn sie überhaupt eine staatliche Existenz fortführen will — andererseits hätten wir die Schuld des Krieges auf Serbien gewälzt, welches die Kriegsgefahr dadurch auf sich gezogen hätte, dass es sich, selbst nach der Sarajevoer Greuelthat, geweigert habe, die Pflichten eines anständlichen Nachbarn ehrlich zu erfüllen. Ein solches Vorgehen unsererseits würde die Chancen der deutschen Aktion in Bukarest jedenfalls stark vermehren und vielleicht auch Russland von einer Beteiligung am Kriege abhalten. Es ist voraus Zusehen, dass England aller Wahrscheinlichkeit nach einen Druck in diesem Sinne auf die übrigen Entente-Mächte ausüben und der Gedanke auch bei dem Zaren in die Wagschale fallen würde, dass es kaum seine Aufgabe sei, anarchistische Wühlereien und antidynastische Mordanschläge unter seinen Schutz zu nehmen. Um jedoch Verwicklungen mit Italien aus dem Wege zu gehen, die Sympathie Englands zu sichern und es Russland überhaupt zu ermöglichen, Zuschauer des Krieges zu bleiben, müsste unsererseits in entsprechender Zeit und Form die Erklärung abgegeben werden, dass wir Serbien nicht vernichten, noch weniger annektieren wollen. Nach einem glücklichen Kriege nämlich wäre meines Erachtens Serbien durch Abtretung seiner eroberten Gebiete an Bulgarien, Griechenland und Albanien zu verkleinern, für uns aber höchstens gewisse strategisch-wichtige Grenzregulierungen zu fordern. Freilich hätten wir Anspruch auf Entschädigung der Kriegskosten, was uns Handhabe bieten würde,

Serbien für lange Zeit, in fester Hand zu behalten. Das wäre die Ausgestaltung der Verhältnisse, auf die im Kriegsfall hinzuwirken wäre. Sollte Serbien nachgeben, so müssten wir freilich auch diese Lösung bona fide hinnehmen und ihm den Rückzug nicht verlegen. In diesem Falle hätten wir uns mit einer starken Knickung des serbischen Hochmutes und einer schweren diplomatischen Niederlage dieses Staates zu begnügen und die bewusste, intensive Aktion in Bulgarien und den anderen Balkanstaaten umso energischer in die Hand zu nehmen, da der soeben erreichte diplomatische Erfolg jedenfalls günstig auf das Ergebnis dieser Verhandlungen wirken würde. Ich habe mir erlaubt meine alleruntertänigste Anschauung Euer Majestät eingehend vorzulegen., Ich bin der schweren Verantwortung bewusst, welche in diesen kritischen Zeiten ein jeder zu tragen hat, der die Ehre hat, das Vertrauen Euer Majestät zu besitzen. Im vollen Bewusstsein dessen, dass die Last dieser Verantwortung dieselbe bleibt, ob man sich fürs Handeln oder fürs Unterlassen entscheidet, habe ich nach peinlicher Erwägung aller einschlägigen Momente die Ehre, den in diesen Auseinandersetzungen beschriebenen Mittelweg anzuraten, welcher einen friedlichen Erfolg nicht ausschliesst und die Chancen des Krieges — sollte er doch unvermeidlich sein — in mancher Beziehung bessert. Es wird Pflicht sein, in dem für morgen einberufenen Ministerrat die Stellungnahme des ungarischen Kabinetts zu veranlassen, einstweilen kann ich nur im eigenen Namen die Erklärung abgeben, dass ich, trotz meiner Hingebung an den Dienst Euer Majestät oder besser gesagt gerade infolge derselben, die Verantwortung für die ausschliesslich und aggressiv-kriegerische Lösung nicht mittragen könnte. — Tisza“.

Ferenc József sajátkezű írásával: „ad acta Franz Joseph“.

Melléklet az elöbbithez. Kräfteverhältnis in einem Kriege gegen Russland, Serbien, Rumänien (nach Angabe des Chefs des Generalstabes). Unsere sämtliche Armeekorps werden auf dem nördlichen Kriegsschauplatz verwendet, mit Ausnahme von 3 gegen Serbien aufgestellten Armeekorps. Gegen Rumänien können nur kleinere Formationen der zweiten Linie erübrigt werden. In diesem Falle werden unsere Truppen aller Wahrscheinlichkeit nach gleich stark sein, wie die uns gegenüber stehende russische Heeresmacht, wogegen die an der Ostgrenze des deutschen Reiches aufgestellten deutschen Truppen in der ersten Phase des Feldzuges überlegene russische Truppen vor sich haben werden. Unsere Südarmee wird kaum in der Lage sein, die überlegenen serbischen Kräfte dauernd aufzuhalten, während wir der vordringenden rumänischen Armee keinen ernstesten Widerstand leisten werden können. Die russische Armee brauche also nur einer raschen Entscheidung, welche in Siegesfall einen Teil unserer Truppen zum Schutze unserer Süd- | und Südostgrenze verfügbar machen würde, auszuweichen und abzuwarten, bis die rumänische Armee in Siebenbürgen eindringt, die von Rumänen bewohnten Gegenden in Aufruhr versetzt und unserer mit den Serben kämpfenden Armee in Flanke und Rücken

fällt. Die absolut sichere Niederlage dieser Armee öffnet den Weg nach Budapest und Wien vor der feindlichen Macht und entscheidet den ganzen Feldzug. Trotzdem ich wiederholt auf die immense Gefahr dieser Entblössung unserer rumänischen Grenze und auf die Notwendigkeit hinwies, im Einvernehmen mit der deutschen Heeresleitung wenigstens 1—2 Korps für den Schutz Siebenbürgens aufzusparen, versicherte mich Freiherr v. Conrad, keine Truppen der ersten Linie für diese Aufgabe reservieren zu können. Schliesslich sei noch bemerkt, dass Bulgarien bei seiner jetzigen Erschöpfung kaum einen sehr wesentlichen Teil der rumänischen Streitkräfte binden könnte: umsoweniger, da eine Intervention Bulgariens in diesen gegen Serbien geführten Krieg aller Wahrscheinlichkeit nach heute noch den *Casus foederis* für Griechenland bedeuten würde. Budapest, am 8. Juli 1914. — Tisza“.

Úgy az előbbi okirat, mint melléklete közölve u. ott 371—75. 1.

IV. Wien, 1914. július 19. *Közös minisztertanács.* — „Hierauf ersucht der *königlich ungarische Ministerpräsident* die Anwesenden, den Beschluss zu fassen, von dem er, wie er bei der letzten Besprechung betont hätte, die Zustimmung der königlich ungarischen Regierung zur ganzen Aktion abhängig machen müsse. Der Ministerrat hätte nämlich noch einstimmig auszusprechen, dass mit der Aktion gegen Serbien keine Eroberungspläne für die Monarchie verknüpft seien und dass dieselbe bis auf aus militärischen Gründen gebotene Grenzberichtigungen kein Stück von Serbien für uns annectieren wolle. Er müsse unbedingt darauf bestehen, dass ein solcher einstimmiger Beschluss gefasst werde... Der *königlich ungarische Ministerpräsident* erklärt, er könne die Reserven des Grafen Berchtold nicht gelten lassen und müsse mit Rücksicht auf seine Verantwortlichkeit als ungarischer Ministerpräsident darauf bestehen, dass sein Standpunkt einstimmig von der Konferenz angenommen werde. Er stelle dieses Verlangen nicht nur aus Gründen der inneren Politik sondern insbesondere auch, weil er persönlich überzeugt sei, dass Russland sich ä outranee zur Wehr setzen müsste, wenn wir auf der vollständigen Vernichtung Serbiens bestehen würden und weil er glaube, dass eines unserer stärksten Atouts, um unsere internationale Situation zu verbessern, darin bestehen würde, dass wir möglichst bald den Mächten erklären, keine Gebiete annectieren zu wollen... Der gemeinsame Ministerrat beschliesst auf Antrag des königlich ungarischen Ministerpräsidenten, dass sofort bei Beginn des Krieges den fremden Mächten erklärt werde, dass die Monarchie keinen Eroberungskrieg führt und nicht die Einverleibung des Königreiches beabsichtigt. Natürlich sollen strategisch notwendige Grenzberichtigungen sowie die Verkleinerung Serbiens zu Gunsten anderer Staaten sowie eventuell notwendige vorübergehende Besetzungen serbischer Gebietsteile durch diesen Beschluss nicht ausgeschlossen werden. — Der Vorsitzende konstatiert hierauf, dass erfreulicherweise in allen Fragen voll-

V. ständige Einmütigkeit erzielt worden sei und hebt hierauf den Ministerrat auf.“

A tisztázaton: „Ich habe den Inhalt dieses Protokolles zur Kenntnis genommen. Wien, den 5. August 1914. Franz Joseph.“

Közölve u. ott 511—14. 1.

Tisza István későbbi nyilatkozata.

Budapest, 1918. január 25. Tisza István gróf levele Marczali Henrik egyetemi tanárhoz:

„A világháború előzményeit illetőleg úgy áll a dolog, hogy a szarajevói gyilkosság után eszem ágában sem volt azt hinni, hogy ebből háborúnak kell bekövetkeznie. Végtelen fájdalomra és elkeseredésemre kellett a nyomozásnak a szerb kormány bűnrészes-ségét megállapító eredményeiből és Pasicnak és a szerb diplomataknak, valamint az egész szerb sajtónak hihetetlenül provokáló, a monarchiát gúnyoló és kicsinylő kijelentéseiből arról meggyőződöm, hogy fel kell lépniünk Szerbia ellen. Először azon az állásponton voltam, hogy Szerbiához intézendő első jegyzékünk ne bírjon ultimátum jellegével. Majd hozzájárultam az érdekelt kormányférfiak többsége által javasolt ultimátumhoz, de annak szövegét enyhítettem a július 18-i minisztertanácsban, amelyik az ultimátum elküldését elhatározta, ennek előfeltétele gyanánt kívántam azt az egyhangú megállapodást, hogy a) biztosítsuk Szerbia integritását arra az esetre, ha az entente be nem avatkozik; b) ha általánossá lesz is a háború, mondjuk ki már most, hogy a monarchia területi hódításokat — egyes sztratégiai határkiigazításoktól eltekintve — eszközölni nem fog. Ez a megállapodás jött létre a 18-i minisztertanácson (nem koronatanács volt: Ő Felsége Ischlben volt akkor). A háború előzményeivel kapcsolatos egyéb dolgok korábbi dátumok alatt történtek.“

Gróf Tisza István összes munkái. VI. Budapest, 1937. 346—47.1.

Tisza István gróf saját igazolására legfőbb utasítást kap.

1918. október 18.

„Legkegyelmesebb Úr, — Legkegyelmesebb parancsának eleget téve, van szerencsém előterjeszteni két kivonatot bizalmas okmányokból, amelyeket a legkegyelmesebben megadott felhatalmazás alapján legközelebbi beszédemben közzétenni szándékozom, valamint beszédem idevonatkozó részének rövid vázlatát. — A béke megóvására irányuló törekvéseim mellett még sokkal meggyőzőbb bizonyítékokat hozhattam volna fel, ha magasabb szempontok által vezéreltetve nem kellene mindent elkerülnöm, ami *más* osztrák-magyar és német tényezőknél háborús szándékok fennforgására engedne következtetni. — Tisza István“.

Közölve: Gróf Tisza István összes munkái. Levelek VI. Budapest, 1937. 364—65. 1. — Az okmányok közölve u. ott 365—78. 1.

A fenti előterjesztés melléklete:

„Külpolitikai fejtegetéseim eszmemenete: Helyzetünk a bukaresti béke után igen kedvezőtlen volt: az ellenséges indulatú Szerbia megnagyobbodott, Bulgária meg volt törve, Románia elidegenedett, közelállt a bármasszövetségtől való elszakadáshoz. Másfelől számos jel szólt a mellett, hogy Oroszország nagyarányú előkészületeket tesz és egy-kél éven belül teljesen felszerelten és harcra készen fog állni északi határunkon. — Programmunk szükségyszerűen az volt, hogy a Balkánon való helyzetünket megjavítsuk, Bulgáriával szövetséget kössünk és ezáltal Romániát a mi szövetségi rendszerünkhöz való ragaszkodásra bírjuk, vagy legalább is sakkban tartjuk. — Éppen akkor, amikor ennek az akciónak előmunkálatai sikert ígérő stádiumba léptek, következett be a szarajevói merénylet és háborús bonyodalmak elé állított bennünket. — Ilyen körülmények között igyekeztem elejétől kezdve oda irányult, hogy *a háborút* — ha csak valamiképpen lehetséges — *elkerüljük*. Még július 8-án ilyen értelemben tettem jelentést a mi Istenben boldogult legkegyelmesebb Urunknak és állást foglaltam az ellen, hogy Szerbiának azonnal ultimátumot küldjünk“.

Közölve u. ott 365. 1.

Tisza István gróf beszéde a képviselőházban 1918. október 22-én felolvasásáról az 1914-ben kitört világháborúért.

Másolat az 1910—15. Országgyűlés Képviselőházának Naplójából. XLI. kötet, 827. ülés, 399. lap.

„Már múltkori beszédemben kilátásba helyeztem volt, hogy igyekezni fogom megvilágítani annak a külpolitikának békeszerető és defenzív jellegét, amelyet a monarchia úgy a távolabbi múltban, mint közvetlenül a háború kitörésekor is követett. Azt hiszem, nem végzek hiábavaló munkát, nem is egyéni szempontok kielégítéséért cselekszem, — hiszen ezeknek igazán nincs helye és tere a mai időkben — de talán teszek némi szolgálatot a magyar nemzet ügyének, ha ezt a kérdést bizonyos félremagyarázásokkal szemben helyes világításba állítani igyekszem. (*Halljuk! Halljuk!*)

Nem akarok távoli történelmi visszatekintésekbe elmélyedni, csak egészen röviden konstatalem, hogy éppen azon időpont, amikor az alkotmányos önrendelkezés jogát visszanyert magyar nemzet kezdett a külpolitika irányítására befolyást gyakorolni, éppen ez az időpont esett össze az osztrák-magyar monarchia külpolitikájának olyan gyökeres irányváltásával, amely szakított minden agresszív tendenciával, szakított minden reváns gondolattal is és a béke megővését tartotta első feladatának. Ez vezette a monarchia külpolitikáját akkor is, amikor a háromcsászár-szövetség létesítéséhez hozzájárult. Hiszen a háromcsászár-szövetség volt a leggyökeresebb kísérlet Európa békéjének biztosítására: az a kísérlet, hogy az orosz birodalommal igyekezzünk békés, barátságos lábbon élni, hogy az orosz birodalommal szemben kerüljük el a fenyegető konfliktust.

Ez a kísérlet nem sikerült, nem sikerült az orosz cári birodalom agresszív, hódító külpolitikai céljai és tendenciái következtében. Az orosz birodalom külpolitikájának azon létérdekeinket fenyegető agresszív minősége, amely a háromcsászár-szövetség fenntartását lehetetlenné tette, vezetett azután először a német birodalommal kötött szövetségre, majd a hármasszövetségre, amelynek minden képtelen felül kizárólag defenzív jellege volt.

Nem akarok a ház türelmével visszaélni és azért nem akarok itt végigmenni, — noha nagyon könnyű feladatomban lenne — az elmúlt évtizedek történetén. Lépésről-lépésre bebizonyíthatnám a hármasszövetség politikájának defenzív és békés természetét. Csak egyre mutatok rá. Ha ennek a szövetségnek bárminő agresszív céljai lettek volna, minő nagyszerű alkalma lett volna elérni a japán-orosz háború idejében, midőn Oroszország erejének nagy része le volt kötve, midőn Oroszországot a japán háború eseményei súlyos belválságba sodorták, amidőn Anglia el volt foglalva messze gyarmati feladatokkal. Ha bárminő agresszív tendenciája lett volna ennek a szövetségnek, vajjon nem az lett volna-e a soha vissza nem térő alkalom ezen célokat elérni és az a körülmény, hogy akkor egyáltalában semmiféle külpolitikai akció, semmiféle terjeszkedési akció a hármasszövetség részéről nem történt, nem fényes bizonyítéka-e a szövetség defenzív természetének, defenzív jellegének?

Ilyen viszonyok között csak mélyen lehet sajnálni azt, hogy sikerült az európai közvélemény egy részébe belevinni azt a gondolatot, hogy a hármasszövetség bizonyos agresszív tendenciája van s ennél fogva sikerült egy olyan külpolitikai helyzetet létrehozni, mely hovatovább mindjobban a hármasszövetség ellen éleződött ki és tolodott el. Ebben a tekintetben a helyzetnek aggasztó volta igen élesen lépett előtérbe 1913-ban a bukaresti béke idejében.

Minő viszonyban hagyta vissza a bukaresti béke a bennünket legközelebről érintő világrészt? A Balkánon óriásilag megnövekedett Szerbiával és megnövekedett Görögországgal állottunk szemben, melyeknek akkori érzülete minden volt, csak barátságosnak nem volt mondható a monarchiára nézve. A velük szemben álló állam: Bulgária teljesen kimerülve és összetörve, jóformán tehetetlen állapotban volt. Románia elidegenedett a hármasszövetségtől. Az az érzésünk kellett, hogy legyen, hogy Romániát már félig elvesztettük és számolnunk kellett azzal a veszéllyel, hogy egészen el fogjuk veszíteni.

Ezzel szemben az orosz politika mind erősebben kiélezte elírásunk irányuló tendenciáját. A Balkánon és az Oroszbirodalomban olyan nagy horderejű stratégiai előkészületek történtek vasúti építés terén és egyéb tereken, amelyek kétségtelenné tették azt, hogy két-három esztendő lefolyása után az Oroszbirodalom olyan katonai készséggel és szervezkedéssel fog bírni, aminővel ezelőtt még sohasem bírt, harcrakészen, fenyegető állásban fog északi határainknál állni.

Mi, akik akkor felelősek voltunk a monarchia külügyeinek intézéséért, elsősorban azt láttuk feladatunknak, hogy igyekezzünk

olyan befolyást gyakorolni a balkáni eseményekre, amelyeknél fogva az erőviszonyok javunkra változzanak meg, úgy, hogyha esetleg néhány év múlva beállana az orosz készenlétnak az általam említett állapota, akkor legalább a Balkánon erősebb szövetségekkel és olyan politikai helyzettel találjuk szemben magunkat, amely hátvédet és oldalvédet nyújthat egy észak felől bekövetkező esetleges támadással szemben.

Nézetem szerint a helyzet kulcsa Bulgáriában volt. Bulgáriával, melyet a bukaresti béke megfosztott győzelmeinek összes gyümölcsétől, amelyet megfosztott attól, hogy macedóniai fajrokonaival egyesülhessen, Bulgáriával kellett igyekeznünk olyan megállapodásra jutni, amely annakidején lehetőleg békés úton biztosítsa Bulgária számára az őt joggal megillető egyesülést macedóniai fajrokonaival, másrésztől azonban módot nyújtson egy Bulgária és Románia közötti békés megegyezésre, másfelől Bulgáriával kötött szövetségünkkel kellett abban az irányban befolyást gyakorolnunk Románia elhatározására, hogy Romániát visszazerezzük a szövetség számára, Romániát megerősítsük a szövetségben, mert Romániának a szövetséghez való hűségétől függött volna az, hogy a Bulgária és a monarchia közti viszony garanciát nyújtson-e Romániának, hogy Bulgária felől nem érheti megtámadás, vagy ellenkezőleg veszélyt jelentsen-e Románia számára.

T. Ház! Ennek az egész politikának a megindítása gondos előkészítést igényelt. Hiszen sok tekintetben változtatni kellett az adott helyzeten, meg kellett csinálni az előkészületeket és gondoskodni kellett arról is, hogy ezzel a politikával mindazok a tényezők, amelyeknek közreműködésére szükség volt, teljesen egyetértsenek; hogy ez a politika a mi egész szövetségi rendszerünknek egységes politikája legyen.

Folyt ez az előkészítő munka s a dolog természeténél fogva csak egy bizonyos idő alatt számolhatott be pozitív eredménnyel. Ez a pozitív eredmény bekövetkezett éppen, majdnem azt mondhatnám, napra pontosan a szarajevói merénylettel egy időben, úgy hogy éppen, amikor a szarajevói merénylet új helyzet elé állította a világot, jutottunk abba a helyzetbe, hogy megszereztük a sikerrel biztató aktív balkán politika előfeltételeit.

T. Ház! Mondhatom, hogy senkit mélyebben le nem sújthatott ez a merénylet, mint engem, nemcsak saját borzalmas mivoltánál fogva, de éppen ennél a félynél fogva is, mert azzal fenyegetett, hogy nehéz munka gyümölcsétől fog megfosztani és a háború veszélyét fogja a nemzetre zúdítani éppen akkor, amikor hozzáfoghattunk volna külviszonyaink oly megjavításához, amely azután egy később beálló háborús veszedelem veszélyét lényegesen csökkentette volna.

T. Ház! Az első pillanatban a leghatározottabban elutasítottuk magunktól azt a gondolatot, hogy ez a merénylet háborús bonyodalomra vezethessen. Fájdalom, az események mind fenyegetőbb jelleget kezdtek öltetni. Egyfelől a merénylet tetteivel szemben megindult vizsgálat mindjobban kimutatta, hogy a merénylet szálai

Szerbiába és pedig a szerb kormánykörök felé vezetnek, másfelől következtek olyan provokáló nyilatkozatok, nemcsak a szerb sajtóban, de felelős állásban levő szerb férfiak részéről is, amelyekből nyilvánvalóvá vált az a tendencia, hogy a szerb politika intézői fel akarják használni az alkalmat a monarchia megalázására, arra, hogy a monarchiának legalább is súlyos politikai vereséget szenvedjenek.

T. Ház! Ennek dacára, az utolsó percig ellene voltam minden olyan törekvésnek, amely végszükség nélkül a háborús megoldást válassza. A dolog természeténél fogva azok a megbeszélések, vagy mondjuk, azok az érintkezések, amelyek e kérdésben a felelős állásban lévő kormányférfiak és Ő Felsége között is lefolytak, szóbeli bizalmas megbeszélések jellegével bírtak, úgy hogy ezekre vonatkozólag írásbeli dokumentumok nem állanak rendelkezésemre. A véletlen azonban úgy akarta, hogy boldog emlékezetű felséges urunk ezen időszak egy része alatt Iseidben tartózkodott és ennekfolytán július 8-án abban a helyzetben voltam, hogy álláspontomat egy egészen bizalmas természetű, tehát nem aktaszerű és hivatalos felterjesztésben, de egy, hogy úgy mondjam, a személyes audienciát pótló, bizalmas természetű írásos felterjesztésben juttathassam Ő Felsége elé.

T. Ház! Mint ilyen nem hivatalos akta ez német nyelven készült és méltóztassék nekem megengedni, annyira súlyt helyezek rá, hogy még csak az árnyékát is elkerüljük annak, hogy bárminő nüanszban utólag javítsunk vagy változtassunk a kifejezésre jutott állásponton, — hogy a szöveget előbb németül és azután magyar fordításban olvassam fel. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ebben a felterjesztésben, amely — ismétlem — július 8-án, tehát 11 vagy 12 nappal a merénylet után íratott, mindenekelőtt megemlékeztem arról, hogy azok a súlyos jelenségek, amelyeket a bűnvizsgálat felmutat és amelyek a szerb sajtó és a szerb kormányférfiak nyilatkozataiban vannak, mind fenyegetőbbé teszik a háború veszélyét és mind közelebb hoznak ahhoz a gondolathoz, hogy le kell ebben a kérdésben Szerbiával esetleg fegyveres kézzel is számolnunk. *(Zaj balfelől.)*

Azután így folytattam tovább: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa.)*

„Einer Aktion, welche den Krieg unter solchen Umständen provoziert, könnte ich umso weniger beipflichten, weil gerade jetzt einer konsequenten, aktiven Erfolg versprechenden Politik am Balkan kein Hinderniss mehr im Wege steht, und wir somit gerade jetzt die Mittel in die Hände bekommen haben, einen massgebenden Einfluss auf die Entwicklung am Balkan auszuüben und eine uns günstigere Konstellation daselbst durchzuführen. Dies berechtigt uns zur Hoffnung, dass wir, wenn uns der Entscheidungskampf später aufgenötigt werden sollte...“ — kénytelen vagyok figyelmeztetni erre a kifejezésre. Tehát távol állott az a gondolat, mintha mi később akartuk volna a leszámolást provokálni, hanem arról beszélünk, hogy ha reánk kényszerítették a leszámolást.

(*Olvassa:*)wir denselben mit besseren Chancen aufnehmen werden können.

Es steht mir fern eine energielose und untätige Politik Serbien gegenüber empfehlen zu wollen. Wir können nicht indolente Zuschauer dessen bleiben, was in diesem Nachbarlande gegen uns geschürt wird und unsere eigene Untertanen zum Landesverrat aufgehetzt und Mordanschläge vorbereitet werden ... Ich plaudiere daher keineswegs dafür, dass wir diese Provokation einstecken sollen und bin bereit die Verantwortung für alle Konsequenzen eines durch die Zurückweisung unserer gerechten Forderungen verursachten Kriege zu tragen. Es muss aber meines Erachtens Serbien die Möglichkeit gegeben werden, den Krieg zu vermeiden und wenn es doch zum Kriege kommen sollte, so soll vor aller Welt Augen bewiesen werden, dass wir uns auf dem Boden gerechter Notwehr befinden. Es wäre also eine in gemessenem aber nicht drohendem Tone gehaltene Note an Serbien zu richten, in welcher unsere konkreten Beschwerden aufzuzählen und präzise Petita mit demselben zu verbinden wären. Sollte Serbien eine ungenügende Antwort geben, oder die Sache verschleppen wollen, so wäre mit einem Ultimatum und nach Ablauf desselben mit Eröffnung der Feindseligkeit zu antworten. Sollte Serbien nachgeben, so müssen wir freilich auch diese Lösung bona fide hinnehmen und ihm den Rückzug nicht verlegen“.

Most magyarul leszek bátor felolvasni (*olvassa*): „Olyan eljáráshoz, amely ily viszonyok közt a háborút provokálná, annyival kevésbé járulhatnék hozzá, mert egy következetes, tevékeny, sikerrel biztató balkánpolitikának immár nincs többé akadályja és éppen most szereztük meg annak előfeltételeit, hogy mérvadó befolyást gyakorolhassunk a Balkánon a helyzet kialakulására és egy ráknézve kedvezőbb konstellációt hozhassunk ott létre. Ez arra a reményre jogosít fel, hogy ha később ránk kényszerítenék a döntő küzdelmet, kedvezőbb kilátásokkal vehessük fel azt.

Távol áll tőlem, hogy tétlen és erélytelen politikát ajánljak Szerbiával szemben. Nem nézhetjük indolensen, hogy ebben a szomszéd államban miként dolgoznak ellenünk, miként izgatják a hazafülszólásra saját alattvalóinkat és készítik elő a gyilkos merényleteket ... Egyáltalán nem foglalok a mellett állást, hogy ezeket a provokációkat zsebre vigyük és kész vagyok egy igazságos követelésünk visszautasítása által szükségessé tett háború összes következményeiért a felelősséget elvállalni. De nézetem szerint módot kell nyújtani Szerbiának a háború elkerülésére és ha mégis háborúra kerülne a sor, bizonyosságot kell szolgáltatnunk az egész világ előtt, hogy a jogos önvédelem talaján állunk. Ennélfogva határozott, de nem fenyegető hangú jegyzéket kellene Szerbiához intéznünk, amelyben felsorolnánk konkrét sérelmeinket és szabatos kívánságokat fűznénk hozzájuk. Ha Szerbia ki nem elégítő választ adna-, vagy húzná-halasztauá a dolgot, akkor ultimátummal s annak lejárta után az ellenségeskedések megkezdésével kellene válaszolnunk. Ha ellenben

Szerbia enged, akkor természetesen ezt a megoldást is bona fide kell elfogadnunk és a visszavonulás útját nem szabad előtte elzárunk“.

Ezt írtam 1914. július 8-án. Fájdalom, július 8-tól fogva súlyosbodtak a Szerbia részéről felmerülő provokációk. Utalok azokra a kijelentésekre, amelyeket maga Pasics miniszterelnök, amelyeket Spalajkovics pétervári követ, amelyeket a párizsi chargé d'affaires és a konstantinápolyi chargé d'affaires tett a hírlapokban, amelyek tehát a diplomáciában jelentékeny állást elfoglaló hivatalos, felelős egyének részéről kicsinylő és provokáló természettel bírtak, és utalok a szerb sajtó mindinkább kiélezett becsmérő hangjára. Ezekkel szemben kénytelenek voltunk erősebb hangnemet használni és ultimátummal, határidőhöz kötött jegyzékkel felelni. Ennek a jegyzéknek elküldését elhatároztuk és szövegét megbeszéltük, a napra egészen biztosan nem emlékszem, de valamikor július 15-én vagy 16-án. A szöveget végleg letárgyaltuk és megállapítottuk július 19-én. Itt meg kell jegyezni, hogy az a — gondolom — Mühlon-féle verzió, amelyet Károlyi Mihály t. képviselő úr a delegációban említett, abszolúte ellentétben áll a tényekkel, mert az ultimátum tekintetében semmiféle megbeszélés sem a német császárral, sem más német felelős tényezővel nem tartatott. Igenis, az ultimátum szövegét megállapítottuk július 19-én egy közös miniszteri értekezleten Bécsben, amelyen semmiféle német tényező részt nem vett,

Bállá Aladár: Potsdamban igen!

Gr. Tisza István: Mondom, hogy sem Potsdamban, sem seholl a világon, mert az ultimátumot Bécsben határoztuk el és az ultimátum szövegét Bécsben tárgyaltuk le, és állapítottuk meg egy közös miniszteri értekezleten.

Balla Aladár: Nem az ultimátumról, hanem szó volt-e arról, hogy a háború megindítását elhatározták. *(Nagy zaj jobbfelől.)*

Fényes László: Ne méltóztassanak olyan nagyon haragudni. Egy kérdést akar tenni, hogy volt-e háborúról szó. De türelmetlenek! *(Zaj jobbfelől.)*

Elnök: Csendet kérek.

Balla Aladár: Holnapi beszédemben nem tudok rá másképp reflektálni. Holnap én is felelek erre, azért kérdezem! *(Nagy zaj jobbfelől.)*

Fényes László: A szentséges pápa beszél! *(Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Gróf Tisza István: Én Károlyi Mihály képviselő úrnak azzal az állításával foglalkoztam, amelyet ő a delegációban tett, hogy július 15-én a német császár közreműködésével és jelenlétében állapított meg az ultimátum szövege. Erre vonatkozott ez a felvilágosításom. Sem annak elhatározásában, hogy ultimátum küldessék-e vagy ne küldessék, sem az ultimátum szövegének megállapításában másnak, mint az arra hívatott osztrák és magyar és közös tényezőknek döntő befolyása nem volt.

Azon a július 19-i közös miniszteri értekezleten az ultimátum szövegének megállapítása után még egy másik határozat is hozott. Méltóztassanak megengedni, hogy a miniszteri értekezlet jegyző-

könyvének erre vonatkozó részletét felolvassam. (*Olvassa:*) „Hierauf — t. i. az ultimátum szövegének letárgyalása után — ersucht der kön. ungarische Ministerpräsident die Anwesenden, den Beschluss zu fassen, von dem er bei den letzten Besprechungen betont hätte, die Zustimmung der kön. ungarischen Regierung zur ganzen Aktion abhängig machen zu müssen. Der Ministerrat hatte nämlich noch einstimmig auszusprechen, dass mit der Aktion gegen Serbien keine Eroberungspläne für die Monarchie verknüpft seien, und dass dieselbe bis auf aus militärischen Gründen gebotenen Grenzberichtigungen kein Stück von Serbien annectieren wolle. Er muss unbedingt darauf bestehen, dass ein solcher einstimmiger Beschluss gefasst werde.“

Erre aztán a jelenlevők egyike annak az aggályának adott kifejezést, hogy (*olvassa:*) „Dass man mit der Möglichkeit rechnen müsse, dass es uns am Ende des Krieges wegen der daun vorhandenen Verhältnisse nicht mehr möglich sein werde, nichts zu annectieren“, mire: „hat der kön. ungarische Ministerpräsident erklärt, er könne diese Reserven nicht gelten lassen (*Élénk helyeslés jobb felől.*) und er müsse mit Rücksicht auf seine Verantwortung als ungarischer Ministerpräsident darauf bestehen, dass sein Standpunkt einstimmig von der Konferenz angenommen werde.“ (*Élénk helyeslés jobb felől.*) Erre javaslatom egyhangúlag elfogadtatott. (*Élénk helyeslés jobb felől.*)

Magyar fordításban így hangzik: (*Olvassa.*) „Erre a m. kir. miniszterelnök felhívja a jelenlevőket annak a határozatnak a meghozatalára, amelyről az utolsó megbeszélések alkalmával hangsúlyozta volt, hogy az a magyar kormány hozzájárulásának előfeltétele. A minisztertanácsnak ugyanis egyhangúlag ki kellene mondania, hogy a Szerbia elleni akcióhoz a monarchiának semmiféle hódítási terve nem fűződik, s hogy az — katonai szempontból szükséges határki igazítástól eltekintve — semmit nem akar Szerbiából annectálni. Feltétlenül kell egy ilyen egyhangú határozat meghozatalához ragaszkodnia.“

Midőn pedig a jelenlevők egyike azt az ellenvetést tette, miszerint „számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a háború végén olyanok lesznek a viszonyok, miszerint kénytelenek leszünk valamit annectálni“,

„a m. kir. miniszterelnök kijelentette, hogy e kifogást el nem fogadhatja, és felelősségére való tekintettel ragaszkodnia kell ahhoz, hogy álláspontját az értekezlet egyhangúlag elfogadja“.

Itt tehát már nem volt szó arról, hogy milyen kijelentést tesszünk idegen hatalom előtt, de magában a monarchia kebelén belül is az ilyen határozatokba és a háborúval és békével kapcsolatos kérdések eldöntésébe beleszólási joggal bíró tényezők között garanciát kerestem arra, hogy feltétlenül biztosítva legyen ennek a háborúnak a védelmi jellege, feltétlenül biztosítva legyen, hogy bárminő fordulatot vesznek is az események, ez a háború ne végződhessen úgy, hogy a monarchia olyan területeket annectáljon, amelyek szerintem egyfelől ellentétben állottak volna a magyar

nemzet békeszerető és szabadságszerető természetével, másfelől pedig nem erőgyarapodást, hanem komplikációt és gyengítést jelentettek volna a monarchiának. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*)

Ezzel az egyhangú elhatározással kezdtük meg a háborút. Hangsúlyoztuk valamennyien, akik részt vettünk annak intézésében minden egyes esetben, hogy ez a háború védelmi háború; hogy ezt biztonságunk megóvásáért vívjuk és hogy azt semmiféle agresszív hódító kívánságokkal és vágyakkal össze nem kötjük.“

A magyar békedelegáció emlékirata Magyarország háborús felelősségéről.

Párizs, 1920. január 14.

A magyar békedelegáció elnökének, Apponyi Albert grófnak, 1920. január 14-én, a párisi békekonferencia elnökéhez, Clémenceau francia miniszterelnökhöz intézett jegyzéke a háborús felelősségről a következő szavakkal emlékezett meg:

„Vájjon kell-e nagyobb bizonyosága annak, hogy a magyar politika ellene volt minden hódításnak, terjeszkedésnek és hogy a béke, a megértés politikáját követte, mint a háború kitörésének körülményeit feltáró, (1919) szeptember havában megjelent osztrák Vörös könyv?

Ez a Vörös könyv teljesen tisztázza a magyarságnak és hivatalos képviselőinek szerepét a háborúban. És akkor, amikor a győztes nagyhatalmak a felelősség kérdésével is oly behatóan foglalkoznak, nem hagyhatják figyelmen kívül azokat a körülményeket, amelyeket csak ez a Vörös könyv hozott napvilágra.

Nevezetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül gróf Tiszának az 1914. július 7-i minisztertanácson való állásfoglalását és I. Ferenc Józsefhez július 1-én és 8-án intézett előterjesztéseit, amelyekben, egyedül állva az összes osztrák tényezőkkel szemben, nyomatékosan kifogást emel az ellen, hogy mielőtt Szerbiának elfogadható feltételeket szabnánk, háborús konfliktus idéztessék fel. Mióta Tisza állásfoglalása ismertté vált, bizonyos oldalról úgy igyekeznek a magyarság felelősségét a háborúért előtérbe tolni, hogy az agresszívebb szerepet játszó gróf Berchtold külügyminisztert a magyarság képviselőjeként állítják oda. Ezzel szemben megjegyezzük, hogy a valóságban és alkotmányunk szellemében is egyedül a magyar miniszterelnök hivatott a nemzet álláspontjának képviselőjére, nem pedig a régi monarchia közös külügyminisztere. Egyébként *gróf Berchtold cseh arisztokrata*, aki nem is tud folyékonyan magyarul, Magyarországon csak kivételesen tartózkodott, iskoláit nem itt végezte és magyarsága csak onnan származik, hogy magyarországi birtokai lévén, az osztrák urakházi tagsággal szemben a magyar főrendiház tagság mellett optált és így nyert magyar állampolgárságot.

Berchtold grófnak 1914. július 14-én I. Ferenc József elé terjesztett jelentése kifejezetten elismeri, hogy a magyar közvélemény

a szerb kérdésben nem az ő álláspontjához, hanem gróf Tisza Istvánéhoz szegődött.

Ezt a jelentést a dr. Gooss ide csatolt gyűjteményéből ismerjük, amely annak első vázlatát tartalmazza. E vázlat egy bekezdésében, amelyet később töröltek, gróf Berchtold a király felhatalmazását kéri ahhoz, hogy Tisza álláspontját a magáévá tegye. Mert — úgymond — „meg vagyok róla győződve, hogy Magyarország nagy nehézségeket fog támasztani a szerb terület tetemesebb részének annexiója ügyében, és biztos vagyok abban, hogy ebben a kérdésben gróf Tisza álláspontját a magyar politikusok nagyobb része osztani fogja.“ Mikor pedig gróf Tisza befolyása következtében elhatározták az érdeknélküliséget (désintéressement), *azt nem közölték a maga idején Orosz- és Olaszországgal, a két elsősorban érdekelt hatalommal.* Az is kiviláglik a dr. Gooss gyűjteményéből, hogy *gróf Berchtold ezt a kérdést szándékosan halasztotta,* bár gróf Szapáry, akkori szeptérvári követünk ismételten sürgette. Bizonyítják ezt gróf Szapáry jelentései azokról a tárgyalásokról, amelyeket gróf Pourtalés-szel egyetemben Szaszonovval folytatott. Bizonyítja továbbá gróf Berchtoldnak július 26-án Szapárynak küldött utasítása. Ebben felhívja a követet, hogy újabb intézkedésig a Szaszonov úrral és az olasz követtel való tárgyalásai folyamán ne érintse területi érdeknélküliségünk kérdését.

Végre gróf Berchtoldnak július hó 27-én kelt távirata világossá teszi, hogy *a volt közös külügyminiszter megkerülve Tisza álláspontját, gróf Szapárynak azt az utasítást küldte, hogy jelentse ki egyszerűen Szaszonov úrnak és Carlotti márkinak, hogy abban az esetben, ha a szerb háború lokalizálva marad, a monarchia nem tart igényt területi hódításokra.*

Sem a magyarság, sem hivatalos személyesítője nem akarták a szerb háborút“.

Közölve: A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről. I. Budapest, 1920. 13—14. 1. A hivatkozott okmányok közölve u. ott 73—81. 1.

Nyomozás a szerb állam területén.

Az 1914. július 23-án Szerbiához intézett osztrák-magyar határidős jegyzék (*befristete Note*) 6-ik pontjában azt kívánta, hogy a belgrádi kormány szerb államterületen osztrák-magyar hatóságok közreműködését engedje meg. A követelést nyilvánvalóan azért állították fel, mert a szerb kormány a szarajevói merénylettel kapcsolatban 1914. június 28-tól július 22-ig semmiféle nyomozást nem indított, sőt azt kereken megtagadta. Ezt angol és francia részről is felróták a szerb kormánynak (Poincaré, Seton-Watson stb.), viszont nem egy jel arra mutat, hogy a jegyzéknek ez a követelése volt az, melyet Pétervárott, sőt másutt is leginkább kifogásollak és majdnem egy értelemmel visszautasítottak, mert abban a szerb állam szuverenitásának megsértését látták.

A július 23-án átnyújtott határidős jegyzék vonatkozó része így hangzott: „*Le gouvernement Royale Serbe s'engage... 6. à ouvrir une enquête judiciaire contre les partisans du complot du 28 juin se trouvant sur territoire serbe; des organes, délégués par le Gouvernement Impérial et Royal, prendront part aux recherches relatives.*“

A szerb kormány július 25-i válaszjegyzékében a fi-ik pont a következőképen hangzott: „*Le Gouvernement Royal — cela va de soi — considère de son devoir d'ouvrir une enquête contre tous ceux qui sont ou qui éventuellement auraient été mêlés au complot du 15 (28) Juin et qui se trouveraient sur territoire du Royaume. Quant à la participation de cette enquête des organes des autorités Austro-Hongroises, qui seraient délégués à cet effet par le Gouvernement Impérial et Royal le Gouvernement Royal ne peut pas l'accepter, car ce serait une violation de la Constitution et de la loi sur la procédure criminelle. Cependant dans ces cas concrets des communications sur les résultats de l'instruction en question pourraient être donnés aux organes Austro-Hongrois.*“

Berchtold Lipót gróf közös külügyminiszter 1914. július 24-én. tehát fenti határidős jegyzék elküldése, illetőleg a szerb kormánynak történt átnyújtása után, Czernin Ottokár gróf bukaresti osztrák-magyar követhoz intézett iratában megjegyezte, hogy a fenti 6. pontnak a határidős jegyzékbe történt felvételekor egy 1868-i precedensre gondolt, amikor a magyar királyi kormány a szerb fejedelemség vonatkozó hatóságainak magyar államterületen való hasonló működését megengedte.¹

¹ Meglepő Temperley azon állítása, hogy Obrenovics Mihályt Karagyorgyevics útján a monarchia gyilkoltatta meg (*History of Serbia*. London, 1917. 259. 1.). Mijatovics Cedomil volt londoni szerb követ Sándor fejedelem embereit nevezte meg a merénylet elkövetőiként (*Encyclopaedia Britannica*. XI. kiadás. XVIII. Cambridge, 1911. 360 l.).

Obrenovics Mihály szerb fejedelemnek 1868. június 10-én a topcsideri parkban történt meggyilkolásával a szerb fejedelmi kormány Karagyorgyevics Sándor herceget, Szerbia volt fejedelmét és annak barátait vádolta meg, akik valamennyien osztrák vagy magyar területen éltek: Sándor fejedelem, Jankovics Miiovin, Sztankovics Fülöp, Trifkovics Pál.

Annyi kétségtelen, hogy Sándor fejedelem lépéseit Bécsből gondos figyelemmel kísérték, mert attól tartottak, hogy barátai segítségével Szerbiában forradalmat fog szítani. Beust gróf közös külügyminisztert már 1868. február 1-én figyelmeztette Audrassy Gyula gróf magyar miniszterelnök arra, hogy Karagyorgyevics Sándor herceg Magyarországra utazott.¹ A szerb kormány a belgrádi temetésen megjelent Gablenz báró lovassági tábornok útján egyenesen Ferenc Józsefhez, Ausztria császárához és Magyarország királyához fordult azzal a kéréssel, hogy az osztrák és magyar hatóságok a merénylet szerzőinek felkutatásában és kézrekerítésében közreműködjenek. Közvetlenül megkereste Taaffe gróf osztrák miniszterelnököt abból a célból, hogy a magyar területről. Újvidékről és Pestről Bécsbe utazott Jankovics és Trifkovics gyanúsítottak lakásán házkutatást tartasson. Beust gróf július 6-án közölte az osztrák miniszterelnökkel, hogy a két szerb állampolgár lakásán megejtendő házkutatásnak semmi sem áll útjában^{1 2} és hogy Trifkovics, mint Sándor volt fejedelem titkára, nem tarthat igényt területenkívüliségre. Az osztrák honvédelmi miniszter ezek alapján a házkutatás megejtésére nyomban utasítást is nyert.

A magyar államterületen tartózkodó gyanúsítottakkal szemben az eljárás körülményesebb volt, mert a vonatkozó kérdésekben a kormánytól független magyar bíróság nyert illetékességet.

Kállay Benjámín belgrádi osztrák-magyar főkonzul már 1868. június '25-én megküldötte a szerb külügyminisztériumnak a kért nyomozásokra vonatkozó megkeresését, melyet a magyar miniszterelnök haladéktalanul kiadott az újvidéki kormánybiztosnak.³ Június 26-án a főkonzul a szerb külügyminisztérium megkeresése folytán Sztankovics gyanúsított megfigyelését és esetleges szökésének megakadályozását kérte.⁴ Ugyanakkor Kállay a szerb kormány felkérése folytán Sztankovics és Trifkovics kiszolgáltatását szorgalmazta,⁵ mit a miniszterelnök haladéktalanul áttett az igazságügyminiszterhez, kinek hatáskörébe a kérdés tartozott.⁶ Az igazságügyminiszter (Horvát Boldizsár) július 9-én Sztankovics kiada-

¹ Bécsi Allamlevéltár. Külügyminisztérium. Note an Gral Audrassy, 2 Februar 1868. Note des Grafen Andrassy, 1 Februar 1868.

² Gooss Roderick: Das österreichisch serbische Problem bis zur Kriegserklärung Oesterreich-Ungarns an Serbien. 28. Juli 1914. Berlin, 1930. 229—30. 1.

³ A magyar miniszterelnökség irattára. Budapest. ME 1868. 763. szám.

⁴ U. ott 824. szám.

⁵ U. ott 836. szám.

⁶ U. ott. 836. szám Július 2-án. Az igazságügyminiszter válaszirata július 3-ról

tását megtagadta¹ és ezen a rendelkezésen sem a miniszterelnök, sem a közös külügyminiszter nem változtathattak, mert a terhelteket a bírói eljárás alól kivonni nem lehetett. Az igazságügyminiszter ugyanis már július 2-án közölte a miniszterelnökkel, hogy az ügyet a pesti törvényszékre bízta, tehát a bírói eljárásnak nem kívánt útjába kerülni azzal, hogy a gyanúsítottakat kiszolgáltatta és ezáltal a törvényes úton való felelősségre vonásukat lehetetlenné tette.

Mikor Belgrádban a rendelkezésnek híret vették, a szerb kormány Kállay útján azt kérte, vajjon kiküldöttei a pesti tárgyaláson résztvehetnek-e?^{1 2 3} Nyomban azután megküldötte azokat a valamási jegyzőkönyveket is, melyek a Szerbiában elfogottaktól kerültek a szerb kormány birtokába.⁴ Az igazságügyminiszter nem zárkózott el a szerb kormánybízottak részvételétől, de július 18-án közölte a miniszterelnökkel, ez pedig Kállay főkonzullal, hogy a szerb kiküldöttek megjelenése csak a belgrádi végtárgyalás után válik szükségessé.⁵

Ezekután, 1868. augusztusban történt meg Karagyorgyevies Sándor volt fejedelem elfogatása, mire a szerb kormány az ő kiszolgáltatását és — magyarországi — javainak elkobzását követelte.⁶ Alig szenvedhet kétséget az, hogy ha belgrádi kezekbe került volna, Mihály fejedelem sorsára jut. A volt fejedelem azonban független magyar bíróság elé került. Bár azzal szemben vádlott társainak helyzetéhez hasonló helyzetben volt, hozzá nem értek el a belgrádi kormány tervei és szándékai. Kállay főkonzul október 13-i jelentésében közölte, hogy a szerb kormány a volt fejedelmet nemcsak bűnrészességgel vádolta, hanem a gyilkosság értelmi szerzőségével is,⁷ november 13-án már azt jelentette, hogy a szerb kormány proklamációt adott ki és abban Karagyorgyevies Sándor példás elítélése végett a magyar igazságszolgáltatás részrehajlatatlanságához és a magyar nemzet nemes szomszédi érzelmeihez fellebbezett,⁸ — nem ugyan bármilyen, hanem olyan ítéletért, amilyennel ő szerette volna sújtani egykori fejedelmét.

A manifesztum azonban történelmi értékű bizonyítókká vált azon tény mellett, hogy a magyar királyi kormány a bírói eljárás értelmében hozzájárult ahhoz, hogy a szerb hatóságok magyar területen megjelenjenek és a vádlottakat szembesítve, formális kihallgatást eszközölhessenek. Kállaynak október 13-án kelt jelentése sze-

¹ U. ott 877. szám.

² U. ott 896. szám.

³ U. ott 907. szám. Kállay Benjámint belgrádi főkonzul átirata július 17-ről u. ott..

⁴ U. ott 909. szám.

⁵ U. ott 913. szám.

⁶ U. ott 986. 1.

⁷ Kállay benyomása. Október 13-i jelentését közölte Seton-Watson R. W.: *tus relations de l'Autriche-Hongne et de la Serbie entre 1868 et 1874. la Monde Slave. Párizs, 1926. II. 192. 1.*

⁸ U. ott 192. 1. Közölte Gooss R.: *Das österreichisch-serbische Problem bis zur Kriegserklärung Oesterreich Ungarns an Serbien. '28 Juli 1914. Berlin, 1930. 231—32 t.*

rint október 9-én Karagyorgyevics Sándor herceg és vádlott társai a *Maximilian* dunai gőzösön Zimonyba érkeztek. Még aznap délelőtt megtörtént az első szembesítés, amely 11-én és 12-én megismétlődött. Karagyorgyevics, Sztankovics és Trifkovics, Kállay jelentése szerint, keményen tagadtak,¹ de a főkonzulnak mégis az volt a benyomása, hogy a volt fejedelem valóban a merénylet értelmi szerzője volt.¹²

A szembesítés Belgrádban igen jó benyomást keltett³ és így készült el a szerb kormánynak november 6-án kiadott maufesz-tuma, melyben a szerb régenstanács hálóját fejezte ki a magyar kormánynak azért, mert a bűnösök kézrekerítésében a szerb kormánynak segítségére volt.⁴ Ugyanakkor Karagyorgyevics Sándort a gyilkosság szervezésével vádolta meg és azt a reményét fejezte ki, hogy a bűnösök el fogják venni méltó büntetésüket.

Ez volt az a precedens, amelyre a kettős monarchiának 1914. július 23-án a szerb kormányhoz intézett határidős jegyzéke gondolt.

A jegyzék vonatkozó részéhez Berchtold gróf közös külügy-miniszter a következő megjegyzést fűzte: *„Unser Verlangen war ganz klar und nicht miszuverstehen. Wir begehren: 1. Einleitung einer gerichtlichen Untersuchung gegen die Teilnehmer am Komplotte. — 2. Die Mitwirkung von k. u. k. Organen an den hierauf bezüglichen Erhebungen („recherches“ im Gegensatz zu „enquête judiciaire“)- — Es ist uns nicht beigefallen, k. u. k. Organe an dem serbischen Gerichtsverfahren teilnehmen zu lassen; sie sollten nur an den polizeilichen Vorerhebungen mitwirken, welche das Materiale für die Untersuchung herbeizuschaffen und sicherzustellen hatten. — Wenn die serbische Regierung uns hier missversteht, so tut sie dies bewusst, denn der Unterschied zwischen „enquête judiciaire“ und den einfachen „recherches“ muss ihr geläufig sein. — Da sie sich jeder Kontrolle des einzuleitenden Verfahrens zu entziehen wünscht, das bei korrekter Durchführung höchst unerwünschte Ergebnisse für sie liefern würde und da sie keine Handhabe besitzt, in plausibler Weise die Mitwirkung unserer Organe am polizeilichen Verfahren abzulehnen (Analogien für solche polizeiliche Intervention bestehen in grosser Menge), hat sie sich auf einen Standpunkt begeben, der ihrer Ablehnung den Schein der Berechtigung geben und unserem Verlangen den Stempel der Unerfüllbarkeit aufdrücken soll.“⁵⁶*

A kérdés további sorsát illetően meg kell jegyeznünk, hogy miután a közös külügyminisztérium előzetesen sehol sem fejtette ki

¹ U. ott 230. 1.

² Seton-Watson id. m. 192. 1.

³ Gooss id. m. 230. 1.

⁴ „Grâce à l'amitié du gouvernement royal de notre voisine, la Hongrie, des mesures ont été aussi prises contre ceux qui de l'étranger ont traîné cette oeuvre infernale. — Nous pouvons nous reposer avec confiance sur l'impartialité de la justice hongroise et les nobles sentiments de nos voisins.“ U. ott 231. 1.

⁵ Melléklet az 1914. június 28-i körjegyzékhez. Közlötték Bittner. Pribram. Srbik, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 819—20. 1.

a követelés előzményeit és indokait, azt a hatalmak általában idegenkedéssel fogadták és túlzottak, Szerbia állami méltóságával össze nem egyeztethetőnek tartották, a szerb állami szuverenitás megsértésének mondták. Ha valóban az lett volna, nem nyerte volna meg Tisza miniszterelnök és a magyar kormány jóváhagyását.

A követelés első magyarzatát Berchtold gróf közös külügyminiszter adta meg akkor, mikor említett 1914. július 24-én Bukarestbe küldött jegyzékével az 1868-i precedensre mutatott rá.¹ Miután azonban a szerb kormány a követelést, — melyet Bukarestben éppen úgy, mint Pétervárott, Párizsban és Londonban teljesíthetetlennek mondtak, — 25-én elutasította, ez a pont akként maradt meg az emlékezetben, hogy a kettős monarchia külügyi kormánya Szerbiával szemben teljesíthetetlen követelést állított fel. Ez ellen a beállítás ellen Gooss *Roderich* 1930-ban a bécsi államlevéltár vonatkozó okmányaival felszerelve lépett sorompóba,^{1 2} 1935-ben pedig magyar részről *Horváth Jenő* mutatta ki az 1868-i precedens ismeretlen részleteit.³ Utóbbi *Jovánovics M. Jován* volt bécsi szerb követ vette bírálat alá,⁴ erre viszont *Horváth Jenő* adott viszontválaszt.⁵

Egyébként a határidős jegyzék 6. pontja több okmányban vitatott kérdés, a vonatkozó adatok azonban sem összegyűjtve, sem elbírálva nincsenek. Gyakori előfordulásából kitűnik annak fontossága is, a lényegét azonban az alkotja, hogy a határidős jegyzék elutasítása részben e követelés folytán történt meg.

¹ Wien, 1914. július 24. „Die betreffenden Forderungen finden ein Pendant in der Zulassung serbischer Funktionäre zu der in Ungarn im Jahre 1868 durchgeführten Untersuchung gegen die Mörder des Fürsten Michael.“ Bittrur. Pribram, Srbik, Uebersbirger id. m. VIII. Wien. 1930. 626. 1. — Károly román király felfogása szerint ez a követelés beavatkozás volt Szerbia önállóságába. Bukarest, 1914. július 24. Czernin Ottokár gróf jelentése. U. ott 627. 1. — Kudacsev herceg bécsi orosz ügyvivő szerint: „Dies sei wohl nicht mit dem Völkerrecht in Einklang zu bringen.“ U. ott 645. 1.

² Gooss id. m. 229—32. 1.

³ Horváth Jenő: Szerb hatóságok magyar területen. 1868-ban. A belgrádi ultimátum 6. pontjához. Történelmi Tanulmányok. II. kiadás. Budapest, 1935. 273—79. 1., Serbische Behörden in Ungarn. 1868. Zu, 6. Punkt des österreichisch-ungarischen Ultimatus. Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 690—98. 1.

⁴ U. ott 876—82. 1.

⁵ U. ott 882—85. 1.

Magyar törekvések a háború elhárítására 1914-ben.

A) A Tisza féle érdektelenségi javaslat sorsa.

Tisza István gróf magyar miniszterelnök az 1914. július 19-i közös miniszteri értekezleten egyhangú határozatban mondatta ki, hogy a kettős monarchia Szerbia területi épségét nem kívánja megcsonkítani. Hozzátette, hogy ezt a határozatot mielőbb közöljék a hatalmakkal, tehát a közléstől a háború elhárítását remélte.

Miután a fenti határozat végrehajtása nem történt meg abban az alakban és azon a módon, amilyenben és ahogyan azt a magyar miniszterelnök kívánta, ennek elmulasztása lényeges érv a mellett, hogy a magyar kormányt a háború kitörése miatt felelősség nem terhelte.

I. *Itália.* — Berchtold gróf közös külügyminiszter a fenti közös miniszteri értekezleten tett ígérete szerint már másnap, 1914. július 20-án utasította Mérey Kajetán római nagykövetet, hogy hozza elő a dolgot, de csak magától, — *ohne Auftrag* — mint a saját meggyőződését. Mondja meg, hogy felfogása szerint a „bécsi kormány“ nem gondol hódítóhadjáratra és szerb terület szerzésére.¹

Berchtold gróf tehát nem adott határozott utasítást és ilyennek hiányában érthető volt, hogy olasz részről felmerülhetők kívánságokkal szemben aggodalmat árult el. Miután azonban ilyen kívánságok előtt az ajtót ő maga hagyta nyitva, indokolt volt az a feltevés, hogy az olasz kormány hódító hadjáratot feltételezett és annak ellenében kárpótlásra tartott igényt. A hármasszövetségi szerződés VII-ik cikkelyét akként értelmezte, hogy a kettős monarchiának előrelátható balkáni gyarapodása ellenében Itáliát megfelelő kárpótlás illeti meg.^{1 2} Erre különben fel is készült, mert a július 19-i minisztertanácsban Krobotin közös hadügyminisztertől és Stiirgkh gróf osztrák miniszterelnöktől keresztülvitt módosítások — Tisza követelésével stratégiai határkiigazítás — Itália részére lehetővé tették vonatkozó követelés felállítását.³

¹ Wien, 1914. július 20. Berchtold gróf Mérey Kajetán római nagykövethoz: „Im Laufe der eventuell sich entspinnenden Diskussion können Euer Exzellenz vorläufig ohne Auftrag Ihre begründete Ueberzeugung dahin aussprechen, dass, selbst wenn die friedlichen Mittel versagen würden, das Kabinett von Wien an keinen Eroberungsfeldzug und an koino Einverleibung von serbischen Gebieten denkt.“ Bittner, Pribram, Srbik. Udersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 539. 1.

² Wien, 1914. július 20. U. ott 539—40. 1.

³ Wien, 1914. július 19 (?). U. ott 509—10. 1. Berlin, 1914., július 21. Szógyény-Marich László gróf osztrák-magyar nagykövet levele Berchtold gróf közös külügyminiszterhez. U. ott 555—56. 1. Jagow német külügyi államtitkár felfogása szerint szerb terület elfoglalása esetén Itáliának valami kárpótlást kellett felkínálni, tehát he-

Mérey még július 21-én beszélt San Giuliano marchesével. A külügyminiszter kijelentette, hogy Ausztria-Magyarországot kész jelenlegi területállományában — tehát akkor, ha Szerbia területi ép-ségét, úgy amint a magyar miniszterelnök kívánta, meghagyja támogatni.¹ Ez a megjegyzés egyrészt világosan mutatta Tisza javaslatának messzemenő fontosságát, de másrészt azt is, hogy Itália szövetsége nem volt elveszve, hanem a fenti alapon még mindig rendelkezésre állott. Berchtold gróf azonban Conrad és nem Tisza oldalán állott és jobbnak látta elejteni a VII-ik cikkelyről való vitatkozást, hogy elkerülje San Giuliano követeléseit és Itália kielégítését. Azáltal azonban, hogy a VII. cikkely fölött való vitától visszavonult, a cikkely még nem szűnt meg. Berchtold gyengeségét még jobban mutatta másnap, július 22-én lett az a lépése, hogy Jagow német külügyi államtitkárhoz folyamodott. Berchtold ugyanis a magyar álláspontot könnyen mellőzte és kisiklatta, mert Conrad, Stürgkh és Krobatin állott mögötte, de az ezek által követelt módosítást, a területszerzés lehetőségét, már nem tudta kellő súllyal képviselni.² Németországnak a tárgyalásokba való bevonása most már, Jagow idézett nyilatkozata szerint is, Németország felfogásának szintén teret nyitott. Ez a felfogás Tiszáéhoz állott közelebb és így keletkezett az az eltérés Bécs és Berlin eljárása között, amely Berchtolddal szemben a Rómába küldött Bülow herceget az olasz kormány mellé állította, Berchtoldnak állásába került és Itália beavatkozása előtt nyitotta meg az utat.

A fentiek alapján alig lehet félreismernünk azt, hogy a ket-tős monarchia helyzetét Itáliával szemben a magyar álláspont (Tisza) megerősítette, az osztrák (Stürgkh, Krobatin, Conrad) ellenben gyengítette. Bécs határozatlansága folytán San Giuliano most már abban is kételkedett, hogyan fogja Bécs az utóbbit a gyakorlatban keresztülvinni,³ mert valóban az az eset állott elő, hogy a

lyesen értelmezte a szerződést és tisztában látta a helyzetet. — Wien, 1914. július 21. Berchtold gróf levele Méreyhez: elmondja a július 19-i határozat létrejöttének történetét. Megvallása szerint az egyik oldalon ő és Stürgkh állottak, a másikon Tisza István: „Letzterer auch in einem blossen diplomatischen Erfolge ein Mittel zur Befestigung un-serer Stellung am Balkan sieht, den Bruch tunlichst vermieden haben will. . . . Durch schrittweises Entgegenkommen de part et d'autre ist es schliesslich gelungen diesbeztig-lich eine Uebereinstimmung herzustellen wie auch hinsichtlich des Endzieles des eventuel-len Waffenganges, bezüglich dessen Tisza absolut festgelegt haben wollte, dass eine Annexion serbischen Gebietes an die Monarchie als ausgeschlossen erklärt werden müsse, wozu wir schliesslich unter der Voraussetzung unsere Zustimmung gaben, dass strate-gische Grenzrekifikationen und gewisse Garantien für die zukünftige Haltung Serbiens zu verlangen wären, abgesehen vom Gebietsabtretungen an andere Balkanstaaten.“ U. ott. 565. l.

¹ Róma. 1914. július 21. Mérey nagykövet jelentése: „Italien, fuhr der Minister fort, wünsche ein starkes Oesterreich-Ungarn, aber so wie es sei, ohne territoriale Vor-grösserung. Jede solche — das müsse er mit aller Offenheit erklären — würde von Ita-lien als seinen Interessen abträglich betrachtet werden.“ U. ott 566—67. l.

² Wien. 1914. július 22. Berchtold gróf Szögyény Marichhoz. U. ott 576. l.

³ Róma, 1914. július 23. Mérey jelentése: „Herr von Flotow (német nagykövet), den Ambrózy (Gyula báró, követ) ebenfalls aufsuchte, sagte ihm, San Giuliano sei auch

területszerzésről való bizonytalan lemondással egyidejűleg terület-szerzés szándékát is meg lehetett állapítani. Flotownak egyenesen az volt a nézete, hogy a területszerzésről való nyílt és határozott kijelentéssel — amit a magyar miniszterelnök a valóságban követelt — Itáliát könnyebben meg lehetne fogni (*leichter bei der Stange halten*). Mivel azonban erre vonatkozólag semmiféle kötelező nyilatkozat nem történt, Tisza javaslata sem tehetta meg az általánosan remélt jó hatást. Mi több, San Giuliano, mint Ambrózy gróf mondotta, éppen arra gondolt, hogy Béctől — kellő nyomással — ilyen lemondási nyilatkozatot csikarjon ki. A római osztrák-magyar nagykövetségnek tehát nem volt tudomása arról, hogy Tisza ezt a javaslatot már a július 19-i közös miniszteri értekezleten határozattá emelte. Annak Rómában, kellő időben és kellő nyomatékkai, határozott nyíltsággal tett bejelentése jelentős fordulatot eredményezhetett volna.

Miután az olasz kormány a neki szintén csak július 2S-án átadott határidős jegyzékben — a szövetséges Ttália tehát egy időben kapta meg azt Szerbiával, amelyet megfenyíteni készültek, — semmit sem talált arra vonatkozólag, hogy a kettős monarchia Szerbia területét nem kívánja megcsonkítani és a római osztrák-magyar nagykövetségtől semmiféle kategorikus biztosítékot nem kapott — felhatalmazás és utasítás hiányában nem is kaphatott — erre vonatkozólag; és miután július 25-én arról értesült, hogy a kettős monarchia és Szerbia között a diplomáciai összeköttetés megszakadt: A várná bécsi olasz nagykövet még azon a napon, július 25-én közölte kormánya nevében Berchtold gróffal, hogy a hármasszövetségi szerződés VII-ik cikkelye alapján Itália megfelelő területi kárpótlásra fog igényt tartani.¹ Berchtold ezzel a fellépéssel szemben nem talált más megoldást, mint hogy kitért a vitakozás elől

darüber präokkupiert, ob wir unsere Absicht, auf Landerwerb zu verzichten, ausführen würden. Auf die Bemerkung Graf Ambrózy's, dass wir in diesem Belange keine Verpflichtung übernommen hätten, mviderte der Botschafter, er begreife, dass uns Abgabe einer verpflichtenden Erklärung unerwünscht sei. Er meine jedoch, dass, wenn wir uns hiezu entschlossen konnten, wir Italien leichter bei der Stange halten würden. Aus dieser Bemerkung .. . gewann Graf Ambrózy Eindruck, dass in morgiger Konferenz vertraulich beschlossen werden wird, Pression der Kabinette von Berlin und Born auf uns anzuregen, beziehungsweise zu üben, um uns Verzichtserklärung abzubringen.“ U. ott BOT. I. — Flotow kijelentése és Ambrózy gróf következtetése azt mutatta, hogy a Tiszától követelt ez a lemondási nyilatkozat volt — német felfogás szerint, — a feltétele Olaszország további magatartásának. Senki sem tudta, hogy Berchtold grófnak e nyilatkozat megtételére a július 19 i határozat értelmében utasítása volt. Lehet, hog> Tisza nyugodt volt abban, hogy e határozat végrehajtást nyert, a vonatkozó diplomáciai okmányok azonban ezt nem bizonyítják.

¹ Wien, 1914. július 25. U. ott 719—20. I. „Der Herr italienische Botschafter ist heute hier erschienen und hat aus Anlass des Konfliktes zwischen der Monarchie und Serbien inigtteilt, dass die königliche italienische Regierung für den Fall als dieser Konflikt eine kriegerische Wendung nehmen und zu einer wenn auch nur provisorischen Besetzung serbischen Territoriums führen sollte, sich Vorbehalte, das ihr auf Grund des Artikels VII des Dreibund Vertrages zustehende Kompensationsrecht in Anspruch zu nehmen.“ U. ott 719. I.

és támogatás végett a német birodalmi kormányhoz folyamodott.¹

Ezzel vette kezdetét az a vita, melynek vége Itália hadbavonulása volt. Az ürügyet erre az adta meg, hogy Ausztria-Magyarország területét Szerbia rovására megnövelte és a hármasszövetségi szerződés VII. cikkelye alapján nem gondoskodott arról, hogy Itália kárpótlást kapjon.

San Giuliano marchese már 23-án közölte Flotow báró német nagykövettel, hogy a monarchia területi érdektelenségéről nem kapott megnyugtató biztosítékot.²

Flotow július 24-i jelentése szerint az olasz külügyminiszter megjegyezte, hogy mivel a területi érdektelenség ígérete csak feltételesen (*nur sehr bedingt*) adatott le, az olasz kormány a hármasszövetségi szerződés VII. cikkelyére fog támaszkodni és annak alapján felkészül arra, hogy a balkán félszigeten mégis fognak történni területi változások. Itália ezzel a kompenzációs politika álláspontjára helyezkedett, mert még 26-án sem tudott hitelt adni annak, hogy a monarchia nem kívánja szerb államterület megszerzését. Avarna herceg is ezzel indokolta meg kormánya követeléseit.⁴ Mi több, 28-án Tschirschky közölte Berchtolddal és Conraddal, hogy Németország ebben a kérdésben nem áll a monarchia oldalán, mert Itália nem kapott biztosítékot az iránt, hogy a monarchia nem növeli-e meg területét.⁵ Conrad a közlés után elkomolyodott, mert

1 Wien, 1914. július 26. Utasítás kómába és Berlinbe. U. ott 752—55. I. V ö. Mérey július 26-i jelentését u. ott 756—57. I. Mérey július 27-i jelentése nem hagy két séget az iránt, hogy ezen az alapon kezdtek eltérni egymástól a berlini és bécsi kormányok római eljárásai. U. ott 801)—02. 1.

2 Fiuggi, 1914. július 23. Flotow báró jelentése: „Oesterreich habe gegenwärtig nicht Absicht, Territorium zu erwerben. Minister nimmt diese Erklärung nicht als dauernde Verpflichtung, ist daher über diesen Punkt nicht ganz beruhigt.“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch, 1914. II. kiadás I. Berlin, 192“. 125. 1.

3 Róma, 1914. július 26. Flotow báró jelentése: „Den österreichischen Versicherungen, kein serbisches Territorium zu beanspruchen, glaubt der Minister immer uoch nicht, Er hält es dafür nötig, Oesterreich schon bald auf Italiens Kompensation* ansprüche vorzubereiten.“ U. ott 194. 1.

4 Wien, 1914. július 26. Tschirschky jelentése: „Herzog Avarna hat gestern hier im Auftrage seiner Regierung eine Erklärung in nachstehendem Sinne abgegeben. Italien müsse sich selbst bei provisorischer Beisetzung serbischen Gebiets sein Recht auf Kompensationen im Sinne des Artikels VII. Vorbehalten.“ U. ott 194. 1.

5 Tschirschky 26-án közölte Berchtold gróffal, hogy a VII. cikkely értelmezésében a német kormány Itália oldalára fog állani. Wien, 1914. július 26. Tagesbericht über einen Besuch des deutschen Botschafters: „Herr von Tschirschky betonte, dass die deutsche Regierung sich in letzterer Beziehung mit der italienischen Regierung solidarisch erkläre, da nach dem Wortlaute des Allianzvertrages, so ungelegen dies im gegenwärtigen Falle erscheinen möge, für jede auch vorübergehende Okkupation von Gebieten „dans les régions des Balcans“ — sei es von Oesterreich-Ungarn sei es von Italien — vom anderen Kontrahenten Kompensationsansprüche auf Grund vorhergehenden Uehereinkommens gefordert werden können. Auf meine Entgegnung, dass wir diesbezüglich anderer Auffassung seien, da dem Geiste des Dreibundvertrages und speziell des Artikels VII nach die fragliche Kompensationsbestimmung sich bloss auf türkisches Gebiet beziehen könne, replizierte Herr von Tschirschky mit der Bemerkung, dass die Abfassung des Artikels VII „unglücklicherweise“ eine solche sei. den Anspruch der ita-

számításai halomba dőltek és most már nem maradt más hátra, mint Itália hasonló jogát elismerni és vele megegyezni.¹ Flotow július 30-i jelentése szerint a kérdésben Ausztria-Magyarországnak kell engednie,² sőt szerinte ugyanez volt az eset Pétervár és Bécí viszonyában is.³ Július 31-én már azt jelentette, hogy Itália támadó hadjáratként értelmezi a szerbiai vállalkozást és nemcsak felmentve érzi magát a *casus foederis* vállalásától,⁴ de ő maga is területi kárpótlást követel.⁶

Itália semlegessége tehát a magyar javaslat módosításában és ennek is bizonytalan végrehajtásában gyökerezett. A háború lokalizálásának útjában ekkor még Tisza javaslatának végre nem hajtása állott.

II. *Oroszország.* — Mikor Pourtalés gróf pétervári német nagykövet július 24 én Szasonovnál megjelent, az orosz külügy-miniszter nem adott hitelt annak az ígéretnek, hogy a kettős monarchia nem kívánja szerb államterület megszerzését. Bethman Hollweg német birodalmi kancellárnak azonban az volt a felfogása, hogy ez az ígéret kivette a háború méregfogát és hogy ezek után az európai béke megtartása tisztán Oroszországtól függ.⁶ Ennek az ígéretnek július 26-án a Német Birodalomtól való garantálását

Konischen Regierung vollkommen zu rechtfertigen und dass daher die deutsche Regierung in dieser Frage sich auf die Seite der italienischen Regierung stellen müsse, somit zwei Stimmen gegen eine in die Wagschale fallen... Ich sei der Ansicht, dass die Frage jetzt, wo wir ja nicht die Absicht hätten, weder temporär noch definitiv serbische Gebiete zu besetzen, nicht auf die Tagesordnung zu stellen wäre.“ *Bittner, Pribram. Srbik. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 738. 1.

1 Wien, 1914. július 28. Tschirshkv jelentése. Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. II. kiadás. II. Berlin, 40—42. 1. Tschirschky: „Ich habe (Berchtold) vorgehalten, dass es San Giuliano nicht zu verdenken sei, wenn er sich mit der österreichischen Erklärung, keinen Gebietszuwachs zu beabsichtigen, nicht beruhigt, da diese in nicht bindender Weise erfolgt sei.“ — Következőleg: „Ich habe den Vorschlag gemacht, sie sollten Italien gegenüber erklären, dass Oesterreich das Recht Italiens auf Kompensationen für den Fall anerkenne, dass die Monarchie ihr Gebiet am Balkan erweitere.“

2 Róma, 1914. július 30. Flotow báró jelentése. U. ott 132—33. t

3 Ugyanaz, u. ott 156. 1. „Sachliche Differenz zwischen Russland und Oesterreich sei ganz gering, nachdem Oesterreich erklärt habe, keine Absichten, Territorium zu erwerben, zu haben. Es handelte sich darum zu wissen, was denn eigentlich Oesterreich nun wolle.“

4 Róma, 1914. július 31. U. ott, III. Berlin, 1927. 38—39. 1.

5 Róma, 1914. augusztus 4. U. ott IV. Berlin, 1927. 71—72. 1. „Aktive Hilfeleistung an Verbündete würde Volk augenblicklich nur als Hilfe für Oesterreichs Vergrößerungspläne auf dem Balkan auffassen, da Oesterreich sich bisher nicht einmal definitiv verpflichtet habe, hierauf zu verzichten. — Mein Eindruck von Audienzen: Italien ist von Oesterreich gereizt und traut ihm Vergrößerungsabsichten auf dem Balkan zu, denen Oesterreich bisher nicht bindend entsagte.“

6 Berlin, 1914. július 26. Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár a Ion doni, párizsi, római és pétervári német nagykövetekhez. U. ott I. Berlin, 1927. 185—185. 1.

is felkínálta,¹ tehát ilyen nagy értéket tulajdonított a magyar miniszterelnök javaslatának. A kérdésben Tisza és Bethliman-Hollweg egy frontra kerültek Berchtolddal és Conraddal szemben.

Tschirsckby július 24-i jelentése szerint Berchtold gróf magához kérte Kudacsev herceg orosz ügyvivőt és kijelentette neki, hogy a monarchia nem kívánja megcsónkítani Szerbia területét.^{1 2} Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellárnak ezen az alapon volt a felfogása, hogy az európai béke sorsa Oroszországtól függ.³ Hogy a kancellár a határozat közlésétől a háború veszélyének elmúlását várta, az világosan kitűnik abból, hogy 26-án ugyanilyen értelemben táviratozott a párizsi és római német nagyköveteknek.⁴ Tisza javaslatát tehát a német birodalmi kormány abban a reményben sietett közölni a hatalmakkal, hogy ennek alapján a béke megmenthető lesz. Ilyen értelemben táviratozott 26-án Jagow államtitkár a bukaresti német ügyvivőnek is.^{5 6 7} Bethmann-Hollweg még 26-án a párizsi, londoni és pétervári német nagykövek részére közös jegyzéket fogalmazott és megismételte benne azt a felfogását, hogy a béke fenntartása most már Oroszországon múlik és hogy Pétervár lesz felelős az esetleges európai háborúért.⁸

Az elmondottakból tehát vi'ágosan kitűnik, milyen fontosságot tulajdonított a német kormány Tisza javaslatának, mely a háború méregfogát vette ki, de Pétervárnak addigi elhatározását mindez nem változtatta meg és éppen ebben állapítható meg Oroszország felelőssége is.

Berchtold gróf július 24-én biztosította Kudacsev herceg bécsi

¹ Berlin, 1914. július 26. Ugyanaz Pourtalés gróf pétervári német nagykövethoz: „Angesichts der territorialen Desinteressierung Oesterreichs geben wir uns vielmehr der Ansicht hin, dass Russland der Auseinandersetzung zwischen Oesterreich-Ungarn und Serbien gegenüber eine abwartende Stellung einnehmen kann. Den Wunsch Russlands, den Bestand des serbischen Königreichs nicht in Frage stellen zu lassen, werden wir umso eher unterstützen können, als Oesterreich-Ungarn erklärt hat, diesen Bestand gar nicht in Frage stellen zu wollen. Eine gemeinsame Basis der Verständigung dürfte sich hierdurch auch im weiteren Verlaufe der Angelegenheit finden lassen. — Ew. Exz. er suche ich, sich Herrn Sasonov gegenüber in vorstehendem auszusprechen.“ U. ott 199. 1. — A helyzet a fentiek szerint tiszta és világos volt: Tisza javaslata és annak július 19-én határozattá való emelése kellő alapot nyújtott a háború elhárításához. A határozatnak további kezelése azonban ezt megghiúsította.

² Wien, 1914. július 24. Tschirsckby jelentése. „Um Russland gegenüber seine Dispositionen zu dokumentieren. . . Oesterreich werde keinerlei serbisches Territorium beanspruchen.“ U. ott 152. 1.

³ Berlin, 1914. július 26. Bethmann-Hollweg Pourtalés grófhöz: „Nachdem Graf Berchtold Russland erklärt hat, dass Oesterreich keinen territorialen Gewinn in Serbien beabsichtige, sondern nur Ruhe schaffen wolle, hängt Erhaltung europäischen Friedens allein von Russland ab.“ U. ott 184. 1.

⁴ U. ott 184—85. 1.

⁵ U. ott 196. 1.

⁶ „Diese Verantwortung Russlands liegt klar zu Tage und wiegt um so schwerer, als Graf Berchtold Russland offiziell erklärt hat, es beabsichtige weder serbische Gebietsteile zu erwerben, noch den Bestand des serbischen Königreichs anzutasten.“ U. ott 207. 1.

orosz ügyvivőt arról, hogy a monarchia neia kívánja megcsonkítani Szerbia területét,¹ de mikor Pourtalés gróf 25-én Szaszonov elé jutott, a külügyminiszter még nem értesült a közlésről, mert Kudascev herceg július 24-i jelentéseiben a területi érdektelenségre vonatkozólag semmi sem volt található. A bécsi orosz nagykövetség hallgatása nem nyújt forrásbeli bizonyítékot arról, hogy Berchtold gróf a fenti közlést valóban megtette, sőt amikor Sebeko nagykövet 28-án beszélt vele, a közös külügyminiszter elzárkózott az elől, hogy a belgrádi jegyzék fölött tárgyalásba bocsátkozzék. Alig távozott el az orosz nagykövet a Ballhausplatzról, már arról értesült, hogy Ausztria-Magyarország Szerbiának hadat üzent. Mikor augusztus 1-én ismét megjelent és azt az ajánlatot tette, hogy Oroszország megszünteti a mozgósítást, ha Berchtold gróf a belgrádi jegyzék néhány pontját módosítja, de hasonlóképen elutasításra talált.¹²

Szapáry Frigyes gróf pétervári osztrák-magyar nagykövet már a július 24-i beszélgetés alkalmával szóba akarta hozni a területi érdektelenséget, de arra még nem volt felhatalmazása. Látván azt, hogy Carlotti Andrea marchese olasz nagykövet Szaszonov oldalára áll, mindkettővel szemben fel kívánta használni Tisza javaslatát és Ferenc József ezt a három szót maga is aláhúzta Szapáry július 24-i jelentésében.³

Hogy a 19-i határozat közlése mennyire fontos és szükséges volt, az kitűnik Pourtalés gróf 25-i jelentéséből is. „A (külügyminiszternek azt a meggyőződésemet fejeztem ki, hogy végső esetben legfeljebb egy Ausztria által Szerbia ellen intézendő büntető expedícióról lesz szó és hogy Ausztria távol áll a területszerzés gondolatától. Szaszonov erre hitetlenül rázta fejét és messzemenő osztrák tervekről beszélt: először Szerbiát kell megemészteni, azután Bulgária kerül a sorra és akkor ott lesznek a Fekete tenger partján“.⁴ Bulgáriának Szerbia ellen való fordítása tehát Szaszonov szerint Szerbia veresége után Bulgárián keresztül a német-osztrák-

¹ „Schliesslich verwies ich darauf, dass wir keine Gebietserwerbung, sondern bloss die Erhaltung des Bestehenden bezweckten, ein Standpunkt, der bei der russischen Regierung ebenso Verständnis finden müsste, wie es uns selbstverständlich erscheine, dass Russland keinen Angriff auf seine territoriale Integrität gewahren lassen würde. Fürst Kudascheff bemerkte darauf, dass er den Standpunkt seiner Regierung nicht kenne und auch nicht wisse, wie sich Serbien zu den einzelnen Forderungen stellen werde.“ Wien, 1914. július 24. Tagesbericht über einen Besuch des russischen Geschäftsträgers. Hittner, Příbram, Srbik, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 645. 1.

² Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 5. Berlin, 1934., passim.

³ Biltner, Příbram, Srbik, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 649. 1. „Ob und wann ich zu einer Verwertung des — Italien gegenüber ohnehin unentbehrlichen — Momentes des territorialen Desinteresses der Monarchie ermächtigt werde, muss ich dem hohen Ermessen Euer Exzellenz überlassen. Ohne bis jetzt Ursache für die Annahme zu haben, dass Marquis Carlotti diesbezüglich im Zweifel sei, wäre ich Hockdenselben für eine Andeutung darüber sehr verbunden, ob ich meinem italienischen Kollegen gegenüber mich auf den Standpunkt der territorialen Uninteressiertheit stellen darf.“

⁴ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927-

magyar szövetségnek a tengerszorosok felé való előnyomulását jelentette.

A magyar Szapáry tehát kezdettől érezte, hogy ilyen tartalmú nyilatkozattal le lehet fegyverezni Oroszországot, de mikor Berchtold gróf 25-én a vonatkozó utasítást elkiildötte, akkor sem a 19-i közös miniszteri értekezlet egyhangú határozatára hivatkozott, amelynek nyomatéka volt, hanem azt a gyöngé érvet hozta fel, hogy a monarchia „szaturálva van”,¹ Szapáry 26-án délután beszélt Szasonovval, és Pourtalés gróf még aznap jelentette, hogy az érdektelenség ígérete Szasonovra jó hatást gyakorolt.² Másnap Berchtold gróf távirata és Szapáry gróf vonatkozó jelentése keresztezték egymást: előbbi most már nyomatékosan kérvén a területi érdektelenség hangoztatását — minden hatalomnál,³ Szapáry viszont nem jelentette, hogy arról is szó volt.⁴ Berchtold még ezek után is azt fejtegette 28-án Rómába és Berlinbe küldött utasításaiban, hogy miért nem tehet az érdektelenség kérdésében kötelező nyilatkozatot,⁵ amint az 19-én határozatba ment. Szögyöny-Marich július 29-i jelentése szerint Zimmermann helyettes külügyi államtitkár nézete szerint az olasz kormány meg fog elégedni azzal, hogy a monarchiának a területszerzés nincsen szándékában;⁶ Bethmann-Hollweg ugyanezt remélte Oroszországtól is,⁷ de Szapáry gróf

¹ „Es gibt aber ein Moment, das seinen Eindruck auf den russischen Ministern des Aeussern nicht verfehlen kann und das ist die Betonung des Umstandes, dass die österreichisch ungarische Monarchie, dem von ihr seit Jahrzehnten festgehaltenen Grundsätze entsprechend, auch in der gegenwärtigen Krise und bei der bewaffneten Austragung des Gogensatzes zu Serbien keinerlei eigennützige Motive verfolgt. — Dio Monarchie ist territorial saturiert und trägt nach serbischem Besitz kein Verlangen. Wenn der Kampf mit Serbien uns aufgezwungen wird, so wird dies für uns kein Kampf um territorialen Gewinn, sondern lediglich ein Mittel der Selbstverteidigung und Solbeterhaltung sein.“ *Bitner, Pribram, Srbik. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 722. 1.

² Pétervár, 1914. július 26. Pourtalés gróf jelentése: „Die Versicherung des Botschafters, dass Oesterreich-Ungarn keine Eroberungspläne habe und nur endlich an seinen Grenzen Ruhe halten wolle, hat Minister sichtlich beruhigt.“ Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch, 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927. 210. I.

³ Wien, 1914. július 27. „Ich ermächtige Seine Exzellenz, ohne irgend ein bindendes Engangement einzugehen, Herrn Sasonow und Ihrem italienischen Kollegen gegenüber sich dahin auszusprechen, dass die Monarchie, solange der Krieg zwischen Oesterreich-Ungarn und Serbien lokalisiert bleibe, keinerlei territoriale Eroberungen beabsichtige.“ *Bitner, Pribram, Srbik. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 803. 1.

⁴ Közölve u. ott 804—06. 1.

⁵ Wien, 1914. július 28. „Ich habe dem italienischen Botschafter erwidert, dass wir an keine territoriale Erwerbung dächten. Auf die Bemerkung Avarnas, dass es den Mächten gegenüber von grossem Vorteile wäre, wenn wir eine bindende Erklärung hierüber abgeben würden, entgegnete ich, dass dies aus dem Grunde nicht möglich sei, da man derzeit nicht voraussehen könne, ob wir nicht durch den Vorlauf des Krieges in die Lage gebracht würden, gegen unseren Willen serbisches Territorium okkupiert zu halten.“ U. ott 847. 1.

⁶ U. ott 861. 1.

⁷ Berlin, 1914. július 28. Bethmann-Hollweg Pourtaü; grófhöz: „Bitte Herrn Sasonow sagen, dass ich hoffe, dass territoriale Désinteressesments-Erklärung Österreichs Russlands genügen und als Basis für weitere Verständigung dienen würde.“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. II. kiadás. II. Berlin, 1927. 20. 1.

29-én már azt jelentette, hogy a közlés Szaszonovnál uem tette meg a várt hatást,¹ pedig azt 29-én újból megismételte, Bethmann-Hollweg most már még nagyobb nyomatékkal kívánt új közlést és Berchtold gróf 30-án közölte is a német és orosz kormányokkal, hogy Szapáry grófot kellő felhatalmazással látta el.²

A hadműveletek azonban ekkor már véget vetettek a vonatkozó tárgyalásoknak és a végső ítéletet még 29-én a német birodalmi kancellár mondotta ki Jagow külügyi államtitkárhoz intézett jegyzékében, hogy Bécs sohasem jelentette ki kötelező formában érdektelenségét.³

Berchtold 30-án Sebeko előtt hozta elő a dolgot,⁴ Szapáry pedig Szaszonovhoz küldötte,⁵ de a vonatkozó tárgyalásokat most már az orosz mozgósítás hiúsította meg.⁶

Mikor ugyanezt a brit kormány szóba hozta, Szaszonov már elzárkózott az angol érdeklődés elől, mely Tisza javaslatába kapaszkodott.⁷

1 „Unser territoriales Desinteressement, dessen Verkündigung er wohl ohnehin erwartet hatte, machte ihm nicht viel Eindruck.“ *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 897. 1.

2 Wien, 1914. július 30. Berchtold gróf Szogyény-Marich grófhöz: „Es schiene mir notwendig, dass Graf Pourtalés beauftragt werde, Herrn Sazonoff gegenüber darauf hinzuweisen, dass Graf Szapáry mit eingehenden Instruktionen für eine Aussprache mit dem russischen Minister versehen ist, die sich darin zusammenfassen lassen, dass wir bei unserer Aktion gegen Serbien keinerlei territorialen Erwerb beabsichtigen und auch die selbständige Existenz des Königreichs ganz und gar nicht vernichten wollen.“ U. ott 908. 1.

3 Berlin, 1914. július 29. Bethmann-Hollweg Jagowhoz: „Die Erklärung Wiens, dass es sich im Falle dauernder Besetzung serbischer Gebietsteile mit Italien benehmen werde, steht im Gegensatz zu seinen in Petersburg bezüglich seines territorialen Desinteressements abgegebenen Versicherungen. Die in Rom abgegebenen Erklärungen werden mit Sicherheit in Petersburg bekannt. *Eine Politik mit doppeltem Boden können wir als Bundesgenossen nicht unterstützen.*“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. II. kiadás. II. Berlin, 1924. 54. 1.

4 Pétervár, 1914. július 30. Szapáry Frigyes gróf jelentése: „Ich erinnerte den Botschafter daran, dass wir wiederholt betont hätten, wir wollten keine Eroberungspolitik in Serbien treiben, auch dessen Souveränität, nicht antasten, bloss einen Zustand herstellen, der uns Sicherheit biete gegen Beunruhigung seitens Serbiens.“ *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 933—34. 1.

5 Utasítás a német kérés alapján, u. ott 908. 1.

3 Pétervár, 1914. július 31. Szapáry gróf jelentése: „Mit Rücksicht darauf, dass sich inzwischen aus dem vom deutschen Botschafter mit russischem Minister des Aeußern geführten Konversationen ergeben hat, dass Russland sich selbst mit einer formellen Erklärung, Oeösterreich-Ungarn werde weder das serbische Territorium schmälern noch die serbische Souveränität antasten, noch russische Balkan oder sonstige Interessen verletzen, nicht zufriedengeben würde und seither russischerseits die allgemeine Mobilisierung angeordnet worden ist, glaube ich ohne neuerlichen ausdrücklichen Auftrag Euer Exzellenz die anbefohlene Demarche unterlassen zu sollen.“ U. ott 966 1.

7 Pétervár, 1914. július 28. Sir George Buchanan brit nagykövet jelentése: „I asked (Sasonov) whether he would be satisfied with assurances which I understood Austrian Ambassador had been instructed to give with regard to Serbia's indopendence and integrity. His Excellency replied at once that no engagement that Austria might

A javaslattevő Tiszának mindenről nem volt tudomása és éppen ezért nem lehetett a magyar kormányé a felelősség sem.

IV. *Párizs.* — A területi érdektelenséget július 25-én Schoen báró német nagykövet közölte a Quai d'Orsayval. Mikor ezt Szécsen gróf még 20-án kötelességszerűen jelentette,¹ Berchtold gróf azt válaszolta neki, hogy az egész dolog félrevezetésen alapul.² Annál különösebb volt az, mert Bienvenu-Martin helyettes külügyminiszter hajlandó volt a javaslat alapján a vonatkozó tárgyalásokat Pétervárot a háború elkerülése végett megindítani.

Viszont Berchtold grófnak az a megjegyzése, hogy Schoen báró akciója félreértésen alapul, azért nem volt helytálló, mert őt a német birodalmi kancellár hatalmazta fel, ez a felhatalmazás pedig Bécsből indult ki. Bethmann-Hollweg ugyanis július 26-án arról értesítette Schoen bárót, — ezzel egy időben pedig a pétervári és londoni német nagyköveteket —, hogy Berchtold gróf maga biztosította Oroszországot a kettős monarchia területi érdektelenségéről.¹ Szécsen gróf tehát joggal tételezte fel, hogy az általa Párizsban megindított békeakció Berchtold helyeslésével találkozik.

take on these two points would satisfy Russia, and that on day that Austria crossed Servian frontier order for mobilisation against Austria would be issued." *Gooch—Temperley* id. m. XI. London, 1926. 162. 1.

1 Párizs, 1914. július 26. Szécsen gróf jelentése: „Baron Schoen hat auftrags gemäss hier die Mitteilung zur Sprache gebracht, die Graf Szápárv in Petersburg machte, laut welcher wir die territoriale Integrität Serbiens nicht antasten wollen, dies wurde vom stellvertretenden Minister des Aeussern mit sichtlicher Freude zur Kenntnis genommen. — Deutscher Botschafter knüpfte hieran Ansuchen, Frankreich möge, wie dies auch die deutsche Regierung tue, in Petersburg einwirken, damit Russland den Serben zur Nachgiebigkeit rate.“ *Bittner, Pribram. Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 750. 1. — Párizs, 1914. július 27. Izvolszkij orosz nagykövet. Szaszonov külügyminisztert és Benckendorff gróf londoni orosz nagykövetet értesíti Schoen báró lépéséről és a területi érdektelenségnek Párizsban való közléséről. *Pokromki—Hoetgsch* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 112—13. 1., Párizs, 1914. július 28. Ugyanaz u. ott 138—39. 1.. Párizs, 1914. július 28. San Giuliano marchese olasz külügyminiszter közölte Carloti pétervári olasz nagykövettel, hogy Berchtold gróf 27-én Kudacsev herceg bécsi orosz ügyvivőnek Ausztria Magyarország területi érdektelensége iránt ígéretet tett. U. ott 141. 1. — A vonatkozó javaslat tehát annak ellenére is vándorútra kelt a különböző fővárosok között, hogy arra vonatkozólag nem történt kötelező kijelentés.

2 Idézte *Bach A.*: Die letzten Versuche zur Erhaltung des Friedens in Paris. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 205. 1., az 1919-ben kiadott osztrák vöröskönyv alapján (II. kötet, 175. 1.). Ez az okmány az 1930-i kiadásban a 10 834. szám alatt van meg: „Telegramm Nr. 128. erhalten. Erstes Alinea muss auf einem Missverständnisse beruhen, dessen Ilevierung mir jedoch momentan nicht oportun erscheint.“ *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 803—04. 1.

3 Párizs, 1914. július 26. Schoen báró jelentése: „Der stellvertretende Minister der auswärtigen Angelegenheiten... sei für seine Person gern bereit, in Petersburg beruhigend einwirken zu lassen, nachdem durch österreichisch-ungarische Versicherung, dass keine Annexion beabsichtigt, Vorbedingung geschaffen sei.“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927. 208. 1.

4 Bethmann-Hollweg július 26-i táviratai: I. Pétervára: „Telegramm 126. — Nachdem Graf Berchtold Russland erklärt hat, dass Oesterreich keinen territorialen Gewinn in Serbien beabsichtige, sondern nur Ruhe schaffen wolle, hängt Erhaltung europäischen Friedens allein von Russland ab. Wir vertrauen auf Friedensliebe Russ-

Szécsen grófot — mint Bach megállapítja,¹ kellemetlenül érintette a megjelölés, hogy Schoen báró közlése félreértésen alapul. „1914. júliusban“ — írja Bach — „ő volt az egyetlen osztrák-magyar diplomata, ki a helyzet komolyságát az első órától kezdve világosan felismerte és akinek bátorsága is volt ahhoz, hogy nézetét Bécsben is szóba hozza. Lehetetlennek látszott előtte az, hogy a német nagykövettől tett nyilatkozattól visszalépjön és július 30-án figyelmeztette Berchtold grófot, hogy ez Párizsban az elgondolhatólag legrosszabb benyomást keltené.“² Szécsen gróf tehát a maga részéről olyan értékesnek tartót la Tisza javaslatát, hogy annak elejtését veszedelmesnek, felhasználását a béke megmentésére talán egyedül alkalmasnak találta.³

Mikor Berchtold gróf vonatkozó válaszát megkapta, nemcsak az elért siker bátorította fel, de a béke megtartásának gondolata is sarkallta őt, hogy a jó hírrel a Quai d'Orsayra siessen. Békeakciója tehát Tisza javaslatából indult ki és abban a szellemben folyt le, ahogyan Tisza István a háború kitörését megakadályozni törekedett.

lands und unsere altbewährten guten Beziehungen, dass es keinen Schritt unternimmt, welcher der europäischen Frieden ernstlich gefährden würde.“ — 11. Londonba: „Telegramm 178. — Dringend! — Oesterreich hat Russland offiziell erklärt, dass es keinen territorialen Gewinn in Serbien beabsichtige und seinerseits Bestand des Königreichs nicht antasten, sondern nur Ruhe schaffen wolle... Unser Streben geht auch heute dahin, den Konflikt zu lokalisieren und den europäischen Frieden zu erhalten. Wir bitten daher Sir Edward Grey, in diesem Sinne in Petersburg zu wirken.“ — III. Párizsba: „Telegramm 167. — Oesterreich hat Russland offiziell erklärt, dass es keinen territorialen Gewinn in Serbien beabsichtige und seinerseits Bestand des Königreichs nicht antasten, sondern nur Ruhe schaffen wolle. Die Entscheidung, ob ein europäischer Krieg entstehen soll, hängt momentan nur bei Russland. Wir vertrauen an Frankreich, mit dem wir uns in dem Wunsche der Erhaltung des europäischen Friedens eins wissen, dass es in Petersburg seinen Einfluss in beruhigendem Sinne geltend machen wird.“ Die Deutschen Dokumente zum Kriegausbruch 1914. II. kiadás. I. Berlin, 1927. 184—&5. 1.

¹ *Bach* id. m. 205. 1.

² U. ott 205—06. 1.

³ Szécsen gróf párizsi osztrák magyar nagykövet július 30-i táviratai Berchtold gróf közös külügyminiszterhez: I. „Zu Euer Exzellenz Telegramm No. 167. vom 28. d. M. Kann nur wiederholen, dass Baron Schoen hier auftragsgemäss mitgeteilt hat, wir hätten St. Petersburg erklärt, keine Eroberungsabsichten in Serbien zu haben. Deutscher Botschafter hat dieses Argument seither wiederholt verwertet. Die Nachricht ist, wenn auch nicht in offizieller Form, in die Zeitungen gedrungen und wurde in denselben auf unsere früheren wiederholten Erklärungen, die Monarchie sei saturiert, hingewiesen. Ein Abgehen von diesem Standpunkte würde jedenfalls hier und auch in England denkbar schlechtesten Eindruck machen.“ *Bitner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 927. 1. — II. Szécsen Vivianinak: „Russland müsste früher beruhigt werden, dass wir Serbien nicht vernichtet werden.“ U. ott 928. 1. — III. „Ich werde von Regierungskreisen und anderen Politikern vielfach gedrängt, irgend welche beruhigende Aufklärungen über unsere Absichten abzugeben, die den russischen Alarmnachrichten gegenüber verwertet werden könnten. Hauptbesorgnis hier: Sandjak, Annexion gewisser serbischer Distrikte, Antasten staatlicher Unabhängigkeit, Protektorat über Serbien. Viele Leute hier, auch in Regierungskreisen, wünschen Frieden und möchten Argumente haben, die die russischen und hiesigen Hetzereien entgegenstellen können.“ U ott 629. 1.

Jelentése szerint hivatalos körökben is aggódva várták olyan megnyugtató állásfoglalást, amely lehetővé tenné nekik, hogy az orosz követelésekkel szemben szilárd álláspontot foglalhassanak el. Viviani miniszterelnök maga is az orosz hatalmat kívánta megnyugtani és kielégíteni. Fel kell tennünk tehát azt, hogy ha Tisza javaslatát, mely a július 19-i közös miniszteri értekezleten határozattá emelkedett, kellő nyomatékkal és haladéktalanul, minden kétséget kizáró módon és kötelező formában közölték volna, úgy Szécsen gróf akciója sem lett volna meddő. Berchtoldtól magára hagyva és arról értesülve, hogy a dolog félreértésen alapul, úgy érezte, hogy a kormány maga égeti fel maga mögött a béke liúdját. Viszont alig tartható fenn a fentiek után a magyar kormány ellen emelt vád, ha ez utóbbi nemcsak hogy nem folyt be döntőleg a külpolitika irányításába, de még azt sem tudta ellenőrizni, hogy egy közös miniszteri értekezlet határozatát a közös külügyminiszter valóban végrehajtja-e?

Miután azonban Szécsen grófnak 27-e óta Berchtold gróftól már megvolt az a 31-én megismételt felhatalmazása,¹ hogy Ausztria-Magyarország területi érdektelenségét Szerbiával szemben Párizsban szóba hozza, július 31-én estefelé újból megjelent a Quai d'Orsayn. Viviani a minisztertanácsban volt, a nagykövet csak Berthelot-val tudott beszélni, az viszont közölte vele, hogy a szerb kérdés már háttérbe lépett a német-orosz kérdéssel szemben. Szécsennek azt a nyilatkozatát azonban, hogy a kettős monarchia Szerbiától nem kíván területet elvenni, ő is tudomásul vette.

Szécsen gróf akciója ettől kezdve kettős irányban haladt tovább, mert a területi érdektelenség mellett az európai háború kérdése is homloktérbe került. A területi érdektelenség hangoztatását azonban Bécsben lanyhán kezelték és Szécsen távirati válasza még 31-én az irattárba került.² Hogy a nagykövet ettől eltérő felfogás-

¹ Wien, 1914. július 31. Berchtold gróf táviratai Berlinbe, Londonba, Pétervárra, Párizsba és Rómába. — Párizsba: „Erhalten Euer Exzellenz Telegramme Nr. 139 und 141 vom 30. I. M. — Ich bin mit der Sprache, die Euer Exzellenz dem Herrn französischen Ministerpräsidenten gegenüber geführt haben, vollkommen einverstanden. Was die von Ihrem Mitredner erwähnte Befürchtung betrifft, wir wollten Serbien vernichten, so wollen Euer Exzellenz Herrn Viviani unverzüglich darauf aufmerksam machen, daß wir in Petersburg bereits offiziell mitgeteilt hätten, bei unserer Aktion gegen Serbien auf keinerlei territoriale Erwerbungen auszugehen und die staatliche Souveränität des Königreiches nicht antasten zu wollen. Ich ermächtige Euer Exzellenz gleichzeitig, der Ansicht mit Nachdruck entgegenzutreten, als wir eine Wiederbesetzung des Sandschaks beabsichtigen und sich in demselben Sinne auch den französischen Staatsmännern gegenüber offiziell zu äussern. Es ist natürlich, dass alle auf unser désintéressement bezüglichen Erklärungen *nur für de» Fall gelte», dass der Krieg zwischen uns und Serbien lokalisiert bleibe.*“ U. ott 943.

² Párizs, 1914. július 31., éjfél után, érkezett augusztus 1. én d. e. 9 órakor: „Erhalten Exzellenz Telegramm Nr. 181 vom 31. d. M und Inhalt sofort Herrn Berthelot mitgeteilt, da Ministerpräsident nicht erreichbar. Derselbe nahm Mitteilung zur Kenntnis und äusserte persönliche Ansicht, dass die serbische Frage angesichts heutiger deutscher Demarche ganz in den Hintergrund trete. Werde trarhten, unsere entgegenkommende und von russischer Seite scheinbar hier totgeschwiegene Haltung tunlichst bekannt zu machen.“ U. ott 960—61.

ban volt, azt este 11 óra után a francia külügyminisztériumban tett látogatása és a területi érdektelenség hivatalos bejelentése mutatta. Berthelot írónnal jegyezte fel 11.15 órakor: „*le gouvernement austro-hongrois a déclaré officiellement à Saint-Petersbourg qu'il n'a aucune ambition territoriale et ne touchera pas ci la souveraineté d'État de la Serbie.*“ Berthelot írónnal hozzátette, hogy a nagykövet nyilatkozatát Londonba, Pétervárra és Berlinbe továbbította.¹ Ez augusztus 1-én azzal a megjegyzéssel történt meg, hogy Ausztria végre hajlandó a megegyezésre: „*que l'Autriche se montrerait enfin disposée à un arrangement.*“

V. London. — Menndorff-Pouilly gróf londoni nagykövet a július 26-i utasítás értelmében csak 27-én fejezhette ki a kettős monarchia területi érdektelenségét. Miután azonban közte és Szerbia között a szakítás már megtörtént, Sir Edward Grey azt mondta, hogy területi csonkítás nélkül is vazallussá lehet tenni egy államot.⁸ Jellemző azonban, hogy Grey még 31-én is ezen az alapon kívánta elejét venni az európai háborúnak,³ de az idő már annyira előrehaladt, hogy Bécsben a változott helyzet folytán már nem tudták elfogadni.⁴

B) Szécsen gróf általános békeakciója.

Szécsen gróf nem látta, befejezettek a maga kísérletét azzal, hogy a területi érdektelenség biztosításával nem tudta megakadályozni a háború kitörését.

Berthelot feljegyzései szerint július 31-én megjelent nála Vesznics Milenkó párizsi szerb követ a külügyminisztériumban és közölte vele, hogy Lahovary román követ Szécsen gróffal vacsorázott. Lahovary megkérdezte Szécsentől, hogy kormánya miért nem válaszolt a hatalmak jegyzékére, mire a nagykövet azt válaszolta, hogy azok nem Szerbia nevében intéztek kérdést hozzá. Ha így tettek volna, nem hagyta volna válasz nélkül.⁵ Röviddel azután Szécsen gróf maga is megjelent a Quai d'Orsain és Viviani külügy-

¹ Párizs, 1914. augusztus 1. Viviani külügyminiszter a londoni és berlini francia, majd a pétervári, bécsi és római nagykövetekhez. Document« Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 11. Párizs, 1936. 393—96. 1.

² London, 1914. július 27. Menndorff-Pouilly gróf jelentése. *Bittner, Pribram, Srbik. Uebersberger* id. in. VIII. Wien, 1930. 794. 1. — London, 1914. július 27. Sir Edward Grey Sir M. de Bunsen bécsi brit nagykövethoz. *Goocb—Temperley* id. in. XI. London, 1926. 129—30. 1.

³ London, 1914. július 31. Ugyanaz Sir E. Goschen berlini brit nagykövethoz. U. ott 215—16. 1.

⁴ Wien, 1914. július 31. A közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyve. *Bittner, Pribram. Srbik. Uebersberger* id. m. Vili. Wien, 1930. 976—79. 1.

⁵ Párizs, 1914. július 31., 23 h. „Visite de M. Vesnitch. — Il a été informé par M. Lahovary, Ministre de Roumanie, qui a diné avec le Comte Szécsen, Ambassadeur d'Autriche, à l'Union, de sa conversation. Celui-ci avait demandé- au comte Szécsen pourquoi l'Autriche n'avait pas répondu à la demande anglaise qui lui était adressée par l'intermédiaire de Berlin? — L'Ambassadeur a répondu que l'Autriche n'avait pas à répondre à d'autres Puissances, à moins que cette ou ces Puissances se

minisztert nem találván, Berthelothoz ment, közölte vele Berchtold gróf álláspontját¹ és azt a nézetét fejezte ki, hogy felfogása szerint még meg lehetne menteni a békét.²

Lahovary román követ a *Matin* párizsi napilap 1921. január 4-i számában elmondotta, hogy nyomban vacsora után 1914. július 31-én este 9 óraker — Lardy svájci követhoz ment. Arra kérte, hogy kísérje őt a külügyminisztériumba és közölje az általa (Lahovarytól) elmondottakat Vesznics szerb követtel. Amíg Lardy a svájci köztársaság elnökétől a közvetítés vállalására felhatalmazást kért, addig Lardy kérésére Lahovary sietett a szerb követhoz és közölte vele a Szécsen gróftól hallottakat. Vesznics kész volt megjelenni a külügyminisztériumban, ahová este 10 óraker érkeztek meg. A politikai osztály főnöke, Jacquin de Margerie, megígérte nekik, hogy az ügyben megkérdezi az osztrák nagykövetet, aki azután éjfélkor Berthelot-val beszélt. Viviani vonatkozó jegyzékét azonban csak augusztus 1-én indították útnak, az időközben megtartott francia minisztertanács viszont akként határozott, hogy Oroszország a kettős monarchia helyett forduljon Németország ellen.³ Csak ezután mentek el Viviani jegyzékei a hatalmakhoz⁴ és így érthető,

soient adressées à elle au nom de la Serbie. — Dans ce dernier cas, elle donnerait sa réponse.“ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 11. Párizs, 1936. 363. 1. — *Bréal* id. m. 124—25. L: „A Paris, l'ambassadeur autrichien Szécsen essaie de convaincre M. Viviani, ministre des Affaires étrangères, que l'Autriche „ne veut pas anéantir la Serbie“. Dans la nuit du 31 juillet au 1-er août, à 23 h. 15, Szécsen se rend encore au Quai d'Orsay ou c'est Berthelot qui le reçoit. Le comte Szécsen laisse entendre „qu'il devrait être possible de régler la question serbe“, que la mobilisation n'est pas la guerre, qu'une puissance „neutre“ pourrait intervenir... Berthelot écoute le comte Szécsen... Il sait depuis quelques heures que les mobilisations générales de la Russie et de l'Autriche sont déclarées, que l'Allemagne vient de faire tenir à la France un ultimatum ... „A titre tout à fait privé“ Berthelot répond „qu'il parait bien tard et qu'on est gagné par les événements“.

¹ Wien, 1914. július 31. *Bitner, Pribratn. Srbik. Uebersberger* id. m. VIII. Wien, 1930. 909. L

² Párizs, 1914. július 31., 23.15 h. Szécsen gróf előterjeszti utasítását. Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 11. Párizs, 1936. 363—64. 1.

³ Párizs, 1914. július 31. Ejfél után 1 óraker, tehát már augusztus 1. Izvolszkij orosz nagykövet jelentése. *Pokrowski—Hoetzschi* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 230. 1

⁴ Documents Diplomatiques Français, 1870—1914. III. 11. Párizs, 1936. 393—96. 1. — Párizs, 1914. augusztus 1. Izvolszkij orosz nagykövet jelentése. *Pokrowski—Hoetzschi* id. m. I. 5. Berlin, 1934. 256. és 259. 1. — *Bréal* id. m. 125. 1.: „M. von Schoen avait, en effet, remis l'ultimatum allemand dans la journée. Cela n'avait pas empêché le comte Szécsen d'affirmer, au cours d'un dîner, au ministre de Roumanie à Paris, M. Lahovary, que tout espoir d'un arrangement n'était pas perdu“ si la Serbie s'adressait à l'Autriche, soit directement soit par l'intermédiaire d'une puissance amie. „Le ministre de Serbie, M. Vesnitch, et le ministre de Roumanie, M. Lahovary, avaient été, entre 22 heures et 23 heures, au ministère des Affaires étrangères pour mettre M. de Margerie, directeur da; Affaires politiques, au courant des propos du comte Szécsen, lequel essayait vainement de faire paraître dans la presse parisienne une déclaration de „désintéressement“ de l'Autriche de toute acquisition territoriale.“ — Izvolszkij orosz nagykövet jelentései augusztus 1-ről: „Poincaré sagte mir, dér hiesige österreichische Botschafter habé in den letzten Tagén dem Ministerpresiden

hogy amikor augusztus 1-én délelőtt Lardy svájci követ időközben kapott felhatalmazásával a Quai d'Orsayn megjelent, azt a választ nyerte, hogy „késő“. Lahovary szerint azért, mert Németország július 31-én Franciaországnak hadat üzent.

Bármint álljon a dolog, Szécsen gróf személyében magyar diplomata kísérelte meg utolsóként az európai béke megmentését. Méltatlan hozzá az a feltevés, hogy az időt kívánta kihúzni fáradozásával,¹ mert ebben még Poincaré elnöknek is más volt a fel-fogása.²

Poincaré Raymond a Szécsen-féle akcióról a következőket írta 1927-ben:

„Le 9 décembre 1920, M. Victor Basch avait bien voulu m'informer par lettre qu'un incident, grave en apparence, avait été soulevé à la Société d'études documentaires et critiques sur la guerre (dirigée par M. Morhardt) et signalé au comité central de la Ligue des droits de l'homme. Il s'agissait d'une prétendue intervention de M. Lardy, ministre de Suisse, faite au quai d'Orsay le 30 juillet 1914 et capable, si la France ne s'était pas refusée à y donner suite, de sauvegarder la paix. Le coupable était, disait-on, M. Philippe Berthelot, et on ajoutait aimablement pour lui: manoeuvré par moi.

N'ayant point entendu parler de cette démarche en 1914, je me suis renseigné auprès de M. Philippe Berthelot. Avec l'autorisation de M. Leygues, alors Président du Conseil et ministre des Affaires étrangères, il m'a adressé, le 20 décembre 1920, les explications suivantes. D'abord, deux notes prises par lui au crayon, dans la nuit, non pas du 30, mais du 31 juillet.

„31 juillet, 11 h. du soir. Visite de M. Vesnitch. Il a été informé par M. Lahovary, ministre de Roumanie, qui a dîné avec le comte Szécsen, ambassadeur d'Autriche, à l'Union, de leur conversation. Celui-ci (Lahovary) avait demandé au comte Szécsen pourquoi l'Autriche n'avait pas répondu à la demande anglaise qui lui était adressée par l'intermédiaire de Berlin. L'ambassadeur a déclaré

teil und ihm selbst neudrücklich versichert, Oesterreich habe uns seine Bereitschaft ausgesprochen, nicht nur die territoriale Integrität Serbiens, sondern auch die Souveränitätsrechte zu achten, wir hätten aber diese Erklärung absichtlich verschwiegen. Auf meine Bemerkung, das sei vollkommene Lüge, entgegnete Poincaré, Oesterreich habe in London gleichartige Erklärungen abgegeben, wo sie *einen sehr gefährlichen Eindruck* machen könnten, und sie müssten deshalb *auch dort dementiert werden*.“ Id. m. 259. I.

II. „Gestern abend war der österreichische Botschafter zweimal bei Viviani und erklärte ihm, dass Oesterreich nicht nur nicht die Absicht habe die territoriale Integrität Serbiens zu verletzen, sondern bereit sei, seinen Streit mit Serbien *mit anderen Mächten meritorisch zu erörtern*.“ U. ott 256. I.

¹ „a play for time.“ *Schmitt H. B.*: The coming of the War. II. New York, 1930. 304—307. I.

² *Poincaré Raymond*: Au service de la France. IV. L'union sacré, 1914. Párizs, 1927. 464—69. I. — Szerbia megkímélésére vonatkozólag v. o. a Hadamard francia éb Alfred von Wegerer között ebben a kérdésben folyt vitát: Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 1060—61. I., és XIV. Berlin, 1936. 140—52. I. Spalaikovics levelével, valamint 391—97. I.

que l'Autriche n'avait pas à répondre à d'autres Puissances, à moins que cette ou ces Puissances ne se soient adressées à elle *au nom de la Serbie*. Dans ce dernier cas, elle donnerait sa réponse."

„31 juillet 1914, 11 h. du soir. Le comte Szécsen est venu faire une communication de la part de son gouvernement. Comme M. Viviani avait demandé à plusieurs reprises: „Que veut l'Autriche?“ question qui a été posée également dans le public français, l'ambassadeur en a saisi le comte Berchtold qui l'a chargé de répondre au Président du Conseil et de faire les déclarations suivantes: a) le gouvernement austro-hongrois a déclaré officiellement à Saint-Pétersbourg qu'il n'a aucune ambition territoriale et ne touchera pas à la souveraineté d'État (*Staatliche Souveränität*) de la Serbie; b) le gouvernement impérial dément également qu'il ait aucune intention d'occuper le Sandjak; c) ces déclarations de désintéressement ne peuvent conserver leur valeur que si la guerre reste localisée à l'Autriche et à la Serbie, les éventualités d'une guerre européenne étant impossibles à délimiter.

Le comte Szécsen a ajouté, parlant à titre personnel, qu'il devrait être encore possible de régler la question, la mobilisation n'étant pas la guerre et laissant encore quelques jours pour causer. Il appartiendrait à la Serbie de demander à l'Autriche ses conditions."

„Répondu à titre tout à fait privé qu'il paraissait bien tard et qu'on était gagné par les événements."

Si peu d'espoir que lui apporte cette conversation, M. Ph. Berthelot donne au chiffre, le 1-er août, dès 6 heures du matin, le télégramme suivant, à la destination de Pétersbourg, Vienne et Rome (Nos 492, 331, 382) : „Le comte Szécsen est venu hier soir dire, etc.". (Suit le compte rendu de la communication officielle de l'ambassadeur). Puis:

„... Les quelques paroles ajoutées à titre personnel par l'ambassadeur d'Autriche laissent l'impression qu'il ne considérerait pas encore toute conciliation comme impossible: la démarche de l'ambassadeur autrichien auprès de M. Sazonoff, dont vient de me rendre compte M. Isvolsky, accentue cette impression. Il semble donc, puisque, d'autre part, le gouvernement russe accepte la proposition anglaise (qui implique l'arrêt des préparatifs militaires par tous les intéressés), que la paix puisse, même à cette heure tardive, être préservée (la Russie liant l'arrêt de ses préparatifs à l'arrêt de l'Autriche et des autres puissances), si le désir de la paix à Berlin est sincère." *Signé: P. O. Berthelot.*"

M. Berthelot, dans sa lettre du 12 décembre 1920, commente ainsi ces pièces: „L'examen du dossier montre qu'aucune chance, si minime qu'elle fut, d'éviter et de retarder la guerre n'a été négligée, ni par les ministres, ni même par le fonctionnaire modeste que j'étais (sous-directeur d'Europe, agissant en cette qualité, puisque le Président du Conseil et ministre des Affaires étrangères, M. Viviani, était de retour depuis le mercredi matin 29 juillet, avec M. de Margerie, directeur politique). C'est le 31 juillet à midi que le gou-

vernement allemand, sous le prétexte faux que le gouvernement russe avait ordonné la mobilisation de ses forces de terre et de mer, décrétait le *Kriegsgefahrzustand*, c'est — à — dire la mobilisation sous un non! hypocrite. La Russie recevait, en même temps, un ultimatum inacceptable et la France était mise en présence d'une intimidation par de Schoen.

„Le même 31 juillet ... M. Vesnitch, ministre de Serbie, prévenu immédiatement par Lahovary (de la conversation tenue au cercle), vient me voir à 11 heures du soir. Il ne fait aucune proposition et ne demande aucune suite, car la suggestion de Szécsen, comme l'action allemande, ne tendait qu'à obliger la Russie et les Puissances à assister en spectatrices impuissantes à l'écrasement de la Serbie par l'Autriche, qui lui ait déclaré le guerre dès le mardi 28 juillet et qui exigeait qu'on la laissât seule tête à tête avec ce petit pays. Toujours le même 31 juillet, à 11 h. 15 du soir, le comte Szécsen venait me voir pour faire une communication de la part de son gouvernement (mais non une proposition). Ce n'est qu'à titre personnel qu'il exprimait l'avis qu'il „devrait être encore possible de régler la question“. Je lui ai répondu, à titre privé également, qu'il paraissait bien tard et qu'on était gagné par les événements. L'observation de l'ambassadeur d'Autriche marquait timidement sa bonne volonté et son désir personnels (qui pour moi ne sont pas douteux). Ma réponse n'était que la constatation des faits. Je ne m'en suis d'ailleurs pas tenu là et j'ai préparé un télégramme urgent pour Pétersbourg', afin de tenter d'utiliser la démarche cependant bien imprécise du comte Szécsen pour préserver la paix.“

„Le dernier document de ce petit dossier, continuait M. Berthelot, est une lettre écrite par le comte Szécsen à M. de Margerie une demi-heure après m'avoir quitté, le 31 juillet, à minuit. La voici: „Cher monsieur de Margerie, en rentrant je trouve un télégramme du comte Berchtold, qui me dit que vu la mobilisation russe sur notre frontière, nous nous voyons forcés à prendre des mesures analogues à Galicie. Ces mesures ont un caractère *purement défensif*, nous regrettons d'y être forcés, n'ayant aucune intention hostile contre la Russie et désirant la continuation des bons rapports. Les pourparlers entre Vienne et Saint-Pétersbourg qui, nous l'espérons, contribueront à amener l'apaisement continuent d'une façon amicale. J'ai cru ceci pouvait vous intéresser. Sincèrement à vous. Szécsen.“

„Il semble, poursuivait M. Berthelot dans sa lettre, que le gouvernement autrichien qui avait aveuglement déchainé la guerre et avait refusé tout accommodement jusqu'à la dernière heure, ait eu, lorsque la guerre était devenue inévitable, une minute d'hésitation en présence de l'avenir. Mais l'Allemagne, qui avait pris ostensiblement la direction, n'a plus tenu aucun compte des vagues pourparlers de son allié avec Pétersbourg et a précipité sa déclaration de guerre. Pas un homme politique ni un fonctionnaire français n'a à se reprocher d'avoir négligé une occasion de maintenir la paix. Qui aurait osé prendre la responsabilité d'une guerre si redoutable

pour l'existence même de la France? Il suffit d'ouvrir les yeux pour voir que personne ne croyait ni ne pensait à la guerre dans notre pays en juillet 1914."

M. Berthelot a raison, mais il y a tant de personnes dans le inonde qui n'ouvrent pas les yeux! Cette simple visite du comte Szécsen au sous-directeur d'Europe, celle que, le même soir, M. Lahovary et M. Vesnitch ont rendue à M. de Margerie, pour lui rapporter les propos tenus au cercle de l'Union, celle enfin qu'a fait le lendemain M. Lardy, ministre de Suisse, pour confirmer ces propos et demander la suite qu'ils avaient eue, toutes ces démarches nocturnes et matinales, officielles et officieuses, ont donné lieu à diverses hypothèses, quelques-unes franchement ridicules. Je m'en tiens, quant à moi, aux explications de M. Berthelot. Si l'on désire quelques détails supplémentaires, on les trouvera, soit dans *le Matin* du 20 décembre 1920, soit dans le même journal du 4 janvier 1921. ou M. Lahovary à confirmé mon récit, soit dans *l'Ere nouvelle* du 27 décembre 1920 (article de M. Victor Basell).

Tisza István gróf és Spalaikovics Mirosláv.

Az 1914. júliusi okmányok éles ellentétbe állították egymással Tisza István gróf magyar miniszterelnököt és Spalaikovics Mirosláv pétervári szerb követet.

Amennyire az okmányok engedik, Spalaikovics szerepe a milénium óta következőképen alakult:

Spalaikovics első szereplése, 1896 — mint párizsi egyetemi hallgató Párizsban meetinget rendez, amely Magyarország felosztását követeli. A meeting napja 1896. július 11, színhelye a Salle de Wagram, elnöke Flourens Emil volt francia külügyminiszter. Flourens beszédében a kettős monarchiának keleti Svájcá váló átalakítását javasolja — Németország ellen. Üdvözlő táviratot küld Magyarországból Gavrila Emil és Ratiu János. V. ö. *Jancsó Benedek*: A román irredentista mozgalmak története. Budapest, 1920. 242—44. 1.

Spalaikovics tanulmánya, 1899. — Doktori értekezése: *La Bosnie et l'Hercegovine. Étude d'histoire diplomatique et de droit international, couronné par la faculté de droit de Paris. Párizs, 1899. Bosznia és Hercegovina török tartományok az önrendelkezés jogán Szerbiát illetik meg. Bírálata adta Südland (Pilar) horvát publicista: Die südslavische Frag und der Weltkrieg. Wien, 1918, passim.*

Spalaikovics a szerb külügyminisztérium szolgálatába lép. Felesége Jeftanovics Gligorje boszniai szerb pártvezér leánya: — A boszniai szerb annexió mozgalmat Spalaikovics szervezi: „*La propagande serbe en Bosnie a son centre au ministère même des Affaires étrangères à Belgrade; elle forme une section spéciale organisée par un diplomate énergique et distingué, M. Spalaikovich; elle rayonne sur tous les pays où l'on parle serbe; en Vieille-Serbie turque, dans le sandjak de Novi-Bazar, en Hongrie dans le banat de Temesvár, en Dalmatie et surtout en Bosnie-Herzégovine. Des agents serbes parcourent la contrée, excitant les esprits contre l'Autriche, propageant l'idée d'une Grande Serbie qui engloberait tous les pays serbes. M. Spalaikovich qui a, par ses alliances de famille, des relations dans toute la province, a fait, sous un faux nom, un long séjour en Bosnie. Une vaste conspiration s'étendait sur tout le territoire bosnien; elle avait des ramifications jusque dans le Monténégro où elle avait préparé l'assassinat du prince Nicolas et le renversement de sa dynastie au profit des Karageorges; le but suprême était de provoquer la réunion de la Bosnie, de la Serbie et du Monténégro et la constitution d'une large groupe jugo-slave dont la Serbie serait le centre.*“ *Revue des deux mondes.* XLVIII. Párizs, 1908. 868. 1.

Whitehead brit követ figyelmeztetése. — Belgrád, 1908. november 25. Whitehead brit követ jelentése: „*I tried to point to Mr.*

Spalaikovich the folly of such a course, and said that / felt sure the Serbian Government would be able restrain the Chauvinistic spirits in Serbia by explaining its futility. He continued to maintain, however, that revolution or war would be the only alternatives and asserted that Serbia could raise an insurrection in the occupied provinces and in other parts of the Empire with which the Austrian Government would find it difficult to cope.“ Gooch-Temperley id. m. V. London, 1928. 509. 1.

A szerb kormány Spalaikovics felfogását kormányprogrammá teszi. Belgrád, 1909. február 10. Milovánovics szerb miniszterelnök körjegyzéke. Közölte Boghicschewitsch id. ni. I. Berlin, 1928. 54—55. 1.

Forgáeh gróf belgrádi osztrák-magyar követ 1909. május 22-i jelentése szerint *Spalaikovics a monarchia ellensége: „General sekretär Spalaikovich hat während der letzten stürmischen Zeiten seine Feindschaft gegen uns offen zur Schau getragen und ist die lebende Verkörperung des glühendsten Hasses gegen die Monarchie und des phantastischen serbischen Grosswahnnes. Er ist auch die Seele der offiziellen grosserbischen Propaganda. Infolge Ueberarbeitung und patriotischen Betriibnisses sind seine Nerven gegenwärtig in einem bedauernswerten Zustande und machen der k. und k. Vertretung den Umgang mit ihm beinahe unmöglich, da er sich weder beherrschen noch massigen kann.*“ Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. II. Wien, 1930. 338—39. 1.

Spalaikovics okmány hamisítással vádolja meg Forgáeh gróföt, de védője, Masaryk cseh professzor és képviseld a hamisítás vádját Forgáeh grófra hárítja át. A pert Masaryk nyeri meg, de ké sőbb kiderül, hogy a hamisítást nem Forgách eszközölte és hogy a hamis okmány tartalma igaz volt. Ettől kezdve Masaryk és Spalaikovics együtt dolgoznak, majd betársul Hartwig orosz követ is. Forgáeh gróf lesújtó véleménye Masaryk, Spalaikovics és Hartwig együttműködéséről. Spalaikovics az orosz követ mellé áll és kezdetét veszi Oroszország balkáni akciója — a csehek irányítása mellett. A szerbek e szerint csak eszközei voltak a cseh-orosz terveknek: „(Hartwig) steht in intinem, täglichem Verkehr mit unserem Todfeinde, Sektionschef Spalaikovich. welcher mit seiner Gemahlin (einer Jeftanovich aus Serajevo) die russische Mission beinahe nie verlässt. Ich glaube, Herr Hartwig hat sich unbewusst dem Herren Spalaikovich beeinflussen und in die erwähnte Richtung leiten lassen. Für Herrn Pasich und seine Altradikalen ist die Russophilie ein Glaubensbekenntnis. Was das Auswärtige Amt anbelangt, so kommt Sektionschef Spalaikovich mit allen Akten und Berichten täglich zum Rapport auf die russische Mission/1 U. ott III. Wien, 1930. 110. 1.

1911-ben Spalaikovics szófiai szerb követté lesz és megalkotja a Balkán Szövetséget, amely 1912-ben diadalt arat a törökök, 1913-ban a bolgárok fölött. Az 1913-i bukaresti békekonferencián Spalaikovics szerb delegátus felhívja Bulgáriát, hogy álljon Szerbia mögé Ausztria-Magyarország ellen. Bukarest, 1913. december 2. Dard

francia ügyvivő jelentése. Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques. III. Párizs, 1923. 95. 1.

1913. októberben a szerb külügyminiszterre kijelölt Spalaikovics pétervári szerb követte lesz. Radcv bukaresti bolgár követ 1913. november 6-i jelentése szerint Sebeko orosz követ a következőképpen nyilatkozott Spalaikovic srói: „Was Herrn Spalaikowitsch selbst betrifft, so sagte er, dass er auf ihn den Eindruck eines exaltierten und desequilibrierten, aus dem Gleichgewicht gekommenen Menschen mache. Aus diesem Grunde konnte er seine Freude nicht verhehlen, dass Spalaikowitsch nicht Minister des Aeussern geworden ist, wie dies vorgeschlagen war. Auf meine Bemerkung, ob nicht die Stellung Spalaikowitschs in Petersburg etwas delikat sein wird, entgegnete er, „Petersburg wird verstehen, ihn im Zaume halten“ Boghitschewitsch id. m. 11. Berlin, 1929. 467. 1.

Spalaikovics szófiai állomáshelyéről igyekezett Bulgária helyére a Balkán SzÖA^Tetségben Romániát állítani. Ennek ellenében Romániának Erdélyt kínálta fel és Ugrón István követ már 1913. április 12-én kelt jelentésében a következőket mondotta Spalaikovics vonatkozó nyilatkozatáról: „Ausserhalb der Grenzen Rumäniens 2 3 Millionen Rumänen leben, das Land so wichtige nationale Aufgaben zu lösen hat; und ebensolche Aufgaben bestehen für Serbien selbst nach Niederwerfung der Türkei noch weiter.“ Bittner, Pribrum, Srbik, Gebersberger id. m. VI. Wien, 1930. 118. 1. — Károly román király kijelentése szerint „hätte auch dem serbischen Delegierten Spalaikovich direkt gesagt, dass er ein „Oesterreichfresser“ sei, dies „müsse“ aber aufhören und Serbien müsse Alles tun, um sich mit der Monarchie gut zu stellen.“

Spalaikovics 1914-1 pétervári jelentései: 1. Pétervár, 1914. április 12. „Ich habe die Ehre, Ihnen (Pasics) zu melden, dass Suclimlinow heute im Grossen Generalstabe gesagt hatte, dass Russland einen Krieg vorbereite. Russland wird zwei Armeen organisieren, eine, welche den Osten in Schack hält und die zweite, welche gegen Westen operieren wird.“ 18-áu áttéve Stefánovics hadügyminiszterhez, ki 20-án láttamozta. Heyrowsky A.: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuld. Berlin, 1932. 40—41. 1. — 2. Pétervár, 1914. április 26. „Russland hat in Erfahrung gebracht, dass der Thronfolger Franz Ferdinand an den bosnischen Manövern teilnehmen wird. Russland erwartet von Serbien die Kriegsursache.“ U. ott 42. 1. Stefánovics hadügyminiszterhez.

Spalaikovics nyilatkozata 1914. június 29-éu a Vecserna Vremja című pétervári napilapban: „Die Telegramme weisen darauf hin, als ob die Verschwörung auf das Leben des österreichischen Thronfolgers von Belgrad ausgegangen wäre. Ich habe allen Grund zu erklären, dass diese Nachrichten nicht der Wirklichkeit entsprechen, weil in der Hauptstadt Serbiens revolutionäre Organisationen weder existierten noch existieren. Mir scheint es, dass die Ermordung des Erzherzogs Franz Ferdinand eine Folge jener äussersten Erbitterung ist, die gegen seine Person in Bosnien herrschte. Dort existierten schon vom ersten Tage der Annexion

dieses Landes durch die österreichisch-ungarische Monarchie Organisationen mit scharf ausgeprägten nationalistischen Tendenzen und es ist vollständig natürlich, dass die Tätigkeit dieser Organisationen gegen den Erzherzog gerichtet war, der im Lande äusserst unpopulär und als Anhänger der Annexion Bosniens und der Herzegowina durch Oesterreich galt... Ich bin überzeugt, dass die Untersuchung der schmachvollen Ermordung des österreichischen Thronfolgers alle Einzelheiten aufklären und beweisen wird, dass die Serben mit dieser schmachvollen Sache nichts zu tun haben. Ich wiederhole, dass Alles auf Basis lokaler Erbitterung und Unzufriedenheit entstanden ist.“ Melléklet Czernin Ottó gróf ügyvivő július 3-i jelentéséhez. Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. VIII. Wien, 1930. 283—84. 1. Czernin gróf megjegyzése: „Am 29. v. M. veröffentlichte die „Wetschernoje Wremja“ höchst eigentümliche, erlegene und in ihrer Taktlosigkeit selbst nach Abrechnung aller Milderungsgründe erstaunliche „Aeusserungen aus hiesigen serbischen diplomatischen Kreisen.“ Tags darauf wurden die Aeusserungen, die im Anlage im Originale mitfolgen, von der ganzen Presse als aus dem Munde Herrn Spalajkovic kommend bezeichnet und es erfolgte kein Dementi.¹

Spalaikovics második nyilatkozata a *Novoje Vremnja* pétervári napilap 1914. június 30-i számában. Közölte Gooss R.: Das österreichisch-serbische Problem bis zur Kriegserklärung stb. Berlin, 1930. 234. 1. — Pétervár, 1914. július 3. Czernin gróf jelentése Spalaikovics újabbn nyilatkozatáról. Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. Vili. Wien. 1930. 285.1. „Nach Fertigstellung meines heutigen Berichtes gelangt ein neuerliches „aus hiesigen serbischen diplomatischen Kreisen“ stammendes Interview in der „*Nowoje Wremnja*“ zur Veröffentlichung. Im Allgemeinen deckt sich die Tendenz mich dieses Interviews mit dem im obengenannten Berichte wiedergegebenen, dass heisst unverschämte Kritik unserer Politik in Bosnien und eine fast nicht verhüllte Verständlichmachung des Attentates vor der russischen Öffentlichkeit. Es scheint fast, als ob Herr Spalaikovic mit seinem Stabe eine seiner Aufgaben darin erblickte, die russische Presse nach seiner Art über die Verhältnisse in unseren südlichen Ländern aufzuklären. Die wiederholten Interviews dieses die russische Presse nach seiner Art über die Verhältnisse in unseren Angelegenheiten befassen und den Zweck haben, hier die Stimmung noch mehr gegen uns zu vergiften, sind ein so ungeuiohntes Vorgehen, dass ich nicht umhin kann, sie hier nochmals aufzudecken. Meiner unmassgeblichen Meinung nach wäre es hoch an der Zeit, dieser von Lügen strotzenden Beredsamkeit auf geeignetem Wege ein Ende zu machen.“

Szaszonov orosz külügyminiszter „gab die buchstäbliche Taktlosigkeit zu, entschuldigte jedoch die Erregung des serbischen Diplomaten mit den Unannehmlichkeiten, denen angeblich seine Familie anlässlich der Demonstrationen in Sarajevo ausgesetzt worden sei... Die Konversation, die zeitweise ziemlich bewegt war, endete vollkommen freundschaftlich, indem Herr Sazonow immer-

hin den Mangel an Takt und Erziehung des serbischen Gesandten anerkannte.“ Pétervár, 1914. július 7. Czernin gróf jelentése. U. ott 337—38. 1. — „Herr Spalajkovic, den mir Herr Sazonow als „dés-équilibré“ bezeichnete..“ Pétervár, 1914. július 21. Szapáry Frigyes gróf nagykövet jelentése. U. ott 568. 1.

1914. július 24-én Spalaikovics Oroszország beavatkozását biztosítja — mint azt elmondotta 1. a *Novoje Vremja* pétervári napilap 1914. október 23-i számának közlése után 2. a *Norddeutsche sí lige mei ne Zeitung* berlini napilap 1915. január 3-i száma és 3. Schmitt E. B. csikágói professor: *The coming of the War*. I. kötet. New York 1930. 502. 1. — Spalaikovics saját elbeszélése szerint Szaszonov orosz külügyminiszter a szerb kormánynak eredetileg az osztrák határidős jegyzék elfogadását ajánlotta. Spalaikovics szerint azonban július 24-én a délutáni orosz minisztertanácsban elhatározott mozgósítás lesz a leghatásosabb válasz. — Szaszonov: „*Quel doit être notre but? Éviter le pire, la guerre. Il faut donc accepter le plus possible de ce que l'Autriche exige.*“ — Spalaikovics: „*Avec sa mobilisation partielle contre l'Autriche que l'ultimatum austro-hongrois justifiera pleinement, la Russie aura toutefois réalisé une avance de ses préparatifs pour sa propre défense contre une attaque qui s'annonce et à laquelle, il sera impossible de se soustraire.*“ — Szaszonov erre megígérte, hogy beszélni fog a cárral, de azt ajánlja, hogy Szerbia ne tanúsítson ellenállást. Spalaikovics szerint azonban ez ellen szól a szerb népiélek és fegyvereket kér Oroszországtól.

A beszélgetés után Spalaikovics Pourtalès gróf német nagykövetnek azt mondta, hogy téved, ha azt hiszi, hogy a háborút Szerbiára és a kettős monarchiára lehet lokalizálni. „*Je lui répondis, qu'il se trompait, que vous trouvions en présence d'une question européenne, et qu'il allait bientôt s'en convaincre.*“ — Július 30-án ugyanezt mondta Szaszonov is, tehát magáévá tette Spalaikovics felfogását: „*Le 30 juillet, Sazonov déclara au comte de Pourtalès que, si l'Autriche reconnaissait que son conflit avec la Serbie avait assumé le caractère d'une question européenne, et consentait à éliminer de son ultimatum les points qui portaient atteinte aux droits souverains de la Serbie, la Russie s'engagerait à arrêter ses préparatifs militaires.*“ — Spalaikovics M.: *Une journée du ministre de Serbie à Petrograde. Le 24 juillet 1914. Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs. Párizs, 1934. 131—46. 1.*

1914. július 24-én Spalaikovics pétervári táviratai eldöntik az orosz kormány magatartását. — E pétervári táviratokról ő maga is megemlékezett és igazolásul írta: „*Une journée du ministre de Serbie à Petrograd. Le 24 juillet 1914*“ című tanulmányát. *Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs, 1934. Cikkének okát Isaac Jules francia professzor műve adta meg (Un débat historique. 1914. Párizs. 1933). Abba kapcsolódott bele 1935-ben Pozzi Henri francia publicista, ki „Les coupables“ című munkájában (Párizs, 1935) a következő szöveggel közölte az állítólagos táviratokat: I. Pétervár, 1914. július 22. „Sazonov demande intensifions maximum préparatifs militaires, mais éviter toute manifestation populaire avant ache-*

ventent préparatifs russes... Transport Europe troupes Sibérie terminé. Mobilisation grandes régions militaires sera ordonnée immédiatement après départ Poincaré Viviani. Sazonov informé remise ultimatum autrichien aura lieu demain dix juillet. Spalaikovich.“ *U. ott* 60—61. I. — *IL Pétervár*, 1914. július 25. „Issue conseil ministres tenu aujourd'hui trois heures sous présidence Tzar Krasnoe-Sélo Sazonov me charge vous avertir mobilisation générale ordonnée (comme convenu) dans régions militaires Odessa Kiev Kazan Moscou avec mobilisation flottes Baltique et Mer Noire. Ordre envoyé autres régions hâter préparatifs mobilisation générale. (Sazonov confirme divisions sibériennes concentrées en arrière Moscou Kazan.) Tous élèves écoles militaires promus officiers tous officiers en congé rappelés. Sazonov demande rédignons réponse ultimatum en termes très conciliants mais rejetions catégoriquement tous points surtout sixième portant atteinte notre prestige. Tzar désire mobilisations immédiatement mais si Autriche engage hostilités devons reculer sans résister pour garder forces intactes et attendre développement événements. Sazonov aura conférence avec Paléologue et Buchanan pour arrêter bases action commune et moyens nous fournir ornements. Russie et France maintiennent thèse que conflit austro-serbe pas conflit local mais partie grande question européenne que seides toutes Puissances peuvent résoudre. Cercles compétents ici témoignent, grande irritation contre Autriche. Mot d'ordre est guerre. Entière nation russe enthousiaste pour guerre grandes ovations devant légation. Tzar répondra personnellement télégramme prince régent. Spalaikovich.“ *U. ott* 63—65. I. — *III. Pétervár*, 1914. július 25. „Paléologue demanda ce soir Sazonov si bruit mobilisation circonscriptions militaire Odessa Kazan Kiev Odessa et deux flottes conforme vérité. Exprima vif mécontentement si mesure susceptible provoquer graves complications ordonnée insu France. Sazonov opposa démenti formel. Vous confirme nécessité éviter moindre indiscretion. Sazonov informera Paléologue aussitôt départ Scandinavie Poincaré Viviani. Avertissez Vesnitch Gruitch. Spalaikovich.“ *U. ott* 68. I. — Jovánovics Jován bécsi szerb követ, ki Szerbia felelőségének kérdésével szakszerűen foglalkozott, beismerete, hogy Spalaikovics valóban küldött Belgrádba táviratokat 1914. július 22 és 25 között. *Politika. Belgrád*, 1936. június 30. szám.

Spalaikovics Miroszláv eljárása ezek alapján kezdettől fogva nyílt ellentétben állott Tisza eljárásával, kit Spalaikovics azzal vádolt meg, hogy a háborút előidézte.

tésére kéri (Szerb Kék Könyv, 1914. 47. szám): „Indem ich Ihnen von diesem bedauerlichen Akt Mitteilung mache, gestatte ich mir die Hoffnung zu äussern, dass dieser Akt, der ebenso den Frieden Europas stört, wie sein Gewissen beunruhigt, von der zivilisierten Welt verurteilt und von Russland, der Schutzmacht Serbiens, schwer bestraft wird“ (Pétervár, 1914. július 28. Spalaikovics jegyzéke Szaszonovhoz. Közölve: Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. I. 5. 132—33. 1., 163. szám).

- Pétervár, 1914. július 30. Szaszonov Spalaikovicsot Oroszország támogatásáról biztosítja (Szerb Kék Könyv, 1914. 48. szám). — Megjegyzés: Ez az irat az orosz okmánykiadványban nem fordul elő.

Spalaikovicsról *Rappaport* A.: Spalajkovic. Berliner Monatshefte XIII. Berlin, 1935. 555—75. 1. Elismerő nyilatkozatok Spalaikovicsról: Le Temps. Párizs, 1935.. július 4. Politika. Belgrad, 1935. június 2.

Hivatalos nyilatkozatok Magyarország felosztását illetőleg.

1911—1914.

I. Belgrád, 1911. október 11. Milovanovics szerb miniszterelnök Gesov bolgár miniszterelnökhöz: „Si, en même temps que la liquidation de la Turquie, la désagrégation de l’Autriche-Hongrie pouvait survenir, la solution serait grandement simplifiée?: la Serbie obtiendrait la Bosnie et l’Hercégovine, comme *la Roumanie obtiendrait la Transylvanie*, et nous n’aurions pas à redouter une intervention de la Roumanie dans notre guerre avec la Turquie (*I. E. Geshov: L’Alliance balkanique. Paris, 1915. Pag. 27.*).

II. Belgrád, 1912. november 12. Hartwig orosz követ nyilatkozatai. Báró Griesinger német követ jelentése: „Der rumänische Gesandte (Filality) hat dem österreichischen Gesandten und mir von einer Unterredung mit Herrn von Hartwig erzählt. Russland beabsichtige, aus Serbien eine slawische Vormacht zu schaffen, welcher Bosnien, Herzegowina *und die südlichen Teile Ungarns* einverleiben werden müsste. Rumänien handle gegen seine Interessen, wenn es treu zu Oesterreich-Ungarn halte. Denn es brauche gegebenenfalls nur zuzugreifen und *sich Siebenbürgen zu nehmen.*“ *Boghitsche-witsch M. id. m. II. Berlin, 1929. 304—5. 1.*

III. Belgrád, 1912. november 12. Ugrón István osztrák-magyar követ jelentése: „Streng vertraulich. Mein rumänischer Kollege teilt mir mit, dass Herr von Hartwig kürzlich ihm gegenüber ganz offen eingestanden hat, Russland werde die Serben bestimmt nicht im Stiche lassen. Jetzt wird die Türkei aufgeteilt, bald wird dasselbe Los Oesterreich-Ungarn treffen. Rumänien täte gut, sich auf diese Eventualität gefasst zu machen. Er sprach von einem mächtigen serbischen Reiche, das auch Montenegro, Bosnien und *Süd-Ungarn* umfassen würde. Rumänien könnte seinen Teil in *Siebenbürgen* nehmen. Mein russischer Kollege scheint aus der bisher noch teilweise beobachteten Reserve herausgetreten zu sein und betreibt lebhaft die Agitation gegen uns“ (*Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger id. m. IV. Wien, 851. 1.*).

IV. Pétervár, 1913. május fi. Szaszonov utasítása Hartwig belgrádi orosz követhöz: „Serbien hat erst das erste Stadium seines historischen Weges durchlaufen, und zur Erreichnung seines Zieles muss es noch einen furchtbaren Kampf aushalten, bei dem seine ganze Existenz in Frage gestellt werden kann. Serbiens verheissenes Land liegt im Gebiete des heutigen Oesterreich-Ungarns und nicht dort, wohin es jetzt strebt, und wo auf seinem Wege die Bulgaren stehen“ (*Ibid. Vol. II. Berlin, 1929. Pag. 409.*). — Petersburg, 12 May 1913. Report of the Serbian minister Popovich: „Wiederum sagte

V. mir Sasonow, dass wir für zukünftige Zeiten arbeiten müssen, da wir viel Land von Oesterreich-Ungarn bekommen werde“.

VI. Belgrad, 1912. december. Pasic miniszterelnök megjegyzése Risztics bukaresti szerb követ december 21-i jelentésére: „Herrn Kistich ist zuschreiben, dass unserer Ansicht nach Rumänien (würde) einen unvernesserlichen Fehler ergehen, wenn es mit Gewalt oder mit Drohungen irgendeile territoriale Abtretungen von Bulgarien erzwingen würde, denn damit Rumänien seine späteren Aussichten auf viel bedeutenderen nationalen Gewinn verlieren.“ *Boghichevich* id. m. I. Berlin, 1928. 273. 1.

VII. Belgrad, 1913. április 12. Ugrón István jelentése Spalaikovic.8 nyilatkozatáról: „Ausserhalb der Grenzen Rumäniens 2—3 Millionen Rumänen leben, das Land also wichtige nationale Aufgaben zu lösen hat; und ebensolche Aufgaben bestehen für Serbien selbst nach Niederwerfung der Türkei noch weiter.“ *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VI. Wien, 1930. 118. 1.

VIII. Bukarest, 1913. augusztus. Spalaikovics nyilatkozata a bukaresti békekonferencián. Dard francia ügyvivő jelentése. Bukarest, 1913. december 2.: „La Bulgarie consisterait a s'associer étroitement à la Serbie et à la Roumanie pour aider ces deux puissances á réaliser leurs aspirations nationales aux dépens de l'Autriche-Hongrie. M. Spalaikovich exposait tout haute cette politique á le Conférence de Bucarest.“ (Documents Diplomatiques. Les affaires balkaniques. Vol. III. Párizs, 1923. Pag. 95.)

IX. Pétervár, 1913. december 20. Konferencia. Közölte *Mnrchand R.*: Un livre noir. II. Párizs, 1921. 404—5. 1.: „Sowohl Serbien wie Bulgarien verfügen beiläufig über je 400.000 Bajonette. Im Zwiespalte stünden diese Bajonette einander gegenüber und würden die einen die anderen vernichten; vereint repräsentieren sie hingegen eine Stärke von 800.000 Bajonetten, welche zum gegenseitigen Wohle beider Länder dienen könnten. — Bulgarien habe in der Dobrudscha, in Thrazien und in einem Teile Mazedoniens Aspirationen, welche es niemals aufgeben wird. Serbien dagegen habe viel ausgedehntere Aspirationen: Bosnien, Herzegowina, Dalmatien, Kroatien, Slawonien. Um die Aspirationen Serbiens und Bulgariens verwirklichen zu können, sei eine vereinigte Arbeit erforderlich. Damit eine solche ermöglicht werde, müssten die Aspirationen Bulgariens in irgendeiner Weise befriedigt werden. Gäbe Serbien z. B. Bulgarien das linke Ufer des Wardars, so würde Bulgarien unter dieser Bedingung Serbien behilflich sein, seine Aspirationen im Westen und Norden zu verwirklichen.“

X. Bukarest, 1914. március 6. Tardieu André előadásában Erdély elfoglalására hívja fel Romániát.

XI. Bukarest, 1914. március 11. Czernin Ottokár gróf osztrák-magyar követ jelentése Filipescu ajánlatáról: „Wenn wir ganz Rumänien der Monarchie angliedern würden, so würde (die uns trennende siebenbürgische Frage) entfalten. Philipescu stellt die Sache nun folgendermassen in friedlicher Lösung vor, dass wir Siebenbürgen an Rumänien abtreten würden, dafür aber das ganze Ru-

mänien der Monarchie staatsrechtlich einverleiben und die hiesigen Hohenzollern unter unsere Dynastie kämen — also nach dem Muster Bayerns oder Sachsens mit dem Deutschen Reiche. Ich habe übrigens diese Idee vor einigen Jahren selbst vertreten.“ *Bittner, Pribram, Srbik, Uebersberger* id. m. VII. Wien, 1930. 952—53. 1.

XII. Állítólagos — meg nem cáfolt — szerb-román szerződés Magyarország egyes területeinek elszakítása iránt.

Pétervár, 1914. március. A *Novoje Vremja* cikke: „Rumänien muss jetzt zwischen der Wahrscheinlichkeit eines Erfolges der österreichisch-ungarischen und russischen Armee wählen. Da in Rumänien jeder davon überzeugt ist, dass das österreichisch-ungarische Heer schlechter sei als das russische, und dass bei einem Zusammenstoss diese beiden Armeen ein für Oesterreich-Ungarn ungünstiger Ausgang Rumänien teuer zu stehen käme, hat nun Rumänien beschlossen, mit dem Dreibund kein näheres Verhältnis einzugehen, sondern sich auf die Tripclentente zu stützen, die im Falle eines glücklichen Ausganges des Krieges mehr zu bieten imstande ist als der Dreibund, das heisst, sie kann Rumänien die 3 ½ Millionen ungarländischen Rumänen geben“ (Pester Lloyd, 2 April 1914.).

MÁSODIK RÉSZ

**FELELŐSSÉG
A BÉKESZERZŐDÉSÉRT**

A HÁBORÚ DIPLOMÁCIÁJA
ÉS A BÉKESZERZŐDÉS MEGALKOTÁSA

1914— 1920.

Az orosz mandátum és Magyarország önvédelmi harca.

1914—1916.

1. *A hadicélok diplomáciája. A háború célja: Ausztria-Magyarország megsemmisítése, Magyarország felosztása.* — Az államok, ha háborúba vonulnak, mindig határozott cél vezeti őket. A világháború kezdetén Magyarországról semmi mást nem lehetett állítani, mint hogy saját védelmére, ezeréves területének megtartása végett vonult hadba. Bármit mondjanak a többi államokról, a vonatkozó források Magyarországra nézve más hadicélt, mint az önvédelmet, nem árulnak el.

Ezzel szemben már a háborút megelőző időből származó források is elárulták azt, hogy a prágai pártvezérek Felső-Magyarország, a szerb kormány Dél-Magyarország, a román kormány Kelet-Magyarország megszerzésére törekedtek. A cseh szeparatisták az orosz hatalomra támaszkodva keresték terveik megvalósítását és a Habsburg-Birodalom romjain orosz védőség alatt egy szláv Közép-Európa felépítésén fáradoztak, melynek politikai középpontját Prágában, garanciáját pedig Pétervárott helyezték el. Bár Apponyi Albert gróf már a háború kitörése után az orosz kormányban kereste a felelősséget,¹ abban az időben az orosz kormánynak sem voltak határozottan kialakult nézetei és tervei a jövő iránt.

Az első konstruktív gondolat a csehektől származott, akiknek pétervári kolóniája egy 1914. július 25-én kelt emlékiratot nyújtott ál, augusztus 2-án, Szaszonovnak, amelyben Csehország felszabadítását és a felszabadított Csehországnak korridor útján az orosz és szerb területekkel összekötését szorgalmazta. Bár a cári kormány fenntartotta magának a rendelkezés jogát, már itt meg kell emlétenünk, hogy a háború eredményeként a prágai terv emelkedett érvényre és valósult meg.

Paléologue pétervári francia nagykövet szeptember 14-i jelentése szerint Szaszonov a leMBERGI csata után sem akart egyebet, mint

¹ Apponyi Albert gróf: Wer ist für den Krieg verantwortlich? Pester Lloyd. Budapest, 1914. szeptember 14.

hogy Ausztria-Magyarország német, cseh és magyar területeiből egy hármás monarchiát alakítsanak.¹

2. *A szakértők — expertek. A felosztás szakértőinek megszervezése.* — A vonatkozó források kezdettől azt mutatták, hogy a keleti kérdést nem ismerő, saját védelmükkel foglalkozó nyugati hatalmak a keleteurópai kérdésekben az orosz hatalom érdekeihez és javaslataihoz fognak alkalmazkodni. A galíciai csaták után Izvolszkij egyenesen Ausztria-Magyarország megszüntetését állított fel hadicél gyanánt. „Ha személyes nézeteimet mondom el, úgy egy alkalmat sem szoktam elmulasztani, hogy fel ne hívjam a figyelmet annak szükségességére, hogy a Habsburg-Monarchiának véget kell vetni, mert az merő anakronizmus. Fel kell szólítani a birtokállományához tartozó népeket, a lengyelek kivételével, hogy magoknak önálló politikai létet biztosítsanak. Ezzel kapcsolatban azonban félreismertetlenül felmerül a legnagyobb mértékben komplikált politikai, földrajzi és etnográfiai kérdéseknek egész sorozata is, amelyek felől itt kevésbé, a legtöbb esetben hamisan vannak értesülve. Sürgős értesítést kérek aziránt, hogy a fenn megadott eszme propagálásának megszervezésére milyen összeggel rendelkezhetnék.”² A jelentésből egyszerre három dolog hámozható ki: 1. az a megállapítás, hogy a szláv hatalmi terveket nyugaton nem ismerik, 2. hogy azok megismertetését a párizsi orosz nagykövetség kívánta megindítani, 3. hogy az orosz kormánytól pénzelt propagandából a lengyel kérdést kizárta, tehát a lengyel területek egyesítésével a maga befolyását és érdekkörét nyugatra tolta előre.

Izvolszkij az „Ausztria-Magyarország jövő átalakítására vonatkozó tervünk“ alatt sejtetni engedte, hogy arról az orosz kormánynak is tudomása volt és éppen ezért bír fontossággal annak megemlítése, hogy az ő véleménye szerint a monarchiától megtámadott balkáni Szerbiából egy szerb nagyhatalmat kell alakítani, amely szükséges ellensúlyát alkotná Itáliának, Magyarországnak és Romániának. Ami azt a látszatot keltette, hogy az oroszok a nem-szláv magyarokat és románokat körülfogva Itália határain készültek felállani, amely ugyanakkor Isztria és Dalmácia birtokára vágyakozott.

¹ A cseh terveket Szasonov is megemlíti emlékirataiban. *Paléologue* 1914. szeptember 14-i jelentését közölte *Marchand: Un livre noir*. III. Párizs, 1927. 11. 1., utána: *Die Kriegsschuldfrage*. V. Berlin, 1927. 873. 1., valamint *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. VI. Berlin, 1934. 193—94. 1. — Szasonov azt mondta neki, hogy Oroszország legfeljebb a Szerémség, Bosznia, Hercegovina és déli Dalmácia elszakítására tűfék«zik, mert ott görögkeletiek laknak és mert az orosz kormány a szent szinódus tanácsához szabja magát. (*Le Monde Slave*. Párizs, 1928. III. 2. 166. 1.). Ez nem pusztán azt jelentette volna, hogy az orosz kormány a katolikus területeket figyelmen kívül hagyta, hanem azt is, hogy aki az orosz hatalommal közös politikát kíván folytatni, annak az ortodox keleti egyházhoz kell magát szabnia. Így indult el a cseh kormány a husszizmus útján és haladt az orosz hatalom felé az ortodox szerbség útján és szlovák földön át a rutén-orosz területek felé.

² Párizs, 1914. október 13. Izvolszkij jelentése. Közölte *Stieve W.: Iswolski im Weltkriege, 1914—1917*. Boriin. 1925. 226—27. 1., valamint *Pokrowski Hoetzsch* id. m. VI. Berlin, 1934. 305. 1. V. ö. *Marchand: Un livre noir*. III. Párizs, 1927. 21. 1.

Hogy Izvolszkij a rendelkezésére álló pénzből elsősorban Szerbia propagandáját támogatta, azt az olaszok állapították meg. A washingtoni olasz nagykövet nyilatkozata szerint a délszlávok a háború kezdetén jelentékeny összegekkel kezdték meg háborús céljaiknak a nyugati országokban való propagálását.¹ Mindenesetre nagyban hozzájárult ehhez az, hogy a külföldre menekült Supilo, a szerb érdekek szolgálatában álló horvát újságíró^{1 2 3} erre vonatkozólag javaslatot tett neki. A nagykövet maga mutatta be őt Delcassénak, bár úgy vette észre, hogy az általuk előadottak nem nyerték meg a francia külügyminisztert a szerb-orosz terveknek.^{4 5} Izvolszkij még a helyszínen — Bordeauxban — megbízta Supilót és Salviati bordcauxi, előbb fiumei orosz főkonzult, hogy Isztriának és Dalmáciának Szerbiához való csatolása érdekében emlékiratot dolgozzanak ki.⁶ Ez volt az eredete Supilo azon emlékiratának,⁵ melyben az orosz kormányt arra kérte, hogy „miután Oroszország Szerbia megsemmisítésének ellenállott, Szerbia ügyét magáévá tette és magát Szerbiával azonosította, Szerbia érdekében most irtóztatós erejének egész súlyát a mérlegre vesse.“ Supilo második emlékiratában⁵ a délszláv területek gazdasági viszonyait ismertette; a harmadikban a monarchia területén élő olasztságot.⁷ Ebben az emlékiratban Fiúmét a következő alapon igényelte: „4. Körülbelül 20.000 (olasz él) Fiúmében, akik nem is olaszok. Fiúmét Magyarország 1868-ban a liorvát-magyar szerződés (*nagoda*) 66. §-ának meghamisításával Horvátországtól vette el. Ilyen meghamisított törvénynek az államfőtől való szentesítése példátlanul áll a jogtudomány történetében. Mikor a magyarok Fiúméba jöttek, elég sok olaszul beszélő szlávot találtak ott, ellenben senki sem beszélt magyarul, mert a magyar terület Fiúmétől 400 kilométernyi távolságra fekszik. Hogy a várost a szlávoktól könnyebben elvehessék, a magyarok megkezdték és több évtizeden át folytatták a város elolaszosítását. A szláv elem ezen viszaszorításának köszönik az olaszok azt, hogy Fiúmében léteznek. Később, amikor a magyarok elég erőseknek érezték magokat, a magyarosítás politikájába fogtak.“⁸

„A magyarok és kijáratuk a tengerhez“ című emlékiratát⁹ Supilo azzal vezette be, hogy a magyar statisztika az egész világon

¹ Miller H. D. id. m. I. New York, 1928. 56. 1.

² „Vertreter der Interessen des serbischen Volkes und des südwestlichen Slawentums.“ Nis, 1915. február 15. Trubetzkoy herceg jelentése. Pokrowski—Hoetzseh id. m. I 7 Berlin, 1935. 183. 1.

³ Stieve id. m. 120. 1.

⁴ „Denkschrift von Supilo.“ U. ott 136—42. 1.

⁵ „Die gegenwärtige steuerliche und wirtschaftliche Leistungsfähigkeit der jugoslawischen Länder mit Einschluss Serbiens und Montenegros von Supilo.“ U. ott 142—44. 1.

⁶ Párizs, 1914. december 14. Izvolszkij jelentése. U. ott 135—36. 1.

⁷ „Die Italiener in den jugoslawischen Provinzen Oesterreich-Ungarns von Supilo.“ U. ott 144—46. 1.

⁸ U. ott 145. 1.

⁹ „Die Ungarn und ihr Ausgang zum Meere von Supilo.“ U. ott 147—49. 1.

a leghamisabb. A magyarság számarányát Magyarországon 52 százalékra teszik, holott egész Magyarországnak 8.5 milliót kitevő népességéből csak 43—45 százalék a magyar. A magyarok csak Győr, Beregszász, Szatmár, Arad, Szeged és Pécsvár között laknak; ezeken a határvonalakon kívül nem található magyarok¹, csak mint a nem-magyar népek kizsákmányolói (*Ausbeuter*). A maroknyi székely népet minden oldalról 4 milliónyi erdélyi románság veszi körül. A magyarok uralkodó helyzetüket annak köszönheték, hogy 1868-ban Beust gróf az egyhatodnyi osztrák németség támogatására hívta őket és e támogatás ellenében az egész Dunamedencét odaadta nekik. Fiúméhoz a magyarok 400 kilométernyi területen át jutottak el, de bár „az egész világon példátlanul álló igaztalan” vasúti tarifával uralták a tengerpartot, 47 év alatt mindössze 3 magyar hajóskapitányt tudtak nevelni magoknak; a többi mind partvidéki szláv ember volt. Azt a népet, amely a tengeri hajózásra képtelennek bizonyult, a tengerhez vezető út sem illeti meg.¹ — A következő emlékiratban Salviati a magyarországi szerb és horvát telepeket ismertette,^{1 2} a hatodikban Magyarország kijáratát a tengerhez.³ Ebben Fiume helyett Spalatót ajánlotta Magyarország kikötője iránt.

A felsorolt emlékiratok a párizsi orosz nagykövetség költségén készültek. Masaryk menekült cseh professzor emlékirata, melyről Izvolszkij december 14-i jelentésében említést tett,^{4 5} nem vált ismeretessé. A szerb útlevéllel utazó Masaryk vonatkozó emlékiratát Supilo nyújtotta át Izvolszkijnak.

Az így összegyűjtött nyersanyag feldolgozása végett Denis Ernest francia publicista elsőnek kapcsolódott be az orosz nagykövetség munkálataiba. Bár addig főleg cseh történelmi kérdésekkel foglalkozott, most a felmerült kívánságnak megfelelően a tervezett délszláv birodalom képét rajzolta meg. Elgondolása szerint a délszláv birodalom szerb államként alakult volna meg, orosz védőség alatt, az orthodox keleti államvallás uralomra emelésével. Benes emlékiratai szerint Denis, akivel Masaryk már 1914 őszén találkozott, az egész propaganda vezetésére megbízást kapott,⁶ Spalaikovics kijelentése szerint azonban kezdetben a szerbektől, azután a csehek-től kapott megbízást.⁶ Munkáiban Ausztria-Magyarország felosztását hirdette.⁷ Az ő tanítványa volt Eisenmann Louis, akiről Denis

¹ U. ott 149. 1.

² „Denkschrift von Salviati.” U. ott 149—59. 1.

³ „Der Ausgang Ungarns zur Adria von Salviati.” U. ott 159—61. 1.

⁴ U. ott 136. 1.

⁵ „Denis prit en mains toute l'affaire.” Benes id. m. I. Párizs, 1928. 65. 1. — Masaryk S. T.: Souvenirs du temps de guerre. Revue des deux mondes. XXXI. Párizs, 1936. 357. 1.

³ Spalaikovics Denist a szerb ügy ügyészének mondotta. Le Monde slave. Párizs, 1931. I. 474. 1.

⁷ Denis Ernest vonatkozó művei: La Grande Serbie. Párizs, 1915., La guerre. Párizs, 1915., L'Autriche-Hongrie, brillant second. Párizs, 1917., La question d'Autriche. Les Slovaques. Párizs, 1917.

mondotta, hogy legjobban ismeri Magyarországot,¹ míg Eisenmann szerint Denis művei szolgálták alapul a békeszerződés megalkotásához.^{1 2 3} 1915. május 1-én *La nation tchèque* cím alatt megindított propagandalapjában a cseh törekvések megismertetésére tért át. Így került közelebbi viszonyba Masaryk és Benes emigránsokkal, akik Denis párizsi szláv intézetét a cseh kormány támogatása alá helyezték, hogy a szláv fajok intellektuális képviselőiben a vezető szerepet maguknak biztosíthassák.

Eisenmann Louis 1903-ban kiváló munkát írt a magyar kiegyezésről, 1914-ben azonban annak tárgyilagosságát megtagadva Deushez és Denis útján Masarykhoz, a már cseh vezetés alá került szláv propagandához csatlakozott. Masaryk mutatta be őt Benesnek, akit a francia hadügyminisztériumba vitt és akinek az ott általa olvasott magyar lapokat rendelkezésére bocsátotta.⁴ Ettől kezdve Benes és Eisenmann együtt ellenőrizték a magyar sajtót és a magyar hadifoglyok levelezését.⁵ Ebből a közös munkából fejlődött ki a monarchia ellen megindított nagyszabású francia-cseh propaganda.⁶ Masaryk és Benes Eisenmann útján tájékoztatták a francia kormányt a középeurópai helyzetről és kérdésekről, ami annál fontosabb volt, mert a francia kormány ezekben a dolgokban tájékozatlannak mutatkozott és a monarchia jövőjét illetően semmi terve nem volt.⁷ Mikor a háború véget ért, a cseh kormány 1922-ben Denist, majd Eisenmant állították a párizsi szláv intézet élére, amelynek jelentékeny anyagi támogatást biztosítottak.⁸

Eisenmann különben a cseh kormánytól támogatott *Journal des Débats* párizsi napilapban azt írta (1921. szeptember 1.), hogy a párizsi békekonferencián szerepelt szakértők jobban ismerték Magyarországot, mint a nyugati államférfiak. Ezt nyilvánvalóan akként kellett érteni, hogy a nyugati államférfiak a kérdést egyáltalában nem ismervén, ellentmondás nélkül magukévá tették azt, mit a Magyarország felosztásában érdekelt kormányok ügynökei mondtak és követeltek.

A régebbi szlávbarát francia tudósok között Leger Louis olyan szélső álláspontot képviselt, hogy barátai egyenesen orosz ügynök-

¹ „M. Eisenmann est sans doute avec M. Seton-Watson l'homme qui connaît le mieux la Hongrie.” Denis E.: *La question d'Autriche*. Párizs, 1917. 84. 1.

² Denis művei „ont tant contribué à former le jugements des Français sur la guerre et ses résultats nécessaires.” Eisenmann L.: *Le Monde Slave*. 1931. Párizs, 1. 460. 1.

³ Benes id. m. 50. 1.

⁴ U. ott 77. 1.

⁵ U. ott 117. 1.

⁶ U. ott 119. 1.

⁷ „Los Alliés n'avaient ni plan politique, ni plan stratégique.” Benes id. rn. I. Párizs, 1928. 83. 1.

⁸ „Auf unsere Anregung, mit unserer ersten finanziellen Hilfe wurde das Institut im Jahre 1922 errichtet. Mit der Leitung war Denis betraut,” Benes id. m. 80—81. 1.

nek tartották,¹ munkái pedig erősen cenzúrázva jelentek meg.^{1 2} Ő volt az, aki Felső-Magyarországnak a felállítandó cseh államba való kebelezését követelte³ és merész fordulattal Szlovákiában is cseheket keresett.^{4 5} Ide kell számítanunk Pichon prágai francia nyelvtanárt, aki Chopin József álnév alatt állott a cseh propaganda szolgálatában.³ Ő volt az, aki a konopisti legendát világgá röpítette és a felelősséget a monarchiára hárítva ez utóbbinak felosztását követelte.

Denis, Eisenmann, Leger, Pichon köréhez csatlakozott Steed Wickham Henrik, 1904—13. a londoni *Times* bécsi levelezője, majd annak külpolitikai szerkesztője, aki a csehekkel és szerbekkel hosszabb idő óta kapcsolatban állott. Vele tartott Seton-Watson Vilmos Róbert angol publicista is. Az 1914. szeptemberben Rotterdamba érkezett Masaryk Denisen kívül a két angolnak küldött levelet, októberben pedig Rotterdamban megbeszélést folytatott Masarykkal, aki elmondotta neki, hogyan képzei el a jövő Európát. Ez az Európa valóban úgy alakult meg, amint azt Masaryk elképzelte, mert attól kezdve Seton-Watson törhetetlen buzgalommal dolgozott egészen addig, amíg az elképzelést diadalra segítette. Masaryk az államok kialakulását egyenesen őneki tulajdonította.⁶ Masaryk vonatkozó emlékiratát Seton-Watson közvetítette Londonba, hol Steeddel együtt a cseh-szláv propaganda megszervezéséhez fogtak. Masaryk szerint ők voltak azok, akik a cseh politikai terveket az angol közvéleménnyel és kormánnyal elfogadtatták,⁷ bár az az állítás, hogy munkájukért pénzt kaptak, nem nyert közelebbi beigazolást.⁸ Masarykot Seton-Watson kereste fel Rotterdamban 1914. októberében, ő vette át emlékiratát, ő utazott 1914—15. telén Nishe és Bukarestbe, hogy az emlékiratot megbeszélje. Ő vezette be Masarykot a londoni társaságba és Masaryk méltán mondhatta, hogy csak olvassák Seton-

¹ „a Russian agent“. The Slavonie Review. II. London, 1914. 423—24. 1.

² Leger L.: La liquidation de l'Autriche Hongrie. Párizs, 1915., Le panslavisme et l'intérêt français. Párizs, 1917.

³ Leger L.: La liquidation de l'Autriche-Hongrie. Párizs, 1915. 10—12. 1.

⁴ „Our friend Seton-Watson to a great extent made the history of the new States.“ The Slavonie Review. II. London, 1924. 449. 1. Ugyanezt mondotta Moroianu is. Id. m. 97. 1.

⁵ Ő volt az, aki a csehek oldalán a potsdami konferencia legendáját kifejtette.

⁶ Seton Watson a háború ideje alatt kimutathatólag Masaryk hatása alatt állott. Ez a hatás látszik meg 1916-ban kiadott propagandaművéen is: Germán, Slav and Magyar (London, 1916), melyet a magyartól megkülönböztetett „A Hungar Nem zetnek“ ajánlott. Ebben az ajánlásban benne van az, hogy Masaryk Cőak a tiszta magyar vidéket szánta Magyarországnak. Steedről, kívül Redlich József baráti viszonyban állott, Hussarek volt osztrák miniszterelnök állapította meg, hogy határozott ellensége volt a kettős monarchiának. Schőnere Zukunft, 1928.)

⁷ „Mr. Steed als und auch Mr. Seton-Watson unser Programul verfochten und das antiösterreichische Programm als englische Politiker und Schriftsteller selbst an nahmen.“ Masaryk id. m. 103. 1. Beneesel fenntartott, kapcsolatairól Benes id. m. I. Párizs, 1928. 175—76. 1.

⁸ Ronge osztrák tábornok állítása szerint a Szerbiába nyomult osztrák csapatok Nisben Steed és Seton-Watson nyugtáira találtak. Ronge M.: Kriegs- und Industrie-Spionage. Wien, 1930. 59. 1.

Watson és Steed könyveit, mert azok a cseh álláspontot képviselték.¹

E propaganda háttérében a szerb útlevéllel utazó Masaryk és Benes ausztriai cseh emigránsok állottak; a diadalra emelt gondolatok az ő gondolataik, a szakértők az ő szervezetük eszközei voltak. Bár mindketten gondosan eltitkolták orosz összeköttetéseiket, állandó összeköttetést tartottak fenn Miljukov orosz pártvezérrel, aki viszont munkáiban cseh összeköttetéseit hallgatta el. Mellette a *Novoje Vremja* pétervári napilap bécsi tudósítója említendő, akit a háború elején az orosz kormány a cseh kérdés tanulmányozásával bízott meg.

Masaryk és Benes munkája voltaképpen a romantikus Kramarz Karéi pártvezér elgondolásának reális formákba való öltöztetése volt. A romantikus russzofilizmus helyét Masaryknál az empirista realizmus foglalta el és ez tette érthetővé, rokonszenvenné őt az angol (Steed és Seton-Watson) és amerikai (Wilson) körök előtt. Masaryk mik már nem a feudális és reakcionárius cári Oroszország volt az eszménye, hanem a polgári, demokratikus nyugat, melyben az orosz államférfiak és középeurópai elvbarátaik forradalmi elemet láttak. Masaryk reálpolitikai elgondolásának megalkotója voltaképpen Bcuus Edvárd volt, népszerűsítői az angol Steed és Seton-Watson, áldozata Wilson elnök. Masaryk háta mögül indult meg a támadás Tisza István ellen, akiben ő feudális arisztokratát mutatott be, aki mögött nem állott nép és nemzet. A támadásban vakon követték őt angol barátai és a Masarykkal való első találkozás után megfújta harsónáját Seton-Watson a „magyar olygarchia“ ellen. Masaryk azzal mutatkozott be Angliában, hogy Húsz tiszteletét vitte magával; azt ünnepeltette a londoni King's Collegeban 1915-ben, Húsz János megérettetésének ötszázadik évfordulóján; ugyanott állított „Masaryk tanszéket“ Seton-Watsonnak, a cseh kormány bőkezűségéből és ezen az úton rajzolta meg a *Contemporary Review* 1918 márciusi számában annak a Csehországnak a jövőjét, melynek megalkotása, Masaryk követelésének elfogadása, nem került kevesebbe, mint Ausztria-Magyarország elpusztításába. Masaryk emlékirataiban nyíltan megmondotta, hogy az ő követeléseit Steed és Seton-Watson harcolták ki Angliában.

A román kormány részéről Moroianu György főkonzul tartott fenn közvetlen összeköttetést a két angol publicistával, ő volt az, aki 1909-ben Seton-Watsont Románián és Erdélyen át kalauzolta.²

A felsorolt szakértők állandó érintkezésben állottak egymással, mindenütt egymásra hivatkoztak és mindig egymást ajánlották. Masaryk „állandó kapcsolatban“ volt Eisenmannal³ és Benest is ő

¹ „Enquire into the books, examine the works of Dr. Seton-Watson, of Wickham Steed.“ *The New Europe*. IV. London, 1917. december. 275. 1. Ezért tartották Seton-Watsont Csehszlovákia megalapítójának: „one British Journalist, who was prominent in the hole-and-corner dealings which Czecho-Slovakia owes her baneful and fraudulent existence.“ Rothermere lord: *The prisoners of Czecho-Slovakia*. Daily Mail. London, 1937. február 12. sz.

² Moroianu G.: *Les lüttes des Roumains Transylvains*. Párizs, 1933. 95—103. 1.

³ „ständiger Verkehr mit Masaryk.“ *Masaryk id.* m. 95. 1.

mutatta be neki; Eisenmann írta meg Masaryk és Benes életrajzait.¹ Masaryk emlékiratainak angol kiadásához Steed írt előszót, a munkát pedig Seton-Watson ismertette.^{1 2} Denis propagandalapját Masaryk útján Seton-Watson ajánlotta figyelmébe a brit külügyi hivatalnak; Masaryk érdemeit Eisenmann és Seton-Watson méltatták.³

Szilárdabb alakot öltött a felsorolt szakértők szervezete akkor, amikor Seton-Watson 1916-ban részükre külön folyóiratot alapított, amelynek az új Európa (*The New Europe*) nevet adta. Ebben a folyóiratban a cseh, szerb és román kormányok szakértői egyesültek; a folyóirat bevallott célja pedig Ausztria-Magyarország megsemmisítése volt: *the complete elimination from the map of Europe of Austria-Hungary*. Ott jelentek meg a felosztás tervezetei, amelyek alapján a békeszerződés megalkotásához szükséges forrásanyagot összegyűjtötték. E forrásanyagot Seton-Watson, a brit kormánytól 1918-ban felállított propagandahivatal (*Department of Propaganda in enemy countries*, röviden *Crewe House*) osztrák-magyar osztályának vezetőjeként értékesítette; azt emlékiratba foglalta, az emlékiratot pedig a propagandahivatal vezetője, Northcliffe lord útján a brit kormány elé terjesztette és a békekonferencia elé vitte.

A szakértők taktikája elsősorban a magyar hivatalos statisztika diszkreditálása volt; azután annak hirdetése, hogy a felosztandó népekkel ne tárgyaljanak; végül pedig, hogy ez utóbbiakra nézve a szakértők javaslatait fogadják el.

Miljukov szerint „pontosan meg lehet állapítani, mint fogadták el az ententehatalmak kormányai azokat a javaslatokat, amelyeket az expertek szóban vagy írásban tettek“⁴ Bár megállapítást nyert az, hogy „a kis nemzetek expertjei egyszerűen nemzeti követeléseik ügynökei voltak“⁵ Seton-Watson szerint Ausztria-Magyarország felosztása tisztán a szakértők munkájának eredménye volt,⁶ bár hozzátette — amiben senki sem kételkedik, — hogy a szakértők tudták, mit akartak;⁷ hogy a békekonferenciával is elfogadtatták javaslataikat,⁸ ami kétségtelenül nagy politikai siker volt. mert

¹ Eisenmann L.: Thomas G. Masaryk. Párizs, 1925., Un grand européen. Edouard Benes. Párizs, 1934.

² Masaryk G. T.: The making of a State. London, 1927. Ismertette Seton Watson R. W.: The Slavonic Review. VI. London, 1928. 454—62. 1.

³ Eisenmann és Seton-Watson: Masaryk in exile. U. ott III. London, 1925. 609—21. 1.

⁴ Miljukov P.: The World War and Slavonic Policy. U. ott VI. London, 1927. 273. 1.

⁵ Temperley U. id. m. I. London, 1920. 245. 1.

⁶ The Review of Reviews. LXVIII. London, 1923. 190. 1.

⁷ Seton-Watson R. M.: The Fall of the Habsburg Empire. The Listener. XIII. London, 1935. 797. 1.

⁸ „As I speak, I see in front of me quite a number of the men who played a real part at the Peace Conference, and who understand that the alliance of a few experts, knowing their own mind and concentrating all their efforts on the attainment of a given end, can sometimes achieve, as the leaven of uninformed opinion and uninformed statesmanship.“ The Slavonic Review. III. London, 1925. 691. 1.

ezzel maguk is elismerték, hogy a békeszerződést egyes érdekek képviselői alkották meg. „Amint itt beszélek“, — mondotta Seton-Watson 1924. decemberben a virginiai Richmondban, — „velem szemben egy csomó embert látok, akik résztvettek a békekonzferencián és akik tudják azt, hogy néhány olyan szakértő szövetkezése, akik saját dolgaikat ismerték és minden igyekezetüket egy adott cél elérésére összpontosították, gyakran elérhet valamit, amit a nem informált közvélemény és a nem informált államférfiak elérni nem tudnak“.¹ Ez azt látszott jelenteni, hogy a közvélemény és az államférfiak a háború elején nem voltak kellően informálva és talán mást is határoztak volna, mint ami a békeszerződésekben foglaltatik, de az érdekelt kormányok ügynökeinek jól megszervezett hálózata eltérítette őket és az érdekelt kormányok akaratát kényszerítette rájuk. — Az természetes volt, hogy a nyugateurópai államférfiak előtt, akik a középeurópai ügyeket egyáltalában nem ismerték, sokat számítottak azok az értesülések, tanácsok és javaslatok, amelyeket középeurópai emberektől kaptak. Ezért állapította meg a szakértők egyike, Eisenmann, hogy a szakértőket igazolta az, hogy ők a középeurópai ügyeket jól ismerték.^{1 2 3} Amiben alig lehet okunk kételkedni, mert ha értesítéseik nem is voltak mindenben megfelelők, — így az elszakított magyarság számát a körülmények szerint többféleképpen tüntették fel — javaslataik annál következetesebben szolgálták saját kormányuk érdekeit. Ami a magyar kormányt azért érintette, mert e javaslatok a magyar állam feldarabolására vonatkoztak.

Nagy szerep jutott a szerződés megalkotásában Tardieu Andrénak, aki a párizsi orosz nagykövet embere volt és aki a szakértőktől benyújtott javaslatok elfogadtatását a maga érdeméül tudta be.⁴ Így lett azokból a saint-germaini és trianoni szerződés, amelyek Közép-Európát darabokra tépték. A konferenciára érkezett Wilson amerikai elnök csak House ezredessel érintkezett; House ezredes pedig „szoros kapcsolatban állott Tardieu terveivel, amelyek tetszetek neki“;⁵ programot is Tardieutól kért,⁶ aki Clémenceau fő-ügynöke volt és aki mögött az expertek hada állott.⁷ A békeszerződés tehát a felosztásban érdekelt kormányok ügynökeinek munkája volt.⁸ akik saját felfogásaikat kényszerítették Európára.⁸

A hatalmak nem tettek egyebet, minthogy magukévá tették a szakértők javaslatait, holott azok, amint Miljukov megjegyezte, az annexiós kormányok és követeléseik szolgálatában állottak.

¹ L. az előbbi idézetet.

² Eisenmann. L.. Journal des Débats. Párizs, 1921. szeptember 1.

³ Tardieu A.: La paix. Párizs, 1921.

⁴ Mercior professzor szerint Csehszlovákia megalkotása egyenesen az expertek érdeme volt. Mercier id. m. 90—91. 1.

⁵ House id. m TV. London, 1928. 283., 409. 1.

⁶ Steed id. m. II. Párizs, 1927. 248—50. 1.

⁷ House id. m. IV. London, 1928. 275. 1.

⁸ Lansing id. m. 193. 1.

FÜGGELÉK.

Magyarország a „szakértők“ elgondolása szerint.

I. Masaryk Rotterdamban.

„Ich schickte (nach London) mündliche Nachrichten. Sie wurden am 2. September Mr. H. W. Steed dem Leiter des aussenpolitischen Teils der „Times“ übergeben, und er übergab sie am selben Tag den Adressaten, unter denen sich auch die russische Botschaft befand“. *Th. G. Masaryk: Die Weltrevolution. Berlin, 1927. 5. 1.* Seton-Watson állítása szerint „Masaryk came from Prague by secret arrangement in order to get into touch with his friends in the West.“ *Seton-Watson R. W.: Europe in the melting pot. London, 1921. 8. 1.*

„Ich benutzte den Besuch meiner Schwägerin aus Amerika dazu, sie zum Schiff nach Rotterdam zu begleiten. Das war in der zweiten Hälfte (12—26.) September; aus Rotterdam schrieb ich Denis und den Freunden Steed und Seton-Watson. Mitte (14—29.) Oktober reiste ich zum zweitenmal nach Holland. In Rotterdam traf ich Seton-Watson: zwei Tage erstattete ich ihm Bericht über die ganze Lage in Oesterreich... ich setzte ihm unser nationales Programm und unsere Aktionspläne auseinander. Unser treuer Freund arbeitete sofort nach seiner Rückkehr nach London gemäss meiner Darlegungen ein Memorandum aus, dass die alliierten Regierungen in London, Paris und Petersburg erhielten. Der Oxforder Professor Vinogradov, der damals nach Peterburg reiste, übergab es persönlich Sasonov“ (u. ott 7—8. 1.).

„(In October 1914). I went to Rotterdam to meet Professor Masaryk, who came from Prague by secret arrangement in order to get into touch with his friends in the West“ (*R. W. Seton-Watson: Europe in the melting pot. London, 1921. Pag. 8.*).

Masaryk javaslata: „According to R. W. Seton-Watson they (met secretly at Rotterdam, in October 1914, and for two days exchanged information and ideas upon the general European situation. The programme of territorial reconstruction in Europe which he then unfolded me has been realised in its main lines as a result of the War... there is not another statesman in Europe who could claim, to have worked throughout the War on a detailed and scientifically reasoned plan and to have seen the map of Europe actually reshaping itself according to his forecasts“). *R. W. Seton-Watson: Review of Reviews. Vol. LXVIII. London 1923. 189. 1.*

„Memorandum drawn up by Mr. Seton-Watson on the basis of these conversations for the information of the proper authorities in England“: „The boundary would then follow the river March to its mouth in the Danube, then the line of the Danube itself, north of the Schütt, as far as the mouth of the Eipel. It would the follow

the course of the Eipel to near its source, and then as closely as possible the ethnographical boundary between the Slovaks and the Magyars, and later between the Slovaks and the Ruthenes. It would thus include Pressburg (Bratislava) and Kaschau (Kosice), but Tokay and its vineyards would remain in Hungary, while Ungvár (Uzhorod), Munkács (Munkache) and Máramaros-Sziget would be incorporated in the Russian Empire“. *Slavonic Review*, edited by R. W. Seton Watson. III. Loudon, 1925. 615—21. 11.

Seton-Watson: „The name of Masaryk was omitted as an extreme precaution, although the only copies which left Mr. Seton-Watson's possession went to Mr. George Clerk at the Foreign Office (now British Minister at Prague) and Mr. Steed“ (u. ott 615. 1. A memorandum részletei: „I. all Czech parties without exception have the Slav programme and Slav sentiments. The nation is Russophil and Serbophil, and this fact cannot be changed“. 616. 1. — „For Russia, the occupation of Vienna or Budapest is the show, the occupation of Prague is the reality; they will stay longer in Vienna, if they take Prague first. Then must, however-, on no account enter Bohemia, except to stay; or the consequences might be absolutely fatal.“ 616. 1. — „The new state (i. e. Bohemia) could only be a kingdom, not a republic; a decided majority of the nation would favour this“ (619. 1.); „for the success of the scheme it is essential that Russia should directly border upon Bohemia. It can, however, only be achieved, if the Russian army occupies the upon Bohemia. It can, however, only be achieved, if the Russian army occupies the whole territory in question, and holds it long enough to enable the preliminary organisation to be carried out“ (620. 1.). — „In the event of a Russian occupation, the invaders would summon as their counsellor ... Professor Masaryk“ (621. 1.).

Seton-Watson és Masaryk. — „The confidential Memorandum which I drew up after a two days' secret meeting with him at Rotterdam in October 1914 is an amazingly accurate forecast of what was actually achieved in 1918—19, such as no other statesman has to his credit. His own more detailed memorandum, which I printed for him in April 1915 and distributed to a very strictly limited list of persons, seems to have fallen into the hands of the Central Powers: for it was published soon after the war in F. Nowak's Chaos. A third memorandum entitled „At the Eleventh Hour“ which the late Dr. Burrows and I circulated rather more widely in January 1916, covered the whole field of Allied enterprise“ (R. IF. *Seton Watson: President Masaryk. Contemporary Review. Vol. CXXXVII. London, 1930. Pag. 286*).

Masaryk visszatérése után a következők címeit adta át Benesnek: Denis, Miljukov, Seton-Watson, Steed (*E. Benesh: Dér Aufstand dér Nationcn. Berlin, 1928. 16. 1.*).

„Die Herren Steed und Seton-Watson habén eiu grosses Verdienst um unsere Befreiung; nicht so sehr dadurch, dass ich in den Blättern dér Northcliffe — Gruppe unser Programm propagieren konnte. und dass ich durch den Einfluss dér beiden Freunde Zu-

tritt in alle und die einflussreichsten Londoner Kreise hatte, sondern auch dadurch, dass sowohl Mr. Steed als auch Mr. Seton-Watson unser Programm verfochten und das antiösterreichische Programm als englische Politiker und Schriftsteller selbst annahmen“ (Masaryk i. m. 103. 1.)

Tton ge N. osztrák katonai író Seton-Watsonról: „Der Engländer Seton-Watson — das serbische Ministerium des Äussern stand anscheinend in engerer Beziehung zu diesen unverdächtigen Agitator, wie die später in Nisch gefundenen Geldquittungen Watsons und eines andern, in das gleiche Horn blasender Aengländers, des Schriftstellers Henri Wichan Steed, annehmen lassen wurden.“ *Rouge N.*: Kriegs- und Industrie-Spionage. Wien, 1930. 59. 1.

II. *Iswolski — Denis — Supilo.*

Péteřvár, 1914. szeptember 14. Paléologue Delcassénak: „M. Sazonov informed us in broad outline of his conception of the alterations that it lay in the interests of the three allies to bring about on the map and in the constitution of Europe: 3. Russia would annex the lower course of the Niemen and the eastern part of Galicia. She would annex to the Kingdom of Poland eastern Posen and Silesia and the western part of Galicia. — 8. Austria would constitute a tripartite monarchy formed out of the Austrian Empire, the Kingdom of Bohemia and the Kingdom of Hungary. The Austrian Empire would be composed only of the „hereditary provinces“. The Kingdom of Bohemia would include Bohemia as at present constituted and the Slovaks. The Kingdom of Hungary would have to come to an understanding with Rumania concerning Transylvania. 9. Serbia would annex Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Northern Albania“ (Die Kriegsschuldfrage, VI. Berlin, 1928. 877—78. 1.).

Párizs, 1914. október 13. Izvolszkij jelentése: „Am wenigsten bestimmt sprach ich Delcassé über die Zukunft der österreichisch-ungarischen Monarchie aus. Diese Frage interessiert die Franzosen weit weniger als das Schicksal des Deutschen Reiches. Wenn ich meine persönliche Meinung sage, so lasse ich keine Gelegenheit vorübergehen, um hier auf die Notwendigkeit hinzuweisen, der Habsburger Monarchie ein Ende zu bereiten. Dabei taucht unfehlbar eine ganze Reihe im höchsten Grade komplizierter politischer, geographischer und ethnographischer Fragen auf, über die man hier sehr wenig, in vielen Fällen aber falsch unterrichtet ist. Eine und vielleicht die wichtigste dieser Fragen ist der künftige Bestand des serbischen Königreichs. Ich bemühe mich, hier den Gedanken an einen einheitlichen und starken serbokroatischen Staat mit Einschluss Istriens und Dalmatiens in ihn als ein notwendiges Gegengewicht gegen Italien, Ungarn und Rumänien zu verbreiten. Zu diesem Zwecke habe ich Delcassé den hier eingetroffenen bekannten serbo-kroatischen Politiker, den ehemaligen Abgeordneten Supilo, einen eifrigen Vertreter dieses Gedankens, vorgestellt“ (*F. Stieve*:

Iswolski im Weltkrieg, 1914—17. Berlin 1925. 120. 1.). — „ich bitte um dringliche Mitteilung, über welche Summe ich für die Organisation der Propaganda der oben angegebenen Idee verfügen darf“ (U. ott 121. 1.)

1914. december 14. Ugyanaz. Átadja Supilo dolgozatait Delcasénak. (U. ott 135—36. 1.)

Supilo memoranduma: „7. Das südliche Ungarn, das die Grenzlinie von Steiermark fortsetzt (ein wenig nördlich des Flusses Mur) und im Süden von Peez (recte: Pécs in Hungary — Note of the Editor), dann gegen Mohacz (recte: Mohács in Hungary — Note of the Editor), wo die Linie die Donau überschreitet und nördlich sich hinzieht jenseits der Srabardraca bei Zenta südlich von Szegedin (recte: Szeged) endet“ (u. ott 137. 1.).

Supilo emlékirata szerint Magyarországbán csak 43% a magyar, Erdélyben pedig párezer lakossal szemben 4 millió román lakos van. (U. ott 147. 49. 1.) Steed szerint (Mes souvenirs. I. Párizs, 1926. 204—5. 1.) Supilot a magyar hatóságok üldözték. Ezt oda kell módosítani, hogy a dalmáciai Supilo az osztrák hatóságok elől menekült a magyar Fiúméba és a magyar hatóságok védelme alá helyezkedett. Seton-Watson szerint Supilo nagy államférfiú volt (*Seaton-Watson F. W.*: Franjo Supilo. The New Europe. IV. London, 1917. és Europe in the melting pót. London 1921. 377—88. 1.), ezt azonban Supi lóról egyedül ő állapította meg.

Salviati fiumei orosz konzul dolgozatai Nagy-Szerbiáról, átadva Izvolszkijnak. *Stieve* id. m. 149—61. 1.

Denis Ernest két műve Magyarország felosztásáról: La guerre. Párizs, 1915. és La Grande Serbie. Párizs, 1915. Az orosz nagykövetéssel kapcsolatban írva: „Sur les ruines de l’Autriche, quatre États nouveaux naîtront. A l’ouest, les Allemands des Alpes et de Vienne. Au nord, le royaume de Bohême, agrandi de la Slovaquie et appuyé sur la Pologne et la Russie, s’étendra vers le sud jusqu’à Presbourg et au Danube, depuis l’embouchure de la Morava jusqu’au confluent de la Nitra. Les Tchèques confineront ainsi au royaume serbe, et on constituera de l’Adriatique à la Baltique une digue slave qui opposera une barrière invincible à la poussée germanique. Au sud, les Slovènes et les Croates seront unis aux Serbes dont ils ne sont qu’un rameau, et leur frontière s’étendra au nord jusqu’au Danube, de la Leitha au Rab. Il est incontestable que les régions danubiennes, qui seront englobées dans les royaumes de Bohême ou de la Serbie, sont habitées en majorité par les Allemands ou des Magyars. C’est un des cas où l’on est obligé de faire fléchir le principe des nationalités devant des considérations supérieures. Il est impossible que la Bohême reste complètement séparée de la mer, et elle n’aura de débouchés assurés, que si, par son contact immédiat avec les Slaves du Sud, elle peut arriver à l’Adriatique. Surtout, il est indispensable de séparer les Magyars des Allemands, dont une longue habitude les a faits les serviteurs et les courtiers. — Il ne s’agit pas d’ailleurs de soumettre à une administration uniforme et centraliste des populations qui, en dépit de leur commune origine et de la ressemblance

de leurs dialectes, ont derrière elles un long passé historique différent; il est évident que la Tcherná gora (Monténégro), la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie, la Slavonie ou le Banat serbe ne sauraient être soumis aux mêmes lois et qu'il est nécessaire de leur reconnaître une très large autonomie. On aura aussi constitué un État mixte, catholique et orthodoxe, oriental par ses origines et occidental par sa civilisation, qui jouera dans le sud de l'Europe un rôle analogue à celui de la Pologne au nord et qui représentera un de ces groupes à la fois ethniques et éthiques, où se combinent les traditions et les croyances et où s'amortissent les contrastes. — Les plaintes des Magyars, dépossédés sans espoir de retour de la Slovaquie, de la Croatie et de Fiume, ainsi que des régions serbes de la Hongrie méridionale, seront plus acerbes, mais encore beaucoup moins fondées. — Les Magyars ont été corrompus et déshonorés par une oligarchie égoïste et brutale. — S'il est vain ainsi désormais de songer à sauver l'intégrité de la couronne de Saint-Étienne dans ses limites actuelles, il peut paraître désirable de ménager les intérêts essentiels des Magyars et leurs sentiments en leur laissant la possession des montagnes qui couvrent leur frontière orientale. La Transylvanie est un pays mixte où, à côté de quelque deux millions des Roumains, habitent un million d'Allemands et des Magyars, dont les titres sont fort anciens, puis qu'ils sont établis là depuis une dizaine des siècles, et qui seraient nécessairement soumis à Bucarest, puis qu'ils sont massés dans les comitats orientaux. L'annexion n'aurait ainsi d'autre effet, que de substituer une oppression à une autre, et la géographie semble plutôt attirer vers Budapest que vers Bucarest des habitants du versant ouest des Carpathes méridionales. Il est superflu d'ajouter que, dans aucun cas, le régime politique actuel ne saurait être maintenu et que la Transylvanie recevrait une très large autonomie politique, de manière à empêcher à jamais le retour des scènes d'oppression qui si souvent ont indigné l'Europe et provoqué les protestations légitimes des Roumains du Royaume" (*E. Denis: La guerre. Párizs, 1915. U. ott 299—341. 1.*).

Ellentmondás Denis művében: „Les Serbes du Banat et de la Batehka, alertes, laborieux, au début du XIX-me siècle, ils étaient maîtres d'une bonne partie du commerce de Hongrie méridionale et avaient une classe moyenne relativement riche et très préoccupée des questions d'instruction" (u. ott 139—40. 1.). — „Les Slaves du Banat étaient talonnés par les Roumains devant lesquels ils perdaient visiblement du terrain. Leur nombre diminuait. Incapables de se défendre seuls, ils tournaient involontairement les yeux vers Belgrade" (u. ott 144. 1.).

„La frontière pourrait à l'est de Báziás, sur le Danube, remonter dans la direction générale du nord jusqu'au Maroch, en suivant les hauteurs qui dominent la région. Elle descendrait alors le cours inférieur du Maroch, et laissant en dehors Arad et Szegedin, couperait par Subotitsa (Szabadka), la plaine entre la Tisza et le Danube, attendrait ce fleuve vers Baia, pour se diriger ensuite vers le con-

fluent de la Mur et de la Drave“. (*Denis E.*: La Grande Serbie. Párizs, 1915. 302 1.).

Párizs, 1915. május 1-én megindul Denis Ernest *Tal Nation Tchèque* folyóirata, az orosz nagykövetség támogatása mellett. Munkatársak: Eisenmann Lajos és Masaryk, ki Denis könyvét titokban Prágába küldi. (*Masaryk* id. m. 56. 1.)

Masaryk Denisről: „Denis führte uns ein grosses und sehr wertvolles Stück publizistischer Arbeit aus. Ich hatte mit Denis häufig Beratungen über alle unsere Angelegenheiten und hauptsächlich über die slavische Politik; im ganzen waren wir einig“ (Ibid. Pagg. 75—76). — „Den ständigen Verkehr mit Denis, Professor Eisenmann brauche ich nicht ausdrücklich zu erwähnen“. (U. ott. 95. 1.) — A *Nation Tchèque* folyóiratot Masaryk a brit kormánynak ajánlja (1915. április 15.).

Benes Denisről: „Die Mitglieder des Kreises um Denis wirkten teils publizistisch, teils durch Vorträge; alle hatten sie irgendeine nähere Beziehung zu slawischen Fragen, zur russischen, polnischen, jugoslawischen oder zu unseren, und wirkten durch Verbreitung ihrer Kenntnisse in der Oeffentlichkeit, mittelbar auf die verantwortlichen Persönlichkeiten. Sie arbeiteten auch für die „*Nation Tchèque*“ und die Revue „*Le Monde Slave*“; sie boten, zumal anfangs, als Universitätsprofessoren und wissenschaftliche Arbeiter eine gewisse Gewähr dafür, dass unsere Bewegung ernst zu nehmen und politisch in Betracht zu ziehen war. — Mit Hilfe von Denis. Eisenmann kam der schon erwähnte Zyklus von Vorträgen über die Slawen an der Sorbonne zustande. Auf unsere Anregung mit unserer ersten finanziellen Hilfe wurde das Institut im Jahre 1922 errichtet. Mit der Leitung war Denis betraut, der ihm eine feste ideologische Grundlage gab und seine Zukunft sicherte. In letzter Zeit schlossen sich auch mehrere der anderen slawischen Staaten an. so dass das Pariser Institut in der Zukunft, hoffen wir, vollständig das wird, was es sein soll: ein wirkliches allslawisches Institut für das Studium der Slawistik in Frankreich“.

(*Heues* i. m. 80—81. 1.)

Denis könyvét Benes is Prágába küldi. Benest Masaryk mutatta be Denisnek és Eisenmannak.

Eisenmann összekötetései: a) „ständiger Verkehr“ (*Masaryk* id. m. 95. 1.). — b) Benest bemutatja neki Masaryk. (*Benes* id. m. 49. 1.). c) Benest bemutatja Eisenmann a francia hadügyminisztériumban. (U. ott 50 1.) — d) Eisenmann a francia hadügyminisztérium magyar hírlapjait Benes rendelkezésére bocsátja. (U. ott 77. 1.) — e) A magyar hadifoglyok leveleit ellenőrzik (*Eisenmann* és *Benes*, u. ott 117. 1.). — e) A szláv hadifoglyok között szláv propagandát üz, „mi velünk dolgozott“. (U. ott 119. 1.)

Pétervár, 1915. január 1. Paléologue jelentése: „Gestatten Sie mir, Ihnen zu sagen, dass mir angesichts der furchtbaren Prüfung, die Frankreich auferlegt ist. die tschechischen und jugoslawischen Probleme von untergeordneter Bedeutung erscheinen“. Sasonov schüttelt mit gereiztem Ausdruck den Kopf. „Nein. Oesterreich-

Ungarn muss zerstückelt werden“ (*M. Paleologue: Am Zarenhof während des Weltkrieges. I. München, 1926. 231. 1.*).

III. Masaryk emlékirata.

„The Bohemian State would be composed of the so-called Bohemian countries, namely of Bohemia, Moravia, Silesia; to this would be added the Slovak districts of North Hungary, from Ungvár through Kaschau (Kassa — Note of the Editor) along the ethnographical boundaries down to river Ipoly (Eipel) to the Danube, including Pressburg (Pozsony — Note of the Editor) and the whole Slovak (ia) north to the frontier line of Hungary. The Slovaks are Bohemians in spite of their using their dialect as their literary language. The Slovaks strive also for independence and accept the programme of union with Bohemia. The maximum of the Bohemian and Serbo-Croatian wishes would be the connection between Bohemia and Serbo-Croatia. This can be effected by giving the strip of land at the Hungarian frontier in the west either to Serbia or the half of it to Bohemia, the other to Serbia. This corridor would be formed of parts of the countries of Pozsony (Pressburg), Sopron (Oedenburg), Moson (Wieselburg) and Vas (Eisenburg). The Serbo-Bohemian corridor would facilitate the economic interchange of both countries — industrial Bohemia and agricultural Serbo-Croatia and it would lead from Bohemia to the Serbo-Croatian ports. The corridor would, of course, have a great military significance. It must be added that many Serbo-Croatian politicians accept this plan of a corridor just as the Bohemian politicians. The Bohemian politician hope that the final reconstruction of the Balkans will be solved in accordance with Russia and her Allies. For Bohemia and the Balkan Slavs the friendship and help of Russia is essential. Bohemia is projected as a monarchical State; Bohemian republic is only advocated by a few Radical politicians. The dynasty could be established in one of the two ways. Either the Allies could give one of their princes, or there could be a personal union between Serbia and Bohemia, if the Serbo-Bohemian corridor could be formed. The Bohemian people, that must be emphasised once more, are thoroughly Russophile. A Russian dynasty in whatever form would be most popular. At any rate, the Bohemian politicians wish the establishment of the Kingdom of Bohemia in full accordance with Russia. Russia's wishes and plans will be of determining influence. The presupposition of the Bohemian programme is the defeat of Austria-Hungary and the dismemberment of this artificial State. New Bohemia wishes and hopes that her Russian brethren will soon succeed in occupying the Bohemian and Slovak districts. This would be the solution not merely of the Bohemian, but also of the Austrian, German and other questions at issue“. (*K. Nowak: Chaos. München, 1923. 313—33. 1.*) — Seton-Watson elismerte a Nowaktól közölt emlékirat valódiságát. *Seton-Watson T. W.: President Masaryk. Contem-*

porary Review. CXXXVII. London, 1930. 286. 1. — Az emlékiratok között a fentiek alapján a következő sorrend állapítható meg: 1. emlékirat, készítette Seton-Watson az 1914. októberi rotterdami beszélgetések alapján; — 2. Masaryk 1914. decemberi emlékirata, melyei az orosz kormánynak megküldött, — 3. 1915. április 15-i londoni emlékirata, melyet a brit külügyi hivatalban Sir George Russel Clerk osztályfőnöknek átadott.

Masaryk Londonban: „Reiste ich Mitte April (1915) nach Paris und London. Meine Freunde Seton-Watson und Steed luden mich aus politischen Gründen dringend ein. In Paris besprachen wir alles mit Denis. In London ich hielt mich länger auf, um für Minister Grey und die politischen Kreise ein Memorandum auszuarbeiten, worin ich das, was ich in Holland mit Seton-Watson besprochen hatte, präziserte.“ (*Masaryk id. m. 55. 1.*)

Magyarellenes propaganda Londonban: „Until (Austria-Hungary) were dismembered, Germany could not be truly defeated. The persuasion I shared especially with my friend Dr. R. W. Seton-Watson, who like me, enjoyed the confidence of the principal leaders of the non-German and non-Magyar Habsburg races“. *W. H. Steed: Through thirty Years. II. London, 1922. 38. 1.* — „With Masaryk we were in constant touch“ (u. ott 129. 1.). — „L’active Campagne de presse d’un Wickham Steed ou d’un Seton-Watson vulgarisent l’idée du démembrement de l’empire d’Autriche“ (Mercier professzor könyve).

„It has been our wish to prove to Europe that the former Austria-Hungary is no longer necessary to Europe.“ Benes: *Matin*, 1920. augusztus 30., *Contemporary Review*. London, November 1920. „Austria-Hungary is indispensable to the German plan of domination; it is therefore necessary to abolish the focus of disorders, which is Austria-Hungary; the Austro-Hungarian problem is the clue to the situation. The war of 1914 had no other aim in view.“ *E. Benes: The case of Bohemia’s independence*. London, 1917. 84. 1.

Masaryk szerb útlevéllal utazik és professzor lesz a londoni King’s Collegeban: „mit Hilfe unserer Freunde, Steeds und Seton-Watsous, zum Professor am King’s College ernannt.“ (*Masaryk id. m. 58. 1.*)

Masaryk: „Ich hielt mich dort länger auf, um für Minister Grey und die politischen Kreise ein Memorandum auszuarbeiten, worin ich das, was ich in Holland mit Seton Watson besprochen hatte, präziserte. In London war ich auch beim russischen Botschafter Benckendorff. Ich informierte ihn über uns, über Oesterreich und überreichte ihm mehrere Dokumente.“ U. ott 55. 1. — „Einer der ersten, die ich aufsuchte, war im Auswärtigen Amt unserer gegenwärtiger englischer Gesandter Sir George Russel Clerk.“ U. ott 113. 1. — Benes Clerkról: „Aus dieser Zeit datieren auch meine ersten Verhandlungen mit dem späteren britischen Gesandten in Prag. Sir George Clerk, der sich für die Gesamtlage in Mitteleuropa und besonders für die polnische Frage interessierte.“ (*Benes id. m. 534. 1.*)

Ugyanakkor *Léger Louis* francia szlavista is Ausztria-Magyarország felosztását követelte és azt mondta, hogy a megalakítandó délszláv állam svájci mintára felállítandó federáció lesz. (*Léger L.: La Liquidation de l'Autriche-Hongrie*. Párizs, 1915. 86. 1.): „Les provinces Slovènes et croates compris la Dalmatie, et les districts serbes de la Hongrie, seraient adjugés à la Serbie ou au Montenegro pour fonder une vaste confédération iugo-slave sous la tutelle de la Serbie.“ (*L. Léger: La liquidation de l'Autriche-Hongrie*. Párizs, 1915. 11. 1.) — „La constitution intérieure de la fédération illyrienne serait celle d'une sorte Suisse slave, où les cantons autonomes seraient représentés par les pays Slovènes, la Croatie, la Dalmatie, le royaume de Serbie, Bosnie, l'Herzégovine et où Belgrade, siège du gouvernement central, jouerait le même rôle que Berne, dans l'ensemble du groupe Helvétique.“

2. *Románia semleges marad.* — Szaszonov a konstanzi találkozás óta Szerbia megsegítését Románia csatlakozására építette és az osztrák-magyar hadüzenet (július 27) után, július 31-én az orosz állammal békében élő Magyarország keleti részét hivatalosan Romániának ígérte oda. Ezzel nyíltan magára vette azt a felelősséget, hogy egy vele békében élő állammal szemben támadóként lép fel. Ajánlatához augusztus 1-én Poincaré francia köztársasági elnök is hozzájárult¹ és ezzel a maga részéről is elismerte, hogy Oroszország a keleteurópai kérdésekben szabadon rendelkezhet. Szaszonov már 2-án Bukarestbe továbbította Poincaré hozzájárulását,^{1 2} a 3-án Cotroceniben megtartott román koronatanács azonban a semlegesség mellett határozott és a hadba vonuló Szerbia és Oroszország között egy semleges Románia helyezkedett el, amely Erdély megszerzésére kapott ígéretet.

Hogy ez a semlegesség mennyiben volt meg, az kitűnt abból, hogy Károly király és hívei a központi hatalmak oldalán foglaltak állást, míg Bratianu miniszterelnök Oroszország és az antant oldalára állott. Marghiloman nyomban megjegyezte, hogy itt kettős játék folyik: *le double jeu: avec Vallemagne chez le Roi — avec la Russie à Bucarest.*³ A játék Erdély körül folyt, amelyet a király a központi hatalmak segítségével békés úton, a miniszterelnök Oroszország segítségével fegyveres támadás útján kívánt megszerezni. Mihali Tivadar magyarországi román pártvezérnek 1929-ben a *Generatia Unirii* bukaresti lapban tett nyilatkozata szerint a magyarországi román nemzeti párt követelései mögött mindenkor Károly király állott, maga diktálván azokat az emlékiratokat is, amelyek a román nemzeti párt terjesztett elő. A német kormányt pe-

¹ „Der Präsident der Republik sagte mir, dass ohne Zeitverlust auf Rumänien eingewirkt werden müsse, indem ihm Transylvanien versprochen werde.“ Wegerer .1. : Das russische Orangebuch von 1914. Berlin, 1925. 180. 1., Das zaristische Russland im Weltkrieg. Berlin, 1927. 166. 1. Documents diplomatiques secrets russes, 1914—17. Párizs, 1928. 168. 1. — Párizs, 1914. augusztus 1. Izvolszkij jelentése. Pokrovski—Hoetzsch id. m. I. 6. Berlin, 1934. 257. 1.

² U. ott 281. 1.

³ Marghiloman id. m. I. Bukarest, 1927. 231, 234, 236. 1.

dig állandóan azzal fenyegette, hogy kilép a hármasszövetségből, ha nem gyakorol kellő nyomást a magyar kormányra abban az irányban, hogy ez Erdélynek autonómiát adjon. Bratianu a koronatanácsban¹ kijelentette, hogy mostantól kezdve az erdélyi románok sorsa lesz irányadó,^{1 2} ami teljesen megfelelt a békekonferencián tett azon kijelentésének, hogy szövetségeseivel szemben kezdettől fogva ellenségeit támogatta.³ Nyílt ellentétben állott azonban azzal az ígérettel, amelyet Czernin grófnak tett, akinek az Oroszország elleni együttműködést ígerte meg és akit arra kért, hogy ezt a törekvését Tisza megfelelő engedményekkel támogassa.⁴ Miután azonban köztudomású volt, hogy Bratianu az oroszokkal dolgozik együtt, Carp Péter a koronatanácson nyíltan megkérdezte, hogy „kinyilatkoztaták-e valamikor az erdélyi románok, hogy Romániához kívánnak csatlakozni?” de kérdése válasz nélkül maradt. Az erdélyi románok sorsa lett irányadóvá,⁵ de azzal Bratianu Berlinben és Pétervárott egyszerre és ellentétes irányban tárgyalt. Take Jonescu nyíltan megmondotta, hogy a harc a körül folyik, vajjon Románia magyar vagy orosz kormányzóság lesz-e a háború folyamán.⁶

Mikor Diamandi 5-én Szaszonovnál megjelent, a külügyminiszter orosz-román szerződéstervezetet tett eléje, melyben az orosz kormány kötelezte magát, hogy mindaddig nem teszi le a fegyvert, amíg a monarchia román vidékei Románia birtokába nem kerülnek.⁷ Egyben hozzátette, hogy Románia semlegességét a konstanzi megbeszélések alapján nem tekintheti véglegesnek, ami világosan mutatta, hogy Bratianu annakidején vele szóbeli megállapodást kötött és hogy Szaszonov most ennek a megállapodásnak írásos formába való öntését követelte.

Bratianu most sem arra gondolt, hogy a német-osztrák-magyar szövetségi szerződés birtokában Románia területi épségét

¹ A koronatanácsról Seton-Watson R. W.: *History of the Rumanians*. Cambridge, 1934. 472—74. 1.

² *Revue des deux mondes*. LVIII. Párizs, 1931. 529. és köv. 11.

³ Miller id. m. XIV. kötet.

⁴ Bukarest, 1914. augusztus 1. Czernin gróf jelentése: „Bratianu versichert i rengste Neutralität und dass er alle Anstrengungen mache, um die öffentliche Meinung zur aktiven Kooperation gegen Russland zu bogeistorn. Er ersucht, Tisza zu veranlassen, ihm zu helfen, in dem er öffentlich in irgend einer Form für die Rumänen in Siebenbürgen eintritt und erklärt, dass er ihr patriotisches Verhalten anerkennt und zur Belohnung gewillt ist, ihnen nationale Erleichterungen zuzugestehen. Bratianu wiederholt, der Eindruck würde hier ein enormer sein und ein aktives Eingreifen zugunsten des Dreibundes ungemein zu erleichtern.“ Conrad id. m. IV. Wien, 1923. 168. 1.

⁵ Miller id. m. XIV. New York, 1928. 529. és köv. 11.

⁶ Bukarest, 1914. augusztus 3. Poklowski Koziell jelentése. Pokrowski—Hoetzsch id. m. I. 6. Berlin, 1934. 301. 1.

⁷ „Enfin M. Sazonof étala sön jeu. Écartant l'hypothèse de la neutralité roumaine, il me soumit le texte dun traité formel d'alliance militaire: pár ce traité, en échange de notre entrée dans l'action, la Russie s'engageait à ne pas cesser la guerre contre l'Autriche-Hongrie avant que les pays de la monarchie austro-hongroise habités pár une population roumaine ne fussent réunis à la Ouronne de la Roumanie“ *Revue des deux mondes*. XLIX. Párizs, 1929. 806. 1.

biztosítsa, hanem szövetségeseinek ellenségeitől arránézve kért írásos garanciát, hogy saját szövetségeseit megtámadhassa. Szaszonov hajlandónak mutatkozott a garancia megadására és 6-án ilyen értelemben utasította Benckendorff grófot és Izvolszkit, akik azután megszerezték a brit és francia kormányok hozzájárulását.¹ A vonatkozó válaszok beérkezése után 7-én már Diamandi elé terjesztette szerződéstervezetét, amelyben Ausztria-Magyarország román területeit Romániának ajánlotta fel.² Bratianu azonban többet akart. Egyrészt nem tudta, hogy a hadiszerecskének fog kedvezni, másrészt egy török-bolgár szövetség körvonalai bontakoztak ki, ami Szerbiának északnyugat, Oroszországnak nyugat felé való lekötöttsége folytán Romániára nézve súlyos veszélyt rejtett magában, mert a monarchia és a török-bolgár szövetség között az összemorzsolás veszélye fenyegette. Károly király méltatlankodva utasította el az orosz javaslatot, mire Bratianu sem sietett annak aláírásával. Szaszonov igen helyesen ismerte fel a helyzetet akkor, amikor megjegyezte, hogy ezekután a harctéren kell sikert felmutatni.³

Kevés figyelemmel kísérték eddig azt a törekvést, amely Románia és Olaszország eljárását egymással kapcsolatba hozta. Poincaré francia elnök augusztus 1-én azt a kívánságát fejezte ki, hogy Romániának Erdélyt, Itáliának pedig Valonát kell felkínálni⁴

¹ Pétervár, 1914. augusztus (i. Szaszonov utasítása Izvolszkijhez ti. Benckendorff grófhöz, *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 6. Berlin, 1934. 10. 1.

² A felkínált egyezmény szövege: „1. Rumänien verpflichtet sich, mit allen seinen Streitkräften an der Aktion Russlands gegen Oesterreich-Ungarn mitzuwirken, von der Unterzeichnung des vorliegenden Abkommens ab. Der russische und der rumänische Generalstab werden unverzüglich beauftragt, sich über die Modalitäten dieser Kooperation zu verständigen. — 2. Russland verpflichtet sich, den Krieg gegen Oesterreich-Ungarn nicht zu beendigen, bevor nicht die Länder der österreichisch-ungarischen Monarchie, die von einer rumänischen Bevölkerung bewohnt sind, der Rumänischen Krone einverleibt sind. Die Ausdehnung der unter dieser Artikel fallenden Gebiete ist in der hier beige fügten Karte angegeben. — 3. Rumänien verpflichtet sich, nicht anders mit Oesterreich-Ungarn Frieden zu schliessen, als übereinstimmend und gleichzeitig mit Russland.“ Közölte *Stieve* id. m. 28—29. 1. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 6. Berlin, 1934. 15. 1. V. ö. *Diamandi*: *Revue des deux mondes*. LII. Párizs, 1929. 542. 1. Szaszonov 9-én a francia és brit kormányok jóváhagyását kérte (*Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 6. Berlin, 1934. 25—26. 1.), de utóbbi csak a háború végére ígérte meg diplomáciai támogatását (London, 1914. augusztus 9. Benckendorff gróf jelentése. U. ott 28—29. 1.), mire Szaszonov azt válaszolta, hogy Románia területi épségének biztosítását nem örök időkre, csak a háború tartamára kérte (u. ott. 36. 1.).

³ Bukarest, 1914. szeptember 1. Poklewski-Koziell jelentése. U. ott 154. 1. — Az augusztus 7-i szerződéstervezet elutasításáról Károly király részéről v. ö. *Marghiloman* augusztus 8-i sinaiai feljegyzését. Id. m. 1. Bukarest, 1927. 240. 1. Bratianu válaszárol *Diamandi*: *Revue des deux mondes*. XLIX. Párizs, 1929. 808. I. Bratianu megjegyzése az orosz követ előtt: „Unsere Vorschläge zu verführerisch sind, als dass die rumänische Regierung ganz darauf verzichten könne.“ Bukarest, 1914. augusztus 12. Poklewski Koziell jelentése. Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1928. 128. 1. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. 1. 6. Berlin, 1934. 57. 1.

⁴ Párizs, 1914. augusztus 1. Izvolszkij jelentése. *Pokrotski—Hoetzsch* id. in. I.

⁵ Berlin, 1934. 259. 1. — Pétervár. 1914. augusztus 2. Szaszonov a francia hozzájárulást Bukarestbe továbbítja. Utasítás Poklewski-Koziellnek. U. ott 281. 1. — Pétervár. 1914. augusztus 3. Ugyanaz. U. ott 292. 1.

és ez az egybefűzése a két latin állam semlegességének volt az, amely Lióma és Bukarest között és a hatalmakkal azokkal szemben közös eljárást vont maga után. Doumergue francia külügyminiszter már közös javaslatot tett aziránt, hogyan lehetne az olasz és román kormányokat beavatkozásra bírni,¹ ezt azonban csak azután tehette meg, hogy a brit és francia kormányok a monarchia nagyköveteit Párizsból és Londonból távozásra bírták. Szécsen gróf változatlanul helyén maradt és augusztus 10-én a francia kormány bírta távozásra, hogy Itáliával szemben szabad kezet kapjon.² Így jött létre Szaszonovnak 14-én kidolgozott egyezménytervezete Itália fegyveres beavatkozása iránt,³ melyben Itáliának Trentinót, Triestet és Valonát kínálta fel, Szerbiának viszont a tengerhez vezető utat biztosította.⁴ Ez volt az első eset, hogy az olasz érdekek a szláv érdekekkel szembekerültek, Szaszonov igyekezete tehát nemcsak az olasz beavatkozás biztosítására vonatkozott, hanem a szláv érdekek megóvására és arra is, hogy a kezdeményezést a szlávok élén álló orosz hatalom magának biztosítsa. Világosan kitűnt ez abból, hogy amikor az olasz kormány nem hagyta magának előírni azt, hogy neki legyen az övé, azt pedig, ami neki jutandó volt, nem az orosz kormány kezéből kívánta elfogadni, Szaszonov a londoni orosz nagykövethoz intézett augusztus 17-i utasításában megfenyegette az olaszokat, hogy többé nem lehet majd irredentista mozgalmakat szervezni a szomszédos országokban, mint azt az olaszok a háború előtt osztrák-magyar területen csinálták.⁴ Bratianunak viszont kapóra jött az a vita, amely az olasz beavatkozás dolgában megindult, mert augusztus végén már Itália beavatkozásától tette függővé Románia beavatkozását, mikor pedig az olasz kormány 28-án úgy határozott, hogy továbbra is semleges marad, a román kormány is a semlegesség fenntartása mellett határozott.⁵ A franciák tehát taktikai hibát kö-

¹ Párizs, 1914. augusztus 5. U. ott I. 6. Berlin, 1934. 4. 1.

² Párizs, 1914. augusztus 5. Izvolszkij jelentése szerint Szécsen grófnak semmi szándéka sincsen útlevelet kérni. U. ott 4. 1. — Erre Doumergue külügyminiszter 10-én magához hívatta őt és azon ürügy alatt, hogy a monarchia csapatai Franciaország ellen vonultak — amit Szécsen gróf tagadott —, és hogy ennekfolytán a bécsi francia nagykövet visszahívása esedékessé vált, távozásra bírta. Párizs, 1914. augusztus 10. U. az. U. ott 38. 1. Izvolszkij nézete szerint. Doumergue azért tette ezt, hogy a franciák az Adriai tengeren felvehessék a harcot az osztrák-magyar flotta ellen, bár ez utóbbi az orosz nagykövet értesítése szerint Pólában tartózkodott és semmi jel sem mutatott arra, hogy onnan kifutni készülne. Másnap Doumergue közölte Izvolszkijjal, hogy a francia kormány a Romániára vonatkozó javaslat támogatására utasította bukaresti követét. Párizs, 1914. augusztus 11. U. az. U. ott 44. 1.

³ Közölve u. ott 60—70. 1. „II. §. England, Frankreich und Russland verpflichten sich, Italien den Besitz von Valona, Triest und aller Gebiete des Trentino zuzuerkennen, die zu dem Zeitpunkt der Unterzeichnung des Friedens durch die italienischen Truppen benetzt sein würden, desgleichen eine beherrschende Stellung im Adriatischen Meere, vorbehaltlich der Gewährung eines Zugangs zu diesem Meere an Serbien, die in noch festzusetzenden Grenzen diesem bewilligt werden soll.“

⁴ Pétervár, 1914. augusztus 17. Szaszonov Benckendorff. grófhoz. U. ott 87—88. 1.

⁵ Pétervár, 1914. augusztus 29. Szaszonov Izvolszkijhoz és Benckendorff grófhoz. U. ott 138—39. 1.

vettek el azzal, hogy a két latin állam eljárását egymással kapcsolatba hozták, mert ez az eljárásuk nemcsak Róma és Bukarest közös taktikáját vonta maga után, de az orosz és olasz hatalmi terveket egymás ellen állítva világosan bebizonyította, hogy a szláv előnyomulással szemben védekező Itáliának a monarchiára égető szüksége volt, ennek bukása esetén pedig Oroszországgal fogja szemben találni magát.

2. *Az új magyar határok az orosz győzelem árnyékában, 1914. szeptember 1—1915. április 30.* — Mikor Conrad tábornok július 31-én délben arról értesült, hogy az orosz haderő a monarchia ellen készül, a csapatok már egy nap óta útban voltak Szerbia felé. Azok visszafordítása teljes zavart okozott volna és így a négy hadtest lekapcsolásával és a legértékesebb idő elvesztésével indult észak felé, hol augusztus 21-én támadásba ment át; annak hekatombái után szeptember 11-én elrendelte az általános visszavonulást és ezzel a kezdeményezést az orosz haderőnek engedte át, amelynek sikerei után szerb-román támadással is számolni kellett. Másfélszázezer magyar vitéznek idegenben megásott sírja fölül Muhi és Mohács balhírét hozta át a szél a Kárpátokon. Conrad háborúja mindennél fényesebben igazolta Tisza és a magyar kormány ellenállását, melyet most a magyar állam védelme váltott fel. Nemcsak az oroszok jelentek meg a Kárpátokon, hanem a románok is. Szeptember 1-én Bratianu Erdély átengedésének a hatalmak részéről való biztosítását követelte.¹

Tisza már szeptember 4-én szemrehányást tett Berchtold grófnak azért, mert nem közölte vele Wilson északamerikai elnök békeközvetítésének részleteit.² A kérdés horderejét viszont abból láthatjuk, hogy amíg a magyar kormány a béke lehetőségét mérlegelte, addig Szaszouov a közvetítést ereje tudatában elutasította.³

Marghiloman már augusztus végén Erdély autonómiájának gondolatát vetette fel a német és osztrák-magyar követek előtt. Károly királlyal együtt érkezettnek hitték az időt arra, hogy Tisza és a román nemzeti párt között folyt tárgyalásokat ezen az alapon segítsék diadalra. Berchtold nyomban közölte Tiszával gróf Czernin vonatkozó jelentését,⁴ de Tiszának most is az volt a véleménye, hogy Románia magatartását a harctéri események fogják eldönteni és ebből a célból az orosz erők feltartóztatása végett német csapatokat kért, hogy Conrad hibáját helyrehozza.⁵ A Marghilomantól kért Szucsava bukovinai helységet hajlandó volt Romániának átengedni,⁶ a románokkal való tárgyalások felvételére is késznek nyilatkozott, csak arra figyelmeztette Berchtold gróftól, hogy Maniu⁷

Gyula, Popovici Aurél és Vajda Sándor látogatását fogadva nem fogadhatja Funder Frigyes osztrák hírlapírót, mert nem tartja megengedhetőnek azt, hogy a magyar kormány és magyar állam polgárok között osztrák állampolgár — Funder Ferenc Ferdinand bizalmasa volt — közvetítsen.¹ Autonómiáról nem tárgyalhatott, mert ezt a románok akként értelmezték, hogy Erdély 60 százalékos román lakossága ellenében a román kormány Erdély birtokát igényeli.¹²

Ugyanakkor Szaszonov a győzelmi hírek nyomán maga részére igényelte a vezetést. Galícia élére Bobrinsky grófot állította és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy egyrészt a máramarosi rutén izgatásban és a debreceni merényletben érdekelve volt, másrészt, hogy a Kárpátokon át Magyarországra készül. Szeptember 14-én a brit és francia nagykövetekkel folytatott beszélgetésében kijelentette, hogy Oroszország bekebelezi Kelet-Galíciát (III. §.), Ausztria (!) pedig hármass monarchiává alakul át, amely az osztrák császárságból, a cseh és magyar királyságokból fog állani. A magyar királyságnak Erdélyre vonatkozólag Romániával kell megállapodnia (VIII. §.); Szerbiának Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Észak-Albánia jutna (IX. §.). Ezek az orosz hadicélok már a háború kezdete óta megvoltak és a galíciai győzelmek már akként módosultak, hogy a cseh királyság tartozékai közé ceruzával a tótokat is odaírták,³ akiknek részére a magyarországi származású Kvaczala János dorpatói professzor Miklós cártól autonómiát kért. A csehek annexió és a tótok autonómia-követelése itt mérkőzött meg először Szaszonov íróasztalán, aki a kérdést egyelőre nyitva hagyta.

A pétervári brit és francia nagykövetek szeptember 17-én közölték, hogy kormányaik felfogása szerint a háború célja: a német hatalom megsemmisítése.⁴ Ezáltal a monarchia fontossága csökkent és ez bírta rá Szaszonovot arra, hogy még aznap közölje azt a hírt, hogy Németország a keleti frontra is csapatokat készül küldeni,⁵ mire a nyugati hatalmak szabad kezet adtak neki a monarchia ellen. Már 20-án megüzente Bratianunak, hogy Ausztria-Magyarország veresége következtében Erdélyt birtokba veheti.⁶ San Giu-

¹ Budapest, 1914. szeptember 10. Tisza Berchtoldhoz. 130. 1.

² Budapest, 1914. szeptember 13. Tisza Tschirschkyhez és Ozernin grófhhoz. U. ott 133—35. 1. — Sinaia, 1914. szeptember 4. Marghiloman beszélgetése Károly román királlyal Erdély autonómiájáról. Marqhiloman id. m. I. Bukarest, 1927. 259—60. I. — Tisza véleménye: „Aurh die weitgehendsten Konzessionen würden auf die Haltung Rumänien- gar keinen Einfluss haben. Dieselbe hängt ausschliesslich davon ab, wie sei die Chancen des grossen Krieges beurteilen.“ Budapest, 1914. szeptember 7. Tisza Czernin grófhhoz. Tisza munkái. IV. 2. Budapest, 1926. 126. 1.

³ Pétervár, 1914. szeptember 14. Paléologue francia nagykövet titkos jelentése Delcassé francia külügyminiszterhez. Pokrotrxi—llortzsch id. m. 1. 6. Berlin, 1934. 193—94. 1.

⁴ U. ott 203—4. 1.

⁵ Pétervár, 1914. szeptember 17. Szaszonov Izvolszkij párizsi nagykövethoz. U. ott. 205. 1.

⁶ Pétervár. 1914 szeptember 20. Szaszonov Poklewski-Koziellhez. U. ott 216. 1.

liano marchese olasz külügyminiszternek is az volt a felfogása, hogy a megvert monarchia nem lesz képes az adriai egyensúlyt fenntartani és 25-én közölte az orosz kormánnyal Itália területi követeléseit.¹ Miután a követelések között Dalmácia is helyet foglalt, az olaszok nyíltan szembekerültek a szláv-orosz hatalommal és ez utóbbival szemben először szorultak védelemre az Adria mellett, ahol addig a monarchia nekik kellő fedezetet nyújtott.

Románia már nem tudott ellenállni az orosz követeléseknek. Amíg Károly király és Marghiloman Erdély autonómiáját szorgalmazták. Take Jonescu konkrét ajánlatot tett Krupenski római orosz nagykövetnek a csatlakozás iránt. Krupenski szeptember 29-i jelentésének vétele után Szasonov véglegesen el akarta dönteni Románia magatartását. Bratianu már a szeptember 1-én átnyújtott szerződéstervezet elfogadásától sem idegenkedett, ha az antant hatalmai garantálják, hogy semlegessége fejében Erdély birtokába fog jutni;² mikor Szasonov az erdélyi autonómia tárgyalásairól értesült, figyelmeztette a román miniszterelnököt, hogy „mi nemcsak Erdély autonómiáját ígérjük, hanem Erdély annexióját is”,³ 26-án pedig erre vonatkozólag dolgozott ki szerződéstervezetet.⁴

Szeptember 29-én minden készen volt Románia fegyveres beavatkozására, mert az orosz követ 28-án jelentette, hogy Bratianu kész elfogadni az orosz ajánlatot.⁵ 29-én közölte Tisza Czernin gróffal a magyarországi románoknak tett engedményeket.⁶ Károly király 28-án még azt írta a naplójába, hogy mindenki Erdélybe kíván menni,⁷ mert Szasonov garantálta Erdély megszerzését.⁸

¹ „V. §. Im Falle seiner Beteiligung am Kriege wird Italien die italienischen Provinzen Oesterreichs erhalten, mit einer Grenze, die der Wasserscheide der Alpen bis zum Quarnero folgen wird. Zu diesem Zwecke würde unser Einmarsch in Dalmatien nötig sein.“ U. ott 240. l.

² Bukarest, 1914. szeptember 2. Poklewski-Koziell jelentése. U. ott 159. l.

³ Pétervár, 1914. szeptember 17. Szasonov Foklewski-Koziellhez. *Wegerer* id. m. 179. l. Documents diplomatiques secrets russes, 1914—1917. Párizs, 1927. 176. l. *Ij; Monde Slave*. V. Párizs, 1928. 444. l.

⁴ Pétervár, 1914. szeptember 26. U. az. *Pokrowski—Hoetzsch* id. m. I. 6. Belin, 1934. 243. l.

⁵ U. ott 254. l. A 29-i mozgalomról Czernin október 9-i színáji jelentése: „Am 29. scheint der Plan des kriegesischen Eingreifens gegen uns fertig gestellt worden zu sein. Der Kronrat sollte zusammentreten, um sich für den Einmarsch in Siebenbürgen auszusprechen — eine Idee, für welche nunmehr fast alle massgebenden Persönlichkeiten gewonnen waren wenn auch aus ganz verschiedenen Gründen und Motiven. Sicher ist, dass vom Einmärsche gegen uns als dem Ergebnisse des Kronrates in den Hofkreisen wie von einer vollzogenen Tatsache gesprochen wurde, sowie dass die Abdankung des Monarchen und die Thronbesteigung des Kronprinzen als faits accomplis aufgefasst wurden.— 48 Stunden später einigten sich Regierung und Opposition auf die „Neutralität“ und die Entlassung der Reservisten begann im grossen Umfange.“ Diplomatische Aktenstücke etc. Wien, 1916. 11. l.

⁶ Tisza levelei II. Budapest, 1924. 172—75. l. Azok közzététele csak később történt meg.

⁷ „Tous les hommes politiques veulent entrer en Transylvanie.“ *Revue des deux mondes* XLIX. Párizs, 1929. 820. l.

⁸ „Bratianu (dit) que Sasonov garantit, en cas de victoire russe, les provinces roumaines de Hongrie et veut s'engager par écrit.“ U. ott 820. l.

Itt tehát három különböző akció állapítható meg. Az egyik volt Marghiloman terve Erdély autonómiájának biztosítása iránt, amelyet Bécsben az osztrák centralisták (Funder), Berlinben a német kormány támogattak, mely utóbbi egyenesen ezzel a megbízással küldött új követet Bukarestbe Bussehe-Haddenhausen báró személyében.¹ A másik akció volt a magyarországi románok megbékítése, amit Tisza szeptember '22-én kidolgozott engedményeivel vélt elérhetőnek.² Az engedmények a románok között, akiknek magartása mindenütt kifogástalan volt a harctereken, jó benyomást tettek.³ A harmadik akciót Take Jonescu vezette, aki Romániát egyenesen felkínálta Szaszonovnak, és Szaszonov, aki ez ajánlatot magáévá tette. Így jött létre október 1-én az az orosz-román megállapodás — Szaszonov és Diamandi között — amelyet Bratianu magáévá tett, Károly király előtt azonban eltitkolt.⁴ A király személye hova-tovább jobban kikapcsolódott az eseményekből. 10-én el is halt. Ezzel véget ért az akció is, amelyet Marghiloman Károly király megbízásából a német és osztrák-magyar követségeken keresztül, Bécsen és Berlinen át a magyar kormány ellen folytatott és amelynek lassú előrejutását annak tulajdonította, hogy Tisza csak lépésről-lépésre volt hajlandó az engedmények útján előremenni. Marghiloman helyét most már Take Jonescu és Filipescu foglalták el, akik az orosz követségen keresztül szorgalmazták Erdély biztosítását. Bussche meg is jegyezte, hogy a temetésre érkező Sebeko rendkívüli követ „sok pénzt hozott magával”.⁵ Ez sejteni engedte, hogy Románia Oroszország mellé fog állni. Azért Bratianu is úgy nyilatkozott a békekonzferencián, hogy Románia kezdetől, a háború kezdetétől fogva nem volt semleges.⁶

¹ Károly király feljegyzése. *Revue des deux mondes* XLIX. Párizs, 1929. 819. 1. Bussche az autonómiát Lemberg visszavétele esetére ígérte meg. *Marghiloman* id. m. I Bukarest, 1927. 312. 1.

² Közölve Tisza István gróf munkái. IV. 2. Budapest, 1926.

³ Budapest, 1914. szeptember 27. Tisza Ozernin grófhhoz. U. ott 165—66. 1.

⁴ A pétervári megállapodást közölte *Stieve* id. m. 115—17. 1., *Wcgrrrr* id. m. 185. I. Documents diplomatiques secrets russes, 1914—17. Párizs, 1928. 179—80. 1., *Le Monde Slaoe*. V. Párizs, 1928. 451—52. 1., *Pokrouski—Hoetesch* id. m. I. 6. Berlin, 1934. 264—65. 1. — Az egyezmény főbb pontjai: „I. Russland wird sich allen Anschlägen auf die Integrität Rumäniens in gegenwärtigen Grenzen widersetzen. — II. §. Russland erkennt das Recht Rumäniens auf Angliederung der österreichisch-ungarischen Gebiete mit rumänischer Bevölkerung an... III. §. Rumänien wird diese Länder besetzen, sobald es selbst dieses für geeignet hält. IV. §. Russland wird versuchen, die Einwilligung der französischen und englischen Regierung hierzu zu erhalten. — V. Für das oben Erwähnte wird Rumänien bis zur Besetzung der erwähnten Gebiete Russland gegenüber eine wohlwollende Neutralität bewahren. — VI. §. Bis zur Vereinigung der erwähnten Gebiete mit Rumänien müssen diese Erklärungen streng geheim bleiben.“ — Az egyezményrel kapcsolatos orosz román tárgyalásokról v. ö. az orosz külügyminisztérium október 3i feljegyzését., u. ott '276—78. 1., Poklewski-Koziell október 6-i jelölését u. ott 289—90. 1. — „Bratianu consacre la Roumanie tömmé ulliée de la Russie“ *Kiritescu* id. m. 54. 1.

⁵ *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 309. 1.

⁶ Bratianu kijelentése a párizsi békekonzferencián. 1919. február 1 én: „La Roumanie. liée aux Puissances Centrales pár une alliance defensive — facilita le passage de

Ugyanazon a napon — október 1-én —, amikor Bussche a német követség vezetését átvette, Szaszonov és Diamandi pedig az orosz-román szerződés szövegét megalkották, jelentette az orosz főhadiszállásra beosztott Kudaesev herceg, hogy a Galíciában megvert osztrák-magyar haderő magyar kötelei a Kárpátokon át saját hazájok védelmére sietnek.¹ Eltekintve attól, hogy ez a jelentés mennyiben és milyen határig fedte a valóságot, lehetetlen fel nem ismerni a hírből azt a valószínűséget, hogy a magyar csapatokban a magyar haza védelmének gondolata felmerült; hogy a magyar katonák ösztönösképpen különbséget tettek az idegen és a hazai föld védelme között, tehát Conrad a hírt, itt is túlfeszíteni látszott; hogy az orosz hadvezetőség a hír fontosságát mérlegelve arra nézve tett ajánlatot, vajjon nem volna-e lehetséges Magyarországot különbéke útján az osztrák-német szövetségből kivonni és ezzel a háború befejezését siettetni. Szaszonov Januskievics tábornok javaslatát azzal utasította el, hogy egyrészt a monarchia szláv népeinek, másrészt a román kormánynak követeléseit figyelembe kell venni.² Ebből az követ-

l'armement pour la Serbie et empêcha le transit de tout matériel de guerre pour la Turquie." La Houmanie devant le Congrès de Paix. Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 1er Février 1919. Résumé de l'exposé oral fait par le premier député de Roumanie.

¹ Pokrotrslci—Hoetzsch id. m. I. 6. Berlin, 1934. 268. 1.

Pétervári, 1914. október 2. Szaszonov válasza Kudaesev herceg jegyzékére. U. ott 269. 1. — Róma. 1914. szeptember 29. Krupenski orosz nagykövet, jelentése arról, hogy egyes román politikusok — közöttük a Czerninnek barátos Filipescu — Bra tianu tudtával felkínálták Románia csatlakozását: „Diese Herren baten mich Ihnen dringend zu telegraphieren, dass Rumänien augenblicklich den Krieg an Oesterreich erklären und alle sechs fünf Armeekorps gegen diosio senden wird, wenn Rusland sich bereit erklären sollte, die ihm Jahre 1878. annektierten bessarabischen Kreise Rumänien zurückzugeben. Diesen Vorschlag begründeten die Rumänen auch mit der Notwendigkeit, dem König nachzuweisen, dass wenn er sich entschließt. Oesterreich den Krieg zu erklären, diese Sache unzweifelhaft einen grossen Gewinn für das Land bedeutet.“ Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1928. 132. 1. — A szerb kormány követelését Pasic miniszterelnök 1914. október 3-án Spalaikovics pétervári szerb követhoz intézett utasításában a következőképpen állította össze: „Wenn der Krieg so endet, wie wir es annehmen, und Oesterreich-Ungarn endgültig besiegt ist, dann werden unsere Ansprüche sich auf folgende Länder und Grenzen erstrecken: das Banat, in den Grenzen, in denen das serbische Element die Mehrheit der Bevölkerung ausmacht, mit strategischen Grenzen im Osten nach Rumänien hin. Wir Glauben, dass diese Grenze im Osten wie folgt verlaufen müsste: von der Donau oberhalb Orsóvá, dann auf dem Gebirgsrücken bis zum Maros, wobei Lúgos, Lippa and Arad bei Rumänien und Temesvár bei Serbien verbleibt, weiter an demselben Flusse entlang bis zu seiner Einmündung in die Theiss, dann an der Theiss entlang bis zu deren Einmündung in die Donau, dann an der Donau bis zu dem Punkte nördlich von Orsóvá, von wo die Grenze auch beginnt. Dieses Gebiet stellt zum grossen Teil die alte serbische Wojwodina der mit den Militärgrenzen nach der Donau. Von der Einmündung des Maros in die Theiss muss die Grenzlinie nach Westen so verlaufen, dass uns Subotica (Szabadka) und Baja bis zur Donau verbleiben, sodann in gerader Linie nach Westen über Bare« bis zur Einmündung de« Flüsschens Rinia in die Drau und weiter stromauf entlang der Drau bis zur Einmündung des Flusses Mur in sie, dann an der Mur entlang bis Leibnitz und weiter an der Wasserscheide, Krain umfassend und dann nach Istrien hinab. Letzteres könnte man

kezik, hogy Oroszország és Magyarország viszonyának szabályozását a Pétervárott elfogadott cseh, szerb és román követelések szabták meg.

A galíciai orosz diadalokat megtette október 10-én Károly román király csendes elmúlása. Benne az az ember távozott, aki fél-század óta vitte Románia ügyeit és annak minden politikusát ismerte; aki német voltánál fogva híve volt Németországnak és ragaszkodott a monarchiával megkötött szövetséghez; aki félt Oroszországtól és bár Erdély birtokára vágyott, sőt részben az érte folyt izgatásokért is felelős volt, lassan és békés úton kívánta Erdélyt Románia részére biztosítani. Helyét gyöngye szervezetű unokaöccse, Ferdinand foglalta el, de a gyöngye király mellett Koburg Mária személyében olyan asszony került a trónra, aki angol származásával büszkélkedett és az orosz hatalom karjaiba vetette magát. Sebeko nagykövet már duzzadt tárcával érkezett a temetésre és a németek elhitték Czerninnek, hogy nincs más mód Románia megtartására, mint „elvenni Tiszától Erdélyt“. Magyarországról senki sem beszélt, csak Tiszáról és Tisza ellen, akinek az általa védett Czernin halálos ellensége volt.¹

Az 1914. októberi események tehát az orosz hatalom javára jelentettek eltolódást és ebben az eltolódásban alakult ki az a terv, amely szerint a monarchia és abban Magyarország átalakítandók voltak. Szaszonov már szeptember 25-én azt mondta Diamandinak, hogy a monarchiát a nemzetiségi elv alapján kívánja átalakítani.²

Ennek az átalakításnak a körvonalait és jellegét a következő követelések mutatták:

A csehek részéről Masaryk G. Tamás prágai professzor 1914. szeptember elején Steed útján a londoni orosz nagykövetséggel keresett összeköttetést; szeptember 12—26. rotterdami tartózkodása idején Denisnek, Steednek és Seton-Watsonnak írt leveleket; ez utóbbival október 14—29. második rotterdami tartózkodása idején találkozott és két napon át folytatott eszmecsereben állapították meg közös eljárásuk módozatait, Masaryk azután hazatért és december 18-án hagyta el Prágát, de Zürichben, 1915. februárban Benes Edvárdtól azt az értesítést kapta, hogy ne térjen vissza Csehországba.

mit Italien teilen, wenn dieses unverzüglich gegen Oesterreich vorgehe. Ich erinnere Sie endlich daran, dass das Banat mit den oben erwähnten strategischen Grenzen nach Rumänien hin für Serbien nötig ist, denn ohne diesen Grenzen könnte es mit Erfolg weder das Banat noch die Hauptstadt Belgrad verteidigen.“ *Pokroirski—Hoetzsch* id. m. I. 7. Berlin, 1935. 274—75. 1.

¹ Marghiloman feljegyzése Bussche német követtel folytatott beszélgetésről: „Je lui ai reparlé de la Transylvanie, les procès non éteints, du désir de Tisza de procéder aux concessions à petites doses, de subordonner à notre participation active l'octroi d'une loi électorale. — Il me répond: Non. *Tout sera accordé à la fois. Je crois pouvoir assurer que le jour où Lemberg sera repris, le gouvernement concédera à la Transylvanie tout à la fois. Le Prince Wedel retourne par Wien pour presser encore auprès de l'Empereur.*“ U. ott 312. 1.

² Diamandi pétervári román követ visszaemlékezései a Kevue des deux mondes-ban Párizs, 1924.

Már decemberben Rómában tárgyalt az oroszok és szerbek megbízottaival, majd szerb útlevéllel Londonba utazott, ahol Seton-Watson segítségével a King's College tanárává lett.¹

Masaryk 1914. novemberi első memorandumában a cseh nemzetet ruszofilnak és szerbofilnak mondotta és azzal kecsegtette az antant hatalmait, hogy „tovább maradhatnak Bécsben, ha előbb Prágát szállják meg“, a teljes siker érdekében azonban „lényeges dolog az, hogy Oroszország Csehországnak közvetlen szomszédjává lehessen.“ Hogy ezeket biztosítsa, kérte az oroszokat, hogy megszállás esetén őt válasszák tanácsadójukul.²

¹ Masaryk szerint Seton-Watson „est même venu me voir là-bas. J'ai conféré avec lui pendant deux journées entières, en lui exposant complètement notre problème, la nécessité de détruire l'Autriche-Hongrie et de transformer l'Europe centrale. De tout ceci, Seton-Watson composa un memorandum pour Lord Grey, memorandum qui fut également communiqué aux Russes.“ Revue des deux mondes. XXXI. Párizs, 1930. 355. 1. — „A tous je devais prouver qu'il était nécessaire de détruire l'Autriche-Hongrie.“ U. ott 356. 1. — Ugyanazt mondotta Seton-Watson 1935-ben az angol rádió hallgatóságára előt: „Already in October 1911. when I met Ilim secret Iv in Holland, I found him evolving a *complété plan* of action, 80 per cent of which eventually realised.“ The Listener XIII. London, 1935. 795—96. 1. Seton-Watson tehát Masaryk elgondolását és tervét emelte diadalra és valósította meg a trianoni békeszerződésben, amelynek létrehozásában közreműködött. A „*complété plan*“ kilejezés azt jelentette, hogy Masaryk a háború kitörésekor már készen volt a kettős monarchia és Magyarország felosztásának tervével; azt angol barátai segítségével meg is valósította.

² The Slavonic Review III. London, 1924. 616., 618., 620—21. 1. Masaryk első tervét 1916. december 26-án Swatkoweki előadmánya szerint, Krupenski római orosz nagykövet közölte Szaszonovval.

I. „Masaryk ist bekannt, dass die Gruppe Kramarz ein tschechisches Vizekönigreich unter dem Zepter Seiner Majestät des Kaisers wünscht. Der allgemeine Wunsch der Tschechen sei es, einen Russen als König zu haben. Erwünscht sei, dass wenigstens zu Anfang die Diplomatie mit der russischen Gemeinsam wäre, die Militärgewalt müsse gleichfalls zur Verfügung der Befreier stehen. Die Tschechoslowaken müssten eine starke militärische Organisation bilden und in einen Militärbündnis mit einer eben solchen südslawischen stehen. Der allgemeine Wunsch der Tschechen und Südslawen sei es eine territoriale Verbindung in der Zone der Kroatischen Sprachinseln zwischen Oesterreich und Ungarn zu haben Erwünscht sei, ein enges Zollabkommen, besonders mit Russland. Im Süden müssten die Tschechoslowaken längs der Donau und von ihrem Knie ab der Wasserscheide nach Osten folgend an Ungarn grenzen. Die Selbständigkeit und die Stärke des Tschechoslowakischen Königreiches kann nur durch eine feste nicht unterbrochene Besetzung der tschechischen und slowakischen Länder durch Russland gesichert werden. Ein nur vorübergehendes Erscheinen der Russen und eine Wiederkehr der Österreicher würde die Vernichtung des Landes zur Folge haben, sowie die Ausrottung der politischen Führer und Organisationen. Die Besetzung muss auch planmässig erfolgen, und sie muss von allem Anfang an nicht nur einen militärischen, sondern auch einen klar ausgesprochenen politischen Charakter haben, wie in Galizien. Da das Ziel ist, ein tschechoslowakisches Königreich in vorher bestimmten Grenzen zu bilden, müssen unverzüglich die entsprechenden, aufbauenden, administrativen Massnahmen getroffen werden: die Sokolvereine müssen zur Organisation des Polizei- und dann des Kriegsdienstes herangezogen werden. In den Grenzgebieten des künftigen Königreiches mit slawisch magyarischer Bevölkerung müssen sofort Massnahmen zur Ausiedlung aller am meisten schädlichen magyarischen Elemente getroffen werden, sowie die Magyaren jetzt die Serben aus dem Gebiet von Syrmien. von Sémiin bis Neusatz.“

A szerbek a párizsi orosz nagykövetség támogatását élvezték, Nisből pedig Pasics miniszterelnök közölte az orosz kormánnyal Szerbia követeléseit, amelyeket Denis ismertetett meg a franciákkal. Hogy a szerb és román követeléseket közelebről tanulmányozhassa, Seton-Watson 1914. decemberben és 1915. januárban Nisbe és Bukarestbe látogatott. Ennek az útnak lett az eredménye a román kérdé-
ről írt munkája (*Rumania and the Great War*. London, 1915.), amelyben maga tett javaslatot a bánáti (temesi bánsági) szerb-román követelések összhangba hozására. Mindezeket a terveket 1915. április 15-én Masaryk emlékiratban öntötte formába és ezzel főbb vonásaiban előttünk áll az a Magyarország, amelyet az orosz győzelmek árnyékában a történelmi magyar királyság romjain felállítani törekedtek.

A vonatkozó emlékiratokat és diplomáciai ügyiratokat sorbavéve, a következők állapíthatók meg.

Az átalakítás vezérfonalául Szaszonovnak azt a kijelentését lehet tekintenünk, amelyben a monarchiának a nemzetiségi elv alapján való átalakítását szegezte le: „*La Russie vént arriver á créer un état de choses stable parmi les peuples de la monarchie, sur la base du principe des nationalités*” Miután Szaszonov ezt már 1914 elején tervezte, maga megvallotta, hogy a monarchiára vonatkozó terveit nem a háború vetette felszínre.¹

Ebben az orosz hatalomtól megrajzolt keretben az oroszok a legkisebb részt követelték, de azzal, hogy a Kárpátokon át a magyar alföldre léptek, a Dunamedence orosz érdekkörbe került. Az orosz főhadiszállás 1915. február 14-én foglalkozott a kérdéssel és

vollkommen nach Ungarn und Kroatien ausgesiedelt haben. Nach der Besetzung von Prag von die russischen Truppen wäre es erwünscht, dass die Militärgewalt für die Beziehungen mit der Bevölkerung ein nationales Comitée bildete, bestehend aus ... Bei der Auswahl der Slowaken für Beziehungen und zur Informierung über die Stimmung ist überhaupt äusserste Vorsicht vonnöten.“ Közölte *Pokrmcski—Hoetzsch* id. m. VI. Berlin, 1937. 1013. I. — Róma, 1915. január 9. Krupenski orosz nagykövet újabb jelentése Szaszonovhoz. A *Krasny Archiv* (XXXIII. 14—25. 1.) után közölve u. ott 1014 15. 1. Swatkowski újabb jelentése 1915. április 6 ról (*Krasny Archiv* 33. 16—18. 1.) után u. ott 1015—16. 1. Masaryk e jelentése szerint Csehszlovákia királyául nagyorosz herceget kívánt, vagy Sándor szerb trónörökös: „In diesem Falle wünsche das Nord- und Südslaventum nicht nur durch einen Korridor an der österreichisch - ungarischen Grenze, sondern auch durch eine Personal- und vielleicht eine Realunion, oder eine zwischen beiden kombinierte Form miteinander verbunden sein. Diese Lösung würde einen engeren organischen Zusammenschluss des Slaventums mit Russland in einem slavischen Reich, oder einer slavischen Union in Zukunft nicht hindern, wenn sich die Verwirklichung dieses Ideals gegenwärtig als möglich erweisen sollte.“

¹ *Revue des doux mondes*. XLIX. Párizs, 1929. 810. 1. Ugyanezt mondotta Szaszonov Paléologue francia nagykövetnek 1915. újév napján és 10-én Diamandi román követnek is: „Ich sagte heute zu Diamandi, dass alle Hoffnungen der Rumänen auf die Verwirklichung ihres nationalen Ideals in Siebenbürgen ausschliesslich auf unserem Kriege mit Oesterreich begründet Ist.“ A. von Wegerer op. cit. Pag. 196. — *Documenta diplomatiques seercts russes*, 1914—17. Párizs, 1928. 186. 1 1928. *Pokroirski—Hoetzsch* id. m. II. 6. Berlin, 1934. 637. 1.

akként határozott, hogy Máramaros megyén és Erdély északi határpontján kívül Magyarország területéből nem igényel többet.¹

Sokkal többet követelt Oroszország részére az az emlékirat, amelyet az 1914. októberi rotterdami megbeszélések alapján Seton-Watson kidolgozott és általa Masaryk követelt. Ebben már az új Közép-Európa konstruktív terve volt megadva, úgy mint az a párizsi békeszerződésekben valóban létrejött. A tervezetben a cseh állam a hozzá soha nem tartozó Felső-Magyarországot is bekebelezte, az annexió garanciáját pedig az orosz hatalomnak a Duna-medencébe való behozatalában igyekezett megtalálni. A cseh birodalom másik garanciáját Szerbia határainak észak felé való eltolása képezte, ami által a cseh állam két korridor útján az orosz és szerb fegyveres szövetséget biztosította magának. Ezeknek a megbeszélése végett utazott Seton-Watson Szerbiába és Romániába. Visszatérése után Masaryk részére ő állította össze azt az emlékiratot, amelyet 1915. április 15-én együtt nyújtottak át Sir George Clerk külügyi osztályfőnöknek. Ebben az emlékiratban, amely 1923-ban látott napvilágot, már szabatosan benne volt az a Magyarország, amelynek határait a trianoni békeszerződés írta körül. A trianoni Csonka-Magyarország tehát nem a lakosság óhajának megnyilvánulása-

¹ Orosz főhadiszállás, 1917. február 16. Kudacev herceg jelentése. „Nach der Ansicht des Stabes muss die Angliederung Galiziens an uns die des Maramaroser Komitats zur Folge haben, denn eine Grenze, die der jetzigen Verwaltungsgrenze von Galizien entspricht, hat in militärischer Beziehung wesentliche Nachteile. Für uns vorteilhaft könnte dagegen nur eine Grenze sein, die in folgender Richtung geführt wird: ausgehend von dem Punkte, wo die Grenzen Rumäniens, Ungarns und der Bukowina zusammenstossen, müsste die Grenzlinie längs der ungarisch-bukowinischen Grenze bis Kirlibaba laufen; von diesem Punkte aus sich, am Rodnakamm entlang, nach Westen wenden (sogar unter Einbeziehung einer unbedeutenden Ecke von Transylvanien bei Kirlibaba) in Richtung auf die Stadt Huszt an der Theiss. Wenn eine weitere Angliederung jenseits der Karpathen liegender Gebiete als unerwünscht anerkannt wird, kann die Grenze, et was westlich von Huszt, nach Norden nach dem Beskidenpass geführt werden und dann nach Westen schon der Verwaltungsgrenze von Galizien folgen.“ *Pokrouski—Hoetzsch* íd. in. I. 7. Berlin, 1935. 194. 1. — Az orosz vezérkar véleménye: „Die Erhaltung Gáziens ist mit seiner jetzigen Grenze entlang dem Hauptkamme der Karpathen und eine Teilung der Bukowina zwischen uns und den Rumänen nach der ethnographischen Grenze in ihr eine Lösung, die vom strategischen Standpunkte unbedingt, unannehmbar ist. Nur im äussersten Falle, als Mindestforderung für unsere künftige Grenze, könnte man auf die Südhänge der Karpathen vom Beskidenpass nach Westen hin verzichten; aber dann wird für uns die Bedeutung und die Notwendigkeit des Maramaroser Komitat« mit den beiden Abhängen seiner Südgrenze — der transylvanischen Karpathen — um so schärfer hervortreten, da nur dieses, von Natur starke Glacis, uns die so wichtigen Vorzüge einer aktiven Verteidigung der Karpathen geben wird (sowohl nach Westen nach der ungarischen Tiefebene hin, wie auch nach Osten, nach der Bukowina), und den Vorteil eines leichten Vormarsches über das Gebirge nach Ungarn und Transylvanien. — Wenn der Bezirk Kirlibaba-Jacobeni-Dorna Vatra eine so wichtige strategische Bedeutung für die Sicherheit unserer galizischen Grenze hat, so hat er andererseits keine geringere Bedeutung als ein Bezirk, der die Verbindung eines künftigen starken Rumäniens (*das für uns gefährlich ist als Orsterreuh-Ingarn*) mit seinen neuen Besitzungen in Transylvanien beherrscht.“ U. ott 196—97. 1.

ként, hanem a cseh, szerb és román kormányoknak és ezek megbízottadnak követeléseként alakult meg.¹

Ezekben a tervezetekben Magyarország egyes részeinek fegyveres úton való elszakításáról volt szó. Annak, hogy az elszakítással szemben a vonatkozó lakosságnak mi a kívánsága, nyomát a tervezetekben nem találjuk, mert az orosz hatalom fegyveres erejében való bizakodás minden más szempont figyelembevételét fölöslegessé tette.

Nagy mértékben megnövelte a bizalmat az, hogy Conrad a csapatokat 1914. halottak napján a Kárpátokba rendelte vissza és hogy az oroszok a duklai és uzsoki hágókból átlépték a Kárpátok vonalát. Tisza miniszterelnök már Conrad első veresége után sürgette a német katonai segítséget, november 5-én pedig Tschirschky útján figyelmeztette a német kormányt, hogy a belgrádi ultimátum elküldése német bátorításra történt.² A németek valóban megjelentek és így alakult ki a kárpáti csata, mely lassankint félszáz orosz

1 Seton-Watson balkáni (Nis és Bukarest) utazásáról Moroianu román diplomata következőképpen emlékezett meg: „A cette occasion avons invité à un dîner quelques intellectuels, parmi lesquels M. Octavian Goga, où, avec ces deux personnalités anglaises, nous avons discuté jusqu'à une heure très avancée de la nuit sur l'entrée en la guerre de la Roumanie et sur les suites qui résulteront pour elle de cette participation. Scotus Viator alors à la question de la nécessité de céder, dans le cas de la réalisation de notre unité nationale, la petite partie du Banat au futur royaume de Yougoslavie et „cela spécialement ayant en considération la situation de la ville de Belgrad, qui ne pouvait pas disoit-il rester découverte à 2 kilomètres de la frontière du pays voisin.“ M. Seton-Watson prit alors un crayon bleu, avec lequel il a dessiné la carte géographique du Banat et pour bien préciser ce qu'il voulait nous dire, et combien il croyait nécessaire qu'on cédât aux Serbes du territoire du Banat. Á la conclusion de la paix, il traça alors sur cette carte un demi-cercle en face de Belgrade, dont un bout touchait le Danube et l'autre bout la Tisza, en face de la capitale serbe.“ *Moroianu G.*: Les luttes des Roumains Transylvains. Párizs, 1933. 97. ! — Románia jövődi határaitra vonatkozólag Seton Watson a következő javaslatot tette: „The Country of Marmaros would fall to be divided between Russia and Rumania, and the river Theiss (Tisza) would form at once a natural and fairly accurate ethnographical frontier. The town of Marmaros-Sziget being on the south bank, would fall to Rumania. Leaving the Theiss a little south of Huszt. the frontier would presumably follow the line of the line of the Havas hills, then cutting the county of Szilágy. It would then strike across the county of Bihar to the outskirts of Grosswardein (Nagyvárad, Oradea Mare) and thence past Nagy-Szalonta to the Körös east of Gyula. Thence almost straight south to the river Maros at a point 3 or 4 miles of Arad. It would then follow the course of Aranka, the old and now neglected Channel of the Maros. A triangular piece of territory, of which the important Hungarian town of Szeged is the apex and which is mainly Magyar by race, would thus be retained by Hungary. The new frontier between Rumania and Serbia would begin at a point of the Aranka, roughly halfway between Maros und Theiss, and would follow a South Eastern course to the Danube near Moldova. The towns of Kikinda, Bechkerek, Panchevo and Weisskirchen (Bela Crkva, Fehértemplom) would fall to the Serbs who have an overwhelming majority' in the western districts of the county of Torontál. while Temesvár and probably Versecz would fall to Rumania.“ *Seton-Watson H.* IT.: Rumania and the Great War. London, 1915. 95—97. 1.

2 Budapest, 1914. november 5. Tisza István gróf Tschirschky bécsi német nagykövethoz. Levelek II. Budapest, 1926. 267. 1.

hadosztály támadását vonta maga után. Conrad szerint az ellentámadás célja Przemysl felmentése, Tisza szerint Magyarország védelme volt. Przemysl nem váltotta be a hozzáfűzött várakozásokat, mert 1915. március 22-én orosz kézbe került, a Kárpátok azonban megállták helyüket és az oroszoknak nem sikerült az alföldre jutniok.

Mindez természetesen akkor még nem volt előrelátható.

Nyugaton már úgy látták, hogy az orosz seregek átkelnek a Kárpátokon és a magyar Alföldön át Szerbia felé fognak özönlenni. Nikolajevics Miklós nagyherceg, az orosz hadak fővezére, már 1915. első napjaiban Ausztria-Magyarország népeihez intézett manifesztumban jelentette be a cár nevében, hogy az oroszok a monarchia népeinek felszabadulást hoznak.¹ A kiáltvány szövege megegyezett annak a nyilatkozatnak a szövegével, melyet a párizsi orosz nagykövetség szolgálatában álló Denis Ernest Párizsban készített.²

Conrad és Berchtold gróf kezdetől tévedésben voltak Itália és Románia magatartása iránt és csak akkor vették észre vállalkozásuk veszélyeit, mikor az olasz és román kormányok a monarchiát magára hagyták. A nyugati hatalmak nyomban észrevették ez eljárás fontosságát és a két országot csatlakozásra bírni törekedtek. Így állította fel San Giuliao marchese, majd Sonnino Sydney olasz külügyminiszter azt a követelést, hogy még a semlegesség ellenében is területek átadására számítanak, ami 1915. január 14-én Berchtold gróf távozását vonta maga után. Helyét Burián István báró foglalta el, aki Tisza gróf bizalmasa volt és akinek személyén keresztül a monarchia külpolitikájára 1915 január 15-től 1916. december 22-ig Tisza István gyakorolt döntő befolyást. Tiszának kezdetben az volt az álláspontja, hogy Itáliának semmit sem kell engedni, ami megfelelt annak az elvi álláspontnak, hogy a szövetségi szerződés be nem tartása nem jutalmazható. Tisza szeme azonban még mindig az orosz-román-szerb támadásra volt irányozva és amikor észrevette, hogy Conrad másfél millió halott, sebesült és fogoly hátrahagyásával az általa meg nem erősített Kárpátok mögé vonul vissza, hol Magyarország megszállására kerülhet a sor, ő is az engedékenység terére lépett.³

Ekkor már Európa figyelme a monarchia felé irányult, melyet mindenki elveszettnek tartott. Az orosz hadak a Kárpátokban állottak, Románia mozgósított, Szerbiát Szaloniki felől akarták támogatni az angolok, Valona felől az olaszok, akiknek főereje az Isonzo mellett és a tiroli erődök alatt állott. A legfőbb erőt még mindig az oroszok alkották, akik a Dunamedencébe készültek törni,⁴ de akik-

1 „Peuples d'Autriche-Hongrie! En faisant mon entrée sur le territoire de l'Autriche-Hongrie, je vous déclare, au nom du Tsar, que la Russie apporté la liberté et la réalisation de vos vœux nationaux.”

2 „L'armée russe vous apporté la liberté.” Kongresszus Párizsban, Denis Ernest emlékirata alatt, 1915. január 28—február 2.

3 A részletekről v. ö. Weber A.: Gráf Tisza und der Eintritt Italiens in den Weltkrieg. Die Kriegsheildfrage V. Berlin, 1927. 608—32. l.

4 A részletekről Marguerite V.: Les alliés contre la Russie. Párizs, 1923. 19' és köv. 11.

nek Budapestre érkezése Londonban is gondot okozott, mert ezzel Közép-Európa Magyarországon át az Adriáig, tehát a Duna egész vonala és a balkán félsziget orosz érdekkörbe kerültek volna. Ezért igyekeztek Itáliát csatlakozásra bírni abban a reményben, hogy a még érintetlen olasz haderő megelőzi az oroszokat a Duna mellett. Hogy Itália és Oroszország a monarchia romjain vetélytársakká lettek, az abból a vitából is kitűnik, amely 1914. október óta Dalmácia körül folyt, amelynek birtokára Itália és Szerbia együtt tartottak igényt. Ezért kell feltételeznünk azt, hogy az 1915. április 26-i titkos londoni paktum létrejöttében az irányítás a nyugati, főleg az angol kormányt illette meg, míg Oroszország a szláv érdekek védelmére szorítkozott és őt csak a hozzájárulás illette meg. A londoni paktum tehát csak fegyverszünetnek tekinthető, amely után az orosz és olasz csapatok együtt indultak meg a Duna középső vonala felé, hogy a monarchiát likvidálják.

Itália hadbavonulását nem lehet kapcsolatba nem hoznunk az 1909-ben Racconigiban megkötött olasz-angol szerződéssel, mert annak alapján Oroszország követelte az olasz beavatkozást. Szaszonov ugyanis abban a feltevésben volt, hogy ha Románián keresztül Szerbiát eléri, akkor már az olasz határokat is elérte és a monarchia olasz lakosságú területeinek annexiója ellenében Itáliát is csatlakozásra bírhatja. Románia, Szerbia és Itália rokon lakosságú területeinek odaítélése tehát az egész vonalon ugyanazt az eljárást mutatta.

Közelebbi vizsgálatból az is kitűnik, hogy Oroszország politikájának 1911. óta megállapítható irányát a Kárpátok, a Balkán, Konstantinápoly és az Adria felé kezdettől megtartotta.

Még az is féltő volt, vajjon nem származik-e az ennyire merev és hajthatatlan terjeszkedési vonalból valami hátrány Oroszország szövetségeseire? Vajjon nem volt-e az 1911. óta megállapítható egyenességével és következetességével előidézője a háborúnak is és nem fogja-e önkényesen megjelölni a béke útját olyan irányban, mely ellenségeinek és szövetségeseinek egyformán nem felel meg?

Az orosz hatalom alig volt valami tekintettel nyugati szövetségeseinek mérkőzésére a német hatalommal.

Berlin felé megígért előnyomulás helyett a Kárpátok felé toltá előre hadait és Galicián át Becs, a Kárpátokon át a magyar Alföld. Belgrádon át az Adria, Bukaresten át Sztambul felé készítette az utat.

Mielőtt a brit kormány hadat üzent (1914. augusztus 4.), Németország már Sztambulban volt és augusztus 2-án szerződésre lépett a Török Birodalommal. Oroszország a szárazföldön sietett a németektől már elzárt tengerszorosok felé. Párizsban azonban aggódva látták azt, hogy a szárazföldi háború még mindig csak a francia-orosz szövetségi viszonylaton nyugszik és Delcassé Théophile, az új külügyminiszter, Anglia megnyerésén fáradozott. Ezt kívánta Sztambulra való tekintettel — Szaszonov is és egy nappal az osztrák-magyar hadüzenet (augusztus 6.) után már odautasította Izvolszkij párizsi orosz nagykövetet, hogy hármas paktumot készít-

sen elő Anglia, Franciaország és Oroszország között. Szaszonovnak olyan fontos volt' a dolog, hogy szeptember 1-én maga fogalmazta meg annak szövegét, de mivel azt Londonban úgy látták, mintha Oroszország Párizson át Londont a maga szekeréhez kötné, Sir Edward Grey új szöveget készített és szeptember 5-én ebben az alakban írták alá a londoni paktumot. Abban tehát nem egy hatalom csatlakozott a másik kettő szövetségéhez, hanem három kormány egymással szabad megállapodást kötött. Japán és Itália később ehhez a hármashoz csatlakoztak.¹

Szaszonov egyébként nem hagyott kétséget aziránt, hogy az orosz hadicélok vonalát egyenesen és töretlenül kívánja megtartani. Az Amerikai Egyesült Államok elnökének még 1914. augusztusban folyamatba tett békeközvetítésére kategorikusan jelentette ki, hogy Oroszország fegyvereivel küzd és időelőttinek tartja a béke lehetőségeinek vizsgálatát (augusztus 16.).

Hogy Szerbia felé mehessen, Oroszország most Románia megnyerését vette munkába és ezen az úton került szembe az olaszokkal a balkán félszigeten. A Racconigiban megkötött egyesség fegyverszünetnek bizonyult. Egy gigantikus mérkőzés vette kezdetét, melyben az 1915. április 26-án megkötött londoni szerződés szintén csak fegyverszünet maradt. A küzdelem Londonban folyt — külön kötet volna szükséges annak elmondásához — és Itália vereségével ért véget: le kellett mondania Fiúméről, amely Magyarországhoz tartozott és amelyért az olasz királyság és a délszlávok hadakoztak. Délszlávok alatt azonban itt még horvátokat kell értenünk; azok nevében Supilo horvát emigráns akkor még Szaszonov oldalán állott az olaszokkal és valamennyien a magyarokkal szemben.^{1 2} Mindez természetesen már csak a küzdelem végén történt; annak kezdete a szarajevói merényletig volt visszavihető. Mikor a háború kitört, Bukarestben két megállapodás jött létre: Bratianu miniszterelnök és Fasciotti olasz követ 1914. szeptember 23-án titkos szerződést kötöttek aziránt, hogy kölcsönösen semlegességet fognak és a két kormány csak előzetes megállapodás után lép majd bele a háborúba.^{3 4 5} Egy héttel azután Bratianu Poklewski-Koziell orosz követtel abban egyezett meg, hogy ez a hadbavonulás Erdély fejében Oroszország oldalán fog megtörténni. A két szerződésről a monarchiát nem értesítették, azért a semlegesség fogalmával ellenkezett az, hogy két szövetséges kormány szövetségeseinek tudta nélkül a szövetségével

¹ Ehrmann M. E.: The l'act of London, September 5. 1914. Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 31—41. 1. A paktumnak nem voltak titkos vagy pötcikkelyei, amint azt egyesek állították.

A vonatkozó akták az orosz diplomáciai okmányok közt találhatóak.

⁵ Bukarest, 1914. szeptember 23. „Le Gouvernement roumain et le Gouvernement italien animés du désir de faciliter, en tant que les circonstances le promettent, le rétablissement de la paix générale, et de pouvoir en même temps, de la manière la plus efficace, à la sauvegarde de leurs intérêts respectifs, conviennent de ce qui suit: I. §. Les deux gouvernements s'engagent mutuellement de ne pas sortir de la neutralité sans un avis préalable de huit jours...” Marescotti Aldobrandi L.: Nuovi ricordi e frammenti di diario. 1914—19. Milano, 1939. 194—95. 1.

szembenálló felekkel a beavatkozás módozatai felől állapodott meg.¹

Franciaország hallgatott. Izvolszkij azt jelentette 1914. október 13-án, hogy a köztársaság — „magától értetődik“ — előre magáévá tette azt, amit Oroszország célul kitűzött,^{1 2} azután hozzátette, hogy Franciaországban és Angliában erős a rokonszenv a monarchia iránt. Ennek ellensúlyozása végett egy délszláv birodalom alakítására gondol, amely Isztriát és Dalmáciát is magában foglalná és méltó ellensúlya lehetne Itáliának, Magyarországnak és Romániának.³ Isztria és Dalmácia egyesítése Fiúménak Magyarországtól való elvételét jelentette. Fontos azonban Izvolszkij jelentése azért is, mert a szláv előnyomulás ellensúlyaként Itália, Magyarország és Románia szövetségét is adva látta.

Ami a hadicélokat illeti, Szaszonov a maga részére Kelet-Galíciát igényelte; a monarchiát Ausztriából, Csehországból és Magyarországból kívánta összeállítani akként, hogy Magyarország Erdélyre nézve Romániával egyezzék meg.⁴ Miklós cárnak is az volt a véleménye, hogy Magyarország elveszti Erdélyt, de más területek elvételéről nem szólt Paléologue francia nagykövetnek.

A galíciai visszavonulás, amely beláthatatlan következményeket sejtető veszteséget okozott és amelynek nyomán az orosz haderő átlépte a Kárpátokat, magától felvetette a háború befejezésének gondolatát.

Tisza egyelőre a keleti fronton szenvedett vereség kiegyenlítésére gondolt és maga utazott 1914. novemberben a német főhadiszállásra, honnan elégedetten tért vissza. Német csapatok vonultak kelet felé, hol a Kárpátok vonalán éppen akkor állították meg az ellenséget, mikor a szerbiai támadás vonala összeomlott.

A budapesti görög konzul már azt hitte, hogy Tiszát az elkeseredés és a rémület vitte a német főhadiszállásra; az athéni szerb

¹ Hogy Oroszország kezdettől fogva szorgalmazta Itália bekapcsolását, az az orosz kormány titkos okmányaiából figyelemmel kísérhető. E helyen mindössze csak annak az egynek a közlésére szorítkozunk, amely már 1914. augusztus 14-én szerződés tervezet megalkotásában nyilvánult meg és amelyet Szaszonov Paléologue francia nagykövet segítségével fogadtatott el Carlotti márki, olasz követtel. Az egyezmény alapján Itália Trentinót, Triesztet és Valonát kapta volna meg (Pokrowski—Hoetzsch id. m. II. 6. Berlin, 1934. 69—70. L). Krupenski római nagykövet nagy siker tudatában nyújtotta át az olasz külügyminiszternek, de San Giuliano másnap kitérőleg válaszolt: nem kívánta szláv hegemonia veszedelmével megcserélni az osztrák veszedelmet. A szerb kormány máris felfigyelt a tárgyalásokra és jelentékeny propaganda-hadjárat indult meg az ellen, hogy Itália szláv lakosságú területeket is kapjon.

² Párizs, 1914. október 13. Izvolszkij jelentése Szaszonovhoz. Pokrowski—Hortzsch id. m. I. 6. Berlin, 1934. 304. 1.

³ U. ott 305. 1.

⁴ „8. Oesterreich würde eine dreigeteilte Monarchie bilden, bestehend aus dem Kaiserreich Oesterreich, dem Königreich Böhmen und dem Königreich Ungarn. Das Kaiserreich Oesterreich würde allein die „Erblände“ umfassen. Das Königreich Ungarn müsste sich über Transylvanien mit Rumänien verständigen. — 9. Serbien würde sich Bosnien, die Herzegovina, Dalmatien und Nordalbanien angliedern.“ Pétervár, 1914. szeptember 14. Paléologue francia nagykövet jelentése. U. ott 194 1.

követ pedig azt jelentette, hogy Magyarország különbékére gondol.¹ A csehek ügyesen kihasználták a helyzetet és Kramarz tervének, egy nagy csehszlovák birodalomnak megalakítására gondoltak.²

A következő nagy kérdés Itália magatartása volt. San Giuliano marchese halála (1914. október 16.) után helyét Sonnino Sydney báró foglalta el. Mikor előbbi barátaitól nem kapta meg azt, amit követelt, — mint az oroszok mondták, — ellenségeitől kérte azt. Tisza következetesen azon az állásponton volt, hogy „Itália csak akkor kaphat, ha barátai kapnak“ — ezt felelte a budapesti olasz főkonzulnak, akit Sonnino január 5-én hozzá küldött; a rendkívüli küldetésben Rómába utazott Bülow herceg viszont engedményekkel akarta megnyerni a római kormányt. Tisza szerint két hónap haladék van a márciusra beígért olasz támadásig, de Németország eltérő eljárása és a katonai helyzet Berchtoldnál erősebb férfiút követeltek. Tisza január 10-én az uralkodóhoz ment és Buriánt ajánlotta a

¹ Pétervár, 1914. december 18. Spalaikovics szerb követ jelentése: „Az athéni szerb követ jelenti december 16-ról: „A budapesti görög konzul már több ízben jelentette, hogy Magyarországon igen elégedetlenek a kormánnyal és hogy a helyzet, nagyon válságos volt akkor, mikor a Kárpátokat orosz csapatok lépték át. E jelentésekből azt az általános benyomást lehet nyerni, hogy Oroszországnak ha nem is katonai, de politikai okokból Magyarországon aktívabb tevékenységet kellett kezdenie, mert igen erős a mozgalom Ausztria és Németország ellen. A görög konzul szerint konzuli és más politikai körökben azt gondolják, hogy Tiszát ez az elégedetlenség bírta rá a német császárhoz való utazásra és hogy annak figyelmét erre terelje rá. Érthető, hogy az elégedetlenségnek csak növekednie kellett azon vereség után, mely az osztrák haderőt Szerbiában érte; itteni hírek szerint Budapesten nagy tüntetések voltak Potiorek és az osztrák kormány ellen azután, hogy az osztrák csapatok Belgrádot elhagyták.“ *Pokroirski—Hoetzsch* id. m. II. 6. Berlin, 1934. 564—65. l. — Megjegyzés a fenti jelentéshez: „Szaharov tábornoknak Dimitriev Padkához december 25-én kelt levele magyar hadifoglyok kikérdezése alapján közli, hogy a Kárpátok átlépése az orosz csapataktól, valamint azoknak Magyarország belsejébe való előnyomulása azt a meggyőződést terjesztik, hogy Oroszországnak Magyarországgal szemben hódító tervei vannak és az orosz *közeledés pártja* ezzel szemben tehetetlen. Ha a magyarok az orosz kormánytól szilárd garanciát nyernének arra nézve, hogy önálló államot alakíthatnak, úgy a foglyok szavai szerint elszakadnánk a németektől, akikkel csak a mindkettőjüket fenyegető orosz veszedelem köti össze.“ U. ott 564. l. — V. ö. még Spalaikovics 19-i jelentését Szaszonovhoz, melyhez az athéni szerb követ 17-i jelentését mellékeli U. ott 566—67. l.: „Magyarországon azt követelik, hogy Béctől függetlenül kezdjenek béketárgyalásokat, hogy Erdélyt megtarthassák.“

² Bern, 1914. december 18. Az orosz követ jelentése szerint Kramarz és társai azt kérik Oroszországtól, hogy Ausztria-Magyarország megmaradása esetén Csehország széleskörű önkormányzatot nyerjen, a monarchia felbomlása esetén azonban Felső-Magyarországot is megkaphassa, olyan értelemben, ahogyan azt Kramarz júniusi emlékirataiban kifejtette: a cár alatt cseh-tót királyság vagy alkirályság, önkormányzattal, közös hadsereggel, diplomáciával és vámterülettel: „Die ungarischen und slowakischen Länder müssten bis zur Donau und vom Donauknie ab in gerader Linie nach Osten dem Königreiche einverleibt werden. Die Tschechen *halten es für notwendig* Ungarn dadurch zu schwächen, dass ihm ein erhebliches Gebiet genommen wird. Die Tschechen haben Grund, an ein besseres Verhältnis der Ungarn zum Slawentum und zu Russland nicht zu glauben.“ U. ott 566. l.

kinevezésre, mi 14-én meg is történt.¹ A változás után lázas tevékenységet fejtett ki, hogy Bülow herceggel szemben a monarchia területét megtartsa.²

Egy nappal azelőtt, április 26-án már létrejött Londonban Itália szerződése a szövetséges és társult hatalmakkal, tehát Sonnino báró üzenete már nem is befolyásolhatta olyan egyezmény létrejöttét, amely aláírásra készen állott. Tiszának május 1-én kelt és Conrad báróhoz küldött emlékirata, az olasz veszélyről szintén tárgyaltan volt.³

1 Rendkívül érdekes Berchtold távozásáról sajátkezféleg írt feljegyzése (Feljegyzésem Berchtold távozásáról. Levelek II. Budapest, 1926. 30—32. 1.), melyben előbb a közös külügyminiszterrel barátilag közölte a dolgot („Szokott bon eniant modorával nevetve azt felelte: „Ich bin Dir sehr dankbar, wenn Du das sagst. Ich sage es ihm ja immerwährend, mir glaubt er's nicht. Dir wird er's glauben“); azután Buriánl ajánlotta, ő maga pedig visszavonult, mert nem kívánt kiválni a magyar közéletből. Amit ez okhoz hozzátett, az már célkitűzés volt: „Nem szolgálnám igazán nemzetemet, nem vihetnem ki terveimet, félbehagyván művemem, pedig ennek befejezése a Monarchia kon szolidálása s nemzetközi pozíciója szempontjából is szükséges.“ U. ott 3. 1.

2 A vonatkozó részletek között, melyekről több tanulmány jelent meg, magyar szempontból 1915. április 11-én Avarna herceg bécsi olasz nagykövethoz írt levele és arra kapott válasza érdekes (közölve u. ott 226—29. 1.), valamint Sonnino bárónak hozzá, mint Magyarország miniszterelnökéhez intézett üzenetére adott válasza április 27-én (u. ott 260—64. 1.). Sonnino báró az azonos érdekekre és a régi rokonszenvre hivatkozott, melyre Tisza válaszolt, is, de hozzátette, hogy Magyarországot érdekei Ausztriához kötötték. Tisza válasza: „Ce n'est pas seulement l'intérêt commun de la défense contre le panslavisme, qui nous pousse vers l'alliance avec l'Italie. — L'opinion publique de la Hongrie a toujours témoigné de très vives sympathies pour la nation italienne: ce sentiment subsiste quoique l'attitude de l'Italie pendant la guerre actuelle ail causé une surprise pénible, et je suis persuadé qu'il redoublera de vigueur aussitôt le-rapports amicaux rétablis entre nos deux pays. — Le gouvernement italien a bien raison de considérer comme ses alliés naturels les peuples non-slaves habitants à l'est de la mer Adriatique; s'est un bien commun qu'une forte Hongrie dominant la vallée du Danube form le plus solide rempart contre l'envahissement slave menaçant les sphères d'intérêt de l'Italie. — L'amitié durable entre la Hongrie et l'Italie est donc un produit naturel de la communauté des intérêts et des sentiments et la prédominance de l'élément hongrois, dans la directions de la politique de l'Autriche Hongrie garantit pour l'Italie, que jamais cette puissance ne donnera une orientation hostile pour l'Italie à son action diplomatique au militaire. — L'amitié entre les nations italienne et hongroise s'impose comme une nécessité politique; elle doit exclure pour toujours tout dessein hostile contre l'Autriche. Ce n'est qu'unie à l'Autriche, que la Hongrie peut servir de rempart contre le flot slava menaçant les côtes orientales de l'Adriatique. — Le sort de la Hongrie est lié avec l'existence de l'Autriche Hongrie comme grande puissance. Grande puissance vivifiée, rajeunie, chargée précisément par l'influence de la Hongrie, qui y a apporté un élément nouveau de progrès, de liberté, de sympathie avec les peuples affranchis.“

3 Közölve u. ott 268—72. 1. „Es wäre im Wege eines geeigneten Faktors (König von Spanien oder Dänemark) der Entente einen Frieden anzubieten, welcher einen erheblichen Erfolg für dieselbe bedeutet, aber die Zentralmächte vor einer vollständigen Niederlage bewahrt und eine Zurückweisung derjenigen italienischen, rumänischen und serbischen Wünsche ermöglicht, welche die Monarchie vollständig zu Grunde richten und das deutsche Reich seines einzigen Verbündeten berauben würden.“

Itáliát a háborútól visszatartani éppen olyan kevésbé lehetett, mint ahogyan a Tiszától tervezett békeajánlat is elmaradt.

A magyar kérdés súlypontja ennek következtében a román viszonylatra helyezkedett át. Mindig hozzátéve, hogy belső szemlélet szerint, mert a magyar kérdés külső viszonylatokban másutt is szerepet játszott. Eltekintve mindazoktól a külügyi vonatkozásoktól, melyekben Tisza levelezése annyira gazdag, bőséges anyagot nyújt a Magyarországgal kapcsolatos kérdésekről az orosz diplomaták levelezése is. Amíg Tisza István és a magyar közélet a történelmi magyar állam egységének alapján állva küzdött, addig az orosz aktákban a magyar területnek különböző részei és vonatkozásai szerepelnek. A VII. kötethez pl. az orosz vezérkarnak két és az orosz külügyminisztériumnak egy térképe van mellékelve, de mindhárom magyar területre vonatkozik. Az elsőn Fiume Horvátországban fekszik, a másikon Oroszország minimális területkövetelése van feltüntetve, melynek vonala Eperjes, Csap, Nagybánya vonalán fut keresztül, maximális vonala pedig Kassát is magában foglalva, Tokajnál végződik; a harmadik Diamandy pétervári román követ aláírásával Vásárosnaménynál az orosz határból kiindulva Debrecenig, Szegedig és a Tisza déli vonaláig követelte Románia részére Magyarország területét.

Supilo már 1915. februárban megjelent Nisben, ahol egy délszláv állam felállításáról beszélt, amely Dalmáciát és Horvátországot is magában foglalná és amelynek nevét — Jugoszlávia, Szerb-Horvát Királyság vagy *Szerbia* — Oroszország határozná meg. Trubeckoj herceg orosz követ jelentésében kifejtette, hogy itt két különböző dolgról van szó: arról, hogy a háború megnyerése esetén Szerbia területet kapjon és arról, hogy a háborútól eltekintve, nemzetiségi alapon, egy új állam jöjjön létre.¹ Utóbbinak érdekében utazott Nisből tovább Pétervárra, hol Carlotti marchese olasz nagykövetségben a gondolatnak ellenzőjére talált,^{1 2} de Szaszonovot is nehéz helyzetbe hozta, mert éppen akkor folytak a tárgyalások Itália megnyerésére vonatkozólag is.³ A londoni szerződésben az utóbbi álláspont győzött, Supilo pedig kiábrándult az oroszokból.

Az 1915. április 26-i londoni szerződés elidegenítette a szlávokat és szakadást idézett elő Itália és a szlávok között. Supilo, a fanatikus horvát — mint angol barátai lefestik, de aki a valóságban a szerbek útját készítette elő — új fordulat elé került. Előbb horvát fáját vitte a keleti szláv-ortodox orientáció felé; most Pétervárról és a szent színódustól visszatérve nyugatra igyekezett és megtért. Inkább Olaszországba ment, az ellenséghez, mint Oroszországhoz, a jóbaráthoz. Onnan Párizsba, majd Londonba utazott és ott nehéz harcai közben érte utói a halál (1917). Az ortodox Pasics azonban

¹ Nis, 1915. február 15. Trubeckoj herceg orosz követ két jelentése. Pokrouski—Hoetzsch id. m. VII. Berlin, 1935. 183—88. 1.

² Pétervár, 1915. március 12. Feljegyzés az orosz külügyminisztériumban. U. ott 321—22. 1. Beszélgetés Supilóval, u. ott 336—37. 1.

³ Szaszonov nyilatkozata, 1915. április 11. U. ott 512—13. 1.

ügyesebb volt a horvát Supilonál, mert sikerült neki Sonnino bárót megtéríteni. Supilo éppen Londonban találkozott vele és az ortodox szerb Pasies kezébe hajtotta fejét; Steed és Seton-Watson azt hitték, hogy két szláv lélek ölekezett össze, pedig a horvát Supilo hódolt meg a szerb Pasies előtt.

Sonnino egyébként a londoni szerződést a háború végéig titokban kívánta tartani, mert azt hitte, hogy az rövid életű lesz. Elgondolása szerint Horvátország önállóságot nyert volna és megkapta volna Fiúmét; ez egyértelmű volt az 1868-i magyar-horvát kiegyezés revíziójával.

Mielőtt a londoni szerződés létrejött, az orosz hatalom tetőpontján, 1915. januárban, Sir George Buchanan pétervári brit nagykövet azt az utasítást kapta Sir Edward Grey külügyi államtitkártól, hogy magyar békeajánlatot hozzon tudomására Szaszouov külügyminiszternek. A közlés szerint egy meg nem nevezett magyar ellenzéki képviselő, társai nevében, különbéke ajánlatával közeledett a brit kormányhoz.¹ Ha valóban így volt, úgy sem az illető, sem társai nem voltak tisztában azzal, hogy London a kelet európai kérdések elintézését orosz szövetségesére ruházta át és hogy az általa orosz érdekkörbe átutalt Magyarország kérdésével Pétervár kikapcsolásával nem kívánt foglalkozni.

Szaszonovnak az volt a nézete, hogy Magyarország csak azért kötné békét, hogy területi épségét biztosítsa, holott éppen ez az, amit neki a szövetséges hatalmak nem biztosíthatnak egyrészt a szlávoknak, másrészt a románoknak tett ígérek alapján.^{1,2} Péter-

¹ Pétervár, 1915. január 21. „Vertraulich. Seiner Majestät Botschafter ist von Sir Edward Grey angewiesen worden, Herrn Sasonow zu benachrichtigen, dass ein angesehenes Mitglied der ungarischen Oppositionspartei, cingostandnermassen im Namen seiner Kollegen sprechend, seiner Majestät Regierung gewisse Vorschläge hinsichtlich eines mit Ungarn abzuschliessenden Sonderfriedens gemacht hat. Der betreffende Herr scheint durch die Furcht vor einer drohenden Intervention Rumäniens, an der Seite der Verbündeten veranlasst worden zu sein, diese Vorschläge zu machen. — Der Vorgebrachte Gedanke war, dass Ungarn unter alleiniger Beibehaltung, der Personalunion — seine Unabhängigkeit von Oesterreich erklären und auf der Grundlage seiner Integrität mit den Verbündeten Frieden schliessen sollte. Die Bukowina sollte als Kompensation Rumänien gegeben werden. — Nach Ansicht Sir Edward Greys ist dieser Plan unvereinbar mit dem Versprechen, oder den Hoffnungen, die Rumänien gemacht worden sind. Sir Edward Grey schlägt daher vor, zu veranlassen, dass eine Antwort dahin gegeben wird, dass die Beschränkungen der Unabhängigkeit Ungarns eine Sache der Innenpolitik sei, die das ungarische Volk nach seinen eigenen Interessen selbst entscheiden müsse. Vor Mitteilung dieser Antwort würde Sir Edward Grey sich jedoch freuen zu erfahren, ob Herr Sasonow seiner Ansicht zustimmt.“ U. ott 49—50. 1.

² Pétervár, 1915. január 23. Szaszonov Sir Georg Buchananhöz: „Nach Kenntnissnahmedes Aide-Mémoires, durch welches Seine Exzellenz der Herr englische Botschafter die Güte gehabt hat, ihn von den Eröffnungen in Kenntniss zu setzen, die ein Mitglied der ungarischen Opposition in London gemacht hat, glaubt Herr Sasonow, dass es schwierig sein würde, eine reale Grundlage für eine Übereinkunft zwischen den Mächten des Dreiverbandes und Ungarn zu finden, um diese von Oesterreich zu lösen und mit ihm einen Sonderfrieden zu schliessen. In der Tat möchte es scheinen, als ob Ungarn nur d&shalb ein Interesse an dem Abschlüsse einer solchen Übereinkunft hat, um die Ga-

vártott abban a feltevésben voltak, hogy a magyar függetlenség hívei a német szövetséges veresége esetén nem kívántak abban a területi csonkulásban részesedni, amely elé Németország nézett, hanem saját államuk területét védve meg akarták hiúsítani azoknak a kötelezettségeknek a teljesítését, amelyeket Oroszország a szlávokkal és románokkal szemben vállalt.

Oroszország tehát hatalma tetőpontján a maga kezébe vette terveinek megvalósítását és egyenesen nyomult előre azon az útvonalon, mely a rutén területen, Románián és Szerbián keresztül az Adria felé vezetett.

Némi zavar mutatkozott az úton abban, hogy a szerb és román követelések a Bánát egész területére vonatkoztak. Benckendorff gróf londoni orosz nagykövet március 30-i jelentése szerint Grey feltétlenül meg akarta nyerni Olaszországot és ezért szánt neki többet az Adria partvidékein; Szerbiát viszont Románia javára igyekezett kielégíteni és kárpótlásul a Belgráddal szemben levő bánáti részt szánta neki. E magyar terület felkínálása tehát a lakosságra való tekintet nélkül történt.¹ Bratianu panaszkodott a bukaresti brit követnek, aki Grey követelését neki szóba hozta, bár elismerte, hogy a Bánátnak abban a részében több a szerb, mint a román. Röviddel azután, hogy Buchanan erről Szasonovnak beszámolt, az orosz külügyminiszter április 22-én Benckendorff és Izvolszkij nagyköveteknek küldött utasításában arra kérte a brit és francia kormányokat, hogy ha Olaszország beavatkozását nagyra tartják is, az Oroszországot érdeklő kérdésekben tárgyalások színhelyéül Pétervárt válasszák.³ A Bukarestből Pétervárra visszatérő Diainandi már vitte is magával Bratiannak azt az ígérését, hogy Románia

rantie seiner territorialen Besitzungen zu erhalten. Nun ist es gerade das, was die Entente-Mächte ihm nicht anbieten könnten, sowohl — wie Sir Edward Grey es angibt. — infolge der Versprechungen, die Rumänien gemacht worden sind, als auch durch die Notwendigkeit für Russland, den nationalen Aspirationen der Slawen Rechnung zu tragen, die Gegenwärtig der madjarischen Herrschaft unterworfen sind. — Der Aussenminister meint jedoch, dass man die Versuche zu einer Annäherung, die sich in Ungarn bekundet, nicht allzusehr entmutigen dürfte, da diese Versuche einen heilsamen Einfluss auf die Unentschlossenheit, der neutralen ausüben können. Deshalb glaubt Herr Sasonow, dass es wünschenswert wäre, den Vertretern der ungarischen Opposition zu antworten, dass die Entente-Mächte den Unabhängigkeitswünschen des ungarischen Volkes gewogen sind und dass sie, wenn es diesem gelänge, diese Unabhängigkeit zu proklamieren, den Vorschlägen die ihnen durch die Regierung von Budapest gemacht werden würden, ein wohlwollendes Ohr leihen würden.“ U. ott 61—62. 1.

1 „Wir stehen einer ganz feststehenden Ansicht der englischen und der französischen Regierung gegenüber, die so zu resümieren ist: dass wir sie nicht zwingen können, diesen Krieg im Interesse Serbiens allein erheblich zu verlangen, dessen wesentliche Wünsche bereits weitgehend garantiert sind. Grey sagte mir, es würde zustimmen, dass Serbien Vergrößerung in Banat erhalte, um Belgrad zu sichern, — ein wichtigeres Resultat, als teilweise Beschränkung an der Küste, der es zustimmen müsste. Grey besteht auf der Wichtigkeit des italienischen Bündnisses, um Deutschlands letzte Karten zuschlagen.“ Pokrowski—Hoetzsch: id. m. VII. Berlin, 1935. 459. 1.

2 1915. április 19. U. ott 556. 1.

3 U. ott 584. 1.

rövidesen hadbavonul; de magával vitte Bratianu területi követeléseit is, amelyeket ezzel kapcsolatban felállított: az egész Tiszántúlt és a Bánát egész területét. Poklewski-Koziellnek az volt a gyanúja, hogy ezen az alapon szeretne szerződni Szaszonovval.¹

Ez volt a helyzet akkor, amikor 1915. április 26-án Londonban aláírták a szerződést a szövetséges hatalmak és Itália között. Olaszország tehát a monarchia ellen fordult. Sonnino báró megbízásából Fasciotti bukaresti követ már 1918. február 3-án újabb megállapodásra lépett Bratianu miniszterelnökkel — egyelőre négy hónapra, — az esetleges közös eljárás iránt közös szövetségesük, Ausztria-Magyarország ellen, amely a szerbiai hadjárat kudarcai, az északi harctereken szenvedett nagy veszteségek után és a nagy orosz támadás előestéjén szemelláthatólag nem tudta felfogni azt, a támadást, amely Itália és Románia felől egyszerre fogja érni.²

A nagy harc azzal ért véget, hogy Olaszország a IV. cikkely alapján megkapta Trentinót a Brennerig, Triesztet, Görz és Gradiska grófságokat, egész Isztriát a Quarneróig, tehát Fiúmét nem kapta meg. A cikkelyhez fűzött megjegyzés szerint a határ Mát tugliánál éri el a tengert. Az V. cikkely szerint Itáliáé lesz Dalmácia, a hozzá fűzött megjegyzés szerint az Isztria és Dalmácia közé eső magyar-horvát tengerpartot Fiume, Növi és Carlsago városokkal, Veglia és Arbe szigetével együtt a négy hatalom „Horvátországnak“ fogja adni.³

A nagy harc véget ért a körül a kérdés körül is, hogy Itália raegmarad-e a hármasszövetségben, mert mindezeket a területeket annak ellenében kapta meg, hogy szövetségesei ellen hadba vonuljon. A döntés nem sokáig váratott magára. Sonnino báró a londoni paktum után a hármasszövetség szerződését felmondotta (május 4), kormánya pedig május 23-án hadat üzent.

Londonban azt hitték, az utolsó kártyát is kiütötték Németország kezéből. Ez azonban tévedésnek bizonyult, mert május 1-én éjjel kezdetét vette a gorlicei áttörés. Itália még be sem avatkozott és az orosz hadak megkezdték a visszavonulást. Vereségük oly nagy hatással volt Romániára, hogy a beavatkozástól visszariadt.

1 U. ott 589. 1. Poklewski-Koziell jelentése, április 22.

2 Bukarest, 1925. február 3. „L'Italie et la Roumanie, dans le cas d'une agression de la part de l'Autriche-Hongrie contre l'une d'elles sans provocation aucune de la part de cette dernière, s'engagent à agir solidairement pour leur défense contre la dite Puissance attaquante. — 11. paragraf. Dans cette éventualité et aussitôt que le danger se sera manifesté, la Puissance qui en aura été l'objet devra en prévenir l'autre Puissance contractante, afin de pouvoir prendre, de commun accord, les mesures nécessaires. — III. Rien n'est chargé à l'accord de 10/23 septembre 1914. — 4. paragraf. La durée du présent accord est de quatre mois à partir de la date de sa signature.“ Közölte *Marescolti Aldrovandi h.* : Nuovi ricordi e frammenti di diario, 1914—19. Milano, 1938. 200—201. l.

3 Közölve az orosz okmányok között, német fordításban, u. ott 604—8. I. V. ö. *St ton-Watson R. W.*: Italian intervention and the secret treaty of London. Slavonic Review, főleg a szláv forrásokkal kapcsolatban. A francia külügyminisztérium aktái alapján *Pingaud Albert*: Histoire diplomatique de la France pendant la guerre. I. kötet. III. 3. paragraf. L'intervention italienne 257—306. l.

Igaz, hogy Nyugat-Európa egész vonala Németország és a monarchia ellen fordult, de a hasonlóképpen egybefolyt kelettel szemben a háború kockája már eldőlni készült. Az a nagy számla, melyet április 15-én Masaryk a brit külügyi hivatalba vitt és amely az orosz Közép-Európa veszítő hatalmává avatta, még nyugati körökben is megdöbbenést keltett.

Új utakat és módokat kellett keresni Európa felborult rendjének helyreállítására.

Mielőtt azok ismertetésére rátérnénk, meg kell említenünk azt, hogy Fiumének a londoni szerződésből való elhagyása nem azzal állott kapcsolatban, mintha Itália nem akarta volna megszerezni. Mussolini Benito már 1915. január 29-én a *Popolo d'Italia* hasábjain tört lándzsát a mellett, hogy Fiume Olaszországé legyen; az olasz kormány, melynek élén a hármasszövetséghez hű (iilittit 1915. már dúsban Salandra Antonio váltotta fel, kinek oldalán Sonnino báró külügyminiszter szava lett a döntő, a beavatkozás felé hajlott. Londonban azt hitték, hogy a háború döntő fordulatot ért és hogy a nyugati frontnak Itáliára való kiterjesztése, kapcsolatban a tervezett olasz támadással, megpecsételi a központi hatalmak sorsát. I'étervárott a Kárpátok áttörésére készültek és Magyarországon át az Adria felé igyekeztek. Ez azt jelentette, hogy Oroszország megfelelő alátámasztást nyújt a szláv népeknek és azok védőjeként helyezkedik el az Adria partjain, tehát Itáliával is szembe kerül. Miután Kramarz Triesztet is a szlávok részére követelte, Salandra nem ragaszkodott Fiume birtokához; csak az orosz hatalom bukása után felborult egyensúly, Trieszt és Fiume megszerzése után tartotta szükségesnek azt, hogy Fiume követelésének elhagyása miatt védekeztek. Berlinben a dolgot akként látták, hogy a kérdés német-olasz jellege az erősebb, mert az olaszoktól követelt vidékek valamikor a Német-Római Szent Birodalom részei voltak. A valóságban az angol és az orosz nyomások érvényesültek, mert ez a Racconigiban megkötött egyezményből természetesen következett.¹

Magyarország szerepe a következőkben foglalható össze: Itália területi követeléseket állított fel, melyeket Bécsben elutasítottak, Berlinben teljesíteni kívántak. Az olasz kormány élén 1914. március 21 óta Salandra állott; San Guiliano abban a felfogásban élt, hogy az osztrák veszedelem alpesi nyomását nem érdemes a szláv veszedelem alpesi nyomásával megcserélni, tehát csak a nyugati hatalmaktól nyert garancia ellenében volt hajlandó együtt menni Orosz-

¹ Az olasz beavatkozás különböző nézőpontjai eddig nincsenek felkutatva, sem forrásai összegyűjtve. A kötetekre terjedő anyagból mindenestre kiemelendők a tárgyalófelek visszaemlékezései, nevezetesen Dülow herceg; Denkwürdigkeiten. III. Berlin, 1931. XVII. §. 218. és köv. 11., Salandra A.: L'intervento. Milano, 1930. 141—45. 1. A részletekről Herre P.: Antonio Salandra und die italienische Neutralitätserklärung. Berliner Monatshefte. VI. Berlin, 1928. 453—72. k., Antonio Salandra und Italiens Elint rítt in den Weltkrieg. U. ott VIII. Berlin, 1930. 969—90. — Salandru művei: La neutralità italiana. 1914. Milano, 1928., L'intervento, 1915. Milano, 1930. Tisza szerepéről Weber .4.- Gráf Tisza und dér Eintritt Italiens in den Weltkrieg. U. ott V. Berlin. 19-T. 608—32. 1.

országgal. Utóda (1914. október 16.), Sonnino báró azonban tovább ment: 1914. december 9-én bejelentette területi követeléseit, mire Tisza Berchtold gróftól 1925. január 14-én Burián báróval cseréltette meg és az engedmények ellen fordultak, hogy Bülow herceg római küldetését ellensúlyozzák. Sonnino erre február 3-án Románián keresztül Oroszországhoz közeledett, 14-i beszédében a monarchiának bármilyen balkáni lépését ellenséges aktusnak nyilvánította, március 4-én pedig Londonban szerződéstervezetben közölte követeléseit. Ez a tervezet tárgyalási alapul szolgált. Bécsbeu nem tudták, hogy a dolog ennyire jutott, de Tiszát igazolta az, hogy már két nappal előbb az addigi eljárás megváltoztatására bírta Buriánt és a területi engedmények útjára léptek, sőt azokat Németország és Biilow herceg útján kínálták fel. Később Tisza személyesen is beleavatkozott a tárgyalásokba, de a helyzetet már nem tudta megmenteni. Felismerte azt a — magyar szempontból beláthatatlan fontosságú — veszedelmet, amit egy olasz-román felvonulás jelentett és megérezte az akkor még nem tudott dolgot, hogy az orosz hatalom Itália támogatása végett maga is nagyobb támadásra készült.

Olaszország és Románia külpolitikai egybetartozását mutatta egyébként az is, hogy az 1915. január 11-én Németország és Törökország között létrejött titkos szerződésben a balkánállamoknak Törökország ellen várható támadására vonatkozó VII. cikkelyben ezeknek az államoknak a sorából Itáliát és Romániát azzal az indoklással vették ki, hogy azok Németország szövetségesei. A titkos szerződést, melyhez március 21-én Ausztria-Magyarország is hozzájárult, Törökország 1918. október 18-án felmondotta, tehát a szerződés VII. cikkelyével együtt a háború végéig érvényben volt.

5. *Közép-Európa szabadságharca. 1915. május 1—1916. december 6.* — Az 1915. május 1-én megindult gorlicei áttörés véget vetett a nagy reményeknek. Bratianu a csatlakozás áraként a Tisza és a Dnyeszter között elterült óriási területet kötötte ki, ami ellen Szaszonov óvatát emelt és csak ahhoz volt hajlandó hozzájárulni, hogy a Szerbiának odaígért Bánát (temesi bánság) felét Romániának engedjék át.¹ Sonnino május 4-én a hármasszövetség felbontása,

¹ A Bánátra (temesi bánságra) vonatkozó román követelés elutasításáról v. ö. Bukarest, 1915. május 1. Poklewski-Koziell jelentése. Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1918. 138. 1. — Pétervár, 1918. május 3. Szaszonov válasza. U. ott 139. 1. — Pétervár, 1915. május 2. Szaszonov Poklewski Koziellhez. *Wegerer* id. m. 203. 1. — Szaszonov május 4-én ultimátumban ajánlotta fel a Bánát kettéosztását. U. ott 204. 1. — Május 5-i utasításában is ragaszkodott a megosztáshoz (u. ott 205. 1.), ami jelentékeny engedmény volt, mert Szerbia magának igényelte. Most már csak *Torontál megyét* akarta Szerbiának juttatni, nehogy a románok Belgráddal szemben vegyenek állást. Pétervár, 1915. június 18. Poklewski-Koziell jelentése. *Wegerer* id. m. 014—15. 1. — Szaszonov a Tiszát csak Vásáros-Naményig és a Maros torkolatánál volt hajlandó Romániának adni. Onnan Pécskáig a Marost jelölte határu, mely attól kezdve akként haladt Bázis felé, hogy Temesvár és Fehértemplom Szerbiának jutott. U. ott 207—8. 1., Documents diplomatiques secrets russes, 1914—17. Párizs, 1928. 191. 1. — Marinkovics bukaresti szerb követ azzal indokolta e követeléseket, hogy Versec szerb város, Temesvárott az osztrák császár szerb hercegséget alapított, Putnik fővezér pedig a Bánátban (temesi bánság) született *Marghiloman* id. m. I. Bukarest, 1927. 462—

20-án a parlament a háború mellett határozott. A galíciai események híre tehát Itáliában azt a kívánságot váltotta ki, hogy minél hamarabb elérhessék a Dunát; annak ellenkezője történt Romániában, ahol Bratianu mély hallgatásba merült. Mikor Lemberg visszavétele után Delcassé az 1914. október 1-i orosz-román egyezményre figyelmeztette, azt válaszolta, hogy azt a nyugati hatalmak nem ratifikálták.¹

Általános volt a felfogás, amit 1914. júliusban Tiszával még scnkisem osztott, hogy Itália elvesztése után a helyzetet Románia kétszeresen fogja befolyásolni. Ha Londonban úgy vélték, hogy Itália utolsó kártyája volt Németországnak, úgy az esetleges román támadás Magyarországra katasztrófát hozhat. Erdély határai védtelenek voltak és Tisza óvása ellenére sem erősítették meg.

Bethmaun-Hollweg német birodalmi kancellár Burián és Conrad bárókat még 1915. május folyamán a német főhadiszállásra hívta meg. A 24-én megtartott értekezleten az elnöklő kancellár a helyzet gyors tisztázását követelte. A közös külügyminiszter nem zárkózott el esetleges területi áldozatok elől; Conrad hozzátette, hogy Szerbia ellen támadás nem indítható addig, amíg Bulgária nem csatlakozik, tehát megmaradt az 1914. július 1-én kelt és általa sugalmazott bécsi emlékirat álláspontján.² A kancellár attól tartott, hogy Románia négy hét alatt támadásba megy át; Czernin azt jelentette, hogy ezt már Itália támadásakor megtette volna, ha sikerül az oroszoknak akkor átkelni a Kárpátokon.³ Az oroszok azonban

463. 1. — Bratianu lemondással fenyegetőzött, mire Szasonov május 19-én Torontál megye északi részét is odaigérte. Pétervár, 1915. május 19. Szasonov Poklewski-Koziellhez. *W éger er id.* m. 211—12 1. — Annak ellenében Románia fegyveres közre működését kérte, de Bratianu biztos volt benne, hogy a visszavonuló orosz haderők minisztere többet is ad, ami július folyamán meg is történt, mert az egész Bánátot hajlandó volt átengedni, ha Bratianu a bánáti szerb kisebbség jogait biztosítja. U. ott 220—21., Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1918. 141—42. 1. Marghiloman naplója: Bukarest, 1915. május 16. „Marinkovich (the Serbian Minister — Note of the Editor) se plaint des procédés peu amicaux de la Roumanie pour la Serbie. Elle veut le Banat. La Russie ne peut pas sacrifier en tout la Serbie. Putuik est du Banat; Versecz est du territoire serbe; Temesvár en 1848 reconnu par rescrit impérial duché serbe. Bratianu a déclaré Poklewsky qu'il préférerait donner sa démission que de céder sur question Banat. Marinkovich me demande alors carrément si moi je suis où non l'ami de la Serbie. Le soir, sur balcon Club, après bon diner arrosé champagne Barrlay, Poklewsky et Blondel discutaient si fort que de notre bridge entendu des fragments. Barclay, avec l'obstination du buveur qui à son compte, répétait sans fin: „Bratianu n'est pas bête; il ne dira pas ça?“ Poklewsky trouvait les prétentions roumaines exagérées. „Ça c'est la tyrannie; ce n'est plus de la collaboration; ils gagnent des territoires immenses; parce qu'il nous plu à nous de tuer notre monde; on se passera d'eux!“ Marghiloman id. m. I. Bukarest, 197. 462—63. 1.

¹ Revue des deux mondes. LVII. Párizs, 1931. 151—53. 1.

² Wien, 1915. május 25. Burián báró közös külügyminiszter jelentése a német főhadiszálláson tett látogatásáról. Tisza István gróf levelei. V. Budapest, 1933. 296—302. 1.

³ Bukarest, 1915. június 16. Czernin Ottokár gróf jelentése: „Rumänien hat nur den einen Gedanken, mit denkbarst geringen kriegerischen Leistungen möglichst viel zu erlangen und 66 hat einige Staatsmänner gegeben, die es für möglich hielten, dass wir

ekkor már visszavonulóban voltak és az orosz aktákból ismeretes, hogy ezzel a románok vállalkozási kedve is alább hagyott. Burián, Tiszával egyetértve, sietve elkészítette a vonatkozó — belügyi — engedmények jegyzékét,¹ de Bukarestben csak a területi engedmények számítottak.

Románia megnyerése és beavatkozása megmenthette volna talán a helyzetet és ennek hatása látszott meg abban, hogy Szerbiát, amely a háborúért sok áldozatot hozott, elejtették. Asquith angol miniszterelnök, kinek leányát román diplomata vette nőül, az 1915. július 6-i calaisi találkozón már az egész Bánátot (temesi bánság) Romániának ítélte oda,² Szerbiának pedig, melynek csak Dalmácia és Bosznia-Hercegovina elnyerésére tettek ígéretet, Horvát-Szlavonországot kínálták fel, amit Sonnino hevesen ellenzett, mert Magyarországgal különbékére számított.³ Magyarországot, amelynek Horvát-Szlavonország alkatrésze volt, éppen olyan kevésbé kezdték meg, mint a vonatkozó lakosságot. Az angol-francia megállapodás azonban nem volt elég Bratianu megnyerésére. Hiába mondotta Szasonov, hogy a londoni paktumhoz csak azzal a feltétellel járult hozzá, ha keleten szabadkezet kap,⁴ a helyzet kulcsa Bratianu kezébe került, akinek most már a Bánát (temesi bánság) nagy részét is hiába kínálták fel.⁵

Annál különösebbnek tűnt fel az, hogy az oroszok veresége után a románok az erdélyi autonómia tervét újították meg és hogy nemcsak a német birodalmi kormány állott melléjük, hanem Czernin gróf bukaresti követ is.⁶ Bratianu ekkor már a Szerbia ellen meg-

imstande sein werden die Italiener aufzuhalten und gleichzeitig die Russen vermehdend zu schlagpn. Waren die russischen Massen damals über die Karpathen gedrungem, ű0 hatte keine Macht der Erde die Humánén abgekaltten, gleichzeitig init Italien loszu schlageu und sich das Érbe dér sterbenden Monarchie zu sichern.“ U. ott 302. 1.

¹A vonatkozó levelezés u. ott IV—V. kötet és *Pokrouski—Iloetzsch* id. m. VII—VIII. kötetei.

²U. ott 154. 1.

³U. ott 155. 1.

⁴*Miller* id. m. i. New York, 1928. 55—50. 1.

⁵*Weoerer* id. m. 220—21. 1.

⁶Bukarest, 1915. május 23. Czernin gróf Tisza grófnak. Tisza munkái IV. 3. Budapest, 1920. 314—15. 1. — Tisza Burjánnak és Czerninnek. U. ott 315—20. 1., vala mint 322—33. 1. — Tisza gróf a tervre csapatösszevonással válaszolt, mert Erdély megtámadásától tartott. — Június 8 án Czernin területi engedményeket követelt, amit Tisza elutasított. U. ott 354 65. 1. — A román akcióra nézve jellemző volt, hogy Szasonov és Diamandi május 12-én már térképpel kezükben mérték le az új határokat, amelyek tervezéséről az érdekelt lakosság semmit sem tudott. *Phioaud A.: Hevue des duux moudes.* LVII. Párizs, 1931. 147—49. 1. Ugyanennek a területnek az elszakítását Popoviei C. Aurél az osztrák centralisták és a német kormány segítségével békés úton igyekezett elérni. Bussche német követ azt mondta, hogy Lemberg visszavétele után a románok mindent egyszerre meg fognak kapni. A német hadvezetőség már 1914. novemberben Berchtold grófon keresztül ultimátumszerű követeléssel lépett fel, mikor pedig azt Tisza elhárította, Cramon német tábornok a magyar állam területi épségéhez való ragaszkodást hibául róttá fel a magyar kormánynak (*Cramon A.: Unser österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkrieg.* Berlin, 1920. 30. 1.). A demarsot egyébként

indított hadjárat ellen sem tiltakozott, sőt azt is tagadta, hogy az *entente* hatalmaival egyáltalában megegyezett.¹ Csak egy ajtó hagyott nyitva: az autonómia mozgalmáról értesülve, csapatokat küldött az erdélyi határok felé és tiltakozott az ellen, hogy azokat megerősítsék.² Pedig az erdélyi román lakosságnak semmi kedve

Zimmermann német külügyi államtitkár készítette elő, akivel szemben Tisza nyíltan állást foglalt (Tisza munkái. IV. 2. Budapest, 1926. 320—22. 1.). Tisza 1914. novemberben maga utazott Berlinbe, de az utat 1915. júniusban még egyszer meg kellett ismételnie, hogy a Popovicitól megnyert Belhmanu-Hollweg kancellárt leszerelje (A berlini konferencián részt vettek: a kancellár, Zimmermann államtitkár, Beldiman román követ, Popovici és Vajda-Voevod Sándor. Chlumetzky akciójáról u. ott IV. 3. Budapest, 1927. 79—80. 1.). — Ugyanígy utasította vissza Erzberger német képviselő akcióját is (Budapest, 1915. június 8. és 12. Erzberger Tisza grófhoz és ennek válasza. U. ott 340—41., 365—66. 1.). Románia megegyezéséről v. ö. Tisza jelentését a német főhadiszállásról, 1918. június 17.: „Die deutsche Regierung würde unter entsprechendem Hinweise auf die militärische Lage und auf den Umstand, dass Rumänien voraussichtlich die letzte Gelegenheit hat, den Zentralmächten einen Dienst zu erweisen, und eine Gegenleistung zu erhalten, Rumänien für eine wohlwollende Neutralität, welche sich vorerst durch ein dauerndes anstandslos Durchlassen der türkischen Munition kennzeichnen würde, I. deutscherseits eine den Wünschen Rumäniens entsprechende finanzielle Unterstützung, 2. von Seite Oesterreich-Ungarns die drei südlichen Bezirke der Bukowina anbieten. — Sollte sich Rumänien geneigt erklären, auf dieses Angebot einzugehen und als einzige weitere Bedingung, die Gewährung von Zugeständnissen an die ungarländischen Rumänen hinstellen, 60 wäre die deutsche Regierung ermächtigt, zu erklären, dass sie die Intentionen der ungarischen Regierung kenne und wisse, dass dieselbe Reiche von im Interesse der Rumänen gelegenen Massnahmen beabsichtige, und zwar: a) eine Revision des Wahlgesetzes, welche die Zahl der Wahlbezirke mit rumänischer Majorität auf etwa 35—40 erhöhen würde; b) eine Berücksichtigung des rumänischen Elementes bei Besetzung von Beamtenposten. Speziell nach Durchführung der Verstaatlichung der Verwaltung sollen in Gegenden mit überwiegend rumänischer Bevölkerung nach Tunlichkeit rumänische Beamte angestellt werden; c) eine weitere Entwicklung der rumänischen Mittelschulen und Einräumung des Rechtes, in diesen Schulen die rumänische Sprache als vorwiegende Unterrichtssprache zu gebrauchen; d) eine Erhöhung der Dotation der beiden rumänischen Kirchen; e) die Berichtigung der Grenze der Uajdu-Doroger Diözese; f) Zulassung der rumänischen Sprache vor den Verwaltungsbehörden und Gerichten in erweitertem Umfange. — Es könnte ein Allerhöchstes Handschreiben in Aussicht gestellt werden, in welchem die ungarische Regierung angewiesen wird, die oben bezeichneten Massnahmen zu treffen, respektive die hierzu benötigten Gesetzentwürfe vorzubereiten und den Reichstage vorzulegen. — Es wird ausdrücklich betont, dass auf dieses Thema nur eingegangen werden kann, wenn sich die Rumänen klipp und klar verpflichten, unsere Forderungen zu erfüllen, falls diese Bedingung unsererseits zugestanden wird, so dass durch unsere Zustimmung die Sache sofort perfekt würde und die Munition sofort durchzulassen sei. — Das Allerhöchste Handschreiben würde erst nach Durchlass der jetzt vorrätigen Munition von 10 Militärzügen á 100 Achsen erscheinen. — Für das Territorialopfer in der Bukowina würde uns Deutschland das Sosnovicer Kohlenrevier unter denselben Bedingungen wie für das Trentino zusichern.“ U. ott 370—71. 1.

¹ Sinaia, 1915. augusztus 28. és szeptember 10. Czernin jelentései az 1915-i osztrák-magyar vörös könyvben.

² Bukarest, 1915. szeptember 14. U. az u. ott. — Budapest, 1915. szeptember 18. Tisza gróf Czernin grófnak. Tisza munkái IV. 3. Budapest, 1927. 165. 1. — Bratianu ezen eljárásának oka orosz részről való biztatásban rejlett. Párizs, 1915. szeptember 29. Izvolszkij Djuvara román diplomatához. Revue des Sciences politiques. XLI. Párizs, 1927. 199. 1., Bukarest. 1915. október 14. és 17. Poklewski-Koziell jelentései. *Wegerer* id. m. 225—26. 1.

nem volt ahhoz, hogy Bukarest uralma alá rendeltessék.

Az orosz okmányok itt is adnak új adalékokat.

Bratianu pl. három nappal a londoni paktum után azt monddta Poklewski-Koziell orosz követnek, hogy ragaszkodik a Tisza vonalához és a Belgráddal szemben lakó 200.000 bánáti szerb ellenében Szerbia birtokában hagyja meg a tiszavölgyi 300.000 románt.¹ Ugyanazon a napon Trubeckoj herceg azt jelentette Nisből, hogy a bánáti határt a relatív többség alapján kell megvonni.² Bratianu május elsején megjelent a bukaresti orosz követnél és azt monddta, hogy ő már a háború kezdete óta Oroszország és szövetségesei oldalán készült a fegyveres beavatkozásra. Itália olyan előnyös szerződést kapott, hogy a román kormány is részt kíván venni a háborúban, előbb azonban szerződésben szeretné biztosítva látni követeléseinek elismerését: délen a Duna vonala egészen a Tisza torkolatáig. onnan a Tisza vonala Szegedig (10 kilométernyire Szeged fölött), onnan Debrecentől keletre elhaladva egészen a Szamos torkolatáig. Poklewski-Koziell megjegyzése szerint ez a határvonal három helyen szegi meg a nemzetiségi elvet: Bukovinában, a rutén területen és a Bánátban. Jellemző volt, hogy a magyar vidékek ellenében egyik fél sem látott sérelmet és hogy egyik tárgyaló félnek sem volt semmi köze ahhoz a területhez, amelyet felosztani kívántak.² Ugyanakkor Pasics is meghallgatást kért a Bánát ügyében,⁴ tehát Románia és Szerbia kormányai Szaszonov kezébe tették a döntést.

Diamandi pétervári román követ május 3-án jegyzékben (aide-mémoire) nyújtotta át a külügyminiszternek Románia követelését és hozzátette, hogy azok elfogadása esetén Oroszország tűzze ki a támadás napját. Szaszonov — mint Schilling báró naplójában olvasható — elcsodálkozott és kijelentette, hogy sem a Pruth vonalának, sem a déli Bánátnak átengedésébe nem egyezik bele. A román követnek azonban az volt a felfogása, hogy ha Románia semlegességét Oroszország október 1-én bizonyos ígérekkel honorálta, úgy a fegyveres beavatkozásért nyilvánvalóan többet kell ígérnie.

¹ Bukarest, 1915. április 29. *Pokroimki—Holizsch* id. m. VII. Berlin, 1935.

631. 1

² Nis, 1915. április 29. U. ott 632. 1.

³ Bukarest, 1915. május 1. Poklewski-Koziell jelentése. U. ott 635. 1.

Nis. 1915. május 1. Trubeckij herceg jelentése. U. ott 646. 1.

⁴ „Der Talweg der Donau bis zur Vereinigung dieses Stromes mit der Theiss. — Der Talweg der Theiss nach Norden bis zur Höhe des Dorfes Al gvö (nördlich von Szegedin). — Von hier würde die Grenze sich in einer kleinen Kurve nach Nordosten wenden, bis drei Kilometer westlich des Dorfes Békés Sámson. — Sie würde dann in gerader Linie weiter in nördlicher lichtung verlaufen, bis drei Kilometer westlich der Vereinigung der beiden Keres. — Sodann in nord nordöstlicher Richtung, 6 Kilometer rechts an der Stadt Debreczin vorbei, um 4 Kilometer nördlich der Vereinigung der Theiss mit dem Szamos zu enden, in dem sie das Dort Vasaros-Namény Rumänien iibprlässt. — Vom Zusammenfluss der Theiss mit dem Szamos an würde die Grenze, in dem sie das Becken der Theiss Rumänien lässt, bis zur Linie der Wasserscheide weiterlaufen, das heisst, bis zur galizisch-ungarischen Grenze, um sich mit dieser Grenze zu vereinigen.“ U. ott 659—60. 1.

Hogy a tárgyalást meg ne szakítsák, Szaszonov arra kérte Diamandit, hogy a benyújtott követelés térképét juttassa el hozzá.¹ Bratianu azzal fenyegette meg a francia és orosz követeket, hogy Románia nem avatkozik be, ha nem kapja meg a jelzett határokat;^{1 2} ugyanakkor Sándor szerb trónörökös azt a reményét fejezte ki, hogy a horvátok megverik az olaszokat,³ Szaszonov pedig a román követeléseket elutasította.^{4 5 6} Trubeckoj herceg azt kívánta, hogy Pasicot vonják be a Szerbiát érdeklő tárgyalásokba, mert másképpen Szerbia elkedvetlenedik/’ Mikor híre jött annak, hogy Bratianu lemondással fenyegetőzik, ha nem kapja meg a Pruth és a Tisza vonalát, Paléologue azt javasolta, hogy dolgozzák ki a román beavatkozás feltételeit, de ha nem történik meg a beavatkozás, akkor tegyék közzé, hogy Bratianut leleplezhessék.⁰ Az orosz főhadiszállás a román követelések elutasítása ellenében Bukovinában volt hajlandó kárpótlást nyújtani⁷ és Szaszonov is ezen az alapon adta meg végleges választát május 14-én.⁸

Az általa megvont határvonal Borsától délre hagyná el a bukovinai határt és onnan Guttinon áthaladva, Nagybánya, Tiszaújlak, Vásárosnamény felé: azután a Diamanditól jelzett vonalon jutna el a Maros torkolatáig, majd a Tisza vonalát követné Péeskáig és haladna — Temesvárt és Fehértemplomot Szerbiának hagyva — Báziásiig. Szaszonov felfogása szerint ezen a területen volt meg a román többség, de csak a szerbekkel szemben, mert ahol magyarok laktak, ezekre nem volt figyelemmel. Ezen az alapon volt hajlandó — Anglia és Franciaország nevében is — a végleges megegyezésre. Miután így a helyzet Oroszország és Románia között kiélesedett. Delcassé francia külügyminiszter azzal kívánt közvetíteni, hogy Romániának a Szereth vonalát, a Torontál déli részét viszont Szerbiának kínálta fel.⁹ Szaszonov magáévá tette a javaslatot, Bratianu azonban elutasította. Mikor az orosz seregek veresége nagyobb lett, már kitolni törekedett a beavatkozást, amit Poklewski-Koziell szemébe mondott meg neki.^{10 11} A megszorult Oroszország csakhamar többet is ígért,¹¹ mire Bratianu az egész Torontáli kérte.¹² Szaszonov akként kívánt az áldatlan helyzetből szabadulni, hogy Pasic és Bratianu egymás között állapodjanak meg a bánáti határok iránt

¹ U. ott 662. 1.

² U. ott 668. 1. Bukarest, 1915. május 4. Poklewski-Koziell jelentése.

³ Nis, 1915. május 4. Trubeckoj herceg jelentése. U. ott 669. 1.

⁴ Pétervár, 1915. május 5. U. ott 672. 1.

⁵ Nis, május 6. Trubeckoj herceg jelentése. U. ott 677—82. 1.

⁸ Pétervár, 1915. május 7. Sehilling báró feljegyzése. U. ott 686. 1.

⁷ 1915. május 15. U. ott 716. 1.

⁹ Carskoje Szelo, 1915. május 14. U. ott 740—41. 1.

⁹ Pétervár, 1915. május 18. Paléologue jegyzéke Szaszonovhoz. U. ott 758—59. 1.

¹⁰ Bukarest, 1915. május 27. Poklewski-Koziell jelentése. U. ott. VIII. Berlin, 1936. 15—17. 1.

¹¹ Pétervár, 1915. június 3. Szaszonov Diamandihoz. U. ott 53—54. 1.

¹⁸ Bukarest, 1915. június 12. U. ott 97—98. 1.

meg sem kérdezve Magyarországot. Június 20-án már az orosz főhadiszállás követelte a román kívánságok teljesítését, mire Szaszonov. június 21-én Máramarosban és Torontálban engedett,¹ utóbbi helyen csak a Belgráddal szemben fekvő vidék semlegességét kérvén. Bratianu azt felelte, hogy az orosz seregek veresége megnehezíti a beavatkozást. Június végén Szaszonov Pasicot a Torontál egész területéről való lemondásra szólította,^{1 2} de Bukarestből már nem kapott biztatást.³

Augusztus 5-én Szerbia is kívánta mindazoknak a területeknek a megjelölését, melyekre a háború eredményeként számíthat, mire Szaszonov 12-én a szövetséges hatalmakhoz intézett jegyzékében azokat a következőképpen jelölte meg: Bosznia és Hercegovina, Szlavónia, a Szerémség Zimouynyal és a Bácska, Dalmácia.⁴

Míg ezek a tárgyalások folytak, Sir George Buchanan pétervári brit nagykövet május 25-én táviratban értesült arról, hogy egy befolyásos magyar ember jelent meg a római brit nagykövetségen és az iránt érdeklődött, vajjon Anglia, Franciaország és Oroszország hajlandók volnának-e Magyarországgal különbékét kötni és területi épségét garantálni annak ellenében, hogy elszakad Németországtól és Ausztriától. Buchanan a táviratot megmutatta Szaszonovnak és hozzátette, hogy megbízása van Sir Edward Greytől arra vonatkozólag, hogy az orosz kormány véleményét kikérje. Szaszonov óvatosságot ajánlott, mert véleménye szerint a magyarok a románoktól félnek — ez mutatta, hogy Románia bevonásán dolgozott — és neki többet ér az, ha Romániát megnyeri, mint ha Magyarország nem szakad el a központi hatalmaktól.⁵

Tisza István gróf tisztában volt azzal, hogy az oroszországi hadjárat a helyzetet nagy mértékben tisztázni fogja. Románia elhalasztotta beavatkozását; Szerbia ellen új haderők vonultak fel olyan erővel, amelynek nem tudott ellenállni.

A látóhatárt egyedül a lengyel kérdés zavarta. Bár ez Németország és Ausztria között idézett elő hosszú vitát, a magyar közéletet is élénken foglalkoztatta. Kormányának (Tisza) és ellenzéknek

¹ Pétervár, 1915. június 21. Utasítás Bukarestbe. U. ott 138—39. 1.

² Pétervár, 1915. július 9. Szaszonov a szövetséges hatalmakhoz. U. ott 155—156. 1. Július 10. Utasítás Bukarestbe. U. ott 262—63. 1.

³ Pétervár, 1915. július 14. Szaszonov a hatalmakhoz. U. ott 29. 1.

⁴ U. ott 470. 1.

⁵ Pétervár, 1915. május 25. Schilling báró feljegyzése. U. ott 5. 1. V. ö. Giers római orosz nagykövet július 10-i jelentését u. ott 265. 1., Benckendorff gróf londoni orosz nagykövet július 11-i jelentését u. ott 269. 1., valamint Sir George Buchanan pétervári orosz nagykövet jegyzékét Szaszonovhoz, 1915. augusztus 2-án: „Ich würdige den früher von Baron Sonnino geltend gemachten Punkt, dass möglicherweise ein Separatfrieden mit Ungarn in Betracht käme; aber diese Möglichkeit liegt jetzt so fern, besonders angesichts unserer Verhandlungen mit Rumänien, dass ich es nicht für weise halten kann, dabei zu beharren, unsere Hände nach allen Seiten freizuhalten und damit jede Möglichkeit einer entscheidenden diplomatischen Aktion zunichte zu machen.“ U. ott 392. 1. — Jellemző, hogy a meg nem nevezett magyar urak 1915-ben, mindkét esetben a brit kormányhoz fordultak és hogy a magyarok rokonszenvét Anglia iránt a brit külügyi hivatal azzal viszonozta, hogy őket Oroszországnak szolgáltatta ki.

(Andrássy Gyula gróf) nagyban és egészben az volt a felfogásuk, hogy az önálló lengyel államot fel kellene támasztani. Andrássy Gyula gróf 1915. szeptemberben indította meg vonatkozó cikkeinek sorozatát;¹ utána Németországban, majd Svájcban küzdött a gondolatért, mert abban a feltevésben volt, hogy a magyarok és lengyelek összefogása és Anglia támogatása mellett kell megalkotni azt a Közép-Európát, melyben mindkét nemzet megfelelő helyet találhat. Betetőzte a harcot 1915. december 7-én mondott parlamenti beszéde, melyben nyíltan lándzsát tört Lengyelország helyreállítása mellett. Andrássy mindvégig kitartott e gondolat mellett és nagy szolgálatot tett vele a két nemzet ügyének.²

Tisza István maga is figyelemmel kísérte az eseményeket, de az orosz hatalom visszavonulása után mutatkozó érdeklődésben a magyar álláspontot igyekezett diadalra segíteni. Különös aggodással vette észre, hogy Ausztria megnövelése a dualizmus egyensúlyát bontaná meg; és 1915. októberben, ugyanakkor, amikor Andrássy Berlinben tartózkodott, egyrészt a magyar minisztertanácsban (október 2), másrészt a külügyminiszter útján (telefontávira gróf Buriánhoz, október 12) erélyesen a kérdésbe nyúlt.

A minisztertanács jegyzőkönyve világos képet nyújt a magyar kormány lépéséről és elgondolásáról:

Budapest, 1915. október 2.

„31. — Az elnöklő miniszterelnök úr hivatkozással az e részben már több ízben folytatott megbeszélésekre, így a napokban a kormány tagjaival, valamint a parlamentnek úgy a többséghez, mint az ellenzékhez tartozó más vezérférfiaival folytatott eszmecsereére, előadja, hogy Lengyelországnak a háború után leendő hovatartozása kérdése a közeli jövőben közös miniszteri értekezleten fog szóba kerülni. Ennek folytán beállott annak szüksége, hogy a kormány, mint olyan, állást foglaljon ebben a kérdésben, illetőleg felhatalmazást adjon számára arra nézve, hogy a szóban levő ügyben az említett közös miniszteri értekezleten a kormány nevében állást foglalhasson. Miután továbbá Lengyelország hovatartozásának kérdésével kapcsolatban kívánatosnak mutatkozik, hogy az előreláthatólag Ausztria javára bekövetkezendő területi megnagyobbítás Magyarország irányában is megfelelő intézkedések által ellensúlyoztassék, mégpedig Bosznia-Hercegovinának, esetleg Dalmáciának is

¹ *Andrássy Gyula gróf: A lengyel kérdés.* Magyar Hírlap. Budapest, 1915. szeptember 15., Ueber die polnische Frage. Nord und Süd, 1918., La Grande Bretagne et la Pologne. Réponse á Lord Lansdowne. Revue politique internationale. Lausanne, 1917., La Hongrie et la Paix. U. ott 1919.

² Ebbéli tevékenységéről v. ö. *Thürmer—Pallaghy A.: Az ifjabb Andrássy és a különbéke kísérlete.* Budapest, 1933. *Kertész I.: Lengyelország és az Andrássyak.* Budapest, 1936. — *Ditély A.: A lengyelek és Au.: tria* Budapest, 1916., *A lengyelek és az antant hatalmak.* Budapest, 1918. *Zdziechowski M.: A lengyel kérdés a magyar képviselőházban, 1915—1918.* Lengyel nyelven. Warszawa, 1920.

a magyar Szent Korona országai területéhez leendő csatolása által, előbb miniszterelnök úr a mai minisztertanácsra meghívta báró Skerlecz, Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánját is, mint a szóban levő nagyfotosságú kérdéseknek ez utóbb említett csoportja révén kiválóan érdekelt közjogi tényezőket.

Ezek előrebocsátása után elnöklő miniszterelnök úr bemutatja annak a nyilatkozatnak a jelen jegyzőkönyvhöz másolatban csatolt tervezetét, amelyet a közös miniszteri értekezleten a magyar királyi kormány nevében megtenni szándékozik, majd fölkeri a jelenlevő miniszter urakat, valamint a horvát bán urat, hogy a felolvasott memorandumban foglaltakra nézve nyilatkozzanak.

A Felső személye körüli miniszter úr annak a kijelentése mellett, hogy teljes mértékben hozzájárul a miniszterelnök úr által kifejtettekhez, hangsúlyozza, hogy a maga részéről őszintén óhajtja, hogy Lengyelország hovatarozásának kérdése általában sohasem nyerjen aktualitást, amennyiben egy területi megnagyobbítások nélkül Oroszországgal kötendő különbékét sokkal kívánatosabbnak tartana, mint Lengyelország megszerzését, ami a közjogi és egyéb kérdésekben rejlő kiszámíthatatlan nehézségek egész halmazát rejti magában.

Ha azonban úgy fejlődnek a dolgok, hogy Lengyelország anektálása elkerülhetetlenné válna, úgy Lengyelország Ausztriához csatolása mellett, ott hozzászóló miniszter úr felfogása szerint ideiglenesen katonai uralmat kellene létesíteni, s a közjogi részletkérdéseket későbbre halasztani.

A kereskedelmi miniszter úrnak a miniszterelnök úr előadásához nincs hozzáfűzni valója.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr hangsúlyozza, miszerint teljes mértékben egyetért a miniszterelnök úrral abban, hogy az egész kérdés kizárólag csak dualisztikus alapon képzelhető el. Egyúttal rámutat arra, hogy a keletgalíciai lakosság megbízhatatlan rutén elemei nem képezhetnek olyan becses anyagot a monarchia számára, hogy a szóban levő területi változásoknál ez elemek megtartásához föltétlenül ragaszkodni kellene, sőt ellenkezőleg célszerűnek tartaná, ha, amennyiben ez az idevonatkozó tárgyalások alkalmával az egész rendezést megkönnyítő modalitásnak bizonyulna, Galícia északkeletibb részének Oroszország számára leendő átengedése komolyan számításba vétetnék. Ha ezen ruszofil lakosság lakta országrészen a monarchia túlarna, ez közgazdaságilag sem jelentene nagy veszteséget, továbbá egy Búg—Zlota—Lipa—Dnyeszter határvonal stratégiai szempontból nem volna elégtelen.

Az igazságügyminiszter úr különös meglepéssel vesz tudomást a miniszterelnök úr által felolvasott memorandum első részéről, mely szerint az eshetőségek között az nem tartozik a lehetlenségek közé, hogy Lengyelország egy tisztességes béke fejében Oroszországnak ismét visszaadassék. Rámutat azokra a nagy nehézségekre, amelyeket a nemzetiségek a monarchia határain belül már eddig is okoztak, és figyelmeztet arra, hogy Lengyelország által a nemzetiségekkel való békés kormányzás igen nagy akadályokba fog

ütközni. Azt, hogy Magyarországon a nemzetiségekkel szemben az eddigi nehézségek ne fokozódjanak, kizárólag csak úgy kerülhetjük el, ha féltékenyen őrökölünk a dualisztikus alap megtartása mellett.

A *belügyminiszter úr* nem hallgathatja el az iránti aggodalmát, hogy Lengyelországnak Ausztriához való csatolásával a lengyelekben fel fog ébredni a függetlenség iránti törekvés s ebben támogatásra fognak találni a galíciai lengyelek részéről is. Ez a veszély egy dualisztikus alakulat mellett azonban még inkább fenyegethetne. Azért tehát annál is inkább szükségesnek tartja, hogy a dualisztikus alap fenntartassék és ezért csatlakozik a miniszterelnök úr javaslatához.

A *földművelésügyi miniszter úr* minden tekintetben aláírja az elnöklő miniszterelnök álláspontját, s csak annak hangsúlyozására szorítkozik, hogy a maga részéről legjobban szeretné, ha ezzel a kérdéssel gyakorlatilag foglalkozni nem kellene.

A *pénzügyminiszter úr* meghajolva a viszonyok által teremtett helyzet előtt, elismeri, hogy a magyar kormány az egész kérdést csak abból a szempontból kezelheti, mint ahogy azt az elnöklő miniszterelnök úr kon terápiái ja és ennél fogva ő is hozzájárul a kormányelnök előterjesztéséhez. Nem hallgathatja el azonban súlyos aggályait e rendelkezésekkel szemben. Lehet, hogy a maga részéről igen pesszimistikusan fogja fel az egész helyzetet, de feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a minisztertanács a kérdések ezen oldalával is foglalkozzék.

Ambár a maga részéről is a dualizmust úgy a múltra mint a jövőre nézve az egyetlen helyes közjogi államkapcsolati formának tekinti, kénytelen bevallani, hogy a dualizmusnak sok ellensége van és hogy az erőviszonyoknak Lengyelországnak Ausztriához kapcsolásával beálló eltolódása annak fenntartását is nehezebbé tenné.

Magyarországnak a dualizmushoz való ragaszkodása általánosan ellenszenvet fog kiváltani irányában az összes nemzetiségek részéről. Minden más nemzetiség a monarchiában a magyarokat fogja okolni, ha nem érheti el különösen céljait, és ebben a tekintetben egy táborban lesznek a lengyelek, a délszlávok, ugyanott lesznek találhatóak a csehek, de még az osztrák centralisták is. Igaz ugyan, hogy ezzel szemben támaszt várhatunk a dinasztiaától, talán az osztrák-németek részéről is. De nagy kérdés, hozzászóló miniszter úr nézete szerint, hogy elégségesek lesznek-e ezek a tényezők arra, hogy bennünket ebben a küzdelemben eredménnyel támogassanak is?

De nemcsak ezekből a magyar nemzeten kívül fekvő szempontokból fogja fel pesszimistikusan a helyzetet, hanem belpolitikai szempontból is, amennyiben meggyőződése szerint az esetben, ha a jelenlegi háború folytatásaként Ausztria Lengyelországnak vagy nagy részének hozzákapcsolása folytán területben, népességben és gazdaságilag jelentékenyen gyarapodni fog, Magyarországon a kormány igen erős ellenzékkel fogja magát szembetalálni, amely arra fog utalhatni, hogy éppen a magyar nemzet nem nyert semmit ebben a háborúban, amelynek szerencsés eredményeinek előidőzésében

olyan nagy része volt. Éppen erre való tekintettel a maga részéről kívánatosnak, illetve megfontolandónak tartja, nem lehetne-e a magyar állam nemzeti kiépítése útján ellensúlyozni a dualisztikus monarchia másik államánál a háború folytán előálló nagy erőgyarapodást, ami erősítené a gouvovernmentális politikusok helyzetét is, az ellenzék előrelátható támadásával szemben? Például a hadseregnek nemzeti alapra való fektetése által.

Miután még figyelmébe ajánlaná a minisztertanácsnak, hogy nem kellene-e az osztrák-németekkel már most megértetni, hogy egy különbke Oroszországgal Lengyelország nélkül a saját érdekükben is volna, kívánatosnak jelzi, hogy az egész kérdés magyar törvénnyel is rendeztessék, ha erre egyáltalában rákerül a sor.

A *honvédelmi miniszter úr* taktikai okoknál fogva azt ajánlja a miniszterelnök úrnak, hogy a közös miniszteri értekezleten a dualizmus és paritás fenntartásának gondolatát nem mint a magyar kormány prozozícióját állítsa oda, hanem oly irányba terelje a tárgyalás menetét, hogy ez az óhaj, mint a közös miniszteri értekezlet kívánsága jusson kifejezésre akkor, ha esetleg bizonyos részről dualisztikus tervekkel állanának elő. Ezt az eljárást azért ajánlja, hogy ne csináljunk magunknak a lengyelekből ellenséget.

Elnöklő *miniszterelnök úr* mindenekelőtt ez utóbbi aggályra jegyzi meg, hogy már az eddigi megbeszéléseknel napvilágra jött, hogy úgy az osztrák, mint a közös kormány a dualizmus fenntartásának alapjára helyezkedett. Azután reflektálva a pénzügyminiszter úr figyelmeztetéseire, megjegyzi, hogy a pénzügyminiszter úr joggal nevezte a maga nézetét túlpesszimiztikusnak.

Az úgynevezett vívmányokkal való operálásokkal csak kárt okoznánk a nemzet valódi hatalmi érdekeinek.

A magyar nemzet c háborúban teljesített óriási szolgálatainak jutalmául gyarapodott súlyban, tekintélyben, valódi hatalomban. Egy megnagyobbodott, mintegy 60 milliónyi lakossággal bíró hatalomnak marad paritásos tényezője, s csak a háború terheinek viselésénél mintegy évi 150 millió korona könnyebbséget nyer Lengyelország meghódítása és e terhek viselésébe való bevonása révén.

Ezután elnöklő miniszterelnök úr áttérve a felvetett kérdések II. csoportjára, előadja, hogy Boszniát és Hercegovinát illetőleg azon a határozott állásponton van, hogy azok jelenlegi közjogi helyzete tarthatatlan és célszerűen csakis a magyar Szent Koronához való csatolásuk útján rendezhető. E mellett szól a történelmi jog, a földrajzi helyzet és az a körülmény, hogy ilyen nagy délszláv tömegek Ausztriához csatolása újabb veszélyt jelentene az ottani németiség számára. Egyáltalán nem zárkózik el a magyar-délszláv népesség ilyen erősödésével járó aggályok elől, de azt hiszi, hogy a szóbanforgó veszélyekkel a magyar nemzet kedvezőbb erőviszonyainál fogva jobb kilátásokkal fog megbirkózhatni.

Nézete szerint Bosznia autonóm életében előreláthatólag lioszszabb átmeneti ideig tartó szünetnek kellene beállania, miután csakis minden zavaró helyi befolyástól független, erős és igazságos kormányzat fogja ott az állam tekintélyét megerősíthetni, s a kü-

lönböző bomlasztó hatásokkal a harcot sikerrel felvehetni. Az adminisztráció rendezése, a közoktatásnak megbízható kezekbe való lefektetése s az ottani közhangulatnak lényeges megnyerése után lehet majd Bosznia-Hercegovinát a magyar Szent Korona alkotmányos életébe bevonni s csakis akkor lehet e tartományok önkormányzatát, a közös államügyek intézésében való részvételét s Magyarországhoz, esetleg Horvát-Szlavonországhoz való kapcsolásának egyéb kérdéseit megoldani.

Nehezebb a határozat Dalmáciára nézve, amelynek hozzánk csatolását a geográfiai helyzettel kapcsolatos nagyon fontos közgazdasági szempontok s a Dalmáciából Bosznia szerb lakosságára gyakorolandó befolyásra való tekintet mellett az e tárgyban az 18(i8. XXX. t.-c.-ben a társországokkal szemben tett ígéret a magyar nemzetre jóformán kötelezővé teszi. Ennek az ígéretnek beváltására Lengyelország annexiója esetén most kínálkoznék kedvező alkalom, amelynek elmulasztása világosan megértetné a horvátokkal, hogy a magyar nemzet Dalmácia visszaszerzésére nem hajlandó, s ez ronszszemenő káros hatással lehetne az egész horvát közösség gondolat- és érzélemvilágára.

Másrészről azonban Dalmáciának Horvát-Szlavonországgal való egyesítése s az ottani közéletbe való bevonása bizonyára újabb nehézségek és komplikációk forrásává lenne s a jelenlegi közjogi alapon való békés alkotmányos fejlődést Horvátországban még jobban megnehezítené.

Ennélfogva a dolog még további tanulmányozást, és megfontolást igényel, miertis, mint az általa felolvasott nyilatkozat-tervezetből kitűnik, biztosítani kívánna ugyan Ausztria beleegyezését Dalmácia visszaszerzéséhez, azt azonban, vajjon éljen-e Magyarország ezzel a beleegyezéssel, egyelőre még függőben tartaná. Mint e kérdésben elsősorban kompetens tényezőt, felkéri a jelenlevő horvát bánurat, hogy a maga részéről is nyilatkozzék.

A *horvát bán úr* a kérdésnek csak a Bosznia-Hercegovina és Dalmácia sorsát illető részéhez kíván hozzájárulni. Ő is abban a fel fogásban van, hogy Lengyelországnak az Ausztriához való esetleges hozzácsatolása következtében az illetékes tényezők nem zárkoznak el az elől, hogy a magyar Szent Korona országai bizonyos rekompenzációban részesüljenek, különösen akkor, mikor ezeknek az országoknak történelmi igényeik vannak, amelyeket, részben legalább, törvény is biztosít.

Ez az eset áll Bosznia-Hercegovinára és különösen Dalmáciára nézve, amelyek Horvát-Szlavonországhoz való kapcsolása a horvát kiegyezési törvény értelmében tisztázva van.

Elismeri, hogy ennek a kérdésnek lesznek politikai nehézségei is, de ezekkel meg kell birkózni. A hozzácsatolás mikénti keresztülvitele részben taktikai kérdés. Tisztában van azzal, hogy a dalmát lakosság nehezen kezelhető, s nyugtalan elemekből áll. Viszont abban a tekintetben nem fogja fel optimisztikusan a helyzetet, hogy Dalmátországnak Horvátországhoz való csatolása a kormányzást Horvát-Szlavonországhoz esetleg meg fogja nehezíteni. Igen fontos-

nak tartaná mindenesetre taktikai okoknál fogva, hogy az egész ügy olyan beállítást nyerjen, hogy Magyarország az, amely Horvátországnak szerezne meg történelmi meguagyobbítását.

Említést tesz az utóbbi időben a dalmátországi helytartóval folytatott beszélgetéseiről, amelyek folyamán utóbbi kijelentette, hogy a dalmátok országuknak Horvátországhoz való csatolását nem óhajtják. Ennek a kijelentésnek azonban nem tulajdonít nagyobb súlyt, miután nem tartja kizártnak, hogy Attems gróf helytartó szavai csak a saját felfogását juttatják kifejezésre. A borvát bán felemlíti, hogy Dalmáciában — ámbár kevés a szerb mégis nagy a szerbofil párt, s hogy a horvátoknak ama része, amely dalmát, sokkal inkább foglalkozik egy nagy délszláv állam létesítésének kérdésével, mint a horvátországi borvátok. A dalmátok földrajzi fekvésüknél fogva is élénk összeköttetést tartanak fenn a montenegróiakkal és szerbekkel. Az intelligenciát utóbbiakhoz bizonyos kötelék is fűzi, s a montenegrói trónörökös pl. Raguzában szokott hosszabb időn át tartózkodni. Mindezekből arra a következtetésre jut, hogy a politikai viszonyoknak délszláv tartományainkban való jövőbeni alakulása leginkább attól függ, miként intézzük el ügyünket a szerb királysággal, s csakis a szerb állam megfelelő letörése után tudná legyőzni felmerülő aggályát.

Ami Dalmáciának a hozzácsatolását illeti, annak a fölfogásnak ad kifejezést, hogy ezt a lépést ha szükséges, esetleg szintén egy megfelelő provizóriummal lehetne kezdeni. Nem tartja kizártnak, hogy e terület megnagyobbításával kapcsolatban a borvátok szintén ne álljanak elő bizonyos követelésekkel, pl. pénzügyi téren; viszont jó alkalom lehetne ez arra is, hogy egyes függő kérdések Magyarország és Horvát-Szlavonország között rendeztessenek.

A *kereskedelmi miniszter úr* a fenti fejtegetésekkel kapcsolatban bemutat egy operátumot, mely Bosznia-Hercegovinának és Dalmáciának a magyar Szent Korona országaihoz való csatolásával foglalkozik. hangsúlyozva, hogy ebben a munkában sok megszívlelendő mozzanatot talál. Rámutat arra, hogy Dalmáciának a magyar Szent Korona országaihoz való csatolása Magyarországra nézve közgazdaságilag igen fontos, mert újabb débouchét kapna Magyarország a tengerre.

Az e tárgy fölött kifejlődött eszmecsere eredményeként, amelynek során a jelenlegi Szlavóniának egészben vagy részben Magyarországhoz való visszacsatolásának kérdése is felmerült, megállapítást nyert, hogy mindezeket a kérdéseket annakidején az illetékes horvát-szlavón és esetleg dalmát tényezők bevonásával fog kelleni megvitatni és megállapítani. A minisztertanács ezekre vonatkozólag állásfoglalását függőben tartva —

a miniszterelnök úr előterjesztéséhez hozzájárul s felhatalmazza őt az általa előterjesztett nyilatkozatnak a közös miniszteri értekezleten való megtételére.“ —

Melléklet: „Die königlich ungarische Regierung kann sich der Ansicht nicht verschliessen, dass sich eventuell die Trennung Kongress-Polens vom russischen Reiche als ein natürliches Produkt

dieses Krieges ergeben wird, in welchem Falle eine Angliederung desselben an die Monarchie trotz der damit verbundenen zahlreichen Komplikationen und Schwierigkeiten als die zweckmässigste Lösung des Problems erscheint. — Sie muss jedoch betonen, dass dieses Ergebnis bei der jetzigen Kriegslage noch keineswegs mit Gewissheit angenommen werden kann, und die Möglichkeit, den Krieg mit Russland auf Basis der Zurückerstattung des ganzen besetzten russischen Gebietes oder eines grossen Teiles desselben zu beenden, gewahrt werden müsse. — Seiht bei der günstigsten Kriegslage darf nicht ausser Acht gelassen werden, nicht nur, dass das Kriegsglück Schwankungen ausgesetzt ist, sondern auch dass die Zeit einer Erschöpfung unserer Reserven an Menschenmaterial und den für den Krieg unbedingt notwendigen wirtschaftlichen Gütern in einem näheren Zeitpunkte eintreten müsse, als dies bei den Gegnern der Fall ist. — Wir müssen die ganze Reihe von militärischen Aufgaben, welche es uns ermöglichen würden, wenigstens einen Teil unserer Gegner zum Frieden zu zwingen, in relativ kurzer Zeit lösen, oder uns mit einem bescheideneren Ergebnis abfinden und Frieden schliessen, bevor das Erschöpfungsmoment eintritt oder dessen Herannahen vom Feinde bemerkt wird. — Es wäre also mit der grössten Vorsicht alles zu vermeiden, was als eine dem polnischen Volke gemachte bindende Zusage gelten und die Monarchie in die Zwangslage versetzen würde, den Krieg um Polens willen mit Gefährdung der eigenen Lebensinteressen weiterzuführen oder beim Anschluss eines Polen zurückerstattenden Friedens schwere Einbusse am Prestige zu erleiden und bittere Enttäuschung und Entfremdung beim ganzen polnischen Volke hervorzurufen. — Die Frage wäre daher mit der grössten Vorsicht zu behandeln, die militärische Situation nicht in einer Weise herangereift ist, welche zur sicheren Hoffnung auf die Erwerbung Polens berechtigt. — Freilich steht diese notwendige Rücksicht auf eventuelle spätere Wendungen der militärischen und diplomatischen Lage einer Vorbereitung der Frage sowohl im Schosse der verantwortlichen Organe in der Monarchie, wie auch mit dem deutschen Verbündeten keinesfalls im Wege. Im Gegenteil, scheint es ratsam dieser Eventualität gegenüber schon jetzt Stellung zu nehmen. — Die ungarische Regierung erklärt die Angliederung des nicht von Deutschland zu annektierenden Teiles Russisch-Polens an die Monarchie im Prinzip unter folgenden Bedingungen zuzustimmen: I. Diese Angliederung kann der dualistischen Struktur der Monarchie und der paritätischen Stellung Ungarns keineswegs Einbusse tun. Nicht nur das historische Recht Ungarns, sondern die Lebensinteresse der Monarchie als Grossmacht, fordert gebieterisch, dass der neu angegliederte Teil der Monarchie nicht als drittes Staatswesen mit derselben selbständigen staatsrechtlichen Stellung und mit den gleichen Befugnissen bezüglich der gemeinsamen Angelegenheiten, wie die jetzigen zwei Staaten der Monarchie, in dieselbe eingefügt werde, sondern in ein unmittelbares Verhältnis zum österreichischen Kaiserstaate gelange und sowohl hiedurch, wie durch die Aufrecht-

erhaltung der paritätischen Stellung Ungarns der ausschlaggebende Einfluss solcher Elemente auf das Heerwesen und äussere Politik gesichert werde, welche sich für alle Zeiten, auf Leben und Tod mit der Dynastie und der Grossmachtstellung der Monarchie verwachsen fühlen. — Es müsste freilich das aus dem ganzen Galizien oder einem grossen Teile desselben und den neu angeworbencn polnischen Gebieten zu bildende Königreich Polen mit einer möglichst weitgehenden Autonomie betraut werden. Eine Frage, welche in erster Reihe in die Kompetenz der k. k. österreichischen staatlichen Organe fällt, in ihren, die Grundlage der Monarchie berührenden Grundzügen jedoch auch die Verantwortung der kön. ungarischen Regierung tangiert. — Mit Rücksicht darauf, dass es sich um eine, in erster Reihe österreichischen Frage handelt, will die kön. ungarische Regierung der Stellungnahme der k. k. österreichischen Regierung nicht vorgreifen, glaubt jedoch in Einverständnis mit derselben in der Auffassung zu sein, dass diese Autonomie sowohl aus dem Standpunkte der Zufriedenstellung der Polen, sowie auch mit Rücksicht auf die Stellung der Deutschen Oesterreichs eine möglichst weitgehende sein sollte, damit diese Letzteren in bezug auf wichtige und die ethnischen Standpunkte in erster Reihe berührende Zweige des Staatslebens in ein wesentlich besseres Kraftverhältnis mit den slavischen Elementen treten können, als es jetzt der Fall ist. — 2. In Anbetracht des grossen Zuwachses, welches Oesterreich durch die Angliederung Polens erhält, wäre die Frage Bosniens und der Herzegowina auf Basis der historischen Rechte Ungarns zu regeln und es wären diese Länder an die ungarische heilige Krone anzugliedern. — Ebenso wäre ein schmales Territorium an der Meeresküste westlich von Fiume an Ungarn abzutreten, um die Entwicklung der genannten Hafenstadt zu ermöglichen. — Schliesslich wäre es Ungarn anheimzustellen, das Königreich Dalmatien an die ungarische heilige Krone anzugliedern. Die kön. ungarische Regierung bittet die diesbezügliche Einwilligung der k. k. österreichischen Regierung und würde sich Vorbehalten, diese Frage nach einem näheren Studium zu unterziehen und sich diesbezüglich während der Kriegsdauer endgültig zu äussern.“ —

A hatalmak felvonulását Szaloniki megszállása, Masaryk és Benes 1913. november 14-i párizsi mauifesztuma vezette, amelyben a hatalmakat a monarchia felosztására szólította fel. Conrad tábornok másfélmillió galíciai vesztesége után valóban arra lehetett következtetni, hogy Ausztria-Magyarország erői fogytán voltak. Ugyanakkor az ellenség minden oldalról körülzárta és senki sem hitte, hogy egy általános megrohanásnak sikerrel ellenállni tudna. Ezzel kapcsolatban indult meg az a nagyarányú propaganda is, amely a szakértők mozgósítását és egy táborba való tömörítésüket vonta maga után. Az orosz Miljukov már 1916. áprilisban programot dolgozott ki a monarchia megdöntésére,¹ azután Londonban és

¹ Masaryk id. m. 117. 1. — Masaryk lütf-ban Londonban cseh propagandairodát szervezett. (*Czech Press Bureau*. 1917 óta *Propayandn Bureau*), melyet 1918 bán

Párizsban Beiiessel beszélt meg a további teendőket.¹ Ekkor jelent meg Párizsban Benes röpirata a monarchia földarabolásáról;² a gondolat népszerűsítésére Miljukov maga vállalkozott.⁸

Az ezen alapon megalkotandó béke alapelveit Steed fejtette ki,⁴ míg Seton-Watson azok terjesztésére újabb könyvet írt⁵ és külön folyóiratot alapított. A *New Europe* (1916—22) alapítása Benes emlékiratai szerint Benes, Masaryk, Seton-Watson és Steed előzetes megállapodásának eredményeként történt meg,⁶ programját pedig a következő mondat alkotta: *the complété élimination front the map of Europe of the Austro-Hungarian Empire*. Munkatársai a békekonferencia elé terjesztendő anyag összeállítását végezték — azoknak a kormányoknak megbízásából, amelyek a monarchia felosztását a területéből való részesedés céljából követelték. Az annexióstörvényeknek ebben a kódexében megfelelő arányú hibák és eltérések is mutatkoztak. Így pl. Masaryk számítása szerint az új cseh államban mindössze 150.000 magyart mutatott ki,⁷ holott azok száma

cseh követségé alakítottak át. — Miljukov Londonban Masarykkal, Párizsban Benessel találkozott és megbeszéltek a további teendőket — a kettős monarchia ellen. Masaryk: „Wir verständigten uns mit Miljukov über das antiösterreichische Programm; in diesem Sinne verhandelte er auch in Paris mit Benes und veröffentlichte dann eine Erklärung.“ (*Masaryk* id. m. 117. 1.).

¹ Benes: „Mit Miljukov besprach Masaryk in meiner Gegenwart eingehend un seren ganzen politischen Plan einer Reorganisierung Mitteleuropas. Miljukov stimmte ihm zu. Die Erklärung Miljukovs wirkte besonders entscheidend und stark.“ *Benes* id. m. 112. 1.

² *Benes E.*: Détruisez l'Autriche-Hongrie! Párizs, 1916. Angol kiadása: *The case of Bohemia's independence*. London, 1917. — Benes javaslatát 1916. áprilisban Miljukovnak Masarykkal és Benessei való találkozója előzte meg: „Wir verständigten uns mit Miljukov über das antiösterreichische Programm; in diesem Sinne verhandelte er auch in Paris mit Benes und veröffentlichte dann eine Erklärung.“ *Masaryk* id. m. 117 I. — „Mit Miljukov besprach Masaryk in meiner Gegenwart eingehend unseren ganzen politischen Plan einer Reorganisierung Mitteleuropas. Miljukov stimmte ihm zu Die Erklärung Miljukovs wirkte besonders entscheidend stark.“ *Benes* id. in. 112. 1. — Benes javaslata: „Détruisez l'Autriche-Hongrie! — L'Autriche-Hongrie doit être démembrée! Sur ses ruines l'état tchécoslovaque, comprenant la Bohême, la Moravie, la Silésie et la Slovaquie doit être constitué. La Pologne autonome, avec laquelle voisinerá au nord; la Russie, qui sera sa voisine à l'est, dans les Carpathes, formeront, avec l'État tchèque indépendant, une barrière infranchissable contre l'Allemagne. Au sud de la grande Serbie, composée des territoires serbes, croates et Slovènes, et attaché au territoire tchèque par un corridor entre la Leitha et le Raab, en Hongrie, achèvera l'encerclement de l'Allemagne. L'Italie aidera les Slaves à écraser définitivement l'Autriche et l'Allemagne de l'Adriatique. La Transylvanie sera rattachée à la Roumaine et la Hongrie indépendante ne conservera que les territoires exclusivement habités par les Magyars. Le principe des nationalités sera ainsi appliqué dans ses grandes lignes, en tenant compte, évidemment, des nécessités politiques et stratégiques.“

³ *Le Journal*. Párizs, 1916. szeptember 7.

⁴ *Steed W. H.*: A Peace Programme. *The Edinburgh Review*. 1916. április.

⁵ *Seton-Watson R. W.*: The German, Slav and Magyar. London, 1916.

⁶ „après entente avec M. Masaryk et Steed.“ *Benes* id. m. I. Párizs, 1928. 174—76. 1

⁷ *The New Europe*. 11 London, 1917. 172. I. és VII. London, 1918.

egy milliót is meghaladt. Draghicescu bukaresti szakértő szerint Erdélyben 5 millió román élt, holott egész Erdélynek annyi lakosa nem volt. Szerinte 6 millió szerb élt Dél Magyarországon, ahol a szerb kormány maga sem tudott egy milliót összeszámlálni. Hogy ezeket az adatokat elfogadtassák, szükséges volt, hogy a hivatalos magyar statisztikába vetett bizalom megdöntessék; ami viszont elegendő is volt, mert a népszavazást mindenütt megakadályozni törekedtek. Arra nem is volt szükség addig, amíg az orosz hatalom fegyveres ereje megvolt.

Magyarországra a szakértők beállítása szerint pusztulás várt.¹

¹ *Denis Ernest*: „Une seule solution demeure; à la place de la monarchie dualiste, constituer une série d'Etats indépendants: en premier lieu, le royaume serbo croate, auquel se rattacheront les Slovénes, et qui s'étendra jusqu'à la rive gauche du fleuve en s'accostant à la Pologne envers le nord et vers la Russie à l'est“ — (*E. Denis*: La question d'Autriche. Les Slovaques. Párizs, 1917.) *Louis Léger*: „La Hongrie, isolée et mutilée, pourra, si elle le veut, garder à son roi le titre d'apostolique et, comme nous comptons bien l'amputer de tous ses appendices étrangers, Serbes, Croates, Roumains, Slovaques et Russes, elle aura tout le loisir de méditer sur le mot de son roi Saint Étienne: Regnum unius linguae imbecille est.“ (*L. Léger*: Le panslavisme et l'intérêt français. Párizs, 1917. 327. 1.)

Steed a Benes munkájának angol kiadásához írt előszavában (Bohemia's case for independence. London, 1917.) azt javasolta, hogy az ausztriai németek csatlakozzanak Németországhoz. („The Germans of Austria would be free, should they desire it, to join the peoples of the present German Empire.“ Id. m. XL 1.)

Inge S. szerint (La paix en 1916. Párizs, 1915. 110. 1.) „Les trois ex-États de Bohême, de Hongrie et d'Autriche seront séparés et indépendants, *avec interdiction de s'unir à l'avenir.*“

Miljukov cikke, *Le Journal*, Párizs, 1916. szeptember 7.: „The only means, of destroying (the Pangerman) plans was to put an end to Austria Hungary.“

Seton-Watson szerint: „Germany can only be defeated if we are prepared to back the Slavs and liberate the Slav democracies of Central Europe. Stated in another form, the main task which confronts the Allies is that of releasing 35 million Slavs and Latins whom Germany is ruthlessly exploiting in a quarrel which is not theirs. It is only by their emancipation that an effectual obstacle to the German Drang nach Osten can be created, and Germany restricted to those natural limits within which she would cease to be a danger to the peace of Europe. The essential preliminaries then are the expulsion of the Turks from Europe, and the disruption of the Habsburg monarchy, into its component parts. On its ruins new and vigorous national states will arise. The great historic memories of the past will be adapted to modern economic necessities. Poland, Bohemia and Serbia will be restored to the commonwealth of nations, and in their new form will constitute a chain of firm obstacles on the path of German aggression. — Our barrier to the Drang nach Osten must then be sixfold: 1. Poland, freed from its long bondage and reunited as a State of over 20 million inhabitants on terms of close union with Russia, will be able to develop still further her great natural riches, and to reconstruct her social system on the lines of Western democracy. 2. Bohemia, ivho has been the vanguard of the struggle against Germanization for eight centuries, and has proved herself the most modern, the best organized and educated, and the most virile and persistent of all the Slav races, will, as an independent State, possessing natural frontiers, strong and self supporting industries, and keen national consciousness, become one of the greatest assets in the struggle against Pan Germanism.“

The small and landlocked Serbia of the past will be transformed into a strong and united Southern Slav State upon the eastern shore of the Adriatic, no longer seething

A *New Europe* — Masaryk és Seton Watson propaganda-lapja — programként egy új Közép-Európa felépítését választotta,¹ de Masaryk viszont emlékirataiban azt mondta, hogy a cseh propagandát mozdította elő.² Középeurópai rekonstrukció alatt Kovalevskij orosz professzor az orosz hatalmi tervek diadalát értette³

with unrest as the result of Magyar misrule in Croatia and Austrian economic traffics, but free at last to develop a national life which has resisted five centuries of Turkish oppression. As a second line behind these three Slavonic States we should aim at creating 4. independent Hungary, stripped of its oppressed nationalities and reduced to its true Magyar kernel, but for that very reason emancipated from the corrupt oligarchy which has hitherto controlled its destinies, and thus enabled to develop as a prosperous and progressive peasant State; and 5. Greater Rumania, consisting of the present kingdom, augmented by the Rumanian districts of Hungary, Bukovina, and Bessarabia. Behind these, again, would stand Greece and Bulgaria as national States, the latter purged of her evil desire to exercise hegemony over the Peninsula. 6. Finally, Russia would control Constantinople and the Straits, thus restoring the Cross to its true place upon the Golden Horn, and at the same time satisfy that longing and need for an access to the open sea which has underlain Russian policy for at least two centuries. As a free port for all comers, Constantinople could only gain by a Russian protectorate, and the special rights of Rumania in the Black Sea and the Straits would receive the fullest recognition." *Seton-Watson R. IT.*: German, Slav and Magyar. London, 1916. 174—76. t. — Seton-Watson előre látta mindennek rossz következményeit: I. Anschluss: „The alarmist will seek to oppose such a programme by the argument that it involves assigning the German provinces of Austria to Germany, and this aggrandizing an enemy whom it must be our aim to weaken by every means in our power. Such arguments are, however, entirely specious. In the first place there is no power on earth which could keep the Germans of Austria and of the Empire apart if once they determined to unite; and it is quite impossible for us to lay down the principle of nationality as the basis of settlement and then to deny it to the most powerful and compact of all European nations“ (Ibid. Pag. 176.). — II. Fajok: „But even with the establishment of free and vigorous national States upon the ruins of the old order, there must inevitably remain the difficult problem of racial minorities, whose interests are of secondary but none the less of vital importance. And just as every effort must be made to ensure the survival of the smaller nations, as the surest bulwarks of true culture and tolerance, as the guardians of racial individuality and diversity of type, so also they in their turn must be induced to offer the fullest political and intellectual liberty to all racial minorities within their boundaries. A guarantee of linguistic rights in schools, churches, local bodies, and cultural institutions must be a sine qua non in the settlement of every problem. Thus the Germans of Bohemia and Southern Hungary must enjoy the same privileges as the Magyars in the new Rumania, the Slovenes in Italy and the tiny group of Italians in the new Jugoslavia.“ IT. ott 177. 1.

² *Seton-Watson*: „The New Europe has been founded to provide material for definite schemes of reconstruction, and to support, both the allied peoples and their Governments the broad lines upon which the Europe of the future should be built.“ U. ott I. 97—98. 1.

³ *Masaryk* id. m. 104. 1. — „The Slovaks are part of the Czech nation. The Bohemian people are thoroughly Slavophil. A Russian dynasty, in whatever form, would be most popular, and in any case, Bohemian politicians desire the establishment of a Kingdom of Bohemia in complete accord with Russia.“ The new Europe. II. 163—64. 1., 172. 1.

⁴ „The complete elimination from the map of Europe the Austro-Hungarian Monarchy.“ U. ott I. 81. 1.

és így látjuk, hogy alakította ki a programot a folyóirat vezetősége (Benes, Eisenman, Draghiceseu, Denis, Steed, Tardieu stb.). Így pl. *Masaryk* szerint az oroszoktól megalkotandó cseh királyságban 9 millió csehszlovák mellett lett volna 150.000 magyar;¹ *Alexander Severus* és *Lupa* szerint Erdélyben 4, *Draghiceseu* szerint 5 millió volt a román, — mert a magyar statisztika hamis, — és (5 millió szerb élt Dél-Magyarországon, összesen 7 millió magyar a pusztákban.²

Ebben a Közép-Európában a magyar nemzetnek helye nem volt.

Így indult meg 1916 nyarán az általános támadás Ausztria-Magyarország ellen,³ amelytől a monarchia összeomlását remélték. Északkeleten Bruszilov orosz tábornok áttörte a frontot (1916. június 4.) és augusztusban már 300.000 hadifoglyot ejtett. Románia nem tudott ellenállni a csábításnak, hogy a védtelenül hagyott erdélyi határt megrohanja, de annak sem, hogy a Londonból Pétervárra áthelyezett beavatkozási tárgyalásokon semlegességét megtartsa.⁵ Míg Londonban ugyanazon az alapon keresték a beavatkozást, amint az az olaszokkal történt, addig Pétervárott a háborúba taszították. Bratianu az utolsó pillanatban kikötötte ugyan, hogy Bulgária felé fedezetet kapjon⁶ és ezzel teljes mértékben igazolta Tisza 1914-i felfogását, de aggodalmainál többet mondottak Take Jonescunak a bukaresti orosz követségen megtalált nyugtái, amelyek Marghiloinau szedett össze.⁷ Így jött létre augusztus 17-én a bukaresti szerződés,⁸ amelynek alapján Románia 27-én a monarchiá-

nak hadat üzent. Vasárnap este volt, mikor a csendes Ballhausplatzon a hadüzenetet a szövetséges monarchiának átadták a nélkül, hogy a szövetségi szerződést felbontották volna; mikor a hadüzenetet a néptelen hivatalban átvették, a román csapatok már Erdélyben

verläuft sie auf der Wasserscheide zwischen Theiss und Viso bis zur Vereinigung der Theiss und des Viso. Beginnend von diesem Punkte geht die Grenze talabwärts der Theiss bis zur Mündung der Szamos in die Theiss und verläuft weiter vier Kilometer nördlich der erwähnten Mündung, wobei Rumänien das Dorf Vasaros-Namény verbleibt, in südwestlicher Richtung bis zu einem Punkte, der sechs Kilometer rechts von der Stadt Debreczin gelegen ist. Von hier verläuft die Grenze in derselben Richtung weiter und passiert drei Kilometer westlich die Mündung des Krisch, dann geht sie nach Süden, umgeht das Dorf Bekessamson drei Kilometer westlich und vereinigt sich mit der Theiss auf der Höhe des Dorfes Algyö (N. N. Szegegin). Von hier geht die Grenze talabwärts bis zu deren Mündung in die Donau und hierauf Donaubwärts bis zur Grenze Rumäniens.“ *Wegerer A.*: Das zaristische Russland im Weltkrieg. Berlin, 1167. 251—52. 1.

Szaszonov tehát ekkor már az egész Bánátot hajlandó volt Romániának adni. Ügy, amint azt Bratianu követelte. Annak ellenére, hogy Seton-Watson már 1915. februárban előadta Bukarestben a Bánát megosztását Szerbia és Románia között, ami román körökben meglehetősen izgalmat keltett. *Moroianu* id. m. 97—98. 1. — Az 1916. augusztus 17-i bukaresti szerződés a következőképpen rendelkezett: „IV. Die Grenzlinie wird der Grenze von Galizien und Ungarn folgen, um die Tisza beim Dorf Trebusa flussaufwärts ihrer Einmündungsstelle in den Viso zu erreichen. Von diesem Punkte wird sie dem Talweg der Tisza bis 4 Kilometer stromabwärts von deren Vereinigung mit dem Szamos folgen, das Dorf Vasaros-Namény Rumänien überlassend. Die Grenzlinie wird sodann in südöstlicher Richtung bis zu einem Punkt 6 Kilometer östlich der Stadt Debreczin weiterlaufen. Von diesem Punkte aus wird sie nach dem Krisch an einem Punkte stromabwärts des Zusammenflusses von dessen beiden Zuflüssen, dem weissen Krisch und dem schnellen Krisch verlaufen. Sie wird dann die Tisza gegenüber dem Dorfe Algyö nördlich von Szegegin erreichen; in den sie östlich der Dörfer Orosháza und Bekessamson vorbeiläuft; 3 Kilometer vom letzteren entfernt wird sie eine kleine Biegung machen. Von Algyö an wird die Grenzlinie dem Talweg der Tisza bis zu ihrer Einmündungsstelle in die Donau und schliesslich dem Talweg der Donau bis zur gegenwärtigen Grenze Rumäniens folgen.“ *Stiere* id. m. 206—11. 1. — Bukarest, 1916. augusztus 18. A vonatkozó katonai egyezmény megkötése. *Wegerer* id. m. 257. 1. — Bukarest, 1916. augusztus 26. Czernin gróf jelentése: „Herr Bratianu erklärte auf das bestimmteste, er wolle, könne und werde neutral bleiben.“ 1916-i osztrák-magyar vöröskönyv. — Bukarest, 1916. augusztus 27. A román koronatanács a háború mellett dönt. Hadüzenet. — Bukarest, 1916. augusztus 28. Poklewski Koziell jelentése: a határozat már csak formáság (eine einfache Formalität) volt. *Wegerer* id. m. 258—59. 1. — Maiorescu megállapítása: „Das Land wünscht nicht den Krieg und Siebenbürgen sympathisiert nicht mit einer Angliederung an Rumänien.“ U. ott. — A román hadüzenet indokolása: „Les Roumains condamnés á subir l'oppression d'un élément étranger qui ne constitue qu'une minorité au milieu des nationalités diverses dont se compose l'Etat Austro hongroise.“ — Seton-Watson indokolása: „The political System under which the Rumanians of Transylvania and Hungary have hitherto lived is one of the grossest tyrannies which modern Europe has ever known and it would have justified Rumania a hundred times over in seeking to set free a race whose deep and virile national consciousness has survived all attacks.“ *Seton Watson H. W.*: Rumania and the Great War. London, 1915. és *The Rumanians of Hungary. The Near Europe*. I. London, 1916.

A Románia beavatkozására vonatkozó orosz okmányokat ismertette *Lazarevsky* I. De l'entrée en guerre de la Roumanie. Közölte *Marguerite* Les Alliés contre la Russie. Párizs, 1924. 205. és köv. 11. — E szerint Románia beavatkozását a francia és brit kormányok sürgették, míg Oroszországot a román semlegesség annyival jobban

voltak. — Dél felől a Szalonikiben álló keleti vagy balkáni haderő indult Szerbia, Albániában az olaszok vonultak Montenegró felé.¹

A magyarországi románok magatartása nem adott okot komoly panaszokra.

A román nemzetiségű katonák a háború kezdete óta valamennyi fronton együtt véreztek a magyarokkal. Goga és Lucaciú Bukarestben a Liga Culturale válaszmányába léptek ugyan, de a magyarországi románok kijelentették, hogy a magok ügyeit ők magok kívánják intézni (nyilatkozat a román nemzeti párt hivatalos lapjában. Románul. Arad, 1915. január 3.).

Tisza István a maga részéről mindent megtett abban az irányban, hogy a románság és a magyarság érdekeit egybefűzze. Vele szemben a trónörökös és centralista barátai haladtak egészen addig, amíg Románia politikusai az orosz hatalom eszközeivé nem lettek és a trónörökös eltávolítása után Romániát Bratianu Jonel útján a kettős monarchia ellen fordították.

A magyarországi románság vezetői észrevették azt, hogy Románia mögött Oroszország keze látszik és a hadüzenetben kidomborított nemzeti eszmének nem volt annyi varázsa, hogy elhomályosítsa azt a valóságot, hogy a magyarországi románok elnyomása nem volt olyan jellegű, amint azt hangulatos színekben lefestették. A románság vezetői nem román testvéreikkel, hanem az ezek mögött álló szláv és orosz veszedelemmel szemben a magyar nemzethez szimultak. Hűségnyilatkozataikat a magyar béke delegáció 1920 elején saját iratai közé is bevette,² példáiként annak, hogy 1916-ban Romániával szembefordultak. E nyilatkozatok annak idején feltűnő hatást váltottak ki Angliában, hol a nyilatkozók egyike, Vajda-Voevod Sándor az új Románia miniszterelnökeként jelent meg.

Tisza István kezdettől az ellenséges államok közé számította Romániát és 1916. július 15-én azzal figyelmeztette Buriánt, amivel 1914. júliusban mindenkit figyelmeztetett: „a román veszély nagyon komoly és bármely pillanatban aktuális lehet“. Erdélyt nem látta kellően védettnek és július 22-én ebben az ügyben egyenesen az uralkodóhoz fordult.³ Miután erre vonatkozólag nem kapott kielégítő

biztosította, hogy a frontvonal rövidebb volt. Alexeiev tábornok 1916. márciusban részletesen kifejtette vonatkozó indokait (u. ott 210—16. l.), mert véleménye szerint az, hogy Erdély Romániáé legyen, Oroszországot nem érdekli közvetlenül. Így történt, hogy amíg a román hadsereg Erdélybe vonult, addig az oroszoknak Románián keresztül Dobruzsába kellett vonulniuk, hogy Bulgáriát az esetleges támadástól visszatartsák. Ami újból azt bizonyította, hogy Romániát Bulgárián keresztül lehetett volna megtartani a monarchia oldalán (u. ott 219—20. l.). Az oroszok véleménye szerint a franciák a verduni támadás abbahagyását Románia beavatkozásának köszönték, amelynek költségeit viszont Oroszországnak kellett viselnie (u. ott 223. l.). — Joffre tábornok 1916. június 28-án azért sürgette a román beavatkozást, mert Erdélyt csak gyenge honvédsapatok védelmezték (u. ott 226. l.).

¹ A román beavatkozás előzményeiről v. ö. *Jancsó Benedek* műveit és *Nagy Miklós* id. tanulmányát.

² A magyar békétárgyalások. I. Budapest, 1920. 1 83—86. l.

³ *Levelek* V. Budapest, 1933. 253—54. l.

felvilágosításokat, ő is, Burián is állásukat kötötték ahhoz, hogy azokat megkaphassák: „Jó lenne Conradnak megértenie, hogy nincsen helye gyerekeskedésnek, egész erőmet és erkölcsi tekintélyemet meg kell feszítenem, hogy a hadvezetőség hibái által kompromittált helyzetben a magyarországi közállapotokat az összeomlástól megmentsem és arra csak akkor vállalkozhatom, ha tudom, hogy Romániával szemben hatékony rendszabályok történnek.¹

Ezeknek a rendszabályoknak a megtétele tehát nagyrészt Tiszának volt köszönhető. Károly királyi herceg, trónörökös maga vette át a főhadiszállás vezetését Nagyváradon és október közepén a bevonult 200.000 főnyi román haderőnek csak roncsai jutottak ki az alduinai sík területre.¹²

Oroszország, Szerbia és Románia veresége annak a három államnak a vereségét jelentette, amelyektől Tisza 1914. júliusban tartott.

Az ellenzék ezúttal is meg akarta előzni a kormányt a béke megalkotásában és 1916. szeptemberében egy vele kapcsolatban álló egyén a berni olasz követséget kereste meg és Itália útján kívánt békét ajánlani — területi engedmények árán.³

6. A védelmi háború befejezése, Magyarország békeajánlata.

1916. december. — Abból, hogy Tisza István gróf magyar miniszter elnök 1914-ben a végsőkig ellenezte a háborút, amelyben a támadókkal szemben Magyarország biztonságát féltette, okszerűen következett az, hogy Magyarország kellő biztonságának helyreállítása mellett a háborúnak véget vetni törekedett. Még Szerbia állami szuverenitásának és területi épségének biztosítása is erre mutatott; még inkább leveleiben elárult az a felfogása, hogy a háborút, amelyben döntő győzelmet aratni nem lehet, megegyezéssel békével fejezzék be (1914. augusztus 30., 1915. április 27., május 3., június 17., december 4. és 9., 1916. május 29.).

Amint ellenezte a Szerbia ellen indított háborút 1914-ben, úgy fájlalta Olaszország hadbavonulását 1915-ben; az előbbi esetben a monarchia elhatározását elhibázottnak tartotta, utóbbi esetben azt érezte, hogy a magyar nemzet történelmi barátságát törték szét azok, akik Olaszországot ellene fordították. Erre mutatott Sonninoval váltott üzenete, amelyben az olasz és a magyar nemzetet a szláv orosz előnyomulással szemben közös alapra állította.⁴ Ugyanígy ér-

¹ 1916. szeptember 7. Báro Burián Istvánnak. U. ott 321—22. 1.

² A román beavatkozás történetét a francia külügyminisztérium okmányai alapján megírta Pingaud id. m. II. 102—208. 1. Szerinte Ferdinánd királyt Mária királyné nverte meg a Bratianutól úzótt politika folytatásához.

³ A gyanúsított Holló Lajos ellenzéki képviselő fia volt. A vonatkozó levelezés u. ott 385—92. 1. Sonnino báró olasz külügyminiszter akkor azt az értesítést kapta, hogy bár Károlyi Mihály merész ember, de a parlamentben kis pártja van.

⁴ Tisza István gróf Sonnino Svdneyhez, 1915. április 27. „Ce n'est pas seulement l'intérêt commun de la défense contre le panslavisme, qui nous pousse vers l'alliance avec l'Italie. — L'opinion publique de la Hongrie a toujours témoigné des très vives sympathies pour la nation italienne, ce sentiment subsiste quoique l'attitude de l'Italie pendant la guerre actuelle ait causé une surprise pénible, et je suis persuadé qu'il

zett Romániával szemben is, mert úgy vélte, hogy a sors a magyar és román nemzeteket egymásra utalta; ezért tett különbséget a magyarországi és a balkáni románság között, mely utóbbi az orosz hatalom elővédeként rohanta meg a magyar és a magyarországi román nemzetet, mely utóbbinak vezetői a támadó balkáni románsággal szemben a Dunamedence népeinek békés együttéléséhez ragaszkodtak és ebben az irányban nyilatkoztak meg a magyar parlamentben és a parlamenten kívül.¹

„Ellenfeleink szétdarabolásuokra törtek“, írta Tisza István gróf 1916. május 29-én. „Tőlünk minden ilyen vágy távol állott, csak saját biztonságunkat kívántuk.“² Mikor a román támadás visszaverése megtörtént, Burián István báró, a közös külügyminiszter október 18-án Bethmann-Hollveg német kancellárt kereste meg az ügyben, tehát a kezdeményezés világosan a magyar kormányt illette meg. Az október 30-án adott német válasz november 7-én újabb javaslat megtételét tette szükségessé, a 9-i német viszonzás pedig a november 15—16-i berlini szövetségeközi értekezletet vonta maga után. Ezek után történt meg december 12-éu a központi hatalmak békeajánlata, melyet december 18-áu az Északamerikai Egyesült Államok nagykövetei nyújtottak át a szövetséges és társult hatalmaknak.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy miután a védelmi háborút a magyar kormány befejezettnek tartotta, természetesen annak az ősi magyar államnak biztosítására törekedett, amelyet sértetlenül megtartania sikerült. A magyar kormányt és a magyar közvéleményt semmiféle hatalmi terv és hódítás nem érdekelte és az orosz-román-szerb támadás visszaverése után azzal a területtel akart visszatérni a békés állapotba, mellyel a védelmi háború rákényszerítésekor hadba vonult. Aminthogy ugyanebben a szellemben igyekezett Szerbia területi épségét is biztosítani, tehát

redoublera de vigueur aussitôt les rapports amicaux rétablis entre nos deux pays. — Le gouvernement italien a bien raison de considérer comme ses alliés naturels les peuples non-slaves habitants à l'Est de la mer Adriatique, c'est un bien commun qu'une forte Hongrie, dominant la vallée du Danube forme le plus solide rempart contre l'invasion slave menaçant les sphères d'intérêt de l'Italie. — L'amitié durable entre la Hongrie et l'Italie est donc un produit naturel de la communauté des intérêts et des sentiments de la prédominance de l'élément hongrois, dans la direction de la politique de l'Autriche-Hongrie garantie pour l'Italie, que jamais cette puissance ne donnera une orientation hostile pour l'Italie à son action diplomatique au militaire. — L'amitié entre les nations italienne et hongroise s'impose comme une nécessité politique; elle doit exclure pour toujours tout dessein hostile contre l'Autriche. Ce n'est qu'unie à l'Autriche, que la Hongrie peut servir de rempart contre le flot slave menaçant les côtes orientales de l'Adriatique. — Le sort de la Hongrie est lié avec l'existence de l'Autriche-Hongrie comme grande puissance. Grande puissance vivifiée, rajeunie, changée précisément par l'influence de la Hongrie, qui y a apporté un élément nouveau de progrès, de liberté, de sympathie avec les peuples affranchis.” — Gróf Tisza István összes munkái. IV. 3. Budapest, 1926. 263—64. 1.

¹ E nyilatkozatokat illetőleg v. ü. a parlamenti naplókat és Magyar Béke-tárgyalások. I. Budapest, 1920.

² Gróf Tisza István összes munkái. IV. 5. Budapest, 1933. 202. 1.

sem a máséból elvenni, sem a magáéból a támadó ellenségnek átengedni semmit nem akart.

Országszerte harangzúgás hirdette, hogy a védelmi harc diadallal véget ért és a magyar kormány a visszavert ellenségnek békét ajánlott. Senki sem kételkedett abban, hogy a békejobbot elfogadva véget ér az öldöklő háború és jobb idők következnek. Az ellenség azonban csak évekkal azután jutott rá a gondolatra, hogy valóban jobb lett volna elfogadni az 1916. decemberben nyújtott békejobbot.¹

Ezt a lehetőséget kívánta nyújtani Európának Tisza István is, ki Burián báróval együtt küzdött a békeajánlatnak Németország részéről való elfogadásáért. Felkérése folytán Burián már 1916. november elején a német kancellár elé terjesztette a vonatkozó ajánlatot, melynek pontjait 7-én az uralkodó elfogadta. Közzétételük csak Bukarest megvétele után történt meg (december 12).^{1,2}

Tisza ugyanis az önvédelmi harcot befejezettek tartotta és tárgyilagosan higgadt vizsgálódás nem is állapíthat meg mást, mint hogy az 1911 óta kezdődő orosz-román-szerb támadás ellen vívott védelmi harc az egész magyar államterület megtartásával ért véget.

Közép-Európa, melyet Ferenc Ferdinánd és centralista barátai egy osztrák összbirodalomban kívántak egyesíteni, nem jött létre. Nem alakult meg Masaryk Tamás cseh-orosz Közép-Európája sem. amint ő és barátai tervezték és a hatalmakkal elfogadtatni törekedtek. Korai volt az a Közép-Európa is, melynek tervét Naumann Frigyes német politikus dolgozta ki,³ aki a lövészárkokkal körülhatárolt földekből építette fel a német Közép-Európát, melyben egyébként Magyarországnak fontos szerepet szánt.

Nem Tisza volt az egyetlen, aki — mindenesetre magyar szempontból — belátta, hogy a háború fordulóponthoz érkezett. Mind-egyik hadvezetőség egyformán küzdött a gondolattal, hogy lehet-e és hogy érdemes-e tovább folytatni a küzdelmet, amelyben kitűnt, hogy a központi hatalmak kelet felől veretlenek maradtak, nyugat

¹ Kosén báró, orosz diplomata meg volt győződve arról, hogy 1916 végén, Amerika útján, mely a titkos szerződéseket nem fogadta el, Oroszország békét köthetett és ezzel a későbbi tragédiát elkerülhette volna. Hosen R. bíró: *Forty years of diplomacie*. 11. London, 1922. — Ugyanígy gondolkozott a francia Redier Antal: *Zita, princesse de la paix*. Párizs, 19:30.

² fráter Richárd német történétíró: azzal, hogy a békeajánlat után megtartott parlamenti beszédében a békeajánlatért való kezdeményezést a monarchia részére igényelte, azt árulta el, hogy Németországnak a monarchia nehézségei miatt kellett bele-mennie az ajánlat megtételébe. Fester id. m. München, 1938. 17. 1. Azt hisszük, Tiszának erre az indoklásra nem volt szüksége, ő a háborút befejezettek vélte és be kívánta fejezni.

³ Naumann F.: *Mittelenropa*. Berlin, 1915. II. kiadás (Bulgáriával bővítve) 1916. Munkája főbb vonatkozásaiban gazdasági jellegű, ellensége a hatalmi politikának és a centralizációnak. Miután fejtegetései már a magok idejében sem vezettek gyakorlati megvalósuláshoz, elméleti természetük folytán ismertetésüket is mellőzhetőnek véljük. Az a nagy vita, mely a munka körül kialakult, nem Naumannnak szült, hanem azoknak, akik e gondolatokat esetleg a hatalmi politika szolgálatába állíthatták. Naumannról v. ö. Heuss Th.: *Friedrich Naumann. Der Mann, das Werk, die Zeit*. Stuttgart, 1938.

felől pedig zálogokra tettek szert, amelyeknek beváltása több-kevesebb áldozatot kívánt.¹

Mindezek az elgondolások nyom nélkül múltak el. Ferenc József kettős monarchiája és Tisza István Magyarországa úgy kerültek ki az önvédelmi harcból, ahogyan azok viszonyát az 1867-i kiegyezés elrendelte.

Ha valaki ennek a Magyarországnak a virtuális képét megrajzolja és keresi azokat a lehetőségeket, amelyek előtte állottak és amelyeket a magyar politika vezetői maguk előtt láttak, akkor azt is megállapíthatja, hogy a magyar állam biztonsága kelet felől — a Kárpátok egész vonalán, Dévénytől Orsováig, valamint a Duna vonalán — helyreállott és új támadásokkal szemben teljes biztosítást nyert. Erdély tehát szorosabban simult az anyaországhoz, bár kérdése sürgős és gyökeres rendezésre szorult. Remény nyílt arra, hogy az 1868-ban az anyaországtól elszakított három vármegye, az újabb Szlavónia, ismét visszakerül az anyaországhoz, viszont a horvát nemzet és a horvát faj a maga egészében egy államot fog alkotni és kapcsolatba kerül Bosznia-Hercegovinával. Végül szabályozást nyer Fiume kérdése is, a magyar állam pedig Horvátországon át, Spalatóban eléri a nyílt tengert. Ezzel a Magyarországgal szemben az osztrák centralisták hallgatásra voltak ítélve abban az esetben, ha a magyar politika kellő igyekezettel és bölcseséggel maga mögé tudja sorakoztatni Szent István koronájának népeit és nemzeteit.

¹ A háború be nem fejezését kifogásolták Chatelle A.: *La paix manquée*. Párizs, 1936. és Ridkr A.: *Zita, princesse de paix*. Párizs, 1930.

A béke előkészítése

1917—1918.

1. *A békeajánlat elutasítása, 1917. január 10.* — A központi hatalmak 1916. december 12-i békeajánlatát a szövetséges és társult hatalmak 1917. január 10-én elutasították.¹

Izvolzskij orosz nagykövet az orosz vereségekre való tekintettel már hajlandó volt arra, hogy a monarchia felosztását jobb időkre halasztják el, amikor az orosz hatalom ismét erőhöz jut és a kérdést a nyugati hatalmak nélkül is megoldhatja: „*seule, sans l'Europe occidentale, dans le sens d'une politique panslave*“.² Nem így gondolkozott Benes Edvárd, aki a kitűzött programot az oroszok veresége után a nyugati hatalmak útján igyekezett biztosítani. Már 1916. december 22-én megjelent a Quai d'Orsayn, ahol 29-én Berthelot Fülöp főtitkár és Pichon számára emlékiratot nyújtott át; azután a *Temps* (Tardieu) és a *Matin* (Sauerwein) támogatását kérte. Így történt, hogy Berthelot a központi hatalmak békeajánlatát 1917. január 10-én Benes kívánsága szerint utasította el. Az elutasítás tehát Benes—Berthelot útján történt. Benes maga állapította meg, hogy a cseh program — a monarchia feldarabolása — ettől kezdve integráns részét alkotta a szövetségesek hadicéljainak. Ez lett minden további akció alapjává: „*la base de toute notre action ultérieure*“.³

Itt tehát élesen elhatárolódik egymástól a kétféle hadicél.

A központi hatalmak — és közöttük Magyarország — felajánlják az ellenséges területek kiürítését. Magyarország semmiféle területet nem kívánt megtartani; az ő területét azonban a cseh, szerb és román kormányok követelték.⁴ Angol barátaiak megállapítása szerint ez volt igazságos.

¹ Az elutasító jegyzéket közölte a Schulthess Geschichtskalender, 1917. 377—79. 1.

² benes id. m. 1. Párizs, 1928. 251. 1.

³ U. ott 254—63. 1.

⁴ V. ö. Temperley id. m. „The Czechs. — The first concrete result of their labours was the insertion in the Allied Note to President Wilson (10th January 1917) of a demand for the liberation of the Italians, as also for the Slavs, Rumanians and the Czecho-Slovaks from foreign domination.“ IV. London, 1921. 254. 1. — Ez azonban

Nagyon kevesen tudták azt, hogy ezeket a kegyetlenül szigorú, Európa békéjét rombadöntő és hosszú időre megakadályozó válaszevet Benes Edvárd kérésére a francia külügyminisztérium főtítára. Berthelot Fülöp, Párizsban egy szállodai asztalon fogalmazta meg.¹

A békés szándékkal felkínált békének ez a cinikus módon való elutasítása beláthatatlan nehézségeket okozott.

2. Tisza István gróf különbékét ajánl, 1917. január 25. — Az orosz-román-szerb támadás összeomlása 1916. decemberben volta-

Tempeley szerint nem volt más, mint „endossement of the Czecho Slovak aspirations.“ Masaryk bizalmasa helyeslőig állapította meg a követeléseket: „The liberation of the Italians, as also of the Slavs, Rumanians and Czecho-Slovaks from foreign domination“ is only possible as the result of the dismemberment of Austria Hungary; for its achievement involves the destruction of the Germán liegemony in Austria and of the *infiúttely brutal and unrestrained htyrmuny of the Magyars in Hungary* Seton-Watson fi. W.: The Allies' programme, 10 January 1917. The New Europe. II. London, 1917. január 18. szám. — Az elutasító válasz létrejöttéről *Bréal A.*: Philippe Berthelot. Párizs, 1937. 156—58. 1. „La réponse des Alliés à l'Allemagne et la réponse à Wilson ont été. I une et F autre, rédígés par Philippe Berthelot.“ Ezt 1927. októberben, prágai látogatásakor, Berthelot maga is elmondotta ünnepi beszédében: „Voyez cette note griffonnée fiévreusement la nuit à Londres sur un coin de table d'hôtel: la réponse des Alliés au président Wilson sur les buts de la guerre. Elle reçoit la signature des Alliés. L'âme de la Bohème tressaille: les plus grandes puissances de l'Europe se sont engagées solennellement à libérer les Tchèques et les Slovaques. La petite note arrive à Washington: la grande République américaine va entrer en guerre. Désormais la partie est gagnée.“ U. ott 217—19. 1. — Tisza István gróf megjegyzése a jegyzékről, 1917. január 14 én a magyar képviselőházban és Czernin gróf közös külügyminiszterhez intézett táviratában: „Es ist der Vernichtungskrieg in offizieller Weise angekündigt worden: solange dieses Kriegsziel unserer Feinde besteht, haben wir die bedrohte Existenz mit Aufgebot unserer ganzen Kraft zu wehren.“ Levelek VI Budapest, 1937. 114. 1. — Tiszának az volt a sejtése, hogy Wilson csak eléje nyújtott, de általa kellően át nom értett dologhoz adta hozzájárulását akkor, mikor az *avant* jegyzékét tudomásul vette. Azért a háború befejezése a béke megalkotása érdekében — az önvédelmi háború végén és ii területi integritás alapján ő is Wilsonhoz fordult. Meg akarta tudni az Egyesült Államok véleményét; azok útján meg akarta kísérlni a háború befejezését és békét ajánlott fel. Így találkoztak Washingtonban a Benes—Berthelot féle diktátumtól vezetett európai hatalmak és Magyarország miniszterelnöke. WilLonnak döntenie kellett; döntése Tisza javára dőlt el, de fatális véletlen folytán nem volt hatása.

¹ A vonatkozó iratokat lásd Levelek VI. Budapest, 1937. 53—62. 1. A békeajánlat után levél Czernin Ottokár grófnak, aki 1916. december 2. óta a közös külügy miniszter volt. A válaszejegyzék e levél írásakor még nem volt a miniszterelnök keze ben, csak a sajtójelentések alapján ismerték azt. Mindkét levelében — a másodikat 1911. január 3-án írta Czerninnek — hangsúlyozta, hogy a monarchia npin volt támadó fél: „Nach meinem ersten Eindruck sollten wir uns in einer an die Neutralen gerichteten Note mit den Behauptungen der feindlichen Note hauptsächlich bezüglich der Ursachen des Krieges oingehend befassen und nachweisen, dass wir die Angegriffenen waren. Auch unsere Kriegsziele stehen mit dem konservativen Charakter unseren ganzen auswärtigen Politik durchaus in Einklänge und es fällt die ganze furchtbare Verantwortung für das weitere grässliche Elend dieses unnötigen und aussichtslosen Krieges auf unsere Feinde.“ — „Das Hauptgericht läge natürlich auf dem Beweiser dass nicht wir die Angreiler waren und zwecken verfolgten, welche dem dauernden. Frieden inv Wege stehen.“ U. ott 59. 1.

képen az 1914-i orosz-román-szerb felkészülés összeomlása volt. Az orosz haderő olyan vereséget szenvedett, amely nemcsak harcképtelenné tette és a nyugati kormányokat is megbuktatta, de a cárizmust is romjai alá temette és ezzel a háború hajója félrebillent. Lloyd George angol miniszterelnök szerint ezen benyomás alatt igyekeztek azt Amerika megnyerésével ismét helyrebillenteni.

A német hadvezetőség sejtette az *antant* haditervét és ezért határozott a korlátlan búvárhajóharc mellett. Miután azonban ahhoz Ausztria-Magyarország hozzájárulására is szükség volt, a január 20-i szövetségközi értekezleten a magyar miniszterelnökkel került szembe, aki annak nyíltan ellentmondott.¹

Tisza István grófnak ez álláspont elfoglalására három súlyos indoka volt. Az első volt az, hogy ő kezdettől ellene volt a támadó háborúnak és a rákényszerített védelmi háború diadalmas befejezése után minden ellenségnek békejobbot kívánt nyújtani. A második az, hogy a monarchia és Magyarország képtelen folytatni a háborút, amelyben most már csak öldöklést látott és amelytől mást, mint pusztulást, nem remélhetett. A harmadik az, hogy Ferenc József 1916. november 21-én elhalt, utóda, Károly osztrák császár pedig december 22-én a Bukarestből visszatért Czernin Ottokár gróftól nevezte ki közös hadügyminiszterré, aki ezáltal egyrészt a császári ház miniszterévé, a közös miniszteri értekezlet elnökévé, birodalmi kancellári jogkörrel a monarchia legfőbb politikai intézőjévé lett. Czernin Ferenc Ferdinánd bizalmi embere volt, aki most Magyarországnak az osztrák államba való beolvasztására gondolt, de Tiszának sikerült keresztülvinnie, hogy Habsburg Károly december 30-án magát Magyarország királyává koronáztatván, többé a koronázás előtti időszakra tervezett beolvasztásra nem gondolhatott.¹²

¹ A részletekről v. ö. Cramon tábornok id. m. és Ghillányi báró miniszter közléseit. Utóbbi szerint a január 20-i értekezleten Tisza hatalmas beszédet mondott a búvárhajóharc elrendelésére vonatkozó javaslat ellen. Bethmann-Hollweg Tisza álláspontjához csatlakozott, de Vilmos császár Tirpitz admirális befolyására ellenkező értelemben döntött és az elhatározás indokául azt hozta fel, hogy Amerika ügyis beavatkozott volna. Stefan Tiszas *Opposition gegen den unbeschränkten Unterseebootkrieg*. Pester IJoyd. 1919. október 16. V. ö. a részletekről Lajos 1.: IV. Károly király élete és politikája. Hely és év nélkül. 143—48. 1. A magyar békelegáció elnökének, Apponyi Albert grófnak 1920. január 14-én Clémenceauhoz, mint a békekonferencia elnökéhez intézett jegyzéke szerint a magyar kormány ellenállása folytán a német nagy vezérkarnak a legerősebb fegyverhez, lemondásának benyújtásához kellett folyamodnia, hogy erős politikai ellenfelét legyőzze. A magyar béketárgyalások I. Budapest, 1920. 14. 1. Tiszának a búvárhajóharc kérdésében elfoglalt álláspontját Horfinszky Lajos ismertette (Horánszky Lajos: *Tisza István és a kiélesített búvárhajóharc*. Pesti Napló, 1938. január 16. sz.). Tisza kijelentette, hogy a búvárhajóharc nem fog célhoz vezetni, de maga után vonja Amerika döntő beavatkozását. A kijelentés Hohenlohe Gottfried herceg berlini osztrák magyar nagykövét ebédjén történt és nagy megütközést keltett a német vendégek között. Az 1917. január 22-i közös minisztertanácson Tisza megismételte aggodalmait és miután a német kormány akaratát keresztülvitte, a felelősséget a német kormányra hárította át.

² Polzer-Hoditz gróf emlékiratban kérte Ferenc Ferdinánd centralista tervének megíúsítását, de Tisza Burián útnán már november 22-én ígéretet nyert Károly királytól a koronázásra vonatkozólag. Polzer-Hoditz gróf id. m. Francia kiadás. Párizs, 1934. 102. és köv. 11. Ettől kezdve Czernin gróf Tiszának esküdt ellenségévé lett.

Tisza tudta, hogy ezzel maga ellen hívta ki a centralisták haragját, de azt is tudván, hogy az új uralkodó békét akar, elhatározta, hogy Magyarország állami biztonságát Czernin tudta nélkül különbéke útján fogja kieszközölni, helyesebben a monarchia különbékéjét Magyarország kezdeményezésével és a magyar állami érdekek biztosításával fogja megszerezni a monarchia sokat szenvedett népeinek.

Értesülvén arról, hogy Wilson elnök a népek szabad fejlődésében jelölte meg a béke útját, kijelentette a magyar parlamentben, hogy az elnök felfogását magáévá teszi. Penfield amerikai nagykövet január 25-én jelentette a dolgot kormányának, de nagy meglepetésére 27-én egy 25-én kelt levelet kapott Tiszától, amelyet kormányának továbbított. A levélben Tisza közölte, hogy a monarchia pusztán a január 10-i elutasításban közölt annexiós követelések miatt folytatja tovább a háborút, amely jegyzéket Amerika nem fogadott el, nem is volt hadviselő fél, és amely jegyzékben voltaképpen Benes és Tisza állottak szemben egymással. Hogy levele a kellő helyre volt intézve, azt mutatta Lansing külügyi államtitkárnak február 8-án a brit kormányhoz intézett jegyzéke, mely szerint a béke megköthető volna, ha az *antant* kormányai feltételeikben nem ragaszkodnának a monarchia feldarabolásához. Tisza levele alapján tehát a nemzeti-ségi autonómiákat ajánlotta a brit kormány figyelmébe. Page londoni nagykövet 11-i jelentése szerint Lloyd George miniszterelnöknek semmi kifogása nem volt az ellen, hogy a monarchia megmaradjon, de ragaszkodott a cseh, szerb, román és olasz igények kielégítéséhez; Page 20-i jelentése szerint a dolgot miniszter társával is megbeszélte és e megbeszélés eredményeként kért javaslatot. Lansing Bécsből kért javaslatot, Penfield azonban a kívánt javaslatot Tisza helyett Czernin gróftól kérte, aki a dologról semmit sem tudott és aki közölte a meglepett nagykövettel, hogy ő csak szövetségeseivel hajlandó a dologról tárgyalni. Lansing erre sajnálkozását fejezte ki Czernin válasza fölött és ezzel az akció véget ért.

A magyar kormány elnökének, Tisza István grófnak, mindenestre megvolt az az érdeme és elégtétele, hogy védelmi háborút folytatott; hogy ennek a védelmi háborúnak megindulása óta többször kifejezte azt az óhaját, hogy az véget érjen;¹ hogy az önvédelmi harc sikerét látva már az első alkalmat megragadta és 1916 végén elfogadható békét kívánt az ellenségnek. Sohasem hivatkozott arra, hogy ebben a békeajánlatban neki valami különösebb része volt, de nem volna messzemenő annak állítása, hogy annak kezdeményezése és kiharcolása Tisza nélkül nem volt elképzelhető. Később a franciák is belátták és külön könyvet írtak róla, mennyivel lett volna előnyösebb Franciaországra nézve a béke megalkotása 1916 végén; a cári Oroszországnak még ilyen könyvet sem volt alkalma megírnia, mert a háború erőszakos folytatásában összeomlott.

¹ Így 1915. június 30-án Czernin Ottokár grófhoz, 1916. január 26-án Burián István báróhoz intézett leveleiben stb., valamint 1915. december -1-i beszámoló levele a békekísérletekről.

A Tisza István békeajánlatára vonatkozó iratok.

Wien, 1917. január 25. Penfield C. Frederick amerikai nagykövet jelentése Lansing államtitkárhoz: „1662. In reply to interpellation in Hungarian Parliament yesterday regarding President's peace address to Senate, Minister President of Hungary, Count Tisza, said, „We are ready to greet with sympathy all endeavours to bring about peace and are therefore inclined to continue interchange of ideas with Government of United States in concord with our allies.“ He draws attention to fact that Central Powers declared to enter into negotiations and in due time to propose such conditions as in their opinion would be acceptable to opponents as basis of lasting peace. However, conditions of opponents mean dismemberment of Austro-Hungarian Monarchy and Ottoman Empire. As long as opponents do not radically change their intentions there will be lasting difference between their standpoint and that of the President of the United States. Count Tisza refers to principle of nationality and President's words, „every people must have guaranties of free existence, religious liberty, individual and social development“, and states that this demand is nowhere fulfilled so much as in the two halves of this monarchy — Penfield.“ Papers relating to the foreign relations of the United States. 1917. Supplement. I. The World War. Washington, 1931. 31. 1. — Wien, 1917. január 27. Ugyanaz ugyanahhoz: „1666. My telegram 1662, January 25, 7. p. I have received following letter from Minister President, Count Tisza, dated Budapest, January 25: „May I draw your attention in a quite private and confidential way to my declaration made in the House of Commons yesterday concerning the address of President Wilson. Its two essential points are: First, that the conditions of peace as sketched in the answer of our enemies involve the mutilation and humiliation of Germany and the dismemberment of Austria-Hungary and Turkey; they are equivalent to a war of destruction, compel us to fight for existence with the utmost energy and are in flagrant contradiction with the views of President Wilson about the peace to be concluded. — Secondly, that the ideal of the free development of all nations in states having their national character cannot be realized in countries with a mixed population. Especially in the southeast of Europe no other solution would approach this ideal so near as the political system of the dual monarchy. — You would render a great service to the mutual good understanding between our countries and the cause of peace if you could bring these facts nearer to the minds of the responsible statesmen and the public of the United States.“ — Penfield.“ U. ott 34. 1. — Wien, 1917. február 6. Ugyanaz ugyanahhoz: „16888... Economic

life in Austria-Hungary seems paralyzed. Intelligent persons assure the Monarchy has food for but two or three months. Nearly every street in Vienna has bread line and misery and destitution visible everywhere. People all classes praying for peace.“ U. ott 39. 1. — Washington, 1917. február 8. Lansing államtitkár Page H. Walter londoni nagykövethoz: „4421. The President directs that you lay the following before the leading members of the British Government in strictest confidence and begs that you will press the points it contains with all the earnestness and directness you would use were they your own personal views. He speaks of the leading members of the Government rather than of the Foreign Office because he does not intend this as in any sense an official hut only as a personal message and wishes you to ascertain informally what he might expect should he make the proposals here foreshadowed officially to the Foreign Office. — The President knows that peace is intensely desired by the Teutonic Powers, and much more by Austria than by many of her allies because the situation is becoming for many reasons much graver for her than for the others. He is trying to avoid breaking with Austria in order to keep the channels of official intercourse with her open so that he may use her for peace. The chief if not the only obstacle is the threat apparently contained in the peace terms recently stated by the Entente Allies that in case they succeeded they would insist upon a virtual dismemberment of the Austro-Hungarian Empire. Austria needs only to be reassured on that point, and that chiefly with regard to the older units of the Empire. It is the President's view that the large measures of autonomy already secured for these older unit is a sufficient guaranty of peace and stability in that part of Europe so far as national and racial influences are concerned and that what Austria regards ak the necessities of her development, opportunity, and security to the south of her can be adequately and satisfactorily secured to her by rights of way to the sea given by the common guaranty of the concert which must in any case be arranged if the future peace of the world is to be assured. He does not doubt that Austria can be satisfied without depriving the several Balkan states of their political autonomy and territorial integrity.“ U. ott 40. 1. — London, 1917. február 11. Page H. Walter amerikai nagykövet Lansing államtitkárhoz: „5665. Your 4421. February 8. midnight. I immediately sought the Prime Minister with whom T had an interview yesterday afternoon. I reminded him of purely personal and private nature of our conference and told him that I now had a most important subject to put before him at the President's command in this personal and private way. — I told him the general substance of your telegram. He welcomed it and before I could mention details he answered every question I had prepared to ask him. The following is the substance of and in part the phraseology of his talk. — He knew that Austria was very eager for peace. She really never wanted war and surely there is no animosity between the British and the Austrians. The new Emperor was especially weary of a war that he had not made

but had inherited. Besides Austria was obliged to stop in any event. If the Teutonic Powers won she would be a vassal of Germany which would be worse for her than an Entente victory. Austria is now generalshipped and managed by Germany. Her very armies are commanded by Germans. She suffers most from economic pressure. I know she wants to quit. — Of course the Austrian Emperor wishes as far as possible to save his Empire. We have no objection to his retaining Hungary and Bohemia. We have no policy of sheer dismemberment but we must stand by the nationals of our allies, such as the Rumanians, the Slavs, the Serbians and the Italians. Their just demands must be met by the principle of nationality... After the foregoing general declarations by the Prime Minister I put to him *seriatim* the several questions and propositions contained in your telegram: 1. *Question:* If the President should transmit officially to the British Government a specific and concrete proposal of peace from Austria what might he expect under present conditions'? — *Answer:* The British Government could not now receive it without risk of weakening the Entente's military and economic pressure and position. — 2. *Question:* Would the Entente Governments consent that assurance be conveyed by the President to the Austrian Government that the older units of the Empire will not be taken from it? — *Answer:* The British Government could not under the present conditions authorize any (assurance) to Austria. The British Government sees no reason to dismember Austria by removing Hungary and Bohemia but the peoples of the Entente Governments, such as Slavs, Rumanians, Serbs, and Italiens, as well as Bosnia and Herzegovina, must by the principle of nationality be freed from Austrian control, but the British Government cannot now authorize any representations on its behalf. — 3. *Question:* Could Austria have a guaranty of free access to the sea if she should lose her Adriatic coast line? — *Answer:* This principle is not objectionable but there may be practical difficulties which, however, it may be possible to overcome when the time to discuss this subject arrives. — A necessary inference from the whole conversation is that the only proposal for peace that the British Government would officially receive under existing conditions is a *bona fide* proposal officially made by Germany (*Austria?*) at least specific and concrete as the terms that the Entente Powers set forth in their note to the President. Nothing else will be officially received until the issue of the submarine campaign and of the forthcoming great battle in France is decided. — The Prime Minister, by public consent, is nearer to a dictator than any man in England since Cromwell. For reasons, therefore, not only of good form, but also principle I was obliged to ask his consent to speak to any other member of the Government... He replied, „No. Speak to none else for the present. I will take a few into my confidence and tell you whenever there (may) be anything to tell.“ — I met Minister Balfour at dinner last night and from a remark he made to me I suspect the Prime Minister had told him of this conversation a few hours before.“ U. ott 41—44. 1. — London,

1916. február 20. Ugyanaz ugyanahhoz: „5714. Since my 5665, February 11. I have seen the Prime Minister three times. He has discussed the subject with some of his associates as he promised me that he would and modified his first views and recommendations. He has just told me and authorized me to telegraph you that if you formally submit a peace commission proposal on behalf of Austria-Hungary his government will be glad to receive it formally and to consider it on its merits, on condition that every precaution be taken to insure the utmost secrecy, as if the Germans realize it they will stop. I reminded him of what he had said about his willingness not to disrupt the Austro-Hungarian Empire by the loss of its older units Hungary and Bohemia. He repeated what I reported in my above-mentioned telegram on that subject.“ U. ott 55—56. 1. — London, 1917. február 21. Ugyanaz ugyanahhoz: „5725. My 5714, February 20. There are two facts that might have been and perhaps ought to have been emphasized more strongly in that telegram: One is the Prime Minister's fear of publicity. I assured him that extraordinary precautions would be taken. The other fact is the earnestness with which any proposal officially received will be considered. — The Prime Minister's first mood has been completely changed; it was shared and urged as nearly as I can find out chiefly by Curzon, but the Navy in particular and presumably the Army are anxious to cause the possible detachment of Austria-Hungary and their pressure I believe changed the Prime Minister's first view. — If this can be accomplished, they will expect a very much earlier end of the Avar. Your efforts will be fully and generously appreciated.“ U. ott 56. 1. — Washington, 1917. február 22. Lansing államtitkár Penfield bécsi nagykövethez: „1566. When there is opportunity for you to see the Minister for Foreign Affairs alone you may say to him, provided the occasion seems suitable, that you have received information from the highest authority which convinces you that in arranging terms of peace the Allied Governments have no desire or purpose to disrupt the Austro-Hungarian Empire, by separation of Hungary and Bohemia from Austria unless a continuance of the war causes a change of conditions; that undoubtedly a definite assurance of this might be obtained through this Government if the Austrian Government, indicating a desire for an early peace, Avished that you should act secretly to that end; and that you AA'ould be pleased to convey to this Government any comments, suggestions or proposals in regard to this subject which the Austrian Government may be pleased to make, it being understood that whatever exchanges may take place will be treated in the strictest confidence. — You should make it perfectly clear to the Minister of Foreign Affairs before making the foregoing statement that you are about to give him information of the most confidential character and that you rely upon him to prevent it from becoming known for if it should through mischance become public or reach any other government you would be compelled to repudiate it. — In view of the secrecy Avhich should be preserved

in this matter you will in no circumstances commit anything you may say to writing or permit any notes to be made in your presence. You may however, if you wish, show this telegraph to (Counsellor of Embassy) Grew impressing upon him the importance of absolute secrecy. — The President relies upon you to use the greatest discretion in this delicate negotiation and hopes that you may soon be able to report in strict confidence the result of your interview.

— Lansing.“ U. ott 57—58. 1. — Wien, 1917. február 27. Penfield nagykövet Lansing államtitkárnak: „1730. Department's 1566, 22 d. I immediately entered upon the duty requested by your strictly confidential instructions and yesterday morning and this morning had lengthy discussions at my house with Minister for Foreign Affairs. Count Czernin is impressed with the communication verbally made to him,... he to-day hands me this memorandum: „Austria-Hungary is always ready to end this war because she has always waged a defensive war. She, however, emphasizes the fact that she could only enter into negotiations for peace simultaneously with her allies; that she must receive the guaranty that the Monarchy will remain intact; and finally the guaranty necessary to insure the cessation of propaganda on the part of her neighbours which led to the assassination of Sarajevo. — The proposals made by Mr. Penfield to Count Czernin as well as those which may be made in future will remain secret; at the same time Count Czernin expects that this reply will remain secret also.“ — Grew was present at to-day's conference.

— Penfield.“ U. ott 62—63. 1. — Washington, 1917. március 3. Lansing államtitkár Penfield nagykövethoz: „1580. Your 1730. Assure Count Czernin that his confidences will be strictly observed and that all interchanges will remain secret. — You may further say to him that this Government appreciates the embarrassments of the Austro-Hungarian Government in discussing the desirability of obtaining assurances under present conditions. But as the present seems opportune for that purpose while doing so at a later time, if certain events should take place, might be impossible or ineffective, this Government earnestly hopes that Count Czernin will reconsider the subject giving special weight to the fact that conditions in the future may be far less favorable to Austria-Hungary than they are at present. It must be manifest to Count Czernin that this Government in again addressing him on a subject which can only be for the future welfare of his country is inspired by a disinterested desire to be helpful. It would be regrettable if certain perfectly frank interchanges of intention were not made before the progress of the war presents even their consideration. This Government is loath to believe that Count Czernin is unwilling to obtain for his country certain advantages which this Government feels might be obtained under existing conditions which may not continue long and may not come again. — In presenting the foregoing orally to Count Czernin you will follow the same precautions as to secrecy as set forth in Department's instruction 1566, February 22. — Lansing.“ U. ott 63—64. 1. — Wien. 1917. március 13. Penfield nagykövet Lansing állam-

titkárnak: „1757. I have lost no time in further discussing with the Minister for Foreign Affairs, with the secrecy and circumspection, the subject of your confidential instructions continued in telegrams 1566, February 22, and 1580, March 3. To day I have been with Count Czernin for an hour and in that time he announced a dozen times that a separate peace is out of the question... I have omitted nothing that might forward the instructions under which I have been working. No offer at this time can induce the Minister to debate any arrangement meaning a breaking away from Austria's allies. — Penfield.“ U. ott. 65—66. 1.

3. Mindenesetre túlzás volna úgy beállítani a dolgot, mintha Tisza István gróf Benessel és Berthelot-val állott volna szemben. Tisza nem ismerte őket; Berthelot a francia külügyminisztérium tisztviselője volt, Benes pedig menekült osztrák állampolgár, aki hazája ellen a francia külügyminisztérium szolgálatában állott.

Tiszának azonban otthon, a kettős monarchiában is voltak ellenségei, akikkel szemben állott és akik véletlenül szintén csehek voltak; akik nem tudták neki megbocsátani azt a előkelő szerepet, melyet benn és kifelé egyformán játszott.

Ilyen volt mindenekelőtt Sylva-Tarrouca Ernő gróf cseh feudális főúr, aki Ferenc József halálakor, 1916. november 21-én adta ki a „parole“-t: a monarchia vezetését Czerninnek, Ilohenlohnak és Clam-Martinitzknak kell átvennie, Magyarország kormányát mindenképen hátra kell szorítani.

A hadjárat nyomban megindult Magyarország és Tisza ellen.

Károly, a trónralépő császár, a császári ház és a külügyek minisztériumát Czernin Ottokár grófnak adta át, aki Ferenc Ferdinánd terveit képviselte és aki most a magyar miniszterelnök eltávolítására törekedett. Annak ellenére, hogy Tisza nemes lovagiassággal védelmezte meg őt az ellenzék indokolt támadásával szemben, Czernin most, a hatalom birtokába kerülve nem ismert más célt, mint a monarchia egyetlen nagy emberének helyéről való eltávolítását.

Czernin azzal fedezte magát, hogy Tiszával szemben Németországhoz simult és ebben a szellemben jött létre az utolsó gazdasági szerződés (kiegyezés) Ausztria és Magyarország között 1917. február 24-én (Clam-Martinitz gróf osztrák és Tisza István gróf magyar miniszterelnökök). Németország azonban vámuniót is akart és mivel a most már csak erőltetve folytatott háború az általános kimerüléshez vezetett, 1917. május 6-án lefektették azokat az elveket, melyek alapján 1918. október 11-én Salzburgban egy húsz évre szóló gazdasági és vámszövetségi szerződés tervezete is létrejött.

A centralista Czernin gróf így Magyarországra nézve is a Német Birodalomhoz való csatlakozás folyamatát indította meg, mitől Ferenc Ferdinánd még Ausztriát is mentesíteni kívánta.

Czernin gróf a centralista tervek érdekében már addig is Tisza eltávolítására gondolt. Január 21-én — Tisza 20-i állásfoglalására támaszkodva — arra igyekezett rávenni Károly királyt, hogy Tiszát, akinek a magyar parlamentben óriási többsége volt, mentse

fel és helyette József főherceget nevezze ki miniszterelnökké. Bécsi felfogás szerint nem hitte ugyanis, hogy Tiszát kisebb emberrel vagy mással lehetne megcserélni, mint a népszerű József főherceggel. József főherceg azzal tért ki a megbízatás előtt, hogy ő a kormány elnöke nem, legfeljebb a király helyettese, az ország nádora lehet. Czernin gróf erre február 1-én egyenesen József főhercegre fordult,¹ de támogatásra nem találván, az általános választójogot vette a küzdelembe és a baloldali elemekkel igyekezett ellenfelét az útból eltávolítani, amit Károly király április végén meg is tett.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy Czernin gróf és az osztrák centralisták szemei előtt olyan osztrák összbirodalom képe lebegett, amelynek keletében a balkáni szerb és román államok is helyet kaptak volna. Ez bírta rá Tisza Istvánt arra, hogy az Ausztriához kerülő Lengyelország ellenében Magyarország részére Fiume határának nyugat felé való kiterjesztését, Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát igényelte.^{1 2 3} Az első terület az osztrák államhoz tartozott, a két utóbbit az osztrák császár a magyar királyok ősi jogán mint a magyar korona függőségét bírta. Ebben az esetben tehát nem annexióról volt szó. Következésképpen elutasította az egyes osztrák köröknek azt a követelését, hogy Szerbiát és Montenegrót a monarchiához csatolják,⁴ vagy amint Conrad tábornok javasolta — anektálják.⁵ Burián báró közös külügyminiszter elismerte az 1914. július 19-i javaslat érvényességét,^{6 7 8} ami Tisza eljárását következetesnek mutatta és megadta neki azt az elégtételt, hogy a

¹ A részletekről v. ö. József főherceg: A háború amilyenek én láttam IV. Budapest, 1930. 286., 318—19., 704—5. 1.

² Budapest, 1915. december 2. A magyar kormány emlékirata Ferenc Józsefhez. A magyar miniszertanácsi jegyzőkönyv melléklete a magyar kormány irattárában.

³ Budapest, 1915. december 4. Tisza István gróf előterjesztése az uralkodóhoz. Tisza István munkái. IV. 4. Budapest, 1927. 296—301. 1.

tehát nem Magyarországhoz — való kapcsolásával megvalósítani. Tisza gróf az 1917. január 22-i laxenburgi koronatanácsn a tervnek ellene szegült. József főherceg feljegyzései szerint kijelentette, miszerint „mindent el fog követni, hogy az annexiót megakadályozza, és csak akkor járulna hozzá, ha ez a középeurópai konstelláció folytán, a béke fenntartására okvetlenül szükségessé válnék. Továbbra is megmarad a mellett, hogy semmit sem szabad anektálni. A király azonban rávette, hogy ha ez a koronatanácsn szóba kerül, ő is hozzájáruljon, abban az esetben, ha Románia átszatolása elkerülhetetlen.” Ezt Károly király közölte József főherceggel, aki szintén az annexió ellen nyilatkozott, figyelmeztetvén az uralkodót, hogy ha Romániával perszonális unió jönne létre, Nagyromániának osztrák uralom alatt való megvalósulása esetén az összes románok arra törekednének, hogy az unió felbomlása esetén Erdélyt is magokkal vigyék. József főherceg megjegyzése: „Tisza meg van győződve arról, hogy hála Istennek ezen akció úgy sem fog létrejöhetni. Ezen meggyőződés tette lehetővé, hogy feltételesen hozzájáruljon. Mindezeknél fogva kéri, hogy, úgy mint ő, kövessék el mindent én is ennek meggátolására, mert ennek semmiképpen sem szabad létrejönnie.” József főherceg id. m. IV. Budapest, 1930. 503., 545., 703., 720., 727—28. 1.

⁵ Budapest, 1915. december 29. Tisza Burián báró közös külügyminiszterhez. U. ott 338—45. 1.

⁶ Wien, 1916. január 1. Burián báró Tisza István grófhhoz. U. ott 350. 1. — Román terület megszerzésének gondolatát nem Tisza, hanem a centralista Czernin gróf közös külügyminiszter vetette fel, aki régi tervét akarta Romániának Ausztriához —

monarchia külügyi politikája ehhez az eljáráshoz igazodott. Ugyanez volt az eset a megszállt Románia sorsa körül kialakult vitában is. Az osztrák centralisták azzal vádolták Tiszát, hogy Romániát Magyarország részére készült annektálni.¹ ez azonban ilyen formában a valóságnak nem felelt meg.²

Czernin szerencsétlen politikája a kettős monarchia belső szerkezetét is felforgatta.

Személyes bosszú vezette Tisza eltávolításában, amivel sokat ártott az uralkodó európai helyzetnek és országainak. Nem is szólván arról, hogy Németországgal szemben lemondott a külön politikáról, adott esetben úgy akart külön politikát csinálni, hogy előbb annak előfeltételeit semmisítette meg. Bosszúja ártalmas volt azért is, mert parlamenti többséget fosztott meg vezéréből és a parlamentre kisebbségi kormányokat erőszakolt, melyeket az csak a külső háborúra való tekintettel támogatott. 1917. július 2-án kieszközölt amnesztia-rendeletével a cseh emigránsokat (Masaryk, Benes) zavarba hozta ugyan, de megdöbentette az egész monarchiát, mert az ellenséghez átállott csehek ellen küzdő haderő hátában lehetővé tette a cseh-szerb szervezkedést, amelynek a cseh és délszláv emigránsokkal fenntartott titkos kapcsolatai csak a háború befejezése után váltak ismeretessé. A cseh és délszláv forradalom 1918. októberben alig törhetett volna ki e szervezkedés megtörténte nélkül. A cseh Redlich József osztrák miniszterelnöksége (1917. július 5—7.), a radikálisokkal és szocialistákkal való barátkozás Czernin alatt a centralista, federalista és defetista politika szócsövén a cseh befolyás alá került *Arbeiterzeitung* bécsi napilapot tette meg, amely később a forradalom egységes irányítását vitte.

3. *Az angolszász hóké alapjai veii, 1917-1918.* — A háborúba belépő Amerika kezdettől fogva olyan alapon kívánta befejezni a háborút, amely alap az amerikai elveket tartalmazza és az amerikai felfogást tükrözi: Wilson Woodrov elnök üzenete az amerikai szenátushoz 1917. január 22-én azt a kijelentést tartalmazta, hogy ezeket az alapelveket az összes hadviselő feleknek el kell fogadniuk. Wilson elnök bizalmasa, House ezredes ebben a szellemben már 1917. áprilisban megkezdte vonatkozó tárgyalásait. A béke alapelveinek tisztázása végett Washingtonba utazott Balfour lord angol külügyi államtitkárral abban állapodtak meg, hogy a brit és amerikai kormányok mindenki által elfogadható béke megalkotására fognak törekedni.⁸ Megállapodtak abban, hogy Szerbia megkapja Bosznia-

¹ Tisza ellen a vádat a világháború befejezése után a centralista Polzer-Hoditz gróf emelte, kinek munkája, különösen annak elváltoztatott francia fordítása, voltaképpen Magyarország ellen írt propagandáit. A vonatkozó közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyvéből azonban kitűnt, hogy Romániát az osztrák centralisták igyekeztek annektálni és Tisza pusztán azt követelte, hogy ha ez annexiót elkerülni nem lehet, úgy a román területek ne a magyar állam területén át az osztrák, hanem a magyar államhoz kerüljenek. *Polzer Hóditz gróf* id. m. 484—35. I. *József főherceg* id. m. I. Budapest, 1930.

² A vonatkozó közös minisztertanácsi jegyzőkönyv mindeddig kiadatlan.

³ Washington, 1917. április 22. The intimate papers of Colonel House. III London, 19.8. 41. 1.

Hercegovinát, de Macedóniában területi engedményeket fog tenni Bulgáriának; Románia megkapja Besszarábiát és egyes részeket fog kapni Magyarország területéből is, ez utóbbiak azonban a Balfour lordtól magával hozott kis térképen nem voltak pontosan megállapíthatók.¹

House ezredes 1917. augusztus folyamán azt javasolta Wilsonnak, hogy a monarchia egész terjedelmében maradjon meg, ha szakit Németországgal^{1 2} és ez volt megállapítható Wilson december 4-i elnöki üzenetében is: „mi semmiképpen sem akarjuk Ausztria-Magyarország átalakítását. Nem a mi dolgunk annak belső életét gazdaságilag és politikailag elrendezni. Semmiképpen nem akarunk diktálni (a monarchia) népeinek; csupán azt akarjuk, hogy kis és nagy dolgokban magok intézzék saját ügyeiket.“ Ugyanezt mondotta december 20-án Lloyd George angol miniszterelnök is, amiből az állapítható meg, hogy az angolszász kormányok felfogása Ausztria-Magyarország fenntartását illetőleg egymással megegyezett. Megfelelt az egyébként az Európába küldött amerikai tanulmányi bizottságnak is, mely az elnöknek azt javasolta, hogy álljon ellen az Ausztria-Magyarország felosztására irányuló követeléseknek.³

House ezredes 1918. január 4-én is azt ajánlotta Wilson elnöknek, hogy „a monarchiát kímélni kell“, mire Wilson elnök január 8-án közzétett „14 pontjának“ X-ik pontjában Ausztria-Magyarország népeinek önkormányzatot ígért.⁴ Ezt január 5-én az angol aisházban tett nyilatkozatával Lloyd George miniszterelnök is megerősítette és kijelentette, hogy Ausztria-Magyarország feldarabolása nem szerepel a brit és amerikai kormányok hadicéljai között.⁵

¹ Washington, 1917. április 28. U. ott 46. 1.

² Washington, 1917. augusztus 15. U. ott 157. 1.

³ A bizottság javaslata: „Our policy must consist in refusing to accept the dismemberment of Austria Hungary.“ Baker id. m. III. New York, 1927. 28. 1.

⁴ „X. The peoples of Austria Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity of autonomous development.“

⁵ „We agree with President Wilson that the break up of Austria Hungary is no part of our war aims.“

Függelék. — Washington, 22 April 1917. Colonel House Balfour lorddal folytatott beszélgetéséről: „It pleased me to have Balfour rise with enthusiasm to the suggestion that Great Britain and the United States would stand together for a just peace — a peace fair to all, to the small as well as to the large nations of the world. Great Britain and America, I thought, were great enough to rise above all party considerations. I thought that what was best for the smaller nations, was best, in the long run, for Great Britain and the United States. This peace might easily be one of the greatest events in history and if we were to justify ourselves, we should be small or selfish in its settlement“ (The intimate papers of Colonel House. III. London, 19.8. 41. 1.) — Washington, 28 April 1917. „Serbia came next, and it was agreed that Austria must return Bosnia and Hercegovina, but that Serbia on her part should give to Bulgaria that part of Macedonia which the first Balkan agreement gave her. — Bumania, we thought, should have a small part of Russia which her people inherited and also a part of Hungary for the same reason (Note of Colonel House to the above: „Reference evidently to Bessarabia and Transylvania and the Banat. They may have

5. *Támadás az angolszász alapelvek ellen, 1918.* — Az angolszász kormányok között, létrejött megállapodás ellen az első kifogást Vesznics párizsi szerb követ emelte, akit kormánya ebben az időben Washingtonba küldött, hogy amerikai felesége útján Szerbia érdekében az amerikai kormánnyal érintkezést keressen. Wilson House útján véleményt kért tőle a 14 pont felől, melynek átnyújtott példányára Vesznics a következő megjegyzést vetette rá: „mindaddig nem lesz és nem lehet béke Európában, amíg Ausztria megmarad és amíg a szerbek, horvátok, szlovének, csehek, tótok, románok és olaszok német-magyar uralom alatt maradnak.“ Az elnököt a megjegyzés nagyon lehangolta, House ezredes azonban arra kérte őt, hogy felfogását ne változtassa meg¹

1916. január 10-én Seton-Watson kifogásolta Wilson békepontjait,² Chéradame pedig House ezredestől azok megváltoztatását kö-

look of small upon Balfour's map, but the territory promised Rumania by the secret treaty of Bucarest, signed August 17, 1916, would almost double the area of Rumania. Bessarabia, belonging to Russia, was not included in the territories then promised Rumania¹). We thought Austria should be composed of three states, such as Bohemia, Hungary and Austria proper.“ (Ibid. Pag. 45.) — The American Government proposed that Austria Hungary should retain its statusquo and emancipate itself from the German Government: Washington, 15 August 1917. Colonel House to President Wilson: „On a basis of the status quo ante, the Entente could aid Austria in emancipating herself from Prussia“. (U. ott I. London, 193. 157. 1). — The same was said by President Wilson in his address to the American Congress on 4 December 1917: „We owe it to ourselves to say that we do not wish in any way to impair or to re arrange the Austro Hungarian Empire. It is no affair of ours what they do with their own life, either industrially or politically. We do not propose or desire to dictate to them in any way. We only desire to see that their affairs are left in their own hands in all matters, great or small.“ — The same was declared by the British Prime Minister Lloyd George in the English House of Commons on 20 December 1917: „Why were the Allies forced into the war? Certainly not for territorial aggrandisement. No one believes it. Did Russia want any territory from Austria or Germany when she went into this war? What did we enter into the war for? When we entered this war we may have been right or we may have been wrong, but at any rate we did not enter this war to annex a yard of anybody else's territory.“ — On 4 January 1918 Colonel House proposed: „Austria Hungary, it was suggested, ought to be handled sympathically“ (u. ott 328. 1.). — On 5 January 1918 Lloyd George declared in the English House of Commons: „The days of the Treaty of Vienna are long past. We can no longer submit the future of European civilization to the arbitrary decision of a few negotiators striving to secure the chicanery or persuasion the interest of this or that dynasty and nation. — Though we agree with President Wilson that the break up of Austria Hungary is no part of our war aims, we feel that, unless genuine self-government on true democratic principles is granted to those Austro Hungarian nationalities who have long desired it, it is impossible to hope for the removal of those causes of unrest in that part of Europe which have so long threatened its general peace.“ — President Wilson declared on 8 January 1918 (Fourteen Points): „X. The peoples of Austria Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity of autonomous development. — XI. Rumania, Serbia and Montenegro should be evacuated ...“

¹ The intimate papers of Colonel House. III. London, 1928. 341—44. 1.

² *Seton-Watson R. W.: La paix intégrale. The New Europe.* VI. London, 1918. 385—88. 1.

vetelte.¹ Ugyanakkor történt az, hogy a brit kormány Londonban Northcliffe lordnak, a *Daily Mail* napilap tulajdonosának vezetése alatt propagandaintézetet állított fel (*Department of Propaganda MI Enemy Countries*, röviden *Crewe House*), amelyben az osztrák-magyar osztály élére Seton-Watson került. Seton-Watsonnal az a törekvés vonult be az angol hivatalos propagandába, melyet az általa megszervezett propaganda ugyanakkor a *New Europe* hasábjain képviselt. House ezredes megállapítása szerint is ez a propaganda volt a legnagyobb akadály a angolszász elveknek megfelelő és az angol és amerikai kormányoktól keresett béke megvalósításának, amelyet Northcliffe lord elnöklete alatt Seton-Watson és Steed a cseh, szerb és román kormányok ügynökeivel együtt kifejtett.^{1,2}

Wilson elnök azonban House mellé állott és 1918. február 11-én közzétett „4 pontjában“ (*Four Principles*) bátran hadat üzent az annexiós törekvéseknek.³ Lansing államtitkár pedig február 19-én közölte a szövetséges kormányokkal, hogy Amerika nem érzi kötve magát azoktól a titkos szerződésektől, melyek addig az európai kormányok között létrejöttek.⁴ Wilson 24-én ismét a brit kormánynál keresett támogatást az ellenkező törekvésekkel szemben,⁴ de akkor már Balfour lord kezében volt Seton-Watson emlékirata, melyben óvást emelt Wilson és Lloyd George ama kijelentései ellen, hogy a monarchiát nem kell felosztani. Erre vonatkozólag a cseh és szerb ügynökségeket ajánlotta Balfour lord figyelmébe, mint amelyek a monarchia fenntartása helyett annak feldarabolását javasolják.⁵ Balfour lord gyengéségét mi sem mutatta inkább, mint hogy 26-án gépiesen megismételte az angol alsóházban Seton-Watson szavait és Ausztria-Magyarország feldarabolását saját miniszterelnökével el lentében a brit kormány háborús eéljának nyilvánította.⁶ Erről

¹ Washington, 1918. február. The intimate papers of Colonel House. 111. New York, 1928. 395—97. 1.

² U. ott 347., 384—85. 1.

³ Washington, 1918. február 19. U. ott 370—71., 376—78. 1.

⁴ U. ott 385. 1.

⁵ A részleteket közölte Stuart C.: *Secrets of Crewe House. Story of a famous campaign.* London, 1920. Német fordítás. Berlin, 1923.

⁶ Seton-Watson februári emlékirata Balfour lordhoz: „statements that the Allies do not wish to dismember Austria, should be avoided. Hungary the weakest link in the chain of the Enemy States — the agencies existed should be utilised. These agencies are chiefly the Bohemian (Czecho-Slovak) National Alliance, the South-Slav Committee.“ — Balfour lord kijelentése az angol alsóházban, 1918. február 24.: „a propaganda which aids the struggle of nationalities now subjects either to Austrian Germans and Magyar Hungarians towards freedom and selfdetermination, must be right, whether the complete break-up of the Austrian Empire or its de Germanisation under Habsburg rule to be the final goal of our efforts.“ Balfour nyilatkozata után Steed Benes vezette hozzá, aki kifejtette az államtitkárnak a csehek terveit és követeléseit. Balfour lord nyomban kijelentette, hogy ő „anti-autrichien és anti-hongrois“. Benes id. m. II. Párizs, 1928. 208. 1. — Benes szerint Balfour lord jegyzékét Steed és Seton-Watson készítették. Urnes id. m. 282. 1.

27-én kábel útján értesítette House ezredest is.¹ Wilson a brit külügyi hivatal felfogását magáévá tette,² de március 1-én ebben az értelemben elküldött válaszát február 28-án Jusserand francia nagykövetnek nála tett látogatása előzte meg, tehát felfogásának megváltoztatása idegen befolyás alatt történt.⁸

Az annexiós propagandát nagy mértékben megzavarni látszott az, hogy az orosz hatalom összeomlott és hogy helyét Amerika foglalta el. Többé nem lehetett arra számítani, hogy a Dunamedencét orosz csapatok szállják meg és hogy Csehország királyi trónjára orosz nagyherceg kerül, Szerbia és Románia trónörökösei pedig az orosz cár leányait veszik feleségül. A királyság helyett a nyugati köztársaságok jöttek divatba és így történt, hogy az orosz segítség idejében tervezett királyságok helyett a háború végén köztársaságok alakultak. A fegyveres autokrácia helyébe a demokrácia lépett és az annexiós kormányok ügynökeire hárult a nehéz feladat, hogy ugyanazokat az annexiós célokat, amelyeket fegyveres erőszakkal kívántak elérni, most Wilson elnök elvei szerint a vonatkozó lakosságok követeléseiként állítsák be. Ami lényegileg sohasem történt meg és nem is volt lehetséges, de formailag sikerült olyan határozatokat felmutatni, amelyek azt a látszatot keltették, hogy azokban a lakosság szerepel.

Ilyen volt az 1917. július 20-án Pasics szerb miniszterelnöktől és Trumbics dalmáciai menekült osztrák állampolgártól aláírt korfúii paktum, amelyben Pasics a szerbek és Trumbics a horvátok nevében akként határozta, hogy a monarchia liorvát területei a balkáni Szerbia birtokába mennek át. Miután a délszláv hivatalos felfogás szerint ez az egyezmény a délszláv állam alapját képezi, amiben nem kételkedünk, csupán annak néhány nemzetközi jogilag felinevült vonatkozására szorítkozunk. Ma már tudott dolog az, hogy a szerb kormány 1917 nyarán a monarchiával különbékét készült kötni. Attól tartván, hogy ennek útjában a szarajevói merénylet áll. elhatározták, hogy annak értelmi szerzőjét, Dimitrievics vezérkari ezredest feláldozzák. A népszerű ezredest Szalonikiban elfogták és június 24-én kivégezték; azon vád alatt, hogy a szarajevói merényletben része volt. A különbéke veszedelme bírta tehát rá Steed angol publicistát, hogy londoni lakásán Trumbicsnak és Supilóuak, a szerb törekvések ügynökeinek, annak az egyezménynek a szövegét tollba mondja, melyet Trumbics Korfúba vitt és ott Pasics szerb miniszterelnökkel aláíratott.⁴ Így lett Denis Nagyszerbiájából formailag dél

¹ London, 1918. február 27. Balfour lord House ezredeshez: „The future of the war largely depends on maintaining anti-German zeal of Slav populations in Austria.” The intimate papers of Colonel House. III. New York, 1928. 386—88. 1.

² Washington, 1918. március 1. House ezredes Balfour lordnak. U. ott 388—89. 1.

³ U. ott 390. 1. — House ezredes állítása szerint Wilson Steed tartotta vissza attól, hogy a monarchiával különbékét kössön és állította őt a szlávok oldalára. U. ott 384—85. 1.

⁴ A korfúii paktumot közölte a *Ntic Europe*. IV. London, 1917 75—76. 1. „The authorized representatives of the Serbs, Croats and Slovenes recognising that the desire of our people is to free itself from all foreign voke, and to constitute itself in an

szláv királyság, amelyben a szerb hatalom érvényesült, amint azt 1928. szeptember 1-én Sándor szerb királyhoz intézett levelében Steed maga mondotta el.¹ Nemzetközi jogi szempontból felmerült az a kérdés, hogy feltéve azt, miszerint Trumbicsnak úgy az ausztriai, mint a magyarországi horvát lakosságtól az egyezmény megkötésére megbízása volt, — aminek eddig semmiféle nyoma nem került napfényre, mert a források szerint a vonatkozó lakosság sem a londoni, sem a korfúii megállapodásokról tudomással nem bírt és az utóbbiról csak utólag értesült, — úgy hogyan nyilatkozhatott Trumbics a Muraközről, amely sohasem tartozott Horvátországhoz; ha pedig Pasics a balkáni Szerbiának volt miniszterelnöke, úgy hogyan nyilatkozhatott a Bánát (temesi bánóság), a Bácska és Dél-Baranya lakosságának nevében, amely a balkáni Szerbiához a történelem folyamán sohasem tartozott. Mert amennyiben a korfui paktum az összes horvátoké és az összes szerbeknek egymás között az únió megalkotása iránt való megállapodásának és a délszláv állam alapjának tekintendő, úgy ezt a Wilsontól követelt önrendelkezési jog megnyilvánulásaként kellett bemutatni és mutatták is be a vonatkozó irodalom szerint.²

A *kisantant* angol történetírója szerint — és a nyomában haladó történetírók így fogják elmondani — Pasics és Trumbics a szerbek, horvátok és szlovének megbízottaiként állapodtak meg aziránt, hogy — Dél-Magyarországot a balkáni Szerbiához kebelezék.³ Pasics szerb miniszterelnök azonban nyilvánvalóan nem képviselhetett mást, mint a szerb királyságot; a horvátokon múlik az, hogy Trumbics menekült osztrák állampolgárt saját képviselőjünek elismerik-e; a magyar területek lakosságát azonban sem Pasics, sem Trumbics nem képviselheték.

Hasonló volt az eset az 1918. május 30-i pittsburgi szerződéssel is, amelyet az amerikai kormánynak az érdekelt lakosság önrendelkezési jogának megnyilvánulásaként mutattak be. A szerződést Masaryk Tamás az amerikai csehek és tótok képviselőivel kötötte meg. Nemzetközi jogi szempontból itt is felmerült az a kérdés, hogy egy menekült osztrák állampolgár milyen alapon képviselte a lakosságot, amely az egyezményről csak utólag értesült. Ezt nem mi vagyunk hivatva eldönteni, mert a magyarországi vonatkozásban Masaryk maga adta meg a magyarázatot. Amikor ugyanis a cseh uralom alá helyezett tótok a pittsburgi szerződésben megígért önkormányzatot követelték, akkor Masaryk köztársasági elnök azt mondotta, hogy a pittsburgi szerződés nem is lehetett szerződés,

independent National State, agree in declaring that this State must be founded on the following principles ...“

¹*The Review of Reviews*. LXVII. London, 1928. 109. 1.

² Itt említjük meg, hogy Trumbics 1916. december 28-i manifestumában Fiúmét azon a címen követelte a horvátok részére, mert Magyarország 1868-ban törvényhatalmával szerezte meg.

³ *Marhway* id. m. 68. 1. „Pashitch and Trumbitch as the authorized (?) representatives of all the Serbs, Croats and Slovenes testified to the unity of their peoples in their common determination to constitute an independent United State.“

mert azt ő az amerikai tótok jótékonyági egyleteinek képviselőivel kötötte meg.¹

Az önrendelkezési jog harmadik megnyilatkozásának az 1918. április 8-i római kongresszust szokták tekinteni, amelynek meg-

¹ *Masaryk* pittsburgi szerződése: „La Slovaquie jouira de sa propre administration, d'un Parlement géparé et de tribunaux particuliers. La langue slovaque sera la langue officielle dans les écoles, les administrations et, en général, dans la vie publique. Les détails concernant l'organisation de l'État tchéco slovaque seront réglés par les Tchèques et par les Slovaques affranchis ainsi que par leurs représentants légaux.“ — Washington, 1918. július 4. Wilson elnök kijelentésében honorálja a június 30-i pittsburgi szerződést: „II. §. The settlement of every question, whether of territory or sovereignty, of economic arrangement or of political relationship, upon the basis of the free acceptance of that settlement by the people immediately concerned, and not upon the basis of material interest or advantage of any other nation or people which may desire a different settlement for the sake of its own exterior influence or mastery. — What we seek is the reign of law, based upon the consent of the governed and sustained by the organized opinion of mankind.“ — Masaryk elmondja, hogy tértette meg Wilson elnököt: „In verschiedenen Publikationen wird die Frage erörtert, wie es kam, dass der Präsident in so kurzer Zeit seine ausgesprochene Austrophilie aufgeben hat. Schon in Amerika zirkulierten allerlei Legenden über meine Beziehung zu ihm: ich will also in aller Kürze die Hauptsache sagen. Ich kannte schon vor dem Kriege seine Schriften über den Staat und über die Entwicklung des amerikanischen Kongresses; ich las aufmerksam seine Reden und konnte zur Verstärkung meiner Argumente Stellen aus ihnen anführen. Auf diese Weise erreichte ich, dass Präsident Wilson und Aussenminister Lansing unser Programm Schritt für Schritt ausnahmen.“ *Masaryk* id. m. 309—10. I — Masaryk 1926-ban leszólja a pittsburgi egyezményt: „Am 30. Juni Unterzeichnete ich das Abkommen zwischen Slowaken und amerikanischen Tschechen. Dieses Abkommen wurde zur Beruhigung einer kleinen slowakischen Fraktion geschlossen, die von Weiss Gott was für eine Selbständigkeit der Slowakei träumte. Unsere Tschechen und Slowaken haben sich auf das Abkommen geeinigt, in dem für die Slowakei eine eigene Administrative, ein Landtag und Gerichte gefordert wurden. Ich unterschrieb das Abkommen ohne Zögern, weil es keine lokale Abmachung der amerikanischen Tschechen und Slowaken untereinander war; es ist von amerikanischen Staatsbürgern unterschrieben; durch die Annahme unserer Verfassung sprachen sich die legalen Vertreter der Slowakei für die vollständige Einheit aus.“ U. ott 233—34. I. A csehszlovák alkotmánylevelet forradalmi nemzetgyűlés alkotta meg. — 1929-ben Masaryk végleg elutasította magától a pittsburgi szerződést. Prága, 1929. október 12. Masaryk levele Hlinka páterhez. *Slovak*. 1930. február 28. Masaryk 1922-ben kijelentette, miszerint a pittsburgi szerződés megkötésére senkitől sem volt felhatalmazása és hogy az csak Amerikában bírt érvénnyel (*Slovak*. 1922. december 17. Idézi *Steier L.* id. m. 680. I.). Ugyanezt ismételte meg Hlinkához írt levelében is, 1929. október 12. én. V. ö. *Slovak*. 1930. február 28. — Benes szerint a pittsburgi szerződés olyan halálos ütés volt, amelyet Wilson elnök mért a monarchiára (c'était un coup mortel porté par le président Wilson à l'Empire des Habsbourg. — *Bines* id. m. IL Párizs, 1919. 317 I., *Masaryk* id. m. 309—10. I.). Ennélfogva Wilson azt mint államszerződést vette tudomásul, amelyet a cseh és tót nemzetek a nemzeti önrendelkezési jog alapján kötöttek egymással. — Masaryk a pittsburgi megállapodást mint nemzetközi szerződést mutatta be Wilsonnak, ez pedig akként fogadta el. „When the document was presented to the Peace Conference, it occurred to no one to point out that the Czechs and Slovaks who had accepted it were all American citizens, and as such hardly qualified to decide the fate of Central Europe. Yet when it served its purpose this agreement was repudiated by Mr. Masaryk ... by saying that it did not count because it had been signed on a public holiday.“ *Rothermere lord*: Daily Mail. London, 1937. február 12. szám.

világítása bővebb magyarázatot igényel. Az orosz hatalomtól az Adria felé előretolt szlávok és az Adria mindkét partját igénylő Olaszország ugyanis kezdettől élesen szembekerültek egymással, az entente pedig hallgatagon az olaszoknak és a szerbeknek is odaígérte Dalmáciát. Az orosz kormány már az 1915. április 26-i londoni egyezményt azzal a feltétellel fogadta el, hogy a keleten szabad kezet kap, de mikor az orosz hatalom elbukott, a szlávok nyugaton voltak kénytelenek védőket keresni. Souuino Wilson tiltakozása ellenére sem tette magáévá a szláv programot, csupán az olaszokat és a szerbeket közösen érdeklő kérdések tárgyalásába volt hajlandó belemenni. A közvetítést a korfui paktum megalkotója, Steed vette kezébe, aki Trumbiesot 1918. január 26-án Orlandoval hozta össze.¹ A februári párizsi értekezleten már Benes és Draghicescu is részt vettek és ott határozták el a római kongresszust: „*wie guerre sans merd á L'Empire des Habsbourg*“.^{1 2} Sonnino azonban ellene volt a monarchia felosztásának, mire Benes azzal az elhatározással ment Rómába, hogy „beveri a consulta ablakait.“ Erre azonban nem volt szükség, mert a római brit és francia nagykövetek vették kezükbe a közvetítést, a francia kormány pedig Franklin-Bouillon személyében a római kongresszusra külön megbízottat küldött. Így jött létre az a kongresszus, amely Ausztria-Magyarország felosztását mondta ki.³ Határozatait Londonban Steed és Seton-Watson fogalmazták meg és vitték Rómába, hol az határozattá emelkedett.⁴ Nemzetközi jogi szempontból azí a kifogást emelték a kongresszus ellen, hogy azon az osztrák-magyar monarchiának

¹ Benes id. m. II. Párizs, 1929. 40—41. 1.

² U. ott 42—43. 1. — Seton-Watson szerint Benes a kongresszuson vezető szerepet játszott (played a decisive part). Seton-Watson: *The Review of Reviews*. LXVIII. London, 1923. 190. 1.

³ A határozat szövege: „The representatives of the nationalities subject in the whole or in part to the yoke of Austria-Hungary agree in affirming the principles for their common action in the forthcoming manner: I. §. Each people that aspires to establish its nationality as a State unity or to complete it, has an inprescriptible right to proclaim political and economic independence. — II. §. Each of these peoples recognises that the Austro Hungarian Monarchy is the principal obstacle to the realisation of its aspirations and of its rights. — III. §. Therefore these peoples undertake to help each other reciprocally in the struggle against the common oppressor for their entire liberation so as to attain complete national unity in free and united states.“

⁴ A kongresszusról v. ö. Benes id. m. 408. és köv. 11., és II. Párizs, 1929. 106. és köv. 11. Seton-Watson R. W.: *The New Europe*. VIII. London, 1918. 54—62. 1. Steed id. m. II. Párizs, 1927. 173. és köv. II. — A római kongresszus hatása — melyen a cseh, szerb és román kormányok szakértői, Olaszország részéről Mussolini Benito is részt vettek, — döntő hatású volt (Seton-Watson R. W.: *Masaryk as I know him*. *The Review of Reviews*. LXVIII. London, 1923. 190. 1.), mert annak alapján vált lehetővé a cseh kormány elismerése az angol és francia kormányoktól (június 29—30), valamint Wilson elnök megnyerése Masaryk professzortól (*Europäische Gespräche*. Vf. Berlin, 1928. 349. 1., *Revue des deux mondes*. LIII. Párizs, 1929. 339. 1.). — Ez azonban az angolszász béke kudarcát jelentette (Miller id. m. II. New York, 1928. 323—75., 416. 1.). Amerikai vélemény szerint a kongresszusnak az volt a célja, hogy az 1915-i londoni paktumnak a szlávok között tett rossz hatását ellensúlyozza (Raker id. m. I. New York, 1927. 30. 1.).

odaszállított cseh, szerb és román hadifoglyai vettek részt, akiket a határozat elfogadásában a *New Europe* és a *Crewe House* vezérkara támogattak, tehát Ausztria és Magyarország megcsonkítását Prága, Belgrád és Bukarest megbizottai, nem pedig az érdekelt lakosság mondta ki. Tekintettel arra, hogy Franciaországnak az 1871-ben tőle fegyverrel elszakított Elzász-Lotaringiát népszavazás mellőzésével, reünio címe alatt, feltételek nélkül adták vissza, Benes, Pasics és Bratianu is visszacsatolás és a nemzetek önrendelkezési alapján követelték Magyarország kétharmad részének elszakítását, a cseh, szerb és román államokba való bekebelezését, úgy, amint azt az orosz hatalom összeomlása után Beton-Watson javasolta¹

A római kongresszus (Benes és Seton-Watson műve) végzéseit az annexiós kormányok és „szakértők“ a lehetőség legszélsőbb határáig kihasználták. Benes kormányát a francia kormány elismerte (Pichon Lajos külügyminiszter jegyzéke Beneshez, 1918. június 29.), Benes pedig a levelet a cseh auuexiók elismerésének vette;² augusztus 9-én Balfour lord hasonló jellegű nyilatkozatot tett és ez Anglia elismerését jelezte.

A római kongresszus és a francia és angol eljárás nagy hatást keltett Amerikában,³ egyedül Miller Hunter David, az amerikai kormány egyik szakértője merte megmondani, hogy Ausztria-Magyarország felosztása nem volt benne az amerikai kormány eredeti programjában.⁴

Benes és Pielion, Jusserand és Balfour lord útján került e kö-

¹ *Seton-Watson* programja 1917. májusában: „It would not be an annexation were the Czechs of Bohemia and Moravia with the Slovaks of Moravia and North-Western Hungary to be united in an independent State; nor would be „annexation“ were the whole Sorbo Croat-Slovene race to realise the aspirations of its political seers, and join in forming a united, albeit federated, Southern Slavia. Similarly with the Austro-Kumanians and Little-Russians of Hungary and Austria.“ *The New Europe*, 1927. május 24. III. London, 1927. 170. 1.

² Emlékiratainak francia kiadásában II. Párizs, 1929. 282. 1. „La lettre de M. Pichon est un engagement, la reconnaissance totale de nos droits et de nos revendications, la victoire complète de la politique que nous avons menée ici.“ (241. 1.) — „M. Trumbich m'explique ce que les Yougoslaves pensaient de l'acte de la Grande Bretagne. C'est, me dit il, la liberté pour nous tous, finis Austriae.“ U. ott 294. 1.

³ A hatásról: „Starken Eindruck machte dieser Kongress insbesondere auf Wilson. Längst schon wurden dessen Informatoren vom serbischen Gesandten Mihajlovich bearbeitet, damit sie den Präsidenten zur Aufgabe der Viehrzehn Punkte veranlassten. Eine erwünschte Hilfe brachte das Eintreffen Masaryk's, der ja im gleichen Sinne arbeitete“ (Europäische Gespräche. VI. Berlin, 1928. 349. 1. — „Le président, entre mars et octobre 1918, avait adhéré, comme les gouvernements français, anglais et italien, aux revendications d'indépendance des Tchécoslovaques et des yougoslaves et pris d'engagement envers leur représentants. Sa réponse du 18 octobre signifia à Vienne que c'était aux Tchécoslovaques et aux Yougoslaves qu'il appartenait désormais de prononcer eux-mêmes sur le sort de leurs nationalités. Cette réponse équivalait à l'arrêt de mort de la monarchie austro hongroise“ (Revue des deux mondes LUI. Párizs, 1929. 339. 1.).

⁴ David Hunter Miller: „the arbitrary dismemberment of the Empire of Austria Hungary by force from without would not be in accord with the (American) program“ (*Miller* id. m. IL New York, 1928. 323—475., 416. 1.).

vetelés Wilson elé, akinek most már csak az a megnyugtató kellett, hogy a monarchia felosztását a monarchia népei követelik. Ezért alkották meg Masaryk és Seton-Watson a korfui, pittsburgi és philadelphiai szerződések és mutatták be azokat Washingtonban, mint a monarchia felszabadulni vágyó, elnyomott nemzeteinek az önrendelkezés jogán alapuló, nemzetközi jellegű szerződéseit.

Masaryk maga mondta el, miként nyerte meg Wilsont,¹ de ő maga tagadta meg a pittsburgi egyezmény szerződés-jellegét is akkor, mikor azt végre kellett volna hajtani.¹²

Wilson elnök a korfui paktum, a pittsburgi szerződés és a római kongresszus határozatai alapján jelentette ki 1918. július 4-én azt, hogy a béke alapja pusztán az illető népektől elfogadott megállapodás lehet (*free acceptance of every settlement by the people immediately concerned*). Ő tehát abban a feltevésben volt, hogy a bemutatott szerződések és határozatok az érdekelt népek akaratának megnyilatkozásai voltak.

Hasonló szellemben követte azokat a rutének akaratnyilvánítása is. Az Amerikában élő rutének 1918. július 26-án a pennsylvániai Mokesportban megtartott népgyűlésükön az Ukrajnával való egyesülés mellett határoztak. A vonatkozó határozatot október 21-én Zsatkovics Ignác Gergely nyújtotta át Wilson elnöknek, aki a küldöttség előtt annak az aggodalomnak adott kifejezést, hogy az orosz szovjethoz tartozó Ukrajnával nem lesz lehetséges az egyesülés. Zsatkovics tanács nélkül maradván, az elnök mellett tartózkodó Masarykkal — kinek amerikai felesége Wilson családjával rokonságban volt — október 26-án Philadelphiában a magyarországi rutén vidékeknek Csehországhoz való csatolása iránt egyezett meg, miáltal Csehország az orosz hatalommal remélt közös határokat. Az így létrejött megállapodást egy november 12-én Scrantonban megtartott rutén népgyűlés jóváhagyta, az amerikai kormány az újabb „szerződést” elismerte, Zsatkovics pedig arra kapott ígéretet,

¹ Masaryk előadása: „In verschiedenen Publikationen wird die Frage erörtert, wie es kam, dass der Präsident in so kurzer Zeit seine ausgesprochene Austrophilie aufgeben hat. Schon in Amerika zirkulierten allerlei Legenden über meine Beziehung zu ihm: ich will also in aller Kürze die Hauptsache sagen. Ich kannte schon vor dem Kriege seine Schriften über den Staat und über die Entwicklung des amerikanischen Kongresses; ich las aufmerksam seine Ireden und konnte zur Verstärkung meiner Argumente Stellen aus ihnen anlihren Auf diese Weise erreichte ich, dass Präsident Wilson und Aussenminister Lansing unser Programm Schritt für Schritt annahmen“ (Th. G. Masaryk id. m. 309—10. 1.).

² „Unterzeichnete ich das Abkommen zwischen Slowaken und amerikanischen Tschechen. Dieses Abkommen wurde zur Beruhigung einer kleinen slowakischen Fraktion geschlossen, die von weiss Gott was für eine Selbstständigkeit der Slowakei träumte. Unsere Tschechen und Slowaken haben sich auf dass Abkommen geeinigt, in dem für die Slowakei eine eingene Administrative, ein Landtag und Gerichte gefordert worden. Ich unterschrieb das Abkommen ohne Zögern, weil es keine lokale Abmachung der amerikanischen Tschechen und Slowaken untereinander war; es ist von amerikanischen Staatsbürgern unterschrieben; durch die Annahme unserer Verfassung sprachen sich die legalen Vertreter der Slowakei für die vollständige Einheit aus.“ U. ott 233—34. 1. Ugyanígy mondott ellene Masaryk, 1927. Hlinka práterhez írt levelében.

hogy a cseh uralom alatt felállított Ruszinszko első kormányzójává lesz.

Az angolszász béke tehát áldozatává lett annak az annexiós béketervnek, mellyel a háborút az orosz-román-szerb érdekeltség előkészítette, a hálóba tévedt Conrad és Berchtold Tisza és a magyar kormány ellenére kirobbantotta.

Bármilyen mentőkörülményeket veszünk is elő, azzal mindenkor számolnunk kell, hogy Berchtold és Conrad az egyik oldalon abban a tudatban mentek bele a háborúba, hogy azt megnyerik; Tisza István abban, hogy mindent kockára tesz.

Ha hibáról beszélünk, akkor Wilson elnök hibája sem volt kisebb Couradénál és Berchtoldénál, mert a középeurópai helyzet abszolút félreismerésével Masaryk fiktív szerződéseit — Pittsburg, Philadelphia — államközi, vagy legalább is nemzetközi szerződéseként fogadta el.

Magyarország tragédiájának végeredményben — Conrad helytelen számításán és Berchtold gyengeségén kívül — Wilson könyvelmü tévedése volt az oka.

Az angolszász hatalmak ugyanis a megalkotandó béke alapjait nem a háború alatt létrejött titkos szerződésekre építették, de éppen mert a kontinentális és az angolszász államok között ebben a kérdésben éles ellentét keletkezett, a kérdést végül is az a hatalom döntötte el, amely az egyik csoportból a másikba lépett át. Így követte a békeszerződések tragédiáját Wilson elnök tragédiája, ki gyengeségből vagy tévedésből — a kérdést a jövő döntheti csak el — az angolszász hatalmak alapjáról, amelyet ő maga tűzött ki és fogadtatott el a vele szövetséges és ellenséges hatalmakkal, a titkos szerződések alapjára tért át. Bármily nagy volt ebben az elhatározásban Masaryk érdeme és bármily nagynak tekintették azt a sikert, amelyet ezen az úton Masaryk elért, ez a siker az angolszász felfogásnak és az erre építendő békének bukását jelentette. Azt pedig nyomon követte Wilson bukása és annak a békeműnek az összeomlása, melyet a megváltozott Wilson segítségével Párizsban megalkottak. Wilson hazájában minden népszerűségét elveszítette. Magára hagyva halt el, de az a segítség, melyet az annexiós államoknak nyújtott, az egyoldalú békeszerződések sorsát is megpecsételte. Azok összeomlása tehát minden fordulat ellenére is előrelátható történelmi és természetes visszahatásnak volt tekinthető.

Ezt a visszahatást elháríthatatlanná éppen a Wilsontól feladott angolszász alapelvek végrehajtása tette.

Az annexiók követelések. 1917—1918.

Vesznic párizsi szerb követ Washingtonban. House ezredes naplója: „Apparently the sole point (of the Fourteen Points — note of the Editor) upon which he (President Wilson — Note of the Editor) desired outside criticism was that relating to the Balkan settlement, concerning which the opinion of the head of the Serbian Mission in Washington was sought. — The paragraph about Rumania, Serbia and Montenegro interesting inasmuch as the President asked me to submit it to Vesnitch, head of the Serbian Mission to this country and Serbian Minister at Paris. He wished to get Vesnitch's reaction on it. — I sent for Vesnitch to see me. — He totally disagreed with what had been written and said it would not satisfy Serbia. He wrote underneath the paragraph which the President had framed, the following: „There will and there cannot be in Europe any lasting peace with the conservation of actual Austria-Hungary. The nations kept in it, as well Serbians, Croats and Slovenes, as Tchecks and Slovaks, as Rumanians and Italians, will continue to combat the German-Magyar domination.“ The President was rather depressed at this first and only attempt to obtain outside opinion. — I advised him not to change the paragraph in the slightest, and to go ahead as if no objection had been made, and this he did.“ (The intimate papers of Colonel House. III. London, 198. 341—44. 1.) — President Wilson's alternative: „President Wilson had two alternative policies before him. He might proclaim war to the death upon the Habsburg Monarchy and promise complete liberation to the Czecho-Slovaks, Poles, South Slavs, and Rumanians. He would thus bear assistance to a revolution that might end in the Balkanization of the Danube regions, but which would in the meantime go far to undermine the strength of the Central Powers. Or he might to proclaim the right to „autonomy“ of the subject nationalities, which, however, should remain in some part of federal union the Habsburg Crown. The peril of splitting up territories economically interdependent would thus be avoided at the same time that the self-government of the nationalities was assured. — The second alternative was chosen by the President. In common with the leading statesmen of Western Europe, he believed that the political union of the Austro-Hungarian peoples was a necessity, and he seems to have felt that once freed from German domination, the Habsburg Monarchy would prove a beneficial force. Colonel House was of this opinion. — The Inquiry Report advised Wilson to pursue the rather tortuous course of threatening the existing Habsburg Government with nationalist uprisings and at the same time, showing it a means of safety through a refusal to accept German control in foreign policy. — Austria-Hungary is in

the position where she must be good in order to survive.“ (U. ott 344—45. 1.).

London, 10 January 1918. Lloyd-George január 5-i nyilatkozatát kifogásolja Seton-Watson: „La paix intégrale.“ New Europe. VI. London, 1918. 385—88. 1. és Ausztria-Magyarország felosztását követeli.

Andre Chéradame ugyanazt követeli. The intimate papers of Colonel House. IV. London, 1930. 395—97. 1.

House ezredes válasza szerint a tartós béke legnagyobb akadály: „the work of propaganda conducted by Northcliffe and Steed, with the co-operation of Masaryk and the South Slav leaders“. (U. ott 347. 1.). A *Department of Propaganda in Enemy Countries* osztrák-magyar osztályának vezetője Seton-Watson. — House: „The danger of negotiations with Austria had been impressed upon House by Wickham Steed, foreign editor of the Times, and the leading authority upon the Habsburg problem. He was at this moment engaged in the vital work of assisting the revolutionary movement among the Austrian Slavs, which promised the shortest out to Allied victory in South-Eastern Europe and which was imperilled by any hint that the Allies would throw over the Slavs in order to make peace with Austria on the basis of the status quo. Another authority on the Habsburg problem, André Chéradame, wrote at length to Colonel House indicating the sources of danger.“ U. ott 384—85. 1.

Magyarország képe az ellenséges propagandában. — I. *Haus Kuffner*: Unser Staat und der Weltfrieden. Warnsdorf i. B. 1922: „Ein Natiönchen, das vom Anfang seiner Geschichte bis zum Schlüsse konsequent geblieben ist; es hat gelebt und stets nur grausam geherrscht auf fremde Kosten. Sein Schreckensregiment hat in der letzten Zeit unter unseren Slowaken schreckliche Verheerungen angerichtet, aber auch unter den Serben und Rumänen. Man kann nicht dulden, dass einer Rasse, die der ganzen friedliebenden Menschheit feindlich gesinnt ist, die Beute an sprachlichem und materiellem Gut, die kaum ein paar Jahrzehnte alt ist, und durch die schändlichste Gewalt erworben wurde, erhalten Ideibe. Alle Beweise und Hebel werden auf den Konferenzen angesetzt werden müssen, um Magyarien in Grenzen zurückzudrängen, die ihm auch so kaum noch zukommen, nämlich in das Gebiet der Kumanier und Jazygen zwischen Donau, Drau und Plattensee auf dem anderen Donauufer. Alles, was südlich von dem für die tschechische Volksgemeinde festgesetzten Gebiet, nördlich von Serbien und westlich von Rumänien liegt.“ (18. 1.) „Das ganze linke Donauufer muss unbedingt der tschechischen Gemeinde einverleibt werden; dazu auf dem rechten Ufer die dazu gehörigen Brückenköpfe. Südlich von der Donau ist eine Neugründung zu organisieren, der reine Handelsfreistaat „Mittelmark“, das Band zwischen der tschechischen und südslawischen Gemeinde, mit tschechisch-slowenischer Verwaltung, so dass im westlichen (österreichischen) Teile die Verwaltung überwiegend tschechisch, im östlichen (ungarischen) Teile die Verwaltung überwiegend südslawisch wäre. — Auf dem heutigen

Boden Ungarns ist eine unerlässliche Sicherung der tschechischen Mitteldonau der Gebietsstreifen im Süden des Stromes, umfassend das ganze Wieselburger Komitat mit dem Hansäg, das Komoruer und Graner Komitat und den Teil des Pest-Piliser Komitates auf dem rechten Donauufer mit der Burg und der Stadt Ofen. — Östlich von der Donau kommen Sicherheitsrücksichten gegenüber dem räuberischen, schmarotzerhaften Magyarentum zur Geltung. Die Grenzlinie, welche heute von der in Vertrieb gesetzten Landkarte empfohlen wird, schützt unsere Slowaken in keiner Weise. Das Magyarentum wird nicht in den gebührenden Schranken gehalten werden können, wenn sich nicht die Tschechen die Uebergänge über die Theiss und die Möglichkeit sichern, den Störenfried auch in dem jenseits dem Theiss gelegenen Teile seines Vaterlandes zu bedrohen. Man darf auch die starken slowakischen Ansiedlungen in Pilis und Szabolcs nicht dem Schicksal dauernder Magyarisierung anheimtallen lassen. Es muss hier die Siidgrenze der tschechischen Volksgemeinde so geregelt werden, dass sie läuft: von Ofen, mit Ausschliessung der Stadtgemeinde Pest, aber mit Einbeziehung der Bahnlinie Pest-Szolnok, bis zum Süden der Gemeinde Pilis, von dort daun in scharfen Bogen nach Norden bis zur Grenze von Heves und längst der südlichen Komitatsgrenze bis Zatische. Die weitere Grenze bis Tisza Eszlar muss das Ostufer der Tisza bilden. Von Tisza Eszlar zweigt die Grenze vom Flusse ab in östlicher Richtung längst der Südgrenze der Gemeinde zur Südgrenze der slowakischen Gemeinden von Nyiregyháza und von da geradlinig zur scharfen Biegung der Theiss östlich davon. Weiter gegen Norden dann längst des rechten Flussufers zur Ostgrenze der Gemeinde Cappy, wo sie (die Grenze) zusammenfällt mit der Ostgrenze der Gemeinde Kapusany und geradlinig zum südwestlichen Zipf der Stadtgemeinde Uzhorod. Von dort, mit Ausschliessung der Stadt Uzhorod, längs der nordöstlichen und östlichen Grenze der slowakischen Gemeinden bis Stropsko. Mit den Grenzen der Zempliner und Zipser Gespanschaften geht sie dann in die Grenzen des heutigen Galizien über.“ (29—31. 1.) — „An eine Annexion des Gebietes ostwärts gegen Maramaros-Sziget zu denken, wäre nicht vernünftig, aus nationalen und aus strategischen Gründen. Dort ist bereits der Bereich der russischen Gemeinde. Ein so langgestreckter Schwanz liesse sich auch nicht mit Erfolg verteidigen. Für unser Tschechien wird in diesen Gegenden besser dadurch vorgesorgt werden, wenn dorthin — und zwar auch südlich des Hauptkammes der Karpathen, Russland selbst schon während des Friedens seine Besatzung legt. — Die Unabweisbarkeit der Zeit gebietet, die politischen Grenzen zwischen (den Slaven) zu beseitigen, dass es notwendig sein wird, bloss Grenzen des wirtschaftlichen Eigentums unserer einzelnen Stämme festzusetzen, und dass die Stammesgrenzen zwischen uns bloss ein geographischer und verwaltungstechnischer Begriff sein können, dass alle Slawen mit der Zeit zu einer einzigen Nation verschmelzen müssen, dass sie alle ein politisches Vaterland haben müssen, und zwar das ganze Gebiet vom Böhmerwald bis zur Baikalsee,

beziehungsweise bis zum Stillen Ozean. Das zukünftige Verwaltungsgebiet des slawischen Blocks, die „Gemeinde des tschechischen Volkes“ wird bleiben: der Vortrab und Vorposten der östlichen „Slava“ der Nationen.“ (27—28., 31. 11.)

II. Wien, 1917. Az eredeti román vádak és követelések, osztrák centralista sugalmazás mellett, magyarellenes éllél: „*Isopescu Grecul*, VIII. Dajondegasse 1, erklärt folgendes: „Die rumänische Kriegserklärung war für ihr Land ein wahres Unglück, denn es wurde komplett zu Grunde gerichtet. Die Urheber dieses Unglückes sind ihre eigenen Politiker die absolut unfähig sind, eine Sache gemeinsam durchzuführen, denn bei ihnen spielen die persönlichen Interessen eine zu grosse Rolle. Diese persönlichen Interessen gipfeln besonders in den für uns unbegreiflichen Herrschsucht der einzelnen Führer. Auch die politische Uneinigkeit ist eine Plage für euer politisches Leben und leider bestehen diese Fehler auch heute noch. Diese Sünden haben auch die Zukunft der siebenbürger Rumänen gefährdet, denn durch diesen Krieg haben ihre Politiker den Ungarn eine mächtige Waffe zur Verfolgung der Rumänen ausgeliefert. Meiner Ansicht nach, wird es wahrscheinlich nicht Jahrzehnte dauern, bis sich die Lage dieser Brüder bessert wird. Das Beste wäre wohl, wenn sich diese in ihr Los einfinden würden und keine Versuche mehr machen, denn mit Gewalt lässt sich nichts machen umsomehr, dass die Position der Ungarn in der letzten Zeit sich als sehr stark ausgestaltet hat. — Was die anderen Nationalitäten in Ungarn anbelangt, so sind die Serben ganz still, und nur die Slowaken geben ein Lebenszeichen von sich. Die Slowaken scheinen selbst nicht wissen, was sie tun sollen. Sie möchten gerne mit den Tschechen gemeinschaftliche Sache machen, jedoch weigern sie sich beizutragen, dass ihre Gegend zu Böhmen angegliedert werden soll und stieben mehr für die Erreichung von weitgehenden Rechten, wie jene der Bukowiner Rumänen. Der letzte diesbezügliche Versuch ist ein Memorandum, welches zu Beginn der Delegationsitzungen dem Monarchen eingehändigt werden sollte. Ich habe auch auf Umwegen sondiert, ob der Kaiser geneigt wäre eine diesbezügliche Abordnung der Slowaken an der Spitze mit ihrem Präsidenten Mathias Dula zu empfangen, jedoch sagte man mir, dass dies ohne der Zustimmung der ungarischen Regierung ausgeschlossen wäre und so verreiste der Präsident unverrichteter Sache. — Dieses Memorandum wurde seitens Dula, Hodscha, Stanek, Klofacz, Kramarz und anderen ausgearbeitet d. h. im Zusammenarbeiten mit den Tschechen, welche auch mit der Erfüllung der slowakischen Wünsche zufrieden wären, weil sie später doch hoffen, ihr Ziel zu erreichen, die Hauptsache wäre, dass die Slowaken zum Nationalbewusstsein erweckt werden. — Was die Tschechen anbelangt, so war ihre Lage unter Kaiser Karl viel günstiger, jedoch haben sie durch ihre Einmischung in die inneren Angelegenheiten Ungarns die ganze Sache verpatzt und jetzt laufen sie die Gefahr, dass man ihnen gegenüber zu sehr scharfen Massregeln ergreifen wird. Aufrichtig gesagt, wird die Lage durch ihre Haltung fast komplet unsicher, was die anderen

Völker Oesterreichs keinesfalls dulden können, besonders in Anbetracht der Haltung der Tschechen während des Krieges und der Tatsache, dass sie das Schwergewicht ihrer Handlungen nach Zagreb verlegt haben, wo sämtliche Fäden dieser slawischen Irredenta zusammenlaufen. Die letzten Unruhen waren eine Folge dieser unstrittbaren Tatsache. Diese Einmischung in die inneren Angelegenheiten Ungarns hat den Ungarn die Stärke gegeben in der Monarchie zu diktieren und daran änderte auch die Tatsache nicht, dass der Kaiser fast nur von Tschechen umgeben war. Jetzt sind beim Hofe Aenderungen zu erwarten und der tschechische Einfluss beim Hofe wird Gott sei Dank ein Ende nehmen. — Sowohl die Lage der Rumänen, wie auch jene der anderen Nationalitäten kann sich bloss ändern, wenn sämtliche Nationalitäten gemeinsame Sache machen, und vereint gegen die Willkür der Ungarn ankämpfen, sonst aber keinesfalls. Wenn diese Gemeinschaft entstehen würde, so können die Nationalitäten auf unsere Stütze rechnen und die Ungarn könnten diesem Uebergewichte nicht mehr widerstehen.

Sehen sie, man hat von den Ungarn behauptet, sie seien Barbaren, man hat dies bei ihnen zu Hause dahin gedeutet, dass die Ungarn töten und rauben, ihr Barbarismus aber besteht darin, dass sie dergleichen tun wie Graf Apponyi, welcher sich gar nicht schämt 300 rumänischen Schule zu sperren, wo er doch über die Blutopfer der Rumänen genau unterrichtet ist. Diese und ähnliche Missgriffe pflegen sich aber gewöhnlich zu rächen und ich hoffe, dass es sich bald ändern wird. Uebrigens wird in den Delegationen Dr. Onciul diese Sache unbedingt zur Sprache bringen, hoffen wir, dass dies den gewünschten Erfolg bringen wird. — Was die Zukunft Rumäniens anbelangt, dies beschäftigt uns am meisten. Im Interesse der Rasse müssen wir alles mögliche tun, um diese Zukunft zu retten und ich hoffe, dass Rumänien ihre Selbständigkeit bewahren können wird, obwohl ich befürchte, dass die Deutschen solche wirtschaftliche Vorteile in Rumänien erwerben werden, dass es schwer wird, diese Unabhängigkeit bis zum Schlüsse zu bewahren. Es wäre unsere Pflicht gegen die deutschen Tendenzen anzukämpfen, jedoch fehlt uns dazu die Kraft, denn wir selbst, d. h. die ganze Monarchie steht unter dem Joche Deutschlands und es wird wohl noch viel Zeit vergehen, bis wir uns emanzipiert haben. — Dies heisst aber keinesfalls, dass wir auf Rumänien verzichten werden; im Gegenteil, wir werden alle Hebel in Bewegung setzen, um Rumänien aus dem Wirkungskreis der Deutschen entreissen sollen und ich hoffe, dass mit der Hilfe der Politiker aus Rumänien gelingen wird. Wir müssen und werden auch alles tun, dass die Monarchie auf Polen mitsamt Galizien verzichten und Rumänien als Kompensation für Galizien begehren soll. Dadurch werden sämtliche Rumänen vereint, und wir könnten jederzeit den Kampf mit den Ungarn ganz getrost aufnehmen. — Als Stere hier war, haben wir uns mit ihm öfters beraten und schon damals wurde es beschlossen, dass Rumänien mit der Monarchie eine Personalunion binden soll. Diese Idee ist wohl die Beste, die zu denken ist, und dadurch wäre auch die Lage der

Rumänen gesichert, wenn nicht für sofort, aber wenigstens für absehbare Zeiten. Stere hat hier diesbezüglich auch mit den Leitern anderer Nationalitäten verhandelt und überall Verständnis dafür gefunden. Auch Dr. Vajda ist derselben Meinung und wir werden alle für diese Idee ankämpfen und hoffen sie durchzuführen, obwohl die Ungarn sich dagegen sträuben werden und die Deutschen nicht loslassen werden. — Mit den Ungarn ist nichts zu machen, denn diese sind in keiner Weise geneigt, den vernünftigeren Weg zu gehen. Als Stere z. B. hier war, machten wir Versuche, dass er mit dem Grafen Tisza verhandeln könne, aber vergebens, denn die ungarischen Oligarchen wiesen jede Annäherung glattweg ab. Stere wollte damals mit dem Grafen über das Los der Rumänen in Ungarn sprechen, dieser wollte aber nicht, so dass er dadurch unsere Hände entbunden hat und uns quasi autorisiert so zu handeln, wie wir es für gut halten und wir werden handeln, denn diese Leute verdienen ja keine Nachsicht. — Als Beldiman nach Bukarest fuhr, hat er sich mit uns beraten. Die rumänischen Politiker dürften jetzt bereits wissen, dass sie auf uns zu jeder Zeit rechnen können. — Mit den Tschechen machen wir keinesfalls gemeinsame Sache, denn ihre Tendenzen können leicht zur Zergliederung der Monarchie führen, was keinesfalls unser Wille ist. — In Rumänien dürfte man sich wohl auf die Olygarchie stützen, sondern vielmehr auf den Bauernstand, welcher Abhängigkeit und Selbstbewusstsein erzogen und erweckt werden muss. Dasselbe taten wir in der Bukowina und die Sachen gehen nun glänzend. — Die Idee einer Personalunion ist in allen politischen Kreisen Oesterreichs sehr sympathisch, sogar die Tschechen haben nichts dagegen, obwohl durch diese Personalunion der Einfluss der Tschechen sehr stark gefährdet wird. — Soviell'ich weiss, wird Rumänien die Dobrutscha verlieren, aber es existieren Tendenzen, dass man anstatt dieser Rumänien durch Bessarabien entschädigen soll. Dies wäre wohl der beste Weg, um die Zwistigkeiten mit Bulgarien im Keime zu ersticken. In der Angelegenheit Rumäniens hat Czernin eine noch nicht feste Haltung, was dorthin zu deuten ist, dass zwischen Wien und Berlin noch nichts festgestellt worden ist. — Wenn die Personalunion nicht gelingen würde, so müsse man es mit einem Erzherzog als König von Rumänien versuchen, keinesfalls aber mit Erzherzog Josef, sondern viel eher mit Erzherzog Max und wenn auch dies nicht möglich wäre, so muss ein Sohn des deutschen Kaisers zum König von Rumänien erwählt werden. In diesem Falle aber müsse Deutschland für die Zukunft der Rumänen in Ungarn die Garantie übernehmen.“ — „Dr. Aurel Onciul Pierrongasse 4. — „Mein zweiter Besuch galt dem zweiten österreichischen Abgeordneten Universitätsprofessor Dr. Aurel Onciul. Er erklärt folgendes: „Ueber die Haltung der Deutschen im besetzten Gebiete Rumäniens bin ich ziemlich gut unterrichtet und weiss, dass die Rasse durch die deutschen Tendenzen in Rumänien sehr stark gefährdet wird. Gegen diese Tendenzen stehen uns aber keine Waffen zur Verfügung, denn Oesterreich ist zu arm um hunderte von Millionen in den Kampf zu werfen. —

Es ist unbestreitbar aber, dass wir, d. h. die Monarchie, Rumänien unbedingt besitzen muss, d. h. Rumänien muss unbedingt unter dem Einfluss der Monarchie kommen, sonst ist die Existenz der Rumänen in Siebenbürgen sehr ernst durch die Ungarn bedroht und wir Rumänen haben die Pflicht dergleichen mit allen uns zur Verfügung stehenden Mitteln zu verhindern. — Diese meine Angst hat auch veranlasst über Rumänien ein Buch zu schreiben und es dem Grafen Czernin vorzulegen. Es entspann sich zwischen mir und dem Aussenminister eine sehr lebendige Debatte, während welcher mir der Graf glattweg erklärte, dass er die Rumänen hasst und dass er in die rumänischen Politiker kein Vertrauen habe. — Ich erwiderte darauf, dass er zu einem Hass gar nicht berechtigt wäre, und dass die Politiker Rumäniens bis zu einem gewissen grade Vertrauen verdienen, dass aber in diesem Falle nicht von Politikern die Rede ist, sondern vom rumänischen Volke, welches für die Fehler der Leiter keinesfalls verantwortlich gemacht werden kann und darf. Gleichzeitig bot ich mich an nach Rumänien zu fahren, dort die Bauern organisieren, die königliche Familie zu entthronen und die Personalunion mit der Monarchie zu erklären, denn auch ich bin der Ansicht, dass nur mit den rumänischen Intellektuellen nichts erreichen kann. Freilich müsste man sich gegenüber den Bauern etwas zuvorkommend zeigen und dies könnte nur dadurch sein, dass man ihnen Boden und Aussicht stellt. — Der Graf erwiderte darauf, dass er gegen eine solche Kampagne gar nichts vorhahe, jedoch müsse dies auch seitens der Verbündeten gutgeheissen werden. Auch sprach er seine Befürchtung wegen der Moldau, worauf ich ihm erwiderte, dass, sobald die Bevölkerung der Moldau erfahren wird, dass im besetzten Gebiet die Lage ihrer Genossen im Grunde geregelt wird, wird sie die Fortsetzung des Krieges verhindern und den Beschlüssen im besetzten Gebiet unbedingt beistimmen. Aus dieser Tatsache könnte auch ein Vorteil entstehen und zwar, die Urheber des gegenwärtigen Krieges samt der königlichen Familie verjagt werden, so dass man die Kriegshetzer sehr einfache Weise los würde. — Auf diesen meinen Vorschlag ging Graf Czernin ein und versprach die Sache nochmals einer ernsten Prüfung zu unterwerfen und gleichzeitig darüber auch mit den Berliner massgebenden Kreisen zu sprechen. — Vor der Eröffnung der Delegationen meldete ich mich neuerdings beim Grafen, denn er liess mich rufen. Er sagte, dass er über diese Sache sehr viel nachgedacht habe und dass ihm der Plan gefiele, nur fragte er, ob ich aus meiner Propaganda die Personalunion nicht auslassen würde. Ich bejahte ohne weiteres, fragte aber, ob man betreffs Rumänien nicht etwa einen anderen Plan gefasst habe, worauf er mir antwortete, dass noch gar nichts beschlossen sei, obwohl am rumänischen Throne ein deutscher Prinz viel angenehmer wäre. Ich erwiderte darauf, dass dies mir aufrichtig peinlich wäre und schlug einen Erzherzog vor. Es scheint, dass bis jetzt noch nichts bestimmtes beschlossen wurde, denn er bat mich zu Geduld, bis er in Berlin die Sache besprechen wird, aber meine Reise blieb als quasi beschlossene Sache, so dass wir uns

nächstens wahrscheinlich in Bukarest treffen werden. — Sowohl aus meinem weiteren Gespräch mit dem Grafen Czernin, wie auch aus meinen sonstigen Informationen scheint es mir, dass man die Angliederung Polens an die Monarchie nicht mehr so eifrig bestrebt wie bis jetzt, was mich veranlasst hat, dem Grafen vorzuschlagen, dass man Polen an Deutschland abtreten soll u(nd) zw(ar) mit dem westlichen Teil Galiziens, wogegen mau Ostgalizien dem zukünftigen ukrainischen Staate abtreten soll, damit wir nicht auf der ganzen Karpathenlinie Deutschland als Nachbar haben sollen. Ich gab zu, dass die Grenze mit Ukrainien in Ungarn zwischen den Ruthenen sehr leicht eine Irredenta hervorrufen könnte, aber da Ukrainien noch gar nicht organisiert ist, könne man der Gefahr sehr leicht Vorbeugen. — Der Graf hörte mit sehr grosser Aufmerksamkeit zu und erwiderte, dass dies gar nicht so schlecht wäre, denn auf diese Weise man der Verstärkung des slawischen Elementes vorbeuge, aber leider könne er darüber selbst nicht entscheiden, sondern wird sich mit den massgebenden Kreisen beraten. Er fragte nachher was die Monarchie als Kompensation bekäme, worauf ich Rumänien nannte. — Es blieb so, dass er in Berlin alle diese Sachen besprechen wird. — Die polnische Sache hat mir sehr viel Kopfzerbrechen verursacht und dies hat mich auch veranlasst nachzuforschen, wie der Monarch über die ganze Sache denkt. Zu meiner Freude erfuhr ich, dass auch der Monarch geneigt ist Polen fallen zu lassen, so dass wir hoffen können, dadurch Rumänien für die Rasse retten zu können, umsomehr, dass wie gesagt, die Zukunft sämtlicher Rumänen vom Bestehen Rumäniens abhängt. — Was die Lage der siebenbürger Rumänen anbelangt, ist diese äusserst traurig, denn die rumänische Kriegserklärung hat den Ungarn freie Hand über unsere unglücklichen Brüder gegeben und sie gebärden sich wie wahnsinnig und denken gar nicht auf die Zukunft, sondern greifen nach so vielen Opfern seitens der Rumänen aus Siebenbürgen zu wahnsinnigen Massregeln wie jene des Grafen Apponyi, welcher umlängst 300 rumänische Schulen einsperren liess. Ich bin der Ansicht, dass man die Ungarn in Ruhe lassen soll, sie mögen bis zum Absurd gehen, aber eines müssen sie wissen, dass die Zeit schon kommen wird, wo sie über ihre Taten nichl nur bereuen werden, sondern für diese auch zur Rechenschaft gezogen werden. — Als Stere hier war, hat er sich mit uns beraten und wir haben die Personalunion beschlossen, wenn es aber nicht ginge, so muss auf den Thron Rumäniens wirklich ein deutscher Prinz kommen und dann wird Deutschland Wege und Mittel finden die Ungarn zu zwingen mit ihren Willküren nicht nur aufzuhören, sondern auch die begangenen Fehler gut zu machen. — Wir streben keinesfalls wie die Tschechen für die Autonomie Siebenbürgens, sondern lediglich, dass die Ungarn gezwungen werden, die Rechte der in Ungarn lebenden Rumänen zu respektieren. Heute kann man gegen sie gar nichts unternehmen, denn sie sind heute die Herren in der Monarchie. Diese Lage kann aber nicht allzulange dauern. Sie kamen zur Oberhand durch die Dummheit der Tschechen, welche nichts besseres zu tun hatten, als sich in die inneren

Angelegenheiten Ungarns zu mischen, was den Ungarn heute die Oberhand zu ergreifen verholfen hat. Dies hatten die Tschechen übrigens gar nicht nötig, denn seit der Thronbesteigung unseres Kaisers erfreuten sie sich sehr grossen Einflüssen und hätten sehr leicht ihre Ziele erreichen können, heute aber haben sich die Verhältnisse verändert, denn der Kaiser nimmt den Tschechen ihre heutige Haltung sehr übel. Dies geht auch daraus hervor, dass in der Umgebung des Monarchen, wo die Tschechen das Wort führten, sehr ernste Aenderungen zu erwarten sind. — Was die Slowaken anbelangt, machen diese keine gemeinsame Sache mit den Tschechen, sondern streben bloss nach nationalen und politischen Rechten. Die Tschechen unterstützen sie wahrscheinlich, weil sie es eingesehen haben, dass sie absolut keine Aussichten haben, ihre Ziele zu erreichen und jetzt hoffen sie, dass durch die nationale und politische Emanzipierung der Slowaken diese Ziele ihnen näher treten. So erklärt man sich, dass sie an das Ausarbeiten des slowakischen Memorandums mitgeholfen haben. Dieses Memorandum sollte unlängst dem Monarchen vorgelegt werden, jedoch wurde daraus nichts, da der Monarch dieses Memorandum nur nach vorherigem Sachverständnis der ungarischen Regierung in Empfang nehmen kann. — Die Tschechen begnügen sich aber nicht nur mit der Aufruhr zwischen den Slowaken, sondern zwischen auch in Kroatien und Slawonien, und der Herd ihrer Agitationen ist derzeit in Agram. Dies können wir nicht billigen, denn alle dergleichen Bestrebungen schwächen die Monarchie sowohl in ihrem Innern, wie auch nach Aussen aus. — Wie die Tschechen mit den Slowaken und Kroaten verkehren, weiss ich nicht, jedoch glaube ich, dass dieser Verkehr ein indirekter ist und durch Boten versehen wird. — In seiner Durchreise nach Rumänien haben wir uns mit Beldimau beraten und in Anbetracht der Rasse beschlossen, dass wir für die Personalunion arbeiten werden, so dass die Politiker in Bukarest bereits Bescheid wissen, dass wir sie unterstützen werden und diese unsere Stütze ist nicht sehr klein, denn wir erfreuen uns eines grossen Ansehens und wir sind jene, welche in den Ausschüssen des Reichsrates das meiste leisten und die wichtigsten Vorlagen ausarbeiten, ausserdem sind wir auch in Hofkreisen nicht ganz unbekannt. — Was die Nationalitäten in Ungarn anbelangt, wäre ich der Meinung, dass sich diese für den Moment unbedingt still verhalten sollen, wenn aber der Moment da ist, können sie nur vereint gegen die Willkür der Ungarn ankämpfen. — Alles dieses können sie den Bukarester Politikern vertraulich mitteilen, aber machen sie ja keinen Gebrauch von Leuten, welche daraus eine Waffe schmieden könnten.“ — *Dr. Alexander Vajda Voevod*, VIII., Alserstrasse 21. Penzion Zeuz. — „Abgeordneter Al(exander) Vajda Voevod erklärte folgendes: „Wenn ihre Lage in Bukarest wegen der Haltung der Deutschen etwas unangenehm ist, so können sie dies bloss der schlechten Leitung ihrer Politiker zu verdanken haben, welche durch v'ahne Hoffnungen beseelt ein Grossrumänien träumten, wo es doch ausgeschlossen war, eine solche zustande zu bringen.

Wir hofften hier, dass Rumänien gegen Russland das Schwert ergreifen wird um Bessarabien zu erobern. Missverstehen sie mich nicht, ich bin ein guter Rumäne und hatte mich aus ganzem Herzen gefreut, wenn ihr Siebenbürgen erobert hättet, aber dies war ausgeschlossen. Dies wusste ich schon in 1914 als ich anlässlich des Todes König Karls in Bukarest verweilte. Wir gingen mehrere nach Bukarest und machten alles mögliche, um die Leute davon zu überzeugen, dass die mit der Monarchie gehen sollen, denn dadurch haben sie die Möglichkeit nicht nur Bessarabien zurückzuerobern, sondern auch unsere Lage zu verbessern, denn ich bin überzeugt, dass die Ungarn unbedingt nachgegeben hätten und wenn nicht, so hätte man sie sehr leicht dazu zwingen können. Diese meine Haltung wurde aber in Bukarest komplett missdeutet und es gab Zeitungen, welche mich als Verräter hinstellten. Ich nahm alles ruhig hin, denn dies war das kleinste Unglück, das grosse war, dass durch die Haltung Rumäniens sowohl unser, wie euer Los besiegelt wurde. — Ich kam nach Wien und versuchte von hier aus das Unglück zu verhindern, aber ich konnte nichts tun. Ich ging nach Berlin und versuchte dort die massgebenden Kreise zu überzeugen, dass Rumänien nur dann mit uns gehen könnte, wenn die Ungarn gezwungen werden, ihre Haltung zu ändern und uns die gebührenden nationalen und politischen Rechte zu erteilen. — Meine diesbezügliche Intervention war vergebens, ich erreichte bloss soviel, dass man mir verspi'ochen hat, den Versuch mit den Ungarn zu machen und sie zu überzeugen, dass ihre Haltung uns gegenüber für die Interessen der Zentralmächte absolut schädlich ist. Ich zog daraus die traurige Konsequenz, dass alles verloren ist, und dass wir der grössten Gefahr entgegengehen und ich hatte Recht. — In Bukarest sagte ich ihren politischen Führern, dass wir siebenbürger Rumänen vorderhand nicht wünschen, dass Siebenbürgen erobert werden soll und wiesen auf die Tatsache, dass die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien von sich kommen müsse u(nd) z(war) ohne jedwede fremde Intervention. Dies hat man mir nicht zugeben wollen, die Ergebnisse haben aber mir Recht gegeben. In Berlin hatte ich damals auch Roselius kennen gelernt, leider fand ich bei ihm kein Verständnis für unsere Sache, so dass mich von nun an sehr reserviert verhalten habe. — Was ich voraus gesehen habe, hat sich gleich nach rumänischer Kriegserklärung bewahrheitet. Eine grosse Anzahl unserer Intellektuellen wurde ohne triftigem Grund eingekerkert und viele sind heute noch eingesperrt ohne zu wissen warum. Ich habe hier für die Befreiung dieser unschuldigen Opfer interveniert, ohne Erfolg aber, denn man antwortet mir einfach, dass man sich in die inneren Angelegenheiten Ungarns nicht hineinmischen darf, sogar Graf Czerniu ist derselben Meinung. — Diese Tatsache und jene, dass meine Parlamentskollegen sich in absolut Reserve halten, haben mich veranlasst, die Ereignisse vor meinen Augen passieren zu lassen, ohne etwas zu ihrer Verhinderung zu tun. Dies heisst auf keinen Fall, dass ich mich beschossen hätte mich mit den Ereignissen nicht

mehr zu befassen, im Gegenteil, ich prüfe alles genau und mache Vorbereitungen für die Zukunft und sobald die Friedensverhandlungen beginnen, beginne auch ich meine Tätigkeit und ich hoffe, dass ich gegenüber der ungarischen Willkür, welche an Barbarei grenzt, Erfolg haben werde, denn ich betrachte es als unmöglich, «lass Europe inbegriffen Deutschland unsere gerechten Wünsche nicht respektieren wird. Ungarn muss gezwungen werden ihre Fehler gutzumachen, denn unsere Söhne haben nicht weniger gelutet wie die Ungarn. Es fehlte weder an Opfermut, noch an Tapferkeit. Dies werden die Ungarn nicht leugnen können, denn die Deutschen haben uns so oft bewundert. — Wenn es sein müsste, werden wir mit den anderen Nationalitäten aus Ungarn gemeinschaftliche Sache machen, aber keinesfalls mit den Tschechen, welche die Zertrümmerung der Monarchie verursachen würden, wenn sie mit ihren unerfüllbaren Wünschen nicht aufhören. — Vorderhand sind unsere Beziehungen zu den anderen Nationalitäten aus Ungarn als Politik abgeschnitten und bestehen nur noch die persönlichen Beziehungen zwischen den einzelnen Personen. — Als Stere hier war, haben wir über das Los Rumäniens konferiert und beschlossen, dass Rumänien mit der Monarchie eine Personalunion schliessen soll und wir werden alles daransetzen, dass dieser Plan gelingen soll und es wird gelingen, ausgenommen den Fall, dass Deutschland dagegen wird, was ich nicht glaube. Dieser Plan wird auch seitens der Bukowiner Rumänen sehr stark befürwortet und wir haben in diesen eine sehr grosse Stütze. Zuletzt war bei uns Reldiman, mit welchem wir auch die Personalunion beschlossen haben. Aus dieser Tatsache geht klar hervor, dass Deutschland denselben Willen hat wie wir. — Wenn uns trotz aller unserer Bemühungen der Plan der Personalunion nicht gelingen würde, so muss am Throne Rumäniens ein Erzherzog kommen, keinesfalls aber Erzherzog Joseph, denn dies hiesse, dass auch Rumänien den Ungarn ausgeliefert wird. Am besten wäre, wenn Erzherzog Max der Bruder des Kaisers erwählt würde. — Wenn sich Deutschland gegen diesen Plan sträuben würde, so wird nichts übrig bleiben, als den einen Sohn des deutschen Kaisers zum König Rumäniens zu erwählen. — Es ist wahr, dass in diesem Falle nicht alle Rumänen vereint wären, aber den Vorteil hätten wir schon, dass Deutschland die Ungarn zum Respektieren unserer Rechte zwingen würde. — Uebrigens soll nächstens diesbezüglich in Berlin eine Konferenz stattfinden, von welcher ich sehr viel erhoffe. — Was die seitens der ungarischen Regierung gegen uns getroffenen Massregeln anbelangt, ignoriere ich dieselben und betrachte sie als die letzten Zuckungen einer sterbenden Viper. Es werden bald, so hoffe ich, bessere Zeiten kommen. Der Raub unserer 300 Schulen werden die Ungarn ihrem Ziele keinesfalls näher bringen und ist kein gutes Mittel zur Magyarisierung. Sehen wir die Slowaken, sie haben seit vielen Jahrzehnten keine nationalen Schulen und sie bleiben trotz alledem Slowaken. Dies wird der Fall auch bei uns sein, denn jede Willkür ruft Reaktion hervor und ich kann sagen, dass die Ungarn

nur unbewussterweise Waffen zum Widerstand liefern. — Teil bin ein Freund der Verständigung und war immer für eine Aussöhnung mit den Ungarn, aber diese wiesen unsere Freundeshand brutal zurück. Wir müssen den Kampf wieder aufnehmen und ich bin meiner bewusst, denn ich weiss, dass wir siegen werden, denn das grösste Hindernis die Autonomie Siebenbürgens haben wir aus unserem Programm ausgeschnitten. — Als Beldiman hier war, hat er von uns an die rumänischen Politiker Briefe mitgenommen, so dass diese genau wissen, was wir begehren und dass sie in ihrer Aktion auf unsere volle Unterstützung rechnen können. — Ueber die Verhältnisse in Rumänien sind wir genau unterrichtet, denn ich bekomme durch die Herren Oberleutnants Reutz und Savu, welche beide in Bukarest verweilen, direkte Nachrichten über alles was dort vorgeht. — So viel ich weiss, will Dr. Ónéiul betreffs Rumänien in einer der nächsten Sitzungen der österreichischen Delegation eine Art Interpellation machen. Ich meinerseits bin der Ansicht, dass dies ein Fehler ist und nur dazu beitragen wird, dass die Ungarn gegen die Personalunion noch mehr ankämpfen und hetzen werden. Ich werde alles mögliche daransetzen, um dies zu verhindern.“ (E feljegyzés a tartalom szerint a bécsi centralisták számára készült és magyarellenes vádjai a centralisták bátorítására szolgáltak.)

Apponyi Albert gróf megjegyzése: „La Roumanie ayant déclaré la guerre aux puissances centrales, réussit à envahir une partie considérable de la Transylvanie, entièrement dé garnie des troupes. Lorsque plus tard les armées roumaines furent obligés d'évacuer le territoire qu'elles avaient occupé, il se trouva que sur les 200 instituteurs d'écoles roumaines y situées, 100 avaient disparu à la suite de l'armée en retraite. Une proportion considérable d'éléments hostiles s'étant trouvée parmi les instituteurs dans ces parages, il m'a semblé — j'étais de nouveau ministre de l'Instruction Publique — impossible de laisser l'instruction des territoires voisins de l'ennemi entre les mains si peu sûres. En vertu des pouvoirs exceptionnels dont le gouvernement était investi pour la durée de la guerre, j'ai transformé en écoles d'État toutes les écoles primaires sur ces territoires, en acceptant comme instituteurs d'État tous les instituteurs roumains qui avaient fait preuve de fidélité et en faisant de large concessions à l'enseignement en langue maternelle, de ne pense pas qu'on puisse me reprocher cette mesure de défense nationale pendant une guerre, dont l'ejeu était l'existence même. Après tout mon devoir, comme ministre hongrois, n'était pas de frayer le chemin à l'invasion roumaine, mais de tout faire pour l'empêcher. La mesure avait d'ailleurs un caractère exceptionnel et provisoire; j'en porte toute la responsabilité morale en tranquillité parfaite.“ (Les Minorités Nationales. Vol. III. (Geneva, 1930. No. 6. Pag. 8.)

President Wilson (11 February, 1918.). *Four Principles:* „First, that each part of the final settlement must be based upon the essential justice of that particular case and upon such adjust-

ments as are most likely to bring a peace that will be permanent. — Second, that peoples and provinces are not to be bartered about from sovereignty to sovereignty as if they were mere chattels and pawns in a game, even the great game, now for ever discredited, of the Balance of Power. — But that Third, every territorial settlement involved in this war must be made in the interest and for the benefit of the population concerned, and not as a part of any mere adjustment or compromise of claims amongst rival States; — And Fourth, that all well-defined national aspirations shall be accorded the utmost satisfaction that can be accorded them without introducing new or perpetuating old elements of discord and antagonism that would be likely in time to break the peace of Europe, and consequently of the world.“ — This amounted to a declaration of war to the propaganda made by the annexionist governments.

Washington, 19 February 1918. Secretary of State Robert Lansing to the Allied Ambassadors at Washington: „The President agreed to a military representative to the S(upreme) W(ar) C(ouncil), (but) on the other hand, ha has been careful to point out that the United States is not bound by any of the inter-allied treaties or agreements nor does the United States necessarily subscribe to all the war aims of the Allies. —The statement of the S(upreme) W(ar) C(ouncil) came, therefore, as a surprise to Washington“. — The decision of the Supreme War Council, dated Versailles, 4 February 1918, ran: to continue the military efforts „Until such time as the pressure of that effort shall have brought the conclusion of peace on terms which the Allies are resolved to vindicate.“ The intimate Papers of Colonel House, III. London, 1928. 370—71., 376—78. 1.

Az európai szövetséges hatalmak elutasító válaszát (1917. január 10.) az Egyesült Államok nem tették magukévá, február 24-én elhatározták, hogy kikérik a brit kormány véleményét. Ekkor vette át Balfour lord külügyi államtitkár a Northcliff-iroda emlékiratát, melyben Seton-Watsonnak a következő követelése volt: Secretary Lord Balfour in order that „statements that the Allies do not wish to dismember Austria, should be avoided. Hungary the weakest link in the chain of the Enemy-States — the agencies existed should be utilised. These agencies are chiefly the Bohemian (Czecho-Slovak) National Alliance, the South-Slav Committee“ (C. *Stuart*: Secrets of Crewe House. Story of a famous campaign. London 1920).

Balfour lord a követelést magáévá tette és február 26-án a következő kijelentést tette: President of the United States on 8 January 1918: „a propaganda which aids the struggle of nationalities now subjects either to Austrian Germans and Magyar Hungarians towards freedom and selfdetermination, must be right, whether the complete break-up of the Austrian Empire or its de-Germanisation under Habsburg rule to be the final goal of our efforts“.

Február 27-én még ennél is tovább ment és House ezredesnek a következő táviratot küldötte: „The future of the war largely depends on maintaining anti-German zeal of Slav populations in Austria“ (Colonel *House*, III. London. 1928 386—88. 11.) Az amerikai

kormány ezt március 1-én elfogadta. House ezredes Balfour lordnak: „The President is glad to find your view is substantially in accordance with his own.“ (388—89. 11.). — Megjegyzéven, hogy a március 1-én hozott döntést február '28-án, tehát a megelőző napon, Jusserand francia nagykövét látogatása előzte meg.

House ezredes kommentárja: „A peace based upon the status-quo represented a victory for Austria-Hungary; it was the integrity of the polyglot empire for which she was fighting. Naturally she accepted the principle of no annexations. Such a peace was impossible for either France or Italy. — It was possible to go farther and maintain that there could be no stable peace in South-Eastern Europe so long as the Slavs remained under Austrian domination“. (U. ott 390. 1.)

Seton-Watson: „It would not be an annexation were the Czechs of Bohemia and Moravia with the Slovaks of Moravia and North-Western Hungary to be united in an independent State; nor would be „annexation“ were the whole Serbo-Croat-Slovene race to realise the aspirations of its political seers, and join in forming a united, albeit federated. Southern Slavia. Similarly with the Austro-Rumanians and Little-Russians of Hungary and Austria.“ (*Seton-Watson: New Europe*, 24 May 1917. TIT. London, 1917. 170. 1.)

Louis Léger: „La Hongrie, isolée et mutilée, pourra si elle veut, garder à son roi le titre d'apostolique et, comme nous comptons bien l'ampouter de tous ses appendices étrangers, Serbes, Croates, Roumains, Slovaques et Russes, elle aura tout le loisir de méditer sur le mot de son roi Saint Étienne: *Regnum anius linguae imbecille est*“ (*L. Léger: Le panslavisme et l'intérêt français*. Párizs, 1917. 327. 1.) — *Alfred Dumaine*: „La Hongrie sera réduite à 41 pour-100 de son ancienne population, tandisque la production agricole tombera à 35 pour 100 de ce qu'elle fut jadis. Le Banat, repris (!) par les Serbes, et les terres grasses situées entre Presbourg et le lac de Balaton, réclamées (!) par les Tchecoslovaques, constitueront les régions les mieux cultivées et les plus fertiles. Dans le reste du pays, ravagé ou déserté, on n'obtiendra que des récoltes très inférieures comme qualité et quantité.“ (*A. Dumaine: La dernière ambassade de France en Autriche*. Párizs, 1921. 181—82. 1.)

6. Az új uralkodó békepolitikája. — Habsburg Károly a világháború tüzeben foglalta el trónját.

Fájdalommal gondolt arra, hogy ebben a tűzben milliók égnék el és hogy ez a tűz az ő országai felől borította lángba Európát. Ebben a lelkiállapotban lassankint arra is kész volt, hogy az ellenséggel való megbékülés útján szerezze meg országainak a békét, melynek elmaradása esetleg országainak birtokát is veszélyezteti. A Bourbon-házból származó felesége szívesen vette fivérének, Sixtus hercegnek erre vonatkozólag már 1914. szeptember 15-én hozzá intézett levelét és voltaképen ettől a naptól kezdődik az a békeakció, mely valamennyi között a leghosszabb volt, mert a háború végéig tartott. Nem született meg szerencsés körülmények között, mert Sixtus herceg az ellenség soraiban harcolt és az ellenség Sixtus her-

cégén keresztül Ausztria-Magyarországot igyekezett valami módon a Német Birodalom oldaláról lekapcsolni. Nem volt szerencsés azért sem, mert a vonatkozó levelek a Vatikánon futottak keresztül és végül nem azért, mert a kettős monarchia elválasztása Németországtól alig lett volna lehetséges másként, mint Oroszország, Románia és Szerbia hadi céljainak feladásával, haderőiknek megállításával.

Mikor Habsburg Károly Ausztria és Magyarország uralkodójává lett, közvetlenebb kapcsolatok útján nagyobb eredményeket szorgalmaztak. Mária Jozefa — Zita császárné és királyné anyja — látni szeretete volna fiait, a belga hadseregben szolgáló Sixtus és a francia hadseregben szolgáló Xavier hercegeket. Mikor január 29-én svájci területen találkoztak, leánya és veje megbízásából Bécsbe hívta őket. A két herceg azonban jobbnak látta, hogy Károly császár és király inkább megbízottat küldjön Svájcba. Mielőtt a két herceg útnak indult, a francia kormánytól elkérték azokat a feltételeket, amelyek alapján Franciaország a kettős monarchiával hajlandó volt különbékére lépni. A feltételeket Cambon Gyula nagykövet február 11-én közölte velük és február 13-án történt meg a találkozás Erdődy Tamás gróffal,¹ Károly király bizalmi emberével és egykori játszótársával. A Cambontól átadott szerződéstervezet szerint Ausztria-Magyarország nem ellenzi Franciaország 1814-i határainak visszaállítását (Elzász-Lotaringia visszakerül Franciaországhoz), valamint Belgium területi épségének helyreállítását a Kongó gyarmattal együtt. A kettős monarchia érdektelenségét jelenti ki abban, hogy a tengerszorosokat Oroszország kapja meg; visszaállítja Szerbia területét — Tisza István eredeti követelése — és hozzájárul ahhoz, hogy a szerb állam az Adriai tengerhez vezető utat kaphasson. Erdődy gróf az első három feltételt elfogadta, de a negyedikkel szemben azt a módosítást hozta magával, hogy Bécs a Karagyorgyevics házat el nem ismerheti, hanem Bosznia-Hercegovinának, Szerbiának, Montenegrónak és Albániának egy Habsburg főherceg alatt délszláv királysággá való alakítását javasolja. Erdődy a választ Bécsbe vitte, hol most már Czernin gróf közös külügyminiszterrel is közölték a dolgot. Czernin a már elfogadott feltételeket visszautasította, mire az uralkodó 20-án kelt, sajátkezűleg írt ceruzajegyzetben a minisztertől eltérőleg a francia és belga kérdésekben tett engedményeket. A választ Erdődy gróf 21-én Neufehátelben René hercegnek adta át, ki 23-án Párizsba vitte magával.

A beavatott Czernin grófra való tekintettel Károly császár ekkor cserélte meg környezetét és ültetett a németek és magyarok helyébe szlávokat. Czernin követeléseit a magyar miniszterelnök eltávolítására koncentrálna. Tudván azt, hogy ez parlamentáris úton lehetetlen volt, mert Tisza nagy többséggel rendelkezett, József főhercegei kívánta kineveztetni. Felfogása szerint ugyanis a főherceggel szemben mindenképpen veszített ügye volt, de József főherceg csak nádorságra vállalkozhatott és a tervet el kellett ejteni.² Most

¹ Szemere—Czech id. ni. Wien, 1931. 69—78. 1.

² A részletekről József főherceg id. m.

a baloldalhoz folyamodott és mint külügyminiszter ő adott útlevelet Károlyi Mihály grófnak, radikális és szocialista barátainak, hogy Svájcba utazzanak. Ezek egyike, Diner-Dénes József. Károly bizalmas tanácsadója, egy tervezetet vitt magával arról, hogyan lehetne a két államból álló Ausztria-Magyarországot egy federatív állammá alakítani. Ezt a tervezetet Diner-Dénes a cseh Sylva-Tarrouca Ernő grófnak is megmutatta, tehát alig valószínű, hogy azt a kettős monarchia ügyeinek legfőbb cseh intézői Czernin, Sylva-Tarrouca, Clam-Martinitz, Polzer-Hoditz — ne ismerték volna. Diner-Dénes azonban Bernbe érkezve ugyanúgy megmutatta Eisenmann Lajosnak, a francia hadügyminisztérium megbízottjának is, aki mögött Renes Edvárd állott, amint ezt Diner-Dénes visszaemlékezéseiben elmondotta (*Le Monde Slave*, 1936). Mi több, ha úgy mondotta el, hogy a tervezetet az ellenséggel megbeszélte és az az ellenség tetszésével találkozott, akkor kérdés tárgyát képezhette, mi volt abban hasznos és kedvező Magyarországra nézve?

Czernin egyszerre több fronton harcolt. Magyarországon Tiszával szemben, a radikálisok és a nacionalisták útján, a tömegekre támaszkodott; Bernbe küldött emberei a francia kormányhoz közeledtek; a háborús politikában viszont Németországhoz simult. Poincaré azonban Czernin jegyzéke helyett Károly császár ceruzajegyzeteit volt csak hajlandó elfogadni a tárgyalás alapjául. Március 6-án közölte azt Briand miniszterelnökkel; 8-án Sixtus herceggel tanácskozott, ez pedig 16-án Párizsból hosszabb levélben számolt be sógorának. Sixtus herceg a február 11-i Cambon-féle jegyzékben közölt négy feltétel elfogadását követelte: a francia és belga követelések teljesítését, a szerb állam szuverénitásának elismerését és Szerbia területének Albániával való kiegészítését a Karagyorgyevicsok alatt, Konstantinápoly átengedését.

Sixtus és Xavér hercegek március 18-án Genfben adták át a levelet Erdődy Tamás grófnak, ki a két herceget Bécsbe kísérte,¹ hol Károly császár 24-én Luxemburgban kelt és Sixtus hercegre intézett levelében három pontot elfogadott; a tengerszorosok kérdését a már kitört orosz forradalom kimenetelétől tette függővé.² Sixtus herceg a levelet március 31-én bemutatta Poincarénak.

Az április 3-i hamburgi találkozón Károly császár figyelemztette Vilmos német császárt a monarchia kimerülésére és a háború befejezésének szükséges voltára, Czernin pedig emlékiratot nyújtott át, mely az egyre súlyosabb helyzet leírását tartalmazta. Mi sem jellemezte jobban a helyzet komolyságát annál, hogy Károly császár az emlékiratot április 13-án, jegyzék kíséretében nyújtotta át a németeknek.

Ez az eljárás a német szövetség felmondását jelentette, az ellenséges propaganda viszont úgy állította be a dolgot, hogy Károly császár Hamburgban Németországhoz simult. Időközben a március 24-i levelet Ribot francia miniszterelnök április 11-én Folkestone-

¹ Szemere—Czech id. m. 84. és köv. 11.

² A részletekről *Bourbon Sixtus herceg* id. m.

ban Lloyd-George angol miniszterelnöknek, 19-én Saint Jean de Maurienneban Sonnino bárónak mutatta meg, ez azonban tiltakozott az ellen, hogy a monarchiával különbékét kössenek.¹ Az új helyzetet Sixtus herceg április 22-én, Cambonnal folytatott beszélgetése alapján. Károly császárhoz intézett levélben foglalta össze és azt javasolta, hogy Itáliát hagyják kívül a számításon. A levelet 24-én a svájci Zugban adta át Erdődy grófnak, aki viszont május 4-én Neufchâtelben közölte Sixtussal sógorának és nővérének vonatkozó válszát.

Miután a hamburgi emlékiratot Berlin elutasította, Czernin sem idegenkedett a különbekétől. Sixtus herceg Erdődyvel második ízben is megjelent Bécsben, május 7—9. Laxenburgban sógoránál volt és 9-én újabb levelet kapott, de a titok lassankiut kiszivárgott és 1918. április 18-án Czernint, akit Clémenceau francia miniszterelnök csalással vádolt meg, Burián István gróf váltotta fel.

Czernin távozásával, ki fegyvert kért, hogy magával végezzen, de inkább életben maradt,^{1 2 3} a centralisták tervezései újból összeomlottak. Ezúttal azonban már a kettős monarchia szintén a pusztulás szélén állott. Burián grófnak és a mögötte ismét előtérbe lépő Tiszának csak egy választásuk volt: a háború gyors befejezése.

Abban a békeakcióban, amelyet Lammasch osztrák professzor 1918-ban Bernen át Wilsonnal folytatott, a demokratikus Lammasch közölte azt, hogyan vette át az osztrák centralisták tervét Magyarországnak az osztrák államba való beolvasztása iránt. Lammasch tehát ugyanazt akarta, mint a régi bécsi autokrácia és az osztrák centralisták.³

¹ A hamburgi nyilatkozatokban Czernin szorosabb közösséget hangoztatott Németországgal és ez meggondolásra intette Poincaré és Ribot szerint Sonnino eljárásan kívül ez hiúsította meg a békeakciót. Ribot 4.: Journal de Alexandre Ribot et correspondances inédites, 1914—1922. Párizs, 1936. 60. és köv. 11. Sonnino 1917. július 25-én azt mondta Ribotnak, hogy felfogása szerint a kettős monarchia együtt van a németekkel és a békeajánlattal nincsen más szándéka, minthogy Itáliát a nyugattól elválassza. Hogy mennyiben adtak hitelt e kijelentésnek, azt nehéz megállapítani, mert minden kormány másként gondolkozott. Ribot szerint a békeakciót együtt kezdeményezték, Ribot szerint Sonnino, Lloyd-George szerint Ribot. Meghiúsítását is egyik a másiknak tulajdonította, de legtöbbször Sonnino bárónak. Az 1917. április 19-én Saint Jean de Maurienneban felvett jegyzőkönyv az elutasítás okául azt hozta fel, hogy az ajánlat az antant összetartását bontotta volna meg. Közölte Marescotti Aldoirdi L. id. m. Milano, 1938. 171. 1.

² Szemere—Czech id. m. 116. 1.

³ „Ueber den innere Neuordnung — an Stelle des Dualismus, der die Deutschen in Oesterreich und die Ungarn zu Hauptvertretern der im Reich vereinigten Nationalitäten machte, Erzherzog Franz Ferdinand gedachte, die Form des Dualismus durch Erweiterung zu beseitigen, die Slaven heranzuziehen und so zu erreichen, dass innerhalb eines Trialismus auch gegen Ungarn entschieden werden konnte.“ — Oesterreich-Ungarns entwickelte Lammasch folgende Einzelheiten: Der Kaiser will alle Jugoslawen (Kroatien, Slawonien, Bosnien, Herzegowina und Dalmatien) im Rahmen der Monarchie in einen Staat zusammenfassen, ebenso die Polen, die Oesterreicher, Transylvanien und die Magyaren. — Oesterreich hat zwei grosse Feinde: die Magyaren, die das ganze Reich beherrschen, deren Macht so gross ist, dass ohne sie nichts geschehen kann, und Preussen.

A források vizsgálata egyre inkább indokolttá teszi azt a következtetést, hogy Tisza békeakciójának megghiúsulása és a kapcsolatok váratlan megszakadása mindenütt csalódást keltett és iirt hagyott maga után. Egyesek abban a feltevésben voltak, hogy Sixtus herceg akciója nem egyéb, mint az előbbinek más alakban való folytatása. Londonban még tovább mentek és 1917 tavaszán Sixtus herceg akciójától függetlenül Madridon át Czerninhez fordultak, aki a dolgot Berlinbe jelentette és annyira elhanyagolta, hogy 1917 őszén maga Lloyd George követelte — otthoni sürgetés alapján — a különbéke megkötését. Így történt meg a találkozás 1917. december 18—19-én Genfben Smuts délafrikai államférfi és Menndorff-Pouilly gróf nagykövet, Apponyi Albert gróf sógora között. Smuts előadta kívánságát a különbéke iránt és kijelentette — Lloyd Georgehoz írt jelentésében is megmondotta —, mennyire oktalanak tartották az 1917. január 10-i válaszigjegyzéket az 1916. december 12-i békeajánlatra.

Menndorff-Pouilly Magyarországot illetőleg a magyar álláspontot képviselte és Magyarország területi épségéhez ragaszkodott. Annyira, hogy Smuts tábornok sem kívánta Erdélynek Románia részére való átengedését. Ez bírta rá az angol miniszterelnököt arra, hogy 1918. január 5-én a monarchia fenntartása mellett nyilatkozzék.

7. *Románia kilép a háborúból, 1918.* — A nyugati hatalmakra kiterjesztett orosz-román-szerb-cseh front jelentékeny veszteséget szenvedett azáltal, hogy Románia 1918. május 8-án a központi hatalmakkal békére lépett. A bukaresti békeszerződés Romániától 3.772 km² területet és 22.915 lakost szakított el. mint a közös katonai hatóságoktól követelt stratégiai határkiigazítást. A követelés tehát nem a magyar kormánytól indult ki és az annexió nem a magyar kormány nevében történt,¹ amint azt Czernin 1918. decemberben állította.

A bukaresti békeszerződéssel az 1916-i bukaresti titkos szerződés hatálya megszűnt. Bratianu ennek hatályát azzal igyekezett elhárítani, hogy 1919. december 1-én a párizsi békekonferencián kijelentette a szövetséges és társult hatalmakkal, miszerint Románia kezdettől az *asant* oldalán állott és azok ellen dolgozott, akik neki

das angesichts unserer Lage im Innern tatsächlich eine Vorherrschaft ausübt. Amerika muss uns von diesen Feinden retten. — Als Dr. Herron die Zwischenfrage stellte: „Wollen Sie damit sagen, dass Sie um das Recht zugestehen wollen, die innere Struktur ihres Reiches zu diktieren, „erhielt er die ungewöhnliche Antwort“: „Wir werden es nicht nur erlauben, wir bitten Sie darum.“ Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 1151—52. 1. Nagyobb szegénységi bizonyítványt még államférfi nem állított ki magának, mint Lammasch, Ausztria későbbi miniszterelnöke, mikor saját hazájának belső átalakítását az ellenségre bízta és annak tetszés szerinti eszközlésére az ellenséget kérte fel. Miután Ausztria-Magyarország két államból állott, az osztrák Lammaschnak a magyar államhoz semmi köze nem volt, annak nevében nem nyilatkozhatott. Legéideke sebb volt az, hogy Herron, aki Lammasch előadásából keveset értett, azt jelentette kormányának, hogy a pápa és Károly császár a Német-Római Szent Birodalmat akarják felállítani.

¹ Tisza 1918. február 27-i emlékiratát közölte *Czernin gróf* id. m 352—54 l.

általára fel nem mondott szerződés alapján szövetségesei voltak és hogy bár Románia békét kötött a központi hatalmakkal, „sem jogilag, sem erkölcsileg“ nem érezte magát békében az ellenséggel.¹ Ezzel szemben a szövetséges kormányoknak az volt a felfogásuk, hogy mivel Románia a bukaresti békeszerződésben magát a béke őszinté megtartására kötelezte, az 1918-i békeszerződés az 1916-i titkos szerződést automatikusan megsemmisítette. Clémenceau francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke, Bratiau szavai után figyelmeztette a hatalmakat — az ülés Pichon külügyminiszter hivatalos helyiségében folyt le — arra, hogy „a nagyhatalmak képviselői közös megegyezéssel itt, ebben a szobában semmisítették meg a (1916-i) román szerződést. Románia képviselőt kapott ugyan a békekonferencián, de nem hivatkozhatott arra az egyezményre, amelyet maga sértett meg azzal, hogy kilépett a háborúból“.² Vesznic szerb delegátus erre az 1916-i bukaresti szerződést semmisnek nyilvánította és annak hatálytalánítását követelve igyekezett megnehezíteni azt, hogy Bratianu a háborúban elvezett Szerbiának odáigért területeket Románia részére szerezze meg.³

Végeredményben a források valamennyien megegyeznek abban, hogy Románia maga részéről a háborút befejezte. Ha vissza-

¹ Miller id. m. XIV. New York. 1928. 166. 1.

² U. ott XIV. 489. 1.

³ A bukaresti békeszerződésben Ausztria 1.864 km², Magyarország 3.772 km² területet nyert, utóbbi 22.915 lakossal. Ennek ellenére a bukaresti sajtó 1936 tavaszán azzal a területi veszteséggel hasonlította össze, amit Magyarország a trianoni békeszerződés folytán szenvedett. Erre vonatkozólag v. ö. a bukaresti béketárgyaláson részt vett Gratz Gusztáv közlését: Bukarest und Brest Litowsk—Versailles und Trianon. Pest-Lloyd, 1936. április 5: „Was die territorialen Bestimmungen der Friedensverträge betrifft, so wurde im Bukaresti-Vertrag lediglich die Abtretung des an der rumänischen Seite gelegenen Teiles der Grenzgebirge ausgesprochen. Dieses Gebiet hatte eine Ausdehnung von etwa 2000 Quadratkilometer und war sozusagen völlig unbewohnt. Bloss einige Hirten führten in diesem Gebiet jeden Sommer eine Art Nomadendasein. Demgegenüber hat der Vertrag von Trianon Rumänien 102.000 Quadratkilometer ungarisches Gebiet mit 5.2 Millionen Einwohnern zugesprochen. Diese Daten entscheiden die Frage, welche Verträge grausamer waren. Nun ist es allerdings richtig, worauf in den Bukarester Zeitungserörterungen ebenfalls angespielt wird, dass die ursprünglichen territorialen Forderungen Oesterreich Ungarns weitergingen. Es wurden ausser den Bergen noch die Stadt Turnseverin und einzelne Gebiete in der Moldau und der Walachei beansprucht, darunter auch solche, die einen besonderen Wert besaßen, wie z. B. die Ölgebiete von Ocna. Von diesen Gebietsforderungen sind aber schliesslich etwa zwei Drittel fallen gelassen worden, und im Friedensvertrag ist nur mehr von dem übriggebliebenen Drittel dieses Gebietes die Rede, das ausschliesslich aus Bergen besteht. Eigentlich aber wurde diese ursprüngliche Forderung niemals ernst genommen. König Karl erteilte dem Grafen Czernin die entschiedene Weisung, dass er Frieden mit Rumänien an territorialen Forderungen nicht scheitern dürfe. Aber auch Graf Czernin selbst war unter dem Eindruck der Vorstellungen, die Graf Tisza ihm machte, gegen Annexionen, die bevölkerte Plätze in das ungarische Gebiet einbezogen hätten. Tisza war der Ansicht, dass Ungarn ohnehin, schon zuviel Staatsbürger rumänischer Zunge habe, und dass eine weitere Vermehrung derselben nichts weniger als erwünscht wäre. Graf Czernin war vor allen Anbeginn entschlossen, sein dem Grafen Tisza gegebenes Wort zu halten und keine bevölkerten Gegenden Rumäniens zu annektieren.“

pillantunk a háborúban folytatott politikájára, úgy látjuk, hogy a konstanzi találkozás idején hajlandónak mutatkozott az orosz csapatok átengedésére Szerbia felé. Mikor azonban a háború kitört, Románia semlegességet fogadott, de még 1914 folyamán három irányban vállalt kötelezettséget: szövetségese maradt a központi hatalmaknak, velők érvényben levő szövetségi szerződéséhez azonban két másik szerződést fűzött hozzá: az egyikben Itáliával együtt fogadott közösséget a semlegességben; a másikban Oroszországnak ígérte meg szövetségeseinek háttámadását — Erdély ellenében. Itáliát nem követte, mikor az 1915 tavaszán támadásba ment át; Oroszország viszont Romániát taszította bele a háborúba, mikor 1916 nyarán szüksége volt rá. Egy évvel azután az orosz hatalom összeomlott és a magára maradt Románia 1918 tavaszán kellő megfontolással kötötte meg a bukaresti békeszerződést volt szövetségeseivel, a központi hatalmakkal.

Rajta kívül mindenki azt hitte, hogy a maga részéről befejezte a háborút.

6. *A monarchia és a béke problémája.* — Miután az a védelmi háború, amelyet az orosz-román-szerb támadás Magyarországra kényszerített, 1916 végén véget ért, a magyar kormány nem kívánta tovább folytatni a háborút. Ebben Károly király felfogásával találkozott, aki a háború kétes örökségétől szintén szabadulni törekedett. Arról értesülvén, hogy a nyugati hatalmak Amerikához igazodva politikájukat a népek önrendelkezési jogához igyekeztek szabni és ez utóbbi elől a központi hatalmak sem térhettek ki, a béke megalkotásának és a monarchia belső átalakításának problémái az 1916-i trónváltás idején már egymással szorosan egybeforrvá jelentek meg. Ez az egybeforrás vezet el bennünket ahhoz a problémacsomóhoz, amelynek hullámszásában a monarchia és Magyarország biztonsága megingott és amely mindkettő pusztulásához vezetett.

A vezetést 1916. december 22-én a monarchia legfőbb politikai ügyeiben Czernin Ottokár gróf vette át, aki az osztrák centralisták tervei szerint átalakított monarchiát a német hatalom oldalán igyekezett megtartani. Ebben a tekintetben tehát Masaryk azon elgondolásának visszahatását állapíthatjuk meg, amely Közép-Európa vezetését az orosz hatalomnak engedte át. Ennek a fordulatnak volt köszönhető az osztrák kormány átalakítása, az osztrák parlament összehívása, amely a lojális cseheket a trón mögé sorakoztatta, Benest pedig nagy izgalomba hozta.¹ Ennek a fordulatnak volt köszönhető Tisza különbéketervének meghiúsulása, Tisza személyének félretolása és a május 12-i megállapodás, amely a monarchia fölött a német befolyást erősítette meg. A német hatalomnak valóban az volt a terve, hogy Közép-Európát birtokba vegye, amit Naumaun fejtett ki részletesen,² ez a birtokbavétel azonban akként indult meg, hogy az erősebb a gyengét magába szívja és uralni fogja. Hiú álom

¹ Lajos I.: IV. Károly élete és politikája. Budapest, 1935. 101. 1.

² Naumann F.: Mitteleuropa. Berlin, 1915. II. kiadás. 1916.

volt tehát a német hatalom árnyékában egy osztrák öszszmonarchia gondolata, mint azt az osztrák centralisták elképzelték; hiú álom az a federáció, melyet a lojális cseheknek, akik a magyarországi tótokat, a horvátoknak, akik a szerbeket, és a balkáni románoknak, akik Erdélyt megszerezni törekedtek, egy dunai federáció megalkotására irányuló törekvésük. Czernin gróf legnagyobb sikere Tisza István miniszterelnök eltávolítása volt, akivel 1911 óta szívós harcban állott és ezt a harcot még Tisza halála után is folytatta; de a gyenge magyar kormányok idejében, amelyek Tisza parlamenti többségére támaszkodva Tisza nyomába léptek, a fölöslegesen elnyújtott háború irtózatos bajai a monarchia népeiben az elégiilettség magvát hintették el. Ebből a magból kelt ki az általános elégiilettség, amely a Czernin gróftól Tisza ellen segítségül hívott szélső elemeknek az ellenség felé való közeledését és ezen az úton a belső összeomlást váltotta ki. Czernin gróf ugyan az utolsó pillanatban mindent megtett, hogy a maga helyére Tiszát ültesse és azé legyen a felelősség az ő hibái, valamint a monarchia bukása miatt, de a várható fejleményekért Tisza már csak abban a mértékben volt hajlandó felelősséget vállalni, amilyen mértékben a katasztrófa idején egy államférfit felelősség illethet meg. Tisza maga helyett bizalmas hívét, Burián István gróftot küldte a Ballhausplatzra és ezzel ismét olyan időhöz érkeztünk el, amelyről azt mondhatjuk hogy Tisza befolyása döntővé lett.

Burián grófnak el kellett fogadni azt a német-osztrák-magyar megállapodást, amelyet Czernin gróf hagyott örökül, de mikor a nyugati német offenzíva, amelyre Hindenburg marsall az utolsó tétet feltette, kudarcot szenvedett, az 1918. augusztus 14-én, a spaai német főhadiszálláson, ahol az uralkodó kíséretében megjelent, kijelentette, hogy a háborút tovább folytatni nem lehet. Az üzenet Tisza üzenete volt, aki ott vette a fonalat, ahol az Czernin hivatalbalépésével megszakadt. Tisza ugyanis már egyedül a béke mielőbbi megkötésében látta Magyarország és a monarchia megmentését, mert vele szemben a centralisták összeomlott frontja mögött a Béliestül irányított szeparatisták diadalának körvonalai kezdtek kibontakozni. Czernin ettől kezdve már csak néma szemtanúja volt annak, miként bukott el a monarchia és Magyarország, miként következett el Ferenc Ferdinánd után Tisza István gróf és Habsburg Károly tragédiája, melyeket a késő kutatás valamikor egy síkba fog állítani egymással.¹

¹ Szemelláthatólag még mindig nem érkezett el az idő mindazoknak a törekvéseknek az egybefoglalására, melyek a háború idejében a béke megalkotására vonatkoztak. Az idevágó munkák csak kísérleteknek tekinthetők és legfeljebb adalékokkal szolgálnak. Legközelebb áll a szintézis jellegéhez Festr HicMrdn&V egyébként elfogult munkája. Czernin gróf külügyministersége idején a legfontosabb kísérletek voltak: Tisza István gróf 1917. januári akciója, mely csakhamar megszűnt ugyan, de melynek utóhangjait senki sem kísérte végig. Kétségtelennek látszik egyrészt az, hogy beleolvadt a Sixtus-féle tárgyalásokba, mint az Fester újabb művéből kitűnik (München, 1938. 26. és köv. 11.). Kívánatos volna ez elkevered és után különválasztani Tisza. Sixtus herceg és Czernin akcióinak egyes motívumait. Talán leghelyesebb volna Károly király

7. A háború befejezése. — Burián gróf valóban békét kért, de szeptember 15-én két távirat keresztezte egymást. Az egyikben Burián kért békét Wilson elnöktől,¹ a másikban Benes arról értesítette prágai barátait, hogy Wilson elnök semmit sem fog tenni a mellette levő Masaryk megkérdezése nélkül.² Valóban, a gyenge Balfour lord már másnap azt mondta, hogy a Wilson-Burián tárgyalásból semmi sem lesz, ami azt mutatta, hogy az annexiós ügynökségek hálójából menekülni nem tud. Wilson 16-án közölte Buriánnal, hogy már megjelölte a béke feltételeit,³ mire Burián azokat október 5-én elfogadta.⁴ Bár Wilson Burián második jegyzékére nem válaszolt, felmerül az a kérdés, vajjon nem meríti-e ki egy megállapodás fogalmát Wilson szeptember 16-i kikötésének október 5-én történt elfogadása; mert ebben az esetben Ausztria-Magyarország a wilsoni elvek alapján állapodott meg az amerikai köztársaság elnökével a háború befejezése iránt.

Erre határozott igennel kell válaszolnunk, mert ha igaz az, hogy a hatalmak valamennyien elfogadták Wilson békefeltételeit,⁵ akkor az is kétségtelen, hogy a Wilson és Burián között jegyzékváltás alakjában történt megállapodás nemzetközi megállapodás jellegével bír és annak erejével rendelkezik. Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy Wilson a kettős monarchiának nem kívánt más békét adni, mint Németországnak.⁶ A két béke megalkotását tehát ugyanezen az alapon építette fel.

Igaz, hogy szeptember 25-én megtörtént a bolgár fegyverletétel, Benes pedig 28-án Pichon francia külügyminiszterrel franciasesh szövetségi szerződést kötött, amelyben a francia kormány a cseh emigránsoknak a monarchia felosztására vonatkozó tervét magáévá tette,⁷ ez azonban csak azt jelentette, hogy a francia-cseh érdekeltség — a valóságban katonai szövetség, ezt azonban csak 1935-ben vallották be, — Burián amerikai akciójának hadat üzent. Röviddel a német-osztrák-magyar egybecsukódás *direktíváinak* megalkotása (salzburgi *direktívák*, 1918. október 11.) után, október 13-án Párizsban híre ment annak, hogy Ausztria-Magyarországban döntő változások vannak küszöbön, mire Benes nyomban érintkezésbe lépett Vesznics

uralkodásának hivatalos békeakcióit az egyes külügyminiszterek — Burián, Czernin, Andrassy szerint csoportosítani. Burián idejében volt a Tisza—Burián-féle általános békeajánlat; Czernin idejében Tisza és Sixtus békeakciója, Mensdorff Pouilly küldetése. Steed teljes tudatlansággal vádolta Smuts tábornokot és ennek alapján fel kell tennünk, bögj' a béke létrehozása és megakadályozása körül bonyolult küzdelem folyt, amelynek részletei még ezután várnak felderítésre.

¹ Temperley id. m. I. London, 1920. 448—49. 1.

² Benes id. m. II. Párizs, 1929. 239. 1.

³ Temperley id. m. I. London, 1920. 449. 1.

⁴ U. ott 449. 1. A részletekről *Burián* id. m.

⁵ „Evidence that the Powers accepted the morally hindiiig karakter uf tht Wilsonian principles us u hasis fór Austrian and Hungarian Treaties.“ Id. m. 126—128. 1.

⁶ Temperley id. m. IV. London, 1921. 397. 1. *Burián* id. rb. 287. és köv. 11.

⁷ Benes id. m. II. Párizs, 1929. 322—23. 1.

szerb követtel, 14-én pedig Berthelothoz sietett, ki megnyugtatta őt aziránt, hogy a monarchia halálra van ítélve és azt semmi sem mentheti meg.¹

A bolgár front összeomlása Tisza egész elgondolásának összeomlását jelentette, mert a háború elveszett és a szembenálló hatalmak nyerték meg azt. 1914. január 14-én tartott beszédében Wesselényi Miklós báró programját tette magáévá és a magyarságot német-magyar-román szövetkezéssel kívánta megerősíteni; 1914. március 15-én azzal hívta fel a figyelmet a kérdés fontosságára, hogy kijelentése szerint Európa súlypontja a Balkánon van; mikor 1918. szeptember végén Sarkotics tábornok felkérte, hogy a bolgár front összeomlására való tekintettel — a hírt ő közölte Tiszával — vegye kezébe a monarchia megmentését, Tisza kijelentette, hogy ezt nem teheti, mert ő németbarát és ezzel csak nehézséget okozna nemzetének a béketárgyalásokon (Sarkotics tábornok közlése: Pester Lloyd, 1923. december 21.).

A szekér Tisza nélkül indult el a meredek úton.

Károly osztrák császár 1818. október 16-án manifesztumot bocsátott ki, melyben Ausztria népeinek megengedte, hogy nemzetek és fajok szerint szervezkedjenek; osztrák tartományainak szabad fejlődést biztosított,² amiből több fontos dolog következett. Az első az volt, hogy Habsburg Károly az önrendelkezési jog felé közeledve népeinek teljes önkormányzatot biztosított. Csehország tehát az osztrák császár alatt független királysággá lett, amelynek lakossága széles politikai jogokat nyert. A második következmény az volt, hogy a felszabadult Csehország csak a cseh korona országaiból alakult ki, de nem annektálta Felső-Magyarországot. A harmadik az, hogy az osztrák és magyar államok 1867-i megegyezése hatályát veszítette, tehát a két államnak a *Pragmatica Sanctio* alapján közös uralkodó alatt egy új kiegyezést kellett kötnie. Ezt a kiegyezést a szuverén magyar államnak az államjogi függetlenség alapján kellett megkötnie, mert reá a manifesztum nem vonatkozott.³ Itt tehát Ausztria és Magyarország különválásával és egy új osztrák-magyar kiegyezés szükségességével állunk szemben. A cseh királyság az osztrák császárság keretébe tartozván, Csehországnak Ausztriával kellett megegyeznie és Magyarországgal vagy Ausztrián keresztül, vagy közvetlenül megállapodnia.

Magyarországon az önrendelkezési jog visszanyerése százados követelés és kívánság beteljesülését jelentette, mert a magyar állam 1526 óta más államokkal fenntartott viszonylat útján volt ismeretes az európai kancelláriákban. Ha valaki gondosan áttanulmányozná az 1818. október második feléből származó forrásokat, a magyar par-

¹ „L'Autriche-Hongrie est condamnée à disparaître et rien ne peut La sauver.“ U. ott 363. L

² „Oesterreich soll dem Willen seiner Volker gemäss zu einem Bundesstaate werden, in dem jeder Volksstamm auf seinem Siedlungsgebiet sein eigenes Gemeinwesen bildet.“

³ „Durch dieee Neugestaltung wird die Integrität der Länder der ungarischen Krone in keiner Weise berührt.“

lament munkálatait, az bőszes anyagát találná meg a történelmi magyar állam önálló berendezkedésének. A feldolgozatlan forrásanyag tömegéből pusztán azt az egyet említjük meg, hogy a magyar törvényhozás első rendelkezése a magyar csapatoknak magyar vezénylet és vezérlet alá való rendelése, az önállóvá lett magyar haderő élére József főhercegnek való állítása, a magyar csapatoknak elsősorban a magyar államterület védelmére való átcsoportosítása és a békének Wilson pontjai alapján való megkötése (Wekerle miniszterelnök kijelentése a képviselőház október 18-i ülésén) volt. Egy nagy történelmi folyamat pillanatnyi megindulása van előttünk e néhány rövid nap történéseiben; azé a folyamaté, amelynek rendelkezése a monarchiának a kor szellemében való megújítása volt. Magyarországra nézve nemcsak az Ausztriával való viszony új szabályozásának, hanem a horvát nemzettel és a magyarországi nemzetiségekkel való új megállapodásnak szüksége állott elő.

Ha mindez megtörténik és a monarchia népei magok intézik sorsukat; ha Magyarország népei egymással hosszú időre megállapodva minden támadással szemben megvédelmezik földjüket, amelyen 1918. októberben egyetlen egy ellenséges katona nem állott: akkor egy új monarchia állott volna elő és Magyarország épen maradt volna. Ez azonban az annexiós terveket döntötte volna meg, amelyeket a nyugati hatalmak már azért is támogattak, mert azok eszközlésével kívánták honorálni a cseh, szerb és román kormányoktól nyert háborús támogatást.

Mikor az október 16-i manifesztum híre Párizsba, Londonba és Washingtonba érkezett, Benes, Seton-Watson és Masaryk nyomban akcióba léptek, hogy az annexiókat biztosítsák. Masaryk már 17-én Csehország és *Szlovákia* nevében, amely a magyar államhoz tartozott, míg Masaryk osztrák állampolgár volt, függetlenségi nyilatkozatot adott ki, melyben egész Közép-Enrópa újjászervezését elvállalta.¹ Feltehetőleg csak e kezesség mellett adták meg a cseh kormánynak azt a mandátumot, amelyet az, mint az antanthatalmak szövetségese, az ellenséges Ausztria és Magyarország társaságában volt gyakorlandó. Ennek a mandátumnak a nyoma vörös fonálként kísér végig bennünket a békeszerződések megalkotásáig, melyekben egy osztrák, cseh és magyar gazdasági unió terve felmerült. Mikor Masaryk manifesztumát az amerikai kormány kézhez vette,

¹ „Die tschechoslowakische Nation übernimmt die Verantwortlichkeit in der Reorganisation Mitteleuropas.“ — Ez a vállalkozás a középeurópai rendnek federatív alapon való helyreállítását vonta maga után, erre azonban a csehek már csak feltételként vállalkoztak: „Wir halten die Freiheit für die erste Bedingung für Föderalisation und wir glauben, dass die freien Nationen Mittel und Osteuropas können leicht federalisiert werden, wenn es nötig ist.“ — Benes október 18-án Párizsban kiadott manifesztumában a monarchia német magyar kormányát a második balkánháború és a világ háború bűnös felidézésével vádolta meg és Csehország határainak Szlovákiára való kiterjesztését követelte, „amely egykor nemzetállamunk része volt.“ Eppstein id. m. 30. 1. Ez a háborús vád tért vissza néhány nappal később az osztrák marxisták parlamenti nyilatkozataiban. — V. ö. Masaryk G. Declaration of Independence of the Czechoslovak Nation by its provisional Government, 18 October 1918. Prága, 1933.

Wilson 18-án azt táviratozta Burián grófnak, hogy eddigi nyilatkozataival, sőt a Wilson—Burián-féle megállapodással ellentétben addigi felfogásától eltér és a cseh és szerb annexiók követelések oldalára áll,¹ amelyeket Seton-Watson 17-én Londonban újból közzétett.^{1 2} Ma már senki sem kételkedik abban, hogy Wilsonnak az annexiók táborhoz való csatlakozása volt az, amely Ausztria-Magyarországot az annexiók kormányok prédájává tette.³

Ezen a ponton meg kell említenünk azt, hogy a németek felfogása szerint ezt a felfogást *Hold-Ferneck* nemzetközi jogász új kézikönyvében (*Lehrbuch des Völkerrechts*) fejtette ki — a wilsoni feltételek elfogadásával előzetes békeszerződés (*pactum de contrahendo, Vorfriedensvertrag*) jött létre Németország és a háborút megnyerő hatalmak között. Ha ez Németországra nézve áll, úgy áll Ausztria-Magyarországra nézve is, mert Burián gróf szintén elfogadta Wilson feltételeit. Tekintet nélkül tehát a későbbi eseményekre, meg kell állanunk egy pillanatra 1918. október 5-nél. Ezen a napon küldötte meg Burián az ellenséges hatalmaknak azt a jegyzéket, melyben a Wilson elnöktől közvetített békefeltételeket elfogadta. Másnap, október 6-án a versaillesi legfőbb haditanács határozatai között olvassuk, hogy a szövetséges hatalmak Ausztria-Magyarországtól nem követeltek mást a megszállott területek kiűrésénél. Magyarország területéből semmit sem kívántak, tehát azt lehet mondanunk, hogy amennyiben 1918. október 5-én előzetes békemegállapodás jött létre a kettős monarchia és a vele szemben álló felek között, úgy az október 6-i határozatban megállapított eljárás

¹ Temperley id. m. I. London, 1920. 452—53. 1.

² „VI. Austria-Hungary. — 3. §. Independent Bohemia would be constituted out of the existing provinces of Bohemia, Moravia, part of Silesia and the Slovak counties of North Hungary. — 4. §. Transylvania and the Rumanian districts of Hungary proper and of the Southern Bukovina would be united with the Kingdom of Rumania. — 5. §. An united and independent Yugoslav State would be formed, consisting of the two Kingdoms of Serbia and Montenegro, the Triune Kingdom of Croatia-Slavonia-Dalmatia, Bosnia-Hercegovina, Carniola and portions of Istria, Carinthia, Styria and Southern Hungary. — 6. §. Hungary, reduced to the Magyar kernel, would become entirely independent, and, after sweeping away its corrupt and politically bankrupt oligarchy, would adopt extreme democratic forme.” Seton-Watson R. W.: Our Peace Terms. The Sew Europe. London, 1918. október 17. A közölt békeponatok azonosak az 1915. április 15-i Masaryk-féle emlékirat feltételeivel. — Ugyanez megjelent a párizsi Matinban is: „V. §. L'assurance pour tous les peuples de l'Autriche-Hongrie d'avoir leur place parmi les nations libres du monde, et leur droit de s'unir à leurs frères de sang d'au delà des frontières actuelles de l'Autriche-Hongrie. Cela implique la création des Etats tchéco slovaques et yougoslave indépendants. In réduction de la Hongrie aux limites ethnographiques de la race magyare et l'union de tous les Roumains au Royaume actuel de Roumanie.”

³ Benes: „le dernier mot, le coup de grâce, le glas de l'Empire des Habsbourg.” Id. m. II. Párizs, 1929. 375. 1. — „The real deathblow.” Temperley id. m. IV. London, 1921. 264. 1. — „Wilson's reply of the 18th October dissolved the Austro-Hungarian Monarchy and brought the Habsburg dynasty to the ground.” U. ott 122. 1. — „Cette réponse équivalait à l'arrêt de mort de la monarchie austro hongroise.” Revue des deux mondes. LIII. Párizs, 1929. 339. 1.

figyelembevételével hozzátehetjük, hogy Magyarország a háborút a nemzetközi jog szabályai szerint akként fejezte be, hogy a történelmi magyar állam egész területét megtartotta.

Hogy a nemzetközi jog valóráváltását gyakorlatilag is eszközölje: az a magyar kormányzatnak volt a feladata.

Ha ezt nem tette meg, övé lett a felelősség. Vagy az elkövetett mulasztásért, vagy — ha ezt az ellenség javára vagy érdekében mulasztotta el — az ellenség annexiós követeléseinek diadalra-emelése miatt.

8. *Magyarország „árulása“.* — Az osztrák centralisták (Czerin Ottokár gróf és Friedjung Henrik) állítása szerint azért bukott el a monarchia, mert a magyarok a magyar állam függetlensége árán megalkotandó összmonarchiának idegen harctereken, idegen célokért való kiküzdését megunva, hazatértek.

Ezzel szemben az osztrák katonai jelentések azt állapítják meg, hogy a magyar csapatok nem az engedelmességet tagadták meg, hanem azt, hogy idegen harctereken Ausztria területének megnövelése érdekében harcoljanak akkor, mikor a hadvezetőség a magyar határok védelméről nem gondoskodott,¹ amit egyéb hatóságok is megerősítettek.^{1 2} A magyar kormány már október 25-én a magyar csapatok hazaszállítása mellett foglalt állást, hogy a határokat a közeledő ellenségekkel szemben megvédelmezhesse. Ez könnyen elérhető lett volna, mert a bolgár kapituláció idején (szeptember 25) a kettős monarchia még 66 gyalog- és 12 lovashadosztállyal rendelkezett, amelyek közül 54 gyalog- és 6 lovashadosztály az olasz, 6 gyalog- és 4 lovashadosztály orosz, 1 gyalogadosztály román földön állott.³ Arz tábornok vezérkari főnöknek a magyar tábornoki bizottság előtt tett igazoló jelentése szerint a legfőbb hadvezetőség már október 27-én hatályba helyezte a magyar kormány 25-i határozatát. A Drina vonalat feladva, Kövess lábórnagy hadseregét a Száva—Duna-vonal védelmére küldötte, Erdély védelmét pedig József főhercegre bízta, kit a balkáni Kománia területén Mackensen tábornagy 300.000 főnyi német hadereje támogatott. Erre következett el a forradalmi kormány november 1-i kapitulációs rendelete, amely az egész magyar fegyveres erő felosztásával a határok védelmét megghiúsította és a Magyarország felosztását követelő kormányok haderőinek bevonulását lehetővé tette.

A források alapján alig volna tehát igazolható az, hogy a monarchia magától oszlott fel,⁴ mert a sikeres védekezés esetén az

¹ Kerchnawe id. m. 72., 81. 1.

² Arz báró vezérkari főnök id. m. 346. L. Baden, 1918. október 18. Arz báni Hindenburg marsallhoz. — Brassó, 1918. október 21. Brassó vármegye felterjesztése K.á roly királyhoz. Rubint id. m.

³ A részletekről Kerchnawe id. m. 124. 1., Szende id. m. 48—49., 54. 1.

⁴ Seton-Watson R. W.: „The collapse and break-up of the Habsburg Monarchy was due to overwhelming natural causes and was not in any way an artificial progress.” International Affairs. XIII. London, 1934. 653. 1.

október közepén megkezdett újjászervezkedés folyama nyert volna befejezést.

Czernin és Friedjung és centralista barátjaiknak vádemelése Magyarország ellen azon a címen, hogy csapatai megtagadták az engedelmességet, a kéznél fekvő források alapján igen könnyen megcáfolható.

Elsősorban megcáfolható azzal, hogy a magyarországi csapatok hazájoknak ellenséges csapatoktól való megtámadása hírére vonakodtak olyan harctéren maradni, ahol merőben idegen célokért, meddő harcban kellett pusztulniok akkor, mikor családjaik védelmére nem történtek intézkedések.

Ez az érv magában véve mindenféle támadást hatálytalanít.

Növelte a hazatérés vágyát az, hogy Magyarország önállóvá készült alakulni, Magyarországnak pedig saját seregeire otthon volt szüksége.

Ugyanígy hatott a lerongyolódás és nélkülözések mellett az, hogy a magyaron kívül a monarchia valamennyi nemzete önállósítani készült magát, az olasz harctér és a magyar terület között pedig a horvátok állottak.

Végül hagyjuk a legfontosabb érvet: a forradalmat.

Az 1918. októberi forradalomnak ugyanis eddigi felkutatása nem haladt még annyira, hogy azt a megszűnt monarchia területén mint egységes mozgalmat mutassák be. Már pedig a cseh emigránsok terveibe beavatott Seton-Watson angol publicista később akként mondotta el az 1918-i átalakulás történetét, hogy Ausztriában és Magyarországon republikánus és demokratikus kísérlettel próbálkoztak, amelynek vezérei Bécsben Adler Viktor, Renner Károly és Bauer Ottó, Budapesten pedig Károlyi Mihály gróf voltak. Az eredmény azonban különböző lett, mert Ausztria magához térni nem tudván, Németország függelékévé lett, Magyarországon pedig a forradalmi kilengések után a konzervatív elemek kerültek uralomra.⁷

A napfényre került források szerint ez a forradalom csak látszólag volt forradalom, mert azzal a mozgalommal, amely a forradalom fogalmát kimerítette, Párizsból irányított forradalmasító mozgalom párosult, melynek egyik középpontja Northcliffe lord londoni propagandahivatala volt. Ennek a párizs-londoni támadásnak Rómán keresztül a kettős monarchia ellen irányított erőteljes támadása volt az, mely a belső mozgalmakkal egyesülve a kimerült monarchiát fegyverletételre bírta.

Vissza kell térnünk addig a pontig, ahol 1918. április 18-án Czernin Ottokár gróf helyét Burián Tsván gróf foglalta el, akinek alakja mögött Tisza István alakja volt kivehető. Előrelátható volt, hogy az új miniszter legfőbb tanácsadója Tisza István gróf lesz. Tisza levelei azonban erre vonatkozólag alig nyújtanak valami felvilágosítást és az eseményekben kell keresnünk a magyar politika történetét.

⁷ *Seton-Watson H. W.: Europe and the Austria Problem. Előadás a Chatham Houseban, 1936. február 11. International Affairs. XV. London, 1936. 328—29. 1.*

Tisza nélkül, de a munkapárt parlamentje fölött, Czernin eredményes támadása óta kisebbségi kormányok vitték az ügyeket, melyek a kettős monarchia politikájában és a magyar politikában alig hagytak valami nyomot. Burián gróf maga is a magyar nemzetet csak másodsorban érdeklő kérdésekkel foglalkozott akkor, mikor 1917. július végén a háború kockája megfordult, augusztusban elkövetkezett a visszavonulás, szeptemberben pedig a bolgárok letették a fegyvert.

A prilepi fegyverszünet (1918. szeptember 25) híre az egész balkán félszigetet lázba, ejtette és aki a keletet valamennyire ismeri, az tudja, hogy ennek a hírnök sem terjedését semmiféle módon megakadályozni nem lehetett, sem azzal szemben semmi védekezés nem volt, hogy annak hatása fantasztikus méreteket ne öltjön.

9. Itt kell elmondanunk a magyar balkánpolitika történetének utolsó fejezetét.

A kérdésnek meglehetősen irodalma van,¹ de még mindig nem bírjuk annak oknyomozó történetét, az 1901 -i bukaresti orosz kezdeményezéstől 1918. október 80-ig, mikor a kettős monarchia az adriai partvidéktől eltávolodott. Medákovics Bogdán, a horvát tartománygyűlés utolsó elnöke a küzdelem végén nyíltan megvallotta, hogy az 1905-ben, a horvát-szerb koalíció létrejöttével indult meg, amely Bécs és Budapest helyett Belgrádhhoz állott át. A fumei rezolúció szerzői, a magyargyűlölő raguzai dalmát Supilo és a szintén dalmata Trumbics, osztrák állampolgárok voltak, akik mögött az ellenség (Seton-Watson, Steed) foglalt helyet.

Tisza felmentése után történt az, hogy az osztrák parlament délszláv tagjai egységes délszláv államot követeltek (1917. május 31.). Bár ekkor még nem volt szó a kettős monarchiától való elszakadásról, másképp alig lehetett elképzelni a dolgot, minthogy az ugyanakkor a monarchia keretében követelt cseh-szlovák királyság mintájára szlovén-horvát-szerb királyság alakul ki. A gondolat Czernin gróf tetszését is megnyerte, mert Ferenc Ferdinánd centralista terveinek megújítását látta benne. A gondolatnak váratlan ellenzője támadt — nem ugyan a magyaroknál, akik a délszláv kérdést elhanyagolták, — hanem a horvát nacionalistáknál, akik a régi ellenségeskedést feladva, Horvát Sándor (Frank-féle jogpárt) és Radics István (parasztpárt) vezetése alatt, az 1868-i magyar-horvát kiegyezés revíziójával, valamennyi horvát egyesítését követelték — Szent István koronája alatt.² Zágráb körül tehát, Dalmáciára kiterjedőleg is, egységes horvát állam volt kialakulóban, amely a magyar únió megtartása mellett véget kívánt vetni a Belgrádból nagyra növesztett koalíció uralmának. A támadás nyomban megindult a horvát nemzet ellen. Annak vonalát különösképpen együtt alkották: Jászi Oszkár vezetése alatt a magyarországi radikálisok, a csehek, a mögöttük álló ellenség, amely a *Ternps* hasábjain üzent

¹ Bajza Józsi id. m., Lakatos Sándor id. m., Lajos Irán id. m. IV. §. IV. Károly király és a délszláv kérdés. 102—39. 1.

² U ott 109—10. 1.

hadat a gondolatnak, Benes ügynökei, akik július 20-án a horvátok és magyarok ellen alkották meg a korfui szerződést, végül — Czernin, aki a magyar kormány útján a koalíció bizalmi emberét, Mihalovicot nevezte ki bánná. Mihalovics a horvát nemzet szervezkedésének véget vetett és Horvátországot 1918-ban Szerbia birtokába játszotta át.

Mikor Czernint 1918. április 15-én Burián gróf váltotta fel, akkor már lezajlott a római kongresszus (április 8—10.), mely Ausztria-Magyarország felosztását követelte. A horvát szábor az egynegyedrésnyi szerbség vezetőinek kezében volt, a délszláv kérdés megoldását pedig Sarkotics báró vette át, hogy megmentse azt, ami még megmenthető.¹

Sarkotie báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina tartományi főnöke, a hadiszerecsse megfordulása óta tudatában volt annak, hogy csak a menthetőt lehet megmenteni, de az augusztus 31-én Budapesten lefolyt bizalmas értekezleten — Hussarek báró osztrák és Wekerle magyar miniszterelnökök — semmiféle terv nem alakult ki.² A király érezte, hogy a tehetetlenség birodalmának sorsát kockáztatja és szeptember 6-án a parlamenti többségnek hadbavonult vezérért, Tisza István grófot küldte ki, hogy a délszláv kérdés megoldásáról jelentést tegyen. Szarajevóban Jeftanovics Gligorje barátai az önrendelkezés jogát követelték, hogy Szerbiához csatlakozhassanak; Sarkotic báró Dalmáciának Horvátország útján a magyar Szent Koronához való visszacsatolását, Bosznia-Hercegovinának a horvát-szlavon-dalmát királysággal való egyesítését javasolta magyar igazgatással.³ Tisza óvást emelt az emlékirat hangja és követelése; az önrendelkezési jog hangoztatása ellen. Azt mondta, ez a hang Prágából jön és a követeléssel szemben az elutasítás álláspontjára helyezkedett (szeptember 21.). Válasza megdöbbenette a politikusokat, de a bolgár fegyverletétel híre mindent halomba döntött. Azok a balkáni politikusok, akiket az érdekelt, hogy Tisza mögött milyen erő rejlik, most már tudták, hogy semmi sincsen; semmi olyan, amilyennel Magyarország határain kívül hatni lehet. Mire szeptember 25-én hazaért, a háború vetése is megérett. Már arra sem jutott ideje, hogy jelentését és vonatkozó javaslatát kidolgozza.⁴ Október 29-én Horvátország Szerbiához csatlakozott; 30-án a közös flotta ezen az úton Szerbia birtokába ment át; Ausztria és Magyarország eltávolodtak az Adriától. A katasztrófával szemben az ellenség diadala volt megállapítható.

Mikor ugyanis köztudomású lett az, hogy Tisza küldetésének hivatalos jellege volt, Prága nyomban felvette a harcot a magyarokkal, akik a kérdéssel hosszú évtizedek, talán egy félszázad óta, érdemlegesen alig foglalkoztak. A bécsi *Arbeiterzeitung* — az ösz-

¹ Sarkotic báró különböző cikkei, különösen Pester Lloyd, 1920. február 1-i sz.

² Az 1918. május 30-án megtartott közös miniszteri értekezlettel kapcsolatban felmerült tervet közölték Lakatos id. m. 15. 1., Lajos Iván id. m. 116. 1.

³ Az emlékiratot közölte Nádasdy Béla: Az utolsó kísérlet, 1918. Budapest, 1938, 167—71. 1. Sarkotic báró javaslata u. ott 177. 1.

⁴ U. ott 1. Tisza István gróf elgondolásának összegezése, u. ott 254. és köv. 11.

szekötő szerv a francia hadügyminisztérium, Prága és bécs—buda-pesti barátai között — már október 21-én bejelentette, hogy a Masaryktól megnyert Wilson felfogása szerint Ausztria-Magyarország „már nem is létezik“, most azt kürtölte világgá, hogy Tisza István a délszlávok „összetörésén“ dolgozik. Október 28-án, Benes párizsi utasítására, kitört az a forradalom, amely az ellenség irányítása szerint új képet adott Közép-Európának. Prága (október 28.), Zágráb (október 29.) és Póla (október 30.) valóban a francia-cseh-szerb front diadalát jelentette; a három nap fejleményei Magyarországot is elszakították a külvilágtól. Ebben a munkában — a kettős monarchia megdöntésében és egy új Közép-Európa felépítésében — a döntő szerep a cseh emigrációnak jutott, mely szorosban a francia hadügyminisztériumhoz simulva egyben olyan Közép-Európa megalakítására vállalkozott, mely a német hatalom hátában a francia győzelem biztosítékává is lesz.

10. A cseh emigráció attól kezdve, hogy az orosz hatalom a háborúból kikapcsolódott, két fronton harcolt: Washingtonban Wilson elnök és az angolszász felfogás szerint azt bizonyította, hogy az általa külföldön megalkotott egyezmények — Korfu, Pittsburg, Philadelphia — nemzetközi szerződések voltak, melyekben a monarchia egyes részeinek szabad önrendelkezési joga tükrözőtt; Párizsban Clémenceau és Foch marsal oldalán a németek ellen irányuló stratégiai békekötés létrejöttét szorgalmazta.

Közvetítő a kettő között a londoni propagandahivatal volt, melynek osztrák-magyar osztályát a cseh emigráció bizalmi embere, Seton-Watson, irányította. Ő volt az, aki Wilson elnöknek október 18-i jegyzéke után, melyben az addigi álláspontját feladta, emlékiratban követelte Ausztria-Magyarország feldarabolását; Masaryk amerikai sikere után ez vezetett Benes elgondolásának érvényre juttatásához és ez adta meg a háttérrel annak a katonai szövetségnek, mely Benes és Franciaország között 1918. szeptemberben létrejött. Az események sorrendje világosan erre mutat; szeptember 25. Bulgária kiválik a háborúból és az *entente* balkáni haderői megindulnak Ausztria-Magyarország felé; szeptember 28. francia-cseh szövetségi szerződés Csehszlovákia felállítása iránt, ami csak a kettős monarchia romjain alakulhat meg; október 18. Wilson elnök magáévá teszi a cseh követeléseket, Felső-Magyarországnak a szlovákok és rutének útján Csehországba való bekebelezését; november 3. a londoni propagandahivatal közzé teszi Seton-Watson tervezetét — Masaryk és Benes munkája — a kettős monarchia feldarabolásáról.

Masaryk és Benes prágai barátai már türelmetlenül várták a jeladást a forradalomra. Október 23-án a prágai *Pravo Lidu* már a határok nyitvatartását követelte, hogy az ellenséges csapatok akadály nélkül bevonulhassanak. Ilyen hangulatban érkezett meg végre Benes párizsi utasítása és tört ki október 28-án az a prágai forradalom, amelynek visszhangzásaként egymás után kigyúltak a tüzek Bécsben, Budapesten, Zágrábban és a kettős monarchia többi városában. Mindenütt nemzeti tanácsok alakultak, de valamennyinek közös vonása volt egyrészt az, hogy baloldali elemekből alakult, más-

részt pedig, hogy Prágától várta utasításait. A bécsi vezetés helyét prágai vezetés foglalta el; az osztrák összbirodalom tervének romjain egy új összbirodalom körvonalai lettek láthatóvá; az aránylagosan erős német vezetés átvételére az 50 milliós osztrák-magyar monarchiában mindössze 6 millió cseh vállalkozott. Az alkalom az ő kezére dolgozott, mert Németország ereje megrokkant és ez tette lehetővé az alkalomszerű cseh túlsúly kibontakozását mindazoknak a forradalmaknak a segítségével, melyeknek száalai Prágában, a csehek kezeiben futottak össze.

Hogy Prágában is megértsek azt, amit a cseh emigráció akart, azt 1918. novemberben *Kuffner Hans* propagandaműve mondta el (*Nas stat svetovy mir*), melyben a magyar nemzet halálos ítélete olvasható. Ugyanakkor az olasz harctéren a piavei csatában az utolsó ellenállás is összeomlott és a magyar csapatok visszavonhatatlanul hazafelé indultak, hogy a minden oldalról a határ felé irányuló támadással szemben szülőföldjüket védelmezzék. Szerbia és Románia haderőinek előnyomulása Franchet d'Espérey és Berthelot francia tábornokok irányítása mellett csak idő kérdése volt.

Amíg a cseh emigránsok Prága felé igyekeztek, addig Prága emberei Bécset igyekeztek birtokba venni.

A bécsi — „osztrák“ — forradalom irányítását a prágai születésű Adler Viktor szocialista pártvezér, a bécsi *Arbeiterzeitung* alapítója és annak az Adler Frigyesnek az atyja, aki Stiirgkh gróf miniszterelnököt agyonlőtte (1916. október 21), adta meg. Adler Viktor volt az, aki a fia áldozata után Tisza Istvánt állította oda minden baj okozójául és a háború felidézőjéül. Tisza István akkor délszláv útjának eredményeivel foglalkozott, de most a forradalmi hírek annyira lehangolták, hogy inkább visszavonulásra gondolt mint vezetés szerepre; Prágában és Bécsben azonban benne látták azt az embert, aki a cseh terveket megghiúsíthatja és a háborús felelősség vádjának ellene fordításával igyekeztek ellene fordítani a közhangulatot,¹ mely forradalom címe alatt az útból eltávolította. Tisza felhatalmazást kért az uralkodótól, hogy a háborús felelősség vádjával szemben tisztázhassa magát. A felhatalmazást megkapta és október 22-én a parlamentben el is mondotta vonatkozó beszédét, de a forradalom kitörése után merényletnek esett áldozatul.

Miután az 1867-i kiegyezés az október 16-i osztrák császári manifesztum következtében hatályát veszítette, mert Ausztria népeinek az önrendelkezési jog birtokába való kerülése folytán jellemben megváltozott, Magyarország szintén az önrendelkezési jog birtokába került.

A rendelkezésre álló idő kevés volt, mert Párizsban már cseh kormány alakult, mely a francia kormánytól szerzett elismertetéssel Magyarország északi vidékeinek birtokára is jogot nyert. Október 18-án Washingtonban történt meg ugyanaz az elismertetés, mire a cseh emigránsok olyan függetlenségi nyilatkozatot adtak ki, amely

¹ „Wir betrachten ihn, so weit ein Mensch in der Geschichte überhaupt die Schuld trägt, als einen von jenen, die am meisten mit Blutschuld beladen sind.“

Felső-Magyarország bekebelezését is tartalmazta, már pedig ez a függetlenség fogalmával ellentézik, Felső-Magyarország pedig a történelem folyamán sohasem alkotta részét a cseh államnak.

A magyar parlament vezető férfiai 16-ó óra tárgyalták az önálló berendezkedés módozatait és ettől kezdve október 31-ig számtalan adat áll rendelkezésére annak, aki ezt a kevésbé ismert folyamatot megismerni kívánja. Ebbe tartozott bele az is, hogy a magyar királyi kormány október 25-én a magyar csapatok hazaszállítása mellett foglalt állást, hogy a határokat esetleges támadásokkal szemben megvédelmezhesse. Ugyanakkor a prágai *Pravo Lidii* napilap október 23-i számában a határok nyitvatartását követelte — „semmi értelme nincsen annak, hogy a határokat elzárva tartsák“, — ami nyilvánvalóan két ellentétes felfogást mutatott: a határok védelmét és feladását, az ellenség távoltartását és beengedését. Ausztriában Hussarek báró kormányát október 27-én Lammasch és Redlich József likvidációs kormánya váltotta fel.

Likvidáció, feloszlás, a múlt eltörlése volt a jelszó az egész vonalon. A jobbérzésű emberek csak a rákényszerített háborút akarták likvidálni, a forradalom a rossz politika címe alatt mindenkét félretolt, az ellenség a likvidáció alatt a monarchia feloszlását, megdöntését értette és így temette annak romjai alá Tisza Istvánt, akit a monarchia utolsó oszlopának, terveit utolsó akadályának tartott. Az ő testén keresztül indult meg a kétes értékű diadal, az ellenség diadalának özvize és vitte magával a monarchia korhadtságának címe alatt — az ezeréves magyar állam területének védelmét és megtartását.

Tisza hanyatló erővel tartotta még a kapuórságot, melynek az ellenség nyitvatartását követelte. A legnagyobb tragédiák egyike volt az, hogy halála nyitotta meg az utat az ellenséges invázió előtt.

11. Külön meg kell emlékeznünk ezen a helyen Andrássy Gyula gróf békeakciójáról, aki október 27-28. Burián utódaként a kettős monarchia utolsó közös külügyminisztere volt.

Andrássy még 1916-ban Svájcba utazott, ahol Poincaré francia köztársasági elnök bizalmi emberével, Haguenin Emillel tárgyalt, de a monarchia külügyeit akkor Czernin gróf intézte.

Burián gróf utóda, Andrássy Gyula gróf, a monarchia utolsó külügyminisztere, aki eddig is sokat fáradozott a béke érdekében ¹ még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy megmentse azt, ami megmenthető. Október 26-án a német szövetséget, amelyet 1879-ben atyja kötött meg, felmondotta, hogy a németektől különválva könnyebben létrejöhessen a béke és megmenthető legyen a monarchia. Elhatározása a monarchiát még jobban elszigetelte, mert a szövetség maga pár nappal később magától felbomlott, a felmondás viszont tövist hagyott maga után. Nem érheti azonban kifogás azért, mert Wilson október 18-i jegyzékét ¹² tárgyalási alapul elfogadta (október 27).

¹ A részletekről Vályi Félix tanulmányai adnak bő felvilágosítást.

² Wilson e jegyzékben a cseh és szerb annexiók ügyeivel való tárgyalások felvételét és megegyezését kötötte ki. A románok csak október 3-án, Párizsban ala-

Tisza, Burián és Andrássy grófok az angolszász hatalmak útján a megegyezéses béke létrehozásán fáradoztak, melynek kudarcát utólag általánosan sajnálták. Ennek a fáradozásnak azonban a monarchia felosztásának a hatalmaktól való elfogadása véget vetett és a *Temps* október 29-én már azt írta, hogy területi vagy politikai kérdésekről többé nem, csak katonai dolgokról lehet tárgyalni: „*il s'agit d'armistice et non de paix.*“

A háborúnak a kellő időben elmulasztott befejezése folytán elkövetkezett szenvedések a monarchia belső rendjét felbontva, lehetetlenné tették a szervezett ellenállást.

A szövetséges és társult hatalmak november 5-én olyan értelmű jegyzéket intéztek Németországhoz, hogy Wilson pontjai alapján hajlandók a német kormánnyal békére lépni.¹ Ebből a német jogászok azt a megállapodást olvassák ki, hogy Németország a 14 pont alapján fejezte be a háborút. Ezt az amerikai jogászok az összes hatalmakra nézve megállapították, ami viszont azt a kérdést veti fel, hogy e megállapodások Ausztria-Magyarországot is érintik-e, amit a cseh jogászok azzal védenek ki, hogy az Egyesült Államoktól való elismerés (szeptember 3), Wilson jegyzéke (október 18) és Andrássy gróf válaszjegyzéke (október 27) a monarchiára nézve a megállapodás feltételezését nem engedik meg. Erre vonatkozólag magyar részről az volt az ellenvetés, hogy sem Wilson utolsó, sem Andrássy gróf válaszjegyzéke nem jelentette a cseh annexiók elismerését.

Ha sikerül a békét az utolsó pillanatban megalkotni, akkor a kívülről — ellenséges irányból — behozott forradalom értelme is megszűnik. A kettő közül csak az egyik maradhatott meg.

Egy nappal azután, hogy október 27-én Lammasch Henrik „likvidáló kormánya“ megalakult, 28-án, párizsi jeledásra, kitört a prágai forradalom. Senki sem vette észre azt, hogy ez a forradalom voltaképen a 16-i manifesztumtól biztosított autonómiának, tehát annak vetett véget, hogy Szent Vencel koronájának országoi, a cseh királyság tartozékai, Csehország, Morvaország és Szilézia, egyetlen cseh állammá szervezkedjenek és mint ilyenek foglaljanak helyet az új, federatív osztrák államban. A prágai forradalom eltörölte a cseh királyságot és olyan cseh államot alakított, amely a magyar állam egy részét is anektálta — ez utóbbinak és a vonatkozó lakosságnak megkérdése nélkül.

A forradalom ennél is tovább ment akkor, mikor a bécsi forradalmárok, a kiszabadult Adler Frigyes, Adler Viktor és mások segítségével a maga bizalmi embere, Tusar kezébe játszotta át

kitették meg nemzeti tanácsukat, Mironescu bukaresti politikus elnöklete alatt (Conseil National de l'Unité Roumain). — Andrássy grófnak október 26-án Wilson elnökhöz intézett jegyzékét közölte a *Holländische Nachrichten*. Hága, 1918. 2257. 1. — „Cette réponse équivaut à l'arrêt de mert de la monarchie austro-hongroise.“ *Revue des deux mondes*. LIII. Párizs, 1929. 339. 1.

¹ „The Allied Governments declare their willingness to make peace with the Government of Germany on the terms of peace laid down in the President's Address to Congress of January 8, 1918, and the principles of settlement enunciated in his subsequent addresses.“ *Temperhy* id. m. T. London, 1920. 133. 1.

Ausztria sorsát. Tusar Becsben tartózkodott és a prágai forradalom hírei után a csehszlovák köztársaság követeként — barátai szerint — 1918. október 30-tól 1919. júliusig az ő jóváhagyása nélkül Ausztriában semmi sem történt.¹ Ez egyértelmű volt azzal, hogy ami Ausztriában végbement, annak Prága megbízottja volt az irányítója.

A prágai forradalom vezetői Ferenc József emlékműve helyére Masaryk és Wilson elnök szobraikat állították; ez egyben hadüzenet volt Ferenc József monarchiájának és új államot kerestek, amelyet annak a Wilsonnak a szobrával kívántak megörökíteni, aki október 18-i jegyzékében addigi álláspontját és az elvei alapján általa leköött megegyezést félretolta és a cseh Masaryk mellé állott.

Prága és Bécs eseményei Budapesten is éreztették hatásukat.

12. Károlyi Mihály gróf elnöklete alatt október 25-én Magyar Nemzeti Tanács alakult, melyet József főherceg „hazafias névbe rejtett szovjetének nevezett.”^{1 2} Gratz Gusztáv ítélete szerint a forradalom élére állott Nemzeti Tanácsnak, amely polgári elemeket (a függetlenségi párt szélső elemeit), radikálisokat (Jászi Oszkár), szocialistákat és kommunista érzelmű embereket egyesített, az volt a baja, hogy a nemzeti múlttól és hagyományoktól eltávolodott.³ Károly király a válság megoldását József királyi herceg, tábornagra bízta, kit egyben 27-én a magyar haderő élére állított.

Andrássy Gyula gróf külügyminisztersége és József főherceg nádori jogkörrel való megbízatása nagy lépés volt a magyar állam biztosítása felé. Andrássy október 26-án vette át hivatalát és még aznap közölte Wedel Botho gróf német nagykövettel, hogy a háborút akként fejezi be, hogy a kettős monarchia sorsát elválasztja Németországtól.⁴ Miután minden tervét és lépéseit nem közölte Wedel gróffal, Cramon tábornok, a német haderő bécsi megbízottja emlékirataiban azzal vádolta meg Andrássyt, hogy a Wilsonhoz intézendő és Wedelnek megmutatott jegyzéktervezetben a különbékiről nem volt szó, tehát a nagykövetet félrevezette.^{5 6} A vádnak nemcsak Andrássy mondott ellene,³ hanem az a távirat is, melyben az uralkodó Vilmos császárral különbéke megkötésére vonatkozó elhatározását is tudtul adta.⁷ Vilmos császár válaszában összefogásra

¹ „Nothing happened in the internal affairs of the Austrian Republic without lii» knowledge or consent.” The Slavonic Review. II. London, 1924. 189. 1.

² József főherceg id. m. VII. Budapest, 1934. 564. 1.

³ Fester Lloyd, 1938. január 16.

⁴ Wedel gróf jelentése: Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstilltandes. Berlin, 1924. 201. 1.

⁵ Cramon tábornok: Unser österreichisch-ungarischer Bundesgenosse im Weltkrieg. Berlin, 1921. 194. 1.

⁶ Andrássy Gyula gróf: A monarchia különbékeje. Új Magyar Szemle. Berlin. 1920. február, 200—8. 1.

⁷ Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstillstandes. Berlin, 1924. 205. 1. — A német császár válasza u. ott 206. 1. — „Sem Andrássy grófnak a német nagykövettel folytatott beszélgetéséből, sem a Wilson elnökhöz intézett jegyzékéből nem tűnik elő, hogy Magyarország területének megcsonkítására gondolt volna, mint ezt Andrássy ellenfelei állították.

biztatta Károly császárt,¹ de Andrásy akkor már meg volt győződve arról, hogy ez hiábavaló dolog és hogy több remény van a kettős monarchia megmentéséhez a különbéke, mint a karöltve haladás útján. Andrásy helyesen ismerte fel a nagyobb veszély közelkedését és arra törekedett, hogy a veszedelem ne váljék katasztrófává.

Így született meg az a jegyzék, amelyet Andrásy gróf külügyminiszter és Wiesner lovag követ elsősorban 26-án Gödöllőn fogalmaztak meg és végleges alakjában 27-én este küldöttek el — 28-i kelettel — a stockholmi követség útján Wilson elnöknek. A jegyzék válasza volt Wilsonnak október 18-i jegyzékére, amelyre fölötte nehéz volt választ adni. Andrásy azzal, hogy egyáltalában válaszolt rá, arra engedett következtetni, hogy belement a cseh, szlovák és szerb, horvát, szlovén területek lekapcsolásába. Ha így állott a dolog, akkor ez egyértelmű lett volna Csehszlovákia és Jugoszlávia elismerésével, a magyar államterület megcsonkításához való hozzájárulással.

Nem található az az okirat sem, amellyel Andrásy Gyula gróf az 1879-ben Németországgal megkötött szövetséget felbontotta. Már pedig addig, amíg az megtalálható nem lesz, a felmondás jellegét sem állapíthatjuk meg. Andrásy maga mindössze különváltan való eljárásról beszél és feltehetőleg a 27-i jegyzék útnakindításával követett eljárást tekinti annak. Sem a német szövetség felmondására, sem arra a vádra vonatkozólag, hogy Andrásy a magyar állam területi épségét feladta volna, nem találunk okmányszerű bizonyítékot, csak ellenséges oldalról jött beállításokat.¹

Andrásy, aki csak október 22-én érkezett vissza Svájcból, Bernen át is megkísérelte a különbéke létrehozását. Ez főleg Franciaország megnyerését célozta és bár kiváltott némi jóindulatot a bajba került kettős monarchia iránt, de mikor a prágai, bécsi és budapesti forradalmak azt a hitet keltették, hogy a monarchia megszűnt, a tárgyalások folytatását elejtették.² Mikor ez történt (november 10), Andrásy már nem volt külügyminiszter (lemondott november 5).

A forradalom keresztülgázolt azon a lehetőségen, hogy a kettős monarchiát vagy Magyarországot megmentsek.

Utolsónak október 28-án az erdélyi Bethlen István gróf emelt szót Magyarország szükségyszerű átalakítása mellett: nádorság, demokratikus alkotmány, Erdély megtartása, új kiegyezés Horvátországgal, önkormányzat a nemzetiségeknek a magyar állam határain belül.

A piavei csata eredménye azonban a fegyverszüneti bizottság elindulása (október 29) és a hadműveletek várható gyors befejezése

¹ A kérdést összefoglalta Lajos Iván: IV. Károly élete és politikája. Hely és év nélkül. XIV. §. Utolsó kísérlet a monarchia megmentésére. 455—79. 1. Általa is hivatkozott értekezés: Opocensky Jan cseh történetíró tanulmánya: La genése de la note austro hongroise du 28 Octobre 1918. La Monde Slave. Párizs, 1925. III. 62—93. 1. Andrásy Gyula gróf nyilatkozatai: Diplomácia és világháború. Budapest, év nélkül. -03. és köv. 11. Ki adta fel az integritást? Magyarország. Budapest, 1924. május 14. szám.

² A részletekről Lajos Iván id. m. 466. és köv. 1.

volt. Megsürgette a dolgot annak híre, hogy Prága szerb összeköttetései útján Magyarország — helyesebben a kettős monarchia utolsó híveinek — hátába került. Mindenesetre különösen hangzottak, hogy október 29-én a *horvát* tartománygyűlés a *szerb* Medakovics Bogdán elnöklete alatt a *szerb* Pribicsevics Szvetozár javaslatára határozatban mondotta ki azt, hogy Horvát-Szlavonország a *horvát* nemzet önrendelkezési jogával élve a *szerb* államhoz csatlakozik, illetőleg egyelőre kiválik a magyar állam keretéből.

A magyar nemzet annyira tisztelte a horvát nemzet jogait, hogy ezzel a határozattal szemben soha semmiféle kifogással nem élt. A Wekerle nyomába lépő új magyar miniszterelnök, Hadik János gróf, még be akarta tölteni a horvát miniszter állását; az ő nyomába lépő Károlyi Mihály gróf viszont a minisztériumot magát is megszüntette. Október 31-én ugyanis Hadik grófot Károlyi Mihály váltotta fel, aki még aznap felmentette magát a letett eskü alól. Már a vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Tanács nevében üdvözölte a Szlovák Nemzeti Tanácsot és ugyanezt tartogatta Zágráb részére is. November 1-én már azt mondotta, hogy hatalmát a néptől és nem a királytól nyerte; annak birtokában oszlatta fel a magyar haderőt, tette le a magyar fegyvereket és védtelenné a magyar határokat.

Azt mondotta, hogy a német szövetség és a német hatalom ellen küzd. Ez valóban így volt, csak elfeledte hozzátenni azt, hogy ebben a küzdelemben az ellenséges francia-cseh szövetséghez simult. Ezt az mondotta el helyette, aki Károlyi kormányának külpolitikáját vitte: Diner-Dénes József külügyi államtitkár, aki már 1917 óta várta, hogy keresztülvihesse azt, amit az új orientáció kívánt. Mikor munkáját 1918. novemberből 1919. márciusig elvégezte, a esetiektől megszállt vidékre menekült és a hálás cseh kormány védelme alatt jutott el Franciaországba.¹

Ha valaki behatóan fog valamikor foglalkozni az 1918. októberi magyar forradalom — ha ugyan ilyen egyáltalában volt, — történetével, akkor bőséges forrásokból fogja kimutatni, hogy bármit. Írjanak erről a forradalomról, azt az egyet el kell ismerniük, hogy annak semmiféle külpolitikája nem volt, mert vakon vitette magát az ellenségtől a romlás felé, amely a forradalom elérhető sikereit már előre tönkretette. Az októberi magyar forradalom csak a homályban meghúzódott mellékszíntere volt az ellenséges diplomácia ügyes játékának, mely Közép-Európa államrendjét és határait a maga céljai szerint alakította át.

¹ Emlékirataiban maga mondotta el, hogy „absolument francophil” volt. „Nous ne voyons aucune possibilité d’assurer la paix pour la Hongrie sans l’amitié de la France et de la Tchécoslovaquie.”

Okiratok a háború befejezéséhez. 1918. október.

Tekintettel arra, hogy a vonatkozó diplomáciai okmányok nehezen találhatók meg, ideiktatjuk a fontosabbakat:

I. *Wien, 1918. szeptember 15.* — Burián István gróf közös külügyminiszter Wilson elnökhöz (*Temperley* közlése nyomán): „The Royal and Imperial Government would like to propose to the Governments of all belligerent States to send delegates to a confidential and non-binding discussion on basic principles for the conclusion of peace in a place in a neutral country and at a near date which would have to be agreed on, the delegates who are appointed to make known to one another the conception of their Governments regarding those principles, to receive analogous communications, and candid explanations on all those points which need to be precisely defined.“ — Közölte *Temperley* id. m. I. London, 1920.448—49.1.

II. *Washington, 1918. szeptember 16.* — Wilson elnök jegyzéke Burián grófhöz: „The Government of the United States feels that there is only one reply which it can make to the suggestion of the Austro-Hungarian Government. — It has repeatedly and with entire candour stated the terms upon which the United States would consider peace, and can and will entertain no proposal for conference upon a matter concerning which it has made its position and purpose so plain.“ — Közölve u. ott 449. 1.

III. *Wien, 1918. október 5.* — Burián gróf második jegyzékében Wilson elnök feltételeit magáévá teszi: „The Austro-Hungarian Monarchy, which has waged war always and solely as a defensive war and repeatedly given documentary evidence of its readiness to stop the shedding of blood and to arrive at a just and honourable peace, hereby addresses itself to His Lordship the President of the United States of America, and offers to conclude with him and his allies an armistice on every front, on land, at sea, and in the air, and to enter immediately upon negotiations for a peace for which the Fourteen Points in the Message of President Wilson to Congress of January 8, 1918, and the Four Points contained in President Wilson's address of 11 February 1918, should serve as a foundation, and in which the view-points declared by President Wilson in his address of September 27, 1918, will also be taken into account.“ Közölve u. ott 448. 1.

IV. *Washington, 1918. október 14.* — Wilson elnök Burián fenti jegyzékére — a német kormányhoz intézett válaszjegyzékében — későbbi választ ígért: „The President will make a separate reply to the Royal and Imperial Government of Austria-Hungary.“

Ez azonban egyáltalában nem azt jelenti, mintha Wilson válaszában elmaradása csonkává vagy meg nem történtté tette volna Burián gróffal való jegyzékváltásának egyezmény-jellegét. Nem pedig azért, mert Burián jegyzéke válasz volt Wilson összes felté-

teleinek elfogadására, tehát ügyletet fejezett be és megindult tárgyalásokat hozott tető alá. Amit erre Wilsonnak még válaszolnia kellett, az a tárgyalások megkezdésének időpontja volt.

Annak hírére, hogy Károly császár Ausztria népeinek önrendelkezési jogát elismerte (október 16), a cseh emigránsok függetlenségi nyilatkozatot adtak ki, Masaryk pedig Wilsont a csehek részére nyerte meg és Károly császárral szembeállítva olyan jegyzéket íratott vele, mely a kettős monarchia pusztulását vonta maga után. A vonatkozó okmányok a következők:

V. *Wien, 1918. október 16.* — Károly császár manifestuma: „Oesterreich soll dem Willen seiner Völker gemäss zu einem Bundesstaate werden, in dem jeder Volksstamm auf seinem Siedlungsgebiete sein eigenes Gemeinwesen bildet. — Durch diese Neugestaltung wird die Integrität der Länder der ungarischen Krone in keiner Weise berührt.“

VI. *Washington, 1918. október 17.* — Masaryk ellenmanifestumában a szlovákok felszabadításának címe alatt cseh uralom alá helyezésüket követeli: „Wir fordern das Recht, uns mit unseren slowakischen Brüdern in der Slowakei, jenem Teile unseres nationalen Staates, zu vereinigen, der unserem nationalen Körper entrissen und vor fünfzig Jahren dem ungarischen Staate der Magyaren einverleibt wurde, die durch die unsagbare Gewalt und harte Unterdrückung der ihnen unterworfenen Völker jedes moralische und menschliche Recht verloren haben, andere ausser sich selbst zu beherrschen.“ — Közölte *Benes* id. m. 596. 1.

Wilson elnök nem tudta, hogy szabadság helyett az annexió védelmére kelt és hogy őt a cseh emigránsok érdekében állították szembe Károly császárral: „all dies zeigten wir in unseren Auslegungen so ausdrucksvoll auf, dass bald niemand mehr daran zweifelte, dass das kaiserliche Manifest ein Schlag ins Wasser war.“ — U. ott 600. 1.

VII. *London, 1918. október 17.* — Seton-Watson *Benes* és Masaryk nyilatkozatai után közli a cseh emigránsok békefeltételeit: „VI. Austria-Hungary. — 3. Independent Bohemia would be constituted out of the existing provinces of Bohemia, Moravia, part of Silesia and the Slovak counties of North Hungary. — 4. Transylvania and the Rumanian districts of Hungary proper and of the Southern Bukovina would be united with the Kingdom of Rumania. — 5. A united and independent Yugoslav state would be formed, consisting of the two kingdoms of Serbia and Montenegro, the Triune Kingdom of Croatia-Slavonia-Dalmatia, Bosnia-Hercegovina, Carniola and portions of Istria, Carinthia, Styria and Southern Hungary. — 6. Hungary, reduced to the Magyar kernel, would become entirely independent, and, after sweeping away its corrupt and politically bankrupt oligarchy, would adopt extreme democratic forms.“ (*R. W. Seton-Watson: Our Peace Terms. The New Europe. London, 17 October 1918.*)

VIII. *Washington, 1918. október 18.* — Wilson elnök jegyzéke *Burián* grófhhoz, Masaryk kérésére, a cseh annexió érdekében: „The

President deems it his duty to say to the Austro-Hungarian Government that he cannot entertain the present suggestion of the Government because of certain events of the utmost importance which, occurring since the delivery of his Address of January 8th last, have necessarily altered the attitude and responsibility of the Government of the United States. Among the fourteen terms of peace which the President formulated at that time occurred the following: „The peoples of Austria-Hungary whose place among the nations we wish to be safeguarded and assured should be accorded the first opportunity of autonomous development.“ — Since that sentence was written and uttered to the Congress of the United States the Government of the United States has recognized that a state of belligerency exists between the Czecho-Slovaks and the German and Austro-Hungarian Empires, and that the Czecho-slovak National Council is a de facto belligerent Government, clothed with proper authority to direct the military and political affairs of the Czecho-Slovaks. — It has also recognized in the fullest manner the justice of the nationalistic aspirations of the Yugoslavs for freedom. — The President is therefore no longer at liberty to accept a mere „autonomy“ of these peoples as a basis of peace, but is obliged to insist that they, and not he, shall be judges of what action on the part of the Austro-Hungarian Government will satisfy their aspirations and their conception of their rights and destiny as members of the family of nations.“ — *Temperley id. m. I. Párizs, 1920. 452—53. 1.*

A Wilson-Masaryk jegyzék tönkretette a monarchiát: „Wilson's reply of the 18th October dissolved the Austro-Hungarian Monarchy and brought the Habsburg dynasty to the ground.“ U. ott. — „Das war der letzte Schlag Wilsons gegen das Habsburgerreich. Es konnte nicht besser geführt werden. — Wilsons Note war das letzte Wort zu der österreich-ungarischen Tragödie. Sie war der Grabgesang für die österreich-ungarische Monarchie.“ *Benes id. m. 001—02. 1.*

IX. *Wien, 1918. október 26.* — Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszter abban a feltevésben van, hogy a kettős monarchia csak különbéke útján menthető meg:

Wien, 1918. október 26. Wedel Botho gróf német nagykövet jelentése: „Wie mir Graf Andrassy sagte, sei seine Aufgabe die Liquidierung des Krieges. Es stehe noch nicht fest, wie sie erfolgen Averde. Die Monarchie sei festig, gehen der Revolution in Ungarn, Kroatien, Böhmen und auch in Wien rettungslos entgegen, wenn es ihr nicht gelinge, rasch Frieden zu schliessen. Kaiser Karl werde Seine Majestät entsprechend telegraphieren. Vorläufig bitte er um vertrauliche Behandlung. Auf meine Frage, ob er Sicherheiten aus der Schweiz mitgebracht habe, antwortete der Minister, zwar habe er Garantien nicht erhalten, es sei ihm aber gesagt worden, vielleicht könne die Monarchie erträgliche Bedingungen erhalten, wenn sie sich von Deutschland trenne. Entente habe in bezug auf Oesterreich-Ungarn kein festes Programm. Es bestehe Uneinigkeit,

und einflussreiche Kreise sprächen für Notwendigkeit Erhaltung.“ Amtliche Urkunden aus Vorgeschichte des Waffentillstandes 1918. Berlin, 1924. II. kiadás 1928. 200. 1.

X. *Wien, 1918. október. 28.* — Andrassy Gyula gróf Wilson elnökhöz: tárgyalási alapul hajlandó elfogadni a 18-i válaszigyékét: „En réponse à la note du président Wilson du 18 de ce mois, adressée au gouvernement austro-hongrois, et au sens de la décision du Président de parler en particulier avec l'Autriche-Hongrie, de la question de l'armistice et de la paix, le gouvernement austro-hongrois a l'honneur de déclarer que, de manière qu'aux précédentes proclamations du Président il adhère aussi à sa manière de voir contenance dans la dernière note sur les droits des peuples d'Autriche-Hongrie, spécialement ceux des Tchécoslovaques et des Yougoslaves. — Comme, par conséquence, l'Autriche-Hongrie accepte toutes les conditions desquelles le Président a fait dépendre l'entrée en pourparler sur l'armistice et la paix rien ne fait plus obstacle, d'après l'avis du gouvernement austro-hongrois, au commencement de ces pourparlers. — Le gouvernement austro-hongrois se déclare en conséquence prêt, sans attendre le résultat d'autres négociations à entrer en pourparler sur la paix entre l'Autriche-Hongrie et les États du parti opposé et sur un armistice immédiat sur tous les fronts de l'Autriche-Hongrie. — Közölte *Jan Opotensky*: Le Monde Slave. 1925. III. Párizs 90—91. 1.

XI—XII. Két harctéri jelentés a magyar csapatok „árulásáról“. A magyar csapatok vonakodnak idegen földön, idegen célokért harcolni akkor, amikor hazulról nyert értesülésük szerint otthonuk és családjuk védtelenül néz eléje az ellenség betörésének.

Jelentés, 1918. október 25. XI. hadseregparancsnokság. — „Ein Mannschaftsdeputation des Infanterieregiments brachte beim Regiments-Kommando die Bitte vor, nach Ungarn abtransportiert zu werden. Vom Honvédinfanterieregiment 22 (Székler), das heute auf die Hochfläche marschieren sollte, meldete Regimentskommandant beim Armeekommando, dass die Mannschaften sehr stramm und gehorsam sind, dass sie aber, *um ihre Heimat besorgt. zu ihrer Verteidigung nach Siebenbürgen abgehen* und nicht auf die Hochfläche marschieren wollen; sic hätten Nachrichten (Briefe, Urlauber, Zeitungen), dass, so wie im Jahre 1916, bereits Grenzgebiete geräumt werden und Regierungskommissär eingesetzt sei. Angeblich sollen auch die anderen Regimenter der 38. Honvédinfanteriedivision ähnlich denken. Jedenfalls ist die Stimmung dieser Regimenter keine gute. Kommandanten sind der Ansicht, dass mit Gewalt bestimmt nichts auszurichten sei. Leider hat auch gütliches Zureden bisher keinen Erfolg gehabt. Situation sehr ernst. Es ist nicht ausgeschlossen, dass sich diese Stimmung auch die anderen ungarischen Truppenkörper (Heer und Honvéd) verbreitet.“ *Kerchnawe H.*: Der Zusammenbruch der österreich-ungarischen Wehrmacht im Herbst 1918. München, 1921. 79. 1.

Jelentés, 1918. október 26. József főherceg tábornagy jelentése: „Von der Hochfläche zurückkommend, berichte ich nachstehend: 38.

Honvédfanteriedivision hat bis jetzt mit den eingesetzten Truppen die Kämpfe mit ausserordentlicher Tapferkeit geführt. Stimmung dieser Division trotzdem höchst kritisch und ist freiwilliger Abmarsch der Truppen jeden Moment zu gewärtigen. Das in der Reserve stehende Honvédfanterieregiment 22 war bei der Parade, die ich abhielt, ganz besonders stramm. Kein einiger Mann sprach. Bataillonskommandant meldete mir, dasselbe sei 25. Oktober der Fall gewesen, mit Ausnahme eines Mannes, der ihm meldete, dass sie nicht in die Stellung gehen werden. Als er erklärte, diesen Mann zu verhaften, rief das ganze Bataillon einstimmig: „Das dulden wir nicht“, dann wieder volle Strammheit. Ich nahm das Regiment um mich herum, hielt eine Ansprache im Sinne der allerhöchsten Weisungen, wurde begeistert akklamiert und als „Ruht“ kommandiert wurde und ich mit einzelnen Leuten sprach, erklärten von mehreren Kompagnien, ohne gefragt zu sein, dass sie nicht in die Stellung gehen werden. Sie versprachen, bis zum letzten Atemzuge tapfer, diszipliniert und treu zu kämpfen, *aber in Siebenbürgen, an ihrer Grenze*, um nicht nochmals das erleben zu müssen wie 1916, dass Eltern oder Frauen und Kinder durch die Rumänen ermordet werden, bevor sie hingekommen. *Daher ihr rechtzeitiger Abtransport nach Siebenbürgen ihre dringendste Bitte*. Ich habe alles aufgeboten, um die Leute eines Besseren zu belehren. Sie antworteten stets voller Ehrfurcht, aber unerschütterlich fest. — Restimé: Beide Divisionen sind unterrichtet von allerhöchster Absicht, sie nach Ungarn zu transportieren, sobald es Bahnlage ermöglicht.“ U. ott 80—81. 1.

Jelentés, 1918. október 25. XI. hadseregparancsnokság (Molnár tábornok) jelentése a 25. gyalogezredről: „Ich habe soeben das Offizierkorps, einen grossen Teil der Unteroffiziere und pro Zug einen Infanteristen des Infanterieregiments 25 vor mir gehabt und habe mit ihnen zum Teil einzelwise gesprochen. Gesamteindruck ist folgender: Die Mannschaft ist den Offizieren vollständig anhänglich. Sie will aber *nicht mehr für Oesterreich kämpfen*, sondern will nach Ungarn kommen, zum Teil mit der Absicht, dort' an der serbischen Grenze weiter kämpfen.“ IT. ott 83. 1. — Molnár tábornok további jelentése: „Weder der stellvertretende Divisionär noch der Generalstabschef *konnten irgendwelche Wahrnehmungen von Disziplinosigkeit melden*. Generalmajor Karleusa, der das Honvédregiment 24, welches gegenwärtig die zweite Stellung hält, nachmittags aufgesucht hat, meldet, dass die Mannschaft dieses Regiments *den Rücktransport nach Siebenbürgen sehnlichst wünsche*. Ganz das Gleiche meldet auch der Frontbrigadier, bezüglich der in der Front stehenden Regimenter Honvéd 21 und 23. Auch bei der 38. Division ist dieser plötzlich in Erscheinung getretene Stimmungsumschwung auf Grund brieflicher Mitteilungen aus dem Hinterlande zurückführen“. U. ott 84. 1.

1918. október 25. Távirat a magyar kormányhoz: az egész délnyugati front összeomlik, ha a magyar csapatok hazatérnek. U. ott 84—85. 1.

1918. október 27. Boroevics tábornakszernagy jelentése: „Die Bit-

ten der ungarischen. Truppen um Verlegung nach Ungarn zum Schutze ihrer Heimat und damit im Zusammenhang Disziplinwidrigkeiten, Weigerungen, an hiesiger Front zu kämpfen, greifen besonders bei Marschformationen konstant um sich.“ U. ott 96. 1.

Az egybehangzó jelentésekből tehát megállapítható, hogy — eltekintve a forradalmi mozgalmaktól, melyek a haderő felbomlását előidézték, — a magyar csapatoknál az a szempont is nagy hatással játszott közre, hogy a magyar állam védelméről kellő gondoskodás nem történt és hogy ennek folytán a csapatok maguk kívánták helyrehozni azt a hibát, amit a legfelsőbb hadvezetőség, a magyar kormány sokszori figyelmeztetése ellenére elkövetett.